

Милош Д. Луковић
БОГИШИЋЕВ ЗАКОНИК
ПРИПРЕМА И ЈЕЗИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ

*Својој деци
Марку, Марији и Мирослави*

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES
SPECIAL EDITIONS 105

MILOŠ D. LUKOVIĆ

BOGIŠIĆ'S CODE

THE PROCESS OF PREPARING
AND LINGUISTIC SHAPING

Editor in Chief
Nikola Tasić

BELGRADE 2009

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 105

МИЛОШ Д. ЛУКОВИЋ

БОГИШИЋЕВ ЗАКОНИК

ПРИПРЕМА
И ЛЕЗИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ

Одговорни уредник
Никола Тасић

БЕОГРАД 2009

Издавач
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ
Београд, Кнез Михаилова 35
<http://www.balkaninstitut.com>
E-mail: balkinst@bi.sanu.ac.rs

Рецензенти
проф. др *Илија Бабић*
проф. др *Мато Пижурица*
дописни члан САНУ *Милорад Радовановић*

Корица
Марко Луковић
Графичка припрема
Кранислав Вранић
Штампа
Чигоја штампа
Тираж
600 примерака

ISBN 978-86-7179-062-8

Рукопис закључен 1. децембра 2007. године

CIP – Каталогизација у публикацији
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

Књига је штампана захваљујући финансијској подршци Министарства за науку
и технолошки развој Републике Србије у оквиру рада на пројекту
Народна култура Срба у словенском и балканском контексту (бр. 147047)

Садржај

ПРВИ ДЕО. ОПШТИ ИМОВИНСКИ ЗАКОНИК И ВАЛТАЗАР БОГИШИЋ	9
I. ЖИВОТ ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА	11
1. Ступаље на снаги и примена Општега имовинског законика	11
2. Важење Општега имовинског законика	15
3. Издања Општега имовинског законика	19
II. ИЗУЧАВАЊЕ ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА	23
1. Изучавања правне садржине Општега имовинског закона	23
2. Истраживања генезе Општега имовинског законика и Богишићевог живота	26
3. Почети лингвистичких истраживања Општега имовинског законика	36
4. Методолошки проблеми лингвистичких истраживања Општега имовинског законика	39
III. БОГИШИЋЕВ ЖИВОТНИ ПУТ И НАУЧНИ РАЗВОЈ ПРЕ КОДИФИКАТОРСКЕ МИСИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ.	54
ДРУГУ ДЕО. ПРИПРЕМА ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА	63
I. РАЗЛОЗИ ЗА УПУЋИВАЊЕ ВАЛТАЗАРА БОГИШИЋА У ЦРНУ ГОРУ	65
II. БОГИШИЋЕВО ИСТРАЖИВАЊЕ ПРАВНОГ ПОРЕТКА У ЦРНОЈ ГОРИ.	73
III. БОГИШИЋЕВА КОНЦЕПЦИЈА НОВОГ ЗАКОНИКА ЗА ЦРНУ ГОРУ.	91
IV. РАЗМАТРАЊЕ ДВЕ ВЕРЗИЈЕ НАЦРТА ЗАКОНИКА	97
V. БОГИШИЋЕВЕ ТЕОРЕТСКЕ РАСПРАВЕ У ТОКУ ПРИПРЕМЕ ЗАКОНИКА	101
VI. БОГИШИЋЕВИ САРАДНИЦИ У ПРИПРЕМИ ЗАКОНИКА	115
1. Богишићеви домаћи сарадници	116
2. Богишићеви инострани сарадници	119
VII. УКУПНО ТРАЈАЊЕ БОГИШИЋЕВЕ КОДИФИКАТОРСКЕ МИСИЈЕ	123
VIII. КОНАЧНА РЕДАКЦИЈА ЗАКОНИКА И ЗАВРШНИ ПОСЛОВИ	131
IX. БОГИШИЋ КАО МИНИСТАР ПРАВДЕ У ЦРНОЈ ГОРИ И ПРИПРЕМА ДРУГОГ ИЗДАЊА ЗАКОНИКА	135
ТРЕЋИ ДЕО. ЈЕЗИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА	145
I. БОГИШИЋЕВ УВИД У ЈЕЗИЧКО СТАЊЕ У ЦРНОЈ ГОРИ.	147

II. БОГИШИЋЕВА НАЧЕЛА ЈЕЗИЧКОГ ОБЛИКОВАЊА ЗАКОНИКА	151
III. ТЕРМИНОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ У ЈЕЗИЧКОМ ОБЛИКОВАЊУ ЗАКОНИКА	163
IV. ИЗВОРИ ПОДАТАКА О ТЕРМИНОЛОШКИМ РЕШЕЊИМА У ЗАКОНИКУ	175
1. Примери истоветности термиолошке лексике Законака с лексиком Његошевог језика	177
2. Богишићев однос према Пољичком статуту и статутима других приморских општина и градова	178
3. Богишићев однос према званичној правној терминологији у Кнежевини / Краљевини Србији	185
4. Богишићев однос према званичној правно-политичкој терминологији у Хабзбуршкој монархији	188
5. Подаци о терминологији Законака у правним лексиконима и речницима правне терминологије	195
6. Терминологија Законака и Приноси за хрватски правно-повјестни рјечник Владимира Мажуранића	197
6.1. Анализа обраде узорка репрезентативних термина у Приносима	200
6.2. Закључци	203
7. Терминологија Законака и општи речници савременог језика	204
7.1. Рјечник ЈАЗУ	205
7.1.1. Анализа обраде узорка репрезентативних термина	206
7.1.2. Закључци	214
7.2. Речник САНУ	215
7.2.1. Анализа обраде узорка репрезентативних термина	216
7.2.2. Закључци	221
8. Општи закључци о пореклу терминологије Законака	222
V. НАЈВАЖНИЈА ТЕРМИНОЛОШКА РЕШЕЊА У ЗАКОНИКУ	223
1. Упоредни преглед	223
2. Закључци	277
VI. КАРАКТЕР НОРМИ И СИСТЕМАТИКА ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА	281
VII. ГРАФИЈА И ПРАВОПИС ЗАКОНИКА	291
1. Писање великог слова	291
2. Недоследности у писању при једначењу сугласника по звучности и по месту творбе	292
2.1. Сугласник д испред п	292
3. Писање дентала д и т испед африката ц и ч	293
4. Писање сугласничке групе стн	294
5. Писање знака за дужину	295
6. Означавање краткосилазног акцента	295
7. Употреба апострофа	295
8. Писање скраћеница	296
9. Писање редних бројеви код датума	296
10. Спојено писање неких предлошко - заменичких синтагми с крњим обликом заменица	297
11. Одвојено писање неких прилошких и везничких сложеница	297

12. Делимична примена формалне интерпункције	298
VIII. ТЕРМИНОЛОШКА ЛЕКСИКА ЗАКОНИКА	299
1. Осврт на теоријске аспекте обраде термилошке лексике	299
2. Идентификовање термилошке лексике Законика	303
2.1. Лексеме у термилошкој функцији	303
2.2. Термилошке синтагме	304
2.3. Термилошки дублети	305
2.4. Фразеологизми	306
2.4.1. Фразеологизми који се односе на доношење и тумачење закона	307
2.4.2. Фразеологизми који се односе на непосредну примену закона	309
3. Устаљене фразе (изреке)	309
4. Класификовање термилошке лексике Законика	316
4.1. Термилошка лексика општег дела грађанског права	319
4.2. Термилошка лексика стварног права	329
4.3. Термилошка лексика облигационог права	335
КАРАКТЕРИСТИКЕ ГРАМАТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗАКОНИКА	349
1. Оквири испитивања	349
2. Фонетика	353
А. Појаве у вокалском систему	353
1. Замена (рефлекси) гласа јат (ѣ)	353
2. Вокално р	357
3. Финалне секвенце -ао и -ио	357
4. Вокалска секвенца оа	357
5. Покретни и секундарни вокали	357
6. Редукција вокала	359
Б. Појаве у консонантском систему	360
1. Сугласник х	360
2. Сугласник ф	360
3. Сугласник џ	360
4. Јотовање	360
5. Палатализација	362
6. Дисимилација сугласника т	362
8. Консонантске групе ство, мн, јсј, мњ	362
9. Упрошћавање консонантских група	363
10. Употреба консонантске групе шт	364
3. Морфологија	365
1. Именице	365
2. Заменице	369
3. Придеви и употреба придевског вида	372
4. Бројеви	374
5. Глаголи	376
6. Прилози	384
7. Речце	389
4. Творба речи	391
А. Особености у творби именица	391
1. Именице мушког рода са значењем лица	391

2. Глаголске именице	396
3. Апстрактне именице	397
В. Особености у творби глагола	397
5. Синтакса	398
А. Синтакса падежа	398
1. Генитив без предлога	398
2. Генитив с предлозима	400
3. Датив без предлога	403
4. Датив с предлогом к	404
5. Акузатив без предлога	405
6. Акузатив с предлозима	404
7. Инструментал без предлога	407
8. Инструментал с предлозима	408
9. Локатив	410
Б. Синтакса глагола	412
1. Инфинитив и презент	412
2. Футур I	410
3. Футур II	410
4. Плусквамперфекат	421
5. Потенцијал	421
6. Императив	422
7. Глаголски прилог садашњи	422
8. Глаголски прилог прошли	423
9. Перфекат	423
10. Аорист и имперфекат	423
11. Пасивне конструкције	424
В. Синтакса реченице	427
1. Ред речи у реченици	427
2. Дужина реченице	431
3. Обезличене реченице	433
4. Процеси номинализације реченице	432
5. Употреба везника	433
ЗАКЉУЧЦИ	439
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА	451

ПРВИ ДЕО
ОПШТИ ИМОВИНСКИ ЗАКОНИК
И ВАЛТАЗАР БОГИШИЋ

I. ЖИВОТ ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА

1. СТУПАЊЕ НА СНАГУ И ПРИМЕНА ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА

*Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору*¹ „уведен је у живот“ указом књаза Николе I Петровића-Његоша,² у чијим је рукама тада била законодавна власт у Црној Гори. У складу с модерним законодавним узусима, одредбама Законика и Указа раздвојена су три момента³ од значаја за почетак примене Законика: 1) члан 1. Законика утврђује: „Указ којим се овај Законик (760–770) поставља (771) одређује и дан у који ће на снагу стати“, а на Указу је означен датум његовог потписивања: „на Благовијести, 25 Марта 1888“;⁴ 2) члан I Указа предвиђа: „Дне 1^{ог} јула

¹ Текст Законика налази се у следећим делима чије су скраћене ознаке наведене у цитираној литератури на крају ове књиге: *Зборник грађанских закона старе Југославије* 1960, 13–151, *Богишић* 1980, 1–344, *Богишић* 1986, 239–483, *Богишић* 1998, 41–306, *Црногорски законици III* 1998, 5–231, *Богишић* 1999a, 23–242. И сва друга дела која су цитирана у књизи наведена су у литератури на крају књиге, с тим што је она подељена у две листе: 1. *Правно-историографска литература*; 2. *Лингвистичка литература*.

² Текст књажевог указа штампан је непосредно пре текста Законика у свим наведеним делима где се налази и Законик, осим у *Зборнику грађанских закона старе Југославије* 1960.

³ О раздвајању ова три момента Богишић и књаз су водили преписку у другој половини новембра 1887. године. Богишић је тада веома прецизно образлагао значај сва три момента: 1) *promulgation*, 2) *publication*, 3) *entrée en vigueur*, за које је предлагао „народне српске ријечи“: 1) „постављење“, 2) „проглашење“, 3) „стајање на снагу“; уп. *Вуксан* 1936б, 346–356.

⁴ Датуми су наведени по старом (јулијанском) календару, који је важио у Црној Гори (као и у Србији и Русији) до после Првога светског рата. У даљем тексту

1888, овај ће „Општи имовински законик“ на снагу стати“;⁵ 3) члан III Указа предвиђа: „Узеће се да је Законик проглашен, чим се овај Указ изда у службеноме дијелу земаљских новина“.

Указ је објавио цетињски „Глас Црногорца“ у броју 18 од 1. маја 1888. године,⁶ чиме је Законик *проглашен*. Како је Законик веома опсежан (1031 члан), није постојала могућност да се његов текст објави у новинама. Законик је заправо већ био одштампан као књига, а уз њега и књажев указ. Указ (члан IV) такође је предвиђао да ће се у сваком црногорском суду изложити по један примерак Законика на месец дана „тако да га ко год зажели читати може“.

Тим поводом одржана је 26. априла 1888. године велика свечаност на Цетињу, у црногорској престоници. Свечаност је започета богослужењем у Цетињском манастиру, а потом су, у присуству многих званица и мноштва људи, топовске салве најавиле беседу књаза Николе. У својој беседи (коју су срочили Гавро Вуковић и Јован Павловић)⁷ књаз Никола није пропустио да истакне све Богишићеве заслуге као „саставиоца“ Законика:

„За израду самога дјела овог, које је сад пред нама, ја сам био срећан да у лицу г. др. Богишића, сина дичне области дубровачке, нађем човјека који умљем својим, нарочито на овом пољу радње, свијетли не само међу првим синовима нашег народа на југу славјанском, него свијетли и у редовима првака свјетске образованости. Њему се има највише захвалити, његовој учености, радљивости и енергији да је дјело ово, наш грађански законик, крај свих огромних тешкоћа које су се при том имале савлађивати, испало тако да може служити као ремек-дјело промишљеног, зрелог и солидног законотворног рада које стоји на висини захтјева сувременог законотворства и којим би се и најобразованији народи подицити могли. Њему се нарочито има захвалити да је дјело ово, наш грађански законик, утемељено на основама нашег народног права, а изведено и развијено из тога темеља према нашим приликама и потребама, одгово-

ове књиге наводиће се упоредо датуми и по јулијанском (прво) и по грегоријанском календару где год је било могуће идентификовати изворно наведени начин утврђивања датума. Уколико нема додатних напомена, подразумева се да су датуми и месеци означени према јулијанском календару.

⁵ Члан II Указа предвиђа: „Десети раздио другогa Дијела овога Законика не стаје за сада на снагу; о томе ће бити дозније одређено вријеме засебним указом.“ Тај „раздио“ односио се на *заставу* (хипотеку), а требало је претходно уредити *заставне* (хипотекарне) књиге.

⁶ *Весник* 1905б, 11.

⁷ *Кустудија* 1989, 79. Војвода Гавро Вуковић и „извањак“ Јован Павловић (рођен у Сремским Карловцима) били су тада на високим положајима на Цетињу; вид. *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* 1928.

рило потпуно оним спасоносним врховним начелима која мало више споменух, начелима складности између народнога духа и живота и његових закона. Нека му је овдје, у име највише награде која му се с наше стране може дати, изречено јавно: хвала!“⁸

Књажев указ је прочитао књажев рођак војвода Божо Петровић, председник Великог суда, ондашњег највишег судског органа у Црној Гори.⁹ У дужем тексту Указа наводе се околности, од историјског значаја за Црну Гору, у којима је рад на Законнику започет и довршен, мотиви којима је тај законодавни подухват покренут, тешкоће с којима је остварен и сви захтеви које је Законик морао испунити. При том владар наглашава како се унапред одлучио да се „главна пажња обраћа на народне појмове о правди и правници, на обичаје, предања и на живе потребе црногорског народа“, те да се „у такоме правцу ова радња и вршила“. Затим се у Указу, са захвалношћу, истиче улога Русије у припреми Законика, те лични допринос њеног представника у овом кодификаторском подухвату — Валтазара Богишића. Између осталог се каже:

„А то је било могуће само зато: што је Прејасна Императорска Круна брацке Нам велике Русије, у ваздашњој благонаклоности Својој према Црне Горе, изволила преузети за ову цијељ нуждне знатне трошкове. С друге стране, Нама је за руком пошло, те нађосмо, овоме огромну и у многومه обзиру врло мучну подузећу, човјека и умом, и науком, и енергијом, и оданошћу потпуно дорасла у особи редовног професора Одеског Универзитета, правога државног савјетника Г. Д^{ра}. В. Богишића, сина сусједне Нам дичне дубровачке области.“

Указ је припремио Богишић, а срочио га је веома брижљиво по књажевим инструкцијама, при чему је онај део текста који говори о Богишићевом доприносу попунио књаз.¹⁰ Првобитну верзију Указа књаз и Богишић су размотрили у лето 1887. године приликом сусрета у бањском месту Виши (Vichy) у Француској. Руско министарство иностраних послова показивало је посебно интересовање за садржину Указа.¹¹ С тим у вези Богишић је имао и додатне предлоге за прецизирање текста Указа, о чему говори и њихова међусобна преписка крајем 1887. године,¹² као и дописи које је Богишић у септембру и новембру исте године упућивао

⁸ Текст беседе објављен је у целини у цетињском „Гласу Црногорца“, у броју 18 од 1. маја 1888; вид.: *Црногорски законици III 1998*, 502–505, *Богишић 2004*, 342–345.

⁹ *Павићевић 1998*, 37.

¹⁰ *Вуксан 1936а*, 288.

¹¹ *Црногорски законици III 1998*, 492.

¹² Вид. *Вуксан 1936а*, 288–293, 346–356.

Министарству народне просвете¹³ у Петербургу.¹⁴ У коначни текст, који је прочитан, унете су ситне измене које је стилизовао Лаза Костић, тада уредник цетињског „Гласа Црногорца“.¹⁵

Разлоге да ликује због доношења Законика имала је и Русија, која је финансирала сав Богишићев рад на припреми Законика и поднела трошкове његовог штампања, да би потом Богишићу обезбедила и пензију и посебну награду. О свечаности на Цетињу истог дана је известио Министарство иностраних послова у Петербургу руски представник („државни савјетник“, „министар-резидент“) на Цетињу К. М. Аргиропуло.¹⁶

У тим свечаним тренуцима није било места за подсећање на тегобе и перипетије у петнаест година дугој припреми Законика нити на мане у раду самог „саставиоца“. Од тога је много важнија била чињеница да је овим законодавним чином Црна Гора учинила велики помак у свом правном поретку, што је требало да има политичког одјека, како у земљи тако и у иностранству. И заиста, Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору знатно је допринео порасту угледа Црне Горе у Европи, до тада стицаног углавном на бојном пољу. Тиме је уједно растао и углед њенога владара.

Богишић није присуствовао проглашењу Законика на Цетињу.¹⁷ Тада је био у Паризу, а на Цетиње није долазио од завршног читања нацрт Законика крајем 1885. године. С књазом Николом телеграфом је размењивао поздраве и честитке поводом проглашења Законика. За Богишића је кодификаторска мисија већ била завршена и он је у то време био окупиран сасвим другим пословима.¹⁸

¹³ *Црногорски законици III 1998*, 492–497.

¹⁴ Главни град царске Русије имао је званични назив *Санкт Петербург* све до 1914. године, а потом *Петроград*; вид. *Мала енциклопедија Просвета 1986*. У српском језику назив *Петроград* био је у употреби и током 19. века, а користио га је и Богишић. Ми смо се у овој књизи определили за назив *Петербург* јер је у данашњој Руској Федерацији обновљен стари назив *Санкт Петербург*, који се најчешће користи у скраћеној форми *Петербург*, што се чини и у нашој језичкој пракси. Понегде ће се у цитатима у овој књизи појавити и назив *Петроград*.

¹⁵ *Кустудија 1989*, 79.

¹⁶ *Црногорски законици III 1998*, 506–508, *Никифоров 1991*, 135.

¹⁷ *Кустудија 1989*, 79–80.

¹⁸ У то време Богишић је био у живој преписци с Фрањом Рачким, председником Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу поводом припреме за штампу докумената о „Зринско-франкопанској уроти“ из 17. века, које је он пронашао у француским архивама. Ти документи штампани су 1888. године у књизи 19. серије „*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*“ Југославенске академије наука и умјетности у Загребу; вид.: *Богишић 1986*, 503, *Богишић 1998*, 535, *Пуповић 2004*, 384. Почетком маја те године Богишић је започео и вишемесечну преписку са старим пријатељем Константином – Костом Војновићем

Лаза Костић је обавестио Богишића о величанственој свечаности на Цетињу упућујући му честитке „сред громовитих одјека“ Богишићеве славе.¹⁹ Најавио је и одржавање посебног курса за судије Великог суда ради објашњавања Законика, али додаје како му се чини да ће највиша добит бити то што у Велики суд улази Лабуд Врбица, који је завршио пуни „правни курс“ у Бечу, те да ће он и војвода Гавро Вуковић (такође образовани правник) бити једини поуздани коментатори Законика. Уједно обећава да ће у „Гласу Црногорца“ објавити што год нађе да је било где објављено о Законику. Костић се такође интересовао, као и многи други на Цетињу, да ли Богишић има намере да „састави и други део грађанског законика“ – породични, те изражава наду де ће се Богишић наиканити и на тај *couronnement de l'edifice*.

На Богишићеву адресу стизале су и бројне похвале из других средина, али је српска и хрватска штампа поред њега хвалила и књаза и, уопште, Црну Гору.²⁰ А за рад на припреми Законика књаз Никола је Богишића одликовао и највећим црногорским одликовањем — Даниловим крстом.²¹ У Црној Гори се убрзо по доношењу Законика укоренио назив *Богишићев законик*,²² што је такође било својеврстан вид признања његовом „саставиоцу“. Тај се назив среће и у правној литератури,²³ тако да ћемо га и ми користити као „друго име“ Законика.

2. ВАЖЕЊЕ ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА

Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору био је на снази не само до стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године него и после тога. Нова држава наследила је шест правних система из претходног раздобља.²⁴ Тако је настављено и примењивање Општега имовинског законика на подручју Црне Горе (у границама до 1912. годи-

у вези с припремом Војновићеве расправе о Општем имовинском законуку. А у другој половини маја Богишић је кренуо на пут у Петербург, где ће се задржати годину дана због спорог решавања његових статусних и материјалних питања; вид.: *Сиротковић 1989, Пуповци 1996, 52–62, Пуповци 2004, 269–279.*

¹⁹ *Кустудија 1989, 79–80.*

²⁰ *Мартиновић 1958, 231–236, Никчевић 1967, 26–31, Даниловић 1988, 627, Сиротковић 1989, 73.*

²¹ *Кустудија 1989, 81.*

²² *Павићевић 1998, 38, Павићевић 2004, XXII.*

²³ Четврто издање Законика, које је 1927. године објавио београдски књијар Геца Кон, имало је у поднаслову назив: *Богишићев имовински законик*; уп. *Мартиновић 1958, 277.*

²⁴ Уп.: *Станковић/Водинелић 1996, 30, Орлић 2006, 762.*

не),²⁵ а престао је да важи 6. априла 1941. године, према *Закону о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације* („Службени лист ФНРЈ“, бр. 86 од 25. 10. 1946. године).²⁶

У раздобљу између два рата чињени су покушаји да се донесе грађански законик за целу земљу. Убрзо после Уједињења (1918) при Министарству правде формиран је законодавни савет, а 1934. године дошло се до документа *Предоснова Грађанског законика*.²⁷ Ипак, до избијања Другога светског рата није се даље одмакло. А у расправама поводом припреме новог грађанског законика Општи имовински законик био је у средишту пажње, о чему је у новије време посебно писао Миодраг Орлић, професор Правног факултета у Београду.²⁸ Кад је отворена та расправа, појавила су се два опречна схватања како грађански законик треба да изгледа. Према једном мишљењу за основ новог законика требало је узети Аустријски грађански законик. Према другом мишљењу ваљало је поћи од Општег имовинског законика, који је „рађен од нашег човека, који је ванредно добро познавао свој занат, и за један део нашег народа чији је дух огромној већини нашег народа много ближи од аустријског законика“.²⁹

Ово друго схватање имало је доцније умеренију варијанту: препоручивало се да се приликом израде грађанског законика употреби метод којим је рађен Општи имовински законик. Тај став заступало је неколико истакнутих правника млађе генерације у Србији, од којих ће неки после Другога светског рата имати значајну улогу у припреми закона у области грађанског права.³⁰

Предоснова грађанског законика имала је ипак за изворник Аустријски грађански законик, тако да су је дочекале бројне и оштре критике. Оне су се односиле како на предложени систем Законика и поједине од-

²⁵ После 1918. године Берански, Бјелопољски и Пљеваљски срез нашли су се у саставу Ужичке области, тако да се тамо непосредно примењивало србијанско законодавство; уп. *Стојановић 1987*, 62. Тако се црногорско правно подручје подударало с територијалном надлежношћу Великог суда у Подгорици, а то је заправо била територија Црне Горе у периоду 1878–1912. године, уз додатак два мала подручја која су припала Црној Гори после Балканских ратова 1912. године: дела Малесије (близу Подгорице) и уског појаса уз јужну обалу Скадарског језера (у залеђу Бара и Улциња); уп. *Стојановић 1989*, 247.

²⁶ *Константиновић 1960*, 1.

²⁷ *Станковић/Водинелић 1996*, 31.

²⁸ Вид.: о томе више у: *Орлић 1998/1999*, *Орлић 2006*.

²⁹ *Константиновић 1933*, 77.

³⁰ *Орлић 2006*, 762–763.

редбе тако и на језик и стил предложеног текста.³¹ *Предоснови* је пребацивано: „На сваком кораку се осећа да је то Законик који није мишљен на нашем језику и од нашег човека“.³² Отпор су пружали правнички кругови у Србији и Црној Гори, а значајну улогу у томе имали су универзитетски наставници тадашње млађе генерације: Чедо Марковић, Михаило Константиновић и Божидар Марковић. Њихово главно упориште у борби против *Предоснове* остао је Општи имовински законик: да није било Богишићевог законика као мерила можда би *Предоснова*, у недостатку бољих решења, ипак била прихваћена упркос свим отпорима и изреченим критикама.³³ Богишићев законик је у тим критичним тренуцима послужио као брана против *Предоснове грађанског законика*, тако да се од ње практично одустало.³⁴ Али, и у периоду после Другог светског рата Михаило Константиновић је у свом раду на теоријској обради и кодификацији облигационог права стално имао за узор Богишићев законик. Он је, на крају плодне универзитетске каријере, објавио своје знаменито дело под скромним насловом: *Облигације и уговори. Скица за Законик о облигацијама* (Београд, 1969). Иако је наглашавао да „текстови садржани у овој скици не излазе пред јавност као службени преднацрт“, узимајући сву одговорност за њихову садржину,³⁵ ово дело је не само имало улогу пројекта кодификације него се читаву деценију у пракси примењивало као закон, да би се преко њега доспело и до *Закона о облигационим односима* (1978).³⁶ У изради *Скице*, — како то истиче сâм аутор, — „пришло се с идејом да то буде оно што правници зову популаран законик, то јест законик чије ће одредбе у највећој могућој мери бити лако разумљиве и неправницима“.³⁷ Том идејом, — као ћемо касније видети, — стално је био ношен и Валтазар Богишић у свом раду на припреми Општег имовинског законика.

Иако је, као и сви прописи предратне Југославије, Општи имовински законик формално укинут крајем 1946. године, његове одредбе нису сасвим изгубиле правну снагу ни тада. Али, управо је *Законом о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације* (чл. 2) било предвиђено да се правна правила садржана у укинутим законима могу примењивати на односе који нису

³¹ Орлић 2006, 764–765.

³² Орлић 2006, 768.

³³ Орлић 2006, 768–769.

³⁴ Орлић 2006, 761.

³⁵ Константиновић 1996, 38.

³⁶ Уп. Перовић 1996.

³⁷ Константиновић 1996, 36.

уређени важећим прописима, али под једним условом (чл. 4): „само уколико нису у супротности са Уставом ФНРЈ, уставима народних република, законима и осталим важећим прописима, донетим од надлежних органа нове државе, као и са начелима уставног поретка Федеративне Народне Републике Југославије и њених република“.³⁸

Тако је живот многих одредаба Општега имовинског законика фактички продужен и наредних деценија. Његова правна правила губила су правну снагу поступно — доношењем различитих закона нове Југославије у областима које уређује Законик, пре свега у области својинско-правних и облигационих односа. Међутим, и данас се у нашој земљи за поједине правне институте и ситуације које нису у целини уређене позитивноправним прописима (нпр. о дару/поклону, ораклуку, послузи) примењују правила Општега имовинског законика, као и *Грађанског законика за Књажество Србско* (касније [...] за *Краљевину Србију*).³⁹

О практичној примени Општега имовинског законика још нису сазрели коначни судови јер нема довољно истражене грађе. Применом Законика, нарочито у судској пракси, посебно се бавио историчар права из Подгорице Петар Ђ. Стојановић,⁴⁰ а мањи прилог тој врсти истраживања дао је и правни истраживач Владимир Јовићевић, такође из Подгорице.⁴¹ Петар Стојановић истиче да, и поред сјајне технике и стила, Општи имовински законик није могао бити доследно примењиван преко „архаичног“ судства и застареле процедуре чији су носиоци били полуписмене судије-паметари.⁴² Ипак, већ у првим година важења Општега имовинског законика окружни судови (на пример у Никшићу и Андријевици) и Велики суд на Цетињу настојали су да примењују његове одредбе.⁴³

Реорганизација и унапређење судства били су императив успешне практичне примене Законика. Сâм Богишић допринео је као министар правде унапређењу црногорског судства донесећи наредбе са законском снагом и подзаконске прописе. Даљи озбиљан корак у персоналном јачању судова био је пријем у црногорску службу већег броја стручно кавалификованих правника — „извањаца“ (Лујо Војновић, Лујо Бакотић, Лазар Томановић и др.).⁴⁴ Све је то водило и унапређењу судског поступка и

³⁸ Вид. *Зборник грађанских законика старе Југославије*, 1–13.

³⁹ Уп. *Лексикон грађанског права* 1996.

⁴⁰ Вид.: Стојановић 1987, Стојановић 1989, Стојановић 1991.

⁴¹ Вид.: Јовићевић 1991.

⁴² Стојановић 1987, 12, Стојановић 1989, 238, Стојановић 1991, 170.

⁴³ Јовићевић 1991, 91–95.

⁴⁴ Стојановић 1987, 15, Стојановић 1991, 172.

дизању ауторитета судске одлуке.⁴⁵ Уопште, појава Општега имовинског законика била је повод за убрзану нормативну делатност у црногорском законодавству, а на темељу тумачења Законика у свакодневној пракси развила се снажна народна правна свест.⁴⁶ То је такође била важна практична корист примене Богишићевог законика.

3. Издања Општега имовинског законика

Прво издање Општега имовинског законика из 1888. године штампано је у Паризу иако на његовој насловној страни стоји: „на Цетињу у државној штампарији“.⁴⁷ И друго издање Законика (с мањим „преинакама“) из 1898. године штампано је у Паризу.⁴⁸

Законик је имао и треће званично издање, које је штампано на Цетињу у Државној штампарији 1913. године, али је оно било неизмењено у односу на друго издање (ни касније није било никаквих измена и допуна).⁴⁹ Једино су у тексту Законика замењене речи: „књаз“ речју „краљ“, „Књажевина“ речју „Краљевина“, а „круна“ речју „перпер“ пошто је Црна Гора 1910. године проглашена за краљевину, а истовремено добила по први пут и своју валуту. Уз то, тексту овог издања Законика додат је и регистар правних појмова (института) обухваћених Законом, који је још 1903. године урадио рано преминули суплент права Стево Петровић-Његош.⁵⁰

У периоду између два светска рата Законик је доживео само једно незванично издање. Издала га је 1927. године издавачка књижарница Геце Кона у Београду, с поднасловом: *Богишићев Имовински законик*. Приређивач је био Гојко Никетић. Уз Законик је објављен и раније штампани регистар.⁵¹

У периоду после Другога светског рата Општи имовински законик објављен је неколико пута. Заједно с Грађанским законом за Краљевину Србију и Општим аустријским грађанским законом Законик је обја-

⁴⁵ Уп. Чизмовић 1993.

⁴⁶ Стојановић 1987, 164–66.

⁴⁷ Вид. *Имовински законик 1888*; уп. Мартиновић 1958, 277.

⁴⁸ Вид. *Имовински законик 1888*; уп. Мартиновић 1958, 277.

⁴⁹ Вид. *Имовински законик 1913*; уп. Мартиновић 1958, 277.

⁵⁰ Стево Петровић-Његош, син војводе Ђура Петровића и рођак књаза Николе, студирао је правне науке у Хајделбергу, у Немачкој. Током студија бавио се проучавањем црногорскога обичајног права и црногорских закона, а због изненадне тешке болести није успео да стекне звање доктора правних наука, за шта се припремао. Умро је на 1905. године на Цетињу с непуних 26 година; вид. *Црногорски законици III* 1998, 701.

⁵¹ Вид. *Имовински законик 1927*; уп. Мартиновић 1958, 227.

вљен 1960. године у *Зборнику грађанских законика старе Југославије* у издању „Графичког завода“ у Титограду.⁵² Ово издање садржи два прилога професора Правног факултета у Београду: Михаила Ступара („Уместо предговора“)⁵³ и Михаила Константиновића: („Стара ,правна правила‘ и јединство права“).⁵⁴ На крају се налази кратак предметни регистар, који су саставили Слободан Перовић, асистент, и Слободан Поповић, хонорарни стручни сарадник Правног факултета у Београду.

Фототипско издање првог издања Општега имовинског законика објавио је „Обод“ са Цетиња 1980. године.⁵⁵ Приредио га је Томица Никчевић, научни саветник САНУ, а написао је и уводни текст: *Општи имовински законик у историји кодификације права у Црној Гори*.⁵⁶

У оквиру едиције *Класици југословенског права* „Службени лист СФРЈ“ из Београда објавио је 1986. године књигу *Изабрана дела и Општи имовински законик за Црну Гору*, а као аутор означен је Валтазар Богишић.⁵⁷ Књигу је приредила Јелена Даниловић, професор Правног факултета у Београду, и написала *Предговор*.⁵⁸ Ово издање понавља друго издање Законика из 1898. године, с тим што су код измењених чланова Законика у односу на прво издање дате у напоменама и измењене одредбе. Књига у прилогу има преглед правних термина који је 1888. године објавио Андра Ђорђевић⁵⁹ и регистар Стева Петровића-Његоша, који је био придодат трећем издању Законика 1913. године.⁶⁰ Као посебан прилог, књига садржи библиографију: 1) Богишићевих радова објављених за његовог живота, 2) Богишићевих радова објављених после његове смрти на основу рукописне заоставштине, 3) радова којима су објављени делови Богишићеве кореспонденције, 4) одабраних радова о Валтазару Богишићу и Општем имовинском Законику.

Као заједничко издање ИТП „Унирекс“ из Подгорице и „Службеног гласника“ из Београда објављена је 1998. године књига *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору и изабрана дјела*, у којој

⁵² Вид.: *Имовински законик 1960, Зборник грађанских закона старе Југославије 1960*, 13–151.

⁵³ Вид. *Ступар 1960*.

⁵⁴ Вид. *Константиновић 1960*.

⁵⁵ Вид.: *Имовински законик 1980; Богишић 1980*.

⁵⁶ Вид. *Никчевић 1980*.

⁵⁷ Вид.: *Имовински законик 1986, Богишић 1986*, 239–469.

⁵⁸ Вид. *Даниловић 1986*.

⁵⁹ Вид. *Богишић 1986*, 487–500.

⁶⁰ Вид.: *Богишић 1986*, 471–483; уп. *Мартинковић 1958*, 277.

се понавља друго издање Законика с навођењем измењених одредаба.⁶¹ Приређивач и писац *Предговора* такође је била Јелена Даниловић,⁶² а у прилогу су дати наведени преглед термина А. Ђорђевића,⁶³ регистар С. Петровића-Његоша⁶⁴ и библиографија. Ово издање структурирано је као и издање „Службеног листа“ из 1986. године, с малом разликом у избору Богишићевих радова.

Исте године (1998) Општи имовински законик објављен је у III књизи серије *Црногорски законици 1796–1916*, коју издаје Историјски институт Црне Горе у Подгорици.⁶⁵ У тој књизи објављени су и правни прописи (закони, уредбе, наредбе) које је издао В. Богишић у својству црногорског министра правде. Такође су објављени и неки Богишићеви радови, као и низ докумената из руских архива у вези с припремом и доношењем Општег имовинског законика. Књигу су приредили и *Предговор* написали историчари: академик ЦАНУ Бранко Павићевић и др Радослав Распоповић, научни саветник Историјског института Црне Горе у Подгорици. И ова књига поновила је регистар правних термина А. Ђорђевића и регистар С. Петровића-Његоша.

ИТП ЈУ „Унирекс“ МБ из Београда и ИТП „Унирекс“ из Подгорице издали су 1999. године изабрана дела Валтазара Богишића, а у оквиру пете књиге објављен је и *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, уз пет раније објављених Богишићевих текстова у вези с припремом Законика.⁶⁶ Додати су и преглед термина А. Ђорђевића⁶⁷ и регистар С. Петровића-Његоша.⁶⁸ Књигу је приредио Милисав Чизмовић, професор Правног факултета у Подгорици, који је аутор и почетног и завршног текста у књизи: *Значај општег имовинског законика у великом дјелу Николе I — Осврт на два питања*⁶⁹ и *Пропусти Општег имовинског законика*.⁷⁰

Законику је посвећен први том четворокњижја *Валтазар Богишић. Изабрана дјела*,⁷¹ које су објавили 2004. године „ЦИД“ из Подгорице и

⁶¹ Вид.: *Имовински законик 1998а*, Богишић 1998, 41–279.

⁶² Вид. Даниловић 1998.

⁶³ Вид. Богишић 1998, 293–306.

⁶⁴ Вид. Богишић 1998, 281–292.

⁶⁵ Вид.: *Општи имовински законик 1998б*, *Црногорски законици III* 1998, 7–231.

⁶⁶ Вид.: *Имовински законик 1999*, Богишић 1999а, 23–218.

⁶⁷ Вид. Богишић 1999а, 228–242.

⁶⁸ Вид. Богишић 1999а, 219–227.

⁶⁹ Вид. Чизмовић 1999а.

⁷⁰ Вид. Чизмовић 1999б.

⁷¹ Вид.: *Имовински законик 2004*, Богишић 2004а, 1–211.

ЈП „Службени лист СЦГ“ из Београда. Придодат је регистар С. Петровића-Његоша.⁷² Тај том садржи такође опсежан Предговор („Вјечито актуелни Богишић“) историчара Бранка Павићевића, академика ЦАНУ,⁷³ и друге вредне прилоге: Богишићеву преписку с руским министарствима (иностраних послова и народне просвете) и књазом Николом; преписку књаза Николе и руског конзула у Дубровнику; преписку руског конзула у Дубровнику и руског министарства иностраних послова; говор књаза Николе поводом проглашења Закона. Садржај овог тома знатно се подудара с **III књигом из серије Црногорски законици 1796–1916**, коју је издао Историјски институт Црне Горе у Подгорици 1998. године, а нови прилози односе се на кореспонденцију коју су раније објављивали Душан Вуксан и Александар Соловјев. Четврти том овога четворокњижја доноси до сада најкомплетнију библиографију Валтазара Богишића (припремила Марија Ацић), која је има две целине: 1) посебна издања, 2) прилози у листовима, часописима и зборницима, с тим што су обухваћене и библиографске јединице које су објављене после Богишићеве смрти (као поновљена издања и накнадно приређени рукописи).

Учестала издања Закона последњих двадесетак година сведоче о значају што се овом правном споменику придаје у стручним круговима Србије, Црне Горе и других суседних земаља. Ипак, није се појавила опсежнија студија о Законику. Уз најновија издања Закона прештампавају се један преглед термина и један регистар Закона од пре више од сто година, урађени за другачије потребе од савремених, а ионако су шутири и ни изблиза прегледни.

У сваком случају стоји чињеница да Општи имовински законик није доживео критичко издање, снабдевено стручним коментарима садржине његових одредаба, правне форме у целини, па и језичког израза. То заслужују сви велики кодекси, — и они који се примењују и они који представљају правне споменике. Ова монографија представља управо *прилог* за једно такво синтетичко дело о Опшем имовинском законуку.

При разматрању одредаба Општега имовинског закона у овом раду коришћен је текст другог званичног издања Закона из 1898. године,⁷⁴ с тим што су у њему јасно означене и наведене измењене одредбе првога издања Закона (1888), које су такође предмет анализе у овом раду.

⁷² Вид. *Богишић 2004а*, 213–225.

⁷³ Вид. *Павићевић 2004*.

⁷⁴ Вид. *Богишић 1998*, 41–279.

II. ИЗУЧАВАЊЕ ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА

1. ИЗУЧАВАЊА ПРАВНЕ САДРЖИНЕ ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА

Литература о животу и стваралаштву Валтазара Богишића веома је опсежна. Богишићево дело непрестано се проучава у Србији, Црној Гори, Хрватској и другим словенским земљама, а његов животопис нашао се и у књигама о најзнаменитијим људима међу Хрватима и Србима као што су: два издања *Енциклопедије Југославије* (Загреб, 1955, 1985),⁷⁵ *Лексикон писаца Југославије* (Нови Сад, 1972),⁷⁶ *Српска библиографија. Књиге 1868–1944* (Београд, 1989),⁷⁷ *Хрватски биографски лексикон* (Загреб, 1989),⁷⁸ *100 најзнаменитијих Срба* (Београд, 1993),⁷⁹ *Хрватски енциклопедијски рјечник* (Загреб, 2003),⁸⁰ *Српски биографски речник* (Нови Сад, 2004).⁸¹

У средишту пажње истраживача остаје главно Богишићево дело — Општи имовински законик.

Многи познати правници дочекали су појављивање Општега имовинског законика ласкавим оценама, које се нису ограничиле само на његову правну садржину. Данашњи историчари права и цивилисти понавља-

⁷⁵ Вид.: *Енциклопедија Југославије 1955, Енциклопедија Југославије 1985.*

⁷⁶ Вид. *Лексикон писаца Југославије 1972*, 270–272.

⁷⁷ Вид. *Српска библиографија 1989*, 417–420.

⁷⁸ Вид. *Хрватски биографски лексикон 1989*, 77–80.

⁷⁹ Вид. *Пантић 1993*, 254–258.

⁸⁰ Вид. *Хрватски енциклопедијски рјечник 2003*, 132.

⁸¹ Вид. *Српски биографски речник 2004*, 628–630.

ју високе оцене о овом правном споменику, и то како о његовој садржини тако и о његовим језичко-стилским особинама. Тако у *Лексикону грађанског права* (Београд, 1996)⁸² срећемо овакво квалификовање Законика:

„По својим укупним квалитетима, садржинским, језичким и стилским и примерености добро проученим потребама друштва коме је намењен, Општи имовински законик је најбоља законодавна творевина на тлу Југославије, преведена на пет страних језика, приказана и коментарисана у више стотина стручних радова на нашем и страним језицима, позната и високо цењена у европском правничком свету, која чини част нашој националној култури.“

Међутим, јужнословенски историчари права и цивилисти нису посвећавали подједнаку пажњу свим питањима која се односе на Општи имовински законик. Дуго је пажња истраживача била усредсређена на садржај Законика, односно на анализирање појединих института у Законику.

Као оригинално кодификаторско дело, Општи имовински законик привукао је одмах пажњу цивилиста и историчара права у јужнословенским и другим земљама. Шири осврт на садржину Законика убрзо по његовом доношењу дао је у београдском часопису „Бранич“ Андра Ђорђевић, професор римског и грађанског права на Правном факултету у Београду.⁸³ Ђорђевић је свом раду додао и преглед најважнијих термина коришћених у Општем имовинском Законику, срећених по азбучном реду, с ознакама главних института на латинском, француском и немачком језику. Константин – Косто Војновић, професор аустријскога приватног права на Правном факултету у Загребу, приказао је Законик прво кратко 1888. године у загребачком правном часопису „Мјесечник“ („више као референт него рецензент“),⁸⁴ да би 9. марта 1889. године на седници „филозофичко-јуредицког разреда“ Југославенске академије знаности и умјетности (ЈАЗУ) у Загребу читао опширну расправу о Општем имовинском законику „обзиром на остало црногорско законодавство“, која је потом објављена у часопису „Рад“ ЈАЗУ.⁸⁵ Та Војновићева расправа омогућила му је да постане члан ЈАЗУ, а утемељена је знатним делом на вишемесечним консултацијама с Богишићем, о чему говори њихова сачувана преписка, драгоцену за пручавање и Богишићевих ставова поводом Законика.⁸⁶ Такође опсежну расправу о Законику и „његовој важности за науку и зако-

⁸² Вид. *Лексикон грађанског права* 1996, 452.

⁸³ Вид. *Ђорђевић* 1888.

⁸⁴ Вид. *Војновић* 1888.

⁸⁵ Вид. *Војновић* 1889.

⁸⁶ О тој преписци В. Богишића и К. Војновића вид. више у: *Мартинковић* 1958, *Сиротковић* 1989.

нодавство“ написао је 1889. године Миленко Веснић, професор међународног права из Београда, тада у дипломатској служби у Лондону, која је објављена у „Годишњици Николе Чупића“ у Београду за 1891. годину.⁸⁷

О Законику су током неколико година по доношењу вођене расправе у разним научним (нарочито правничким) друштвима у Паризу, Берлину, Петербургу, Загребу, Прагу, Москви, Љубљани, Тулузу, Анверсу. Убрзо је почело превођење Законика.⁸⁸ Преведен је прво на француски (1892), шпански и немачки (1893), а потом (када је Законик доживео друго, новелирано издање 1898. године) и на италијански (1900) и руски језик (1901).⁸⁹ Сам Богишић прикупио је 226 рецензија, критичких осврта и студија о свом законуку,⁹⁰ али су то чинили и његови савременици⁹¹ и каснији истраживачи његовог дела.⁹² Таква савремена листа знатно је дужа јер се Општи имовински законик и Богишићево разноврсно дело непрестано изучавају.

Осврти на Законик и анализе појединих његових решења одавно су почели да налазе места у садржају енциклопедија,⁹³ лексикона⁹⁴ и других приручника,⁹⁵ као и у уџбеницима историје државе и права⁹⁶ и грађанског права на јужнословенском простору. Међутим, сви ти осврти имају општији карактер: у њима се тек фрагментарно анализирају садржина

⁸⁷ Вид. *Веснић 1891 [1889]*. Веснић је 1905. године сачинио (поводом 70. годишњице Богишићевог живота) детаљан библиографски преглед Богишићевих дела и објављених дела о Богишићевом животу и раду, који је објавио у београдском часопису „Бранич“ (вид. *Веснић 1905a*) и као посебну брошуру у Загребу (вид. *Веснић 1905b*).

⁸⁸ Прецизни подаци о расправама вођеним у то време поводом Законика и о његовим преводима садржани су у: *Веснић 1905b*, 12–17, *Бакотић*, 26–32, *Мартиновић 1958*, 278–294.

⁸⁹ Вид. *Мартиновић 1958*, 277–278.

⁹⁰ Вид.: *Богишић 1938 [1902]*, *Богишић 1999b*.

⁹¹ Вид. *Веснић 1905b*.

⁹² Савремени аутори који су целовитије изучавали и приређивали Богишићева дела наводе спискове и Богишићеве библиографије и библиографије о Богишићу. Вид.: *Бакотић 1938*, *Мартиновић 1958*, *Цимерман 1962*, *Богишић 1986*, *Бивановић 1986b*, *Богишић 1998*, *Пуповци 2004*.

⁹³ Вид.: *Народна енциклопедија 1928*, 211–212, *Енциклопедија Југославије 1955*, 635–636, *Енциклопедија Југославије 1985*, 18–20, *Мала енциклопедија Просвета 1986*, 833.

⁹⁴ Вид.: *Правни лексикон 1970*, 308, 714, *Лексикон писаца Југославије 1972*, 270–272, *Лексикон грађанског права 1996*, *Лексикон облигационог права 2001*.

⁹⁵ Вид. *Српска библиографија 1989*, 417–420.

⁹⁶ Уп.: *Историја држава и права 1970*, 354–355, *Државноправна историја 1989*, 214–218, *Историја држава и права 1991*, 174–176.

и настанак Законика, па и његова форма (у коју спадају и употребљена језичка средства).

2. ИСТРАЖИВАЊА ПОСТУПКА ПРИПРЕМЕ ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА И БОГИШИЋЕВОГ ЖИВОТА

После готово педесет година интересовања за садржај (институ-те) Општега имовинског законика и Богишићеву концепцију у његовој изради 30-их година прошлог века појављује се једна нова компонента истраживања Законика: интересовање за поступак његове припреме и анкету коју је Богишић спровео у Црној Гори 1873. године ради прикупљања грађе за Законик. Истраживања Душана Вуксана⁹⁷ и Станислава Боровског⁹⁸ дала су тек почетне резултате, али су била значајна утолико што су поставила низ питања везаних за генезу Законика. Истраживања те врсте заснивала су се на анализи Богишићевих списа смештених у Цавтату. А сву Богишићеву заоставштину из Париза пребацила је у Цавтат његова сестра Марија Богишић-Пол (Pohl). **Сместила ју је 1909. године** прво у Богишићевој родној кући, где је основала *Богишићев музеј*, а потом је 1912. године пренела из Париза и Богишићеву библиотеку, да би сву заоставштину сместила у посебној згради коју је у ту сврху купила.

У међуратном периоду појављују се и нови краћи текстови о Богишићевом животу и раду: Александра Соловјева⁹⁹ и Станислава Боровског на пољском¹⁰⁰ и српском језику.¹⁰¹ Када је у земљи обележавана 30. годишњица смрти Валтазара Богишића, посебан одбор за комеморацију издао је *Споменицу Д^{ра} Валтазара Богишића* (Дубровник, 1938), у којој је обједињено неколико текстова: опширно предавање о Богишићу Луја Бакотића, професора Београдског универзитета, с библиографијом Богишићевих радова и радова о Богишићу,¹⁰² два краћа Богишићева аутобиографска записа¹⁰³ један дужи текст (75 страница) под насловом *Аутобиогра-*

⁹⁷ Вид.: Вуксан 1933, Вуксан 1936а, Вуксан 1933б.

⁹⁸ Вид.: Боровски 1938а, Боровски 1938б, Боровски 1938в, Боровски 1939а, Боровски 1939б, Боровски 1939в, Боровски 1939г, Боровски 1939д.

⁹⁹ Вид.: Соловјев 1935, Соловјев 1937, Соловјев 1939.

¹⁰⁰ Вид. Боровски 1936.

¹⁰¹ Вид. Боровски 1939а.

¹⁰² Вид. Бакотић 1938.

¹⁰³ Вид.: Богишић 1938 [1902], 35–55, Богишић 1999б, 13–26. Ова два аутобиографска записа дају тек скицу Богишићевог живота и рада, и то до одређеног периода, што значи да су писани за неке конкретне публицистичке потребе. Први запис, који је знатно краћи, завршава се описивањем Богишићевих доживљаја из студентских дана, а други се завршава описом Богишићевог живота и рада у 1879. години.

фија (који је претходно објављиван у српском календару „Дубровник“ из Дубровника за године 1900, 1901. и 1902. године поводом 40. годишњице Богишићевог научног рада).¹⁰⁴ *Аутобиографија* је често цитирани текст јер се сматра извором аутентичних података о Богишићу, али је оптерећен претераним уопштавањем оцена о појединим пословима на којима је Богишић био ангажован. Тај текст је писан у време кад је Богишић био славан човек и био је намењен потребама завичајне средине (Дубровника и околине), којој је годила углађена представа о знаменитом земљаку. Зато се његовом садржају мора прилазити с критичким опрезом.

После Другога светског рата Богишићева је заоставштина сређена и архивски, библиотечки и музеолошки обрађена, а од 1958. године смештена је у рестаурираном двору цавтатских кнезова.¹⁰⁵ Тако се показало да су фондови Богишићевог архива у Цавтату огроман мајдан за различите врсте истраживања Богишићевог дела. У архиву се налази више од 160 рукописа, недовршених расправа и бележака који се односе на разне области (историја права словенских народа, кодификација имовинског права у Црној Гори, општи правни проблеми кодификације, етнологија, фолклор, књижевност и др.). Библиотека (књижница) има више од 15.000 књига, а музеј садржи Богишићеве личне предмети и његове збирке уметничких и других вредних предмета.¹⁰⁶ Сређивање Богишићевог архива после Другог светског рата¹⁰⁷ омогућило је и свестраније изучавање целокупне припреме Општег имовинског законика.

С изазовом да целовитије истражи историјат настанка Законика понео се 50-их година минулог столећа Нико С. Мартиновић. Овоме посленику културе с Цетиња били су под руком цетињски архиви (Државни архив Црне Горе и Архив цетињских музеја), а Мартиновићев сродник старије генерације — учитељ Симо Мартиновић — био је записничар у једној фази разматрања нацрта Законика.

Н. Мартиновић је ипак највише грађе црпао из Богишићевог архива у Цавтату. На њој је и засновао свој докторски рад, који је одбранио 1957. године, да би се годину дана касније појавио први (опсежни) том његове монографије под насловом *Валтазар Богишић. I. Историја једне*

¹⁰⁴ Вид. *Богишић 1938 [1902]*. За тај текст Нико Мартиновић тврди да га је писао Богишићев дубровачки пријатељ Луко Зоре по Богишићевом казивању; уп. *Мартиновић 1958*, 24.

¹⁰⁵ Уп.: *Новаковић 1950*, *Мошин 1954*, *Ђивановић 1984*, *Фисковић 1986*, *Сиротковић 1986*.

¹⁰⁶ Богишићев архив, књижница и музеј у Цавтату припадају Заводу за повијесне знаности у Дубровнику, који је у саставу Хрватске академије знаности и умјетности из Загреба.

¹⁰⁷ Уп.: *Новаковић 1950*, *Мошин 1954*.

кодификације (Цетиње, 1958).¹⁰⁸ Ово дело отворило је начелно сва питања Богишићеве кодификаторске мисије, али их је неједнако осветлило, те је стога и дало неуједначене одговоре. Највише простора посвећено је интерпретацији грађе из Богишићеве анкете у Црној Гори из 1873. године, која до тада није била приказана у целини. Н. Мартиновић је накнадно штампао и Богишићев упитник за ту анкету као други (знатно мањи) део своје монографије под насловом *Валтазар Богишић. II. Упитник анкете за описивање правних обичаја Црногораца* (Цетиње, 1964).¹⁰⁹ У Мартиновићевој монографији виде се основне етапе рада на припреми Законика и контуре процедуре његовога разматрања од званичних чинилаца на Цетињу, али без довољно појединости које би говориле о свим правним, терминолошким и другим питањима о којима се расправљало. С тим у вези драгоцено је Мартиновићево парафразирање писама из преписке коју је Богишић водио са својим пријатељом Константином – Костом Војновићем поводом припреме Војновићеве расправе о Законнику, коју ће читати у ЈАЗУ. Приликом Мартиновићевих истраживања показало се и то да грађа у Богишићевом архиву није била стручно најсврсисходније разврстана због недовољног познавања Богишићеве интелектуалне заоставштине, што је отежавало архивска истраживања. Ипак, монографија Ника С. Мартиновића остаје незаобилазна литература у истраживањима везаним за припрему и језичко обликовање Богишићевог законика.

После Мартиновићевих истраживања у Богишићевом архиву убрзо ће уследити истраживања историчара права Томице Никчевића. Он је у више наврата истраживао фондове Богишићевог архива и објавио у дужем размаку две књиге грађе. Прво је успео да идентификује и комплетира опсежни рукопис незавршене Богишићеве студије о раду на Општем имовинском законнику, чије је постојање Богишић наговестио у својој брошури *Поводом Црногорскога грађанског законика. Неколико ријечи о начелима и методу усвојеном при изради. Писмо једном пријатељу* из 1886. и 1888. године.¹¹⁰ Никчевић је тај рукопис приредио за штампу и објавио под Богишићевим именом а с насловом *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* (Београд, 1967)¹¹¹ додајући му опширан властити предговор.¹¹² Седамнаест година касније Никчевић је приредио за штампу и објавио аутентични текст Богишићеве анкете спроведене у Црној Гори 1873. године, која садржи одговоре на више од 2000 питања,

¹⁰⁸ Вид. *Мартиновић 1958*.

¹⁰⁹ Вид. *Мартиновић 1964*.

¹¹⁰ Текст ове брошуре објављен је у: *Богишић 1986*, 191–205; *Богишић 1998*, 409–423, *Богишић 1999а*, 279–294.

¹¹¹ Вид. *Богишић 1967*.

¹¹² Вид. *Никчевић 1967*.

као и њихово поређења с решењима у Грађанском законик у за Краљевину Србију (Титоград, 1984).¹¹³ У духу наслова неких Богишићевих дела које је он објавио за живота, ова архивска збирка под Богишићевим именом (а с Никчевићевим предговором)¹¹⁴ названа је *Правни обичаји у Црној, Херцеговини и Албанији (анкета из 1873. г.)*.

Наведена Мартиновићева и Никчевићева дела изнела су на видело имена свих учесника из Црне Горе у пословима припреме грађе за Законик, као и имена оних који су суделовали у процедури разматрања („читања“) двеју верзија нацрта Законика. Наведена су и имена Богишићевих спољних сарадника из редова угледних иностраних правника цивилиста, као и имена српских и хрватских језикословаца и познавалаца народног живота који су Богишићу давали своја мишљења о појединим терминима, чији допринос до сада није ни изблиза валоризован.

Иако се у наведеним делима Н. Мартиновића и Т. Никчевића тек местимично назире поступак решавања термиолошких проблема у припреми Законика, она су дала основу за даља истраживања у том правцу. У међувремену је нагло растао број истраживача који су залазили у Богишићев архив.

Све је то је било довољно за пораст сазнања о томе да је припрема Законика унеколико била колективан посао веће групе људи, али с неједнаким улогама и битно различитим доприносом. А црногорски књаз Никола заиста је Богишићу пружао пуну подршку: стављао му је на располагање сараднике, омогућио му је непосредан увид у рад судова и других органа и обезбеђивао друге услове за прикупљање грађе потребне за припрему Законика. Поред тога, књаз је узео учешћа у разматрању нацрта Законика и заједно с Богишићем утврдио коначан текст Законика, који је потом и прогласио као носилац законодавне власти. Зато има историчара права који сматрају да назив Законика треба везати за име ондашњег владара и законодавца Црне Горе, те да се стога може звати и *Николин законик* (попут *Даниловог законика*).¹¹⁵

Виделе су се и још неке важне околности Богишићевог рада: колико је Богишић боравио у Црној Гори, с ким се све сусретао, куда се кретао и како је упознао средину за коју је имао да припреми кодекс најширег правног садржаја (како је у почетку био постављен његов задатак). Отворене су и нове дилеме, пре свега оне везане за процедуру разматрања

¹¹³ Вид. *Богишић 1984*.

¹¹⁴ Вид. *Никчевић 1984*.

¹¹⁵ Уп.: *Даниловић 1988*, 626, *Павићевић 1998*, 40, *Павићевић 2004*, XX. Назив *Николин законик* користио је и новосадски лист „Застава“ у више својих бројева 1890. године приликом приказивања садржаја Законика; уп. *Мартиновић 1958*, 290.

двеју верзија нацрта Законика (о чему је касније писао Јован Бојовић)¹¹⁶ и улогу руских чинилаца у овом кодификаторском подухвату (о чему је касније посебно писао Сурја Пуповци).¹¹⁷

Од краја 70-их година све се више изучава утицај Законика на потоњи развој правног система у Црној Гори и југословенској држави, те његова примена у судској пракси.¹¹⁸ После дужег времена, средином 80-их година почело је и прештампавање оригиналних Богишићевих радова, а уз њих појавила су се и нова издања Општега имовинског законика.¹¹⁹ Искрпна Богишићева библиографија нашла се и у првој књизи едиције *Српска библиографија. Књиге 1868–1944* (Београд, 1989).¹²⁰

Посебан подстрек за изучавање Богишићевог живота и целокупног рада дало је обележавање јубиларних година: 150. годишњице Богишићевог рођења (1984. и 1985. године)¹²¹ и 100. годишњице доношења Општега имовинског законика за Црну Гору (1988),¹²² као и 150. годишњице *Грађанског законика за Књажевство Србско* (1994).¹²³ Тада су одржани и посебни научни скупови. У објављеним радовима с ових скупова могу се

¹¹⁶ Вид.: Бојовић 1989, Бојовић 1992.

¹¹⁷ Вид.: Пуповци 1996, Пуповци 2004.

¹¹⁸ Вид.: Стојановић 1975, Стојановић 1987, Стојановић 1989, Чизмовић 1989, Стојановић 1991, 167–180, Јовићевић 1991, Бојовић 1993.

¹¹⁹ Вид.: Богишић 1980, Богишић 1984, Богишић 1986.

¹²⁰ Вид. *Српска библиографија* 1989, 417–420.

¹²¹ Поводом овог јубилеја одржана су два скупа. У Београду је у организацији САНУ 22–24. новембра 1984. године одржан научни скуп посвећен животу и целокупном делу Валтазара Богишића, на којем је поднето 36 реферата, али они нису објављени; вид. приказ тог скупа у *Крстић 1985–1986*. У организацији ЈАЗУ из Загреба у Цавтату је 11. маја 1985. године одржан скуп више пригодног карактера, а материјали су објављени у посебној публикацији *Свечани скуп у поводу 150-е обљетнице рођења академика Балтазара Богишића одржан у Цавтату 11. свибња 1985*; вид.: *Сиротковић 1986*, *Фисковић 1986*. Приказ свих скупова и приредби који су одржани поводом овог јубилеја приказан је у *Ђивановић 1986а*.

¹²² У организацији ЦАНУ, Правног факултета у Титограду и Историјског института Црне Горе на Цетињу је одржан научни скуп посвећен стогодишњици доношења Општега имовинског Законика за Књажевину Црну Гору. Поднета су 23 реферата, који су објављени у зборнику *Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору*, у издању ЦАНУ, Титоград, 1989; вид.: *Сиротковић 1989*, *Кустудија 1989*, *Мариновић 1989*, *Бојовић 1989*, *Цимерман 1989*, *Такахаши 1989*, *Ђуровић/Ђуровић 1989*, *Влаховић 1989*, *Чизмовић 1989*, *Стојановић 1989*.

¹²³ У организацији САНУ и Правног факултета у Београду одржан је у Београду 23. и 24. маја 1994. године научни скуп посвећен стопедесетој годишњици доношења *Грађанског законика за Књажевство Србско*. Поднето је 38 реферата, које су објављени у зборнику *Сто педесет година од доношења Српског грађанског законика*, у издању САНУ, Београд, 1996. Неки од реферата односили су се и на

наћи многи нови детаљи везани за припрему Законика, а веома је проширен увид у круг људи с којима је Богишић сарађивао поводом Законика.

Научни скуп о личности и делу Стојана Новаковића (Београд, 1992) имао је запажен прилог о историји пријатељства В. Богишића и С. Новаковића,¹²⁴ који су сарађивали и поводом Општег имовинског законика. А научни скуп посвећен личности, делу и времену књаза/краља Николе (Подгорица, 1997)¹²⁵ обухватио је и расветљавање односа књаза Николе и В. Богишића и њихов заједнички рад на припреми законика, о чему су поднета два реферата.¹²⁶

И 110. годишњица доношења Општег имовинског законика искоришћена је као повод за мањи научни скуп (Подгорица, 1998).¹²⁷ Већина учесника скупа подсетила је на оригиналност Богишићевог поступка припреме Законика (у том оквиру интерпретирани су и Богишићеви ставови о појединим термилолошким проблемима) и поново је указано на значај који је Законик имао за Црну Гору онога времена и касније.¹²⁸ Потенцирана је и улога књаза Николе у припреми текста Законика.¹²⁹ Поред тога, дат је и важан преглед догађаја везаних за припрему унификације југословенског грађанског права после Уједињења 1918. године и осветљена је улогу коју је Општи имовински законик имао у отклањању рђавих последица предузетих припремних радњи.¹³⁰ Међутим, овај скуп имао је једну значајну новину: по први пут је на неком научном скупу о Општем имовинском законуку говорио и један лингвиста — Бранислав Остојић, професор Филозофског факултета у Никшићу.

Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору; вид.: *Стефановски 1996, Молнар 1996, Војиновић 1996, Чизмовић 1996.*

¹²⁴ Вид. *Пантић 1995*. Овај скуп поводом 150. годишњице рођења Стојана Новаковића одржан је 2–4. новембра 1992. године у Београду, на њему је поднето 69 реферата. Објављени су у зборнику *Стојан Новаковић. Личност и дело. Поводом 150-годишњице рођења (1842–1992)*, у издању САНУ, Београд, 1995.

¹²⁵ Реферати с овога скупа, који је одржан 1–3. марта 1997, објављени су у зборнику *Краљ Никола. Личност, дјело, вријеме*, у издању ЦАНУ, Подгорица, 1998.

¹²⁶ Вид.: *Луковић 1998, Чизмовић 1998.*

¹²⁷ Скуп у Подгорици „Сто десет година Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору“ организовао је Правни факултет Универзитета Црне Горе у сарадњи с Црногорском академијом наука и умјетности. На њему је поднето 18 реферата, који су објављени као тематски број „Зборника Правног факултета у Подгорици“ (година XIII/XXIII), Подгорица, 1998/1999.

¹²⁸ Вид.: *Даниловић 1998/1999, Перовић 1998/1999, Велимировић 1998/1999, Миладиновић 1998/1999, Рачић 1998/1999, Драгашијевић 1998/1999.*

¹²⁹ Вид. *Павићевић 1998/1999.*

¹³⁰ Вид. *Орлић 1998/1999.*

Вредан извор обавештења о Богишићевом раду на Законнику чини његова кореспонденција. У Богишићевој заоставштини сачувана је обимна преписка (више од 10.000 писама), коју је Богишић водио с многим знаменитим личностима и институцијама (око 1000) из Београда, Новог Сада, Цетиња, Загреба, Дубровника, Сплита, Ђакова и више европских центара. Публикован је само мањи њен део: цела преписка с Фрањом Рачким,¹³¹ Ватрославом Јагићем¹³² и Стојаном Новаковићем,¹³³ а објављена су и појединачна Богишићева писма упућена другим личностима, нпр. књазу Николи,¹³⁴ Вацлаву А. Маћејевском¹³⁵ и др. Такође су веома корисни и посебни прикази Богишићеве кореспонденције с појединим личностима (нпр. преписке с Костом Војиновићем,¹³⁶ Ником Великим Пуцићем¹³⁷) или успутни коментари појединих аутора о Богишићевим контактима с разним личностима из културне сфере (нпр. с Ђуром Даничићем, Владаном Ђорђевићем, Пером Будманијем, Луком Зоре,¹³⁸ Ником Великим Пуцићем, Вуком Врчевићем, Нићифором Дучићем, Миланом Ђ. Милићевићем, Лазом Костићем, Константином Јиречеком и др.), као нпр. у мемоарима Ватрослава Јагића¹³⁹ и војводе Сима Поповића.¹⁴⁰ Записи о Богишићу и Законнику постоје и у делима странаца који су истраживали Црну Гору, нпр. Павла Аполоновича Ровинског¹⁴¹ и Лудвика Кубе.¹⁴² Из свих текстова извиру драгоцени подаци о поступку израде Законака, па и они који се односе на решавање термилолошких проблема у вези с тим.

У међувремену порасло је и у иностранству интересовање за Богишићеву биографију. Необичну појаву међу објављеним радовима о Богишићу и његовом делу представља опсежна монографија (530 страница) биографског карактера из пера швајцарског научника Вернера Г. Цимермана (Werner G. Zimmermann) под насловом *Valtazar 1934–1908. Ein Beitrag zur südslavischen Geistes- und Rechtsgeschichte im 19. Jahr-*

¹³¹ Вид. Новак 1960.

¹³² Вид. Иванишин 1961–1962.

¹³³ Вид. Недељковић 1968.

¹³⁴ Вид.: Вуксан 1936а, Вуксан 1936б.

¹³⁵ Уп. Богишић 1986, 506.

¹³⁶ Вид.: Мартиновић 1958, 185–204, Сиротковић 1986.

¹³⁷ Вид. Беретић 1955.

¹³⁸ Вид. Перић 1980.

¹³⁹ Вид. Јагић 1930.

¹⁴⁰ Вид. Поповић 1995, 711–727.

¹⁴¹ Ровински 2001, 441–447.

¹⁴² Куба 1996, 88, 326.

hundert („Валтазар Богишић 1934–1908. Један прилог јужнословенској духовној и правној историји у 19. веку“), објављена у Визбадену 1962. године.¹⁴³ Цимерман је припремао ово дело о Богишићу (у оквиру славистичких студија) читавих десет година (1952–1962). Нашој публици ово дело је углавном остало недоступно јер није преведено на српски језик, а о његовим врлинама и неким манама говори приказ Бранислава Недељковића, једног од најбољих познавалаца живота и рада Валтазара Богишића.¹⁴⁴ Своју студију Цимерман је поделио у осам поглавља, у којима прати „Богишићев животопис“, те тако саопштава читаоцима мноштво детаља из Богишићевог живота. Најобимније је (трећина целокупног текста) последње поглавље књиге, које представља Богишића као научника и кодификатора. Цимерман се доста ослањао и на Богишићеве аутобиографске списе, па су с тим у вези недовољно обрађене последње године Богишићевог живота. Извесни политичко-идеолошки обојени ставови аутора, с којима (у време кад је „хладни рат“ у Европи био на врхунцу) интерпретира догађаје из Богишићевог времена, као и оскудност података из руских архивских извора, не умањује битно Цимерманов велики труд да обједини огроман број биографских података о Богишићу.

Истраживања у Богишићевом архиву која се односе на припрему Општег имовинског законика обављао је 80-их година прошлог столећа и подгорички историчар Јован Бојовић. Резултате свога рада, које је и парцијално приказао 1989. године,¹⁴⁵ објединио је на крају у књизи *Усвајање текста Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору* (Подгорица, 1992).¹⁴⁶ У тој књизи објављени су записници са седница Одбора (комисије) који је разматрао две верзије нацрта Законика, у чији се рад укључивао и књаз Никола. Аутор књиге је дао и своје уводне напомене и коментаре, који помажу да се боље разумеју лапидарне констатације у објављеним записницима, а придодати су и неки раније објављени документи из Богишићевог архива у Цавтату. Међутим, две верзије нацрта Законика, које су биле предмет разматрања, нису до сада објављене јер још постоје проблеми у идентификовању тих текстова у Богишићевом архиву. Утолико је теже пратити одредбе Законика које су у тој фази биле предмет разматрања, али се пажљивим поређењем констатација у запи-

¹⁴³ Вид. *Цимерман 1962*. Из предговора ове књиге види се да је њен аутор обиласто користио архиве и библиотеке из ондашње Југославије и сарађивао са стручњацима из тих институција, као и с неколико домаћих познавалаца Богишићевог живота и рада (између осталог и с Ником Мартиновићем и Томицом Никчевићем).

¹⁴⁴ Вид. *Недељковић 1970*.

¹⁴⁵ Вид. *Бојовић 1989*.

¹⁴⁶ Вид. *Бојовић 1992*.

сницима и садржине чланова у објављеном тексту Законика може доћи до поузданих закључка. Овај архивски материјал незаобилазан је у свим истраживањима садржаја и форме Општега имовинског законика, а тиме и његовога језичког обликовања.

Ново светло на поступак припреме Законика бацило је објављивање докумената из других руских извора од средине 90-их година прошлог века. Ради се пре свега о Богишићевим службеним извештајима и другим службеним дописима које је достављао руским министарствима народне просвете и иностраних послова. **Али ту су и службени протоколи** ових министарстава и службени акти руског конзула у Дубровнику и књаза Николе, као и други акти који сведоче не само о учешћу руске стране у пословима у вези с припремом Општега имовинског законика него и о другим битним околностима дугогодишњег рада на Законику. Из тих докумената виде се изразите особености настанка Општега имовинског законика, на основу чега се може свестраније процењивати улога сваке од три стране у том подухвату: Валтазара Богишића, Русије и Црне Горе. Ови документи доприносе томе да се већ идеализована слика о начину настанка Законика замени много реалистичнијом представом, у којој се уз врлине учесника веома прозирно виде и њихови лични интереси и људске слабости.

Богишићев однос према руској страни, коју је и представљао у својој кодификаторској мисији у Црној Гори, био је на самој маргини интересовања домаћих и иностраних истраживача до најновијег времена. Објављивањем докумената из руских извора, — првенствено из Архива спољне политике Руске империје,¹⁴⁷ Руског државно-историјског архива и Института научних информација у друштвеним наукама Руске академије наука у Москви, — обелодањен је драгоцен материјал, који баца неупоредиво више светла на укупан Богишићев рад на припреми Законика, али и на допринос том раду руских власти и многих личности — у Русији и изван ње. У тој архивској грађи препознаје се читав спектар међусобних односа највиших руских државних органа и личности према Богишићу и Црној Гори, што потврђује чињеницу да је дугогодишња припрема Законика била и те како важан међудржавни пројекат Русије и Црне Горе. У њему је Богишић носио главно бреме стручног рада, али је уједно био и најповлашћенија личност целог подухвата. Наравно да се и сâм Богишић потрудио да себи прибави такав положај. Његова упорност и административна ревност у обраћању руским чиниоцима видно се огледају у руским архивским изворима, те је тако остало мноштво података како о њему тако и о другим личностима које су биле ангажоване у вези с припремом Законика.

¹⁴⁷ Вид. *Хлебникова 1993*.

Знатан број архивских докумената из руских извора садржи трећа књига едиције *Црногорски законици* посвећена Општем имовинском закону, у редакцији историчара Бранка Павићевића и Радослава Распоповића (Подгорица, 1998).¹⁴⁸ У њој се налазе веома корисни регистри личних имена и правних појмова поменутих у књизи. Већина тих докумената објављена је и у првом тому *Избраних дјела* Валтазара Богишића, који су заједнички објавили ЦИД из Подгорице и ЈП „Службени лист СЦГ“ из Београда (Београд, 2004).¹⁴⁹ У том тому, који је посвећен Општем имовинском закону, налази се и опширан Предговор из пера историчара Бранка Павићевића, академика ЦАНУ.¹⁵⁰

Архивски подаци из руских извора могу се наћи у већој мери такође у радовима Сурје Пуповција, — прво у опсежном чланку *Валтазар Богишић у светлу докумената из руских архива* у београдском часопису „Правни живот“ (1996),¹⁵¹ а много више у опсежној (393 странице) постхумно објављеној монографији *Валтазар Богишић. Живот и дјело* (Подгорица, 2004), којом је у целини обухваћен и првонаведени рад.¹⁵² Пуповци је иначе био познат међу правницима као аутор запажене монографије *Грађанскоправни односи у Законику Леке Дукађинија* (Приштина, 1968),¹⁵³ у чијој је припреми користио и грађу из Богишићевог архива у Цавтату.

О рукопису Пуповцијеве монографије потребне напомене дао је Слободан Перовић, професор Правног факултета у Београду, коме је аутор поверио рукопис пре него што је преминуо у Приштини.¹⁵⁴ Тако сазнајемо да је Пуповци на свом рукопису радио више година, и то на изворима и домаћих и страних архива, нарочито руских, француских и аустријских, с уверењем да доноси и такве податке о Богишићу који нису у потпуности били познати нашој јавности.¹⁵⁵ Пуповцијева монографија има и предговор историчара Бранка Павићевића из Подгорице, који даје додатне податке о аутору књиге, његовим истраживањима друге врсте и о самој монографији.¹⁵⁶ Сâм аутор оставио је забелешку („Умјесто предговора“) у којој наглашава да је „настојао да што свестраније проучи и из-

¹⁴⁸ Вид. *Црногорски законици III 1998*.

¹⁴⁹ Вид. *Богишић 2004*.

¹⁵⁰ Вид. *Павићевић 2004*.

¹⁵¹ Вид. *Пуповци 1996*.

¹⁵² Вид. *Пуповци 2004*, 41–62, 237–279.

¹⁵³ Вид. *Пуповци 1968*.

¹⁵⁴ Вид. *Перовић 2004*.

¹⁵⁵ *Перовић 2004*, 366.

¹⁵⁶ Вид. *Павићевић 2004*.

ложи животни пут, правно-етнолошко дјело, теоријске утицаје, методику научноистраживачког рада и научни допринос В. Богишића¹⁵⁷.

Монографија садржи пет поглавља са закључком на крају. У првом поглављу („Живот“) дају се подробни подаци о Богишићевом животу, који се односе на његову: младост и приватно школовање, студије, службу у Аустроугарској и избор за академика Југославенске академије знаности и умјетности, професуру на Новоросијском универзитету у Одеси, ангажовање на изради Општега имовинског законика, те на смрт и завештавање заоставштине у Цавтату. Друго поглавље („Научноистраживачки рад“), које је најобимније, говори о: ширем пољу Богишићевог научног интересовања, његовом научном опусу и вредновању тог опуса у стручној литератури, а садржи и подробну анализу најважнијих Богишићевих научних радова. Треће поглавље („Законодавни рад“) посвећен је Богишићевом раду на Општем имовинском законнику, с тим што се говори и о његовом краткотрајном ангажовању на изради законодавних аката за потребе херцеговачких устаника 1875. године и аката привремене организације судске власти у Бугарској за време руско-турског рата 1877. године. Четврто поглавље („Утицај словенофилског покрета, историјско-правне школе и других учења“) посвећено је утицају словенофилских и југословенских интегралистичких идеја, као и историјско-правне школе на Богишићев рад, који му је обезбедио углед једног од зачетника школе етнолошке јуриспруденције. У петом поглављу („Методика научноистраживачког рада“) анализирају се општи, посебни и технички методи, а затим упоредно-правни и други методи Богишићевог научноистраживачког рада. Опсежни завршни део књиге („Закључак“) изложен је у две целине које се односе на живот и научну делатност, те на укупан научни допринос Валтазара Богишића (посебно на пољу правне етнологије). Уз обимну литературу и изворе аутор даје у посебном додатку спискове Богишићевих радова и објављене кореспонденције, те одабрану литературу о Богишићу. Све то чини да је Пуповцијева монографија не само најопсежније и најпотпуније него и најбоље дело на српском језику о Валтазару Богишићу.

3. Почеци лингвистичких истраживања Општега имовинског законика

Када се Општи имовински законик појавио, био је предмет похвала и у Београду и Загребу, као и другде где се читао као дело на властитом језику. Мишљења Андре Ђорђевића¹⁵⁸ и Константина – Коста Војнови-

¹⁵⁷ Пуповци 2004, 13.

¹⁵⁸ Вид. Ђорђевић 1888.

ћа¹⁵⁹ о језику Законика била су карактеристична за средине у којима су радили (Београд, Зегреб). А. Ђорђевић је записао: „Вук и Даничић доказали су сву лепоту и гипкост српског језика, чим се Србин доиста може поносити. Али исто тако национални понос распламтиће вам се и кад ушчитате овај законик. И тако овај рад г. Богишићев је, према радовима Вуковим и Даничићевим, нужна допуна целине.“¹⁶⁰ К. Војновић каже: „Богишићу има захвалити хрватски или српски језик, да је на најтруднијем и најбогатијем пољу законодавства продро до прозрчане бистрине, спојене са најтачнијом техничком сигурношћу, какву сами француски *Code Napoleon* пружа.“¹⁶¹

Појављивање Законика поздравили су и научници и други јавни посленици у јужнословенским земљама, а песник Јован Јовановић Змај испевао је и оду Законику.¹⁶²

У радовима истраживача Општега имовинског законика, — а Законик, поред правника и историчара,¹⁶³ данас све више привлачи пажњу етнолога¹⁶⁴ и историчара књижевности,¹⁶⁵ понављају се ласкаве оцене о језичком изразу Законика, али се језичке анализе и коментари ограничавају ипак на терминологију Законика. У години када је обележена 150. годишњица Богишићевог рођења (1984) појавили су се и чланци посебно посвећени приказу Богишићевих ставова о језику и правној терминологији, али из пера правника.¹⁶⁶

Прва анализа једног лингвисте појавила се тек на самом истеку прошлог века. У свом реферату на научном скупу (1998) посвећеном 110. годишњици доношења Општега имовинског законика академик ЦАНУ Бранислав Остојић, професор Филозофског факултета у Никшићу, укратко је анализирао језичку структуру Законика и осврнуо се на његову лексичку и творбену семантику.¹⁶⁷ Он каже да је у основи Законика „књижевни језик онога времена, с веома много дијалекатских елемената“. Иако се није упуштао у проблеме дијалекатске основице Законика, Остојић

¹⁵⁹ Вид. *Војновић 1889*.

¹⁶⁰ Вид.: *Ђорђевић 1888, Веснић 1991 [1889]*, 191.

¹⁶¹ Вид. *Војновић 1889*, 45.

¹⁶² *Мартиновић 1958*, 288, 291, *Чизмовић 1999а*, 16.

¹⁶³ Професор Правног факултета у Београду Мехмед Беговић расправљао је о неким сличностима законодавних решења турског законика Мецеле и Општега имовинског законика; уп. *Беговић 1955*.

¹⁶⁴ Вид.: *Мартиновић 1962, Влаховић 1989*.

¹⁶⁵ *Деретић 1997*, 298.

¹⁶⁶ Вид.: *Војиновић 1984а, Војиновић 1984б*.

¹⁶⁷ Вид. *Остојић 1998/1999*.

сматра да Законик „одиста репрезентује књижевнојезичке прилике свога времена и да је ту коине црногорских говора натруњен кроатизмима, што је разумљиво с обзиром на поријекло његова аутора“. Остојић је дао краћи преглед фонолошких, морфонолошких и морфолошких особина Законика које, по његовом тврђењу, „пружају увид у стање староцрногорске говорне зоне у епоси која је претходила стабилизацији стандарднојезичких прилика у српскохрватском језику“, а затим набраја, примера ради, неке „кроатизме“.

За Богишића Остојић каже да је одлично познавао тадашњу књижевнојезичку норму и да је водио рачуна о њој, али је норма тада била још у превирању, уз опаску да су „дубровачко-конављански говори, којима припада и Валтазар Богишић, у основи Вукова књижевна језика“. Остојић се пита због чега је Богишић у Општи имовински законик уносио толико дијалекатских елемената, а у одговору упућује на специјалну намену овога кодекса, те је тако његов језички израз „Богишић подешавао црногорском народу“. Такође констатује да би требало обрадити битне одлике граматичког система текста Законика, систематизовати фиксираних структуре и издвојити битне дијалекатске елементе. У вези с тим Остојић сматра да су „два основна питања, на која би требало дати целовит одговор: (1) Које су основне карактеристике језичке структуре ОИЗ и (2) Која је дијалекатска основица текста, односно, која је језичка основица ОИЗ уопште“. Уз извесне констатације поводом ових питања Остојић закључује да је језик „овога правноисторијског документа у границама општесрпскохрватског језичког система“, али да је он донекле и „подсистем језика његова творца“, те да је „гледано из социолингвистичког аспекта језик Законика посебан социолект“. На крају се Остојић осврнуо и на „лексичку и семантичку слојевитост текста Законика“ утврђујући да у њему постоје четири слоја израза и значења. При том се ослања на класификацију слојева у правном језику коју је изложио Никола Висковић у својој студији *Језик права* (1989).¹⁶⁸

У завршном закључку Остојић каже да је Валтазар Богишић „поштовао творбене норме нашега језика“, те да је он „само ширио његове творачке границе и показивао како су неисцрпне могућности у језичком грађењу“. Основне ставове из овог рада Остојић је поновио у прилогу о језику сва три знаменита црногорска законика: Закона црногорског и брдског из 1798, Законика књаза Данила из 1855. године и Општега имовинског законика,¹⁶⁹ и касније, у својим сабраним студијама о историји црногорскога језичког израза,¹⁷⁰ где наглашава и велики удео књижевни-

¹⁶⁸ Уп. Висковић 1989.

¹⁶⁹ Вид. Остојић 2000.

¹⁷⁰ Вид. Остојић 2006, 158–169.

ка Сима Матавуља „у подешавању језичког израза Општега имовинског законика према црногорском народу“.¹⁷¹

У наведеним радовима Бранислав Остојић је поставио неколико темељних питања у односу на језички израз Законика, али је, и поред исказане опрезности, преуранио формулишући кључне закључке. Заправо, и овом се приликом показало да лингвистичка анализа текста Законика захтева темељно познавање историјата настанка Законика, односно начина језичког обликовања и правног домаћаја његових норми. То подразумева и свестран увид у Богишићеву биографију и узимање у обзир свих битних околности овога, по својим интенцијама, међународнога кодификаторског подухвата јер је све то у крајњој линији имало утицаја на језички израз Законика. А у мноштву до сада објављених радова и докумената о Општем имовинском закону могу се, пак, идентификовати сви елементи сложеноса и дуготрајног рада на Законику. То даје основа за нов синтетички приступ историјату настанка Законика и целовито сагледавање поступка његовога језичког обликовања.

Милош Луковић, научни сарадник Балканолошког института Српске академије наука и уметности у Београду (аутор ове књиге), објавио је четири рада која се односе на језички израз Законика. У часопису „Анали Правног факултета у Београду“ (у броју 3–4 за 2003. и у бројевима 1–2 и 3–4 за 2004. годину) објавио је чланке посвећене терминологији Општега имовинског законика, и то изворима те терминологије и њеној генези, односно терминолошким проблемима у припреми Законика.¹⁷² Луковићев чланак у београдском часопису „Архив за правне и друштвене науке“ (у броју 3–4 за 2004. годину) посвећен је ширим аспектима језичког обликовања Општега имовинског законика, тако да се говори: о разним учесницима подухвата припреме Законика; о трајању и врсти послова на припреми Законика; о материјалном карактеру одредаба и форми Законика; о Богишићевом увиду у језичко стање у Црној Гори; о методу језичког обликовања одредаба Законика и о начину решавања терминолошких питања.¹⁷³ Сва та материја предмет је анализе и у овој књизи.

4. МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ЛИНГВИСТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА

У нашој лингвистици поодавно је сазрело уверење да проучавање историје српскога стандардног (књижевног) језика треба да обаухвати

¹⁷¹ Остојић 2006, 208.

¹⁷² Вид.: Луковић 2003, Луковић 2004а, Луковић 2004б.

¹⁷³ Вид. Луковић 2004в.

све његове *функционалне стилове*.¹⁷⁴ Ми смо се определили за истраживање настанка и развоја *правног* (или *административног*) *функционалног стила* српског језика,¹⁷⁵ о чему смо објавили и радове програмског карактера.¹⁷⁶

А правни (или административни) функционални стил савременог српског језика није настајао само на тлу Кнежевине, односно Краљевине Србије. То се дешавало у свим срединама где је постојао и развијао се на новоштокавској основи српски стандардни језик, — наравно не у једнакој мери и не у потпуно идентичним правним сферама. Зато је неопходно истраживати и развој правног стила српског језика и у оквиру црногорске државе, која је постепено настајала током прве половине 19. века, да би у другој половини истог столећа, као и Кнежевина Србија, доживела опште међународно признање. Но, не сме бити занемарено ни истраживање употребе српског језика у области права на тлу Хабзбуршке монархије и Отоманске Турске.¹⁷⁷ Посебну пажњу ваљало би обратити међусобном утицају и преплитању особина српског језика из све ове четири државне формације, чиме се јасније идентификују и њихови наноси у правном стилу српског стандардног језика нашега времена.

Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору представља први модеран кодекс у Црној Гори XIX века. Настао је у време када су резултати Вукове књижевнојезичке реформе били општеприхваћени и у црногорској средини.¹⁷⁸ Кад се Законик појавио, његов језички израз одмах су прихватили с похвалама српски и хрватски правници. То на неки начин симболизују и мишљење ондашњег водећег цивилисте у Србији професора Андре Ђорђевића да је „Богишићев законик према радовима Вуковим и Даничићевим — нужна допуна целине“.¹⁷⁹

Као што смо видели, живот Општега имовинског законика знатно је дужи од раздобља његовога формалног важења; он заправо и сада траје. Све то обавезује истраживаче, како историчаре и правнике тако и лингвисте, да језички израз Општега имовинског законика сматрају незаобилазним наслеђем српског стандардног (књижевног) језика. То се посебно односи на његову терминолошку лексикку, која је једним делом продрла у правни терминолошки систем савременог српског језика. Свестан тих чињеница, аутор ове монографије подухватио се истраживања

¹⁷⁴ О функционалним стилевима вид. више у Тошовић 2002.

¹⁷⁵ Вид.: Луковић 1988–1990, Луковић 1994а, Луковић 1994б, Луковић 2003, Луковић 2004а, Луковић 2004б, Луковић 2004в.

¹⁷⁶ Вид.: Луковић 2006, Луковић 2007.

¹⁷⁷ Уп.: Устав Османлијског царства 1908, Окука 1996, Шипка 2001.

¹⁷⁸ Уп. Остојић 2006.

¹⁷⁹ Вид.: Ђорђевић 1888, Веснић 1991 [1889], 191.

језичког израза Општег имовинског законика. А оно се није смело свести на фактографску дескрипцију језичких особина Законика и поређење с нормом савременог језика. Приступ језичкој материји Законика подразумевао је знатно разуђенији методолошки поступак — под окриљем принципа и метода социолингвистике¹⁸⁰ и историјске лингвистике.¹⁸¹

Као што је изложено, о Општем имовинском законуку постоји ве-ома опсежна правна и историографска литература. Из ње се види да је Законик настао у резултату сложенога кодификаторског подухвата, чије се трајање протегло на период од петнаест година, — од пролећа 1873. до пролећа 1888. године. Правни садржај и језички облик — Законику је дао Валтазар Богишић и он се сматра његовим творцем, а законодавац (књаз Никола) верификовао је и обзнанио припремљени текст Законика. Зато се у Црној Гори убрзо укоренио назив *Богишићев законик* (и данас се најчеће користи овај атрибут за именовање Законика). Али ни допринос других у поступку припреме Законика није био занемарљив. То се пре свега односи на књаза Николу и људе из врха власти у Црној Гори, који су допринели прикупљању грађе за Законик, критичком разматрању две верзије нацрта Законика и стварању свих услова за обављање припремних радњи у Црној Гори. Спољни Богишићеви сарадници и консултанти, и они правни и они језички, остали су међутим у сенци славе која је припала Богишићу. А целокупни подухват припреме и доношења Законика не би био могућ без улоге Русије, која је посредно иницирала његов настанак и с тим у вези поднела све трошкове. Међутим, и поред опсежне литературе о Општем имовинском законуку, која се у већој или мањој мери односи и на његову припрему, још се чека једна целовита и синтетичка студија о настанку Законика.

Зато се пред истраживачем језичког израза Законика неминовно отвара серија методолошких питања од непосредног значаја за разјашњење језичког обликовање Законика:

1. Шта чини материју Законика, каквог је обима Законик и како је структуриран?
2. Какав је био поступак разматрања нацрта Законика и ко су све били учесници тог поступка пре него што га је књаз Никола, као носилац законодавне власти у Црној Гори, верификовао и указом прогласио?

¹⁸⁰ О социолингвистичким аспектима језичких проучавања вид. више у *Радовановић 1986*.

¹⁸¹ О принципима и методама дијахронијског проучавања језичких појава које примењује историјска лингвистика вид. више у *Суботић 2002*.

3. Како је била организована целокупна припрема Законика: ко је све уз Валтазара Богишића, као главног носиоца посла, суделовао у додатним или споредним радњама (консултације о материји и појединим правним институтима; разматрање, прерада и допуњавање појединих одредаба; решавање термилошких питања; преписивање и кориговање текста Законика: припрема за штампање Законика и књажевог указа др.)?
4. Каква су била претходна стручна знања (грађанскоправна, социолошка, језичка и др.) В. Богишића и споредних учесника у кодификаторском подухвату?
5. Колико су В. Богишић и споредни носиоци посла познавали реалне прилике у Црној Гори у области грађанскоправних односа (праксу примене писаних прописа и обичајног права) и како су процењивали потребе развоја права у тој области?
6. Колико су В. Богишић и споредни носиоци посла познавали језичке и нормативнотехничке (номотехничке) узусе обликовања правних норми широког правног садржаја, какве захтева један имовински кодекс, и да ли су имали у томе узоре у домаћим и иностраним писаним правним споменицима?
7. Које су личности у дугогодишњој припреми и у поступку разматрања нацрта Законика поред В. Богишића највише утицале на решавање термилошких питања и формулисање одредаба Законика?
8. Колико се приликом израде текста Законика водило рачуна о томе да његов језички израз одговара језичким узусима средине којој је Законик био намењен, тј. Црне Горе?
9. Шта је све у току петнаестогодишњег периода припреме Законика детерминисало језичке узусе јавне комуникације у ондашњој Црној Гори (посебно у Цетињу, као престоници), и то како у време започињања тако и моменту завршетка рада на припреми Законика?
10. Колико су ти језички узуси реално били познати В. Богишићу?
11. Како је изгледао лични језички идиом (идиолект) В. Богишића, а како споредних носилаца посла на изради Законика; шта је предодредило њихове идиолекте?
12. Каква су сазнања и уверења В. Богишића и споредних носилаца посла о властитом идиолекту, те о ширим језичким узусима (у Црној Гори и изван ње)?
13. Какав је био службени статус В. Богишића током његове кодификаторске мисије: у средини за коју је припремао Законик (Црна Гора) и у средини из које је упућен у кодификаторску мисију (Русија)?
14. Каква су била Богишићева лична научна, културолошка, политичка, етничка и верска опредељења?

15. Који принципи практичног, научног, идејног, културолошког и другог карактера повезују све учеснике у припреми Законика и какве реперкусије све то има на језички израз Законика?
16. Како је Законик као правно и језичко дело примљен у Црној Гори, а како изван ње?
17. Је ли накнадно у Црној Гори било примедаба на језички израз Законика и да ли је касније Законик језички мењан и дотериван?
18. Колико су лексичке (посебно термиолошке), граматичке и стилске особености Законика продрле у правну и језичку праксу у Црној Гори и у другим срединама?
19. Какав је био однос према укупном језичком наслеђу Законика у Црној Гори и изван ње?
20. Колико су, где и на који начин изучавана сва ова и друга питања релевантна за идентификовање, разјашњавање, тумачење и вредновање језичког израза Општега имовинског законика?

У бројној литератури и другим изворима о Богишићевом раду и Општем имовинском законуку ниједног истраживача не чекају готови и целовити одговори на сва та питања. Стога је и нама ваљало трагати за њима. Пре понирања у језичко ткиво Законика било је неопходно до танчина упознати правну садржину и структуру Законика и осветлити све чињенице и околности његове припреме и језичког обликовања, уз критичан однос према расположивим изворима и литератури. Само по себи разуме се да је оваква проблематика захтевала интердисциплинарни приступ, који је и примењен у настанку ове монографије.

III. БОГИШИЋЕВ ЖИВОТНИ ПУТ И НАУЧНИ РАЗВОЈ ПРЕ КОДИФИКАТОРСКЕ МИСИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

У часу када је добио налог да започне своју кодификаторску мисију у Црној Гори Богишић је био на истеку 38. године живота. Тада је већ био афирмисани научник у словенском свету, али је његова биографија била необична у сваком погледу.¹⁸²

Валтазар Богишић је рођен 20. децембра 1834. године у Цавтату у католичкој породици пореклом (у другој генерацији) из села *Мрцине* (данас *Дубравка*) у Конавлима, „на граници Херцеговине и старе дубровачке државе“.¹⁸³ Уз име *Валтазар*, које користи још од студентских дана,¹⁸⁴

¹⁸² Податке о себи, својој породици и пореклу Богишић наводи у три текста аутобиографског карактера, вид.: *Богишић 1938 [1902]*, *Богишић 1938*, *Богишић 1999б*.

¹⁸³ У првом од два краћа аутобиографска записа Богишић каже: „Богишићи су као и цијела Жупанија *‘Конавле’*, коју спомиње Порфирогенит међу српским жупанијом и из које они дођоше, бијаху старином православни; али кад у XV вијеку дођоше под дубровачку републику, дођоше братрови и уведоше католицизам. У зборнику *‘Monumenta serbica’* има документ, ћирилски писан, којим *Comes Georgius Bogišić* јавља да је примио од републике дубровачке новце у дубровачку касу положене, а српски писали су сами православни; католички Дубровчани само по латински“; вид.: *Богишић 1938[1902]*, 35, 59; *Богишић 1999б*, 13, 27. Село *Дубравка* (некада *Мрцине*) налази се на источном ободу Конавала, испод масива Орјена, и удаљено је од Цавтата колико од Херцег Новог, док је Дубровник нешто удаљенији.

¹⁸⁴ Уп. *Цимерман 1962*, 38.

Богишић каже: „По дубровачку ‚Балдо‘ скраћено од итал. *Baldassare*“, како је и крштен (по дедовом имену).¹⁸⁵

Богишићев дед и отац бавили су се поморством и трговином у млађим годинама, па је тако стечен солидан иметак. Дед Балдо је доспевао чак и у „Милошеву земљу“ (Кнежевину Србију).¹⁸⁶ Отац Влахо, уверен да је сину јединцу наставак породичне традиције поморства и трговине једина перспектива, противио се Балдовом школовању и допустио је једино да поред основне школе заврши и приватну двогодишњи наутичку школу у Цавтату. Балдо је показивао изразите склоности ка књижи, па је кришом, поред свих послова у очевом предузетништву, похађао и још једну полујавну-полуприватну гимназију у Цавтату. Ту је индивидуално научио и ћирилицу, која је у дубровачкој области „изван Срба православних слабо била позната“. Тако су његове услуге користили у Цавтату за преписку с турским властима у суседној Херцеговини, које су званичне акте писали „српском босанском ћирилицом“.¹⁸⁷

Поред италијанског језика, на којем је обављана сва пословна делатност у дубровачком приморју, млади Богишић учио је и немачки и француски језик. Водио је оцу пословне књиге и састављао акте у правном промету и за суд на италијанском језику стичући на тај начин практично правно искуство. Заступајући оца на путовањима дуж јадранске обале (све до Трста) млади Богишић све више долази у додир с пословним и ученим људима. У оближњем Дубровнику стекао је познанство с више образованих људи, међу којима он нарочито издваја: грофове Ника Великог Пуцића¹⁸⁸ и Меда Пуцића,¹⁸⁹ Петра – Пера Будманија, маркиза Јоза Бону, др Лепеша, Луја пл.[еменитог] Сераљи (*Serragli*), Л. Кукуљицу, Ивана А. Казначића, И. Граљуфа и Пера Франасовића. Богишић је успоставио контакте и с Дубровчанином Матијом Баном (тада на важним положајима у Србији), „који му радо шиљаше културно-статистичке податке о Србији“.¹⁹⁰

Посебан утицај на Богишића имаће Нико Велики Пуцић (1820–1882), један од најученијих људи у ондашњој Далмацији, одлучни борац за сједињење Далмације с Банском Хрватском и истакнути припадник

¹⁸⁵ *Богишић 1938 [1902]*, 59, *Богишић 1999б*, 27.

¹⁸⁶ *Нада Милошевић-Ђорђевић 1998*, 238.

¹⁸⁷ *Богишић 1938 [1902]*, 67, *Богишић 1999б*, 32.

¹⁸⁸ О Богишићевом дугогодишњем пријатељству с Ником Великим Пуцићем вид. више у *Беретић 1955*.

¹⁸⁹ О Богишићевој преписци с Медом Пуцићем вид. у *Вукмировић 1997/1998*, *Стипчевић 1994*.

¹⁹⁰ *Богишић 1938 [1902]*, 69, *Богишић 1999б*, 34.

дубровачког илирског покрета.¹⁹¹ Он ће све до своје смрти остати у неку руку Богишићев духовни покровитељ.¹⁹²

Богишић каже да га у „премладо доба ништа није тако занимало као народна српска књижевност“, а особито су га привлачиле Вукове збирке народних умотворина.¹⁹³ Зато је и сам почео записивати од морнара и тежака песме и приповетке. Поред тога занимала га је и стара дубровачка књижевност. Већ тада је следио све што се радило на „народносном пољу“ у дубровачком крају и изван њега, „у јужном Славенству, па и даље“. Млади Богишић је „давао одушка своме народносном чувству сваком приликом гдје год је могао, и то збором и твором“.¹⁹⁴ Такође је своје вршњаке подстицао на то „да се оставе туђинштине и да сваки, у свом ужем кругу, ради у народносном смислу и за народни интерес“. Била је то Богишићева „поетичка периода“, у којој неки истраживачи виде „функционалну подлогу његовог научног рада“.¹⁹⁵

После изненадне очеве смрти 1856. године уследиле су две године недаћа да се расправе пословни, имовински и наследни односи и обезбеде средства за даље школовање. Подстакнут добронамерним саветима Ника Великог Пуцића, који је у њему осетио снажан интелект, млади Богишић је успео да се у другој половини 1858. године у Венецији упише у завршни разред гимназије, као ванредни ђак, те да матурира наредне године. Потом се нашао пред изазовом избора студија. Практична страна студија права није га привлачила, више је био склон филозофији и историји, а нарочито филологији. Управо у тим моментима професионалне прекретнице Богишић је спознао могућност истраживања права „историчком методом“ и тако је решио да се упише на правни факултет желећи да се уједно бави и дисциплинама које су се изучавале на филозофском факултету. За ту одлуку затражио је мишљење и знаменитог филолога Франца Миклошића, коме се самоиницијативно представио.

Прва два семестра студија завршио је у Бечу, трећи у Берлину, а четврти у Минхену, током којег је слушао и неколико предавања у Паризу, где је успоставио и прве научне контакте. Положивши на крају школске године у Бечу први државни испит, ту је завршио и преостале две школске године (четири семестра). Студирао је упоредо и на филозофском факултету. У Бечу су му професори били: правници Унгер (Unger), Глазер (Glaser), Арнтс (Arndts), Зигел (Siegel), Штајн (Stein) и Нојман

¹⁹¹ Уп.: Недељковић 1970, 302–303, Сиротковић 1986, 12–13.

¹⁹² Богишић 1938[1902], 38, Богишић 1999б, 15, Беретић 1955, 253, Сиротковић 1986, 13.

¹⁹³ Богишић 1938[1902], 69, Богишић 1999б, 34.

¹⁹⁴ Богишић 1938[1902], 69, Богишић 1999б, 34.

¹⁹⁵ Милошевић-Ђорђевић 1998, 240.

(Neumann); историчари Јегер (Jäger), Зикел (Sieckel) и Ажбах (Aschbach); језикословци Миклошић, Бониц (Bonitz) и Фален (Vahlen). У Берлину („где је цветала Хегелова филозофија“) професори су му били правници Дирксен (Dirksen), Рудорф (Rudorf) и Штал (Stahl), германиста Безелер (Beseler), канониста Рихтер (Richter), оснивач упоредне лингвистике Боп (Bopp), историчар Дројзен (Droysen) и филозоф Мишле (Michelet). У Минхену су му професори били правници Виндшајд (Windscheid) и Блунчли (Bluntschli), црквени историчар Делингер (Dölinger) и историчар ликовне уметности Лицов (Lützov). Годину дана пре окончања студија права стекао је 1862. године титулу доктора филозофије на универзитету у Гисену (Giessen).¹⁹⁶ Ту је имао прилике да слуша и нека предавања чувеног професора римског права Јеринга (Ihering). У исто време у Хајделбергу је слушао и предавања познатог цивилисте Вангерова (Wangerow).

Знања која је стекао на курсевима наведених угледних предавача и научника, од којих се с неким а ближе упознао, дала су Богишићу велику ширину у образовању и поспешивала његову сталну радозналост. Предавања која су држали Миклошић, Бониц, Фален, Беселер и Боп развила су код Богишића општа лингвистичка знања, која су му помагала касније да се сналази у филолошкој анализи старих текстова. Ипак, сва та универзитетска предавања, као и претходно ванредно школовање у Венецији, одвијала су се на страним језицима. Богишић је постепено постајао полиглота, али је свој матерњи говорни тип могао интелектуализовати и изграђивати само изван универзитетске наставе. И то је чинио ван завичаја, претежно у Бечу, где је провео највише семестара својих студија, али у средини где је било много његових земљака с југа¹⁹⁷ и Словена из целог Хабзбуршког царства.

Богишић је за време студија показивао интересовања и мимо оних везаних за наставу и испите: обилазио је музеје и ликовне галерије, посећивао концерте, имао је дара и за сликање, певање и друштвени живот. Тада се развила, како сам каже, и његова склоност к путовањима. За време студија и у првим годинама службе пропутовао је Немачку, Француску, Италију, Белгију. Записао је да је путовао и у Моравску, Хрватску, Војну Крајину, Срем, Србију, Херцеговину и Црну Гору.¹⁹⁸ У Херцеговини је скупљао народне песме и приповетке; његов боравак у Мостару био је сумњив локалним турским властима, због чега је имао непријатности.¹⁹⁹ Као гост бискупа Јосипа Јурја Штросмајера, с којим је и касније био у

¹⁹⁶ *Богишић 1938*, 51, *Богишић 1938[1902]*, 74–75, *Богишић 1999б*, 36–37.

¹⁹⁷ Уп. *Медаковић 1998*.

¹⁹⁸ *Богишић 1938*, 39, 51.

¹⁹⁹ *Богишић 1938*, 39, 51.

сталној вези, 1865. године обишао је кочијама целу Славонију.²⁰⁰ У својим аутобиографским текстовима Богишић, међутим, нигде није прецизирао кад је и где боравио у Црној Гори за време својих студентских дана. Године 1862. Црна Гора се нашла у рату с Турском, око кога су се поново уплеле Велике силе, и мало је вероватно да је Богишић за време тога рата и после њега био у Црној Гори. Нико Мартиновић каже да Богишић пре кодификаторске мисије уопште није видео Црну Гору.²⁰¹ Ако је Богишић и посетио Црну Гору као студент, то је засигурно било на кратко, а два су могућа правца његовог кретања: устаљеним путем преко Котора и Његуша према Цетињу или преко Рисна и Кривошија према Грахову, куда је Аустрија већ била просекла пут.

Богишићу су током студија много значила и познанства са знаменитим људима изван универзитетских кругова: са Вуком Стеф. Карацићем, бароном Метелом Ожеговићем, Јозефом и Херменегилдом Јиречеком. На препоруку Франца Миклошића и барона Ожеговића запослио се 1863. године у јавној дворској библиотеци у Бечу, у њеном одељењу словенске књиге, где је Миклошић радио пре тога. Миклошић му је као професор издао потврду да је код њега слушао старословенски језик и да влада основама свих словенских језика, „а да српски као родни језик и онако знаде“.²⁰² Запосливши се у библиотеци, одмах је наставио учење чешког, пољског и руског језика. Уједно је приводио крају студије на правном факултету у Бечу и докторат је стекао 1864. године. Тад је већ добио први позив за професуру на универзитету у Варшави (која се с већим делом Пољске налазила у саставу Руског царства), но није био у могућности да је прихвати.

У међувремену служба у Дворској библиотеци доносила му је вишеструке користи: рад с књигом ширио је његова општа и специјалистичка знања, био је у сталном контакту с научницима који су такође били запослени у тој библиотеци или су у њу редовно долазили. Међу Словенима које је на тај начин упознао и с којима је сарађивао били су и: Пољак Вацлав А. Маћејовски (*Wacław Maciejowski*); Руси Измаил Иванович Срезњевски, (Нил Александрович Попов, Михаил Фјодорович Рајевски); „нашинци“ Фрањо Рачки, Ђура Даничић, Ватрослав Јагић, Имбро Игњатијевић-Ткалац, Јован Гавриловић, Стојан Новаковић, Владан Ђорђевић и др.²⁰³ С већином ових знаменитих људи развио је трајно пријатељство, што је било праћено и узајамно корисном сарадњом, пре свега око издавања Богишићевих дела.

²⁰⁰ Богишић 1938 [1902], 108, Богишић 1999б, 57.

²⁰¹ Мартиновић 1958, 55.

²⁰² Богишић 1938 [1902], 77, Богишић 1999б, 38.

²⁰³ Богишић 1938 [1902], 79, Богишић 1999б, 39.

У друштву тих људи, у којем су (после Кримског рата 1856. и реформи у Русији 1961. године) постале изнова актуелне панславистичке идеје Јана Колара из прве половине 19. века, Богишићева словенофилска осећања доживљавају прави процват.²⁰⁴ Учествовао је у оснивању првога бечког свесловенског друштва „Слованска беседа“ 1863. године, око кога се окупљају многи познати словенски интелектуалци у престоници многонационалне Хабзбуршке монарије, што није прошло без подозрења власти.²⁰⁵ У јуну месецу 1865. године основана је и библиотека „Слованске беседе“, а Богишић је, као члан Управног одбора ове организације, дао разрађен предлог за њено организовање у духу идеја из Коларевог дела „О словенској узајамности“.²⁰⁶ Издат је и апел Библиотеке „на четири главна словенска језика: руском, чешком, пољском и српскохрватском (тачно по концепцијама Коларовим) с молбом за помоћ“. Класификацију већ прикупљених књига (укупно 1005) и часописа и листова (укупно 64) извео је Богишић према језицима: „а) словенски језици: старословенски, руски, бугарски, српскохрватски, словенски, чешко-словачки, пољски; б) језици несловенских народа: италијански, француски, њемачки, енглески“.²⁰⁷ Богишића су „неке више силе“ спречиле да оде на Етнографску изложбу у Москви 1867. године, која се претворила у словенофилски конгрес, уз слављење дела Колара, Добровског, Карацића, Шафарика, Гундулића, Качића-Миошића и др. истакнутих Словена старије и новије прошлости.²⁰⁸

Та идеалистичка атмосфера словенске сарадње и прожимања, нарочито међу Јужним Словенима, пратила га је и надањивала кроз цео живот. У Богишићовој *Аутобиографији* је записано: „Он је живио у Бечу у веома занимљиво доба, у доба народносног више идеалног покрета словенских племена у Аустрији. Тај се покрет уосталом ограничавао у главном на земље и покрајине, гдје та племена живе, али је по који доста снажан трачак допирао и до Беча као главнога града царевине гдје живљаху многи представници свијех тијех племена.“²⁰⁹

Већ у студентским данима Богишић исказује своје српско-хрватско и јужнословенско интегристичко опредељење.²¹⁰ За време кратког студентског боравка у Паризу 1861. године налази се у групи од

²⁰⁴ Уп.: Мартиновић 1958, 12–14, Пуповци 2004, 35.

²⁰⁵ Уп.: Богишић 1938 [1902], 81, Богишић 1999б, 41. Мартиновић 1958, 24–25, Даниловић 1998, 11, Пуповци 2004, 35.

²⁰⁶ Богишић 1938 [1902], 82, Богишић 1999б, 41.

²⁰⁷ Мартиновић 1958, 25.

²⁰⁸ Мартиновић 1958, 21, Богишић 1938 [1902], 82, Богишић 1999б, 41.

²⁰⁹ Богишић 1938 [1902], 80, Богишић 1999б, 40.

²¹⁰ Вид. о томе више у Пуповци 2004, 315–318.

10 студената (сви преостали били су из Кнежевине Србије) који су својим потписима подржавали иницијативу за оснивање Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, која је упућена бискуп Јосипу Јурју Штросмајеру.²¹¹ У Бечу је ступио и у везу с либералима из Србије, што му је касније обезбеђивало повлашћен статус у контактима с Јованом Ристићем.²¹² Богишић се често сусретао с Вуком Караџићем (кога назива својим учитељем)²¹³ и био је радо виђен гост у његовој кући у Бечу.²¹⁴ А Вуков дом походили су не само најпознатији слависти оног времена већ и многи млади људи из словенског света, посебно из јужнословенских земаља. Ти млади људи „у Вуку су гледали првога човека и неке врсте патријарха наше књижевности, и законодавца српскога језика, али и свога учитеља и моћног покровитеља“.²¹⁵ Богишић ће исказати своје поштовање према Вуковом делу и приликом обележавања стогодишњице његовог рођења, када је из далеког Петербурга послао телеграм учесницима скупа у Београду с речима пуним пијетета,²¹⁶ као и приликом преношења Вукових моштију из Беча у Београд (1897), када се огласио из Париза.²¹⁷ У време кад је већ радио на универзитету у Одеси и био управник тамошње „Словенске библиотеке“ Богишић је 1871. године од Вукове кћерке Мине откупио за потребе библиотеке више старих српских књига и један Вуков портрет (који је урадио академски сликар Димитрије Тирол), а неке Вукове рукописе и писма откупио је лично за себе,²¹⁸ да би 1903. године објавио и „један руковет из Вукове преписке“.²¹⁹

У Бечу је у пролеће 1865. године основано друштво хрватске студентске омладине „Велебит“, чији је први председник био Богишић.²²⁰ Убрзо је дошло до иницијативе да се ово друштво споји с бечким друштвом српске студентске омладине „Зора“, коју је Богишић свесрдно подржао (али она ипак није реализована). У свом говору на скупу који је

²¹¹ Цимерман 1962, 37–38.

²¹² Недељковић 1968, 65.

²¹³ По Богишићевом тврђењу, Вук је у последњим годинама свог живота исказивао жалост што, из политичких разлога, није могао посетити Босну и Херцеговину, која се налазила под турском влашћу. То је инспирисало Богишића да 1863. године за време ферија пође из Цавтата у Мостар, где је сакупљао песме и приповетке; уп. Богишић 1938, 51.

²¹⁴ О томе опширније у Мартиновић 1954.

²¹⁵ Пантић 1994, 148.

²¹⁶ Вид.: Новак 1967, 520, Архивска грађа о Вуку II 1988, 409, 410.

²¹⁷ Архивска грађа о Вуку II 1988, 504.

²¹⁸ Пантић 1994, 150.

²¹⁹ Вид. Богишић 1903.

²²⁰ Цимерман 1962, 74–75.

имао довести до уједињења ова два друштва Богишић је истакао једно-родност Срба и Хрвата и поздравио законе Хрватског сабора „од којих један установљује равноправност Србина као и Хрвата у Троједници у свему и по свему“.²²¹ Убрзо по оснивању Уједињене омладине српске 1866. године Богишић је постао њен члан,²²² а припадници ове организације помажу му у прикупљању правних обичаја.²²³ Уједињена омладина српска следила је романтичарску идеју о једном „српско-хрватском племену“.²²⁴

У бечком интелектуалном кругу коме је припадао, окружен књигама Дворске библиотеке, које је помно ишчитавао, пишући и своје прве научне радове на матерњем језику, Богишић је брусио властити језички израз. Нема студија о укупном Богишићевом језичком изразу, али је он несумњиво почивао на супстрату завичајног говора Цавтата и дубровачке средине. Међутим, док је живео у Цавтату, у пословању очеве фирме користио је италијански језик, који је свугде у Приморју био језик комуникације у трговини. После основне школе Богишић није похађао редовне средње школе него је 1858. године отишао на лицеј у Венецију, где је користио италијански језик. Потом је студирао на немачком језику, а користио је и француски (као студент кратко је боравио у Паризу). Тако свој матерњи језички израз није могао оплемењивати академским школовањем на „хрватском или српском“, „српскохрватском језику“, „српском језику“. Али је зато говорио неколико страних језика. Писао је на немачком, француском, руском, италијанском и латинском језику.²²⁵ Радећи у библиотеци у Бечу и у својој каснијој научној пракси Богишић се оспособио да се користи и другим словенским језицима. Све је то утицало да Богишић изгради властити стил у матерњем језику како год он тај језик називао.

За време службовања у дворској библиотеци у Бечу Богишић је написао два рада која ће усмерити његова даља научна интересовања. Ишчитавајући бројне књиге у којима се могло понешто наћи о друштвеном животу Словена, Богишић је, и поред оскудног материјала у литератури, дошао до уверења да код словенских народа латентно живе бројни традиционални правни обичаји, којима треба посветити знатно већу научну пажњу. Тако се зачела Богишићева плодна делатност на сакупљању и ту-

²²¹ Цимерман 1962, 75, Даниловић 1986, 9, Даниловић 1998, 11. Концепт овог Богишићевог говора чува се у кутији бр. XXII у Богишићевој библиотеци у Цавтату.

²²² Вид. о томе више у Мартиновић 1954.

²²³ Мартиновић 1958, 21, 198.

²²⁴ Мартиновић 1958, 198.

²²⁵ Пуповци 2004, 58.

мачењу правних обичаја. Први кораци у објављивању текстова те врсте везани су за познанство с ученим и предизумљивим Фрањом Рачким у Загребу. Рачки је још 1864. године покренуо „Књижевник – часопис за језик и повијест хрватску и србску и прородне знаности“²²⁶ очекујући да се потврде оснивачка „правила“ Југославенске академије знаности и умјетности (ЈАЗУ).²²⁷ Богишића је довео у везу с Рачким историчар Матија Месић (1826–1878), који се 1865. године налазио на архивским истраживањима у Бечу.²²⁸ Тако је преко Месића Богишић послао свој први рад Рачком под насловом *О важности сакупљања народнијех правних обичаја код Славена*, с молбом да га објави у „Књижевнику“. Рад се појавио 1866. године у „Књижевнику“, а наредне године објављен је као посебна публикација под насловом *Правни обичаји у Словена. Приватно право*. Био је то први рад такве врсте у словенском свету.²²⁹

Већ тада Богишић је схватио да правне обичаје ваља истраживати на терену, у живом контакту са становништвом. Зато је при писању свога првог дела о обичајном праву користио податке које је прибавио од својих словенских пријатеља (претежно у Бечу). Међу њима били су и: Нико Велики Пуцић и О. С. Милиновић, Руси Михаил Ф. Рајевски и В. Иванов-Жулутков и Бугарин Петар Оцаков (Петър Оджаков). У тим првим анкетама родила се идеја о изради целовитог квестинара за испитивање правних обичаја. Тако је, као додатак наведеној студији, објавио у „Књижевнику“ *Напутак за описивање правнијех обичаја који живу у народу*, који је 1867. године објављен и као посебна публикација у Бечу. *Напутак* је имао 239 питања из области приватног права (обитељ, ствари, облигације) и 113 питања из области јавног права (унутрашње државно право, грађански и казнени поступак, казнено право), укупно 352 питања. Иако се *Напутак* односио само на Јужне Словене, он је убрзо стекао популарност широм словенског света: био је преведен на украјински („малоруски“), бугарски, словеначки и (делимично) на чешки.²³⁰

Фрањо Рачки је био импресиониран тим првим радовима младога бечког библиотекара, а они су Богишићу обезбедили чланство у Југославенској академији знаности и умјетности у Загребу²³¹ и Српском ученом друштву у Београду (из кога ће се развити Српска краљевска академија

²²⁶ „Књижевник“ је заправо био претеча часописа „Рад“ Југославенске академије знаности и умјетности.

²²⁷ Пуповци 2004, 35–36.

²²⁸ Фисковић 1986, 15.

²²⁹ Богишић 1938 [1902], 105, Богишић 1988, 56.

²³⁰ Богишић 1938 [1902], 106, Богишић 1998, 57.

²³¹ О сарадњи В. Богишића с ЈАЗУ вид. у Сиротковић 1986.

наука). Богишић је убрзо постао и почасни члан Матице српске у Новом Саду.²³²

У Бечу се Богишић коначно формирао као искрени следбеник уверења о српско-хрватском „двоименом племену“,²³³ о „две поле истога народа“, које ће га пратити и током припреме Општега имовинског законика.²³⁴ Том уверењу он ће заправо остати веран до краја живота.²³⁵ Као већ славни научник, Богишић је своје ставове о српско-хрватским односима саопштио 1897. године одазивајући се на позив хрватске и српске универзитетске омладине, заједно с многим познатим интелектуалцима. Његови ставови, прожети духом заједништва, објављени су у зборнику *Народна мисао. За уједињену хрватску и српску академску омладину* (Загреб, 1897).²³⁶

Такве интегралистичке идеје имале су плодно тло и у Југославенској академији знаности и умјетности у Загребу од њеног оснивања 1867. године, на челу с „тријумвиратом“ Ф. Рачки – В. Јагић – Ћ. Даничић,²³⁷ с којом је Богишић био повезан од њеног настанка. У тадашњим сложеним политичким и државним приликама у Хабзбуршкој монархији после слома Баховог апсолутизма, Хрватски сабор је 1861. године, након опсежне дебате, усвојио назив *југословенски језик*, да би почетком јануара 1867. године преиначио ту одлуку тако да је службени језик у Хрватској и Славонији назван *хрватски или српски*.²³⁸ Тако ће и Богишић називе *хрватски* и *српски* употребљавати као синониме за један *народни језик*, а користити ће и назив *српскохрватски*.²³⁹ За Богишића је, поред Вуковог, био неприкосновен ауторитет филолога Ђуре Даничића, првог секретара ЈАЗУ у Загребу,²⁴⁰ кога помиње као „најстаријега“ међу својим консулатантима

²³² Богишић 1938 [1902], 55, Недељковић 1968, 21.

²³³ Уп.: Богишић 1938 [1901], 106, Богишић 1999, 56, Даниловић 1988, 626.

²³⁴ Такво схватање прожима и Богишићеву расправу *О облику назаваном инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата*, коју је објавио 1884. године у Бриселу на француском језику; уп.: Богишић 1998, 471–500, Мартиновић 1958, 197.

²³⁵ Пуповци 2004, 315, Веснић 1905б, 3.

²³⁶ Новак 1967, 532, 533.

²³⁷ О улози ЈАЗУ у интегралистичкој језичкој оријентацији Хрвата и Срба вид. у: Новак 1967, 497, Јонке 1971, 179–191, Брозовић 1978, 65, Винце 1981.

²³⁸ Вид. Крестић 1983, 153–157.

²³⁹ У *Аутобиографији*, објављеној 1900, 1991. и 1902. године у алманаху „Дубровник“, око кога су се окупљали дубровачки Срби, Богишић свој језик доследно назива *српски*; вид.: Богишић 1938 [1902], Богишић 1999б, 27–74.

²⁴⁰ Уп. Пуповци 2004, 57. Миленко Веснић, један од најбољих тумача Општега имовинског законика и целокупнога Богишићевог дела, написао је у библиографском прегледу Богишићевих радова поводом седамдесетогодишњице Богишићевог рођења (издат у Загребу 1905. године): „Две половине Српско-Хрватског

при изради Општега имовинског законика.²⁴¹ И на Даничића и на Богишића велики утицај је имао Франц Миклошић, чији су ученици обојица били.²⁴² Идеје о једном језику „српско-хрватског племена“ пригрлила је и Уједињена омладина српска, чији је члан био и Валтазар Богишић.²⁴³ Ватрослав Јагић, Даничићев најближи сарадник из првих година постојања ЈАЗУ, постаће Богишићев пријатељ, с којим ће бити у контакту дуги низ година, а допринеће и Јагићевом преласку на универзитет у Одесу, где му се отварају врата других европских универзитета.²⁴⁴ Даничић се, после паузе од четири године (1873–1877) из Београда повратио у Загреб, где ће постати први уредник великога *Рјечника хрватскога или српскога језика*, чије је издавање покренула ЈАЗУ. Око Даничићевог ауторитета окупиће се у Загребу једна нова филолошка школа, која ће касније бити названа „хрватским вуковцима“.²⁴⁵ После Даничићеве смрти за уредника *Рјечника* ЈАЗУ долази у јесен 1883. године из Дубровника Петар – Перо Будмани, кога је Богишић веома уважавао и с којим је сарађивао у припреми Општега имовинског законика (о чему ће касније бити више речи).²⁴⁶ Исте године Будмани је у часопису „Рад“ ЈАЗУ објавио чланак *Дубровачки дијалекат, како се сада говори*.

Сакупљањем правних обичаја Богишић ће се интензивно бавити неколико година, у разним приликама. У ту сврху у Бечу је користио присуство Стефана Митрова Љубише (који је био посланик у бечком парламенту) и студената из разних јужнословенских крајева. Правне обичаје је сакупљао и током својих приватних путовања по Далмацији и Славонији и службених по Банату и Срему, а касније и у Одеси, где је користио присуство емиграната и студената из јужнословенских крајева. Имао је велики број сарадника, а међу њима и оне из Уједињене омладине српске. Помагао му је и Вук Врчевић, који је тада већ био афирмисани сакупљач народних умотворина у Боки Которској и на ширем подручју Приморја.²⁴⁷ У прикупљању правних обичаја у Србији према *Напутку* Богишићу

народа имају данас два имена односно два мужа који им чине велику част у просвећеном европском друштву: то су Високопреосвећени Ђаковачки бискуп Јурај Штросмајер и др Валтазар Богишић“; вид. *Веснић* 1905, 3.

²⁴¹ *Богишић* 1986, 122, *Богишић* 1998, 407.

²⁴² Уп.: *Богишић* 1938 [1902], 77, *Богишић* 1998б, 38, *Хам* 1981.

²⁴³ *Мартиновић* 1958, 197–198.

²⁴⁴ Уп.: *Јагић* 1930, *Иванишин* 1961–1962.

²⁴⁵ Уп.: *Брозовић* 1978, 65, *Јонке* 1981, 45.

²⁴⁶ *Мартиновић* 1958, 263, *Новак* 1970, 299, *Богишић* 1967, 153.

²⁴⁷ Вид. о томе више у *Пешић* 1967, 58.

је помагао Стојан Новаковић, с којим је већ 1867. године започео дугогодишњу научну сарадњу и пријатељство.²⁴⁸

На основу обиља прикупљене грађе Богишић је припремио *Зборник садашњијех правних обичаја у јужних Словена. Књ. I. Грађа у одговорима из различних крајева словенског југа*, који је издала Југославенска академија (Загреб, 1874). Завршне послове на припреми ове обимне књиге обавио је у моменту када се већ налазио у кодификаторској мисији у Црној Гори, али није било могућности да у њу уврсти и резултате истраживања у Црној Гори које је обавио током 1873. године. У овом делу, које је привукло знатну пажњу научника у словенском свету и изван њега, Богишић је дао и целовитији осврт на правне обичаје као извор права и одредио своја основна теоријска полазишта, која ће касније разрађивати током припреме Општега имовинског законика.

У опсежном уводном тексту свог *Зборника* („Приступ“),²⁴⁹ који је потом прештампаван у више наврата под насловом *О значају правних обичаја*,²⁵⁰ Богишић критикује оне историчаре права који нису приметили чињеницу да је класично римско право (које нам је, иначе, познато из кодекса његове зреле фазе) имало за своје изворе управо обичаје римскога народа, а одаје признање оснивачима историјске правне школе Савињију и Пухти (с почетка 19. века) што су ту чињеницу поново извукли на видело. Утолико га више чуди то што „изучени наши правници“ превиђају ову околност, а ни изблиза не показују потребну вољу за озбиљно изучавање народних правних појмова, уверења, установа и обичаја. При том Богишић истиче да је тешко наћи крај Европе где би се сачувало толико самородне грађе (отуда и Богишићев термин „правна самородица“) као што се у нашим земљама (до тада) било сачувало, а затим закључује: тек кад се буде сабрала довољна количина правних обичаја тако да се могу поделити према праисходу, интензитету, опсегу и другим својствима на различите категорије (као што се и закони деле према различитим критеријумима), моћи ће се ваљано проценити коме извору права треба дати предност: закону или живом обичају.

Стога се Богишић залаже за изучавање историјата појединих правних института на основу конкретне праксе у различитим срединама („у њиховом генетичком реду и облицима“, са свим „каузалним свезама“), а тиме и за што шире утемељење историје права, које не би било руковођено апстрактним идејама већ богатством чињеница. Зато треба „изучавати позитивна факта“, „изблиза погледати на ствар у њеном социолошком

²⁴⁸ Вид. о томе више у: *Недељковић 1968, Пантић 1995.*

²⁴⁹ Вид. *Богишић 1874, V–LXXIV.*

²⁵⁰ Уп.: *Богишић 1986, 45, Богишић 1998, 309.*

окружењу“.²⁵¹ За Богишића је констатовање факата увек незаобилазна „прелиминарна“ радња. Таквим својим приступом (касније и примењеном методом) Богишић се унеколико одваја од учења историјске правне школе, јер му је сметала управо склоност њених припадника ка апстрактним спекулацијама, а на рачун изучавања „фактичких одношаја“.²⁵² Прикупљање и изучавање правних обичаја било је по Богишићевом мишљењу једини пут да се постигну два циља — да се упозна и оцени карактер „правне самородице“ свакога народа, те да се поведе успешна борба против фетишизирања и механицистичко-анахроног уношења римског права у савремена законодавства. Инспирацију за овакве своје ставове Богишић је налазио у делима представника ондашње *Варшавске правне школе*, нарочито панславистички расположенога пољског историчара права Вацлава А. Мађејовског, с којим је ступио у пријатељске односе и водио дугогодишњу преписку.²⁵³

Упоредо с прикупљањем обичајног права Богишић је истраживао и правне споменике јужнословенских крајева. У дубровачком архиву наишао је и на преписку лажнога цара Шћепана Малог с Дубровачком републиком, које је објавио 1866. године. У договору с Фрањом Рачким, првим председником Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу (која је званично започела рад јула 1867. године), Богишић је још 1866. године започео архивска истраживања, посебно у Венецији и Дубровнику, и дошао до читаве збирке статута и закона градова на источној обали Јадрана. Пре њиховог издавања хтео је да објави библиографски опис свег материјала. Тако је постало дело *Писани закони на Словенском југу*, које је издала Југославенска академија знаности и умјетности 1872. године. Збирку сакупљених докумената међутим није издао. Ипак, на основи коју је Богишић поставио зачета је едиција ЈАЗУ *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*, чији ће се први том појавити 1877. године.²⁵⁴

После петогодишњег рада у дворској библиотеци Богишић је прешао на службу у министарство војске Аустроугарске, и то у одељење које је управљало Војном крајином.²⁵⁵ Постао је школски саветник за банат-

²⁵¹ Константиновић 1982, 429.

²⁵² Никчевић 1967, 15.

²⁵³ Богишић 1938 [1902], 102, Богишић 1999б, 54, Никчевић 1967, 8. Мађејовски је 1867. године с похвалама приказао Богишићево дело *Правни обичаји у Словена* у часопису „Gazeta Polska“, а овај приказ у преводу објавила је новосадска „Даница“.

²⁵⁴ Новак 1960, 14.

²⁵⁵ У октобру 1867. године Богишић пише Фрањи Рачком да је у Дворску библиотеку дошла на службу једна личност чију нарав није могао поднети; уп.: Новак 1960, Павићевић 2004, X.

ско и сремско подручје Војне крајине, са седиштем у Темишвару.²⁵⁶ На том подручју, настањеном знатним делом и Србима, Богишић је обилазио основне школе, реалке и опште гимназије и анализирао њихов рад, о чему је поднео исцрпан извештај своме министарству. То му је омогућило да касније постане и члан државне комисије за реформу школа у Војној крајини, која је средином 1869. године окончала свој рад. Како је штаб Генералне команде за банатско и сремско подручје Војне крајине у међувремену пресељен из Темишвара у Петроварадин, Богишић се настанио у Новом Саду, што су поздравили, међу осталима, Јован Гавриловић и Стојан Новаковић.²⁵⁷ У Новом Саду сусретао се с Јованом Хаџићем, творцем *Грађанског законика за Књажевство Србско*, упознао се и с патријархом Маширевићем, који му је ставио на располагање и архиву патријаршијске гимназије у Сремским Карловцима. Користио је службене доласке у Земун и Панчево да „скокне до Београда“ на виђење с пријатељима из дана бечког дружења: Јованом Гавриловићем, Стојаном Новаковићем и другима. Али у Београду се виђао и с Матијом Баном, Јанком Шафариком и другим угледним људима из културе.

У Београду се упознао и с аустроугарским конзулом Бењамином Калајем (Beniamin Kallay), који ће касније написати књигу *Историја српског народа* и постати аустроугарски намесник у Босни и Херцеговини. Богишић је био добро упућен у прилике у српској престоници, а када се приступило припремама новог Устава Кнежевине Србије 1869. године, доставио је с још једним земљаком (то је био или Нико Велики Пуцић или Стефан Митров Љубиша) писани предлог („два јужна Србина“) за дефинисање неких уставних одредби.²⁵⁸ Тај трогодишњи период Богишићевог службовања у Војној крајини неће бити праћен очекиваним објављивањем научних радова, тако да се унеколико обистинила зебња Фране Рачког да ће доћи до застоја у Богишићевом научном раду.²⁵⁹ Ипак, он је у периоду од 1862. до 1869. године објавио укупно 14 научних и стручних радова.²⁶⁰

У Богишића је постепено сазревала замисао да напусти Хабзбуршку монархију, која је тих година, после Аустријско-пруског рата (1866), претрпела велике промене у унутрашњем уређењу: постала је дуална монархија (1867), при чему је погоршан положај словенског становништва. У томе га је подстицао и стари пријатељ из Дубровника Нико Велики Пу-

²⁵⁶ Вид.: Богишић 1938 [1902], 82–85, Богишић 1999б, 42–44.

²⁵⁷ Недељковић 1968, Даниловић 1986.

²⁵⁸ Богишић 1938, 50, Богишић 1999б, 23, Недељковић 1968, 28–29.

²⁵⁹ Уп.: Новак 1960, 140, Пуповци 2004, 39.

²⁶⁰ Пуповци 2004, 40.

цић.²⁶¹ Богишић је био спреман да постане професор на Великој школи у Београду, али се то није десило јер није био уведен предмет из историје словенског права, како се очекивало.

За словенофилски расположеног Богишића постала је интересантна универзитетска каријера у Русији. Пресудну улогу у преговорима с руском страном имао је Богишићев пријатељ из Беча прота Михаил Фјодорович Рајевски (Михаил Федорович Раевский), дугогодишњи старешина руске цркве при руској амбасади у Бечу, који је уживао поверење руске владе.²⁶² Рајевски је још 1866. године дао иницијативу за Богишићев избор на неком од руских универзитета, а у свом писму од 10. октобра 1868. године упућеном Министарству народне просвете у Петербургу наглашава: „Ја не бих хтио испустити Богишића, као што смо то учинили с г. Лиречеком, ако су нам такви људи потребни.“²⁶³ Није успео да се избори за Богишићев пријем на петербуршки универзитет, али је његовим посредовањем Богишић 17. јануара 1869. године изабран за првога почасног доктора Новоросијског универзитета у Одеси, који је основан 1865. године. Уједно је изабран за редовног професора на правном факултету тог универзитета, где је отворена катедра историје словенских права. Руско министарство народне просвете потврдило је његов избор 16. августа исте године,²⁶⁴ а Богишић је, после извесног колебања, приспео у Одесу почетком јануара 1870. године. У току изборне процедуре податке о Богишићу добиће две личности с којима ће Богишић бити у живом контакту током кодификаторске мисије у Црној Гори — министар народне просвете гроф Димитриј Андрејевич Толстој (Димитрий Андреевич Толстой) и начелник у том министарству Иван Давидович Дељанов (Иван Давидович Делянов), који ће 1882. године заменити Толстоја на министарском месту.

Преласком у Одесу Богишић је постао руски држављанин и стекао звање руског *државног саветника*. Своје пасивно знање руског језика морао је брзо усавршавати за предавања и колоквијалну употребу. Међутим, приступно предавање које је одржао почетком марта 1870. године било је веома добро примљено.²⁶⁵ На том факултету држао је наставу само

²⁶¹ Беретић 1955, 257, Сиротковић 1986, Даниловић 1986, 10.

²⁶² М. Ф. Рајевски (1811–1884) био је четрдесет година протојереј цркве при амбасади у Бечу. За то време активно је суделовао у многим словенофилским акцијама у Бечу. У његовом архиву налази се око 7.500 писама од око 1.750 његових коресподената, међу којима су и многи из јужнословенских земаља; вид. Бабовић-Распоповић 1998.

²⁶³ Пуповци 2004, 42–44.

²⁶⁴ Мартиновић 1958, 31, Даниловић 1986, 11.

²⁶⁵ Богишић 1958 [1902], 87, Богишић 1999, 45.

пет семестара и објавио је само приступно предавање,²⁶⁶ с тим што ће се као његов професор званично водити све до пензионисања крајем 1889. године. У одеској средини, која је била вишенационалног састава (Руси, Украјинци, Јевреји, Немци, Грци), имао је и тренутака разочарања, али је, ипак, развио и знатан истраживачки и друштвени рад. У међувремену је одбио позив да пређе на новоустановљени универзитет у Загребу. У Одеси се дружио с невеликом колонијом студената и познатих људи из српских и других јужнословенских крајева. Ту је затекао вођу херцеговачког устанка из 1862. године Луку Вукаловића и његовог сина Богдана, Херцеговце Милоша Средановића и Илију Говедарицу, Црногорца Марка Пејовића (из Цеклина), поморског капетана из Дубровника Пава Мргуда, Марка Мариновића из Макаарског приморја и старог познаника из Беча Бугарина Петра Оцакова. Од њих је прибављао обавештења о правним обичајима у крајевима из којих су потицали.²⁶⁷ Богишић је касније допринео да на универзитет у Одесу буде позван за професора Ватрослав Јагић, који је потом радио на берлинском и петербуршком универзитету и стекао светску славу.

Богишић се у Одеси, убрзо по доласку, укључио у завршне послове на конституисању Словенскога добротворног друштва св. Тирила и Методија, а затим је нешто касније основао и уредио Словенску библиотеку при том друштву.²⁶⁸ Написао је, у виду брошуре, и елаборат за рад библиотеке, а потом и статут, да би на крају постао и њен управник. Према Богишићевом мишљењу, ова библиотека имала је да служи и за разјашњење појма *словенство*, како у Русији тако и изван ње, чиме би се олакшавала и духовна комуникација Руса са Словенима у иностранству.²⁶⁹ За рад овог друштва било је заинтересовано и руско министарство иностраних послова, које је Новоросијском крају намењивало важну улогу у руској источној политици и догађајима који су предстојали.²⁷⁰ А за себе, као покретача ове библиотеке, Богишић каже да „бијаше без сумње ватрен славенски патриот, с добром дозом идеализма у неким стварима“, који је пак „беспрекидно настојао свеђ и свугђе да се клони политике“.²⁷¹ Тако је Богишића запазио и Петар Николајевич Стремоухов (Петр Николаевич Стремоухов), моћни начелник Азијског департамента у том министарству,

²⁶⁶ Вид.: *Мартиновић 1958*, 30–50, 41–55, *Пуповци 2004*, 381.

²⁶⁷ *Богишић 1958 [1902]*, 88, *Богишић 1999*, 45, *Мартиновић 1958*, 37–39.

²⁶⁸ *Богишић 1958 [1902]*, 89–90, *Богишић 1999*, 46, *Мартиновић 1958*, 26–30.

²⁶⁹ Марта 1872. године Словенска библиотека у Одеси имала је већ 3.000 наслова, али је после Богишићевог одласка из Одесе била готово занемарена; вид.: *Мартиновић 1958*, 27, *Пуповци 2004*, 49.

²⁷⁰ *Пуповци 1996*, 13, *Пуповци 2004*, 50.

²⁷¹ *Богишић 1958 [1902]*, 90, *Богишић 1999*, 46.

које је било надлежно за спровођење руске „источне политике“.²⁷² С њим ће Богишић доћи у контакт поводом давања рецензије на дело историчара Нила А. Попова *Русија и Србија*, а касније, током кодификаторске мисије у Црној Гори, често ће му се обраћати.

Пошто је од Царске академије наука у Петербургу био замољен да анализира дело Н. А. Попова,²⁷³ систематични Богишић је прегледао архиве у Петербургу и пронашао 1.500 докумената о Првом српском устанку које Нил Попов није имао у виду. Документе (преписане под његовим надзором) сâм је дешифровао. Око 100 докумената приложио је уз рецензију, за коју је добио високу оцену и награду Академије. И секретар Академије и Богишић обраћали су се Министарству иностраних послова (начелнику Стремоухову) за мишљење о томе да ли има сметњи за објављивање сакупљених докумената. Одговор је био на крају позитиван, али документи из те Богишићеве збирке ни до данас нису објављени мада је Стојан Новаковић својевремено уложио много труда да их објави Српско учено друштво.

Иако је томе нерадо писао у својим аутобиографским текстовима, Богишић је имао низ непријатности за време свог боравка у Одеси, о чему сазнајемо највише из његове преписке.²⁷⁴ Због његовог неспоразума с једним студентом у октобру 1871. године избили су студентски протести, а добијао је и претећа писма. Тај студентски бунт Богишића је разочарао, а почеле су се низати и сплетке колега, тако да је помишљао да напусти Одесу. Прекинуо је једно време предавања, али је окончао ту школску годину у мају 1872. године. У међувремену је преко регионалних школских власти упутио молбу Министарству народне просвете у Петербургу да му се одобри одсуство ради ахивских истраживања у иностранству, а похитао је и лично у Петербург. Уз то, већ је добио позив (по други пут) од универзитета у Варшави да преузме катедру историје права словенских народа. Поучен непријатностима у Одеси, Богишић је овај позив у начелу прихватио мада потребне формалности нису биле обављене, али га је од тога одвраћао пријатељ Нико Велики Пуцић.²⁷⁵ У име некаквог компромиса у насталој ситуацији Богишић је добио одобрење Министарства да користи научно одсуство ради истраживања обичајног права народâ

²⁷² П. Н. Стремоухов (1823–1885) био је руски конзул у Дубровнику (после Ј. М. Гагића, а пре К. Д. Петковића и А. С. Јонина), тако да је био добро упућен у опште прилике у континенталном залеђу Дубровника, тј. у Херцеговини и Црној Гори; уп. *Јовановић* 1993, 149.

²⁷³ Вид. о томе више у: *Пуповци* 2004, 48–52.

²⁷⁴ Уп.: *Соловјев* 1935, 7, *Беретић* 1955, 258, *Новак* 1960, 204–205, *Пуповци* 2004, 53.

²⁷⁵ *Беретић* 1955, 258.

Кавказа (тада у саставу Руског царства), што је обавио током лета 1872. године.²⁷⁶ Током овога теренског истраживања (када је оболео од непријатне кавкаске грознице) Богишић је увидео да мора проширити листу питања из свог *Напутка* на читавих 1000, што му је користило за каснија истраживања правних обичаја у Црној Гори. Тада је уочио да неке институције патријархалног друштва које је он до тада сматрао чисто словенским – постоје и у архаичној друштвеној средини кавкаских племена.

По повратку с Кавказа, у јесен 1872. године, Богишић је започео наставу школске 1872/1873. године. Но, убрзо је добио важан државни задатак: да крене у кодификаторску мисију у Црну Гору. То му је повратило пољуљани статус на универзитету у Одеси и респект код њему ненаклоњених колега.²⁷⁷ Одлазак из Русије означио је и престанак Богишићеве друштвене активности какву је имао претходно и у Бечу и Одеси.

²⁷⁶ О своме боравку на Кавказу Богишић говори у *Аутобиографији*, али и у писмима која је у то време упућивао пријатељима; вид. више у: *Богишић 1938 [1902]*, 81, 109–112, *Богишић 1999б*, 45, 59–60, *Новак 1960*, 211–215, *Недељковић 1969*, 62–63.

²⁷⁷ *Јагић 1930*, 189–190, *Иванишин 1961–1962*, 61.

ДРУГИ ДЕО
ПРИПРЕМА ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА

I. РАЗЛОЗИ ЗА УПУЋИВАЊЕ ВАЛТАЗАРА БОГИШИЋА У ЦРНУ ГОРУ

Када је 1872. године књаз *Црне Горе и Брда*¹ Никола I Петровић-Његош упутио молбу руском цару да пошаље у његову „малу, али слободну државицу“ професора Новоросијског универзитета у Одеси Валтазара Богишића ради састављења „земаљског законика”,² књаз је био је у државничком полету, иако је имао тек 31 годину.³ Иза њега су биле тешке године сналажења у владарској улози после смрти његовога оца великог војводе Мирка, који му је био прави ослонац у земљи, и кнеза Михаила Обреновића, с којим је био ступио у политичке аранжмане од ширега националног интереса. Почетна приврженост Француској у потпуности је замењена настојањем, уз доста неизвесности, да се стекне и очува благонаклоност Русије.

После књажеве посете руском цару крајем 1868. и почетком 1869. године Црна Гора је поново задобила подршку Русије, а књаз је примао редовну годишњу материјалну помоћ. Посредовањем познатог руског славенофила Михаила Фјодоровича Рајевског, дугогодишњег пароха руске цркве при руској амбасади у Бечу, добијена је и финансијска потпора и организацијска помоћ за поновно отварање Богословије и оснивање

¹ Званични назив државе – *Црна Гора и Брда*, који је формализован успостављањем Књажевине 1852. године, остао је употреби све до њеног потпуног међународног признања на Берлинском конгресу 1878. године, а у документима се среће понегде и после тога; вид.: *Историја државе и права 1970* [Бранко Павићевић], *Историја српског народа 1981* [Радоман Јовановић], 426.

² *Мартиновић 1958*, 55–56.

³ *Луковић 1998*, 667.

Дјевојачког института на Цетињу.⁴ У обновљеној проруској оријентацији књаз је нашао озбиљан ослонац у руском конзулу у Дубровнику Александру Семјоновичу Јонину (Александр Семенович Ионин), који је на конзулском месту заменио књазу ненаклоњеног Константина Петковића и био конзул девет година (1869–1878).⁵ Јонин је био убеђени словенофил, а у односу према Црној Гори и Црногорцима он је „био не само дипломата већ и човек неподељене љубави према њима и њиховим интересима, а то је доходило скоро до маније“, због чега му је руски цар чак наденуо надимак *Црногорац*.⁶ После међународног признања Црне Горе на Берлинском конгресу Јонин ће бити (1878–1883) и први руски амбасадор („министар-резидент“) на Цетињу.⁷

У међувремену су у Црној Гори окончане војне и административне реформе, границе из 1859/60. године биле су коначно стабилизоване после пограничне афере с Турском око Вељега и Малог брда у близини Подгорице. Оснива се и ново градско насеље — Даниловград, које брзо напредује. Управо тада нагло расте број основних школа у земљи, али је он и даље веома мали (школске 1873/1874. године било их је укупно 41 са 1.744 ђака, што је представљало велики напредак у односу на стање 1863/1864. године, када је у земљи било свега 11 школа с 417 ђака).⁸ Тих година почиње примена Вуковог правописа: у настави цетињске школе (1863) и у посебним издањима државне штампарије у престоници (1864), међу којима је и обновљени (1865) црногорски годишњак, сада под називом „Орлић“ (раније „Грлица“).⁹ На Цетињу је 1871. године почео излазити и први лист — „Црногорац“, који је 1873. године преименован у „Глас Црногорца“, а уређује га „извањац“ Симо Поповић у духу идеја *Уједињене омладине српске*, чији је члан био и црногорски књаз.¹⁰

У то време популарност књажева у другим деловима Српства нагло је расла. Томе је претходних година доприносила својом делатношћу управо Уједињена омладина српска, која је после смрти кнеза Михаила у књазу Николи видела предводника и ујединитеља Српства.¹¹ Па и када се ова организација формално распала, њене идеје снажно су манифестоване приликом крштења престолонаследника на Цетињу 1871. године.

⁴ Поповић 1995, 314–316, Бабовић-Распоповић 1998.

⁵ Никифоров 1991, 130, 135.

⁶ Поповић 1995, 314.

⁷ Никифоров 1991, 130, 134.

⁸ Старовлах 1998, 245.

⁹ Уп.: Шуковић 1988, Остојић 2006, 98.

¹⁰ Уп.: Вуксан 1934, Мартиновић 1954.

¹¹ Уп.: Мартиновић 1954, Јовановић 1977, 212–226.

Међу честиткама које је књаз тада примао нашло се и писмо словенофила из Одесе. Потписао га је, уз друге, и Богишић,¹² што није било израз пуке куртоазije кад се узме у обзир да је Богишић, док је живео у Бечу и Новом Саду, био одушевљени члан Уједињене омладине српске.¹³ На Цетињу је тих дана тајно образована нова организација „Дружина за ослобођење и уједињење српско”, у којој су већину чинили Срби из Угарске. Књаз Никола је настојао да остави што бољи утисак на чланове Омладине, давао је ратоборне изјаве и говорио да је спреман да за ослобођење и уједињење целог српског народа жртвује себе и своју династију.¹⁴

Али, нема сумње, књаз је желео да се афирмише и у очима европских сила, посебно Русије, чију је наклоност коначно стекао. У то време Црна Гора, и поред разграничења с Турском под патронатом европских сила (1859/60), још није потпуно међународно призната као независна земља (признаје је Русија, а делимично и Аустрија). Зато се књазу наметала потреба да земљи обезбеди солиднији правни поредак доношењем каквог-таквог „земаљског законика”. То значи да се у Црној Гори и у руским круговима стекло уверење о томе како законик првога књаза на црногорском престолу из 1855. године — *Законик Данила Првог, књаза и господара слободне Црне Горе и Брдах* — није могао више задовољавати постојеће потребе земље и критеријуме великих сила, до којих је књазу Николи било стало.

Око свих питања државног уређења књаз је имао добронамерног саветника у конзулу Јонину. Познато је књажево писмо упућено Јонину 11/23. августа 1872. године,¹⁵ у којем се истиче:

„Једна од неопходних потреба, које се у Црној Гори осјећају, јест без сваке сумње добар земаљски Законик, који би се имао саставити сходно потребама, околностима, осјећајима, традицијама и обичајима постојећим у овој Књажевини, и којим би се Закономиком одредјелили и утврдили различни одношаји према Владару, Земљи и породицама, да би се тим начином кредит, ове мале, али слободне државице, пред очима околних Земаља уздигао и учврстио, а пред Европом да би се оправдао онај досадашњи пријекор с неуређених земаљских закона.“

У писму се даље истиче да се „за тако тежак и трудан подухват изискује један Законоша ријетких правничких способности“, а књаз сматра да би управо Валтазар Богишић „био човјек најподобнији за такав подухват, како по свом опширном и у општем признатом јуридиком знања у,

¹² Даниловић 1988, 627.

¹³ Мартиновић 1954, Мартиновић 1958, 21.

¹⁴ Уп.: Мартиновић 1958, 23, Јовановић 1977, 212–226.

¹⁵ Вуксан 1933, 81–82, Мартиновић 1958, 55–56, Богишић 2004, 333–334.

тако и по тому, што су њему, као рођеном Дубровчанину и Србину, потпуно познате и природа овога народа, и потребе ове земље.“

Конзул Јонин је у Дубровнику био добро обавештен о свему, а у кругу дубровачких интелектуалаца и утицајних људи, русофилски настројених, имао је поузданих сарадника. Међу њима је био и Нико Велики Пуцић, Богишићев највећи пријатељ у Дубровнику (и у неку руку покровитељ још из младости).¹⁶ А Пуцић још 3. јула 1872. године пише Богишићу у Русији и наговештава му да ће постати „црногорски Ликург“.¹⁷ То значи да је о томе практично већ био постигнут договор између књаза и конзула Јонина, чему су несумњиво претходиле Јонинове консултације с дубровачким пријатељима, тако да је књажево писмо Јонину од 11/23. августа 1872. године било само завршни корак ових активности. Штавише, вероватно је сâм Нико Велики Пуцић био тај који је непосредно предложио Богишића конзулу Јонину.¹⁸ Пуцић је познавао Богишићеве склоности и веровао је у његове способности. Он је — све до своје смрти 1882. године — био човек од највећег утицаја на Богишића. По његовом наговору Богишић је и напустио Аустроугарску делећи с њим извесну дозу презира према Двојној монархији.¹⁹ У сваком случају, Пуцић је био добро упућен у сав Богишићев дотадашњи рад и могао је претпоставити да би му улога кодификатора у Црној Гори одговарала, што би било од користи и за Црну Гору и за словенску ствар.

Поред тога, Пуцић је имао у виду и неке нове околности Богишићевог боравка у Одеси због читавог низа непријатних догађаја које је Богишић доживео поводом инцидента с једним студентом.²⁰ Богишић је већ помишљао на одлазак из тога града (тако је и дошло до преговора о Богишићевом преласку на Варшавски универзитет или у Кијев — оба су била на територији Руског царства), али га је од тога Пуцић одвратио.²¹

Поред извора из дубровачког круга конзул Јонин и књаз Никола имали су на располагању и руске изворе информација о Богишићу. Пре свега, на услузи им је био протојереј Михаил Фјодорович Рајевски у Бечу, с којим су иначе неколико година раније обојица били у живом контакту

¹⁶ О тридесетогодишњем пријатељству Нике Великог Пуцића и Валтазара Богишића вид. више у *Беретић 1955*.

¹⁷ *Мартиновић 1958*, 56, *Даниловић 1989*, 68.

¹⁸ Уп. *Павићевић 2004*, XV.

¹⁹ *Беретић 1955*, 257.

²⁰ О овом инциденту, који је био повод за шире немире студената (услед којих је цео универзитет био затворен), Богишић је 3/15. новембра 1871. године писао свом пријатељу Ватрославу Јагићу, који је тада радио у Берлину; вид. *Јагић 1930*, 189, 190.

²¹ *Беретић 1955*, 258.

поводом обнављања рада Богословије и оснивања Дјевојачког института на Цетињу. Рајевски је својевремено посредовао ради Богишићевог доласка на универзитет у Одеси и надлежна руска министарства снабдевао је свим подацима о Богишићу.²² У крајњој линији „кривца“ за Богишићеву улогу кодификатора ипак треба тражити у конзулу Јонину, који је хтео да подстакне и подржи реформске подухвате у Црној Гори и изађе у сусрет црногорском књазу. А књаз Никола у свом писму од 11/23. августа 1872. године моли Јонина:

„[...] зато молим Ваше благородије да бисте што прије извољели писати Високом свом Правитељству, да би оно и сада као што је вазда свијем потребама са највећом готовости притицало у помоћ Црној Гори, — извољело определијелити и послати амо г. Богишића, ако је могуће најдаље до конца идућег мјесеца октобра т.г. у сврху, да би он на самоме мјесту још и дубље проучити могао све оно, што би му труд олакшати и дјело савршеније могло учинити. А послѣје тога да би он одмах руке на тај посао ставио и сами Законик за Црну Гору што прије к пожељној цијељи довео. Кад би Високо Императорско Правитељство овој жаркој мојој жељи удовољило, оно би и мене и народ црногорски највећма обавезало и према себи особито благодарним учинило. А мислећи пак, да ће и исто Императорско Правитељство крајњу потребу од оваква подузећа у Црној Гори не мање него је сами проникнути и признати, могу се с поуздањем надати, да ће више изложена моја жеља савршено чувена и одобрена бити.“²³

Конзул Јонин је већ 16/28. августа 1872. године проследио књажево писмо руском министарству иностраних послова у Петербургу, уз своје опширно пропратно писмо адресирано на Петра Николајевича Стремоухова, веома утицајног начелника Азијског департмана тога министарства, у чију су надлежност спадали и односи Русије с балканским земљама.²⁴ У свом писму (на руском језику) Јонин подржава захтеве књаза Николе и практично интерпретира садржај књажевог писма, јер је писано на српском језику. Руски конзул каже како књаз поодавно мисли да доведе у што бољи ред унутрашње стање у земљи, те да „даде својој Књажевини законик“ који би, ако и не би био савршен, бар одговарао његовом положају и потребама.²⁵ Затим Јонин говори о променама у административ-

²² Вид. о томе више у *Пуповци* 2004, 42–44, 388.

²³ *Мартиновић* 1958, 55–60, *Пуповци* 1996, 20, *Црногорски законици III* 1998, 289–280, *Богишић* 2004, 33–334.

²⁴ *Пуповци* 1996, 21, *Пуповци* 2004, 239, *Црногорски законици III* 1998, 281–287, *Богишић* 2004, 335–337.

²⁵ За Богишића Јонин каже да је „бивши професор словенског права на Одеском универзитету, који је сада премештен на Варшавски универзитет“. Очигледно је

ном уређењу Црне Горе и о онима које књаз намерава даље спровести, те тако указује на неодговиду потребу за састављањем „Земаљског законика“ за Црну Гору. По Јониновом тврђењу, књаз не мисли одгађати тај задатак, те зато и сам моли руску владу да му помогне у том подухвату. Јонин наглашава да га књаз моли да се заузме код своје владе како би она ради састављања Законика упутила Богишића у Црну Гору.²⁶ Конзул при том изражава своје уверење да је избор В. Богишића не само „веома практичан него и од повољног значаја и у политичком погледу“, па додаје: „Г. Богишић је сада руски поданик, учени Словен, који међу својим земљацима ужива популарност.“ Поред тога Јонин напомиње да у Далмацији такође живе Словени, па ће, како каже, „бити од великог значаја у очима оних Словена који су окренути Западу, ако би се Богишић, Далматинац, благодарећи нама упутио у Црну Гору да тамо састави законе, тј. да уведе поредак и цивилизацију...“ За Богишића даље каже да познаје Црну Гору, њен језик и традицију, те тако може лакше ујединити „научну теорију с праксом и да састави законе који би помогли Црној Гори да се развије“.²⁷ На крају конзул Јонин напомиње и то да књаз Никола у својој молби не помиње материјална средства за Богишићев пут и боравак у Црној Гори, па предлаже начелнику Стремоухову да царска влада обезбеди Богишићу плату за време боравка у Црној Гори и средства за путне трошкове, док би се с црногорске стране ваљало надати некој награди за Богишића.

Процедура око избора Валтазара Богишића текла је врло брзо, а одвијала се у државном троуглу: Министарство иностраних послова – Министарство народне просвете – цар. Из преписке двају министарстава види се²⁸ да је цар 27. октобра исте године професору Богишићу „милоствито допустио службени пут и боравак извесно време у Црној Гори“, на основу чега је Министарство просвете писмом од 9. децембра 1872. године обавестило Богишића да је наредбом Министарства од 27. новембра одређен да „службено путује у Црну Гору да би тамо саставио месни законик“. Сам Богишић каже у једном свом каснијем службеном допису (од 30. октобра 1879. године) упућеном Министарству народне просвете да му је налог од 9. децембра 1872. године бр. 12914, којим му је наређено да отпутује за Црну Гору, „достављен без претходног пристанка“.²⁹ А

да је Јонин сазнао за Богишићев план да пређе на Варшавски универзитет (вероватно од Ника Великог Пуцића), али тај план ипак није био реализован.

²⁶ Пуповци 1996, 21, Пуповци 2004, 239, Црногорски законици III 1998, 283.

²⁷ Сви цитати преузети су из књиге *Црногорски законици III* 1998, 283–286. Текстови тих докумената наведени су и у: Пуповци 1996, 21–22, Пуповци 2004, 23–240.

²⁸ Пуповци 1996, 23, Пуповци 2004, 239.

²⁹ Богишић 1999а, 251.

у својој аутобиографији Богишић је забележио да њему „не преостајаше друго него покорити се вољи Императора и прихватити се повјерене му задаће“.³⁰

Како то произлази из архивских извора, ради упућивања у Црну Гору Министарство народне просвете заправо је „уступило“ Богишића Министарству иностраних послова, и то његовом Азијском департману.³¹ Зато је начелник овог департмана Стремоухов својим писмом од 12/24. децембра 1972. године обавестио конзула Јонина у Дубровнику о сагласности „императора“ да се Богишић пошаље у Црну Гору „да би саставио законик за Књажевину“.³² Као „допуну“ тог писма Стремоухов већ 19/31. децембра 1972. године пише Јонину ново писмо, у којем му саопштава неке своје ставове у вези са слањем Богишића у Црну Гору које је држао „као незгодне за саопштавање у званичном писму“. Стремоухов наглашава да је слање Богишића на тај службени пут, уз руско издржавање и новчану помоћ у току боравка у Црној Гори — „нови доказ неисцрпне благодатности Његовог величанства према књазу црногорском“ и спремности руске владе да „учествује у свему што може да служи на корист и добробит Црне Горе“.³³ Уз то Стремоухов додаје како је уверен „да ће књаз Никола то ценити, и ма какав исход замишљеног посла био — у слању Богишића видети јасан доказ да наша уверења о саосећањима са земљом којом он влада нису само празне речи“.

О самом Богишићу Стремоухов каже да је „веома поласкан тиме што се књаз Никола зауставио управо на њему и одабрао га за тако значајан задатак“, али да уједно „своју сагласност за тај посао сматра неком врстом сопствене жртве, јер се ради о веома тешком послу, који ће га за неко време ометати да настави научноистраживачке послове што му сада доносе почаст, научну репутацију и материјално обезбеђење“.³⁴

Јонин је пожурio да из Дубровника већ 12/24. јануара обавести Стремоухова о томе да је посетио књаза Николу на Цетињу и известио га о исходу његове молбе, те да је књаз обећао да ће и лично позвати Богишића у Црну Гору. Тако је Богишићу намењена кодификаторска мисија у Црној Гори и тиме се он нашао у служби руско-црногорских политичких односа, заправо у орбити руске политике на Балкану.

³⁰ Богишић 1938 [1902], 92, Богишић 1999б, 48.

³¹ Пуповци 1996, 23, Пуповци 2004, 241.

³² Црногорски законици III 1998, 286, 290.

³³ Црногорски законици III 1998, 286–294, Богишић 2004, 338–341.

³⁴ Црногорски законици III 1998, 290–291.

II. БОГИШИЋЕВО ИСТРАЖИВАЊЕ ПРАВНОГ ПОРЕТКА У ЦРНОЈ ГОРИ

Пре упућивања у кодификаторску мисију у Црној Гори Богишић се није посебно бавио теоријским, методолошким и практичним проблемима кодификације.³⁵ Задатак који је од руских власти добио био је посве различит од онога чиме се до тада бавио, а он је морао наћи образац за извршење тог задатка. Изненада се суочио с њим и био је препуштен сâм себи. Од руске владе није добио никаквих инструкција за израду „месног“ Законика у Црној Гори.³⁶ Зато га је живо занимало какве је намере имао црногорски књаз.³⁷ Пред Богишићем је био кодификаторски посао који је тек требало осмислити. Зато је почетак ове мисије за Богишића била права животна прекретница.

Како је Богишић раније био тражио од просветних власти одсуство ради истраживања у иностранству, универзитет у Одеси одобрио му је такво одсуство до 1. јула 1873. године.³⁸ Стога је могао с одсуством спојити и почетак своје кодификаторске мисије у Црној Гори, с тим што му је остављено на вољу да сам одреди термин одласка у Црну Гору, према околностима планираних истраживања у иностранству.

Богишић је из Русије отишао у Беч, где се задржао крајем јануара и почетком фебруара 1873. године ради консултовања потребне литературе у дворској библиотеци. Поучен искуством из својих истраживања на

³⁵ На то подсећа и Сурја Пуповци; уп.: *Пуповци 1996*, 27, *Пуповци 2004*, 245.

³⁶ *Даниловић 1986*, 13, *Бојовић 1992*, 18.

³⁷ О томе Богишић говори у свом писму Ватрославу Јагићу; вид. *Цимерман 1962*, 465.

³⁸ *Мартиновић 1958*, 55.

Кавказу, у Бечу и касније у Венецији Богишић разрађује свој „напутак“ за прикупљање народних обичаја, али сада према потребама кодификаторске мисије у Црној Гори.³⁹ Из Беча је кратко навратио у Загреб због послова око штампања свог зборника о правним обичајима јужних Словена у издању ЈАЗУ, а имао је у плану да боравак у Венецији искористи и за сређивање материјала о обичајном праву, давно сакупљеног на основу његовог „напутка“.⁴⁰ У Венецију је дошао 17. фебруара / 1. марта и имао је намеру да се дуже задржи ради архивских истраживања увези са својим предметом на Универзитету у Одеси. У Венецији је остао четири седмице, а уочи поласка у Црну Гору обавестио је Стремоухова писмом од 18/30. марта 1873. године да га и конзул Јонин и књаз Никола пожуреју телеграфом и писмима да што пре дође у Црну Гору.⁴¹

Тако је Богишић морао скратити боравак у Венецији и кренути према Цетињу. С успутним задржавањем у Задру (где се сусрео с Јованом Сундечићем, секретаром књаза Николе), потом у Дубровнику (где је имао заказан сусрет с руским конзулом Јонином) и у Котору, Богишић је на Цетиње приспео почетком априла 1873. године.⁴² Цетињски „Глас Црногорца“ у свом броју од 21. априла / 3. маја 1873. године обавештава да је Богишић дошао на Цетиње „у добри час“ и отпочео рад на Законику.⁴³ Тиме је почела Богишићева кодификаторска мисија, за коју у том тренутку нико није знао како ће изгледати и докле ће трајати.

После Богишићевог представљања и првих раговора о будућем раду књаз Никола је убрзо кренуо на пут преко Венеције у Беч, где се одржавала велика изложба. У књажевој пратњи нашао се и Богишић, а путовање ће потрајати месец дана.⁴⁴ То је била прва прилика да Богишић прибави непосредно нека обавештења од главара у књажевој пратњи (Марко Миљанов и др.) која су се тицала правних обичаја.⁴⁵ По повратку на Цетиње Богишић ће ту остати до краја 1873. године, али с прекидом од две недеље у августу због болести, када је боравио у Цавтату и Кото-

³⁹ *Црногорски законици III 1998*, 334.

⁴⁰ *Пуповци 1996*, 24, *Пуповци 2004*, 242.

⁴¹ *Црногорски законици III 1998*, 313, 315, *Павићевић 2004*, XVI.

⁴² *Пуповци 1996*, 26, *Пуповци 2004*, 244.

⁴³ *Бојовић 1992*, 13.

⁴⁴ За време посете Бечу књаз Никола је 17. маја примио делегацију српске црквене општине у Бечу, на челу с председником Јованом Стефановићем Вуловским. Уз чланове књажеве пратње и аустроугарског мајора Темела (књажевога званичног пратиоца на путу кроз Аустрију) свечаном ручку присуствовао је и В. Богишић, као и (у Бечу „неизбежни“) руски прота М. Ф. Рајевски. Вид. *Медаковић 2001*, 348.

⁴⁵ *Јагић 1930*, 65.

ру.⁴⁶ Његов боравак у Црној Гори 1873. године био је најдужи, а испунио га је истраживачким радом разне врсте. За то време Богишић је обавештавао начелника Стремоухова о свом раду у Црној Гори (позната су Богишићева писма од 4/12. јула и 15/27. октобра 1873. године).

У почетку Богишићевог рада књаз је био опрезан иако се њему веома журило да се што пре дође до једног законика општег типа тако потребног земљи као што је у то време била Црна Гора, још међународно непризната држава.⁴⁷ Али, Богишић је једном представком књазу и посебним чланком у „Гласу Црногорца“ од 23. јуна / 3. јула наговестио да се „хоће годинâ за израду доброг законика и годинâ за сами претходни рад”.⁴⁸ Истичући специфичности Црне Горе и, с тим у вези, своје кодификаторске мисије, Богишић је у наведеном новинском чланку изложио план „предуготовне радње“, који је већ добио књажеву потврду, а који се „већ и вршити почео“, а имао је пет целина, које је ваљало сукцесивно реализовати:

„1. Састављање пространа а уједно с тијем и подробна систематична програма у форми питања за описивање статистичких, економских, психолошких, правних, административних и уопште социологичких одношаја, који постоје *de facto* кнежевини црногорској, али колико је то могуће, погледом на исторички развитак појединих института и одношаја.

2. Испитивање на темељу наведеног програма (*questionnaire*) старијих људи који добро познају Црну Гору, њезине обичаје, поребе, суд и друге прилике, те су се до сад бавили судбеним и административним пословима, као и записивање њихова казивања.

3. Често присуство у сенату при суђењу, претресању, расправи и рјешавању судних предмета с једне и административних послова с друге стране, да би се непосредно могао упознати с досадашњом праксом суда и управе.

4. Изучавање главнијих пресуђених послова (*res judicatae*) и праксе у пословима управе прошлих година, на основу протокола и акта судбених и административних, који се налазе у архиви сената и у другим средшћтним уредима на Цетињу.

⁴⁶ По повратку на Цетиње Богишић пише 2. септембра 1973. године Фрањи Рачком: „Тек што се вратих из Дубровника (те и у родном завичају и у Котору лежах болан двије недеље дана од грознице) ево ме да Вам дадем кратак одговор на Ваше мило писмо од 9 коловоза које при повратку у Котору нађох.“ Вид. *Новак 1960*, 223.

⁴⁷ Пре општега међународног признања 1878. године на Берлинском конгресу Црну Гору је признавала Русија и делимично Аустроугарска, која је већ ступала у појединачне уговоре међународног карактера (као што је био уговор о међусобном изручивању преступника из 1872. године); уп. *Распоповић 1996*.

⁴⁸ *Мартиновић 1958*, 62, *Бојовић 1992*, 14, *Поповић 1995*, 722.

5. Путовање по различним предјелима Црне Горе и Брда.⁴⁹

У истом чланку констатује се да је „радња (под 1.), тј. систематични програм за распитивање већ г. Богишићем у главном израђен“, те да је „записивање по казивању (под 2) добро унапријед ступило, барем што се тиче западнијих нахија“. Заправо, Богишић је тада већ спроводио своју анкету, која ће касније привлачити знатну пажњу истраживача његовога кодификаторског подухвата и рада на пољу обичајног права. Нико Мартиновић, Томица Никчевић и Сурја Пуповци посебно су се бавили овом анкетом, тако да данас имамо целовитију и јаснију представу о њеној концепцији и реализацији. Накнадно објављени документи показују да је Богишић о анкети писао и у оквиру својих извештаја начелнику Стремоухову, што баца додатно светло на овај замашни Богишићев посао.⁵⁰

Богишићев упитник (*questionnaire*) за анкету нарастао је на више од 2.000 питања. У свом извештају из месеца фебруара 1874. године упућеном Стремоухову Богишић каже да је упитнике попуњавао у време кад је био слободан од заседања и рада у архиву и судовима на Цетињу“, те да је испитивања на основу изложеног квестионара представљало „један од главних“ његових послова у Црној Гори, а њиме се бавио „на колективним седницама које су трајале по око седам сати дневно“.⁵¹ Богишић затим додаје да је на тим заседањима постављао питања и записивао добијене одговоре по следећим „областима“ („одсјецима“):

- „1. Породица у ужем смислу,
2. Породица у ширем смислу (задруга),
3. Родбина ван куће (братство, племе и њихова организација),
4. Раздио породице (у ужем и ширем смислу),
5. Старатељство, брига,
6. Насљедство,
7. Стварно право,
8. Обавезе,
9. Општа правила грађанског права,
10. Кривично право,
11. Судски поступак ван суда,
12. Судски поступак у суду,
13. Међународно право,
14. Глава државе,
15. Централна власт (сенат, војна организација, финансије, просвјета, начини информисања, политичка подјела области итд.),

⁴⁹ Мартиновић 1958, 62, Бојовић 1992, 13–14.

⁵⁰ Уп. Црногорски законици III 1998, 303–338.

⁵¹ Црногорски законици III 1998, 329, 334.

16. Сталежи у народу, њихово кретање и узајамни односи,
17. Црквена организација,
18. Крвна освета,
19. Хајдуци, ускоци, чета,
20. Економски односи.⁵²

Као што се види, Богишићева анкета је обухватила више области приватног и јавног права, а у складу с Богишићевим генерално утврђеним задатком да припреми „земаљски законик“. Поред тога, анкета се односила не само на ондашњу територију Црне Горе, чије је границе утврдила међународна комисија за разграничење Црне Горе и Турске 1859/1860. године.⁵³ Како је то Богишић нагласио у писму Стремоухову од 15/27. октобра 1873. године, „састављач закона је обавезан да осим правних обичаја, убјеђења и института у Црној Гори, своју пажњу обраћа такође на такве обичаје, убјеђења, институте који владају у сусједним земљама, онима који окружују Црну Гору, посебно у Албанији и Херцеговини“ дајући следеће образложење:

„а. Како је познато, сва црногорска племена која се граниче с Албанијом (као што су Кучи, Пипери, Црмничани) преузела су многе од албанских обичаја. Што се тиче Херцеговине, осим тог разлога, постоји и околност да је при последњем одређивању граница Црне Горе било припојено њој неколико више или мање значајних дјелова Херцеговине.

б. Закони који не би игнорисали обичаје и правни живот ванграничних сусједа правили би Цетиње њиховим моралним центром и у том погледу — а нама је, свакако, то познато — и сада ти сусједи врло често долазе *moto proprio* да се суде на Цетињу. То је, свакако, значајно и у правним односима. А да ли те околности имају још каквог значаја и у политичким односима — није моје да судим.“⁵⁴

Тако је Богишићева анкета обухватила не само територију Црне Горе него и Херцеговину и северну Албанију, а књаз Никола је одредио известиоце („одговориоце“) за поједине племенске области.⁵⁵

⁵² *Црногорски законици III 1998*, 330–331, 334–335, *Богишић 2004*, 242. Називи ових „области“ или „одсјека“, – како их Богишић најчешће назива у својим списима, – наводе се онако како то стоји у преведу (с руског) Богишићевог писма упућеног Стремоухову.

⁵³ О разграничењу Црне Горе и Турске 1859/1860. године вид. више у: *Историја српског народа 1981* [Радоман Јовановић], 434–436, *Дашић 1998*, *Дашић 2000*, 213–241.

⁵⁴ *Црногорски законици III 1998*, 318–319, 325–326, *Богишић 2004*, 237.

⁵⁵ Вид. о томе више у: *Мартиновић 1958*, 63, *Никчевић 1984*, 19, *Луковић 2004г*, 243–244.

За тзв. *Стару Црну Гору*⁵⁶ (нарочито за њену Катунску нахију) известилац је био војвода Ђуро Матановић, родом из Катунске нахије; за племе *Пипери* и још неке делове области *Брда*⁵⁷ информатор је био сенатор Јоле Пилетић. За племе *Бјелопавлићи* (које такође припада области *Брда*) известилац је био бивши сенатор Видо Бошковић. За делове Херцеговине који су разграничењем 1859/1860. припали Црној Гори (*Никишићка Жупа*, *Грахово*, део племена *Бањани*, *Дробњаци* и *Ускоци*), као и за делове Херцеговине која је још била под турском влашћу („за Горњу Ерцеговину, тј. од границе црногорске и босанске па до Мостара и Коњичке ћуприје, дакле за готово сву Ерцеговину, искључивши Попово и предјеле ближе мора“), известилац је био војвода Ђуро Церовић из племена *Дробњаци*. Војвода Марко Миљанов био је известилац за крајеве који су тада су још били у саставу Турске а сматрани су делом Албаније: за племе *Кучи* (којем је и М. Миљанов и сâм припадао), *Зетску равницу* (крај између Подгорице и Скадарског језера) и *Скадарску Малесију* (подручје албанских племена *Хоти*, *Груде* и *Кастрати*, северно од Скадарског језера, која су се граничила с *Кучима*, а код којих је М. Миљанов био веома познат и цењен).⁵⁸ За црквене односе информатор је био архимандрит (касније митрополит на Цетињу) Висарион Љубиша, док је књажев секретар Јован Сундечић био од користи при описивању „односа конфиденцијалних веза“.⁵⁹

Одговоре на питања из анкете према утврђеним групама уносио је лично Богишић за материју из Албаније, а додељени му писар (чије име није забележено) за материју из Црне Горе и Херцеговине, али по Богишићевом диктату.⁶⁰ Одговори за Албанију и Херцеговину нису били дати у целини, што је крњило првобитну замисао анкете. Поред тога, на осно-

⁵⁶ *Стара Црна Гора* је назив за историјско језгро савремене Црне Горе (територија садашње Републике Црне Горе има површину од 13.812 км²), које је формирано у периоду 15–18. века и обухвата област (површине око 1.500 км²) испод легендарне планине Ловћен, с политичким средиштем у Цетињу. Традиционално се дели на четиру нахије: *Катунску*, *Ријечку*, *Црмничку* и *Љешанску*.

⁵⁷ Област *Брда* чини другу већу целину из које је настајала савремена Црна Гора, а простира се на североистоку од *Старе Црне Горе*. Традиционално се сматра да се област *Брда* састоји од подручја седам већих племена, а то су: *Бјелопавлићи*, *Пипери*, *Кучи*, *Братоножићи*, *Васојевићи*, *Морача* и *Ровца*.

⁵⁸ Највећи део племена *Кучи* и *Зетска равница* (подручја између Подгорице и Скадарског језера) припали су Црној Гори после Берлинског конгреса 1878. године, док ће територија суседних малисорских племена *Хоти* и *Груде* (с варошицом *Тузи*), на истоку од Подгорице, ући у састав Црне Горе после Балканског рата 1912. године.

⁵⁹ *Законици III 1998*, 335, *Богишић 2004*, 242.

⁶⁰ *Никчевић 1984*, 14.

ву Богишићевог упитника настао је и један дужи текст о државном праву, чији је аутор остао непознат, али га је Богишић користио.⁶¹

Богишић је прикупљао материјал по привременој радној шеми, а оставио је да га дефинитивно среди тек после потпуног прибирања грађе и њене припреме за штампу.⁶² Резултате Богишићеве анкете систематизовали су и целовито приказали Нико Мартиновић и Томица Никчевић, али на различит начин, при чему им нису били познати Богишићеви службени извештаји у којима је он набрајао „одсјеке“ своје анкете. Мартиновић је у првом (опсежнијем) делу своје монографије⁶³ истакао да је Богишић користио и по два наслова за једну групу питања, али је навео број питања у свакој групи (те бројеве је понегде кориговао у другом делу своје монографије, који је касније објавио). Поређао их је тако да на почетку буду оне групе које се односе на породицу пошто је — по Мартиновићевом мишљењу — породица била у центру Богишићеве анкете. Мартиновић је затим подробно „препричао“ резултате анкете на основу одговора извештаца,⁶⁴ с тим што је претходно приказао текст о државном праву Црне Горе.⁶⁵ У другом (знатно краћем) делу своје монографије (који је објавио шест година касније) Мартиновић је публиковао комплетан Богишићев упитник по групама питања (више од 2000 питања укупно)⁶⁶ дајући додатне напомене у вези с његовим настанком и коришћењем.⁶⁷

Приређујући комплетну анкету (и питања и одговоре) за објављивање, Никчевић је такође морао решити питање композиције текста. Он се ослонио на систематику ранијих Богишићевих радова о обичајном праву, тако да је све групе питања с одговорима сврстао у три целине: приватно право, унутрашње државно право и спољашње јавно право.⁶⁸ Никчевић је дословно наводио одговоре за Црну Гору, Херцеговину и Албанију, али је додао и материјал који је настао приликом припреме другог издања Законика (највише одговори Нићифора Дучића), као и поређења с Грађанским закоником Србије за поједине делове материје. Никчевић је у уводном тексту („Предговор“)⁶⁹ детаљно објаснио свој поступак класи-

⁶¹ Богишић 1984, 205.

⁶² Мартиновић 1958, 73, Никчевић 1984, 14–17.

⁶³ Мартиновић 1958, 73.

⁶⁴ Мартиновић 1958, 87–167.

⁶⁵ Мартиновић 1958, 75–87.

⁶⁶ Вид. Мартиновић 1964.

⁶⁷ Мартиновић 1964, 1–8.

⁶⁸ Уп.: Богишић 1984, Никчевић 1984, 17,

⁶⁹ Вид. Никчевић 1984.

фикације и дао сва потребна објашњења за коришћење резултата анкете, али је и код појединих питања и одговора давао нужне напомене.

Овако публикована Богишићева анкета из 1873. године даје мноштво разноврсног материјала о обичајном праву Црне Горе и суседних земаља (Херцеговине и северне Албаније) онога времена, као и о државно-правном поретку тадашње Црне Горе. Стога њени резултати могу бити предмет различитих анализа. Да би се показало то обиље изворне грађе, овде се дају само најважнији подаци који следе из одговора Богишићевих извештача (како су их представили Мартиновић и Никчевић), а називи и редослед група („одсјека“) дати су онако како је то навео Богишић у свом писму Стремоухову из фебруара 1874. године.⁷⁰

1. „Породица у ужем смислу“. Садржи 113 питања и одговора и поређења с одговарајућим члановима Грађанског законика Србије. Обухваћени су Црна Гора, Херцеговина и северна Албанија. Фамилију коју чин муж, жена и малолетна деца у Црној Гори и Херцеговини зову *инокосна кућа*, а фамилију где је више чланова зову *задружна кућа*. У северној Албанији *инокосну кућу* зову *pak rob* (дословно значење: „мало чељади“), а задружну кућу зову *shum rob në shtëpi* (дословно значење: „много чељади у кући“).⁷¹ Девојка се у Црној Гори и у племену *Кучи* удавала и за иноверца, али под условом да задржи своју веру, а у Херцеговини тај обичај није постојао. У Црној Гори и северној Албанији био је обичај да се не узима девојка из истог братства без обзира на степен сродства, али је у новије време (у односу на 1873. годину) то ограничење важило до осмог степена сродства.

2. „Породица у ширем смислу (задруга)“. Садржи 74 питања и одговора. Обухваћени су Црна Гора, Херцеговина и северна Албанија. У све три земље обичај је да ожењена браћа остану да живе са својом ужом фамилијом у заједничком домаћинству, мада је то нешто ређи случај у кршевитим крајевима Црне Горе, где је мање обрадиве земље. У Херцеговини је било задружних кућа и са по 70 чланова. У Црној Гори и Херцеговини задружна кућа настоји да има што више земље и шуме, док је у северној Албанији важније да задружна кућа има што више стоке и оружја.

3. „Родбина ван куће (братство, племе и њихова организација)“. Садржи 61 питање и одговор и додатак који се односи на поделу заједничке имовине села или племена (тзв. *комун*, који се у Кучима зове и *вакам*). У Црној Гори и Херцеговини сродници „по крви“ који потичу од једног му-

⁷⁰ Црногорски законици III 1998, 330–331, 334–335, Богишић 2004, 242.

⁷¹ Ови албански регионални термини исписани су у анкети ћириличким писмом, а овде су дати латинички облици уз могућу непрецизност у транскрипцији; уп. Мартиновић 1958, 88.

шког претка чине *братство*, а сродницима „по танкој крви“ сматрају се они по женској линији. Сродство у Црној Гори и Херцеговини броји се по „коленима“ или „пасовима“, у северној Албанији по „пасовима“ (нпр. ја сам „прво колено“, мој син је „друго колено“, моје унуче је „треће колено“ итд.). Свако братство има свога главару (који заступа братство), а братство се окупља и одлучује на својим скупштинама (зборовима). Братство штити своје чланове и свети их. Неколико сродних братстава чине *племе* (албански: *fis*), али племена често сачињавају и она братства која су се населила и усталила на племенској територији иако нису у крвном сродству са осталим братствима. Границе племенске територије познате су и око њих су се (понајвише због пашњака) водиле често борбе с околним племенима. Свако племе има место где се окупља племенска скупштина ради доношења одлука од значаја за племе. У Црној Гори било је великих племена са по 1000 кућа (нпр. *Бјелопавлићи*), али и знатно мањих, са по 200–300 кућа (нпр. *Ђеклићи*, *Бјелице*, *Комани* и *Загарац*). У племену се негује усмена традиција о пореклу племена и братстава у племену, па и о сродности с другим племенима. Тако је у време спровођења Богишићеве анкете (1873) била жива традиција о сродности црногорског племена *Озринићи* и албанског племена „Каштренићи“, црногорског племена *Бјелопавлићи* с албанским племеном *Гаши* и црногорског племена *Кучи* с албанским племеном *Берише*.

4. „Раздио породице (у ужем и ширем смислу)“. Садржи 40 питања и одговора (на последње — 41. питање није дат никакав одговор) о деоби породице, као и поређења са одговарајућим члановима Грађанског законика Србије и Аустријским грађанским закоником. Обухваћени су Црна Гора, Херцеговина и северна Албанија. Иако су у време Богишићеве анкете становници све три земље — у целини гледано — живели претежно у задружним кућама, ожењени синови увек су имала право да траже деобу, а отац није могао искључити сина из наслеђа чак ни у случају да је злочинац. После деобе удовица живи у новом домаћинству обично с девером, а неудате сестре с браћом. У масу породичне имовине која се дели не рачуна се она имовина (обично мање вредности) коју има жена као личну имовину (у Црној Гори се називала *особина* или *особак*).

5. „Старатељство, брига“. Садржи 38 питања и одговора. Односи се на Црну Гору и Херцеговину, али не и на северну Албанију. Обичај је био да децу без родитеља узима неко из братства, а ако их је више, — презима их неколико ближих сродника.

6. „Наслеђство“. Садржи 58 питања и одговора, као и поређења с одговарајућим члановима Грађанског законика Србије. Обухваћени су Црна Гора, Херцеговина и северна Албанија. Кућа у којој су живели само родитељи с децом може се делити после очеве смрти. У све три земље синови наслеђују имовину умрлог оца, а удате сестре немају право на део

очеве имовине. У Црној Гори су важила следећа додатна правила. Кад иза умрлога поред деце остане и жена, она има право на пола заоставштине умрлога, а синови деле на једнаке делове другу половину. У случају да умрли није имао синова, очеву имовину (пред жене умрлога) наслеђују кћери без обзира на то да ли су удате или не, али право на једну трећину имају и сестре умрлога. Ако умрли није имао ни кћери ни сестара, онда имовину наслеђују припадници братства, при чему ближи „пас“ (колени) сродника искључује даљи „пас“. У Црној Гори отац није могао лишити свога сина наследног права, па макар овај био и злочинац; па и кад би пребегао на турску територију, наследног права лишавала га је заправо држава.

7. „Стварно право“. Садржи 38 питања и 50 одговора јер су питања под бројевима 39–50 изгубљена,⁷² а дата су и поређења са одговарајућим члановима Грађанског законика Србије. Обухваћени су Црна Гора и Херцеговина, али не и северна Албанија. Из Богишићеве анкете јасно је произлазило да су људи тада имали мало појма о личној својини, а да су титулари својине на исти начин *инокосна кућа* и *задружна кућа* као колективно тело, а не појединац који је члан куће. Изузетак представља лична имовина жене (*особина* или *особак*), која се састојала у покретним стварима веће или мање вредности, а понекад у комаду земље или неком грлу стоке. Постоји и заједничка имовина братства или племена (*комун* или *вакам*), а то су најчешће пашњаци и шуме. Та имовина по правилу не може бити предмет деобе братственика и племеника, као и имовина манастира. Поред тога, у Црној Гори се појављивала једна нова категорија својине: државна својина.

8. „Обавезе“. Садржи 131 питање и одговор и поређења са одговарајућим члановима Грађанског законика Србије. Обухваћени су Црна Гора, Херцеговина и северна Албанија. Богишићева анкета идентификује веома диференцирано све врсте уговора који су постојали у специфичном правном промету у Црној Гори и Херцеговини, где су обележја привредном животу давали традиционални облици сточарства и неразвијена пољопривреда и занатство. Посебно је осветљено право прече куповине, које припада члановима братства (у Црној Гори то право припадало је братственицима до десетог „паса“).

9. „Општа правила грађанског права“. Ова целина обухвата заправо поређења података добијених у анкети с одредбама 129 чланова Грађанског законика Србије.

10. „Кривично право“. Садржи 93 питања и одговора, а поред тога има додатно још 54 одговора с тим да за њих питања нису сачувана. Обухваћени су Црна Гора, Херцеговина и северна Албанија. У све три земље

⁷² Уп. Мартиновић 1964, 25.

разликује се кривична одговорност по томе да ли је неко дело извршено с намером или несрећним случајем. Репертоар кривичних дела у све три земље био је у суштини исти, али је њихова учесталост унеколико била различита. У Црној Гори је највише било случајева крађе, због чега је долазило често и до освете. У Северној Албанији је било више случајева прељубе него у Црној Гори, али је било мање отимања венчаних жена и напада на кућу, јер је освета за то код Албанаца била оштрија. Док у Црној Гори није била стабилизована власт, братство је и бранило и осуђивало своје чланове, а казне су биле: смрт стрељањем, прогонство из племена, батине, новчана глоба, губитак неких права и морална осуда, а у новије време и затвор. У Херцеговини и северној Албанији најчешће казне биле су новчана глоба и изгон из племена (у северној Албанији редовно је паљена кућа изгоњеном члану племена). У Албанији се најсрамнијом казном сматрало одузимање оружја, а у Црној Гори се самоубиство (иако најчешће због части) сматрало највећим грехом.

11. „Судски поступак ван суда“. Садржи 53 питања и одговора. Обухваћени су Црна Гора, Херцеговина и северна Албанија. Односи се на период кад још нису били конституисани судски органи, а „правда се прибављала“ мимо органа братства и племена. На пример, у све три земље постојао је обичај да се трага за крадљивцем украдене ствари тако ште је тражено од сваког држаоца те ствари да каже од кога ју је прибавио. Постојао је и обичај обећавања награде ономе ко открије кривца, али су кривце одавали углавном људи слабијег карактера.

12. „Судски поступак у суду“. Садржи 93 питања и одговора, а накондано су додата још четири питања. Обухваћени су Црна Гора и Херцеговина, али не и северна Албанија. Из одговора се види процес преношења казног поступка из надлежности органа (скупштине) братства и племена на државне органе.

13. „Међународно право“. Садржи 42 питања и одговора. Обухваћена је само Црна Гора, а нису Херцеговина и северна Албанија. Прибављени одговори откривају како су људи у Црној Гори онога времена (1873) схватили политичку индивидуалност Црне Горе и етничку особеност њених становника. Тада је био још веома жив племенски идентитет, који је често имао примат у односу на шири — црногорски. Црногорци су делили народе по вери и језику, па су тако одређивали и блискост земаља: Србија им је била ближа него Русија, Русија ближа него Влашка и Грчка, а сви су им ови били ближи од Срба католика („Латина“). Сматрали су да у Европи „има седам краљева“, а знали су за државе: Турску, Аустрију, Русију, Грчку, Влашку, Шпанију, Америку, Египат и Португалију. Иностранцу је судио Сенат, као врховни судско-управни орган, али је о томе обавештавао власт земље из које је иностранец потицао. У случају рата

у Црној Гори људима из неутралних земаља и њиховој имовини била је загарантована безбедност.

14. „Глава државе“. За овај „одсјек“ нису сачувана питања, али је непознати аутор припремио целовит текст за овај и наредни „одсјек“.⁷³ У одељку „Глава државе“ излаже се укратко историја Црне Горе од одласка Ђурђа Црнојевића (Иванбегова сина) и развој власти по племенима, уз уздизање моћи владика. Подробније су описани елементи власти књаза Данила и владајућег књаза (Николе).

15. „Централна власт (сенат, војна организација, финансије, про-свјета, начини информисања, политичка подјела области итд.)“. За овај „одсјек“ сачувано је 16 питања (с више потпитања). Текст непознатог аутора даје подробне податке за следеће уже целине: централна управа, финансије, војна организација, различне струке централне управе.

16. „Сталежи у народу, њихово кретање и узајамни односи“. Садржи 31 питање и одговор. Односи се само на Црну Гору. У Црној Гори није било дубље социјалне диференцијације и материјални чиниоци нису били примарни. Из одговора се види шест критеријума социјалне диференцијације: многобројност братства и задружне куће, јунаштво, памет, богатство, изглед и смелост. На племенским скупштинама сви имају права гласа, а пред судом су сви једнаки. У оваквим схватањима огледала се патријархална демократија племенског друштва у Црној Гори. Из ове тематске целине сачувана су и 73 питања о односима „сељана“ (чифчија) и господара земље. Пошто је Црна Гора у ондашњим границама (из 1873. године) фактички била независна земља, у њој није било те врсте феудалних односа, тако да су сачувана само три одговора која се односе на положај чифчија у области Брда пре ослобођења од турске власти и уједињавања с (првобитном) Црном Гором. Ипак, Богишић је касније (1885) прибавио податке из оних крајева Црне Горе који су до 1878. године припадали Турској (Подгорица, Бар и Улцињ с околином), где су постојали остаци тих феудалних односа османског типа.⁷⁴

17. „Црквена организација“. Садржи 131 питање и одговор. Односи се само на Црну Гору, а обухвата историјат православне митрополије на Цетињу (која је током векова мењала своје име), затим црквену хијерархију, црквено имовинско право и брачно право. У Црној Гори је идентификовано 11 запрека за закључење брака; младожења је морао имати најмање 17, а млада 15 година. Црногорац се могао женити иноверком под условом да млада пређе у православље и носи црногорску ношњу, а тако је углавном било и у Херцеговини. Међутим, у северној Албанији

⁷³ О настанку и садржају овог текста вид. више у: *Мартиновић 1958*, 75–87, *Богишић 1984*, 205–220.

⁷⁴ Уп. *Богишић 1984*, 236–238.

иноверка после удаје није морала мењати веру. У Црној Гори је постојала институција развода брака, с тим што се брак могао развести под строгим условима. У случају прељубе то је било праћено ритуалом засецања носа (у народу се говорило: „откинуо јој нос“). Било је случајева двоженства и међу Црногорцима, али само када је прва жена била нероткиња. Прва жена би у таквом случају остајала у кући „као старија сестра“.

18. „Крвна освета“. Садржи 135 питања и одговора. Обухваћени су Црна Гора, Херцеговина и северна Албанија. Крвна освета, као вид казне коју примењује братство, па и племе, као одмазду за убијеног припадника братства, односно племена, или други већи прекршај (нпр. отимање девојака и жена) била је раширена у све три земље до средине 19. века. Господари Црне Горе митрополит Петар II Петровић Његош (владао 1830–1851) и књаз Данило (владао 1851–1860) успели су да готово у потпуности искорене крвну освету у Црној Гори. У Херцеговини је сличне покушаје имао средином 19. века царски намесник Омер-паша Латас, а крвна освета постојала је код све три конфесије (православних, католика и мухамеданаца). У све три земље жене нису вршиле освету, али су је подстрекавале (најчешће на скуповима кроз ритуално нарицање), а у северној Албанији давале су и новац да им неко освети убијеног. За освету се не мора убити онај који је претходно убио већ то може бити и угледан човек из братства. О мирењу одлучује братство, а не појединац који је највише оштећен (увређен). Свако мирење иде преко главара у братству и племену. Ако оштећени неће да пристане на мирење, главари пошаљу жену с дететом у колевци с два-три племеника да моле за кумство, а може се накнадно послати још жена с колевкама. Кад им оштећени (и поред вербалног опирања) дозволи да уђу у кућу, то је знак да је ипак спреман на мирење. У Херцеговини се дешава да жена силом уђе у кућу и ако јој допусте да се ухвати за вериге изнад кућног огњишта, неће је избацити. Примање кумства означава крај освете, али се плаћа накнада „за крв“, која се у ове три земље различито одређивала. Постојао је и завршни церемонијал (имао је више локалних варијанти) који је имао за циљ да понизи убицу пред оштећеним и присутним лицима.

19. „Хајдуци, ускоци, чета“. Садржи 116 питања и одговора. Односи се на Црну Гору и Херцеговину, али не и на северну Албанију. До почетка 60-их година 19. века, када је власт у Црној Гори већ прилично стабилizована (1859/1860. извршено је разграничење Црне Горе и Турске под патронатом великих сила), ратничке дружине (до 100 људи), називане *чете*, упадале су на територију Турске ради пљачкања (првенствено стоке). Неколико деценија раније чете су из једног црногорског или херцеговачког племена упадале и на територију другог племена. Припадници чете враћали су се с пленом кући, јер је пљачка била вид допунске „привреде“ племена. *Хајдуци*, који се такође баве пљачкањем, не враћају

се својој кући већ лети бораве у шуми а зиму проводе тајно код пријатеља (*јатаци*). *Ускоци* су људи који су из крајева у суседству Црне Горе под турском влашћу прелазили („ускакали“) у Црну Гору и одатле ишли у четовање по крајевима одакле су потицали. Било је *ускока*, тј. пребега, из Црне Горе на турској територији, који су с четама упадали у Црну Гору. Забележено је да у Црној Гори није било ускока из Албаније, јер су Албанци могли бежати из једног албанског племена у друго.

20. „Економни односи.“ Сачувана су 24 одговора, али не и питања. Из тих одговора види се да су у Црној Гори основна занимања била сточарство и земљорадња, а да је трговина била само узгредно занимање, док је према занатским занимањима постојала изразита одбојност.

Поред спровођења анкете књаз је омогућио Богишићу и упознавање с црногорским законским споменицима: са законом познатим под називом *Стега* из 1796, Законом владике Петра I из 1798–1803. године и Законом књаза Данила из 1855. године, као и с архивама државних институција (сачињени су и исписи из протокола Сената, окружних начелстава и судова).⁷⁵ За Законик владике Петра I **Богишић није показивао интересовање**, али је посебну пажњу посветио садржини и важењу Даниловог законика. Око његове примене имао је више консултација с књазом и сенаторима. Сазнао је да је постојао и додатак том закону (20–30 чланова) из првих година владавине књаза Николе, али му он никад није доспео у руке и поред упорног тражења да му се стави на увид.: Изгледа да је и сâм књаз томе допринео јер је после сусрета с Богишићем одустао од било каквог дограђивања Даниловог законика. Пред књазом Николом била је визија државе правно уређеније од оне коју му је књаз Данило оставио у наслеђе.⁷⁶

Богишић се на лицу места упознао с праксом Сената (који је био највиши судско-управни орган у Црној Гори), детаљно је проучио рад и архиву начелства у Даниловграду (које је узето као огледно), обишао је и неке од капетанских судова у унутрашњости земље (делимично у књажевом друштву). Посетио је судове у оближњим варошима на турској територији (Подгорица, Спуж, Никшић).⁷⁷ Напуштајући Црну Гору крајем децембра 1873. године, задржао се у Боки Которској трагајући за нормама обичајног права.

⁷⁵ *Црногорски законици III 1998*, 336, *Богишић 2004*, 244.

⁷⁶ Вид. томе шире у *Чизмовић 1999б*.

⁷⁷ Ови ће крајеви припасти Црној Гори после црногорско-турског рата 1876–1878. године, а на основу одлука Берлинског конгреса 1878. године, па је и Богишићева посета била израз заинтересованости Црне Горе за та подручја.

Читав тај рад, који је потрајао неколико месеци, представљао је за Богишића незаобилазну „прелиминарну радњу“ („автопсију“), на основу које је он стекао подробну и доста јасну слику о важећем правном поретку Црне Горе. Тако се упознао с многим институтима обичајног права, којима је давао предност у односу на норме писаног права у Црној Гори (па и формално важећег Даниловог законика из 1855. године):⁷⁸ држао се уверења да правни обичаји („правна самородица“ — како је говорио) надживљавају законе у земљама патријархалне културе и неразвијене привреде, каква је управо била Црна Гора.

Осим тога, видео је каквим саставом располаже судство у Црној Гори, где уопште није било образованих правника,⁷⁹ али је и међу неписменим главарима и судијама запазио људе с изврсним осећајем за „правицу“ и укоренење правне обичаје. То га је све нагонило да размишља и о форми будућег законика, па и о његовом језичком изразу, како би могао бити схваћен од простог народа и правнички необразованих судија. Зато су већ при крају боравка у Црној Гори Богишићу биле јасне потребе које је имао задовољити његов кодификаторски подухват.

У вези с тим Богишић 15/27. октобра 1873. године пише у Петербург претпостављеном Стремоухову⁸⁰ о будућем законик: „Он мора обраћати најозбиљнију пажњу на правничка убјеђења, обичаје и институције у народу, како би знао да то треба увести у закон, да нешто у складу с тијем измијени и допуни, да би се уопште довели у хармоничан склад захтјеви живота и околности савременог доба.“ Сматрајући да би у 19. веку био велики анахронизам правити законе у форми коју су имали велики кодекси у средњем веку (*Руска правда*, *Душанов законик*, чешка *Majestas Carolina*), Богишић се јасно опредељује за поделу законодавне материје у неколико целина: грађански закони, кривични закони, процесни закони итд., што је већ одавно прихваћено у европским земљама. При томе Богишић даје и визију језичког израза законâ: „Језик закона мора бити свакоме схватљив и колико је могуће конкретан, при чему треба избегава-

⁷⁸ Богишићев став према Даниловом законик, као и оних историчара који су се повели за Богишићем, критиковали су касније неки истраживачи епохе књаза Данила и његовог законика. О томе подробно вид. у *Јовићевић 1994*, 397–409.

⁷⁹ Управо те године (1873) када је Богишић спроводио своју анкету у Црној Гори завршавао је студије права у Београду Гавро Вуковић, син васојевићког војводе Миљана Вукова (Вешовића). Он ће те године постати секретар Великог суда, а касније ће бити и судија тог суда и министар иностраних послова, па тако и сарађивати с Богишићем. Гавро Вуков и Богдан Мемедовић из Дробњака (такође правник) први су међу Црногорцима стекли факултетско образовање, да би им се тек после доношења Општег имовинског законика придружио Лабуд Врбица из Његуша; уп.: *Кустудија 1989*, 79, *Ђоровић 2007*, 83, 93.

⁸⁰ *Црногорски законици III 1998*, 321, 327, *Богишић 2004*, 238–239.

ти све загонетке и народу нејасне апстракције. То није само с циљем: **α.** да би јасније било простом и неписменом народу, него и **β.** да би закони били схватљиви и самим судијама, који су, како је већ познато, такође у већини неписмени. Ако се, претпоставимо, услед множења школа у том погледу кроз извјесно вријеме много и измијени, ипак још дуго, из Вама познатих разлога, Црна Гора неће имати образованих правника и својих судова, а тим мање и учених тумача закона.“

Приликом Богишићевог одласка из Црне Горе у Петербург крајем децембра 1873. године⁸¹ књаз је изразио жељу да га Богишић и писмено извести о свом раду на Законику. Истовремено је књаз послао писмо у Петербург начелнику Стремоухову којим га обавештава шта је све Богишић предузео у Црној Гори, па оцењује да је „у особи г. Богишића“ изабран стваралац „који сједињује свеколика својства неопходна за извршење повјерене трудне задаће“, а на крају изражава наду да неће наступити никакве објективне околности којим би Богишић био „запријечен да овај велеважни посао“ оконча.⁸²

Богишић је 22. фебруара 1874. године послао књазу детаљан извештај о предузетим радњама и пројекат даљег рада.⁸³ Сматрајући да је први део посла — изучавање позитивноправних и других елемената народног живота у самој Црној Гори — обављен током његовог боравка у Црној Гори, Богишић каже да даље треба да следе још две фазе рада: утврђивање „основних начела за поједине правне установе“ и „редакција закона“. Извештај исте садржине Богишић је упутио руским министарствима којима је одговарао за свој рад. „Журнал“ Министарства народне просвете у Петербургу објавио је у октобру 1874. године извештај који је Богишић доставио Ивану Давидовичу Дељанову, начелнику у том министарству,⁸⁴ пренео га је и београдски часопис „Отаџбина“ почетком 1875.

⁸¹ Богишић у свом писму П. Н. Стремоухову из фебруара 1874. године каже да је с Цетиња кренуо у Дубровник 29. децембра 1873. године (по јулијанском календару); уп.: *Црногорски законици III 1998*, 331, 336, *Богишић 2004*, 243, *Бојовић 1992*, 16.

⁸² *Павићевић 1998*, 24.

⁸³ Вид.: *Бојовић 1992*, 16–28, *Црногорски законици III 1998*, 338–350, *Богишић 1999а*, 263–274, *Богишић 2004*, 246–257.

⁸⁴ Вид.: *Бојовић 1992*, 28, *Црногорски законици III 1998*, 328–338. И. Д. Дељанов је у то време био начелник у Министарству народне просвете, а не министар, како је то погрешно наведено у: *Бојовић 1992*, 28, *Црногорски законици III 1998*, 351–352. У то време министар народне просвете био је гроф Димитриј Андрејевич Толстој, кога ће тек 1880. године Дељанов заменити на министарском положају; уп. *Црногорски законици III 1998*, 351, 381, 387, 423–444, 456, 449, 456, 492–493, 498.

године.⁸⁵ Начелнику Стремоухову у Министарству иностраних послова Богишић је писао два пута у другој половини фебруара: 19. фебруара / 3. марта и крајем фебруара.⁸⁶

У тим извештајима Богишић се дотицао и језичког израза понављајући ставове које је раније изложио Стремоухову, уз додатна образложења која се тичу разумљивости закона за саме судије. Књаз је био веома задовољан извештајем и тиме је Богишић дефинитивно задобио његово поверење. Војвода Божо Петровић известио је Богишића у августу те године о књажевом задовољству предузетим радњама, али и о очекивању да „дјело ово сретно започето што скорије ступи у живот”, како би Црна Гора добила тиме „нову полугу напретка и народ уживао благодати добро уређена судства, одговарајућега сувременом духу и потребама”.⁸⁷

На крају боравка у Црној Гори Богишић је саопштио књазу своју намеру да рад на Законику настави у неком европском центру, где му стоје на располагању библиотеке и одакле може лако обављати потребне консултације са стручњацима у научним институцијама и стручним асоцијацијама. О томе је писао и цетињски лист „Глас Црногорца“ у броју од 5/17. јануара 1874. године.⁸⁸ За такву Богишићеву потребу књаз је изразио разумевање. Добивши за то сагласност руског министра просвете грофа Димитрија Андрејевича Толстоја,⁸⁹ Богишић се у новембру исте године настанио у Паризу, одакле је имао долазити у Црну Гору.⁹⁰ У Паризу је постојала богата национална библиотека и специјална библиотека

⁸⁵ Вид.: *Бојовић 1992*, 28, *Црногорски законици III 1998*, 352, *Пуповци 2004*, 382.

⁸⁶ Богишић је писао Стремоухову прво 19. фебруара / 3. марта 1874. године, али је то писмо погрешно датирано у тексту који је објављен у: *Црногорски законици III 1998*, 303–312, *Богишић 2004*, 229–223. Као година његовог писања погрешно је означена 1873. уместо 1874. године, тако да је ово писмо и хронолошки погрешно лоцирано, што све доводи до забуне у разумевању редоследа Богишићевих радњи. Почетак наредног Богишићевог писма које је писано крајем истог месеца јасно показује да се Богишић позива на два претходна писма: од 15/27. октобра „прошле године“ (1873) и од 19. фебруара „ове године“ (1874); уп.: *Црногорски законици III 1998*, 329, 334, *Богишић 2004*, 241.

⁸⁷ *Бојовић 1992*, 28.

⁸⁸ *Мартиновић 1958*, 67.

⁸⁹ *Цимерман 1962*, 170, *Пуповци 1996*, 32, *Пуповци 2004*, 250, *Законици III 1998*, 444, 449, *Богишић 2004*, 295.

⁹⁰ У писму Стремоухову од 26. јануара / 6. фебруара 1875. године Богишић каже да је прво био одабрао Беч, али је бечка клима учинила да му се поврати кавкаска грозница којом је био заражен у лето 1872. године приликом истраживања на Кавказу; вид. *Законици III 1998*, 352, 355. У писму Фрањи Рачком Богишић пак каже да су му „додијале Швабе“ у Бечу, те стога одлази у Париз, с тим што га неки уверавају у то како је у Паризу „живот много јефтинији“; вид. *Новак 1960*, 247.

Друштва за упоредно право (*Société de la législation comparée*), али Богишић је при том имао и личне разлоге да изабере ову светску метрополу за место свог сталног боравка.⁹¹

⁹¹ У свом писму из Беча од 16. новембра 1874. године (по грегоријанском календару) упућеном Фрањи Рачком Богишић каже да тога дана увече креће „пут Париза“, а у првом писму из Париза од 23 децембра исте године наводи и своју париску адресу: *Boulevard St. Michel 17*; уп. *Новак 1960*, 246, 249. Богишић се јавио писмом Ватрославу Јагићу одмах по досељењу у Париз, у којем спомиње своје студентске дане у Паризу и присећа се младалачких успомена у Латинском кварту; вид. *Јагић 1930*, 274.

III. БОГИШИЋЕВА КОНЦЕПЦИЈА НОВОГ ЗАКОНИКА ЗА ЦРНУ ГОРУ

У Црну Гору Богишић се повратио средином 1875. године. Петнаестомесечно одсуствовање искористио је да употпуни и среди грађу, али и да проучи литературу и унеколико упозна страна законодавна решења. Богишић је у то време посетио и Београд да би се упознао с тридесетогодишњим искуством у примени *Грађанског законика за Књажество Србско*, о коме је иначе имао лоше мишљење, јер је сматрао да није био прилагођен реалном стању у Србији.⁹² Од материјала добијеног у Београду, како је сâм истицао, није имао никакве користи, а ни његов предлог да се ради заједнички грађански законик за Србију и Црну Гору (на истоветним начелима) није наишао на разумевање у Београду.⁹³

За свој наступ на Цетињу Богишић се био добро припремио. Али и очекивања у црногорској престоници била су велика. „Глас Црногорца“ од 14/26. јула 1875. године чак је пожурio да објави вест о томе како је велики научник приспео с већ готовим закоником, што је Богишић морао демантовати у наредном броју од 19/31. јула.⁹⁴ У интервалу од 19/31. јула до 6/18. септембра 1875. године Богишић је пред књазом и Сенатом излагао своја становишта о концепцији и садржини законског акта који је ваљало донети, о чему је потом вођена детаљна расправа.⁹⁵ О томе све-

⁹² Уп.: *Богишић 1967*, 49, 78, 80, 83, 94, 117, *Никчевић 1971*, 29, *Сиротковић 1989*, 69, *Луковић 1994*, 49.

⁹³ Вид. о томе више у *Никчевић 1971*, 33, 35, 37–38, 41, 45.

⁹⁴ *Бојовић 1992*, 29, *Павићевић 1998*, 26.

⁹⁵ После реформи у земљи 1874. године (дакле у интервалу између првога и другог Богишићевог доласка у Црну Гору) чланови Сената били су: књажев рођак војвода Божо Петровић (председник), Станко Радоњић (који је био задужен

дочи и рукопис од 250 страница сачуван у Богишићевој заоставштини у Цавтату,⁹⁶ који има две целине. Прву целину чини Богишићево уводно излагање, а другу одељци: „(2) Општа начела, (3) Дјејство закона особито што се тиче времена, (4) Дјејство закона особито што се тиче описа или особа, (5) Однос обичаја к закону.“ О овим тематским целинама расправљано је на седници од 19/31. јула. Расправа на седницама од 21. јула / 2. августа до 6/18. септембра вођена је о више питања садржаја Законика, а претежно о породици и имовинским односима у задружној кући и о наслеђивању, што је било од значаја за утврђивање укупне материје коју је требало уредити Законом (за утврђивање „спољних граница“ Законика, како је то Богишић означавао).

Богишић је на првој седници књазу и сенаторима маестрално изложио свој приступ проблему уређивања односа у земљи каква је Црна Гора. Имајући пуно разумевање за оне који стално питају *када* ће Законик бити готов, Богишић указује на то да се пре свега ваља замислити које све околности утичу на то *како* доћи до ваљаног законика, па ће се на крају само показати и *када* ће он настати.⁹⁷ Он даље упозорава на то да ова законодавна радња „не смије бити слична на шачицу закона који су прије били издавани у Црној Гори, јер да за таку радњу не би најмање требало људи од науке и да пошто је висока Влада позвала на тај посао човјека који се науком бави већ из тога самога слиједи да сви закони који буду издани треба да буду састављени по строгим правилима науке“. Подсећајући на радње које је већ предузео у Црној Гори ради упознавања са специфичностима њенога правног поретка, и то у свим областима јавног и приватног права, Богишић поставља питање од које групе („гомиле“) закона треба започети предстојећу кодификациону радњу. На то питање сам даје одговор тврдећи да треба поћи од оних „најважнијих, најпотребнијих и најтруднијих“ — од „такозваних грађанских закона“. Затим упозорава на то да су две важне гране грађанског права — „одношаји кућевни и одношаји наслијеђа“ — имали посве различит развој у Црној Гори од онога на Западу, те да стога „саставиоц црногорских закона“ не сме

за спољне послове), Бајо Бошковић (бивши „начелник Морачке нахије“), сердар Станко Вукотић (бивши начелник „Бјелопавлићке нахије“), војвода Марко Миљанов (бивши „батаљонски командир“), војвода Машо Ђуровић („бивши начелник Црмничке нахије“) и војвода Машо Врбица. Овим седницама Сената поводом Богишићевих излагања присуствовали су и Богишићеви известиоци у анкети из 1873. године у Црној Гори; вид. *Павићевић 1998*, 27.

⁹⁶ Вид. *Бојовић 1992*.

⁹⁷ Вид.: о томе подробније у: *Бојовић 1992*, 30–42, *Црногорски законици III 1998*, 356–363, *Богишић 2004*, 258–264.

позајмљивати решења из земаља које нису ни изблиза имале такав развој „него треба самостално да ствара“.⁹⁸

На крају Богишић истиче као главно и основно питање садржаја будућих „грађанских закона“ — „одношај обичаја к закону“. С тим у вези Богишић каже: „Послије дугог размишљања дођох до овог закључка: у случајевима гђе закона нема разумије се да треба пустити обичај да каже своје; али и у случајевима кад дођу закон и обичај у опреку не треба без икаква даљег изискивања и промишљања забашурити обичај, а обичај подводити под закон иако му то не доликује.“ Затим се пита: „А да шта хоћемо у таком?“ У одговору на такву дилему Богишић понавља и обрађује своје ставове о односу обичаја и закона које је изложио у *Приступу свог Зборника садашњих правних обичаја у Јужних Словена* из 1874. године, на који се и позива.⁹⁹ Ту се Богишић исказује и као следбеник историјске школе инсистирајући на „потпуној свези и хармонији садржаја законика с обичајем“.¹⁰⁰

Аргументација коју је изложио пред црногорским књазом и Сенатом имала је за Богишића очекивани ефекат: књаз је пристао да се првобитно широко замишљени *општи земаљски законик* сузи на ужи *грађански*, и то без породичнога и наследног права, чиме је он постао *кодекс имовинског права*. То значи да се одустало од одредаба јавног права у Законику (за шта је анкетом из 1873. године такође прикупљана грађа) иако се у неким елементима оне нису могле избећи. Можда су оваквом опредељењу допринели и актуелни догађаји у окружењу Црне Горе: већ је био плануо Херцеговачки устанак,¹⁰¹ који је најавио и црногорско-турски („Вељи“) рат 1876–1878. године и Велику источну кризу. Можда је већ тада књаз процењивао да одредбе јавноправног карактера могу убрзо бити „дерогиране“ политичким збивањима и новим устројством његове државе. И заиста, одлукама Берлинског конгреса 1878. године Црна Гора

⁹⁸ Бојовић 1992, 35.

⁹⁹ Уп.: Бојовић 1992, 39–42, Богишић 1874, XXXII–XXXV.

¹⁰⁰ Уп. Војновић 1889, 39–41.

¹⁰¹ О Херцеговачком устанку 1875–1876. године постоји обимна литература, а основна обавештења могу се наћи у: *Историја српског народа 1981* [Радоман Јовановић], 442–446. Богишић се јавља с Цетиња Ватрославу Јагићу писмом од 22. августа 1875. године, у којем каже (мислећи на догађаје око Херцеговачког устанка) да се налази у средини која је постала „најинтересантнији предјел старог свијета“. Коментаришући актуелна збивања вели „да се приготвљавају по наш народ још врло знатнији догађаји, који би могли створити бољу будућност, али који га такође могу суновратити у коначну погубу“. А за себе каже: „Лако ћу морати *in vecta re* отићи с Цетиња, до тога су сви душевни органи у овдашњих људи апсорбовани догађајима, плановима, комбинацијама...“; вид. Јагић 1930, 274.

је стекла коначно међународно признање као суверена држава, територијано је удвостручена, стекла је градове (Подгорицу, Никшић, Бар, Улцињ, Колашин, Спуж) и нешто равница (Зетску равницу, Никшићко поље, Колашинска Поља), а тиме наследила и унеколико другачије имовинске односе. Увећана држава доживела је убрзо и реформе своје управе и судства, чиме је ојачана регулатива у области јавног права.¹⁰²

Концепција Законика и кодификаторски поступак који су одобрени на Цетињу 1875. године дали су Богишићу изврсну прилику да у једној земљи где је обичајно право било веома живо законодавним путем оживотвори читав систем својих теоријских и методолошких схватања, која је поставио у својим првим истраживачким и теоријским радовима.¹⁰³ Богишић је од почетка како сâм истиче „био начисто са тим да његова кодификаторска радња не смије бити „просто копијање“ претходника, иначе ауторитативних узора европске и свјетске легислације, али ни неодмјерена тенденција за неком празном оригиналношћу, већ да то треба да буде такво дјело које мора бити сачињено по свим захтјевима савремене науке, с тим да у свему одговара стварним условима и приликама земље, њеном савременом бићу и аутентичности њеног историјско правног развитака“.¹⁰⁴ Враћајући се из Црне Горе „негђе с јесени 1875. године“ Богишић је боравио у Паштровићима, где је проучавао старе споменике паштровске самоуправе, о којима је знатно касније (1906) посебно писао.¹⁰⁵ Искуства из тих истраживања поредио је с резултатима анкете спроведене у Црној Гори 1873. године и уочио је сличност многих института обичајног права у Паштровићима с онима у Црној Гори.

Наредне године Богишић, растерећен унеколико раније започетих издавачких подухвата,¹⁰⁶ усредсређује се на обраду прикупљеног материјала и обликовање институтâ Законика. Стојану Новаковићу, с којим је у живој преписци око издавања у Београду књиге песама бугарштица што их је сакупио у Приморју, пише из Париза 30. марта 1877. године да је претходне године морао попуњавати „многе рупе у солонској радњи“.¹⁰⁷

¹⁰² О овом периоду историје Црне Горе постоји обимна литература; од синтетичких дела вид. *Историја српског народа 1983* [Радоман Јовановић], 208–214, као и зборник радова *Краљ Никола личност, дјело и вријеме, I–II*, Подгорица, 1998; уп.: *Дашић 1998, Дашић 2003*.

¹⁰³ Уп.: *Мартиновић 1958, 57, Никчевић 1967, 3, Никчевић 1980, 5*.

¹⁰⁴ *Мартиновић 1958, 21, Сиротковић 1989, 69*.

¹⁰⁵ Вид.: Богишићев рад *Десетина судских записа из Паштровића* у: *Богишић 1998, 501–530, 536, Пуповци 2004, 230–233*.

¹⁰⁶ После дужег отежања у припреми Богишић је у издању ЈАЗУ објавио 1874. године свој *Зборник садашњих правних обичаја у Јужних Словена*.

¹⁰⁷ *Недељковић 1968, 93*.

Али, већ априла месеца те године он је био у Петербургу, да би се ускоро нашао на руско-турском ратишту на Дунаву (о чему ће касније бити више речи). После полугодишњег прекида наставља рад на Законику. У свом писму упућеном из Париза В. Јагићу 4. јануара 1879. године Богишић каже да је своју расправу о бугарштицама писао „потуцајући се цигански по бијелу свијету, не имајући при руци ни рјечникâ ни других ручних књига ни помагала, а највише не имајући мира ни покоја“ пошто је „све душевне силе“ усмерио на главну радњу, тј. на припрему црногорског законика. У писму Фрањи Рачком из Париза од 1. фебруара (19. јануара по старом календару) 1879. године Богишић такође образлаже зашто је његов рад на Законику успорен, али на крају закључује: „[...] ипак је радња већ на добром скоку, те се надам да неће дуго потрајати“.¹⁰⁸ А јула месеца 1880. године Богишић пише Стојану Новаковићу да ради цело лето „удвојеном снагом“, те да му је рад на црногорском Законику „већ досадио“.¹⁰⁹

У Црну Гору, захваћену ратним стањем и исцрпљену сукобима с Турском током „Вељег рата“ (1876–1878), у међувремену није одлазио нити га је ко тамо звао. Ипак, после рата искористио је у два наврата прилику да се сусретне с високим представницима Црне Горе и поразговара о раду на Законику. У јулу 1878. године сусрео се у Берлину с војводом Божом Петровићем, црногорским изаслаником на Берлинском конгресу, тако да га је обавестио о стању кодификаторског посла. У септембру наредне године, за време званичне посете књаза Николе Бечу, током две недеље разговарао је с књазом о садржини нацрта („пројекта“) Законика. Богишић је ставио на увид књазу радни текст Законика и изложио му своја образложења и идеје.¹¹⁰ Указао је књазу на то колико је сложен посао око техничких термина и колико је труда улагао да Законик, „премда треба да буде обучен у научну и европску форму, не прекине народну традицију и не изазове дуализам у праву“, како би сва његова решења била „у потпуности схватљива не само судијама (који у Црној Гори и нису правници) него и простом народу“. Тако је отворио и једно ново питање структуре Законика: увођење посебног дела Законика објашњавајућег и дидактичког карактера. А о потреби да будући законик има и посебан

¹⁰⁸ Новак 1960, 275.

¹⁰⁹ Недељковић 1968, 152.

¹¹⁰ О садржају својих консултација к књазом Николом Богишић извештава руског министра народне просвете грофа Толстоја писмом од 4/16. октобра 1879. године. У том писму Богишић посебно говори о „објаснидном дијелу“ будућег законика; вид. *Црногорски законици III* 1998, 381–389.

„објаснидбени део“ Богишић је говорио заправо и раније, — у свом извештају Министарству народе просвете за 1878. годину.¹¹¹

Ова новина у припреми Законика допала се књазу Николи,¹¹² који је на крају изразио и задовољство учињеним, али и наду да ће цео посао ускоро бити окончан. У том смислу књаз је коментарисао Богишићев рад у својој званичној преписци с руским властима која је потом уследила. Уопште, књаз Никола није могао више пута сакрити нестрпљење пред руским представницима због Богишићевог отежања у раду на припреми Законика, али се, ипак, у неколико наврата заузимао код надлежних руских министарстава да се Богишићу продужи одобрење за рад на Законику и побољша статус.¹¹³ Наравно, током вишегодишње сарадње књаз је уважавао Богишића и као угледног научника, коме је углед у Европи растао и током припреме Законика, за шта је добијао бројна признања.¹¹⁴

¹¹¹ *Црногорски законици III 1998*, 385, 390, *Богишић 2004*, 269.

¹¹² Проницљиви књаз можда тада није могао прозрети Богишићеву намеру да у овим иновацијама структуре Законика Богишић тражи нов разлог за продужење своје кодификаторске мисије, а тиме и руске материјалне потпоре, о чему ће Богишић говорити у свом званичном годишњем извештају руском министру народне просвете И. Д. Дељанову од 15/27. маја 1882. године и на саветовању с представницима руских министарстава у октобру исте године; уп.: *Пуповци 1996*, 46–47, *Пуповци 2004*, 264–265, *Црногорски законици III 1998*, 422–423, 433, *Богишић 2004*, 289.

¹¹³ Уп.: *Пуповци 1996*, 46, *Пуповци 2004*, 266.

¹¹⁴ Уп.: *Богишић 1938 [1902]*, 133–134, *Богишић 1999б*, 74.

IV. РАЗМАТРАЊЕ ДВЕ ВЕРЗИЈЕ НАЦРТА ЗАКОНИКА

После готово шест година Богишић је поново дошао у Црну Гору 28. маја 1881. године и донео нацрт („пројекат“) Оштега имовинског законика. Држећи да му је то и част и дужност, Богишић је 9/21. јула поднео књазу Николи опширан извештај о свом раду на припреми Законика у периоду од непуне две године, тј. од њиховог сусрета у Бечу у августу 1879. године до поласка у Црну Гору.¹¹⁵ Богишић подсећа књаза на то да му је у Бечу поднео посљедњи извештај „о току и успјесима“ свог рада на састављању Законика. С доста детаља излаже хронолошки све своје радње које је у међувремену предузео, а посебно сарадњу с члановима комисије за кодификацију немачког грађанског права у Берлину. А званичну препоруку за ту сарадњу добио је од руског посланства у Берлину, тако да му је Комисија одредила за консултанта секретара Комисије др Вилхелма К. Нојбауера (Wilhelm C. Neubauer), члана немачког Апелационог суда. На крају својих коментара о сарадњи с немачком комисијом Богишић закључује да је, „с погледом на посве друге обстоје у Црној Гори“, требало да он уреди неке институте сасвим на други начин него што је то учинила немачка комисија, а да је за то наишао на одобравање међу члановима Комисије.¹¹⁶ Богишић даље говори о искуствима својих истраживања *Common Law* за време шестонедељног боравка у Лондону у лето 1880. године, те о намери да о резултатима свих тих „изискивања“ говори у посебној расправи „Exposé des principes pour la codification du droit civil en Montenegro“, коју већ припрема и коју би ваљало објавити истовремене-

¹¹⁵ Овај извештај, писан „другом руком“ (вероватно писара Неша Јоковића), а с Богишићевим потписом, срочен је на Његушима. Први га је објавио Душан Вуксан, а преузет је у: *Бојовић 1992*, 47–49, *Богишић 2004*, 272–279.

¹¹⁶ *Богишић 2004*, 277.

но с проглашењем Законика.¹¹⁷ Наглашава да је „лањску јесен, зиму и овогодишње пролеће“ провео у Паризу, где се бавио „ревизијом целог рада“ с обзиром на искуство стечено у Берлину и Лондону, те да му у току „ревизије“ технички изрази „дадоше много посла“ јер је нашао да је више од једне четвртине тих израза требало изменити. На крају Богишић наглашава да од њиховог виђења у Бечу „изникну још и нова књига у којој су објашњења одређена и попуне законик у“, коју је он назвао „шеста књига“, какву немају досадашњи законици, а она има око 360 чланова, те тако чини по опсегу једну трећину нацрта Законика.¹¹⁸

За разматрање („читање“) нацрта Законика образован је посебан одбор, у који су ушла три члана Великог суда, највишег судског органа у Црној Гори: војвода Ђуро Матановић (он је уједно био и члан Државног савјета, највишег управног органа у земљи), Јагош Радовић и Гавро Вуковић. Иако је само Гавро Вуковић био образовани правник, сва три члана Одбора била су добри познаваоци права које се примењивало у разним деловима Црне Горе, а њихов рад у Великом суду давао им је могућности за свестран увид у укупну правну праксу у земљи (Ђуро Матановић је био извештач у Богишићевој анкети 1873. године).

У својим извештајима руским министарствима Богишић је изложио и добре и лоше стране рада с овако образованим одбором. Он је похвалио ревност, искуство и интелигенцију чланова Одбора, али је истакао њихову неупућеност у правну теорију. Утолико је морао бити „и професор и испитивач, и референт и бранилац реферата, и онај који на крају формулише амандмане, и онај што на крају извршава одлуке Одбора“.¹¹⁹ Богишић је чак молио књаза да се не појављује често на седницама Одбора како би његови чланови могли што слободније изражавати своје мишљење не зазирући од књажевог присуства и става.

Разматрање нацрта Законика трајало је неколико месеци, — од средине 1881. до јануара 1882. године, и то током летњих месеци на Његушима, а потом на Цетињу. За то време седам пута прављена је пауза, када је Богишић одлазио у Дубровник, где је дорађивао текст нацрта Законика и решавао нека термилошка питања са сарадницима. На свим седницама Одбора вођени су записници. Записничар је био Нешо Јоковић, али је садржину записника контролисао Богишић, како би на основу учињених констатација и закључака могао финализовати рад на тексту Законика. Овакав рад знатно је допринео садржајном и термилошком пречишћавању и стилском дотеривању текста Законика.

¹¹⁷ Богишић 2004, 277.

¹¹⁸ Богишић 2004, 278.

¹¹⁹ Уп.: Црногорски законици III 1998, 426–428, Богишић 2004, 282–284.

С прерађеном верзијом нацрта Законика Богишић је поново дошао у Црну Гору средином јула 1885. године. У међувремену је имао више сусрета с представницима руских министарстава иностраних послова и народне просвете, на којима су расправљана важна питања његовог статуса и даљег рада на Законнику, све до потпуног окончања израде.

Друго „читање“ нацрта Законика обављено је с Одбором у истом саставу током лета 1885. године на Цетињу. Поново су, на исти начин, вођени записници на свим седницама Одбора, а записничар је био Симо Мартиновић, учитељ с Цетиња. И током овог „читања“ више пута је прављена пауза, а Богишић је током тих пауза боравио у Дубровнику, где је прерађивао текст и додатно решавао нека термиолошка питања. Књаз се повремено укључивао у разматрање нацрта Законика на седницама Одбора, али је већи део нацрта Законика „читао“ касније с Богишићем (без присуства других чланова Одбора) током децембра 1885. године на Ријечи Црнојевића (зато ово књажево учешће неки истраживачи називају „трећим читањем“ нацрта Законика).¹²⁰ Приликом „читања“ нацрта Законика с књазом записник је водио сâм Богишић, а правио је и белешке у свом дневнику.¹²¹ Дефинитивну редакцију текста Законика Богишић је обавио наредних месеци у Паризу,¹²² где је приспео већ 18. јануара 1886. године путујући из Црне Горе преко Венеције.

Записници са седница Одбора за читање нацрта Законика рађени су у једном примерку, а користио их је потом Богишић. Тако су се и нашли у његовој заоставштини. Објављени су у целини 1992. године и представљају незаобилазну грађу за истраживање припреме и језичког обликовања Законика.¹²³ Иако су констатације у записницима Одбора лапидарне, оне добрим познаваоцима претходних кодификаторских радњи омогућавају да извуку поуздане закључке око многих отворених термиолошких питања, јасноће појединих предложених норми и уопште садржине предложених решења. Штета је, међутим, што нису објављене две верзије нацрта Законика о којима је Одбор расправљао. Сучељавање њихових текстова са садржином објављених записника битно би олакшало праћење свих питања у вези с формулисањем одредаба Законика и његовим језичким обликовањем у целини.

¹²⁰ Уп.: *Мартиновић 1958*, 220–228, *Бојовић 1992*, 47–195.

¹²¹ *Бојовић 1992*, 195.

¹²² *Мартиновић 1958*, 228.

¹²³ Вид. *Бојовић 1992*.

V. БОГИШИЋЕВЕ ТЕОРЕТСКЕ РАСПРАВЕ У ТОКУ ПРИПРЕМЕ ЗАКОНИКА

Када су у лето 1875. године књаз Никола и црногорски Сенат прихватили његову концепцију Општега имовинског законика (а претходно се већ био уверио да нема услова за рад на заједничком грађанском закону Србије и Црне Горе),¹²⁴ Богишић је одлучио да позове на сарадњу језикословце и друге познаваоце народног живота ради решавања терминолошких питања. Тако је настао његов текст *Стручно називље у законима* у форми посланице (отуда и поднаслов: *Писмо пријатељу филологу*), који је објавио 1876. године у сплитском часопису „Право“ (а после тога је више пута прештампаван).¹²⁵ Био је то Богишићев практичан корак у настојању да дође до прихватљиве терминологије за законик који је имао припремити. На тај његов позив одазвало се неколико филолога (уједно и добрих познавалаца народног живота) с јужнословенског простора, о чему сведочи и Богишићева преписка, као и његово предавање о техничким терминима у законодавству које ће одржати десетак година касније у Петербургу. О томе ће бити више речи у даљем тексту.

У завршници припреме Општега имовинског Законика Богишић је написао на француском језику две краће расправе теоретског карактера, које су биле у непосредној вези с припремом Законика, а објавио их је у различитим моментима. Између првог и другог „читања“ нацрта Законика појавио се његов рад *D'une forme particulière dite Inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates* („О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата“), а после другог „читања“ нацрта Законика

¹²⁴ Никчевић 1971, 33, 35, 37–38, 41, 45.

¹²⁵ Вид.: Богишић 1986, 87–99. Богишић 1998, 373–385, Пуповци 2004, 382.

рад *A propos du Code civil du Monténégro. Quelques mots sur les principes et la méthode suivis dans la codification du droit civil au Monténégro. Lettre à un ami* („Поводом Црногорскога грађанског законика. Неколико ријечи о начелима и методу усвојеном при изради. Писмо једном пријатељу“). Показало се да је Богишић истовремено с припремом ових публикација радио на још једној широкој расправи, која је остала незавршена, а објављена је тек 1967. године под Богишићевим именом а с насловом *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*.

Све те три расправе имају изванредан значај за стицање увида у Богишићеве погледе на начелне и методолошке проблеме његовога кодификаторског подухвата у Црној Гори, а пружају и додатне податке о историјату те кодификације и језичком обликовању Законика. Ови су текстови међусобно били повезани, али су истраживачи Богишићевог стваралаштва често превиђали ту њихову узајамну условљеност, те су их тако тумачили изван контекста њиховог настанка. Стога су остали занемарени неки аспекти Богишићевог рада на припреми Законика, а пре свега Богишићева плодна сарадња с низом правних и језичких стручњака. Утолико је потребније у континуитету сагледати генезу наведена три Богишићева рада, на које ћемо се често позивати кад буде речи о језичком обликовању Законика.

Богишић је још у свом извештају Министарству народне просвете за 1878. годину указивао на то да је неопходно припремити посебну „забиљешку која би служила као објашњење“ будућег законика, а коју би требало штампати. У том извештају такође је говорио о „принципима којима се руководи (*exposé des principes dirigeants*) у свом раду“.¹²⁶ При том је тврдио да је већ направио план таквих „забиљешки“, те да је сакупио велики део грађе и отпочео с редактуром, али се накнадно уверио у то да ће се њоме „озбиљно моћи позабавити тек пошто се заврше сви послови“ о којима је говорио у свом извештају. Ове Богишићеве идеје унете су у протокол који је потписао с представницима руских министарстава 15. октобра 1882. године. Као што је речено, о *exposé des principes* Богишић је говорио и у свом извештају од 9/21. јула 1881. године који је поднео књазу Николи.¹²⁷

Тако је Богишић према том протоколу имао обавезу да припреми „забиљешку [на руском: *записка* – М. Л.] о начелима на којима се законик заснива и о методи извршења кодификације“.¹²⁸ Међу истраживачима Богишићевог рада на припреми Законика остала је дилема да ли је он ту оба-

¹²⁶ *Црногорски законици III 1998*, 385, 391, *Богишић 2004*, 270.

¹²⁷ *Богишић 2004*, 278.

¹²⁸ *Никчевић 1967*, 22, *Пуповци 1996*, 47, *Пуповци 2004*, 265, *Црногорски законици III 1998*, 437, 442, *Богишић 2004*, 293.

везу у потпуности испунио и ако јесте, — на који начин. Више светла на карактер и реализацију ове Богишићеве обавезе бацају његови извештаји упућени руском министру народне просвете И. Д. Дељанову током 1884. и 1885. године, који стога заслужују пуну пажњу. У извештају од 12/24. јула 1884. године (писаном у Берлину) Богишић пише:

„Пошто сам се вратио у Париз [почетком октобра 1883. године после консултација у Берлину – М. Л.], истог момента сам се прихватио истовремено два међусобно сасвим различита посла:

Прије свега, било је потребно завршити други дио посла означеног под *B* у протоколу од 15. октобра 1882. г., тј. приложити српском тексту резултате берлинских читања, у обиму који ја, свакако, нађем за сходно. Затим, да се обави само дио посла означен са *h* у наведеном протоколу. Та тачка ми налаже да направим забиљешку о принципима којима сам се служио у кодификацији, наравно — ако то ја нађем за потребно. По мом мишљењу, као и по мишљењу мојих берлинских консултаната, таква забиљешка је неопходна. Чак и више од тога: она је морала бити штампана истовремено са Закоником. У крајњем случају, она може бити замијењена каквим другим одговарајућим поступком, ако се то покаже као могуће.“

Дакле, још крајем 1883. године Богишић се прихватио писања „забиљешке о принципима којима се служио у кодификацији“ држећи се протокола који је потписао с руским властима, али и сугестија својих „берлинских консултаната“. Међутим, у наставку писма Богишић каже да је рад на писању „забиљешке“ запао у кризу „због недостатка сарадника“, па је прибегао новом „решењу“: „[...] у уводу Законика неопходно је као нужан облик дати биљешку о принципима и о методама рада. У том дијелу говорило би се о различитим облицима породица које постоје код Јужних Словена, а посебно у Црној Гори. Особити значај претходног изучавања тих облика, за систем цијеле кодификације, имаће сама забиљешка која ће бити издата у своје вријеме.“

Тако се појавила идеја да Богишић напише посебну расправу о „различитим облицима породица које постоје код Јужних Словена, а посебно у Црној Гори“, уз извршење друге преузете обавезе — „додавање српском тексту [нацрта Законика – М. Л.] резултата берлинских читања“.

У наведеном извештају од 12/24. јула 1884. године Богишић констатије су „оба ова посла већ значајно била поодмакла“ кад му се десио несрећни случај о коме је и раније обавестио министра Дељанова: у Паризу су га 11/23. фебруара 1884. године прегазиле кочије којима је управљао пијани кочијаш.¹²⁹ То га је омело у раду, али на крају додаје како се нада

¹²⁹ Загребачки „Словинац“ у броју 9 од 21. марта 1884. године писао је: „Наш велеучени земљак г. Др. Богишић о длаци ономадне не заглави несретно испред

да ће се „наведена расправа ускоро појавити у некој од француско-белгијских ревија“.¹³⁰

У свом наредном годишњем извештају од 20. августа / 1. септембра 1885. године (писаном на Цетињу) Богишић се враћа на своја два раније започета посла:

„Један од тих послова односио се на додавање српском тексту кодекса резултата берлинских консултација, а други — као предговор биљешци објашњења — имао је за предмет испитивања различитих породичних форми код Јужних Словена, а у оквиру тога и Црногораца.

Пошто сам се опоравио од болести, одмах сам наставио рад на оба посла и њима сам се бавио све до мог одласка из Париза 11 (16) јуна 1884. године. Посљедњи од наведених послова био је завршен већ у Паризу и штампан у бриселском часопису *„Révue de droit international et législation comparée“*, и касније у посебној брошури под Вашем превасходству познатим насловом *„D’une forme particulière dite Inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates. Paris, 1884“*. Не сматрам сувишним да додам да је тај рад имао такође и неки научни успјех, ако је макар судити по томе што је, између осталог, био преведен на руски и на српски језик.“¹³¹

У наставку писма Богишић додаје:

„Што се тиче биљешке с објашњењима, у мом посљедњем извештају је било наведено да је, према мишљењу берлинских консултаната, пожељно да се она штампа истовремено с обнародовањем Законака. Зато сам се и у посљедњим мјесецима мог боравка у Паризу бавио тим питањем. Но, како је та биљешка по програму требало да буде довољно опширна, успио сам да у библиотекама сакупим грађу само да бих набацио прву верзију текста, посебно зато што сам био принуђен да ускоро отпутујем у Црну Гору, гдје сам, у складу с мојим усменим обећањем Азијском департману морао стићи прије јула. Због тога сам се ограничио да направим један извадак биљешке с објашњењима, што сам већ и завршио. Што се самих биљежака тиче, њихово састављање је могуће, исти-

кочије усред Париса [...]“¹³⁰. О томе је обавештавао и париски „Фигаро“ (*Figaro*); вид. Новак 1960, 300–302.

¹³⁰ Црногорски законици III 1998, 438, 443, Богишић 2004, 294.

¹³¹ Вид. Црногорски законици III 1998, 453–458. Богишићева расправа *D’une forme particulière dite Inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates* („О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата“) објављена је у бриселском часопису *„Révue de droit international et législation comparée“* [„Ревиија за међународно право и упоредно законодавство“], 16, Bruxelles, 1884, 374–409. С француског ју је превео на српски језик Јован Аћимовић и објавио у Београду 1884. године, а касније је више пута прештампавана; вид.: Мартиновић 1958, 187, Богишић 1986, 207–238, 503, Богишић 1998, 471–500, 535, Пуповић 2004, 382.

на — на уштрб дјела, одложити за каснија времена, када сви моји задаци у овоме буду већ завршени.“

Према томе, Богишић је до поласка у Црну Гору почетком јуна месеца 1885. године имао у Паризу „набацану прву верзију текста биљешке“, тј. опширније расправе. У „изватку биљешке с објашњењима“ о коме Богишић говори препознајемо пак његову расправу *Поводом Црногорскога грађанског законика. Неколико ријечи о начелима и методу усвојеном при изради. Писмо једном пријатељу*, који је с француског превео Богишићев пријатељ архимандрит Нићифор Дучић и објавио у београдском часопису „Бранич“ 1888. године (а 1889. године преузео га је и загребачки правни часопис „Мјесечник“).¹³² Дучић у својој преводилачкој напомени каже за то „писмо“ да је „писано у септембру 1885, а штампано у Паризу 1886. године“.¹³³ Затим каже да је друго издање „писма“ изашло такође у Паризу 1888. године, те да је он по њему сачинио свој превод. Дучић даје и додатну напомену („неће бити згорега“) да у том другом издању „писма“ постоји „биљешка“ главног секретара Друштва упоредног права у Паризу, — у чијем је „Bulletin“-у „писмо“ и штампано,¹³⁴ па га у целини цитира (у властитом преводу):

„Bulletin“ је Друштва већ неколико пута доносио својим читаоцима вијести о кодификацији грађе права у Црној Гори, која је била повјерена једноме од најстаријих наших иностранијех чланова, г. Богишићу, професору права на Одеском универзитету.

Ми смо срећни, што данас можемо објавити, да је тај рад, упркос различитијем тешкоћама, које су задржале његово извршење, и упркос честом прекидању, сада довршен. Да будемо тачни, ваља нам, уосталом додати да је био читан пошљедњи пут на Цетињу пред законодавном влашћу 1885, и да је послје тога читања текст био коначно утврђен.

Законик је објављен званично 25. марта ове 1888, да ступи у силу 1. јула исте године. Званично издање штампано је у Паризу са особитом штампарском љепотом. То је, колико ми знамо, прво дјело на српском језику (ћирилским словима), које је штампано у овоме граду. Иначе је писац Законика г. Богишић, већи дио тога својега рада приправио у Паризу.

¹³² Дучићев превод објављен је последњих деценија неколико пута, вид. у: *Богишић 1986*, 191–205; *Богишић 1998*, 409–423, *Богишић 1999*, 279–294, *Црногорски законици III 1998*, 459–471; уп.: *Мартиновић 1958*, 183, 288–289, *Никчевић, 24–25*, *Даниловић 1986*, 40, *Даниловић 1998*, 25, *Пуповци 2004*, 363.

¹³³ Дучић не наводи где је објављено Богишићево „писмо“ 1886. године.

¹³⁴ Богишићево „писмо“ објављено је у часопису „Bulletin de la Société de législation comparée“, 17, Bruxelles, 1887/1888, 483–497; уп.: *Веснић 1891 [1989]*, 141, *Богишић 1986*, 503, *Богишић 1998*, 535, *Пуповци 2004*, 383.

Особине земље, положај, нарави, обичаје, и економне увјете, у којима с земља наводи, и одношаје, који су недавно наступили између ње и остале Европе, одредио је г. Богишић у писму једноме пријатељу септембра 1885. са објашњењима начела и метода, усвојеним у раду Законака. То је писмо штампано у Паризу 1886, али га није било у продаји. Сматрамо да је интересно у часу, кад Законик ступа у силу, да га изнесемо са знатнијим измјенама, које је писац учинио према садашњем стању.¹³⁵

Ова „биљешка главног секретара Друштва упоредног права у Паризу“ илуструје интересовање француске правничке јавности за Богишићев рад на припреми Општега имовинског законика, а у њеном садржају и стилизацији препознаје се и Богишићево перо.

Богишићева расправа објављена је 1888. године и као посебна брошура у Паризу под насловом *Quelques mots sur les principes et la méthode suivis dans la codification du droit civil au Monténégro. Lettre à un ami*.¹³⁶ Међутим, у својој аутобиографији Богишић не наводи њен оригинални француски текст међу својим штампаним делима,¹³⁷ а у библиографији о Општем имовинском законуку коју је Богишић сам саставио наведен је само Дучићев превод.¹³⁸ Богишићу као да није било стало до тог текста ни после доношења Општега имовинског законика. А првобитни текст ове расправе објављен је 1886. године под незнатно другачијим насловом: *A propos du Code civil du Monténégro. Quelques mots sur les principes et la méthode suivis dans la codification du droit civil au Monténégro. Lettre à un ami*.¹³⁹ Тај текст је у садржају претрпео „знатније измјене“ како се

¹³⁵ Уп.: Богишић 1986, 191, Богишић 1998, 409, Богишић 1999, 279. „Un ami“ („један пријатељ“) у ствари је био Родолф Дарест, тадашњи секретар Друштва упоредног права (*Société de la législation comparée*) у Паризу, који је и писац ове „забиљешке“.

¹³⁶ Томица Никчевић наводи податак да је та брошура штампана као „2. edition. Extrait du Bulletin de la Société de la législation comparée de mai 1888, Paris, 1888“, а Константин – Косто Војновић као „2. edition – Paris, libraire Cotillon 1888“, уп.: Веснић 1891 [1989], 141, Никчевић 1967, 24, Војновић 1989, 34.

¹³⁷ Уп.: Богишићеву Аутобиографију у: Богишић 1938 [1902], Богишић 1999б, 27–74.

¹³⁸ Ову Богишићеву библиографију објавио је Нико Мартиновић; уп. Мартиновић 1958, 278–294. У њој се под редним бројем 150 наводи Дучићев превод објављен у „Браничу“, а под редним бројем 164 Дучићев превод објављен у „Мјесечнику“, уп. Мартиновић 1958, 288–289.

¹³⁹ Ходимир Сиротковић наводи да је чланак био објављен 1886. године у бриселском часопису „*Révue de droit international et législation comparée*“, уп. Сиротковић 1989, 61. У библиографији Богишићевих дела коју је објавио Лујо Бакотић уз своје предавање поводом 30-годишњице Богишићеве смрти наведено је такође да је овај текст објављен у Бриселу, али није дат библиографски податак о томе где је објављен; уп. Бакотић 1938, 24. У библиографији Богишићевих

то наглашава у наведеној „биљешци главнога секретара Друштва упоредног права у Паризу“. Те године појавили су се и преводи на руском, бугарском, словеначком и неким другим језицима,¹⁴⁰ а после тога је више пута прештампаван на српском језику.

У време кад Богишићева преписка с руским министарствима још није била позната — за истраживаче историјата припреме Општега имовинског законика ова Богишићева расправа имала је, поред садржаја, и једну додатну важност: она је наговештавала постојање шире расправе о начелима и методу кодификације у Црној Гори. Од те чињенице полазио је и Нико Мартиновић у својим истраживањима фондова Богишићевог архива у Цавтату, с тим што су се његови налази показали касније као непотпуни. Он је идентификовао знатан али несређен Богишићев материјал (на француском и српском језику) за једну опсежну синтетичку студију о историји и теорији кодификације уопште, и то под радним називом „Историја једне кодификације“.¹⁴¹ И поред тога Мартиновић је закључио да ту студију Богишић није ни написао, те да тако није реализовао намеру коју је наговестио у својој објављеној расправи *Поводом Црногорско-га грађанског законика* [...].¹⁴²

Мартиновић је прилично подробно анализирао овај архивски материјал и указао на целине замишљене Богишићеве студије. Проценио је да је њоме Богишић желео да одбрани свој систем кодификације, те да студију изда по фрагментима, према актуелним потребама. О тако замишљеној студији посредно даје податке једна „нотица“ анонимног аутора која се појавила 1901. године у бриселском часопису „*Révue de droit international et législation comparée*“ под називом *L' historique d'une codification* („Историја једне кодификације“).¹⁴³

Ова „нотица“ није преведена на српски језик, али ју је Мартиновић детаљно интерпретирао. Из „нотице“ следи да је Богишић редакцији наведеног бриселског часописа (у којем је и раније објављивао своје текстове) пружио могућност да прегледа један његов „елаборат“ о историји

радова објављених за његовог живота приређивач Богишићевих изабраних дела Јелена Даниловић наводи (као и Дучић) само то да је текст објављен први пут у Паризу, али не наводи издање; уп.: *Богишић* 1986, 503, *Богишић* 1998, 535. Тако поступа и Сурја Пуповци у свом делу *Валтазар Богишић. Живот и дјело*; уп. *Пуповци* 2004, 383.

¹⁴⁰ Вид. *Веснић* 1905, 9.

¹⁴¹ О томе вид. више у: *Мартиновић* 1958, 261–264, *Никчевић* 1967, 19–22, *Пуповци* 2004, 287–289.

¹⁴² Уп.: *Мартиновић* 1958, 261, *Никчевић* 1967, 23.

¹⁴³ Уп.: *Богишић* 1986, 504, *Богишић* 1998, 536, *Мартиновић* 1958, 320, *Никчевић* 1967, 23, *Пуповци* 2004, 385.

кодификације, који је рађен по деловима.¹⁴⁴ Тако часопис даје приказ тих делова „елабората“, а у целини је објављено поглавље под насловом „О одређеном органу који има да изврши послове око кодификације“, у коме се излаже Богишићев пут у писању Општега имовинског законика, који Богишић сматра оригиналним јер се радило о земљи с оригиналним особинама.

Томица Никчевић је такође писао о Богишићевој незавршној студији „Историја једне кодификације“.¹⁴⁵ Али, он је био инспирисан да додатно трага за другом незавршеном расправом Валтазара Богишића имајући у виду не само наговештај у расправи *Поводом Црногорскога грађанског законика* [...] него и протокол који је Богишић закључио с руским властима 1882. године (тачка *h*), а који је предвиђао некакве „теоретичке делове радње“. Све недоумице разрешио је истраживањима у Богишићевом архиву у Цавтату. Ту је, после дужег трагања, наишао на рукопис Богишићеве широко конципиране а до краја незавршене расправе писане на српском језику, ћирилицом. Приредио га је за штампу и објавио под Богишићевим именом дајући му наслов *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* (Београд, 1967).¹⁴⁶ У свом дужем уводном тексту Никчевић је указао на све околности које су пратиле припрему и судбину овога Богишићевог рукописа,¹⁴⁷ а додатно је дао и потребне редакцијске напомене.¹⁴⁸

Никчевић констатује да је расправа вероватно писана у време завршних послова на изради Општега имовинског законика и да ју је Богишић намеравао објавити највероватније упоредо са Закономиком.¹⁴⁹ Никчевић такође запажа да је Богишић после прве верзије текста, „рачунајући свакако на скоро објављивање законика и студије“, извршио и знатне преправке у тексту доводећи рукопис у стање које је блиско коначној верзији (у каквом га је Никчевић и објавио).¹⁵⁰ По Никчевићевом уверењу Богишић је ипак сматрао преурањеним објављивање ове студије истовремено са Закономиком, тако да је објављивање одгођено до даљег. Наведени Богишићеви извештаји Министарству народне просвете у Петербургу, који су објављени знатно касније, дају Никчевићу за право, као и чињеница да се Богишић у преписци коју је водио с Константином – Костом Војновићем

¹⁴⁴ Никчевић 1967, 28.

¹⁴⁵ Вид. Никчевић 1967, 19–22.

¹⁴⁶ Вид. Богишић 1967. Ова расправа објављена је у целини и у *Црногорски законици III* 1998, 556–676.

¹⁴⁷ Вид. Никчевић 1967.

¹⁴⁸ Вид. Никчевић 1967, 33–35.

¹⁴⁹ Никчевић 1967, 23.

¹⁵⁰ Никчевић 1967, 24.

после доношења Законика стално позивао на свој „*Exposé des principes*“ (а порицао постојање рукописа „*Exposé des motifs*“).¹⁵¹

По Никчевићевом мишљењу Богишић се на крају задовољио објављивањем своје мање расправе — *Поводом Црногорскога грађанског законика* [...], коју је (и то оно њено друго и допуњено издање из 1888. године) пустио међу читаоце тек по доношењу Законика. Заправо, после објављивања Законика и позитивних реакција које су уследиле Богишић већ није више имао интереса да рукопис шире расправе потпуно оконча, односно објави. На то га изгледа нису ни приморавала руска министарства с којима је потписао протокол 1882. године, а он је, штавише, писмом од 9. децембра 1889. године тражио од Азијског департмана Министарства иностраних послова писмену потврду о томе да је у потпуности извршио свој задатак.¹⁵² Никчевић се затим придружује Мартиновићу у закључку да је Богишић касније дошао на идеју да припреми један општији одговор рецензентима. После престанка министарског мандата у Црној Гори та је идеја прерасла у намеру да напише синтетичку студију *L'histoire d'une codification* („Историја једне кодификације“), у којој није истрајао.

Међутим, Никчевић је сматрао да је при писању расправе *Поводом Црногорскога грађанског законика* [...], као и при писању неких других краћих текстова, Богишић користио рукопис своје шире незавршене расправе.¹⁵³ Та се Никчевићева процена показује као потпуно основана. Богишићева расправа *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* (како ју је насловио Никчевић) прилично је обимна (има 114 штампаних страница). Уз *Приступ* и завршни одељак *Крај* — расправа има седам поглавља: „I. Подјела садржине законика; II. Вањске границе (Границе предмета); III. Унутрашње границе (Садржај); IV. Законик према обичају (Законик према изворима који су изван њега); V. Распоред наређења у законик; VI. Језик и слог; VII. Имовински законик према другим изворима права“.¹⁵⁴

Одмах пада у очи да је та сруктура расправе истоветна са структуром уже расправе — *Поводом Црногорскога грађанског законика* [...]. Уосталом, Богишић у овој својој мањој расправи каже:

„Моја *Расправа о начелима и методу* дала би вам прилично тачан појам о плану, који сам зацртао за свој кодификаторски рад; али је до сада нијесам могао посве довршити. Како ни сам не знам, кад ће поменута

¹⁵¹ Уп. Сиротковић 1989, 66.

¹⁵² Пуповци 1996, 59, Пуповци 2004, 276.

¹⁵³ Никчевић 1967, 24–25.

¹⁵⁴ Уп. Богишић 1967 [„Садржај“].

расправа изаћи на свијет, треба нам се задовољити саопћењем неколико примједба да бисте могли себи саставити о томе, барем приближно, појам.¹⁵⁵

Богишић даље у седам поглавља излаже проблематику коју је у исто толико поглавља обрадио у широј расправи, а овде се задовољава навођењем најважнијих закључака и најнужније аргументације. При том се препознају истоветне реченице, с минималном разликом у стилизацији, јер је ширу расправу Богишић писао на српском, а ужу на француском језику, чији је текст потом превео Нићифор Дучић.

На почетку обе расправе Богишић говори о „главнијим разликама, које стоје, с тачке посматрања: историјскога, политичкога, законодавнога и правнога између Црне Горе и других европских држава у време кодификовања њиховог грађанског права“.¹⁵⁶ Полазећи управо од специфичностима Црне Горе у односу на западне земље, Богишић генерално излаже свој приступ кодификаторском задатку на истоветан начин у обе расправе. Ту је заправо исказана суштина његове оријентације у припреми Општега имовинског законика, те ове Богишићеве исказе ваља у целини цитирати (овде према тексту шире расправе):

„Ми истина не примисмо одређена напутка о томе кад нама наложено би састављање законика. Али ако добро схватисмо елементе економског и друштвеног живота земље, његове замашније потребе, његове главне појмове о правди, његов земљописни положај и свезе са иностранством, надамо се да смо појмили главније намјере законодавца о особинама законика и цијел коју се нада достигнути његовим издањем, ако обратимо нашу пажњу на следеће тачке:

1. Темелъ законика треба да су правне уредбе [правни институти – М. Ј.] и њихова правила која се налазе у саобраћајном животу [правном промету – М. Ј.], уму и предаји народа — *sed ex jure, quest est, regula fiat*. Ма како они били својеобразни и непознати туђим законцима, неће се искључивати из истога, него тек кад би свестрано изучавање показало да су излишни или штетни, или иначе незгодни. То исто буди речено и о свакој њиховој преинаци или измјени.

2. К уредбама и њиховим правилима, које такорећи састављају узнаслеђену главницу народну, неће се додавати нове, него тек кад се покаже да саобраћајни живот или друга општа корист то изискује.

3. Примјена нове твари у законик треба да се учини начином који ће остати у непрестаној живој и непосредној узајамној свези са народним животом и правилима која отуда органички потекоше, те се с њима стопити у једну цјелину и тиме избјећи сваки могући дуализам у праву.

¹⁵⁵ Богишић 1996, 192, Богишић 1998, 410.

¹⁵⁶ Богишић 1996, 193, Богишић 1998, 411.

4. Наређења [одредбе – М. Л.] законика која се тичу појединих било нових било старих уредаба треба да су така да се могу без велика напора вршити људима и орудијем којима земља може располагати.

5. Поједине уредбе, наредбе и правила законика треба да су така да са стране оних којих се тичу не буду изазивали отпора и непослух, него да би њихов садржај могао ући у народни живот самим својствима унутарњима, а не спољашњом принудом.

6. Што се разумљивости законика тиче, то треба да му је општи садржај тако јасно одређен, предмети разрађени током, језиком и слогом [стилом – М. Л.] изложен да буде приступачан не само судијама и другим стручним људима него и самоме народу у својој цјелини. На тај начин може бити сачувана простота пословног живота, којој не може ништа противније бити колико компликације, празно школско знање, сувишне формалности и мијешање власти.

7. Пошто је неопходно имати обзир и на саобраћај са иностранством, треба да законик буде такав да би могао постати као свеза међу Црном Гором и другим државама, тако да може дати иностранцу појам о законским уредбама Црне Горе, као и Црногорцу могућност да се упозна са општим облицима и правилима права других земаља.

8. Што се тиче даљег развојног правног живота, законик треба, уместо да служи запрјеком, као што обично бива, к појављењу нових правила права писаних и неписаних, бити такав да постане темељем правилног његова развоја у свим својим гранама и облицима.

Ово су, дакле, по нашем мишљењу главније цијељи намјене којим треба да су управљена сва наша настојања, ако желимо да наш посао буде доиста користан, а не само привидно.¹⁵⁷

У вези с овако изложеним циљевима свога кодификаторског подухвата Богишић наглашава да је то „подузеће“ утолико теже што он настоји да се „једнако обазире на потребе праксе, на општу разумљивост законика, као и на резултате јевропске науке.“¹⁵⁸

У својој широј расправи Богишић с много обзира, аргумената и акрибије сучељава своје ставове с теоретским поставкама угледних правника и нормативним решењима како из класичног (римског) права тако и из новијих кодификација. Ипак, све то није му било довољно да своју ширу расправу и објави. Богишић ће и касније наглашавати да је његов „законик црногорски први озбиљан покус инкорпорације тј. кодификације која врши свој посао не механички него према *органичкој природи права* и према суми *прилика и потреба* земље којој је законик намијењен“.¹⁵⁹ То

¹⁵⁷ Богишић 1967, 44–45.

¹⁵⁸ Богишић 1967, 45.

¹⁵⁹ Сиротковић 1989, 65–66.

му је налагало да пре свега рашчисти питање „вањских граница“ Законика (материје коју Законик треба да обухвати) и тиме је отворио питање оправданости „четворне деобе“ грађанског прва на стварно, облигационо, породично и наследно.

С тим у вези Богишић је устврдио да „наследство у Црној Гори није ништа друго до дио фамиљнога устоја“, ¹⁶⁰ те да постоји „битна разлика имовинског права од фамилијарних веза“. ¹⁶¹ А затим истиче да „у Црној Гори, као и у других Срба и Хрвата, опстоје неколико облика домаће заједнице за које треба према њима и различне групе правила“. ¹⁶² Њему је била потребна аргументација за одвајање тако схваћенога породичног и наследног права од чисто *имовинског*, које чине заједно стварно и облигационо право. Стога је облицима „домаће заједнице“ Богишић посветио и посебну расправу на француском језику *D'une forme particulière dite Inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates* („О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата“), а она је свакако била објављена пре него што је Богишић дао „завршну“ форму својој расправи о *методу и систему кодификације у Црној Гори*, која је знатно касније и објављена (1967). ¹⁶³

Тако је Богишићу расправа о *инокоштини*, коју је прву објавио (1884), послужила за претходно испитивање правничког мњења у односу на његово опредељења да из Законика изостави породично и наследно право. Теоретски успех ове његове расправе био је знатан. ¹⁶⁴ Како је то нагласио Јован Аћимовић, преводилац те расправе на српски језик, Богишић је „изнео ново, до сада непознато, гледиште у науци о правној природи сеоске породице у Срба и Хрвата, којим је из основа потресао досадашње појмове правника о томе, судску практику и писане законе, и доказао погрешност њихову, и тако (бар у начелу) растерао маглу и забуну која је досада владала о овој установи за сва три правца“. ¹⁶⁵ Богишић је анализирао „у имовинском погледу“ два облика сеоске породице: велику — заједничку породицу (у којој има више малих породица) и малу — инокосну породицу (родитељи с децом). При том се ослањао управо на сазнања која је стекао у Црној Гори, а констатовао је да су на подручју тзв. Старе (прво-

¹⁶⁰ Богишић 1967, 45.

¹⁶¹ Богишић 1967, 75.

¹⁶² Богишић 1967, 77.

¹⁶³ У својој расправи *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* Богишић се на неколико места позива на објављену расправу *D'une forme particulière dite Inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates*; уп. Богишић 1967, 55, 77, 79.

¹⁶⁴ Уп. Мартиновић 1958, 197.

¹⁶⁵ Веснић 1891 [1889], 125–126.

битне, подловћенске) Црне Горе велике задруге постале доста ретке, пре свега због малих обрадивих површина земље којима су породице располагале.¹⁶⁶ Богишић је дошао до закључка да између ова два облика породице нема суштинске разлике у систему имовинских односа, а наглашава да је највећа заблуда у томе што се „карактер удружења (асоцијације), економне колективности приписује искључиво скупу више породица у једној кући, а одриче породици где не постоје ови међуфамилијарни односи“.¹⁶⁷

Имовина је и у једном и у другом облику породице колективна (а не индивидуална као код варошке породице) и ова се два облика породице међусобно разликују само по бројности чланова. О имовини и у задружној и у инокосној породици не може одлучивати суверено само једне лице, — отац или онај који се сматра старешином задружне породице. А та имовина може бити предмет деобе у свако доба, па и за живота оца (односно другог старешине задружне породице). На тај начин је Богишић је развио схватање о истоветном правном субјективитету задружног и инокосног облика породице, насупрот варошкој породици, и каже да је „једина последица овог стања инокоштине то што правила која одређују фамилијарне одношаје у задрузи остају *in statu latent* те да своје природно деловање опет наставе и добију своју пуну и савршену примену, чим породица умножавањем и развијањем нарасте да броји више ожењених глава“.¹⁶⁸

Стога Богишић у својој незавршеној расправи *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* сматра да има права на закључак:

„1. да ће границе законика природније бити ако у њ примимо само опште имовинско право и да нас не принуђа слиједити у томе обичноме примјеру других законика;

2. да особита природа саме уредбе и особите прилике земље којој је законик намијењен [налажу] да се унутарња правила фамилије и наслєдства оставе за посебне законе.“¹⁶⁹

Дакле, Богишић се као кодификатор определио да материју породичног и наследног права у Црној Гори препусти и даље деловању обичајног права („још једно четрдесет година“), а кућна заједница („породична задруга“) нашла се у одредбама Општега имовинског законика само као субјект права, тј. носилац права и обавеза у имовинским односима с дру-

¹⁶⁶ Уп.: Богишић 1986, 224–225, Богишић 1998, 487–488.

¹⁶⁷ Богишић 1986, 232–233, Богишић 1998, 495.

¹⁶⁸ Богишић 1986, 228, Богишић 1998, 425–470.

¹⁶⁹ Богишић 1967, 83.

гим субјектима права.¹⁷⁰ У вези с тим сматрао је да би „остале предмете који обично улазе у грађанске законике“ требало уредити посебним законима, и закључује:

„Доста би их било четири:

1. Закон о имовинском устроју обитељи и њезиној диоби;
2. Закон о наслеђству;
3. Закон о браку;
4. Закон о старатељству малолетних, слабоумних и других.“¹⁷¹

Осим тога, сматрао је да „као додатак Законику“ треба донети и „особну уредбу заставних књига и правилник о њихову држању и водењу“.¹⁷²

Такво одређивање материје Законика довело је Богишића у сукоб с владајућим правним схватањима о подели грађанског права.¹⁷³ Зато он није журио с објављивањем своје мање расправе *Поводом Црногорског грађанског законика* [...], а можда зато није ни објавио ширу расправу *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*. Ипак, Богишић је своје тезе развијао и поткрепљиво и после доношења Општега имовинског законика — у расправи *О положају породице и наслеђства у правној системи*, коју је објавио на српском језику у београдском часопису „Правник“ (Београд, 1893),¹⁷⁴ а оне се излажу и у „нотици“ анонимног аутора *L historique d'une codification* из 1901. године.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Мартиновић 1958, 189.

¹⁷¹ Богишић 1967, 84.

¹⁷² Богишић 1967, 84.

¹⁷³ Мартиновић 1958, 188.

¹⁷⁴ Вид.: Богишић 1986, 143–189, Богишић 1998, 425–470.

¹⁷⁵ Уп. Мартиновић 1958, 261–264.

VI. БОГИШИЋЕВИ САРАДНИЦИ У ПРИПРЕМИ ЗАКОНИКА

Богишић је у Паризу имао на располагању велике јавне библиотеке, а и богату личну библиотеку, што мо је било од велике користи у раду на тексту Општега имовинског законика. Као што смо видели, он је у догодишњој припреми Законика имао и низ сарадника. Они се могу сврстати у две категорије према томе из које су средине потицали. При том треба имати у виду све специфичности Богишићеве кодификаторске мисије, у којој није једноставно одредити шта чини „домаћу“, а шта „ино-страну“ средину.

Наиме, Богишић је у Црној Гори заступао руску „страну“, а Црној Гори је третиран уједно и као „наш човјек“ – Србин из суседне Дубровачке области. У самој Црној Гори Богишић је имао неколико сарадника с различитим улогама, и то су несумњиво „домаћи“. Али, неки важни Богишићеви сарадници били су поданици Аустроугарске (то је био и сâм Богишић до одласка у Русију), с тим што су уједно били по народности Срби или Хрвати или „Србо-Хрвати“. И њима припада право да буду сврстани у категорију Богишићевих домаћих сарадника, као и онима из Кнежевине/Краљевине Србије, а свима њима ваља прибројати и великог слависту Словенца Франца Миклошића, Богишићевог покровитеља у Бечу. Правим иностраним Богишићевим сарадницима можемо сматрати оне који су били поданици Француске, Немачке, Швајцарске и Аустроугарске — а нису били српске, хрватске или „српско-хрватске“ народности.

Богишић је на крају текста своје објављене расправе *Поводом Црногорскога грађанског законика* [...] рекао да се његова незавршена расправа „завршује захвалом владама: њиховијем органима, и свијем онијем, који су ма чиме, олакшали кодификатору извршење његова задатка“,

али није поменуо ниједно конкретно име.¹⁷⁶ Та се имена заиста наводе у Богишићевој расправи *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*, коју је објавио 1967. године Томица Никчевић. Местимично се имена Богишићевих сарадника помињу и у Богишићевим званичним извештајима руским министарствима, који су објављени тек 90-их година XX века. Она се налазе и у другој великој незавршеној расправи — „Историја једне кодификације“, о чему сазнајемо посредно из „нотице“ *L'histoire d'une codification* анонимног аутора из 1901. године.¹⁷⁷ Тако су се имена Богишићевих сарадника појављивала у јавности с великим закашњењем.

1. БОГИШИЋЕВИ ДОМАЋИ САРАДНИЦИ

Богишићеви домаћи сарадници били су пре свега његови известиоци током анкете о правним обичајима коју је спровео 1873. године: војвода Ђуро Матановић, сенатор Јоле Пилетић, бивши сенатор Видо Бошковић, војвода Ђуро Церовић и војвода Марко Миљанов, Висарион Љубиша и књажев секретар Јован Сундечић.

А када је припремао друго издање Општега имовинског закона, Богишић је имао низ додатних консултаната у Црној Гори, а обилато је користио и мишљења свога пријатеља Нићифора Дучића, који је био добар познавалац обичаја у Херцеговини и у Црној Гори.¹⁷⁸ Једно писмо из 1898. године у којем се Богишић захваљује Нићифору Дучићу на помоћи објављено је у београдском часопису „Бранич“.¹⁷⁹

Посебну врсту сарадника у припреми Законака чинили су чланови Одбора који је разматрао две верзије нацрта („пројекта“) Законака: Јагош Радовић, Ђуро Матановић (који је био и известилац у анкети 1873. године), и Гавро Вуковић, судије Великог суда (ондашњег највишег суда у Црној Гори). Њих Богишић хвали у својим извештајима руским министарствима због одличног познавања праксе обичајног права у Црној Гори, мада је међу њима једино Гавро Вуковић био школовани правник. Уз то Богишић наглашава да су у њиховом личностима „били представљени сви крајеви земље, јер је први међу њима [Ј. Радовић] био родом из Бјелопавлића, други [Ђ. Матановић] из Катунске нахије, а трећи [Г. Вуковић] из Васојевића“.¹⁸⁰ На крају је и књаз Никола узео непосредног учешћа у завршном разматрању „пројекта“ Законака, дао свој креативни допринос

¹⁷⁶ Уп.: Богишић 1986, 205; Богишић 1998, 423.

¹⁷⁷ Уп. Мартиновић 1958, 261–264.

¹⁷⁸ Мартиновић 1964, 3.

¹⁷⁹ Уп. Мартиновић 1958, 293.

¹⁸⁰ Црногорски законици III 1998, 416, 426, Богишић 2004, 282.

његовој садржини и одобрио читав текст. И у том погледу књаз је био Богишићев сарадник.

Међутим, Богишићеви домаћи сарадници нису били само познаваоци обичајног права из Црне Горе већ и филолози, а уједно и добри познаваоци народног живота с јужнословенског простора. С њима ће Богишић водити водити преписку, али ће у току разматрања обе верзије нацрта Законика имати и усмене консултације у Дубровнику, а између разматрања две верзије нацрта — и у Београду. Допринос ових Богишићевих домаћих сарадника много је мање познат од удела наведених извештача за обичајно право. О томе ће касније бити више речи.

У завршном одељку своје расправе *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* („Крај“) Богишић изражава захвалност „домаћим“ сарадницима у припреми Општега имовинског законика на следећи начин:

„У изискивању и одређивању стручних назива помогоше ми најглавније Ф. Миклошић, професор универзитета у Бечу, В. Јагић, онога [универзитета — М. Ј.] у Петрограду, Стојан Новаковић, професор Велике школе у Београду, сада министар, Јован Павловић, бивши суплент на београдској Великој школи, др Лазо Костић, бивши секретар српског посланства у Петрограду, Будман, професор у Загребу, Зоре и Ф. Кастрепели, професор у Дубровнику, пок. Вук Врчевић, вице-консуо у миру у Дубровнику.“¹⁸¹

А посредством „нотице“ *L'historique d'une codification* из 1901. године¹⁸² сазнајемо да се у другој великој а необјављеној расправи „Историја једне кодификације“ Богишић захвалио следећим „стручњацима и познаваоцима језика“:

„Професору Перу Будмани из Дубровника, Кастрепели-у, супленту гимназије у Дубровнику, Др. В. Јагићу, професору Универзитета у Берлину, Др. Л. Костићу, књижевнику, М. Ђ. Милићевићу, директору Народне библиотеке у Београду, Стојану Новаковићу, професору књижевности и дипломати из Београда, Г. Петровићу, библиографу из Париза, Ивану Петровићу ванредном професору Универзитета у Паризу, Вуку Врчевићу, српском фолклористи у Дубровнику, и професору Луки Зоре у Дубровнику.“

Затим се у „нотици“ наводи да је „од примједаба које је примио на прво издање Општега имовинског законика узео у обзир оне које су му дали Нићифор Дучић из Београда и професор Р. Јани из Дубровника, ко-

¹⁸¹ *Богишић* 1967, 152–153.

¹⁸² *Мартиновић* 1958, 263.

јима се такође захваљује“.¹⁸³ Богишић се на крају захвалио и књазу Николи, „који му је ставио на расположење људе, који су му, поред истраживања народних обичаја, и у читању пројекта помогли“.¹⁸⁴ Иначе, Богишић је рачунао на сарадњу с Ватрославом Јагићем и Стојаном Новаковићем и у време кад је ковао планове (1885) за издавање властитог часописа под називом „Архив/Магазин за историју права у Словена“, који би по његовој замисли посвећивао нарочиту пажњу „језику као извору права“, али је од те замисли ипак одустао.¹⁸⁵

Помоћ „познавалаца језика“ Богишић помиње у још једном свом тексту. Када је израда Општега имовинског законика била при самом крају, Богишић је у јануару 1887. године одржао предавање у Руском филолошком друштву универзитета у Петербургу о термилошким решењима у Законику. Агилни Нићифор Дучић добио је од Богишића дозволу да преведе текст тог предавања,¹⁸⁶ тако да је превод објављен исте године у београдском часопису „Бранич“ под насловом *Технички термини у законодавству*.¹⁸⁷ Пошто је изложио своје теоријске погледе на *техничке термине у законодавству* и дао кратак преглед свога рада на решавању термилошких питања у припреми Законика, Богишић је на самом крају свог предавања говорио и о сарадњи с пријатељима поводом своје штампане посланицу из 1876. године — *Стручно називље у законима. Писмо пријатељу филологу и касније*.¹⁸⁸

Богишић ће се после више од једне деценије још једном вратити термилошким питањима, и то „једној врло малој гомилици“ термина које је при свом кодификаторском раду црпао „једино из живог народно-га језика“: у загребачком правном часопису „Мјесечник“ објавио је 1900. године краћи чланак *И опет о стручним изразима и законима*.¹⁸⁹

¹⁸³ Као министар правде Црне Горе Богишић је писао књазу Николи из Дубровника опширно писмо 26. августа / 7. септембра 1894. године, у коме говори о примедбама „филолога критичара“ на текст Законика из 1888. године. Вероватно је реч о Р. Јанију; уп.: *Мартиновић 1958*, 249–250; *Богишић 2004*, 328.

¹⁸⁴ Међу онима којима се Богишић поименично захвалио нема имена књижевника Сима Матавуља, за кога Бранислав Остојић тврди да га је Богишић „лично ангажовао у редиговању и припремању Општега имовинског законика“, те да је велики Матавуљев удео „у подешавању језичког израза Законика према црногорском народу“; уп. *Остојић 2006*, 208.

¹⁸⁵ *Мартиновић 1958*, 254–255.

¹⁸⁶ О томе Нићифор Дучић говори у својој преводилачкој напомени; вид.: *Богишић 1986*, 101–102, *Богишић 1998*, 387–388.

¹⁸⁷ Вид.: *Богишић 1986*, 101–122, *Богишић 1998*, 387–408.

¹⁸⁸ Вид.: *Богишић 1986*, 121–122, *Богишић 1998*, 407–408.

¹⁸⁹ Вид. *Богишић 1986*, 123–142, 504.

2. БОГИШИЋЕВИ ИНОСТРАНИ САРАДНИЦИ

Најмање је познат допринос Богишићевих иностраних сарадника, чија су имена позната на основу наведених Богишићевих незавршених студија. О Богишићевој сарадњи с иностраним правним стручњацима са знајемо највише из дела Вернера Цимермана¹⁹⁰ и Сурје Пуповција, који су се, на основу архивске грађе, шире бавили биографијом Валтазара Богишића.¹⁹¹ Посебно светло на ту сарадњу, — заправо помоћ иностраних сарадника Богишићу, — бацају Богишићеви извештаји надлежним руским министарствима о хронологији рада на припреми Законака.¹⁹²

У завршном одељку своје расправе *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* („Крај“) Богишић истиче:

„Међутим, дужан сам већ овдје благодарити свима онима који ми ради чисте љубазности у помоћи бијаху при вршењу моје тешке задаће ма чиме било. Назваћу овдје имена главнијих. У чисто правничким питањима користовах се знањем, искуством, памећу ове госпде: мог негдањег учитеља К. Блунчли, у последње вријеме живота професора у Хеиделбергу; Ј. Неибауера, призивног савјетника и секретара Одбора за кодификацију грађанског права за Њемачко царство у Берлину; Др Дикела, Amtsraith у Берлину; Е. Гласона, професора на Факултету права и члана Intitute de France у Паризу. Међу онима који ми достављаху неизда-на документа или оне који нијесу у књижној трговини треба да захвално поменем l'Ambassadeur de Russie à Paris Prince Orloff et M. Lhardy, швајцарског министра резидента у Паризу.“

А на самом крају Богишић изражава захвалност и „високим владама“ Француске, Пруске и Аустрије које су му омогућиле да прегледа хипотекарне или земљишне књиге и упозна се с организацијом одговарајућих „уреда“.

Из „нотице“ анонимног аутора *L' historique d'une codification* из 1901. године¹⁹³ види се да се Богишић у необјављеној расправи „Историја једне кодификације“ Богишић „првенствено захваљује“:

„Р. Даресту, савјетнику Касационог суда и члану Института у Паризу.

Др. К. Дикелу, професору Универзитета у Берлину, Е. Гласону, до-ајену Правничког факултета и члану Института у Паризу; В. К. Нојбауе-

¹⁹⁰ Вид. Цимерман 1962.

¹⁹¹ Вид. Пуповци 2004.

¹⁹² Уп.: Црногорски законици III 1998, 444–452, Богишић 2004, 295–298, Пуповци 2004, 255–279.

¹⁹³ Мартиновић 1958, 263.

ру, савјетнику апелационе комисије за редакцију њемачкога грађанског законика.“

Иза ове захвалнице Богишић додаје „да га та мишљења нијесу могла везати, али су му била од користи“.

Богишићеви инострани сарадници били су веома угледни правни стручњаци у својој области рада. Вернер Цимерман примећује да постоји „изненађујућу веза“ црногорског законика са историјско-правном школом и Приватним законом за кантон Цирих из 1854/1856. године,¹⁹⁴ који је је припремио Јохан Каспар Блунчли (*Johann Caspar Bluntschli*)¹⁹⁵ настављајући (од 1840. године) рад Фридриха Лудвига Келера (*Friedrich Ludwig Keller*). Блунчлијев законик представљао је највећи допринос швајцарском законодавству XIX века, а Блунчли је успео да у њему повеже швајцарску правну традицију с модерним грађанским правом. Законик је лишен апстракција, а краси га једноставан језички израз (што је такође карактеристика Богишићевог законика). Стога је Блунчли од 1877. до 1879. године био члан експертске комисије за швајцарско облигационо право. У време кад је Блунчли био професор у Хајделбергу Богишић је, у априлу 1881. године, имао с њим тродневне консултације о „неким важним и спорним питањима“.¹⁹⁶ Међутим, Блунчли је умро у октобру исте године, те је тако Богишић био лишен даљих консултација с овим афирмисаним стручњаком за грађанско право.

Дуготрајну сарадњу Богишић је имао с Вилхелмом К. Нојбауером (*Wilhelm C. Neubauer*), чланом немачког Апелационог суда, који је био и секретар комисије за израду немачког грађанског законика.¹⁹⁷ С њиме је преговарао о сарадњи још у јулу 1878. године у Берлину у жељи да буде обавештен о току рада немачке кодификационе комисије.¹⁹⁸ У истој намери Богишић је у мају 1880. године провео чак 15 дана у Берлину код Нојбауера. Већ наредне године Богишић се у Берлину с Нојбауером три дана саветује „о неким спорним и важним питањима“. После тога одлази у Праг,

¹⁹⁴ Цимерман 1962, 5.

¹⁹⁵ Јохан Каспар Блунчли (1808–1881) био је и правник практичар и универзитетски професор (Цирих, Минхен, Хајделберг). Залагао се за увођење „домаћег“ (немачког) права на рачун римског, које је до тада имало примат; уп. *Немачка биографска енциклопедија 1995*. Богишић је Минхену слушао Блунчлијева предавања један семестар, што је знатно допринело кристалисању главног правца Богишићевих студија; уп. Цимерман 1962, 38.

¹⁹⁶ Цимерман 1962, 189, 471, *Црногорски законици III 1998*, 450, *Богишић 2004*, 296.

¹⁹⁷ О сарадњи с Нојбауером Богишић подробно говори и у свом извештају од 9/21. јула 1881. године који је поднео књазу Николи; вид. *Богишић 2004*, 273–277.

¹⁹⁸ *Црногорски законици III 1998*, 450, *Богишић 2004*, 296.

где се четири дана консултује с професором грађанског права Антоњином Рандом (Antonín Randa), а потом путује у Беч, где такође четири дана има „преговоре“ с професором Лоренцом фон Штајном (Lorenz fon Stein),¹⁹⁹ чији је студент био у Бечу.²⁰⁰

Док је боравио у Црној Гори ради разматрања првог „пројекта“ Законика, у интервалу од маја 1881. до фебруара 1882. године, Богишић је добио од Нојбауера прва поглавља пројекта немачког грађанског законика.²⁰¹ После повратка из Црне Горе у Париз у фебруару 1882. године, Богишић већ у мају исте године борави шест дана у Берлину како би с Нојбауером и другим члановима немачке кодификационе комисије „поново поразговарао о неким питањима која су се појавила при разматрању првог пројекта црногорског законика“.²⁰² А 15. октобра 1882. године Богишић је имао у Петербургу посебно саветовање с високим представницима надлежних руских министарстава о даљем раду на црногорском законнику, када је усвојен и посебан протокол, којим су утврђене Богишићеве обавезе до окончања рада на Законнику, као и знатна материјална права укључујући и пензионисање.²⁰³ Према том протоколу Богишић је пре свега имао обавезу да у сачињеном нацрту Законика изврши све измене и допуне које су претходно биле предмет разматрања у Црној Гори, затим да преведе текст законика на немачки или француски језик, а да претходно размотри текст Законика с неким од познатих европских правника.²⁰⁴ Били су предвиђени такође „теоретички делови радње“,²⁰⁵ о чему је раније било речи.

Својим „главним“ консултантом Богишић означава управо Нојбауера. С њим се сусрео у Берлину већ при повратку из Петербурга у Париз у марту 1883. године, ради „усаглашавања о времену и месту разматрања пројекта Законика“.²⁰⁶ Крајем априла исте године Богишић је похитао у Беч, где је за превођење свог „пројекта“ Законика на немачки језик анга-

¹⁹⁹ *Црногорски законици III 1998*, 450, *Богишић 2004*, 296. Лоренц фон Штајн (1815–1890), правник, политичар, универзитетски професор, предавао националну економију. Противећи се интеграцији покрајине Шлезвиг-Холштајн у Данску, био је родном граду Килу изразито ангажован у немачком националном покрету 1848/1849. године, али је био лишен професуре и напустио домовину. Неколико година радио је као новинар у Аугзбургу, а 1855. прелази на универзитет у Бечу, где је провео више од 30 година као веома утицајан академски професор; уп. *Немачка биографска енциклопедија 1998*.

²⁰⁰ *Цимерман 1962* 189, 471.

²⁰¹ *Црногорски законици III 1998*, 431–432, *Богишић 2004*, 288.

²⁰² *Црногорски законици III 1998*, 433, 450, *Богишић 2004*, 289.

²⁰³ Вид. о томе више у: *Пуповци 2004*, 47, *Пуповци 2004*, 264.

²⁰⁴ *Црногорски законици III 1998*, 434, 440, *Богишић 2004*, 289.

²⁰⁵ *Никчевић 1967*, 22.

²⁰⁶ *Црногорски законици III 1998*, 439, *Богишић 2004*, 290.

жовао три студента из јужнословенских крајева.²⁰⁷ Кад је „пројекат“ Законика био преведен, немачка кодификациона комисија похвално се о њему изјаснила.²⁰⁸ Међутим, Нојбауер му је исте године могао посветити ради консултација „само две недеље“, крајем августа и почетком септембра.

Непосредно пре и после рада с Нојбауером Богишић је у Берлину разматрао „пројекат“ Законика с „једним судијом који се бавио теоријским радом“,²⁰⁹ а то је заправо био Карл Филип Дикел (Karl Philipp Dickel).²¹⁰ Касније, кад је Законик ступио на снагу, Дикел је почетком 1889. године дао опсежан приказ Законика на седници Друштва правника (*Juristen-Verein*) у Берлину.²¹¹

Вративши се у Париз, Богишић је дорађивао „пројекат“ Законика све до јула 1884. године, када је боравио пет дана у Берлину ради консултација о „неким питањима која нису решена у писменој кореспонденцији“. ²¹² У септембру исте године боравио је четири дана у Пешти, где је добио комплетан пројекат новог грађанског законика Мађарске, који је посебна комисија радила 15 година. Богишић наглашава да у том пројекту није нашао „ништа интересантно за свој задатак“. ²¹³

У својим званичним извештајима руским министарствима Богишић не помиње конкретну сарадњу с француским правницима, али још у јануару 1875. године наглашавао да у Паризу има „и неколико познаника међу добрим професорима права“. ²¹⁴ Богишић је заиста био у живом контакту са француским правним стручњацима, од којих је он изричито поменуо само двојицу: Родолфа Дареста де ла Шавана (Rodolphe Dareste de la Chavanne)²¹⁵ и Ернеа Дезиреа Гласона (Ernest Désiré Glasson).²¹⁶

²⁰⁷ Црногорски законици III 1998, 434, 440, Богишић 2004, 291.

²⁰⁸ Мартиновић 1958, 219, Цимерман 1962, 498, Црногорски законици III 1998, 442, Богишић 2004, 293.

²⁰⁹ Црногорски законици III 1998, 441, Богишић 2004, 292.

²¹⁰ Карл Филип Дикел (1853–1920), судија судова разних инстанци у Берлину, а од 1890. године приватни доцент на *Forstakademie in Eberswalde*. Од 1899. године професор универзитета у Берлину; уп. Немачка биографска енциклопедија 1996.

²¹¹ Пуповци 2004, 300, 388.

²¹² Црногорски законици III 1998, 451, 457, Богишић 2004, 297.

²¹³ Црногорски законици III 1998, 451, 457, Богишић 2004, 300.

²¹⁴ Црногорски законици III 1998, 355.

²¹⁵ Родолф Дарест де ла Шаван (1824–1911), правник и филолог, адвокат (1846–1877), саветник и судија Касационог суда у Паризу (1877–1899), активан у адвокатским и правничким удружењима, члан и председник *La Société de Législation de droit* у Паризу и редовни члан и председник *L'Institut de France – L'Académie des Sciences morales et politiques* у Паризу. Уп. Велика енциклопедија „Ларус“ 1971.

²¹⁶ Ерне Дезире Гласон (1839–1907) био је адвокат 1860–1865. године, суплент (*suppléant*) на правном факултету и вишој школи (*lycée*) у Стразбуру. Потом је

VII. УКУПНО ТРАЈАЊЕ БОГИШИЋЕВЕ КОДИФИКАТОРСКЕ МИСИЈЕ

На укупно трајање Богишићеве кодификаторске мисије у Црној Гори утицаће више околности, које су се смењивале у различитим периодима његовог рада на припреми Општега имовинског законика. Временом ће све више долазити до изражаја и Богишићева способност да тај рад подвргне својим научним концепцијама и повеже га са ширим научним преокупацијама, те властитим животним плановима. За то време изборио се за солидан службени статус код руских министарстава, чиме је уједно стекао и знатну материјалну сигурност. Истовремено је увећао и своју научну репутацију и постао члан више научних институција, а добијао је и висока државна одликовања (такве почастии стицао је и после доношења Општега имовинског законика).²¹⁷

1865–1907. био адвокат у Нансију, где је уједно предавао на правном факултету. На правном факултету у Паризу 1867–1907. био је професор цивилног и процесног права и историје права. Једно време био је и професор на *L'Ecole libre des Sciences politiques*. Био је члан *Conseil supérieur de L'Instruction publique* и редовни члан и председник *L'Institut de France (L'Académie des Sciences morales et politiques)* у Паризу. Уп. Велика енциклопедија „Ларус“ 1971.

²¹⁷ Богишић је био редовни члан Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, редовни члан Српске краљевске академије наука у Београду, члан Царскога географског друштва (одсек за етнографију) у Петербургу, члан Антрополошкога и географског друштва у Москви, дописни члан Француског Института (Академије моралних и политичких наука) у Паризу, члан Законодавне академије у Тулузу, редовни члан Међународног друштва за социологију у Паризу, почасни члан Завода за римско право у Катанији и др. Добио је одликовања: Велики Данилов крст (Црна Гора); Велики крст светог Саве (Србија); Велики крст Италијанске круне; Велики кордон отоманске Меџидије; Орден командира свете Ане (Русија); Орден командира Почасне легије (Француска), Орден офи-

Богишићева систематичност додатно је доприносила одуговлачењу рада на припреми Законака, што је у другим земљама иначе био посао вишечланих и добро организованих комисија. Истовремено је био ангажован и на научним пословима који нису били непосредно везани за припрему Законака. Видљива је била и Богишићева склоност к лагодном животу и честим путовањима, од којих један део није имао службеног повода. У својој аутобиографији Богишић каже за себе како су „други биографи већ забиљежили прекомјерну наклоност Богишићеву за путовањима — страст, која га није никада оставила од његовога дјетињства па све до данас“.²¹⁸ Богишић је до краја живота остао нежења а имао је и широка културна интересовања, што му је такође апсорбовало знатно време.²¹⁹

На Цетињу су многи брзо уочили и Богишићеву тежњу да што више продужи своју кодификаторску мисију не би ли тиме код руских власти обезбедио себи повољнији статус, а на крају и пензију.²²⁰ Тако се Богишићев рад на припреми Законака протегао на период који је премашио 15 година. У својој аутобиографији Богишић каже да је „упућен на сама себе често морао прекидати свој рад; да су га различите околности присиле да посвети двије трећине времена прелиминарним студијама и путовањима“, али уједно закључује : „[...] онда се морамо чудити, како је он могао у сразмјерно тако кратко вријеме срећно довршити једно законодавно дјело, које садржи споменута оригинална својства“.²²¹

Из архивских података (пре свега из руских извора) и преписке коју је Богишић водио с више личности током рада на Законику, као и из његових аутобиографских записа и библиографских података о његовим објављеним делима, могу се с приближном тачношћу идентификовати раздобља када је он фактички био ангажован на припреми Законака, а када је био окупиран другим пословима или је био на путовањима и на одмору. Стога се може доста прецизно одредити сва динамика његовог

цира јавне наставе (Француска) и др.; вид.: *Богишић 1938 [1902]*, 133–134, *Богишић 1999а*, 73–74.

²¹⁸ *Богишић 1938 [1902]*, 132, *Богишић 1998б*, 73. Виктор Новак, истраживач Богишићевог живота и рада, с изразитим смислом за детаље, назива Богишића „великим светским путником“; вид. *Новак 1960*, 95.

²¹⁹ Богишићев патерналистички настројени пријатељ Нико Велики Пуцић прекоревало је Богишића пред крај службовања у Аустроугарској: „За Бога, ограничи круг твоје дијатељности ако хоћеш да из тебе изиђе штогод славно.“ Он му је пребацивао и то што се не жени својом дугогодишњом пријатељицом Љубицом Младеновић и што има хладан однос према сестри Марији; вид.: *Беретић 1955*, 259, *Сиротковић 1986*, 13–14.

²²⁰ *Поповић 1995*, 722.

²²¹ *Богишић 1938 [1902]*, 125, *Богишић 1998б*, 69.

рада на Законику, што је непосредно утицало и на коначан садржај и форму Законика, па и на његов језички израз.

Пажњу заслужују у првом реду Богишићеви боравци у појединим местима поводом рада на Законику или ради обављања службених послова у вези с тим. Богишићев први боравак у Црној Гори био је уједно и најдужи. После доласка на Цетиње почетком априла 1873. године убрзо је био у пратњи књаза Николе на његовом путу у Венецију и Беч, од краја априла до краја маја 1873. године. По повратку с тог пута остао је у Црној Гори до краја 1873. године, али с прекидом од две недеље у августу због болести, када је боравио у Цавтату и Котору.²²² Други пут је дошао у Црну Гору 1875. године и боравио у два наврата (у јулу и августу, а потом и септембру),²²³ те се тако задржао укупно два и по месеца. Крајем маја 1881. године поново је приспео на Цетиње ради „читања“ нацрта Законика, које је потрајало до фебруара 1882. године, с тим што је током тог периода седам пута боравио у Дубровнику, где се припремао за наставак „читања“. Последњи пут је боравио у Црној Гори у интервалу од јуна 1885. до јануара 1886. године, али је тај боравак фактички износио три месеца јер је остало време провео на припремама у Дубровнику. Дакле, Богишићев боравак у Црној Гори био је релативно кратак у односу на укупан период (више од 15 година) трајања његове кодификаторске мисије.

Богишић се настанио у Паризу новембра 1874. године уз сагласност руског министра народне просвете. У Паризу је провео највећи део времена своје кодификаторске мисије, али је Париз често и напуштао. Париз је био Богишићево омиљено место боравка.

После Париза највише је боравио у Петербургу: укупно четири и по месеца (у два наврата) 1874. године; укупно три месеца (у априлу, мају, септембру и октобру) 1877. године; осам месеци у континуитету од септембра 1879. до краја маја 1880. године;²²⁴ скоро годину дана у континуитету од маја 1882. до маја 1883. године; пет месеци у континуитету од септембра 1884. до фебруара 1885. године;²²⁵ девет месеци у континуитету од средине августа 1886. до маја 1887. године.²²⁶

Богишић се такође, дуже или краће задржавао у Бечу, који му је иначе био на путу од Петербурга до Црне Горе, пошто је користио железницу од Беча до Ријеке, а потом бродску линију до Котора. Пре него

²²² Новак 1960, 223.

²²³ Новак 1960, 252–253.

²²⁴ Богишић 2004, 272.

²²⁵ Новак 1960, 307–308.

²²⁶ Ради регулисања пензије Богишић је, после проглашења Законика, боравио у Петербургу и у периоду од маја 1888. до маја 1889. и од септембра 1889. до (бар) новембра 1889; вид. Новак 1960, 395–399.

што је кренуо први пут у Црну Гору, у Бечу је боравио крајем јануара и почетком фебруара 1873. године, а убрзо потом и мају (у пратњи књаза Николе);²²⁷ у три наврата 1874. године (у јануару и фебруару,²²⁸ од јуна до августа и у новембру); у септембру 1879. године; у мају 1881. године; у мају и јуну 1883. године; у јулу и августу 1884. године;²²⁹ у пролеће 1885. године; у јуну и јулу 1886. године.²³⁰

Непосредно пре првог доласка у Црну Гору Богишић је боравио у Венецији у фебруару и марту 1873. године, а у априлу исте године био је кратко у пратњи књаза Николе.²³¹ У Венецији је био и у фебруару 1886. године.

Богишић је ради консултација путовао у Берлин у марту 1877. године; у јулу 1878. године;²³² у мају и јуну 1880. године;²³³ у априлу и мају 1881;²³⁴ у априлу 1882. године; у јесен 1883. године; у јулу и августу 1884. године. Нешто краће боравке Богишић је имао у још неким метрополама које су биле интересантне за његов кодификаторски рад. У Будимпешти је био у октобру 1874. и у септембру 1884. године.²³⁵ Такође је био: у Хајделбергу у априлу 1881. године; у Минхен у јуну 1883. године; у Прагу у мају 1881. године; у Лондону у јулу и августу 1880. године.²³⁶

Такође је боравио у Загребу крајем августа и почетком септембра 1874. године; у јуну 1881. године;²³⁷ у августу 1884. године. У Београду је био у септембру и октобру 1874. године; у септембру 1877. године; у августу 1884. године. На пропутовањима се задржавао: у Задру у марту 1873. године; у Котору у марту и августу (због болести) 1873. и у августу 1875. године. У Паштровићима и у Грбљу боравио је у септембру 1875. године.

У Дубровнику је боравио више пута разним поводима — ради одмора, изучавања тамошњих институција и других истраживања: у марту

²²⁷ Недељковић 1968, 64–67, Јагић 1930, 222.

²²⁸ Новак 1960, 231–233.

²²⁹ Новак 1960, 304–305.

²³⁰ Новак 1960, 3, 311, Недељковић 1968, 154.

²³¹ Недељковић 1968, 65.

²³² Као што је речено, тада се Богишић сreo у Берлину с војводом Божом Петровићем, председником Великог суда Црне Горе, који је у име Црне Горе присуствовао Берлинском конгресу. Тај сусрет искористили су за разговор о Законнику.

²³³ Богишић 2004, 272.

²³⁴ Новак 1960, 281.

²³⁵ Новак 1960, Недељковић 1968.

²³⁶ Богишић 2004, 278.

²³⁷ Новак 1960, 282.

и августу 1873. године;²³⁸ у јануару 1874. године; у јулу и септембру 1875. године.²³⁹ У паузама „читања“ нацрта Законика у Црној Гори долазио је седам пута у Дубровник у интервалу од јуна до децембра 1881. године²⁴⁰ и више пута у другој половини 1885. године, као и при повратку из Црне Горе у Париз у јануару 1886. године. У истим приликама вероватно је долазио и у родни Цавтат, где је имао кућу.

Кад је 1875. године боравио у Дубровнику поводом реферисања на Цетињу о концепцији Законика, Богишић је био сведок догађаја у вези с Херцеговачким устанком, који је избио у јуну месецу те године. На неки начин је и сам узео учешћа у њима. После повратка с Цетиња, где се задржао до 6/18. септембра,²⁴¹ израдио је пројекат акта који је у његовој рукописној заоставштини означен као *Нацрти закона за Херцеговину* (тај пројекат има девет поглавља).²⁴² Учинио је то на молбу устаничких вођа и вероватно у сарадњи с једним од њих — Мићом Љубибратићем, али и под утицајем руских представника у Дубровнику.²⁴³ То своје ангажовање морао је касније прикривати од књаза Николе, који није био наклоњен неким вођама тог устанка.

Ради одмора, опоравка и лечења Богишић је током припреме Законика често боравио у: Фонтенблоу крај Париза (одатле се јављао В. Јагићу у септембру 1876. године);²⁴⁴ у Бадену у августу и почетком септембра 1879. године и у јуну и јулу 1886. године;²⁴⁵ у Њижњем Новгороду (с крстарењем по Волги) у лето 1882. године;²⁴⁶ у Маријенбаду крајем јуна и у јулу 1883. године;²⁴⁷ у Крапинским Топлицама у августу 1884. године, као и у неким другим местима. Кад је у фебруару 1884. године имао удес у Паризу (на улици су га прегазиле кочије), Богишић се после тога морао дуже времена опорављати.

У првој фази свога рада на припреми Општега имовинског законика Богишић је објавио два већа дела чију је припрему започео пре кодификаторске мисије у Црној Гори: *Зборник садашњих правних обичаја у Јужних Словена. Грађа у одговорима из различних крајева Словенског*

²³⁸ Новак 1960, 223.

²³⁹ Новак 1960, 252.

²⁴⁰ Новак 1960, 252.

²⁴¹ Уп. Бојовић 1992, 29–30.

²⁴² Вид. више о томе у: Соловјев 1939, Бојовић 1985а.

²⁴³ Соловјев 1939, 141–142.

²⁴⁴ Јагић 1930, 356.

²⁴⁵ Недељковић 1968, 154.

²⁴⁶ Новак 1960, 70.

²⁴⁷ Новак 1960, 301.

Југа (издање ЈАЗУ, Загреб, 1874) и *Народне пјесме из старијих највише приморских записа* (издање Српскога ученог друштва, Београд, 1878). Поводом комплетирања ових текстова и њихове припреме за штампу Богишић је био у дуготрајној преписци с председником ЈАЗУ Фрањом Рачким и секретаром Српскога ученог друштва Стојаном Новаковићем. Уз то објавио је и краћу расправу *Станак* — о скупштинама представника дубровачких пограничних општина и представника пограничних крајева суседних држава у средњем веку (1877).²⁴⁸ У исто време траје његова опсежна преписка с многим личностима и институцијама, што му је несумњиво одузимало део радног времена. Живећи у Паризу и боравећи у удаљеном Петербургу и другим местима, па и за време боравка у Црној Гори, Богишић је често у својим писмима тражио од пријатеља да му пошаљу разне податке и обавештења, чиме их је понекад оптерећивао.²⁴⁹

У току 1877. године Богишић је био службено ангажован од руске владе на пословима сасвим друге врсте, што је потрајало од половине маја до почетка септембра месеца.²⁵⁰ После ратова које су 1876. године Србија и Црна Гора саме водиле против Турске, у априлу 1877. године Русија је објавила рат Турској, што је било од далекосежног утицаја на стање на Балкану. Руска армија се кретала према Бугарској преко Молдавије и Влашке. У време избијања рата Богишић се налазио у Петербургу, где га је 20. априла затекао позив руководиоца канцеларије цивилних послова главнокомандујућег руске активне армије кнеза Владимира Александровича Черкаског да се придружи тој канцеларији, која се у том моменту налазила у Кишињеву, у Молдавији. Богишић је одмах изразио спремност да се стави на располагање војном ресору, што су убрзо одобрила два руска министарства: Министарство иностраних послова и Министарство народне просвете. На нову дужност Богишић се јавио у Плоештију 28. јуна. Боравећи у Букурешту током наредних месец дана, припремао је нацрт „Привремених правила о устројству судова у Бугарској“ јер се рачунало на скоро ослобођење Бугарске од турске власти. По преласку у Бугарску, „оде преко Шистова у стародревно Трново, слиједећи увијек главни штаб“, али се с војском морао повлачити према Дунаву у напорном маршу. Кад се војска с главним штабом утаборила у селу

²⁴⁸ Ова расправа објављена је истовремено у београдском „Гласнику Српског ученог друштва“ за 1877. годину и у берлинском часопису „Archiv für Slavische Philologie“ за исту годину, који је тада уређивао Богишићев пријатељ Ватрослав Јагић; вид. *Иванишин 1961–1962*, 86.

²⁴⁹ Поводом Богишићевих честих захтева такве врсте Нико Велики Пуцић одбрусио му је у једном моменту да он „није његов тежак“, тј. слуга; вид. *Сиротковић 1986*, 14.

²⁵⁰ Вид. о томе више у: *Богишић 1938 [1902]*, 93–94, *Богишић 1999б*, 48–49, *Пуповци 1996*, 37–45, *Пуповци 2004*, 255–261.

Горњем Студену, „у близини навалне линије Плевне“, Богишић је ту завршио свој нацрт „Привремених правила о устројству судова у Бугарској“, а кнез Черкаски их је издао 24. августа 1877. године.²⁵¹ Боравак у Горњем Студену Богишић је искористио и за сакупљање правних обичаја. После извесних перипетија званично је разрешен дужности 7. септембра 1877. године.²⁵² Из Горњег Студена отпутовао је прво у Београд, а потом преко Будимпеште и Беча у Петербург.²⁵³ Одатле је већ у октобру месецу отпутовао у Париз. Епилог свих збивања на балканском ратишту били су Санстефански мир у марту и Берлински конгрес у јуну/јулу 1878. године.

Међутим, сав Богишићев рад на припреми Законика, а нарочито његово временско трајање, требало је да верификују они чиниоци који су га и упутили у Црну Гору и од којих је зависио његов службени и материјални статус. То су били сâм руски цар и два руска министарства: Министарство иностраних послова и Министарство народне просвете, с тим што је у појединим ситуацијама био важан став и неких других руских министарстава.

Као што се видело из цитираних докумената, Богишић је редовно извештавао о свом раду и Министарство иностраних послова и Министарство народне просвете, а повремено је био у контакту и с руским конзулом у Дубровнику и руском амбасадом у Бечу. У Петербург је долазио кад год је то било неопходно, првенствено ради продужетка своје кодификаторске мисије у Црној Гори или решавања каквога другог за њега важног службеног питања. То не значи да су очекивана одобрења за продужетак његове кодификаторске мисије стизала без проблема и трзавица. Напротив, Богишићеви налогодавци у Петербургу били су веома суздржани и сумњичави, заузимали су став према конкретним ситуацијама. Богишић је пак показивао изузетну упорност, систематичност, довитљивост и акрибичност у представљању својих захтева и ставова, тако да су руски званичници на крају ипак чинили уступке и прихватили његове захтеве.²⁵⁴

Тако се десило да је за продужење Богишићеве кодификаторске мисије у Црној Гори у Петербургу одобрење давано сукцесивно неколико пута: прво у новембру 1875. године за две наредне године; у мају 1877. године за две наредне године и почетком априла 1880. године за две наредне године.

²⁵¹ Пуповци 1996, 45, Пуповци 2004, 262.

²⁵² Пуповци 1996, 44, Пуповци 2004, 261.

²⁵³ Недељковић 1968, 101–103.

²⁵⁴ О томе више вид. у: Богишић 1999а, 251–278, Пуповци 1996, 45–50, Пуповци 2004, 262–267.

Када је првим „читањем“ нацрта Законика (које је трајало од јула 1881. до јануара 1882. године) окончао важну фазу свога рада, Богишић је о томе детаљно известио оба министарства у Петербургу којима је одговарао за свој рад. Тада је покренуо и неколико питања даљег рада, поводом чега је 15. октобра 1882. године одржано посебно саветовање представника надлежних руских министарства, на којем је сачињен и званичан протокол, о чему је раније било речи. Тада је његова мисија продужена до 1. јула 1885. године. Уследила су нова продужења: у јулу 1885. године (до 1. септембра исте године), крајем 1886. године, у маја 1887. године (до 1. децембра исте године), у децембру 1887. године (до 1. марта 1888. године). Тако је протекло више од 15 година Богишићеве кодификаторске мисије.

Богишић је у својој аутобиографији наглашавао да је, иако „без сумње ватрен славенски патриот“, „беспрекидно настојао свеђ и свугдје да се клони политике“.²⁵⁵ Његова друштвена активност заиста је престала одласком из Одесе, али то не значи да целокупна његова кодификаторска мисија у Црној Гори није била у служби политике. Кад се на крају у Петербургу расправљало о Богишићевом пензионисању, представник Министарства иностраних послова истакао је да се Богишићев задатак не може изједначити „с обичним службеним налогом, јер његова обавеза има политички значај“, те да Богишићево дело, с обзиром на стратешке циљеве политике царске Русије, треба да служи као „споменик историјског и цивилизацијског ангажовања Русије на православном Истоку“.²⁵⁶ У томе се за Русију огледао значај Богишићеве кодификаторске мисије.

²⁵⁵ *Богишић 1938 [1902]*, 90, *Богишић 1998б*, 46.

²⁵⁶ *Пуповци 1996*, 57, *Пуповци 2004*, 274.

VIII. КОНАЧНА РЕДАКЦИЈА ЗАКОНИКА И БОГИШИЋЕВИ ЗАВРШНИ ПОСЛОВИ

После другога „читања“ нацрта Законика Богишић је коначну редакцију текста Општега имовинског законика обавио у Паризу. Међутим, већ у јуну 1886. године он се поново сусретао с књазом Николом током његовог боравка у Бечу, а у лето 1887. године и у бањском месту Виши у Француској. Тада је било посебно речи о садржају књажевог указа о проглашењу Законика, за чију је садржину, као што је речено, Русија показивала велико интересовање. О томе сведочи и сачувана преписка између Богишића и књаза Николе из 1887. године,²⁵⁷ као и дописи које је Богишић упућивао руском министарству народне просвете у септембру и новембру исте године.²⁵⁸ У опсежном писму од 18/30. новембра 1887. године Богишић је предложио и дефинитивну редакцију спорних чланова у Законику — 1. и 771, који су у штампаном тексту мало стилски редиговани.²⁵⁹ Послови око књажевог указа (нарочито око датума „увођења Законика у живот“), сложене техничке припреме за штампање Законика и Богишићев однос с руском страном тим поводом условили су да се завршне радње отегну све до пролећа 1888. године.

У свом писму из од 9/21. марта 1888. године Богишић обавештава руског министра народне просвете И. Д. Дељанова да је „штампање посљедњих табака са садржајем, као и штампање Декрета о проглашењу готово немогуће прије утврђивања поменутих датума“, те да се „прије доношења ове одлуке не може ни завршити ни употријебити публицитет

²⁵⁷ Вид.: Вуксан 1936, 288–293, 346–356, Богишић 2004, 302–306, 310–323.

²⁵⁸ Црногорски законици III 1998, 492–501, Богишић 2004, 299–301, 307–309.

²⁵⁹ Уп.: Вуксан 1936, 246–356, Мартиновић 1958, 228.

до којег је књазу много стало и којим се он [Богишић – М. Л.] тренутно бави“.²⁶⁰ Штампане Законика свакако је окончано у наредних месец дана јер је неколико примерака приспело на Цетиње до 26. априла / 8. маја 1888. године, када је одржана велика свечаност поводом доношења Законика.²⁶¹

Општи имовински законик штампан је у Паризу иако на његовој насловној страни стоји: „на Цетињу у државној штампарији“.²⁶² Одштампан је у фирми *Typographie Georges Chamerot* у Паризу (адреса: *Rue des Saints-Peres 19*), с тим што је књажев указ штампан у Народној штампарији у Паризу.²⁶³ Богишић је све време надгледао штампање, које није прошло без тешкоћа јер је требало излити и посебна слова за ћирилички текст Законика. Тираж је био 1.000 примерака, од чега је 200 било намењено Црној Гори, а 700 примерака Русији, која је финансирала штампање, док је Богишић за своје потребе наручио и платио додатних 100 примерака.²⁶⁴ Руска дипломатска мисија у Црној Гори обавестила је 16/28. априла 1891. године Азијски департман Министарства иностраних послова у Петрограду да је примила и предала црногорској влади 300 примерака „Црногорског законика“,²⁶⁵ што значи да је Црној Гори ипак уступљен већи број примерака Законика од првобитно планираног, али тек после две године од његовог штампања.

Доношењем Законика Богишић је испунио свој задатак који је добио од руске владе и тиме је његова кодификаторска мисија била завршена. Он се у мају 1888. године упутио из Париза у Петербург да коначно регулише свој статус код надлежних министарстава, који је прелиминарно договорен посебним протоколом из октобра 1882. године. Морао се озбиљно позабавити својим пензионисањем и добијањем награде поводом израде Законика, а то је било праћено знатним проблемима, који су потрајали скоро две године.²⁶⁶ Богишићево пензионисање одобрио је 9. децембра 1889. године руски цар, а накнадно и одлуку о награди (под

²⁶⁰ *Црногорски законици III 1998*, 499, 501, *Богишић 2004*, 325.

²⁶¹ Песник Лаза Костић у свом писму Богишићу којим га обавештава о свечаности на Цетињу поводом проглашења Законика напомиње да је веома мали број примерака Законика који је доспео на Цетиње: Костић је једва добио три примерка, а тражили су му 50. Стога Л. Костић сматра да треба нешто предузети како би више примерака Законика било послато у Црну Гору; вид. *Кустудија 1989*, 80.

²⁶² О штампању Законика вид. више у: *Пуповци 1996*, 51, *Пуповци 2004*, 268.

²⁶³ *Мартиновић 1958*, 277.

²⁶⁴ *Пуповци 1996*, 51, *Пуповци 2004*, 268.

²⁶⁵ *Пуповци 1996*, 51, *Пуповци 2004*, 268.

²⁶⁶ О томе вид. више у: *Пуповци 1996*, 52–62, *Пуповци 2004*, 269–279.

називом „накнада трошкова“) за припрему Општега имовинског законика. Награду ће Богишић примити у руској амбасади у Паризу 31. марта 1991. године. Тиме су престали службени контакти Валтазара Богишића и руске владе, мада ће он до краја живота остати руски држављанин и пензионер. Руска влада сносила је трошкове Богишићевог рада на припреми Законика, као и за његово штампање, у укупном износу од 160.000 рубаља, што је у оно време била замашна сума.²⁶⁷

²⁶⁷ Пуповци 1996, 62 Пуповци 2004, 279, Соловјев 1936, 11.

IX. БОГИШИЋ КАО МИНИСТАР ПРАВДЕ У ЦРНОЈ ГОРИ И ПРИПРЕМА ДРУГОГ ИЗДАЊА ЗАКОНИКА

Иако је увелико уживао у признањима и руској пензији коју је стекао, Богишић ће после петогодишње паузе обновити сарадњу с црногорским књазом 1893. године. Књаз Никола га је позвао да преузме ресор министарства правде с апелом да „даде живота своме Имовинском законику”, који „лежи неупотребљен”, и да „препороди судове и сачини потребне законе и уредбе”.²⁶⁸ У вези с тим књаз се чак позивао и на моралну обавезу Богишића као „саставиоца Законика“, а било му је веома стало да се Богишић прихвати министарске дужности. За књаза и Црну Гору Богишићев долазак на положај министра правде постао је питање престижа.

Богишић није хтео да одустане од својих научних послова што су га везивали за Париз нити да се лиши свих предности које му је пружао живот у тој светској метрополи. Зато се двоумио, али је на крају попустио.²⁶⁹ Постао је први министар правде у Црној Гори и начелник књажевске канцеларије за израду закона (законодавна власт и даље је била у књажевим рукама), а уједно и члан Државног савјета. С црногорском владом закључио је повољан финансијски уговор који му је уз то омогућавао да борави у Паризу, а да по потреби долази на Цетиње, где му је

²⁶⁸ *Мартиновић 1958, 239, Поповић 1995, 715, Црногорски законици III 1998, 514, 515.*

²⁶⁹ Богишићев пријатељ из младости (из времена заједничког деловања у Уједињеној омладини српској) војвода Симо Поповић (иначе родом Сремац) убеђивао је Богишића по књажевом налогу да прихвати понуђено министарско место; вид. *Поповић 1995, 717–727.*

званично било седиште као министру.²⁷⁰ Уз друге прописе које је припремио и различите државне послове у којима је учествовао током свога министарског мандата, Богишић је припремио и Друго издање Општега имовинског законика.

Тако се Богишић нашао у другачијем положају од онога који је имао током припремања првог издања Законика. Иако је остао ауторитет славног научника и рускога државног саветника у пензији, Богишић је као црногорски министар правде био непосредно потчињен књазу.²⁷¹ То значи да је имао служити не само држави, чију је високу функцију обављао већ и непосредним интересима црногорског владара, коме је углед у иностранству, — према запажањима савременика, — почео опадати. За Богишића је то већ био положај коме су претиле извесне слабости. Временом је на Цетињу нарасло и незадовољство његовим начином рада: Богишић је обилато користио могућност, предвиђену уговором, да борави у Паризу, а на Цетиње је долазио све ређе.²⁷² Ипак, остао је на министарском положају до фебруара 1899. године.

Као министар правде Црне Горе Богишић је у почетку био почео озбиљно радити на преуређењу судства. До темељне реформе судства ипак није дошло јер му је, изгледа, сугерисано да је довољно постојеће стање „мало боље средити“.²⁷³ Како у својим мемоарима наводи војвода Симо Поповић, који је у то време био министар просвете,²⁷⁴ Богишић је предузео послове на уређењу Великог суда, окружних и капетанских судова, издавао је законске наредбе, позивао судије и писаре окружних и капетанских судова на Цетиње, објашњавао им Општи имовински законик и упућивао их у његову примену. Од 1893. до 1896. године Богишић је припремио и издао 11 министарских наредби са законском снагом ради организовања правосуђа за успешну примену Законика, које се односе: на рокове за жалбу против судских пресуда; судско потврђивање уговора, нарочито о стицању некретнина; дописивање нижих власти с Великим судом; судски одмор; рок којим судске пресуде постају „непоречене“; прилоге „билета“ које нижи судови шаљу вишим; држање судија наспрам парничара; приставну службу у Великом суду и окружним капетанствима; приступање Господару ради судских послова.²⁷⁵ Користећи и резул-

²⁷⁰ Вид.: *Црногорски законици III 1998*, 514–515, *Бојовић 1985б*, *Богишић 1999б*, 75–77.

²⁷¹ *Луковић 1998*, 679.

²⁷² *Поповић 1995*, 716–722.

²⁷³ *Поповић 1995*, 722.

²⁷⁴ *Поповић 1995*, 721–722, *Мартиновић 1958*, 240–241.

²⁷⁵ Вид. о томе више у: *Богишић 1938 [1902]*, 92, *Богишић 1999б*, 52, *Мартиновић 1958*, 240–241, *Поповић 1995*, 716–722, *Пуновци 2004*, 280.

тате своје анкете у Црној Гори из 1873. године, Богишић је по књажевој жељи написао је и Привремена правила о ванбрачној деци, која су имала снагу законског прописа. Израдио је и споменицу о повишењу државне титулатуре црногорског господара са степена „Величанство“ на степен „Краљевско височанство“, што је пропраћено оригиналном расправом из области јавног права.²⁷⁶

Боравак у Црној Гори у својству министра правде Богишић је искористио и за своја правно-социолошка истраживања патријархалног друштва, која су га враћала теми односа у породици, братству и племену.²⁷⁷ Јасно је уочио да су те форме патријархалног друштва међусобно повезане и условљене, те да их треба изучавати у целини, што га је водило оригиналним закључцима о стварању црногорске државе преко савеза племена.

Као министар Богишић је имао могућности да се више креће по Црној Гори, те да непосредно анализира порекло и устројство племенског друштва, чији су остаци и даље егзистирали. **Сакупио је огромну грађу** коју је назвао *Ономастикон* (чува се у његовом архиву у Цавтату).²⁷⁸ Међутим, није успео да на основу те грађе напише посебну студију.

Већ прве године свога министарског мандата Богишић је покушао да сакупи нову грађу о обичајном праву у северној Албанији, посебно о *Законику Леке Дукађинца*.²⁷⁹ Зато је доставио одговарајуће инструкције (користећи и свој упитник из 1873. године) локалним властима у пограничном делу Црне Горе према Албанији. Одговорио му је капетан Јован Лазовић из Подгорице, који је добио информацију да *Закон Леке Дукађинца* постоји у писменој форми код главару Ибрахим-бега Соколовића у Скадру, кога Арбанаси зову *серђеде*. Лазовић није могао наћи текст *Закона Леке Дукађинца*, па се због тога Богишић наредне године лично упутио у Скадар, али ни он није пронашао *Законик* у писменој форми.

²⁷⁶ Уп.: *Мартиновић* 1958, 241, *Пуповци* 2004, 281. Пристанак највећих европских држава за такву промену титуле уследио је тек 1900. године, приликом прославе 40-годишњице књажеве владавине. Десет година касније (1910), о педесетој годишњици књажеве владавине, књаз ће бити проглашен за краља, а Црна Гора за краљевину.

²⁷⁷ Вид. о томе више у: *Мартиновић* 1958, 242–248, *Шћепановић* 1987, *Луковић* 2004г.

²⁷⁸ Грађа обухвата резултате његових истраживања црногорских и других јужно-словенских племена, затим кавкаских племена (која је непосредно истраживао 1872. године) и традиционалних патријархалних заједница у Алжиру, Јапану, Велсу, Тоскани и Баварској; вид. *Мартиновић* 1958, 243.

²⁷⁹ Вид. о томе више у: *Недељковић* 1956, *Пуповци* 1968, 17–24, *Луковић* 2004г, 253–258.

Богишић је потом молио француског конзула у Скадру Александра Деграна (*Alexander Degrand*), који се такође бавио научним истраживањима, да му помогне у трагању за текстом *Закона Леке Дукађинца*. Дегран му је одговорио да ни он није могао наћи никакав текст у писменој форми, али је упознао Богишића с институцијом *серђеде*. Та институција примењивала је обичајно право у усменој форми, које је називано *Законом Леке Дукађинца*, а одлуке ове институције признавали су и турски судови. Турски посланик на Цетињу Февзи-беј потврдио је Дегранове констатације и сматрао је да о нормама *Законика Леке Дукађинца* треба прикупљати информације из разних извора с подручја северне Албаније (из десет горских „кантона“ и четири „кантона“ у равници око Скадра). Он је уједно ставио Богишићу на располагање „Годишњак Скадарског вилајета“ за 1892/1893. годину (с преводом), где је дат статистички опис Малесије и горских племена, као и један текст о *Законику Леке Дукађинца*.

Настављајући своја интересовања за *Законик Леке Дукађинца*, Богишић је издао и додатне инструкције локалним властима у пограничном делу према Албанији. И сâм је имао краћи разговор на ту тему са Арбанасом Марашом Марковим, племенским капетаном из *Кучке Крајине* (*Затријебач*). Скромне податке пружио му је и војвода Лакић Војводић из пограничног племена *Васојевићи*. Међутим, почетком децембра 1894. године капетан Јован Лазовић из Подгорице обрадовао је министра Богишића. Држећи се Богишићевих писмених инструкција, Лазовић је имао опсежне разговоре са Сокољом Бацијем (*Sokol Baci*), једним од главара северноалбанског (малисорског) племена *Груде*, који је у то време био емигрант у Подгорици. Белешке из тих разговора у виду 75 одговора (тачака) Лазовић је послао Богишићу.²⁸⁰ Током свог боравка у Црној Гори Богишић није могао доћи до новог материјала о *Закону Леке Дукађинца*. Одговори Сокоља Бација односили су се на поступак поводом следећих случајева: 1) убиство и рањавање; 2) настанак незаконитог детета или силовање; 3) напуштање веренице или вереника; 4) крађа; 5) забрана преласка преко имања или његовог коришћења; 4) сеча дрвета у туђој шуми; 6) наношење штете туђим усевама или некошеној ливади; 7) случај кад животиња једног власника убије животињу другог власника; 8) убиство туђе животиње у самоодбрани; 9) случај неодазивања на позив царске војске; 10) продаја некретнина уз право сродника на пречу куповину; 10) неспоразуми око међа; 11) право на пут преко туђег имања; 12) невраћа-

²⁸⁰ Богишићев материјал о *Законику Леке Дукађинца* користио је, међу осталима, историчар права Сурја Пуповци из Приштине у припреми своје опсежне студије о грађанскоправним односима у *Законику Леке Дукађинца*. То његово дело (писано на српском језику) убрзо је постало познато међу свим истраживачима *Законика Леке Дукађинца*; вид. Пуповци 1968.

ње дуга и камата у случају дуга; 13) право натапања и изградње воденица на водотоцима; 14) заједничка имовина братства и племена; 15) деоба заједничке куће и наслеђивање у разним случајевима; 16) веридба девојке; 17) давање домаће животиње другоме на коришћење и чување (*наполица* и *кесим*); 18) давање волова ради орања; 20) обезбеђење дугова (*залога* покретних и непокретних ствари).²⁸¹ Као што се види, овако записане норме *Законика Леке Дукађинца* обухватају материју из области кривичног, стварног, облигационог, породичног и наследног права и у многим елементима подудариле су се с материјом Богишићеве анкете из 1873. године.

Најзначајнији Богишићев учинак у својству министра правде Црне Горе било је припремање другог издања Општега имовинског законика за Књажевину Црну Гору.²⁸² О потреби да се приступи припремању „извјесних преинака и допуна“ у Законику Богишић је с књазом Николом разговарао вероватно средином 1894. године. С тим у вези Богишић у свом писму из Дубровника од 26. августа / 7. септембра 1894. године говори опширније о предузетим радњама, па и о томе да је пре издавања Законика потребно прегледати и његову језичку страну.²⁸³ Између осталог, Богишић пише:

„Иако је наш законик управ ради језика и стила био и много хваљен, ја сам сâм запазио у њему неколико мјеста у које се увукла по која неправилност и која у новом издању не смије остати; опазио сам такођер по који одвише апстрактан обрт и израз које треба упростити. Овакве опаске може много боље од самога аутора биљежити неко трећи, јер сваки трећи у оваквоме послу може бити објективан. Требало је дакле тражити вјешта језикословара, који би имао знања, воље и времена, да прочитав Законик начини своје опаске у овоме смислу.“²⁸⁴

Поред тога, Богишић је сматрао да треба пронаћи једног вештог човека који би изradio стручни регистар („*table analitiques des matiers*“) за Законик, с тим што је сматрао да то мора бити „приличан правник“ који „знаде савршено језик“. Међутим, није могао наћи сарадника који би имао оба та својства, тако да се морао „задовољити с човјеком, који има

²⁸¹ Уп. Пуповци 1968, 11–32.

²⁸² Вид. о томе више у: Богишић 1938 [1902], 100, Богишић 1999б, 53, Мартиновић 1958, 248–253, Пејовић 1960, Пуповци 2004, 281–282, Богишић 2004, 326–329.

²⁸³ Ово писмо објављено је у целини у цетињском часопису „Записи“, књ. XVI (јули 1936), 28–31, и у Богишић 2004, 326–329, а парафразирано је у Мартиновић 1958, 249.

²⁸⁴ Богишић 2004, 326–329.

приличног знања језичног, али који жали Боже није никакав правник“.²⁸⁵ Учинак тога сарадника, кога Богишић не именује, био је ипак недовољан за успешну израду стручног регистра. А у односу на контролу чисто језичке стране Законика Богишић пише:

„Није било лако изнаћи ни филолога ради биљежења ријечи и изрека, које би се у новоме издању могле популарније, конкретније и правилније казати. Али опет по познатоме *la critique est aînée*, нашао сам лакше филолога критичара, него ли извршиоца тек што приведеног рада. Он је већ и прочитао половину Законика и учинио приличну количину биљежака. Мој се језичар упушта одвећ дубоко у ситнице; он се забавља на примјер како је писана ријеч ‚неће‘, јер мисли да су то двије ријечи, које треба писати на по се ‚не‘ – ‚ће‘. Он хоће да све буде сведено на чисто народно-српске облике, те би хтио да се мјесто ‚Књаз‘ и ‚Књажевина‘ пише ‚Кнез‘ и ‚Кнежевина‘, мјесто ‚општи‘ – ‚опћи‘ и т. д. То ситничарење ипак није с горега. Између много сувишнога, на које се не треба обзирати, наћи ће се без сумње у његовим биљешкама многа здрава зрна, за која ће добро бити да се узму у претрес. Ја сам већ имао с тим филологом и неке састанке, те сам правио и *anticritique* његовим опаскама. Даје се разлогу. Жао ми је само што сјутра, на неколико дана, одлази из Дубровника, тако да ће о осталом доцније бити говора.“²⁸⁶

Као што је раније речено, из „нотице“ *L historique d'une codification* објављене 1901. године²⁸⁷ сазнајемо, између осталог, да је Богишић „од примједба које је примио на прво издање Општега имовинског законика узео у обзир оне које су му дали Нићифор Дучић из Београда и професор Р. Јани из Дубровника, којима се такође захваљује“.²⁸⁸ Стога се вероватно наведени Богишићеви коментари о „филологу критичару“ односе на професора Р. Јанија из Дубровника, а сигурно је да су неке од његових сугестија усвојене.

У припреми измена Законика Богишић је проверавао неке одговоре својих извештача из 1873. године. Овог пута главни извештац му је био његов пријатељ архимандрит Нићифор Дучић, који је важио за доброг познаваоца обичајног права у Херцеговини и Црној Гори, а кон-

²⁸⁵ Богишић 2004, 328.

²⁸⁶ Богишић 2004, 328.

²⁸⁷ Мартиновић 1958, 263.

²⁸⁸ Као министар правде Црне Горе Богишић је писао књазу Николи из Дубровника опширно писмо 26. августа / 7. септембра 1894. године, у коме говори о примедбама „филолога критичара“ на текст Законика из 1888. године. Вероватно је реч о Р. Јанију; уп.: Мартиновић 1958, 249–250; Богишић 2004, 328.

султовао је и неке угледне личности на Цетињу и племенске капетане.²⁸⁹ Измене и допуне Законика Богишић је припремао у Паризу остајући у преписци с књазом, посебно у вези с правним и техничким проблемима.²⁹⁰ Књаз је тражио да се друго издање Законика појави што пре како би се прецизирао начин стицања имовине странаца у Црној Гори, што је била актуелна практична потреба црногорске државе петнаестак година после стицања општег међународног признања. Стога се није истрајало у намери да се изради планирани стручни регистар и обави додатна језичка контрола.

Књажевим указом од 14/27. јануара 1898. године („на дан Светог Саве Српскога“) новелирано издање Општега имовинског законика ступило је на снагу 1. априла исте године. У Указу се каже да је прво званично издање Законика „посве исцрпено“ и да је „настала потреба да се припреми ново“, а затим се наглашава да је то законодавно дело у целом правничком свету било једнодушно поздрављено одобравањем и похвалама, што је потврдила и његова примена у судовима. Ипак, — каже се даље у Указу, — судска пракса је указала на места у Законику која је требало „подврћи особитом пријегледу и разматрању, те их у склад довести са приликама и потребама које за ово вријеме насташе или се објавише“.

Како то стоји и у Богишићевим списима, „преинаке“ су извршене у 30 чланова Законика, али од тога само у 3–4 члана темељно, док су остали чланови претрпели незнатне измене. У језичком погледу измене Законика сводиле су се на „углађивање појединих ријечи“, док технички термини нису мењани, осим у једном случају. И друго издање Законика штампано је у Паризу, у фирми *Chamerot & Renouard*, а Указ је штампан у Народној штампарији у Паризу.²⁹¹

Неколико месеци после тога Богишић је писмом замолио књаза да га ослободи службе,²⁹² што су неки из књажеве околине с нестрпљењем очекивали сматрајући да је одавно „дигао руке од посла“.²⁹³ Књаз је у свом писму од 22. фебруара 1899. године поновио Богишићу своје „одавно, и за увијек утврђено признање за вјерну службу и зналачки рад“ и уз

²⁸⁹ Поред Н. Дучића Богишићеви консултанти су били: Јагош Радовић (који је учествовао у „читању“ две верзије нацрта првог издања Законика), Перо Матановић, Илија Радмановић, Ристо Поповић, Марко Драговић, Стево Поповић–Јабучанин, као и племенски капетани Т. Вукотић, И. Поповић, В. Поповић, Ј. Лазовић и др.; вид.: *Мартиновић* 1958, 165, *Мартиновић* 1964, 3, *Никчевић* 1984, 11.

²⁹⁰ Вид. *Пејовић* 1960.

²⁹¹ *Мартиновић* 1958, 277.

²⁹² *Поповић* 1995, 725.

²⁹³ *Поповић* 1995, 722.

владарску захвалност пожелио му дуг живот „на корист српске књиге и науке, на славу њену”.²⁹⁴

Међутим, књаз Никола и Богишић сусретали су се и касније, што је било од обостране користи.²⁹⁵ Већ 1901. године, приликом књажевог боравка у Паризу, Богишић је консултовао књаза о постојању породичних задруга на подручју Старе Црне Горе (Катунска, Ријечка, Љешанска и Црмничка нахија), а 1902. године Богишић је на књажев захтев правио план о стварању Велике школе на Цетињу.²⁹⁶

После престанка министарског мандата у Црној Гори пред Богишићем је било последњих десет година живота. Уживао је високи научни углед у европским (нарочито словенским) правничким круговима. То илуструје и гест чешког научника Карела Кадлеца, који је своју студију о задрузи у словенском праву (Праг, 1898) посветио „др Балтазару Богишићу, министру правде Црне Горе, бившем професору историје словенског права на Новоросијском универзитету и преданом писцу у области словенске правне историје”.²⁹⁷ Богишић се бавио мишљу да покрене посебан часопис посвећен словенској породици, те да у Паризу организује словенску библиотеку слично оној у Одеси из времена његове професуре.²⁹⁸ А занимање за задружну породицу међу Јужним Словенима није јењавало. Инспириран управо Богишићевом расправом о инокоштини код Срба и Хрвата, универзитетски библиотекар из Граца др Јан Пајскер (**Jan Reisker**), писац монографије *Српска задруга* (1900), боравио је у Црној Гори ради изучавања друштвених односа, о чему је Богишића обавестио К. Кадлец у новембру 1900. године. С Пајскером ће Богишић водити полемику око питања узрока настанка и дуготрајног одржавања породичних задруга,²⁹⁹ а размењена аргументација и данас не губи на актуелности.

У Богишићевој публицистичкој делатности последњих година његовог живота³⁰⁰ издваја се критичко издање Дубровачког статута (Загреб, 1904), које је припремио заједно с угледним историчарем из Беча Константином Јиречеком (**Konstantin Jireček**), оснивачем чешке балканистике.³⁰¹ Тиме је, после двадесетогодишњег одгађања, испунио обавезу коју је имао према Југославенској академији знаности и умјетности у За-

²⁹⁴ Богишић 1938 [1902], 101, Богишић 1999б, 53, Мартиновић 1958, 252–253, Пуповци 2004, 281–282.

²⁹⁵ Луковић 1997, 681.

²⁹⁶ Мартиновић 1958, 256, 258.

²⁹⁷ Уп. Кадлец 1898.

²⁹⁸ Соловјев 1935, 11, Мартиновић 1958, 256.

²⁹⁹ Уп. Мартиновић 1958, 258–259.

³⁰⁰ Уп.: Богишић 1986, 504, Богишић 1998, 536, Пуповци 2004, 385–386.

³⁰¹ Вид. Богишић 1904.

гребу, још из времена кад је њом руководио Фрањо Рачки.³⁰² Последњи свој рад, посвећен судским записима из Паштровића из времена њиховог аутономног „комунитада“ (што их је прикупио још у јесен 1875. године) Богишић је објавио 1906. године у београдском часопису „Архив за правне и друштвене науке“, који је покренут управо те године.³⁰³

Иако поремећеног здравља, али материјално добро обезбеђен,³⁰⁴ Богишић није одустајао од дугих путовања. Почетком 1908. године почео је чешће побољевати и у пролеће се отиснуо преко Беча пут родног Цавтата. Смрт га је задесила на Ријеци 24. априла 1908. године (по грегоријанском календару). Богишићеве посмртне остатке одмах је пренела његова сестра у Цавтат, где почивају на месном гробљу.³⁰⁵

³⁰² Сиротковић 1986, 15.

³⁰³ Вид.: Богишић 1998, 501–530, 536, Пуповци 2004, 230–233.

³⁰⁴ Уп. Пуповци 2004, 63–65.

³⁰⁵ Сиротковић 1986, 10, Пуповци 2004, 63.

ТРЕЋИ ДЕО
ЈЕЗИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ
ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА

I. БОГИШИЋЕВ УВИД У ЈЕЗИЧКО СТАЊЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Студије на престижним универзитетима у Аустрији, Немачкој и Француској дале су Богишићу широко правно-историографско образовање и утемељиле његова општа лингвистичка знања. Боравећи у Црној Гори, Богишић је имао прилике да унеколико упозна и њену језичку стварност, и то како праксу живог говора тако и писане речи. Несумњиво је да је Богишић највише контаката имао на Цетињу с људима из непосредног књажевог окружења, као и с онима који су му додељени као информатори за обичајно право. На Цетињу је имао прилике да, уз књаза, комуницира и са „извањцима“, тј. људима пореклом изван Црне Горе који су радили у црногорским државним и културним институцијама.¹ Они су имали извесно образовање и унеколико негован језички израз, наравно према ондашњим узусима српскога књижевног језика, који још није био довољно стабилизovan.² Али, Богишић је ту сусретао и аутентичне представнике говора црногорске престонице и појединих племенских области у Црној Гори. То су неретко били и потпуно неписмени људи, који су говорили својим завичајним дијалектом. Распоред дијалеката на територији Црне Горе данас је добро познат, а Црна Гора је у том погледу највише проучавана у односу на све друге области српскога говорног

¹ „Извањцима“ су у Црној Гори називали људе у црногорској служби који су долазили из других суседних, претежно српских крајева; они нису доживљавани као странци (понекад само као „лацмани“). О извањцима у Црној Гори за време владавине књаза/краља Николе вид. у *Кустудија 1998*.

² Вид.: *Пецо 1888, Остојић 1988, Остојић 1996, Остојић 2006*.

подручја. О томе говори бројна дијалектолошка литература,³ а исцрпну библиографију говора Црне Горе (уз историјат њиховог проучавања) објавио је Драго Ћупић, научни саветник и дугогодишњи директор Института за српски језик САНУ.⁴ Црногорским говорима посвећен је и посебан зборник радова с научног скупа који је одржан у Црногорској академији наука и умјетности 12. и 13. маја 1983. године.⁵ Д. Ћупић је забележио:

„Дијалекатски мозаик Црне Горе има два прелива једне основне боје коју називамо новоштокавским говорима. Један од њих, онај који на западној страни карте Црне Горе, при чему граница иде са југозапада на сјевероисток, дијагонално дијелећи ову републику, има четири акцента и друге особине млађих ијекавских новоштокавских говора херцеговачког типа, док онај на истоку и југу има два силазна акцента, са појавама и узлазних акцената у двјема зонама (Васојевићи и Бјелопавлићи, гдје је ликвидацијом окситонезе дошло до система од четири акцента) и цио низ појава које карактеришу старије новоштокавске говоре. Изнијансираност мозаичне површине источног и југоисточног дијела карте је знатно израженија него на западном дијелу те карте.“⁶

Дакле, територија Црне Горе дијалекатски је преполовљена „дијагонално“, правцем југозапад—североисток. Северозападну половину Црне Горе прекрива *источнохерцеговачки дијалекат*, а југоисточну који се најчешће назива *зетско-сјенички дијалекат* (варијантни називи су *зетско-јужносанџачки дијалекат* и *зетско-рашки дијалекат*). Граница међу њима иде „од најсевернијег залива Боке Которске, код Рисна, и иде мало ка северу, а затим ка истоку, испуштајући црногорска племена Цуце, Озриниће, Загарчане, Комане, Бјелопавлиће, Братоножиће [...]”⁷ и Васојевиће, а обухватајући Црногорску Херцеговину и чак северни део земљишта које је припадало Црној Гори до 1878. године: Грахово, Пјешивце, Жупу, Луково, Дробњак, Ускоке и Морачу“.⁸

Известиоци у Богишићевој анкети из 1873. године — војвода Ђуро Матановић (информатор за Стару Црну Гору), сердар Јоле Пилетић (информатор за Пипере и још неке делове Брдâ), бивши сенатор Видо Бошко-

³ Од синтетичких дела вид.: *Ивић 1956, Ивић/Брозовић 1988, Пецо 1978, Пешикан 1984.*

⁴ Вид.: *Ћупић 1984, Ћупић 1988, Ћупић 2002.*

⁵ Вид. *Црногорски говори 1984.*

⁶ *Ћупић 1984, 97.*

⁷ П. Ивић је тада (1956) изван *источнохерцеговачког дијалекта* оставио и говор племена *Ровца*, али су каснија прецизна истраживања Драгољуба Петровића и Мата Пижурице потврдила да и Ровца припадају зони тог дијалекта; уп. *Пижурица 1981, 228.*

⁸ *Ивић 1956, 130.*

вић (информатор за Бјелопавлиће) и војвода Марко Миљанов Поповић⁹ (информатор за Куче, Зету и Скадарску Малесију) репрезентовали су говоре зетско-ловћенске и зетско-комске зоне у оквиру *зетско-сјеничког дијалекта*,¹⁰ а војвода Ђуро Церовић (за крајеве Херцеговине [Никшићка Жупа, Грахово, Ускоци, део Бањана и Дробњака] који су разграничењем 1859/1860. припали Црној Гори) дробњачки говор у оквиру *источнохерцеговачког дијалекта*.

Међутим, у записаним одговорима на питања из анкете не могу се реконструисати језичке особине извештаца, осим код употребљених термина. Као што је речено, одговоре на питања из анкете за материју из Албаније уносио је лично Богишић, а за материју из Црне Горе и Херцеговине писар који је додељен Богишићу (Стево Гаврилов),¹¹ али по Богишићевом диктату. У формулацијама тих одговора препознајемо заправо Богишићев језички израз (идиолект), што не изненађује: требало је да записани одговори послуже њему као грађа за Законик и он се трудио да их формулише тако да правнички буду јасни и употребљиви у даљем раду. Изузетак је једино текст из анкете о државном праву Црне Горе, који потиче од непознатог аутора. То и није од значаја за језик Општега имовинског законика, јер је материја „државног права“ (јавно право) касније изостала из садржине Законика (када се он од „земаљског“ свео на *имовински*).

Изван црногорске престонице, по унутрашњости Црне Горе, Богишић се мало кретао. За време осмомесечног боравка у Црној Гори 1873. године с књазом је направио три мала излета у разним правцима од Цетиња, а у новембру је боравио 18 дана у Даниловграду (за који Богишић каже да представља „географски центар земље и да се још гради“). У Даниловграду се Богишић детаљније упознао с радом окружног начелства. Тада је, како каже, „завирио у неколико предјела Црне Горе и Брда“, ¹² а

⁹ Познато је да је војвода Марко Миљанов дуго био неписмен, а почео је да пише текстове тек 1883. године, када је већ имао 50 година; вид. *Чађеновић 1981*, 17.

¹⁰ За овај дијалекат дајемо његов првобитно коришћени назив *зетско-сјенички* (вид. *Ивић 1956*). У међувремену су се у дијалектологији почели користити и називи *зетско-јужносанџачки* и *зетско-рашки* (вид. *Ивић/Брозовић 1988*).

¹¹ У свом писму начелнику Стремоухову у руском Министарству иностраних послова из фебруара 1874. године Богишић каже за овог писара да је „полуписмен“, а из извештаја који је Богишић истовремено послао књазу Николи види се да се тај писар звао Стево Гаврилов (вид.: *Бојовић 1992*, 26, *Црногорски законици III 1998*, 338); писар Стево Гаврилов користио је стару (предвуковску) ћирилицу (вид. *Никчевић 1984*, 15).

¹² *Бојовић 1992*, 27.

из каснијих списа види се да је тада посетио и манастир Острог.¹³ Богишић не каже које је крајеве накратко обишао приликом дужег боравка у Даниловграду, али су то првенствено могли бити они крајеви који су му се нашли на путу за Никшић, Спуж и Подгорицу. Дакле, поред Бјелопавлића, у чијем је средишту (Даниловград) боравио, прошао је у правцу Никшића део Пјешиваца, а можда обухватио и окрајак Никшићке Жупе, а с друге стране — према Спужу и Подгорици, евентуално део Пипера. У правцу манастира Мораче (где је тада било седиште Морачког начелства) сигурно се није кретао јер у својим каснијим списима каже да је овај манастир (као и Пивски манастир) посетио тек 1894. године.¹⁴

Књаз Никола је омогућио Богишићу да се упозна и с црногорским законским споменицима: законом познатим под називом *Стега* из 1796, Законом владике Петра I из 1798–1803. године и Законом књаза Данила из 1855. године.¹⁵ Што се тиче писаних административних аката у Црној Гори новијег датума, Богишић их је упознао у архиви Сената, неких окружних начелстава и капетанских судова, које је лично обишао. Већи део исписа из протокола окружних начелстава и капетанских судова сачињен је ипак касније, и то тако што су Богишићу протоколи накнадно послани у Дубровник, а делове које је он потом означио преписивао је писар Стево Гаврилов на Цетињу, па су онда слати Богишићу. Из тих аката Богишић је могао стећи какву-такву слику о писаном изразу државне (посебно судске) администрације.¹⁶

Богишић није коментарисао дијалекатске и друге општије језичке разлике у Црној Гори свога времена, ни 1873. године ни касније поводом наредна три доласка у Црну Гору (1875, 1881, 1884), када је боравио много краће. Он тим разликама (као што ћемо видети) и није поклањао неку пажњу. За њега је термиолошка проблематика била у првом плану, тако да је уочавао извесне разлике у термиолошкој лексици (од значаја за припрему Законака) и унутар Црне Горе. Али, Богишић је имао своју визију језичког израза Законака. Она се манифестовала у начелима којих се придржавао у језичког обликовању Законака, а посебно у начину решавања отворених термиолошких питања у припреми Законака.

¹³ Окружна начелства била су иначе устројена две године пре тога и водила су релативно уредне протоколе. Она су судила у другом степену (а Сенат у трећем степену); до њиховог оснивања једини другостепени орган био је Сенат.

¹⁴ У *Аутобиографији* Богишић каже да је као министар правде у Црној Гори био у манастиру Морачи 1894. године, када је обишао и Пивски манастир (а да је Острог посетио раније); на том путовању попео се на Комове и на врхове још неких планина. Вид. *Богишић 1938 [1902]*, 99.

¹⁵ *Црногорски законици III 1998*, 336.

¹⁶ *Црногорски законици III 1998*, 336.

II. БОГИШИЋЕВА НАЧЕЛА ЈЕЗИЧКОГ ОБЛИКОВАЊА ЗАКОНИКА

Као што је раније речено, Богишић је још на почетку своје кодификаторске мисије дефинисао став према језичком изразу будућег Законика. Он је 15/27. октобра 1873. године писао начелнику П. Н. Стремоухову у руском министарству иностраних послова:

„Језик закона мора бити свакоме схватљив и колико је могуће конкретан, при чему треба избегавати све загонетке и народу нејасне апстракције. То није само с циљем: α. да би јасније било простом и неписменом народу, него и β. да би закони били схватљиви и самим судијама, који су, како је већ познато, такође у већини неписмени. Ако се, претпоставимо, услед множења школа у том погледу кроз извјесно вријеме много и измијени, ипак још дуго, из Вама познатих разлога, Црна Гора неће имати образованих правника и својих судова, а тим мање и учених тумача закона.“¹⁷

А у свом извештају који је 22. фебруара 1874. године послао књазу Николи Богишић каже:

„Језик Закона треба да буде разумљив свакоме и осим тога да, на колико је то могуће, буде конкретан, избјегавајући по могућности свеколике абстракције, које народ појмити не може. И то не само ради тога:

а) да би закон разумјели маса народа, него и

б) да би их разумјели сами судници. И ако с умножењем школа (које је једна из великих заслуга управе Ваше Свјетлости) и буду се све то више умножавали писмени судци, ипак ће још на дуго вријеме бити у Црној Гори уз писмене и судаца неписмених. Имајући бо и они своје

¹⁷ *Црногорски законици III 1998*, 321, 327, *Богишић 2004*, 238–239.

заслуге, нити треба нити би праведно ни политично било одстранити их само зато што су неписмени. Исто је тако неопходна та лака разумљивост закона и ради тога, што ће још неколико времена проћи док довољан број школованих правника буде у Црној Гори.

Ипак при свој разумљивости израза, унутарња економија и расподељење материја, исто као и вањска форма, треба да тим не мање имају научни значај.¹⁸

У извештајима исте садржине које је фебруару 1874. године упутио руским министарствима Богишић се такође дотицао и језичког израза Законика понављајући ставове које је у октобру претходне године изложио Стремоухову, уз додатна образложења која се тичу разумљивости закона за саме судије.

Овим идејама Богишић се руководио све време рада на Законнику. У својој брошури *Поводом Црногорскога грађанског законика. Неколико ријечи о начелима и методу усвојеном при изради* Богишић каже да се старао да „језик буде прост и народан, избјегавајући у истоме, колико се могло привијања (*les tournures*) и ријечи које су узајмили књижевници из иностранјих језика или их начинили по духу тих језика“. А потом истиче:

„За стил у Законнику узео сам главно правило то да ме народ може добро разумијети, и кад би год превећ сажетости морало довести нејасност, ту сам се волио изложити укору да сам многорјечив. Тако исто, и с једног другог гледишта, нијесам запињао да уврстим исто законско правило на више мјеста кад год је то погледом на разумљивост од потребе било.“¹⁹

Десетак година након доношења Општега имовинског законика, после бројних похвалних оцена о Законнику, које нису мимоилазиле и његов језички израз, Богишић је имао све разлоге да сумира и властите оцене о Законнику — у *Аутобиографији*.²⁰ У том се тексту прво каже:

„Састављач је, између осталог, настојао да постигне ове циљеве: да учини Законик разумљив суцима и народу; да га доведе у сагласје са неписаним законом и са одношајима народног живота; да уздржи неку равнотежу између различитих елемената, и да по томе избјегне не само

¹⁸ Уп.: Бојовић 1992, 16–26, Црногорски законици III 1998, 338–350, Богишић 1999а, 263–274, Богишић 2004, 246–257.

¹⁹ Богишић 1986, 204.

²⁰ Ове оцене потичу од Богишића без обзира на то да ли је текст *Аутобиографије* Богишић сâм сачинио или је то учинио Луко Зоре из Дубровника према Богишићевим подацима, како је то тврдио Н. Мартиновић. Вид. Мартиновић 1958, 56.

дуализму, који се обично увлачи међу законик и назоре пука, него још да учини Законик наравним темељем даљег правног развитка у земљи.²¹

А резултат таквих својих настојања Богишић оцењује на следећи начин:

„У ниједном се другом законуку не срета тако чист и жив језик, и то онај који прост народ говори, што ипак ни мало не смета, да је језик у законуку лијеп, књижеван и елегантан. Веома се мало законодавалаца обазирало на то, хоће ли широка публика резумјети њихове техничке изразе. Богишић је црпао своје техничке изразе из народног језика; а када их не би налазио, те би био усилован да их сам састави, то је чинио држећи се опет духа народног језика.“²²

О свему томе Богишић говори подробно у рукопису своје шире расправе *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*, који је настао несумњиво у време кад је он практично обавио главнину посла на изради Општега имовинског законика. Богишић логички сређено и документовано излаже своје опште принципе којих се придржавао у раду на Законику, али нам истовремено осветљава и властите представе о српском језику. Он одмах наглашава:

„Ми истина не примисмо одређена напутка о томе кад нама наложено би састављање законика. Али ако добро схватисмо елементе економског и друштвеног живота земље, његове замашније потребе, његове главне појмове о правди, његов земљописни положај и свезе са иностранством, надамо се да смо појмили главније намјере законодавца о особинама законика и цијел коју се нада достигнути његовим издањем [...]“²³

У вези с тим Богишић излаже у осам тачака принципе којих се придржавао, да би у односу на језик и стил („слог“) закључио:

„Што се разумљивости законика тиче, то треба да му је општи садржај тако јасно одређен, предмети разрађени током, језиком и слогом изложен да буде приступачан не само судијама и другим стручним људима него и самоме народу у својој цјелини. На тај начин може бити сачувана простота пословног живота, којој не може ништа противније бити колико компликације, празно школско знање, сувишне формалности и мијешање власти.“²⁴

²¹ Богишић 1938 [1902], 125, Богишић 1999б, 68.

²² Богишић 1938 [1902], 125, Богишић 1999б, 68.

²³ Богишић 1967, 44.

²⁴ Богишић 1967, 44–45.

Богишић додаје да је то „подузеће“ утолико теже што он настоји да се „једнако обазире на потребе практике, на општу разумљивост законика, као и на резултате јевропске науке.“²⁵

У посебном поглављу те расправе под насловом *Језик и слог*,²⁶ од читавих 25 штампаних страница, Богишић детаљније образлаже своје ставове о језичком обликовању Општега имовинског законика. На самом почетку поглавља каже:

„Ево долази на ред најглавнији предмет од кога зависи хоће ли наш законик постати популаран или не. И доиста, узалуд сав труд око одређења садржаја и његова опредељења, узалуд и особити објасњајући дио, кад језик и слог, управ орудје којим законодавац приопћује своје мисли, своје наредбе, своја објасњења, — не би одговарале цијели.“²⁷

Даље Богишић истиче:

„Наш је народ учен у домаћем животу, гдје се све ради договорно, да зна зашто се нека радња врши, зашто се нека заповијед испуњава. По томе није ни чуда да, ако ће да драговољно испуња једну или другу обредност коју му закони наређују, треба да најприје знаде зашто је врши. А да би знао, треба да само наређење разумије.“²⁸

Затим Богишић закључује „најприје о језику“ Законика:

„Ми се старасмо у том обзиру држати се колико је више могуће управ нарјечја херцеговачко-црногорског. Али, опет, разумије се, ми се не могасмо одалечити ни општега књижевног српског језика. Кома је познат правац ударен Вуком, који узвиси свагдањи живи говорнички језик на достојанство књижевног језика, и напредак који је учињен последње десетак година у том правцу, ко знаде да у нашем народном језику, осим изговора слова (нпр. Ћ) нема готово никаквих дијалектних разлика, тај може помислити да нам то настојањеније није било тешко извршити...“²⁹

А што се тиче „слога“ Законика Богишић истиче као основни став: „[...] ми можемо казати у опште само ово — ми се старасмо колико знасмо и умјесмо да примиримо постулате достојанства законодаатељава и предмета о коме је ријеч са захтјевима лака разумијевања законика у народу.“³⁰

²⁵ Богишић 1967, 45.

²⁶ Израз *слог* Богишић употребљава са значењем „стил“.

²⁷ Богишић 1967, 119.

²⁸ Богишић 1967, 120.

²⁹ Богишић 1967, 122.

³⁰ Богишић 1967, 123.

У наведеним исказима означен је у једном даху не само Богишићев приступ језичком обликовању Законика већ и његово опште поимање и „народног језика“ и „општега књижевног језика српског“.

Иако нема целовитих студија о укупном Богишићевом личном језичком изразу (идиолекту), могу се дати неке његове битне одреднице. Као рођени Цавтаћанин и потомак конавоских тежака Богишић је био баштиник „управ нарјечја херцеговачког“, прецизније говорећи — источно-херцеговачког дијалекта, са свим локалним особинама његове завичајне средине, у које спада и говор Конавала.³¹

Али Богишић је уз то и високи интелектуалац и полиглота, школован изван простора матерњег језика, који је две трећине живота провео далеко од свог завичаја и Црне Горе (Беч, Париз, Петербург), са широким славенофилским видицима и властитим представама о профилу „двје поле истог народа“, чији језик назива *српским, српско-хрватским, хрватски или српски*.

Утолико треба опрезније процењивати оне особине језичког израза Законика које бисмо у данашњем смислу могли оквалификовати као „кроатизме“, како то чини Бранислав Остојић. С обзиром на изложене Богишићеве ставове и све околности припреме и обликовања Општега имовинског законика, његов језички израз остаје и данас у целини баштина *српскога књижевног језика*. Све оно што је обележило језички израз Општега имовинског законика представљало је потврду „творачких могућности“ (како се изразио Б. Остојић) српскога језика у једној историјској етапи његове стандардизације, и то у специфичној правној сфери. А правна терминологија и стилистика тада још нису били стабилизирани ни у Кнежевини Србији, ни међу Србима и Хрватима у оквиру Хабзбуршке монархије, а камоли међу Србима у Турској.

Како није био под притиском строго омеђених рокова, Богишић је имао довољно времена да одредбе Законика формулише смирено, брижљиво и прецизно, у складу с прокламованим начелима. Обе верзије нацрта Законика које су биле предмет читања у Црној Гори Богишић је урадио изван Црне Горе,³² а изван су Црне Горе и Богишићеви помоћници преписивали текстове нацрта Законика. На корицама рукописа прве верзије нацрта Законика (640 страница) Богишић је записао: „Писано у Ријечи и у Дубровнику 1881 и 1882. г. Већину прве свеске писао мали Ријечник [тј. Ријечанин — М. Л.], а остало у Дубровнику комбинацијом.“³³ После првог читања нову верзију нацрта Законика (932 странице) Богишић је урадио у Петербургу 1882. године, а рукопис су преписивала

³¹ Уп. *Кашић 1995*.

³² Уп.: *Мартинковић 1958*, 207–228, *Црногорски законици III 1998*, 449–451.

³³ *Бојовић 1992*, 50.

два студента Духовне академије у руској престоници. Тај текст превео је на немачки (што је била Богишићева обавеза према протоколу с руским министарствима од 15. октобра 1882. године), а превод је послужио као основа за низ консултација с угледним правницима у Берлину, Бечу и Петербургу.

После добијених сугестија урадио је нову верзију нацрта Законака (828 страница), с којом је у мају 1885. године дошао на Цетиње ради читања. Текст је прерађиван у Дубровнику за време пауза током другог читања у Црној Гори: до 542. странице у другој половини 1885. године, а остатак у јануару 1886. године.³⁴ Тако је Дубровник постао једно од „родних места“ Општега имовинског законика за Црну Гору. Ипак, дефинитивну редакцију текста Законака Богишић је урадио током наредних месеци у Паризу. Тај текст је пре штампања преписивао као студент Лазар Мијушковић, потоњи политичар и председник црногорске владе.³⁵

На тај начин Богишић је брусио језички израз Законака да би задовољио потребе доброг разумевања у црногорској публици. Али то не значи да се језички израз Законака подударио с језичким просеком црногорске престонице или Црне Горе у целини. У самом поступку прераде и дотеривања обе читане верзије нацрта Законака — поред Одбора пред којим је нацрт читан и самога књаза — Богишић заправо није имао за непосредне сараднике друге представнике језичког израза црногорске престонице (а камоли ширег подручја). А комуникација с информаторима у анкети била је исцрпљена у припремној фази — током 1873. и 1875. године, када нацрт Законака још није био ни на видику. Од писаних трагова те комуникације остао је текст Богишићеве анкете, а аутор формулација добијених одговора био је (као што смо напред видели) заправо сâм Богишић. Из тог времена остали су забележени и многи термини из правне праксе у Црној Гори, што ће Богишић користити у даљем раду. Међутим, сâм избор терминолошке лексике (која представља тек један слој у језичкој структури законика) није наметао Богишићу (као кодификатору) избор некога посебног дијалекатског типа за језички модел у изради Законака. У то време — кад су изван црногорских граница били градови Никшић, Подгорица, Спуж, Колашин, Бар и Улцињ и простран крајеви у њиховом залеђу — језичка пракса црногорске престонице још се не би могла означити као „коине црногорских говора“, како је то учинио Б. Остојић.³⁶ Та врста језичког прожимања добиће на замаху тек

³⁴ Бојовић 1992, 151.

³⁵ Мартиновић 1958, 189, 228, *Црногорски законици III* 1998, 453.

³⁶ Термин *коине* овде користимо у значењу које му придаје Рикард Симеон: „у ширем смислу — сваки заједнички (и то говорни) језик који је настао из неколико нарјечја“; вид. Симеон 1969 (посебно тачка 4. одреднице *коинѐ*).

од 1878. године. Тада је Црна Гора, добивши на Берлинском конгресу међународно признања као независна држава, стекла наведене градове и крајеве околне области, чиме је њена територија више него удвостручена — од 4.400 м² на 9. 475 км² (тј. за нових 5.073 км²).³⁷

Од 1878. године до новог проширења државне територије у Балканским ратовима становништво Црне Горе у знатној се мери измешало: извршена је аграрна колонизација Зете, Никшићког поља и Колашинских Поља становништвом из планинских подручја;³⁸ у градове се почео насељавати све већи број људи из оближњих и удаљених племена; чиновници и школованији људи по потреби су све чешће упућивани на службу у удаљенија места (у односу на дотадашња места живљења); јача домаћа просвета и повећава се број људи који се школују или привремено раде у иностранству; умножавају се институције и предузећа које поспешују пословну комуникацију у земљи итд.

Богишић ипак није био непосредни сведок тих процеса, који су доносили несумњиве новине и у језику јавне комуникације у увећаној црногорској држави. Он је за то време боравио изван Црне Горе и у њу је до доношења Законика дошао само још два пута ради читања нацрта Законика, чији је текст припремио изван Црне Горе. А у поступку прераде и дотеривања две Богишићеве верзије нацрта Законика језички узуси јавне комуникације у Црној Гори (посебно оне у правној сфери) преламали су се заправо само у раду Одбора пред којим је читан нацрт Законика. Једино је тада Богишић имао прилике да процењује то колико језички израз његовог нацрта Законика одговара језичком осећању чланова Одбора, а тиме и ширим језичким узусима у Црној Гори.

Међутим, ни књаз Никола, који се укључивао у читање нацрта Законика, ни чланови Одбора, с којима је Богишић дуже расправљао о предложеним решењима и формулацијама Законика, нису имали генералних примедби на језички израз нацрта Законика. А они се с правом могу сматрати репрезентантима језичког израза унутар државног врха Црне Горе, па и ширега главарског слоја. Иначе, чланове Одбора — Ђура Матановића, Јагоша Радовића и Гавра Вуковића, који су били и судије Великог суда (онда највишег суда у Црној Гори), Богишић хвали у својим извештајима руским министарствима због њиховог одличног познавања

³⁷ Сви овде наведени статистички подаци о Црној Гори преузети су из рада Миомира Дашића *О неким општим погледима на Црну Гору епохе краља Николе (1860–1918)*, који је поднео као уводни реферат на научном скупу *Краљ Никола — личност, дјело, вријеме* (Подгорица, октобар 1997). Уп. Дашић 1998, вид. такође Дашић 2000, 19–36.

³⁸ О овој врсти насељавања у наведеним крајевима вид.: у: Булајић 1959, Пејовић 1962, Пејовић 1973а, Пејовић 1973б, Ракочевић 1962.

црногорске и шире стварности, али и блиске повезаности с обичним народом.³⁹ Сваки од њих имао је, наравно, и своју завичајну дијалекатску базу. Најстарији међу њима (око 70 година) војвода Ђуро Матановић био је родом из Катунске нахије (из Теклића), Јагош Радовић из Бјелопавлића и Гавро Вуковић из Лијеве Ријеке у Васојевићима. Дакле, прва двојица водила су порекло с подручја зетско-ловћенских говора, а трећи с подручја зетско-комских говора истог дијалекатског типа — *зетско-сјеничког*. Па ни сâм књаз Никола, који се увелико бавио књижевним стваралаштвом, није се либио да у својим књижевним и другим текстовима посегне за локалним језичким колоритом, а катунски (његушки) акценат у његовом личном говору запажали су многи савременици.

Али, идиолект ових учесника у припреми Законика био је, по природи њихових државних функција, несумњиво подвргнут извесном уједначавању с језичким изразом престоничке средине. Уз то треба имати у виду и друге околности: војвода Матановић био је искусан пословни човек који је претходно доста путовао и кретао се у различитим говорним подручјима; Јагош Радовић, иако без школе, био је веома виспрен човек, што му је омогућило да напредује у служби од секретара окружног начелства у Даниловграду до судије Великог суда на Цетињу (по интелигенцији Богишић га је запазио још 1873. године, кад је боравио у Даниловграду); Гавро Вуковић је био образовани правник, а неке разреде средње школе и факултет похађао је у Београду.⁴⁰ Такав пут у њиховом професионалном развоју свакако их је додатно удаљавао од њихове завичајне дијалекатске базе и утицао на њихове представе о томе шта је језички израз сфере јавног деловања у Црној Гори. Поред тога, они су у Богишићу гледали ученог човека и сународника (макар „извањца“), са солидним филолошким образовањем стеченим у Бечу (где се о српском језику писало и расправљало као ретко где) и с ауторитетом руског *правог државног саветника*, који такође говори српским језиком, а и био је на челу Одбора чији су они чланови. Стога нису ни помишљали да Богишићу намећу неке своје опште језичке узусе у припреми текста Законика. Све је то утицало на њихов став према језичком изразу две верзије нацрта Законика, које је Богишић претходно срочио без њиховог учешћа.

Чланови Одбора упознавали су садржину одредаба у нацрту Законика тако што их је Богишић наглас читао на седницама Одбора. Ниједан члан Одбора није имао посебан примерак рукописа који би могао засебно ишчитавати и анализирати. И после првога и после другог читања Богишић је нацрт Законика носио са собом, као и записнике са седница читања. Ти су текстови били другима недоступни. Дакле, после оба чита-

³⁹ *Црногорски законици III 1998*, 426, 427.

⁴⁰ Вид. *Вуковић 1985*, 9.

ња ни књаз ни чланови Одбора нису имали прилике да накнадно читају нацрт Законика, те да тако анализирају његов садржај и евентуално стављају неке језичке примедбе. А Богишић је као кодификатор Законика (у улози представника званичне Русије, с којом га је везивао службени однос од егзистенцијалног значаја) строго пазио да текст нацрта Законика не доспе пре времена у руке онима који би могли утицати на процедуру доношења Законика мимо његове воље. Он је имао свој план када та процедура треба да се заврши, што потврђује и чињеница да је отишао у руску пензију убрзо после доношења Законика.

Ограничена доступност нацрта Законика члановима Одбора ипак не значи да приликом његовог читања они нису имали примедба на јасноћу предложених формулација, као и на поједина термилошка решења. О томе нам говоре пре свега записници са седница Одбора на којима је читан нацрт Законика. Иако је увек читан један примерак нацрта Законика, неретко се водила расправа и о стилизацији одредаба у нацрту Законика. Тако су у записник уношени и овакви закључци:

„Добро је што се садржаја тиче, само стил треба да буде разумнији, барем тако један члан мисли“; „Добро, осим стила“; „Поправи стил“; „Добро. Жели се само да редакција пољедњег раставка буде јаснија“; „Да се скрати посљедња реченица“; „Добро. Само ако је могуће мало јасније“; „Предмет је таки да је врло заплетен чланак, те је жељети да се што јасније изложи“; „Добро. Само треба у првом ретку набројати: *во, коњ, пас* и т.д., а не говорити *живинче*“; „Могле би се дати ријечи *сматра се* и *док траје*“; Пошто је садржај теоретичан, оставља се саставиоцу да га уреди“; „Добро. Ако је могуће скратити“; „Добро. Умјесто изреке *међу живима* треба што разумљивије“; „Добро. Један члан опажа да је изрека *док се год не подијели* излишна“.⁴¹

И Богишић се задовољавао овом врстом примедби и сугестија на језички израз текста Законика који је сâм обликовао. Оне су за њега биле довољан показатељ „разумљивости Законика у народу“ и за то није тражио потврде на другом месту. У свом годишњем извештају руском Министарству просвете од 15/27. маја 1882. године, писаном пошто је обављено прво читање нацрта Законика, Богишић каже: [...] „био сам приморан да при читању пратим колико су одређени чланови изредиговани тако да их могу с јасноћом пратити моји слушаоци, посебно они међу њима који су служили као мјерило степена поимања самог народа“ (ту Богишић мисли на Ђура Матановића и Јагоша Радовића, који нису били образовани људи).⁴²

⁴¹ Уп. Бојовић 1992, 102, 137, 158, 160, 178, 180, 183, 189.

⁴² Црногорски законици III 1998, 426.

На самом крају Законика Богишић је у посебним члановима сажео 45 правних изрека (максима), које је формулисао у „народском духу“ како би ушле у ширу употребу и тако развијале правну свест црногорског становништва. То га је стајало много труда,⁴³ иако је имао властиту збирку од чак 100.000 правних изрека, већином на словенским језицима, које су остале необјављене.⁴⁴ Али за инкорпорирање одабраних изрека у Законик Богишић је већ имао узор. Правни часопис „Правдоноша“, који је под уредништвом Анте Кузманића и Ивана Данилова излазио у Задру почетком 50-их година 19. века, имао је редовну рубрику с правним изрекама у виду народних пословица, управо да би се публици приближио смисао одредаба правних прописа. То је у Далмацији тада заправо имало вишеструки значај, јер је народни језик тек био уведен у службену употребу и ваљало је и судски и административни кадар, као и грађане, привикавати новом начину изражавања. У суштини, посреди су били исти мотиви као и при доношењу Општега имовинског законика. Поред тога, Богишић и сâм помиње неке узор. У својој расправи *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* он каже да се Законик завршава „са доста дугим раздјелом о главнијим правилима *правде* и *правице* у имовинским пословима, што помиње свршетак 50-књиге *Пандекта* и калифорнијског *Civil code*“.⁴⁵

У десетогодишњем интервалу од првога до другог издања Законика (1898) на језички израз Законика није било, међутим, никаквих јавних примедба у Црној Гори (у које не спадају примедбе Богишићевог пријатеља „филолога критичара“, вероватно Р. Јанија из Дубровника, о чему је раније било речи).⁴⁶

У другом издању Законика извршене су „преинаке“, како је Богишић то квалификовао, у 36 чланова, и то: у чл. 29, 35, 47, 49, 50, 53, 54, 55, 59, 60, 64, 67, 74, 77, 259, 290, 295, 303, 316, 326, 327, 328, 394, 439, 452, 508, 582, 633, 645, 647, 690, 694, 834, 874, 919, 1026.⁴⁷ Ради се о мањим или већим преформулацијама одредаба ових чланова, понегде с додавањем нових или изостављањем старих ставова, али у материјалном погледу темељне су измене само у неколико чланова.

Нове формулације одредаба Законика донеле су минималне промене у лексици. Има случајева „углађивање појединих ријечи“: облик *саобраштај* у чл. 6. првог издања Законика замењен је обликом *саобраћај* у

⁴³ Војновић 1889, 57, Мартиновић 1958, 210, Сиротковић 1989, 72.

⁴⁴ Даниловић 1986, 29.

⁴⁵ Богишић 1967, 115.

⁴⁶ Уп.: Мартиновић 1958, 263, Богишић 2004, 328.

⁴⁷ Уп. Богишић 1998, 56, 58, 61–70, 112, 119, 120, 122, 124, 126, 128, 139, 149, 151, 164, 180, 192, 195, 196, 205–207, 239, 249, 259, 278.

другом издању Законика. Услед изостављања неких ставова у појединим члановима у другом издању Законика не појављују се више лексеме: *ура* [чл. 55. првог издања ОИЗ ЦГ], *крчмар* [чл. 394. првог издања ОИЗ ЦГ, остало је *крчма*], *изор* [чл. 327. првог издања ОИЗ ЦГ]; *орба* [чл. 327. првог издања ОИЗ ЦГ], *комуница* [чл. 77. првог издања ОИЗ ЦГ], *варош* [чл. 35. првог издања ОИЗ ЦГ]. Технички термини нису мењани, осим у једном случају: у чл. 874. другог издања Законика уместо ранијег термина *потражни одузам* употребљен је редуковани термин *одузам*.

III. ТЕРМИНОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ПРИ ЈЕЗИЧКОМ ОБЛИКОВАЊУ ЗАКОНИКА

Терминологија Општега имовинског законика досад је највише привлачила пажњу цивилиста и историчара права због специфичности неких института Законика и особености настанка самог Законика. Поред тога, поједини термини из Законика продрли су и у савремену правну терминологију и језичку праксу, мада је та чињеница мање позната. Стога је терминологија Законика, прецизније речено — терминолошка лексика, остала највиталнији слој његовога језичког израза.

Решавање терминолошких питања при језичком обликовању Општега имовинског законика представљало је пак засебан и веома сложен проблем. О томе има више писаних трагова, а из записника са седница Одбора види се активна улога чланова Одбора у решавању терминолошких питања. У том послу Богишић је имао, међутим, много више сарадника.

Вишемесечни боравак у Црној Гори 1873. године, односно спроведена анкета и прочитање норми обичајног права, писаних правних споменика и важећих прописа, судских и административних аката омогућили су Богишићу да упозна и специфичне народне термине који су у Црној Гори коришћени за поједине правне институте.⁴⁸ Док је спроводио и систематизовао своју анкету, Богишић је у писаним одговорима својих информатора потцртавао називе појединих института обичајног права који су у живој употреби.⁴⁹ Касније је истицао да то није било довољно за терминологију Законика, тако да је проблематика „стручног називља“ у

⁴⁸ Уп. *Регистар појмова у Богишић 1984*, 430–441.

⁴⁹ *Мартиновић 1958*, 216.

будућем Законику била стално отворена — све до окончања другог читања нацрта Законика.

Када је 1875. године његова концепција Општега имовинског законика прихваћена од књаза и Сената (а претходно се већ био уверио да нема услова за рад на заједничком грађанском законуку Србије и Црне Горе), Богишић је одлучио да позове на сарадњу језикословце и друге познаваоце народног живота ради решавања термилошких питања. Тако је настао његов текст *Стручно називље у законима* у форми посланице (отуда и поднаслов: *Писмо пријатељу филологу*), који је објавио 1876. године у сплитском часопису „Право“.⁵⁰ У њему Богишић излаже своја искуства у вези с терминима, посебно она које је стекао током спровођења анкете у Црној Гори, и наводи типичне примере, а с тим у вези отвара дилеме методолошке природе. Он јасно истиче да „законе треба да разумије *васколик народ* а не само *правници*“, а да називи и изреке у законима треба да буду „вађене из живог народног језика, а за оне ријетке случајеве за које би требало нове уводити, нек то буде како би сам народ радио, кад би сам дошао до прилике да се тиме бави“.

С тим у вези Богишић расправља неколико различитих случајева употребе у праву термина преузетих из живог народног језика и наговештава правила која би се у тим случајевима могла применити. При том истиче као важан корективни став следеће: „Кад је ријеч различна у различним крајевима за исту ствар или одношај, тад би требало, мислим, изабрати онај израз који се навише чује у земљи за коју се закон издаје, а уза њ поставити (или у загради или послвије једнога „или“) другу ријеч, ако је добра, разумљива и не посве локална.“

Богишић указује и на тешкоће да се дође до народних израза потребних у припреми законâ. Иако Вуку Караџићу одаје признање да је био „крчилац у језику“ („као што је био крчилац у многоме“), он примерима указује на недовољност Вуковог речника. Али, много је критичнији према онима који се, у недостатку техничких термина у народном језику, „недавно у нас почеше бавити правом у народноме језику“ — имао је за право на уму званични термилошки речник за Србе и Хрвате у Аустроугарској, који се појавио у Бечу 1853. године под насловом *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs* („Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике“). За те ствараоце каже да су („не знајући ни природе права ни природе језика“) мислили да могу доскочити недостатку народних термина простим механичким превођењем страних термима, због чега су, по Богишићевом мишљењу, настале и неке „наказе“: *вјероостава* (*fideicommissum*), *хваљевина* (*laudemium*), *плодоуживање* (*usufructus*), *мучаљива погодба* (*tacita convencio*),

⁵⁰ Вид. Богишић 1986, 87–99.

уживна *собственост* (*dominium utile*), *обезштећење* (*Entschädigung*), *изјелост* (*Ersitzung*), *твртка* (*Firma*) итд. С тим у вези Богишић се у својој посланици залаже за веома рестриктивно позајмљивање израза из других језика и опрезно „самостално ковање“ нових израза, те за пажљиво процењивање ваљаности термина који су већ у употреби, од којих ће неки јамачно бити преузети у постојећем облику.

Богишићево обраћање „притељима филолозима“ овом посланицом сводило се на молбу за пружање помоћи у идентификовању и одабирању термина за потребе Општега имовинског законика, односно за помоћ у њиховом стварању кад не било бољег избора, а према начелима које је изложио. О судбини те иницијативе сазнајемо најпре из Богишићевог текста који је настао десетак година касније (јануара 1887) као предавање о термилошким решењима практично већ завршенога Општега имовинског Законика (одржао га је у руском филолошком друштву петербурског универзитета). Нићифор Дучић је тражио од Богишића дозволу да преведе текст овог предавања, а превод је објавио у београдском часопису „Бранич“ исте године под насловом *Технички термини у законодавству*. У том тексту Богишић каже:

„Позвани пријатељи пристали су у начелу на таку сарадњу. Тако савјетовање и претресање није могло усмено бити, но писмено: ја сам био нацртао *modus procendi* тога савјетовања. [...] По несрећи (!) болешљивост најстаријега од њих (Ђ. Даничића), као и други неповољни узроци не допуштише да се тај план изврши. Није остало друго, до савјетовати се с тијема истим и другим пријатељима и знаоцима језика како сам се с којим сретао, и то само о појединим терминима, који су ме у тај мах управо највише занимали. Ту дакле није могло бити ни ријечи о скупном вијећању; о потребној спреми, о систематичности радње; о њезиној свестраности. Али опет ни ти у већином случајни састанци нијесу били бескорисни; и ја сам свијема, који су се у томе послу са мном трудили, срдечно благодаран“.⁵¹

Наведене Богишићеве јавно изречене констатације нису биле свим искрене и тачне. Поводом молбе за помоћ око термина Ђура Даничић је одговорио Богишићу писмом од 31. јануара / 12. фебруара 1876. године ове садржине:

„Драги пријатељу! Поштовано ваше писмо од 14/26. ов. м. показао сам г. Новаковићу. Он пристаје на све што пишете. Али мене оставите на миру: доста ми је мога посла и моје муке. Са своје стране, а исто тако и с Новаковићеве, имао бих Вам само рећи: што се у Паризу бавите – јамачно без икакве користи за тај посао — боље би било да сте овдје, те би се

⁵¹ Вид. *Богишић 1986*, 121–122.

мјесто пискарања много којешта свршило у *две* у *три* ријечи. Да сте ми здраво и весело. С поштовањем. Ваш Ђ. Даничић.⁵²

Стојан Новаковић ипак није одбио сарадњу, а рачунао је да ће се на овај Богишићев позив одазвати и Ватрослав Јагић. Када је годину касније примио Богишићеву штампану посланицу, С. Новаковић даје о њој мишљење у писму упућеном Богишићу:

„Теорија је добра, али ми се чини неизвршива. Оно што ви постављате, где бива бива онако али мислим да нигде не бива по рачуну, по комбинацијама, оно онако *постaje* по инстинкту, по *Sprachsinn*-у, који докле живи, живи — а касније се не да накнадити. То за грађење са свим нових термина. За избор међу онима који су већ ту, па се на разним местима говоре, може критика учинити колико хоће, и може се метод сигуран и јак поставити. Али у грађењу нових термина посао зависи од среће. Може реч бити скована тачно по свима правилима, али да не буде задахнута *Sprachsinn*-ом, па да је мртва рођена. Уметно грађење речи могло би се поредити са граматички тачно наученим знањем туђег језика, које никад не може испоредити се природноме од матере и млека знању. Тако се бар мени чини, уколико ми изгледа, да сте Ви тамо изrekli наду, да се неким начинима и трудима и така терминологија може створити.“⁵³

Из објављене Богишићеве преписке с Јагићем⁵⁴ види се какве су биле Јагићеве реакције. У свом писму од 29. септембра 1876. године Јагић одговара на Богишићеву посланицу:

„Сада прелазимо на ваше писмо — а Ви допустите двије три ријечи. Ја се заустављам најприје на тачци 8-ој, гдје Ви говорите о новокованијем ријечима. Мислим да сам схватио што ћете да речете како треба да буду ново коване ријечи. Такве, кажете, да их народ не би сковао другачије. На то ми је примијетити: да најприје ја не знам тко се разумијева народом. Ја се бојим, да Ви изаберете 10 људи из народа — узмимо најчишћи крај нашег народа, гдје најјаче кључа народни језик — једну те исту њему непознату ствар прозваће сватко од оне десеторице другојачије. Ја као филолог моћи ћу рећи, која од онијех 10 ријечи није добро саграђена према законима језика (ако која збиља није, што се може догодити, јер ја не држим ни народа *in abstracto* или *in concreto* непогријешивим), али од десетак једнако добро саграђенијех, која је боља, која ли вјештије саграђена, тога ја филолошким знањем нијесам врстан пресудити. То ће рећи, филологија умије тек вањски облик ријечи подвргавати својој контроли,

⁵² Недељковић 1968, 82.

⁵³ Недељковић 1968, 90–91.

⁵⁴ Вид. Иванишин 1961–1962, Јагић 1970, 357.

али закона о нутарњем облику (*innere Sprachform*, како Хумболт вели) ми немамо. То и чини ковање ријечи толико мучним.⁵⁵

Из ових навода види се да су била блиска становишта В. Јагића и С. Новаковића о „ковању“ нових речи, тј. нових правних термина, што не чуди јер су обојица резоновали као филолошки стручњаци. Но, Јагић је имао и практичне сугестије за даљи Богишићев рад на Законику: „[...] с тога ја мислим да бисте Ви властни били да ‚народ‘ или ‚људе из народа‘ замијените познатим данашњим вјештацима на перу у нашој књижевности. Тек ја бих Вас заклињао, да се не ограничујете: а) филолозима б) јуристима. Да оба ова разреда оставите за почетак сасма у резерви. Већ радије бирајте ‚добре људе‘ из реда народних писаца и пјесника, који су Вам језиком својим омиљели.“⁵⁶

За случај да се „ковањем“ израза не би дошло до повољног резултата Јагић каже да би се „имао узети у помоћ начин описивања појма цијелом реченицом или фразом“. А на крају Јагић истиче једну заједничку обавезу филолога и правника: „Него наша дужност била би, да разаберемо све особине језика наших старих закона, као статута пољичкога, винодолскога итд., да би се видјело, каким се властитостима одликује стил наших старих, народних закона.“⁵⁷

Овим сугестијама искусни Јагић веома је прикладно указао на стандардолошке критеријуме у обликовању терминологије једнога важног правног акта какав је био Општи имовински законик. Уважавајући Богишићеву замисао да терминологија Законика треба да буде тако одабрана и кодификована да буде јасна и простом пуку и необразованим судијама у Црној Гори, Јагић подсећа на то да је „живи народни говор“ растегљива категорија, те да се ипак мора ослањати и на писану реч. Јагићево упозорење да предност не треба дати „филолозима и јуристима“ представља заправо настојање да се избегну вештачки створени термини које не разуме шира публика, а упућивање на институт ‚добрих људи‘ (лат. *boni probi homines*) „из реда народних писаца и пјесника“ у суштини је посезање за књижевном лексиком која се укоренила у језичкој пракси на ширем простору. По Јагићевом суду преврела термилошка лексика скривала се и у језику старих законских споменика (Пољички, Винодолски и други приморски закони/статути на народном језику), па је, водећи рачуна о континуитету језичког израза, упућивао Богишића и на њих (ма колико овај желео да оперише „живом народном ријечју“).

Ове Јагићеве сугестије Богишић је несумњиво добро разумео, јер то потврђује потоњи поступак решавања термилошких питања веза-

⁵⁵ Иванишин 1961–1962, 81.

⁵⁶ Иванишин 1961–1962, 81.

⁵⁷ Иванишин 1961–1962, 82.

них за припрему Законика, о чему ће касније бити више речи. То важи и за консултовање текстова старих статута приморских општина и градова. Богишић је заправо све време придавао велики значај „техничким терминима у законодавству“ јер је био уверен да „од тога зависи највише разумијевање закона“.⁵⁸

И после пет година од објављивања посланице „пријатељу филологу“ — када је с првом верзијом нацрта Законика приспео крајем маја месеца 1881. године на Цетиње, термилошки проблеми и даље су мучили Богишића. У свом извештају књазу Николи о раду на Законику у претходне две године, који је срочио на Његушима 9/21. јула 1881. године, Богишић наглашава: „Технички ми изрази дођоше особито много посла течајем те ревизије, јер претресајући их изнова нађох их више од четвртине које је требало измијенити.“⁵⁹ А о томе како је током првога читања нацрта Законика Богишић решавао термилошке проблеме сазнајемо понајвише из његовога годишњег извештаја руском Министарству просвете из маја 1882. године. Наглашавајући да се „код Срба термини и језик правнички нијесу уопште коначно формирали“, Богишић у том извештају каже:

„Већ при крају читања прве књиге пројекта [првог од неколико делова нацрта Законика — М. Л.] предложио сам члановима Комисије [тј. Одбора — М. Л.] списак техничких термина за које сам сматрао да још нијесу довољно разумљиви црногорском судији и, утолико више, простом Црногорцу. Објаснивши значење тих термина и усмено и писмено, молио сам чланове да се у међувремену, до почетка читања друге књиге, распитају у народу, да о њима размисле и да на сљедећем засиједању предложе за разматрање ријечи које би више одговарале, тј. које би народ лакше разумио. Обећали су ми да ће тако урадити. Али, већ на почетку другог засиједања показала се потпуна безуспјешност те мјере. Сви су чланови казали да су се намучили распитујући се и размишљајући о ријечима, али нијесу могли наћи никога који би могао да моје термине замијени као недовољно јасне. С обзиром на тако негативне резултате на Цетињу, за тако значајан предмет, било је потребно да се помагачи нађу у Дубровнику. У том граду, који има гимназију и који је још сачувао дио старих литерарних предања, постоје два или три ванредна познаваоца српског народног језика (Будмани, Казначић, Зоре, Врчевић), чијим сам се информацијама могао да користим. Како смо и они и ја били дању заузети другим пословима, то сам морао да код себе организујем нешто попут литерарних сједељки (*soiereés litteraires*), на којима смо анализирали поједине термине. Савјетовања с тим језикословцима нијесу била бес-

⁵⁸ Богишић 1986, 105.

⁵⁹ Бојовић 1992, 49, Богишић 2004, 278.

корисна, али морам признати да сам и од њих очекивао више значајних резултата.⁶⁰

Има основа за то да ове Богишићеве квалификације буду примљене с извесним подозрењем. Богишић је имао манир да умањује заслуге својих сарадника како би нагласио свој учинак и тешкоће које су пратиле рад на припреми Законика. Тиме је код руских министарстава желео да оправда своје отезање кодификаторског посла. У Богишићевим објављеним текстовима нигде се не види о којим је све терминима он расправљао са својим сарадницима и какав је њихов стварни допринос у решавању термилолошких проблема. Прећуткујући садржину и детаље тих консултација, он је био у прилици да неке резултате размене мишљења припише накнадно себи, што се открива веома посредним путем — поређењем података из различитих извора, као и анализом самих одредаба Законика.

Између првога и другог читања нацрта Законика Богишић је имао консултације о техничким терминима и с „филолозима“ у Београду. У свом званичном извештају руском Министарству народне просвете од 20. августа 1885. године Богишић каже да је у Београду годину дана раније нашао тројицу „филолога“ који су се укључили у решавање термилолошких проблема („а у Загребу — ниједнога“, додаје Богишић). Није их именовао, али из других извора сазнајемо да су међу њима вероватно били Стојан Новаковић и Милан Ђ. Милићевић,⁶¹ а можда и Јован Павловић, који је убрзо прешао на Цетиње, где је прво био директор гимназије, а потом обављао високе дужности у култури и просвети.⁶² Такође су се повремено укључивали књижевник Лаза Костић и „још један српски филолог кога је затекао у Лондону“.⁶³

Праксу консултовања са „зналцима језика народног“ у Дубровнику поводом техничких термина Богишић је наставио и током другог читања нацрта Законика, када је често из Црне Горе долазио у Дубровник. У записницима с овог читања стоје констатације: „Почимље се са првом групом која је поглавито ради техничких термина била већ читана са зналцима језика народног“; „Овђе почиње друга група пошто је њен већи дио био ових посљедњих дана читан са зналцима језика“.⁶⁴ Дакле, на „литерарним сједјелкама“ у Дубровнику читани су поједини делови нацрта Законика да би Богишићеви консултанти могли размотрити и проценити смисао употребљених термина. Не зна се тачно ко је од дубро-

⁶⁰ *Црногорски законици III 1998*, 429.

⁶¹ *Мартинковић 1958*, 263, *Богишић 1967*, 153.

⁶² Уп. *Српска енциклопедија 2007*.

⁶³ *Црногорски законици III 1998*, 457. Нисмо могли идентификовати име овога српског филолога, који је вероватно био у дипломатској служби у Лондону.

⁶⁴ Вид. *Бојовић 1992*, 157, 169.

вачких консултаната учествовао током првога а ко током другог читања нацрта Законика, али је сигурно да су међу њима били: Перо Будмани (од 1883. уредник речника Југославенске академија наука и умјетности у Загребу), Луко Зоре, Ф. Кастрепели и Вук Врчевић. Богишић у свом извештају руском Министарству народне просвете помиње и Казначића (реч је о дубровачком адвокату Ивану Аугусту Казначићу, песнику и активном учеснику расправа о језику у Дубровнику и Далмацији).⁶⁵

Наведена листа Богишићевих сарадника у решавању термилошких питања и проблема у изради Општега имовинског законика, која је по свом саставу веома репрезентативна, говори о томе да терминологија Законика уопште није била резултат искључиво Богишићевог личног избора термина. Богишић је извесно учинио велики напор да покрене на сарадњу „зналце народног језика“ и саме чланове Одбора.

Богишићеви консултанти, од којих се већина и професионално бавила језиком, познавали су језичку литературу. По свему судећи, они су Богишића упућивали и на старе речнике, где су постојали народни термини за поједине правне институте, који су се потом нашли у Општем имовинском законик у. То посебно важи за Богишићеве консултанте у Дубровнику, с којима је он често размењивао мишљење у паузама два читања нацрта Законика.

Другачије се не може објаснити употреба знатног броја термилошке лексике из тих речника као дублетних форми у Законик у. Зато савсим неуверљиво делује Богишићева тврдња исказана у чланку *И опет о стручним изразима у законима* из 1900. године: „Ми смо се онда клонили свијех рјечника, и уопће текстова који су у сè примали коване ријечи или су их иначе црпили из других извора, а не искључиво из живог народног језика, у бојазни да нас не заведу на странпутицу.“⁶⁶ Ако се и клонио кованица у тим речницима, Богишић се није устезао да из њих узима за Законик (посебно као дублетне форме) ону термилошку лексик у која је била претходно дуже време у употреби.

Уосталом, Богишић је у својој библиотеци имао читаву колекцију великих и малих речника и енциклопедија, што су поодавно констатовали истраживачи Богишићеве заоставштине у Цавтату.⁶⁷ Успели смо утврдити да се у *Богишићевој књијжници* налазе (поред других) следећи речници:⁶⁸

⁶⁵ О Казначићевој делатности вид. више у *Винце* 1978, 264, 318, 322–324, 352, 367, 508, 510, 595.

⁶⁶ *Богишић* 1986, 136.

⁶⁷ *Мартиновић* 1958, 296.

⁶⁸ На нашу писмену молбу податке је ставила на располагање госпођа Стане Перишин из Музеја Валтазара Богишића у Цавтату, на чему јој и овом приликом захваљујемо.

- 1) Ardelio Della Bella, *Dizionario italiano-latino-ilirico* (Венеција 1728, Дубровник, 1782),
- 2) Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples* (Загреб, 1742),
- 3) Joakim Stulli, а) *Lexicon latino-italico-illyricum* (Будимпешта, 1801), б) *Rjecosloxye* (Дубровник, 1806), с) *Vocabulario italiano-ilirico-latino* (Дубровник, 1810),
- 4) Josip Voltiggi, *Ricsoslovník illirickoga, italianskoga i nimackoga jezika* (Беч, 1803),
- 5) M. A. Richter, A. Ballmann, а) *Ilirsko-němački rukoslovník*, б) *Němačko-ilirski rukoslovník* (Беч, 1839–1840),
- 6) Ivan Mažuranić, Jakov Užarević, *Němačko-ilirski slovar* (Загреб, 1842),
- 7) Вук Стеф. Караџић [у сарадњи с Ђуром Даничићем], *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима* (II издање, Беч, 1852),
- 8) *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Von der Kommission für die slavischen jurudisch-politische Terminologie* (Беч, 1853),
- 9) Božidar Petranović, *Ručna knjiga najnužnijih pravdoslovnih riječi* (Задар, 1862),
- 10) Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* (Београд, 1863–1864),
- 11) *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (том I–V, издање Југославенске академије знаности и умјетности, Загреб, 1880–1903).

У својим текстовима Богишић је коментарисао садржај још три речника, што значи да их је користио у свом раду. То су следећи речници:

- 1) Ђорђе Петровић, *Рјечникъ закона', уредба', и уредбены прописа'* изданы у Княжеству Србији одъ 1827. до половине 1854. год. (Београд, 1856),⁶⁹
- 2) Bogoslav Šulek, *Njemačko-hrvatski rječnik* (Загреб, 1860),⁷⁰

⁶⁹ У својој књизи *Писани закони на словенском југу* (Загреб, 1872) Богишић се у одељку *Додатак*, који се односи на Кнежевину Србију, позива на *Сборникъ закона', уредба', и уредбены прописа'*, који је као службено издање излазио у Србији од 1840. године. У оквиру тог издања објављен је и речник Ђорђа Петровића. Вид. *Богишић 1872*, 172.

⁷⁰ Вид. *Богишић 1986*, 136.

3) *Tumač (talijansko-hrvatski) za činovnike* (издавач Матица далматинска, Задар, 1872).⁷¹

Поред наведених речника постојали су још неки речници чији су аутори Богишићеви савременици, а који су Богишићу могли бити од користи у његовом раду на припреми Законика, мада нема података о томе да ли их је он заиста и користио.

Други део наведеног речника М. А. Рихтера и А. Балмана *Илирско-њемачки и њемачко илирски рукословник* (Беч, 1839–1840) дорадио је Р. А. Веселић-Фрелих, који је затим читаво дело прерадио и издао као *Рјечник илирскога и њемачкога језика* ([R. A. Veselić-Fröhlich, *Rěčnik ilirskoga i němačkoga jezika*], Беч, 1853, 1854). После речника Ивана Мажуранића и Јакова Ужаревића (Загреб, 1842) појавио се нешто касније и *Мали илирско-њемачко-талијански рјечник* Ј. Дробнића ([Josip Drobnić, *Ilirsko-němačko-talijanski mali rěčnik*], Беч 1846–1849), у чијој су припреми сарађивали и В. Бабукић и А. Мажуранић. После речника из 1860. године Богослав Шулек је објавио и *Хрватско-њемачко-талијански рјечник знанственог називља особито за средња училишта* ([Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja osobito za srednja učilišta*], Загреб 1874). Ови су речници одиграли значајну улогу у обликовању књижевног језика код Хрвата. Поред тога, у другој половини XIX века знатан утицај на језички израз у хрватској средини имали су наведени речници Богослава Шулека, који је исказао необично добар смисао за творбу речи, а сакупљао је речи и у народу.

У Београду су се средином XIX века појавила три речника Димитрија Исаиловића: француско-српски (1846), немачко-српски (1847) и латинско-српски (1850), а Г. Лазић је издао у Београду српско-немачко-латински речник (1849). Двадесетак година касније појавио се и *Политички речник* В. Јовановића (св. А: Нови Сад, 1870; св. Б: Београд, 1872). После Вукове смрти објављен је у Бечу 1872. године његов немачко-српски речник (*Deutsch-Serbisches Wörterbuch. Von Wuk Steph.-Karadschitsch*). Затим је у Панчеву објављен *Речник српскога и немачкога језика* Ђорђа Поповића, и то: део немачко-српски 1879–1881. године, а део српско-немачки 1886–1895. године. Овај речник, у којем се нашло мноштво термина из области права, представља необично солидно дело; добро је употребио

⁷¹ Вид. *Тумач талијанско-хрватски 1872*. За овај термилошки речник Богишић констатује да је настао као „извод“ из *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике* из 1853. године, што важи и за Петрановићев речник из 1862. године. Вид. *Богишић 1986*, 106, 125.

нека боља дела ондашње лексикографије, а дао је и многе своје речи; појавило се и друго издање у Београду 1926. године.⁷²

Богишић је добро говорио немачки, италијански, француски и руски, па су сви наведени речници (и евентуално други расположиви) несумњиво могли бити коришћени у његовом раду на Законнику, што се досад превиђало.

⁷² О свим наведеним речницима из XIX века вид.: опширније у *Енциклопедији Југославије 1955*, књ. 5, 503–513; *Мала енциклопедија Просвета 1986*, 191–193.

IV. ИЗВОРИ ПОДАТАКА О ТЕРМИНОЛОШКИМ РЕШЕЊИМА У ЗАКОНИКУ

Терминологија до које се дошло у дужем периоду решавања отворених термиолошких питања није била само по Богишићевом укусу. Она је задовољила и књаза и Одбор (тима је посредно била прихватљива и за укупну црногорску публику). Уз то, она Законик није „одалечила од општега књижевног српског језика“ (онако како су га схватили Богишић и његови сарадници — и они у Црној Гори и они изван ње). У томе се несумњиво успело и утолико је Богишић заслужан.

Подаци о решавању конкретних термиолошких питања у припреми и изради Општега имовинског законика могу се наћи у следећим Богишићевим радовима: *Стручно називље у законима* (Сплит, 1876), *О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата* (Брисел, 1884),⁷³ *Технички термини у законодавству* (Београд, 1887),⁷⁴ *И опет о стручним изразима у законима* (Загреб, 1900),⁷⁵ *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* (Београд, 1967)⁷⁶ и *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (анкета из 1873.г.)* (Београд, 1984).

Незаобилазна су још два извора: 1) записници са седница Одбора на којима су размотрене две верзије нацрта Законика (прво и друго читање нацрта Законика, о којима је напред било речи);⁷⁷ 2) преписка између

⁷³ Вид. *Богишић 1986*, 471–500.

⁷⁴ Вид. *Богишић 1986*, 101–122.

⁷⁵ Вид. *Богишић 1986*, 123–142.

⁷⁶ Вид. *Богишић 1967*.

⁷⁷ Вид. *Бојовић 1992*.

Валтазара Богишића и Константина – Коста Војновића поводом припреме Војновићеве расправе о Општем имовинском законик у,⁷⁸ а посебно Богишићево опширно писмо Кости Војновићу од 17. јануара 1889. године,⁷⁹ у којем даје кратке али прецизне коментаре о тридесетак термина употребљених у Законик у.

У наведеним изворима сусрећемо првенствено Богишићеве исказе (записе) о решавању конкретних термиолошких питања, али су ту садржани и ставови и обавештења Богишићевих (званично одређених) сарадника у Црној Гори: информатора у анкети спроведеној 1873. године и чланова Одбора који је размотрио две верзије нацрта Законика, као и самога књаза Николе. А у тим Богишићевим исказима и обавештењима његових сарадника из Црне Горе садржана је и лексика обичајног права у Црној Гори, којом се он није задовољавао у свом раду. Зато треба испитати и друге изворе који нам на посредан начин могу дати обавештења о пореклу термиолошке лексике Општега имовинског законика.

Као што смо већ констатовали, Богишић је имао у својој библиотеци речнике: Арделија Дела Беле, Андрије Јамбрешића, Јоакима Стулића, Јосипа Волтића, Вука Карацића, М. Рихтера и А. Балмана, Ивана Мажуранића и Јакова Ужаревића, Божидача Петрановића, Ђуре Даничића, *Рјечник хрватскога или српскога језика* (том I–V) и *Правно-политичку терминологију за аустријске словенске језике*.⁸⁰ У својим текстовима Богишић је коментарисао садржај још три речника: Ђорђа Петровића, Богослава Шулека и термиолошки речник Матице далматинске *Тумач (талијанско-хрватски) за чиновнике*. Постојали су још неки речници Богишићевих савременика, али нема података о томе да ли их је Богишић и користио.

Има индикација да су и неки изрази из Његошевог језика били предмет Богишићеве пажње у припреми Законика, тако да се треба осврнути на то питање. Терминологију Општега имовинског законика такође ваља поредити с терминима из Пољичког статута и других статута приморских општина и градова, које је Богишић имао у својим збиркама докумената. Неопходно је и поређење са званичном правном терминологијом која је важила у Кнежевини / Краљевини Србији и Хабзбуршкој монархији (на српском, односно хрватском језику) у време припреме и доношења Општега имовинског законика.

А податке из свих ових извора ваља поредити с одредницама из савремених правних лексикона и с правном терминологијом коју нуде специјални и општи речници савременог језика.

⁷⁸ Вид.: *Мартиновић 1958*, 185–204, *Сиротковић 1988*.

⁷⁹ Вид.: *Мартиновић 1958*, 291–204, *Сиротковић 1988*, 66.

⁸⁰ Вид. *Луковић 2004в*, 285, 286.

Тако укрштени подаци пружају могућност да се расветле они термини који су били предмет највеће пажње В. Богишића и његових сарадника, а тиме се добија јаснија слика о укупном пореклу терминологије Законика. Сâм Богишић идентификовао је три категорије правних термина употребљених у Законику: 1) *термини у народном језику*; 2) *термини позајмљени*; 3) *термини самостално створени (сковани)*.⁸¹

На тај начин испитивање порекла правне терминологије Општега имовинског законика води нас питањима ван правне сфере и историјата настанка Законика, у знатно шира подручја историје стандардизације српског језика у XIX веку.

1. ПРИМЕРИ ИСОВЕТНОСТИ ТЕРМИНОЛОШКЕ ЛЕКСИКЕ ЗАКОНИКА С ЛЕКСИКОМ ЊЕГОШЕВОГ ЈЕЗИКА

У време кад Петар II Петровић Његош ствара своја књижевна дела рускословенски је у Црној Гори не само богослужбени језик него и језик на којем се стицала основна писменост.⁸² Међутим, Његош, као митрополит и господар Црне Горе, обавља на народном језику преписку с главари-ма и свештеницима у земљи, као и с појединцима и властима у иностранству, чиме наставља традицију свога претходника на владичанском трону — Петра I Петровића Његоша.⁸³ На народном језику, прожетом *славенизмима*, Његош је створио и своја песничка дела. Објављивање *Горског вијенца* 1847. године допринело је „учвршћивању угледа народног језика као литерарног израза“,⁸⁴ а појављивање исте године још три знаменита дела — Вуковог превода *Новог завјета*, *Песама* Бранка Радичевића и студије *Рат за српски језик и правопис* Ђуре Даничића — представљало је догађаје „одлучне за исход борбе око српског књижевног језика и правописа“.⁸⁵

Кад је Богишић започео своју кодификаторску мисију, Његошева песничка дела (а посебно *Горски вијенац*) била су позната и слављена и у Црној Гори и изван ње. Та чињеница дошла је до изражаја и у раду Одбора приликом читања нацрта Законика. У записницима са седница Одбора на једном месту изричито је поменут узор из *Горског вијенца*: прихваћена је лексема *изгуб* (а тиме и термин *изгуб добитка*)⁸⁶ уз напомену да се кори-

⁸¹ Богишић 1986, 109–122.

⁸² Стијовић 1992, 27.

⁸³ Остојић 1976, 11.

⁸⁴ Историја српског народа 1981 [Павле Ивић / Јован Кашић], 350.

⁸⁵ Ивић 1991, 284.

⁸⁶ Бојовић 1992, 112.

сти у народу, а и да се среће у Његошевом *Горском вијенцу*.⁸⁷ С обзиром на оцену да је Његош не само велики песник српског језика већ и „један од твораца нашег књижевног језика“,⁸⁸ важно је сагледати однос терминолошке лексике Општега имовинског законика и лексике Његошевог језика. Да би се у целини сагледао тај однос, било би потребно предузети опсежна истраживања, уз посебну методологију. За потребе овог истраживања ми смо се ограничили на идентификовање примера из лексике Његошевог језика који су значењем и обликом истоветни (или су то бар у основи) с оним правним терминима из Законика о којима је управо Богишић давао своје коментаре.

У лексици Његошевог језика, посебно у Његошевим песничким делима, истраживачи су издвојили оне лексеме које имају карактер *славенизама*.⁸⁹ Зато и овде идентификовани примери из Његошевог језика припадају по пореклу трима врстама:

а) народна лексика: *добитак, доходак, забрана, запријетити/запрећивати, збор, кућа, обвезан, пџс, пријетња, прилика, пуст, самовољно, сељанин, уговор, узајмити/узајмљивати, чељаде*;

б) славенизми: *властан, дјејствије, законик, извињавати се, нужда, обид, погубељ, подобан, правило, прејемник, сокровиште, твар, творац, тјелесни, шировласни, условије*;

г) турцизми: *запт, кесим*.

2. БОГИШИЋЕВ ОДНОС ПРЕМА ПОЉИЧКОМ СТАТУТУ И СТАТУТИМА ДРУГИХ ПРИМОРСКИХ ОПШТИНА И ГРАДОВА

Захваљујући свом раду у дворској библиотеци у Бечу и каснијим архивским истраживањима, Богишић је на прелому 60-их и 70-их година XIX века био одличан познавалац статута приморских градова и општина (кнежина) писаних на „народном језику“, тј. хрватском или српском. Он је уопште био свестан значаја објављивања правних споменика за даља историографска и правна истраживања, па је већ на једној од првих седница Југославенске академије знаности и умјетности предложио да Академија покрене едицију за издавање историјских правних аката и друге грађе за историју Јужних Словена.⁹⁰ Његов је предлог усвојен, а и сџм је почео сакупљати грађу за четири књиге о историјским законима Јужних Словена, од којих би једна била посвећена законима мањих зако-

⁸⁷ Вид. стих 781–782. *Горског вијенца*: „Ох, да ми је виђети Црна Гора изгуб да намири!“ Уп. *Речник Његошева језика*, 180.

⁸⁸ *Речник Његошева језика*, стр. VII.

⁸⁹ Вид. о томе подробно у *Стијовић 1992*.

⁹⁰ *Мартиновић 1958*, 33.

нотворних заједница: градова и општина. О њима је Богишић касније дао ове опаске:

„Готово сваки повећи приморски град, од Трста до Будве, имао је своје засебне законе и правила, на којима су доцније оснивани познати грацки *статути*, који затим добиваху своје *реформације* и друге законодавне додатке и преинаке. Али је и у крајевима који не имаху градова било автономних предјела, са засебним, чак кодификовним законима: за копнену је страну доста напоменути *Винодол* и *Пољица*, а за острвље *Мљет* и *Ластово*.“⁹¹

Од сакупљеног материјала Богишић је успео да изда само прву планирану књигу, под насловом *Писани закони на словенском југу, I. Закони издани највишом законодавном влашћу у самосталним државама. Библиографски нацрт* (Загреб, 1872).⁹² Она је обухватала писано законодавство у средњовековним државама: Бугарској, Србији, Босни, Хуму (Захумље, Херцеговина), Зети (Црна Гора), Дубровнику и Хрватској, али и у невеликој кнежини (општини) Пољица, при ушћу реке Цетине у Јадранско море. Пошто је објаснио унеколико проширени појам самосталности јужнословенских земаља у средњем веку, Богишић је у *Приступу* навео разлоге што је и Пољица уврстио у ову књигу. Он каже:

„Ми то учинисмо не само ради тога, што би неспретно било уврстити Пољица међу муниципија и просте опћине, него и ради у припреми Законика тога што се у духу и правцу самих пољичких закона види убјеђење самосталности своје државице: својство које се често и иностранцима признавало називањем Пољица државом, републиком.“⁹³

У одељку књиге који се односи на зборник законâ Пољица из XV века (касније допуњаван), познат као *Пољички статут*,⁹⁴ Богишић је дао библиографски опис овога правног споменика на основу загребачког издања Матије Месића из 1859. године,⁹⁵ а констатовао је да поред словенске основе Статут има изворе и у римском и канонском праву. Пољички статут и раније је побуђивао пажњу истраживача: у листу „Правдоноша“ (Задар, 1851, 1852) један од уредника овог листа Иван Данилов објавио је серију написа под насловом *Установе кнежине пољичке*, о Пољицама је убрзо писао П. Шафарик (Праг, 1854),⁹⁶ што је све Богишићу било позна-

⁹¹ Богишић 1998, 501.

⁹² Вид. Богишић 1872.

⁹³ Богишић 1872, 5.

⁹⁴ Вид. Богишић 1872, 116–120.

⁹⁵ Вид. Месић 1859.

⁹⁶ Вид. Шафарик 1854.

то.⁹⁷ И после објављивања Општега имовинског законика, све до наших дана, Пољички статут је био предмет пажње и домаћих и иностраних истраживача, па је и превођен на италијански, немачки и руски језик.⁹⁸ А у својој књизи о писаним законима на словенском југу Богишић је дао и запажања о језичким особинама Пољичког статута: „Језик је српско-хрватски наријечја западнога, са неколико знакова чакавштине али већином прелазеће у штокавштину. Туђе ријечи, што се налазе, највише су из талијанскога позајмљене. Слова су у оригиналу ћирилска босанскога рода са неколико локалних особина, међу којима је најзнатније, да *jam* (Ћ) извршује обично посао који је у латиници *jomy* (j) повјерен.“

Већ 1890. године у оквиру едиције *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium* Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу Пољички статут поново је објављен заједно с *Вонодолским*, *Врбанским* („а донекле и свега Крчкога отока“), *Каставским*, *Веприначким* и *Трсатским статутом*, који су сви писани на народном језику (отуда за њих заједнички наслов у овом издању: *Lingua croatica conscripta*).⁹⁹ Предговор за Пољички статут написао је Ватрослав Јагић, који је истовремено приредио и речник Статута, док је речник осталих статута у овом издању приредио Фрањо Рачки. На тај начин омогућен је увид у домаћу правну терминологију ових правних аката и она се може лако поредити с терминолошком лексиком Општега имовинског законика. Јагићев речник Пољичког статута преузео је Б. Д. Греков у својој опсежној студији *Пољица* на руском језику (Москва, 1951).¹⁰⁰

Садржај Пољичког статута веома је разноврстан. Његове одредбе односе се на устројство Пољичке кнежине (управу и судство) и њено кривично, грађанско и процесно право. За правну историју нарочито су важне одредбе грађанскоправног карактера које се тичу институтâ патријархалнога племенског друштва ове кнежине. Постоји знатна сличност с институтима обичајног права у Црној Гори, који су били предмет Богишићеве пажње. Оцењено је да је Пољички статут (уз Винодолски) „највреднији правноисторијски споменик с подручја Хрватске“.¹⁰¹

Поређењем терминолошке лексике Општега имовинског законика и речника Пољичког статута долази се до списка заједничких термина (у угластим заградама наведени су нешто другачији облици у Законику):

⁹⁷ Уп. Богишић 1872, 120.

⁹⁸ Вид. литературу уз одреднице *Пољица* и *Пољички статут* у *Енциклопедија Југославије* 1955, 532–534.

⁹⁹ Вид. *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium* 1890.

¹⁰⁰ Вид. Греков 1951.

¹⁰¹ *Енциклопедија Југославије* 1955, 534.

ближика, брацтво [братство], воља, глоба, граница, данак, двор, дионица, добитак, добри људи, договор, доходак, друг, дуг, дужник, живљење, заклад [заклада], закон, законит, застава, зајам, збор, злочинац [злочин], знање, имање, иступ [уступ], јамац, корист, крив, кривац, кривина [кривица], међа, мејаш [међаш], моба, молба, најам, најамник, наруч,¹⁰² оговор [уговор], одлука, осуда, племе, правда, продаја, разлог, рок, сâд, свидочба [свједочиба], сељанин, сирота, служба, смрт, стање, ствар, суд, судац, трг, трговина, удовица, чељад, шћета [штета], шћетник [шћетник].

Из записника са седница Одбора на којима је читан нацрт Законика несумњиво произлази да је Богишић користио Пољички статут у припреми и изради Законика, иако се он изричито спомиње само на једном месту приликом првог „читања“ нацрта Законика: поводом обликовање неких решења у одељку о „дуговима од недопуштених дјела“.¹⁰³ Расправљајући поводом имовине *тековинског удружења*, Одбор је такође имао у виду Пољички статут, из кога је на крају преузет термин *дионица*.¹⁰⁴

Богишић је добро познавао и друге статуте приморских градова и општина, мада после прве објављене књиге из замишљене серије ЈАЗУ *Писани закони на словенском југу* није стигао да објави наредну књигу, која би обухватила искључиво ту врсту правних споменика. Непосредно пре преузимања катедре историје словенског права у Одеси Богишић је умножио своју збирку статута приморских градова и општина. На захтев савета универзитета у Одеси, Богишић је 1869. године истражио архиве и библиотеке у Бечу, Венецији, Трсту и Загребу како би дошао до потребне историјске грађе за свој предмет. О томе је по доласку у Одесу почетком 1970. године поднео исцрпан извештај.¹⁰⁵

У њему је навео да је у Бечу наишао на једанаест рукописних и седамнаест штампаних текстова јадранских приморских градова, међу којима и Трста, Копра, Пирана, Ровиња, Шибеника, Трогира, Сплита, Дубровника, Котора, односно острва (и општина) Пага, Хвара, Корчуле, Ластова, Мљета. У Бечу је Богишић сравнио тамошње рукописе Дубровачког статута с онима које је сâм преписао у Дубровнику. У Загребу (у ЈАЗУ, где је постојала богата библиотека Ивана Кукуљевићева-Сакцин-

¹⁰² Термин *наруч* не налази се у Јагићевом речнику Пољичког статута нити у речнику у књизи Б. Д. Грекова *Пољица*, али га је идентификовао Франо Иванишевић у својим написима о Пољицама у *Зборнику за народни живот и обичаје Јужних Славена* (излазио у Загребу почев од 1896 године); вид. одредницу *наруч* у *Речнику САНУ*.

¹⁰³ Вид. *Бојовић 1992*, 105.

¹⁰⁴ Вид.: *Ђорђевић 1888*, *Богишић 1986*, 487.

¹⁰⁵ Вид. о томе опширније у *Мартиновић 1958*, 32–36, 50–55.

ског) преписао је или описао ријечки, рапски, сењски, крчки, каставски, веприначки и будвански статут (као и паштровске привилегије), од којих су само Каставски и Веприначки били на народном језику (овај други уз то писан глаголицом), а остали на латинском или италијанском језику.¹⁰⁶ У Трсту је Богишић нашао четири различита текста тршћанског статута и десет истарских градова, а у Венецији статуте Котора, Будве, Шибеника, Скрадина, Ровиња, Новиграда и општине Бује. У свом извештају Савету универзитета у Одеси Богишић напомиње да је такође успео да препише или купи све рукописне статуте, осим сплитског и крчког, а од штампаних је купио седам, док је за остале писао својим пријатељима у Далмацији да му их набаве. С ретким изузецима, наведени статути били су писани на латинском језику. Богишић се у свом извештају не осврће посебно на Пољички статут јер је раније био објављен, а он га је и библиографски обрадио у својој књизи о писаним законима на словенском југу, чији је рукопис био готов већ 1868. године.¹⁰⁷ У свом опширнијем раду *О положају породице и наслеђства у правној системи*,¹⁰⁸ објављеном 1892. године у београдском часопису „Правник“, Богишић се детаљно осврнуо на регулативу породичног и наследног права у Пољичком статуту и у другим статутима приморских градова и општина (Дубровачком, Которском, Хварском [„Лезинском“], Корчуланском, Крчком и Трсатском, као и статутима истарских градова), што такође потврђује да му је њихов садржај био добро познат.

Статути приморских градова и општина писани на латинском језику по природи ствари нису могли бити извор терминолошке лексике за Општи имовински законик, па ни као узор за кованице. За калкирање могли су местимично послужити општеусвојени латински називи за поједине правне институте, који су Богишићу били добро познати. Стога ни Дубровачки статут, писан на латинском језику, није могао бити непосредан извор терминолошке лексике за Законик. Богишић је, наравно, добро познавао Дубровачки статут и (заједно с чувеним историчарем Константином Јиречеком) приредио је његово критичко издање, али тек 1904. године (мада је ЈАЗУ од њега то очекивала више од 30 година).¹⁰⁹ Поредећи ова два знаменита правна споменика, истраживач из Дубровника Анте Мариновић указао је на сличност у начину њиховог настанка, која се огледа управо у чињеници да оба представљају кодификације обичајног права (старог дубровачког и црногорског), док су њихова форма

¹⁰⁶ О которском и будванском статуту вид. Јокић 2002, 33–41.

¹⁰⁷ Вид. *Богишић 1872*, 2. Предговор овој књизи Богишић је писао у Одеси јуна месеца 1971.

¹⁰⁸ *Богишић 1998*, 442.

¹⁰⁹ Вид. *Дубровачки статут 1904*.

и језички израз различити.¹¹⁰ Стога би инсистирање на сличности језичког израза Дубровачког статута, као акта велике правне репутације (али на латинском језику), с језичким изразом Општега имовинског законика (на народном језику), коме је печат дао један „Дубровчанин“ (заправо родом Цавтаћанин, пореклом из дубокога конавоског залеђа — „на граници Херцеговине и старе дубровачке државе“) било потпуно излишно. Из истог разлога нема сврхе поредити језички израз Општега имовинског законика с Которским статутом на латинском језику, с мањим додацима на италијанском језику. То исто важи и за Будвански статут, који је такође писан на италијанском језику. Оба ова правна споменика била су Богишићу добро позната.¹¹¹

Међутим, у Богишићевим објављеним списима нема трагова о томе да је у изради Општега имовинског законика Богишић користио осим Пољичког и друге статуте писане на народном језику: Винодолски, Врбански, Каставски, Веприначки и Трсатски. Ипак, ваља констатовати да су њима и Општем имовинском законуку заједнички следећи правни термини: *благо, ближика, граја [грађа], добитак, доходак, дуг, двор, закон, збор, комун, међаш, невоља, обичај, обитељ, осуд [осуда], племе, подбан, правда, приходак [приход], род, сила, сирота, служба, суд, судац, удовица, уживање*.

Богишић је, међутим, показивао живо интересовање за правно наслеђе Паштровића и Грбља, приморских крајева у непосредном суседству Црне Горе. У Паштровићима је боравио у рану јесен 1875. године (тада се задржавао и у Грбљу и Котору) желећи да се упозна с правним институтима паштровскога аутономног права, о чему ће писати знатно касније (1906). У објављеном тексту под насловом *Десетина судских записа из Паштровића*¹¹² Богишић је описао паштровски крај и његов статус у средњем веку (када је био у саставу српске државе) и касније под Млетачком републиком (а сасвим кратко и под Француском), када је ова *кнежина* постала млетачки *komunitad*, задржавајући своје аутономно право. О паштровској аутономији Богишићу су пре његовог одласка у Паштровиће казивали Стефан Митров Љубиша и Висарион Љубиша, архимандрит манастира Острог (а касније и митрополит Црне Горе), обојица родом из паштровског краја. Међутим, у Паштровићима Богишић није нашао „споменике старинске самоуправе“ о којим је слушао — „Законик“ и „Староставник“. Једино је нашао две „крње свеске не одвећ старих судских записа паштровских“, ¹¹³ насталих 1799–1807. године, из

¹¹⁰ Уп.: Мариновић 1974, Мариновић 1989.

¹¹¹ Мартиновић 1958, 172.

¹¹² Вид. Богишић 1998, 500–530.

¹¹³ Богишић 1998, 504.

којих је преписао десет судских пресуда. Идентификовао је и сва три писара („канцалијера“) ових судских записа (који су били „коријенити Паштровићи“). За њихов језик каже да је „доста лош“, али да је „ипак народан, само што је препун мјесних идиотизама и прошаран млетачко-талијанским ријечима дотјераним, наравно, према српском предјелном говору“.

Објављене пресуде Богишић је пропратио својим објашњењем специфичних лексема (домаћих и позајмљеница), како би читаоци могли разумети смисао текста. Из тако писаних паштровских аката Богишић није могао црпсти терминолошку лексику за Општи имовински законик. Богишић је трагао и у архивама за Паштровским статутом (његово постојање наговестио је податак из каталога Кукуљевићеве библиотеке у ЈАЗУ), о чему постоје Богишићеве кратке белешке у архиву у Цавтату.¹¹⁴ У Бечу је утврдио да у дворској библиотеци нема никаквог статута „него само уговор продаје с Млецима и неколико повластица и слобостина“, а забележио је да је садржај рукописа означен (под бројем 488) у каталогу Кукуљевићеве библиотеке „то исто“.¹¹⁵ Те су привилегије биле писане на италијанском језику и зато нису могле бити извор терминолошке лексике за Општи имовински законик.

У Богишићевом архиву у Цавтату чува се и један рукопис анонимног аутора, писан ћирилицом, који је означен као *Обичаји у Паштровићима*.¹¹⁶ У њему су обрађена разна питања из правне праксе: мирење поводом убиства и рањавања, крађа, прошња девојке, обичаји о смрти, поступање суда. Из тога рукописа види се сличност паштровских правних обичаја с онима у суседној Црној Гори, али се они не односе на грађанскоправне односе какве регулише Општи имовински законик. У свом чланку, који је писао пред сам крај живота, Богишић не помиње изричито овај рукопис нити друге правне акте из Паштровића.

Богишића је такође занимао *Грбаљски законик* из 15. века, чији је текст на народном језику Вук Врчевић објавио (латиницом) 1851. године у задарском листу „Правдоноша“ (бр. 25–29, 32–36, Задар, 1851). Према Врчевићевом објављеном тексту, Грбаљски законик има 126 чанова. Богишић је желео да прегледа и оригинални рукопис, али му је Врчевић одговорио да је рукопис у међувремену пропао у манастиру Свете госпође под Лаством у Паштровићима. Богишић је сматрао да је оригинални рукопис био писан ћирилицом, а оставио је и кратку белешку о садржају овога правног споменика:

¹¹⁴ Мартиновић 1958, 172.

¹¹⁵ Мартиновић 1958, 173.

¹¹⁶ Мартиновић 1958, 177.

„Закон је раличне садржине: ту има установа за казнено право, за аграрне одношаје, за приватно право и за паулицују, и то све смијешано по навикки такијех средњовјековних закона. И овдје, како у већини њих, најпрво долази казнено право ... казне су управ драконске и за кривице које би се данас једва и у преступљене уврстиле.“

Александар Соловјев оспорио је аутентичност објављеног текста Грбаљског законика.¹¹⁷ Он је у Богишићевом архиву у Цавтату нашао књигу привилегија Грбљанске жупе (1647–1767) с преписаним текстом Душановог законика раваничке верзије¹¹⁸ (препис је вероватно сачинио сâм Богишић према тексту Душановог законика који се налазио у Кукуљевићевој библиотеци у ЈАЗУ). Међутим, у Богишићевој заоставштини нема знакова да је лексеме из грбаљских правних споменика користио при изради Општега имовинског законика. Ипак, из текста Грбаљског законика издвојили смо оне лексеме које су заједничке с Општим имовинским законом: *бир, брацка скупштина, добра воља, добри људи, домаћин, имање, јемац, капара, међа, млин, надница, обрана, род, свједоџба, брацка скупштина, сирота, течење, усјев*.

С већином од овде цитираних термина из Пољичког и других наведених статута Богишић се сусретао у Црној Гори или у живој језичкој пракси других крајева (пре свега Приморја), а неки су му били познати из литературе. Они су значајни првенствено као истоветни називи заједничких института обичајног права у овим аутономним заједницама и у Црној Гори. Из тога заједничког фонда термилошке лексике веома су ретке оне лексеме којих није било у Црној Гори а уврштене су у Законик.

3. БОГИШИЋЕВ ОДНОС ПРЕМА ЗВАНИЧНОЈ ПРАВНОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ У КНЕЖЕВИНИ / КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

У време кад је Богишић започињао своју кодификаторску мисију у Црној Гори (1873) већ је постојала званична правна терминологија у области грађанског права на српском језику у две државе: у Кнежевини Србији и у Хабзбуршкој монархији. У Србији је од 1844. године био на снази *Грађански законик за Књажество Србско* (преименован у *Грађански законик за Краљевину Србију* после проглашења Србије за краљевину 1882. године [даље: *Грађански законик Србије*]). Његов је аутор био Јован Хацић, афирмисани правник и угледни списатељ свога времена из Новог Сада, главни законописац у Кнежевини Србији у раздобљу 1837–

¹¹⁷ Вид. *Соловјев 1938*.

¹¹⁸ Вид. *Соловјев 1938*. Душанов законик Богишић је користио на својим семинарским вежбањима у Одеси. На Богишићеве коментаре Душановог законика који су нађени у архиву у Цавтату критички се осврнуо професор Правног факултета у Београду Драгослав Јанковић; вид. *Јанковић 1953*.

1846. године. Хаџићев рад на законодавству Србије несумњиво представља епоху у његовом изграђивању.¹¹⁹ Иако је радио на више прописа у Србији, па и на Уставу Кнежевине, Грађански законик је Хаџићево главно законодавно дело. С обзиром на преоптерећеност законодавним пословима у то време, а имајући у виду важност материје грађанскоправних односа, Хаџић је с *Правитељством* Кнежевине закључио 29. јула 1840. године посебан уговор о изради грађанског законика, а готов пројекат Законика (на коме је углавном радио у Новом Саду) послао је 24. новембра 1842. године, да би овај био усвојен („на Благовести“) 25. марта 1844. године. То значи да је Хаџић радио на Законику ефективно две године. Уз неколико новела, Грађански законик Србије важио је више од сто година и формално је укинут кад и Општи имовински законик 1946. године — *Законом о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације* (мада су се многа правна правила Законика још дуго примењивала, а и данас има неких које признаје позитивно право). И Грађански законик Србије веома је проучаван. Судови правника цивилиста и историчара права о Законику сумирани су и на посебном научном скупу одржаном поводом 150. годишњице доношења,¹²⁰ када су прављени и паралелни осврти на овај законик и Општи имовински законик.¹²¹ У области грађанског права у првим деценијама после доношења Законика ступило је на снагу и неколико пратећих прописа комплементарних Законику.

Богишић је пратио и добро познавао законодавство Кнежевине Србије, о чему је писао и у посебном додатку своје књиге *Писани закони на Словенском југу из 1872. године*. Ту је Богишић подробно обрадио и законодавство Кнежевине Србије, и то од настанка првих прописа за време Првога српског устанка до стицања аутономије, а потом све до 1867. године. Из овог приказа види се да је Богишић пратио *Зборник закона и уредаба*, који је излазио у Београду почев од 1840. године као редовно службено издање Кнежевине Србије.

Њему је био познат и *Рѣчникъ закона', уредба', и уредбены прописи' изданы у Княжеству Србији одъ 1827. до половине 1854. год.*, који је израдио Ђорђе Петровић, „член суда Округа Београдског“, објављен у Београду 1856. године у оквиру службеног издања свих прописа Кнеже-

¹¹⁹ Вид. о томе више у Луковић 1994, 48–51.

¹²⁰ У организацији САНУ и Правног факултета у Београду одржан је у Београду 23. и 24. маја 1994. године научни скуп посвећен овом јубилеју. На скупу је поднето 38 реферата, који су објављени у зборнику *Сто педесет година од доношења Српског грађанског законика*, издање САНУ, Београд, 1996.

¹²¹ Вид. Молнар 1996, Војиновић 1996.

вине. У овом речнику наводе се и сви термини из Грађанског законика Србије.

Кад је Богишић започео припрему Општега имовинског законика, Грађански законик Србије дошао је у средиште његове пажње. Као што је напред речено, Богишић је 1874. године у Београду био сведок покушаја да се сумирају искуства из тридесетогодишње примене Законика, па се понадао да ће бити рађен и нов Законик.¹²² То је давало изгледа да се и он ангажује на изради јединственога грађанског законика за Србију и Црну Гору, за две најсродније земље — како је говорио.¹²³ Ова идеја ипак је била далеко од реалности, а Богишић се у својим анализама често враћао на Грађански законик Србије. Он је постао и његов критичар, а у томе га није спутало ни лично познанство успостављено са Хаџићем у Новом Саду, где је становао док је био на служби у Петроварадину крајем 60-их година XIX века.

Богишић је генерално оцењивао да су недостаци Законика последица Хаџићеве неспособности и кодификаторске неспретности, те да цео Законик представља „копијање туђих узорака“ (тј. аустријскога Општег грађанског законика).¹²⁴ Највише података о Богишићевом односу према материјалним решењима Грађанског законика Србије могу се наћи у незавршеном рукопису Богишићеве студије *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* (објављеној 1967),¹²⁵ јер је припремајући ову студију имао највише потребе да прави поређења материје и структуре („спољних и унутрашњих граница“) ова два законика. Али, Богишић анализира Грађански законик Србије и у својим посебним радовима о породичној задрузи, о положају породице и наследства у правном систему и о техничким терминима у законодавству.¹²⁶ А када је о правним терминима реч, Богишић у свом последњем чланку на ту тему (1900) каже да се с „редактором србијанског Грађанског законика“ ретко слагао „у одређивању, па и у простом избирању термина“. ¹²⁷ Неколико случајева таквог неслагања Богишић ће истаћи у својим коментарима термилошких питања, али, као што ћемо видети, има и примера подударности у избору термина код ова два кодификатора.

¹²² Вид. о томе више у Никчевић 1971.

¹²³ Богишић 1987, 56.

¹²⁴ Никчевић 1971, 42.

¹²⁵ Вид. Богишић 1967, 49, 56, 78, 80, 83, 85, 86, 89, 94, 103, 117, 128, 135, 147.

¹²⁶ Вид. Богишић 1986, 101–189, 207–238.

¹²⁷ Вид. Богишић 1986, 129.

4. БОГИШИЋЕВ ОДНОС ПРЕМА ЗВАНИЧНОЈ ПРАВНО-ПОЛИТИЧКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ

Званични термиолошки речник *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Von der Kommission für die slavischen jurudisch-politische Terminologie* („Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике. Немачко-хрватско, српско, словачки сепарати. Од Комисије за словенску правно-политичку терминологију“) објављен у Бечу 1853. године, настао је у специфичним околностима после револуције 1848. године у Хабзбуршкој монархији („Пролеће народа“). У складу с тада прокламованим начелом о једнакости народа у Монархији, одлучено је да се и службени лист има издавати на свим „књижевно изграђеним словенским наречјима“ у тој вишенационалној (мултиетничкој) земљи. То је словенским народима пружио нову прилику да афирмишу своје тежње ка што већој културној самосталности. У јулу 1849. године царско-краљевско Министарство правосуђа основало је посебан одбор са задатком да што пре сачини речник правно-политичких термина за потребе словенских народа, а пре свега за објављивање на њиховим језицима прописа у службеном листу Монархије. Та терминологија морала је бити упоредива с немачком правно-политичком терминологијом (из претходних шест деценија). У састав новооснованог одбора, за чијег је председника именован Павле Шафарик, ушли су правници, филолози и познати културни посленици словенских народа.¹²⁸

У августу исте године основан је и одсек за „словеначко и хрватско-српско наречје“. Ова наречја обједињена су у једном одсеку да би се „њихова сродност очито показала и да би се правнички изрази и изреке међусобно подупирали, оправдавали и допуњавали“.¹²⁹ Чланови јужно-словенског одсека били су: 1) за „словеначко наречје“: Франц Миклошић, наставник на бечком универзитету и службеник царско-краљевске дворске библиотеке; Матеј Доленц, дворски и судски адвокат; Матеј Цигал из Љубљане, тадашњи уредник службеног („државозаконског“) листа; 2) за „хрватско-српско наречје“: Стјепан Цар, тадашњи привремени уредник службеног листа; Вук Стефановић Караџић („дописујући члан царско-краљевског ученог друштва“); Иван Мажуранић, књижевник и тадашњи бански саветник, и Божидар Петрановић, правник и културни посленик из Далмације, тадашњи уредник службеног листа.

Како је Иван Мажуранић због нове дужности иступио из овога одсека, почетком децембра 1849. године, Министарство правосуђа именовано

¹²⁸ О настанку, карактеру и утицају *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике* вид. више у: Павловић 1963, Винце 1978, 379–392, Ивић 1991, 285–286, Њоморкај 1990, Мамић 1992, 12.

¹²⁹ *Правно-политичка терминологија 1853*, стр. XIII.

ло је Димитрија Деметра за уредника хрватске стране Речника. Уредник за српску страну Речника био је Божидар Петрановић, а за словеначку Матевж Цигале.

Цео Одбор је радио веома брзо, а пошто је обавио посао, распуштен је почетком децембра 1849. године.¹³⁰ Потом се приступило пословима припреме за штампу обрађеног материјала, у чему су значајну улогу имали уредници.

Већ наредне године (1850) појавио се немачко-чешки сепарат овога сложеног речника,¹³¹ али немачко-хрватско, српско, словеначки сепарат тек 1853. године. На више од 700 страница дат је преглед немачких правно-политичких термина с јужнословенским еквивалентима: хрватским (исписаних латиницом), српским (исписаних преддуковском ћирилицом) и словеначким. У међувремену морала су бити решавана нека практична питања уређивања и припреме за штампу овог јужнословенског сепарата. О томе су у предговору сепарата дали потребне напомене у засебним текстовима уредници Димитрије Деметар, Божидар Петрановић и Матевж Цигале, из којих сазнајемо многе детаље о догађајима који су потом уследили а добили су шире значење.

Д. Деметар је на почетку констатовао:

„Прије свега морам са жалошћу напоменути, да се није могла оживотворити жеља да се барем за хрватско и србско нарјечје састави подпунома једнак назовник, јер србски књижевници привикли су неким црквеним и руским изразима већ навелико, да се бојати било, да би се још за сада нагазило на превелик упор, ако би их сасвим одстранили, с друге стране пако будући да су сасвим проти духу живућега југославенскога језика, нису се могли примити у хрватско нарјечје, које је стопрам у новије вријеме подигнуто на писмени језик и зато се је већма уздржало у својој изворној и пучкој простоти. Држало се је дакле за сходно садашњим околностима времена, да се господину доктору Петрановићу, који је особито бранио то мнијење, остави на вољу у србску страну примити сва она одступања од израза нађених по свеколиким члановима одбора за сходне хрватском нарјечју, која би се њему као особитом познатељу тако званог славено-србскога књижевнога језика чинила за неопходно потребна.“

Деметар је такође објаснио поступак утврђивања израза, при чему су се нарочито уважавале опаске Вука Карацића („који је по свем славенском ученом свијету познат као први језикословац нашег народа у том правцу“). Затим је Деметар посебно образложио то како се дошло до правописних правила примењених у том речнику. Међутим, Деметар је као уредник искористио своје право да у приређивању хрватске стране

¹³⁰ *Правно-политичка терминологија 1853*, стр. III.

¹³¹ Вид. *Правно-политичка терминологија 1850*.

Речника у понечем одступи од прокламованих правописних начела. Та је одступања прецизно објаснио у предговору, а скренуо је пажњу и на исправке објављене на крају сепарата.

У свом тексту Божидар Петрановић је као уредник такође објаснио одступања на српској страни. Он каже:

„Ако хоћемо да нам овај [језик – М. Л.] буде носилац — *medium* — ваља нам ућ примати из сваког нарјечја што је најбоље, — бисер и драго камење. Тако је и црквено-славенски, тако су поздније књижевни језици код Талијана и Француза постали. Што је језицима тим у точноме опредјељењу граматични форми, у изјасњењу најтежи поњатија, у снази израза недостајало, добили су све то од велики умова које је промисао на корист а кадкад и на штету људства слао, и једнако шаље. Овим правцем треба и ми да ударимо. С овим речима не мислим бранити оне српске списатеље који код чисти народни речи примају без невоље црквено-славенске или руске.“

Божидар Петрановић је десетак година касније издао и дело *Ручна књига најнужднијих правдословних риечих, изреках и образницах*, којим је желео да олакша практичну примену *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике*. Исту сврху имао је и терминолошки речник Матице далматинске *Тумач (талијанско-хрватски) за чиновнике* из 1872. године.

Иако се посредно осврнуо на *Правно-политичку терминологију за аустријске словенске језике* још у својој посланици „пријатељима филолозима“ из 1876. године (дајући и примере неких њених „наказа“), Богишић је свој став о овом специфичном речнику много експлицитније изразио у предавању које је одржао у Петербургу 1887. године, тј. у раду *Технички термини у законодавству*. О начину рада одбора („комисије“) која је припремала Речник Богишић каже:¹³²

„Иако је у тој комисији било неколико најбољих зналаца језика, ипак српске ријечи, које су одговарале њемачким терминима (еквиваленти) особито оне, које нијесу узимане из народнога језика, рађене су механички, које како, на брзу руку, не наслонивши се у томе ни на један раније обрађени научни метод, да би њихов смисао био разумљив народу. Укратко: то је био хитан састав да га се њиме колико год намири потреба, која се тада појавила. Осим тога, у томе су издању изостали многи врло потребни термини. Један између главнијех филолога те комисије¹³³ лич-

¹³² Богишић 1986, 106.

¹³³ Не зна се тачно ко је то био, али свакако један од двојице Богишићевих пријатеља: Вук Караџић (кога је Богишић виђао у Бечу) или Ф. Миклошић (кога је Богишић наследио у Дворској библиотеци у Бечу). А кад је реч о правницима у Одбору, ту се пре свега мисли на Б. Петрановића, И. Мажуранића и М. Цигала.

но ми је казивао да су у њој имали одлучан утицај правници, од којих ниједан није имао појма о лингвистици; а филологе су сматрали више као савјетодавце.“

Богишићу су била позната (како их сам назива) и „два извода из те књиге у Далмацији“: Петрановићев речник из 1862. и *Тумач (талијанско-хрватски) за чиновнике* Матице далматинске из 1872. године. Каже да су њихови „недостаци исти као и у књизи из које су узети“.¹³⁴ Овакав Богишићев генерално негативан став према *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике* и њеним дериватима ваљало би проверавати и на конкретним примерима употребљених термина у Општем имовинском законнику, што ћемо ми касније и учинити.

Наведене судове о Грађанском законнику Србије и *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике* Богишић је изрекао у својим краћим радовима, од којих је први заправо пригодно предавање одржано при крају рада на изради Законика, а други чланак у загребачком правном часопису, објављен 1900. године, тј. 12 година после ступања на снагу Законика, кад су о Законнику већ биле познате све генералне оцене. Богишић је, међутим, знатно опрезнији у оценама које даје у својој незавршеној студији *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*. Том студијом хтео је да научно образложи свој кодификаторски рад и одбрани се од евентуалне критике. Ту налазимо ове Богишићеве ставове:

„Не треба мислим искати, других разлога да се докаже потреба одређења техничких израза. Доста је и наведенога. Него, могу нам показати на два законика, један написан српски (*Грађански законик Србије*) и други преведен на српски језик (австријски)¹³⁵ и по људима Србима који заузимаху важно мјесто у српској књижевности. Може се показати на израђени већ пред 30 година особитим Одбором у Бечу рјечник техничких називља,¹³⁶ из кога издани бјеху у самој Далмацији два извода за тамошње потребе. Осим тога, у Срба и Хрвата имају и два-три стручна часописа у којима се такође налази не мало број стручних израза. Није мјесто упуштати се у критику тих термина, особито опширнога рјечника у којима бијаху сурадници првостепени зналци језика. Нама је тек примјетити да у наведеним писменим изворима има много грађе којом се можемо и хоћемо добро користити. Али је познато да је има и такве на коју и до сада остаде признак хитње и разногласја неудаћа. Уосталом, познато

¹³⁴ Богишић 1986, 106.

¹³⁵ Богишић мисли на Петрановићев превод *Општега аустријског грађанског законика*; уп. Богишић 1967, 128.

¹³⁶ Богишић мисли на *Правно-политичку терминологију за аустријске словенске језике* (српско-хрватски сепарат) из 1853. године.

је да се ти изрази тек вјековима утврђују, а у нас се о томе тек почело мислити да тако речем с јучерашњег дана.“¹³⁷

Цитирани Богишићеви ставови (написани вероватно у интервалу 1884–1885. године)¹³⁸ знатно су блажи од оних о Хаџићевим „кодификаторским неспретностима“ и понеким „наказама“ у *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике*, изречених десетак година раније. Тих година (1884–1885) иза Богишића је било 10–12 година његове кодификаторске мисије, када се и сам уверио колико је избор термина за Законик сложен посао. А у међувремену сарадња са „зналцима народног језика“ показала му је да и приступ „живоме народном језику“ мора бити знатно рафиниранији од поступка простог преузимања „у народу живућих израза“, те да се ваљани технички изрази „тек вјековима утврђују“ (а „у нас се о томе тек почело мислити да тако речем с јучерашњег дана“ — закључује Богишић).

Свестан на крају тих чињеница, Богишић при крају свог чланка из 1900. године лamentsира што су пре окончања његовог рада на Законик у била обрађена тек „два-три прва слова“ у *Рјечнику ЈАЗУ* и закључује:

„Отуда слиједи, да и саме сирове материјале, тј. ријечи, ми бијасмо принуђени сами по изворима тражити, сабирати и изучавати, а то је свetim мучније било што силни и неодгодиви послови око самога садржаја не допуштаху нам трошити него сразмерно мало времена око формалне стране Законака: око језика, стила, термина.“¹³⁹

Зато се неодољиво намеће поређење Богишићевог рада на утврђивању правне терминологије Општега имовинског законика са Хаџићевим радом на Грађанском законик у Србије и с радом одбора за израду *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике*. Док Богишић сматра да му ни 15 година, колико је трајала његова кодификаторска мисија (када је, живећи претежно у Паризу, уживао богату руску финансијску и сваку другу подршку), није било довољно за савршено језичко обликовање Законака и утврђивање до краја задовољавајуће терминологије, — Хаџић је цео кодификаторски посао обавио за две године према прецизном уговору с *Правитељством* сиромашне Кнежевине Србије.¹⁴⁰

¹³⁷ Богишић 1967, 128.

¹³⁸ Цео рукопис ове студије несумњиво је настао у реализацији Богишићеве обавезе коју је преузео протоколом потписаним с руским министарствима 1882. године. Уместо ове опширније студије (од 120 штампаних страница) Богишић је представио јавности знатно краћи текст (од 25 штампаних страница) на француском језику *Поводом црногорског грађанског законика*, које је штампао као брошуру у Паризу 1886, али је из опрезности није дистрибуирао већ је две године касније, кад је Законик био потпуно готов, у Бриселу поново објавио исти текст.

¹³⁹ Богишић 1986, 142.

¹⁴⁰ Вид. о томе више у Луковић 2004б, 49–51.

При том се није ослањао, као Богишић, на помоћ других „зналаца језика“ но је, напротив, имао муке с неким од њих (у то време Хацић је водио чувену полемику с Вуком Караџићем, којој се потом на, Вуковој страни, придружио и млади Ђура Даничић). А *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* настала је за мање од четири месеца (август–децембар 1849), према строгом налогу аустријске владе, где није било места за велика филолошка премишљања, па ни Вукова термилошка детаљисања, јер — ваљало је што пре издати службени лист Царевине на „словенским наречјима“ (тј. на признатим словенским језицима).

Поред тога, и Грађански законик Србије и *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* настали су у време кад укупно стање у српском књижевном језику ни изблиза није било онако сазрело као у време Богишићеве дуготрајне кодификаторске мисије. Том сазревању српскога језичког стандарда знатно су доприносила својим укупним деловањем два експедитивна правника практичара — Јован Хацић и Божидар Петрановић, од којих је први сâм написао Грађански Законик Србије, а други је поднео главни терет израде српске стране *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике* и у исто време превео на српски језик *Општи аустријски грађански законик*.

У сваком случају, терминологија Грађанског законика Србије и терминологија *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике* заслужују да буду темељно изучене и осветљене. Ова друга не сме се сматрати другоразредним правним и термилошким наслеђем. Савремени хрватски истраживачи до сада су јој поклањали много више пажње¹⁴¹ и већ су је оквалификовали „првим правим темељом хрватскога правног називља“,¹⁴² што је и разумљиво јер се у оквирима Хабзбуршке монархије тада почела изграђивати модерна хрватска правно-политичка терминологија. Српски истраживачи овом специфичном термилошком речнику нису, међутим, ни изблиза придавали такав значај (мада је ушао у корпус *Речника САНУ*): као да су се (уз осветљавање Вуковог учешће у раду одбора за припрему Речника)¹⁴³ задовољавали закључком да „то дело није много утицало на развој терминологије код Срба“, уз образложење да је „Кнежевина Србија тада већ поседовала законодавство и донекле уходану судску и управну праксу“, а да „после укидања Српске Војводине 1860. није остало много простора за администрирање на српском језику“.¹⁴⁴

¹⁴¹ Вид.: Винце 1978, 379–392, Мамић 1992, 12.

¹⁴² Мамић 1992, 5.

¹⁴³ Вид. Павловић 1963.

¹⁴⁴ Ивић 1991, 285, 286.

Остаје ипак питање у којој је мери лексика *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике* продрла у савремени стандард српског језика. Преузимање термина из овог речника није морало бити искључиво непосредно и у неком континуитету: нпр. из термилошке лексике Српске Војводине — непосредно у модеран српски језички стандард, или — у термилошку лексику Кнежевине Србије, па потом у модерни стандард. Начелно узев, пут преузимања неких термина из *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике* у савремени стандард српског језика могао је у 20. веку бити заобилазан и посредан: преко хрватске терминологије, утемељене управо на *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике*. А могао је бити заобилазан и на други начин — преко Општега имовинског законика, под условом да је он заиста преузео неке термине из *Правно-политичке терминологије*, што ваља пажљиво анализирати. Тек, посла је још на претек у истраживању домашаја *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике*.

Први корак у томе јесте још подробније осветљавање улоге коју је имао главни аутор овог речника Божидар Петрановић.¹⁴⁵ У време његовог настанка Петрановић је био не само познати правник и српски културни посленик из Далмације већ и посланик у парламенту у Бечу и, уопште, јака политичка личност. Он је и први преводилац Општега аустријског грађанског законика на српски језик, а Деметар га означава (говорећи о његовој уредничкој улози) као „особитог познатеља тако названог славно-србскога књижевног језика“. Захваљујући свему томе, он је и водио главну реч у припреми Речника и парирао Вуку Карацићу, мада је тада и Вук био признат од аустријских власти за угледног грађанина Монархије и врхунског српског филолога и књижевника.¹⁴⁶ Свеколиком Петрановићевом деловању на „путевима хрватскога књижевног језика“ посвећена је пак знатна пажња.¹⁴⁷

Речник назван *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике*, створен под окриљем аустријских власти, зачео је процесе стандардизације правне и политичке терминологије у језику Хрвата и Срба у Монархији и прокрчио је путеве за њихово књижевнојезичко зближавање. Зато овај речник заслужује већу пажњу и као непосредан увод за тзв. *Бечки књижевнојезички (или књижевни) договор* из 1850.

¹⁴⁵ О Петрановићевом деловању вид. у: *Историја српског народа 1981* [Павле Ивић и Јован Кашић], 274, 293, 371–372.

¹⁴⁶ Вук је 1847. године добио од самога цара скупocen прстен, што је било изузетно признање за његов дугогодишњи рад на културном пољу, али и наговештај неких посебних намера аустријских власти према Вуку.

¹⁴⁷ Вид. *Винце* 1978, 321–392.

године, који је у 20. веку различито интерпретиран код Срба и Хрвата у појединим раздобљима њиховог живљења у истој државној заједници.

При изради и озваничењу *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике* Кнежевина Србија држала се по страни, мада се радило о терминолошком подухвату који се тицао (и) српског језика. То се може разумети: Кнежевима Србија није била кадра да се меша у овакве подухвате унутар моћне суседне земље, макар се они односили и на Србе из Хабзбуршке монархије.

5. ПОДАЦИ О ТЕРМИНОЛОГИЈИ ЗАКОНИКА У ПРАВНИМ ЛЕКСИКОНИМА И РЕЧНИЦИМА ПРАВНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

Постојећи правни лексикони фрагментарно се осврћу на садржину и поједине институте Општега имовинског законика. Тако опсежни *Лексикон грађанског права* (Београд, 1996, стр. 1–841)¹⁴⁸ позива се на Општи имовински законик у 22 одреднице (од укупно 1.480 својих одредница), и то у одредницама: *абандон, авулсио, законске стварне службености, заставне књиге, заступништво, извори облигација, имовинско право, конвалидација, налаз изгубљене ствари, налаз скривеног блага, нанос, нужни пролаз, Општи имовински законик за Црну Гору, приватна својина, примерен рок, прираштај, речно острво, споредна ствар, супона, суседска права, тапијски систем, трошкови држаоца ствари*.

А *Лексикон облигационог права* (Београд, 2001, стр. 1–471)¹⁴⁹ позива се на Законик у свега 10 одредница (од укупно 874 одреднице): *абандон, имаоник, ортаклук, поклон, послуга, предмет облигације, спрега, уговор, подела уговора, закон – формални извор облигационог права*. Све су те одреднице посвећене конкретним правним институтима, који се анализирају у светлу решења из различитих правних система, међу којима су и она из Општега имовинског законика. Стога у тим одредницама не налазимо објашњења терминолошких проблема везаних за Законик.

Новија издања Општега имовинског законика редовно прате и две врсте регистра: 1) преглед правних термина коришћених у Законику који

¹⁴⁸ Вид. *Лексикона грађанског права 1996*. На обради одредница у овом лексикону ангажована су 62 стручњака, међу којима су: наставници универзитета у Београду, Новом Саду, Нишу, Подгорици, Приштини, Крагујевцу, Сарајеву; сарадници Института за упоредно право у Београду; судије Врховног суда Србије и Првога општинског суда у Београду, стручњаци из ондашњих савезних и републичких институција у Београду. На челу шесточланог уређивачког одбора, као главни уредник, био је др Обрен Станковић, професор Правног факултета у Београду.

¹⁴⁹ Бид. *Лексикон облигационог права 2001*. Аутор овог лексикона је универзитетски професор др Илија Бабић из Београда.

је још 1888. године објавио Андра Ђорђевић, професор римског и грађанског права на Правном факултету у Београду;¹⁵⁰ 2) регистар правних појмова (института) објављен први пут уз треће издање Законика 1913. године,¹⁵¹ који 1903. године урадио рано преминули суплент права Стево Петровић-Његош.¹⁵² Док је А. Ђорђевић у свом прегледу наводио искључиво термине у оном облику како их користи Општи имовински законик (додајући ради поређења и њихове еквиваленте на латинском, француском и немачком језику, као и одговарајуће термине из Грађанског законика Србије), у регистру С. Петровића-Његоша налазе се кључни правни институти из Законика (око којих су груписани и други сродни институти), означени не само изворно употребљеним терминима већ понекад и изведеним терминима. Отуда и разлика у броју јединица у ова два регистра: регистар С. Петровића-Његоша оперише с око 150 назива основних института, а преглед А. Ђорђевића садржи нешто више него двоструки број јединица — изворних термина Законика. Тиме је извршен инвентар *специфичне терминологије* Законика, али тиме није пописана *укупна терминолошка лексика* Законика.

Савремена лексикографија оскудева у речницима правне терминологије српског језика, а они који постоје заправо су двојезички или вишејезички. Такви су на пример: *Економско-правни речник француско-српскохрватски* (Београд, 1969),¹⁵³ *Пословно-привредни речник немачко-српскохрватски* (Београд, 1983),¹⁵⁴ *Речник руско-српских правних термина* (Београд, 1996),¹⁵⁵ *Пословни речник енглеско-руско-српски, руско-енглеско-српски* (Београд, 1997),¹⁵⁶ *Привредно-пословни речник енглеско-српски, српско-енглески*, који је доживео седам издања (последње 2001).¹⁵⁷ Ови речници заправо обухватају знатно ширу област лексике мада се у њима налази и знатан број правних термина. Први речник чисто правних термина представља код нас *Речник правних термина српскохрватско-француско-енглески, француско-српскохрватски, енглеско српскохрват-*

¹⁵⁰ Вид. Ђорђевић 1888.

¹⁵¹ Вид. Мартиновић 1958, 277.

¹⁵² Стево Петровић-Његош, син војводе Ђура Петровића и рођак књаза Николе, студирао је правне науке у Хајделбергу, у Немачкој. Током студија бавио се проучавањем црногорскога обичајног права и црногорских закона, а због изненадне тешке болести није успео да одбрани докторску титулу и стекне звање доктора правних наука. Умро је 1905. године на Цетињу с непуних 26 година.

¹⁵³ Вид. *Речник економско-правни француско-српскохрватски 1969*.

¹⁵⁴ Вид. *Речник пословно-привредни немачко-српскохрватски 1983*.

¹⁵⁵ Вид. *Речник руско-српских правних термина 1996*.

¹⁵⁶ Вид. *Речник пословни енглеско-руско-српски 1997*.

¹⁵⁷ Вид. *Речник привредно-пословни енглеско-српски 2001*.

ски (Београд, 1990),¹⁵⁸ који је 2002. године доживео и своје друго (прерађено и допуњено) издање с актуелизованим поднасловом: *српско-енглеско-француски, енглеско-српски, француско-српски*.¹⁵⁹

Сви наведени речници односе се на савремени језик. У њиховом се корпусу не налази терминологија Општега имовинског законика, осим оних термина из Законика који су се усталили у савременом језику, али су тешко препознатљиви.

6. ТЕРМИНОЛОГИЈА ЗАКОНИКА И *ПРИНОСИ ЗА ХРВАТСКИ ПРАВНО-ПОВЈЕСТНИ РЈЕЧНИК* ВЛАДИМИРА МАЖУРАНИЋА

Не постоје целовити речници историјске правне терминологије српског језика, у којима би се нашла (макар и делимично) и терминолошка лексика Општега имовинског законика. С тим у вези ваља размотрити како ту терминолошку лексику третира познати хрватски правно-историјски речник: *Приноси за хрватски правно-повјестни рјечник* Владимира Мажуранића.

Хрватски правник практичар и историчар права Владимир Мажуранић (син песника и бана Ивана Мажуранића)¹⁶⁰ израдио је опсежно правно-лексикографско дело (укупно 1.830 страница) посвећено хрватској историјској правној терминологији под насловом *Приноси за хрватски правно-повјестни рјечник* (даље: *Приноси*). Објављивала га је у наставцима од 1908. до 1922. године Југославенска академија знаности и умјетности из Загреба, а 1923. године објављени су и *Додатци Приносима*. Као целина *Приноси* су први пут објављени тек у репринт издању 1975. године.

Како то стоји у предговору *Приноса*, овај специфични речник историјске правне терминологије започет је с намером да послужи бољем разумевању старих статута далматинских и приморских општина и градова (Пољички, Корчулански, Ластовски, Дубровачки, Сплитски, Сењски, Крчки, Каставски, Винодолски, Врбански, Веприначки),¹⁶¹ које је ЈАЗУ издавала заједно с правним факултетом универзитета у Загребу последњих деценија 19. века. Из опрезности В. Мажуранић своје дело ипак није назвао речником већ *Приносима за хрватски правно-повјестни*

¹⁵⁸ Вид. *Речник правних термина српскохрватско-француско-енглески 1990.*

¹⁵⁹ Вид. *Речник правних термина српско-енглеско-француски 2002.*

¹⁶⁰ О животу и раду В. Мажуранића вид. више у *Поговору* на крају *Мажуранић 1975.*

¹⁶¹ *Мажуранић 1975*, књ. I, стр. III.

рјечник.¹⁶² Искказао је и извесне оgrade у погледу ваљаности неких својих лингвистичких објашњења код обрађених термина, мада му је у изради *Приноса* стални сарадник био језикословац Драгутин Боранић, коме је ту улогу наменила ЈАЗУ.

Као изворе Мажуранић је користио поред статута далматинских и приморских општина и градова и бројне друге историјске документе, као и историографске и филолошке студије.¹⁶³ Грађу је црпео такође из старијих речника, али и из неких новијег времена. То су следећи речници:

1) Ardelio Della Bella, *Dizionario italiano-latino-ilirico* (Венеција 1728, Дубровник, 1782),

2) Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples* (Загреб, 1742),

3) Joakim Stulli, а) *Lexicon latino-italico-illyricum* (Будимпешта, 1801), б) *Rjecosloxe* (Дубровник, 1806), с) *Vocabulario italiano-ilirico-latino* (Дубровник, 1810),

4) Josip Voltiggi, *Ricoslovnik illirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika* (Беч, 1803),

5) Ivan Mažuranić, Jakov Užarević, *Němačko-ilirski slovar* (Загреб, 1842),

6) Вук Стеф. Карацић [у сарадњи с Ђуром Даничићем], *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима* (II издање, Беч, 1852),

7) *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe* (Беч, 1853),

8) Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* (Београд, 1863–1864),

9) *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (том I–VIII, издање Југославенске академије знаности и умјетности (Загреб, 1880–1922).

10) Ivan Belostenec, *Gazophilacium seu latino-illyricorum onamatium aerarium* (Загреб, 1740),

11) Franz Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum* (Vindobonae, 1858),

12) Dragutin Parčić, *Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski). Vocabulario italiano-slavo (ilirico)*, I–II (Задар, 1868),

¹⁶² У *Предговору* овог дела В. Мажуранић каже: „[...] волио сам, да се рече о дјелу, кад буде готово: ‘Приноса’ има доста, него ли: ‘Рјечник’ је крњ.!” Вид. *Мажуранић 1975*, књ. I, стр. IV.

¹⁶³ Вид. *Кратице у Мажуранић 1975*, књ. I, стр. IX–XIX.

13) Franjo Iveković, Ivan Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika* (Загреб, 1901).¹⁶⁴

Приноси се позивају такође и на следећа дела:¹⁶⁵

1) превод *Закона цара Константина и Јустинијана* (превео Рудолф Строхал, „Мјесечник правничког друштва“, Загреб, XXXVII),

2) *Србски споменици или старе рисовуље* (приредио Павле Карановић-Твртковић, Београд, 1840),

3) Душанов законик (приредио Стојан Новаковић, Београд, 1898),

4) *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* (приредио Франц Миклошић, Беч, 1858 [даље: *Monumenta serbica*]),

5) *Споменици српски из Дубровачког архива* (приредио Медо Пуцић, Београд, 1858, 1862).

Општи имовински законик, међутим, није уврштен у корпус *Приноса*. Од Богишићевих дела као грађа за *Приносе* изричито је поменут само *Зборник из садашњих правних обичаја у јужних Словена* (Загреб, 1874). Како су у корпус *Приноса* уврштене и студије објављене у књигама 1–224. часописа „Рад“ Југославенске академије знаности и умјетности, обухваћени су још неки Богишићеви радови. При том треба имати у виду опште ставове Владимира Мажуранића о језику и карактеру *Приноса*.

У Предговору *Приноса* Владимир Мажуранић даје и кратку напомену о језику: „О језику нашем књижевном и развоју његову имали су моји старији назоре,¹⁶⁶ како сам их ја донекле оцртао на стр. XIII. Увода у моје издање „Пјесме Ивана Мажуранића“, Загреб 1895. Не мислим нimalо заћи у то поље; питање је риешено“. Дакле, и Владимир Мажуранић је сматрао као и Иван Мажуранић да је посреди један језик, без обзира на то како је он зван — *хрватски* или *српски*.

А кад је реч о карактеру овога дела, мора се имати у виду пре свега порекло грађе коју је његов аутор користио. О томе Мажуранић каже у *Предговору* свог дела: „Има већ много година, што сам настојао да побиљежим и поређам из наших [тј. хрватских – М. Л.] правних споменика с овкрај и с онкрај Велебита оно, што ми се чинило вриедно спомена, не би ли послужило за хрватски правно-повјестни рјечник“. А у *Предговору Додатцима* из 1923. године Мажуранић вели како је имао намере да

¹⁶⁴ О овим и још старијим речницима вид.: опширније у: *Енциклопедија Југославије* 1955, књ. 5, 503–513, *Винце* 1978, 60–71, 154–163, 249–265, *Мала енциклопедија Просвета* 1986, 191–193, *Шипка* 1998, 148–158.

¹⁶⁵ Вид. *Кратице у Мажуранић* 1975, књ. I, стр. IX–XIX.

¹⁶⁶ Владимир Мажуранић овим алудира на ставове свог оца Ивана Мажуранића и ујака Димитрија Деметра (рођени брат Владимирове мајке Александре), који су били потписници *Бечкога књижевнојезичког договора* из 1850. године.

укључи и термине из српских и других словенских извора (од који се по неки спомињу у *Приносима*), али да му је „сустала на листових уморна рука“.¹⁶⁷

Дакле, иако су обухватили и неколико српских правних споменика (Душанов законик, *Србски споменици или старе рисуваље*, *Monumenta serbica*, *Споменици српски из Дубровачког архива*), Мажуранићеве *Приносе* не можемо сматрати истовремено и српским историјским речником. Ипак, ваља анализирати одреднице *Приноса* како бисмо сагледали њихов однос према термилошкој лексици која је садржана у Општем имовинском законуку. Учинићемо то на узорку од 50 репрезентативних термина из Законака.

6.1. Анализа обраде узорка репрезентативних термина у *Приносима*

Мажуранићево дело третира одабране репрезентативне термине на следећи начин (ове термине наводимо по латиничком редоследу, какав је и у *Приносима*):

- 1) Нема одредницу *доцња* нити одредницу *доцнити*.
- 2) Нема одредницу *добит*, али код одреднице *добитак* даје алтернативни термин *добит*, а наводи као извор Пољички статут.
- 3) Нема одредницу *држина*, али код одреднице *држава* упућује на значење „државина“ (*possessio*) и наводи као извор Пољички статут.
- 4) Нема одредницу *хранилац* нити *хранилац ствари*, а код одреднице *хранитељ* даје значење „гојитељ“ (позивајући се на *Рјечник ЈАЗУ*), које није идентично са значењем „хранилац“.
- 5) Нема одредницу *ималац*.
- 6) Нема одредницу *имаоник*.
- 7) Нема одредницу *изгуб добитка* нити *изгуб*, а има одредницу *изгубљење* (*amissio*) у истом значењу, код које наводи као извор Пољички статут.
- 8) Нема одредницу *крајњи немар* нити *немар*, али има у истом значењу (*negligentia*) одредницу *немарност*, а позива се на Белостенчев речник.
- 9) За *купња* каже да је „стара ријеч, од XIV вијека“, а ради поређења упућује на *Рјечник ЈАЗУ*.
- 10) Код одреднице *најам* наводи Пољички статут и још неке друге хрватске историјске изворе.
- 11) Код одреднице *наруч* даје два значења, од којих је прво „зајам“ (позива се на Стулићев речник), а друго „посуда“ (*commodatio*), за које

¹⁶⁷ *Мажуранић 1975*, књ. II, стр. V.

каже да је исправније (позива се на Вуков речник); поред тога наводе се још два блиска значења на основу радова Дубровчанина Луке Зоре („Рад ЈАЗУ“, књ. 110, стр. 230): *mutum* („посуда“) и „хипотека“.

12) Нема одредницу *незвано вршење туђих послова* нити другу одредницу сличног облика (*незван, вршилац, туђи послови*).

13) Нема одредницу *ништав* нити *ништави уговор*.

14) Нема одредницу *одржај*.

15) Код одреднице *одвлака*, према глаголу *одвлачити*, упућује на Белостенчев и Даничићев речник и *Monumenta serbica*.

16) Нема одредницу *опроштај дуга* нити *опроштај*, а код одреднице *опростити* наводи облик *опрошћење* из Белостенчевог речника.

17) Нема одредницу *особина*.

18) Код одреднице *остава* са значењем *depositum* наводи се неколико синонима по Јамбрешићевом речнику: *застава, заставек, положек, става, остава, датба на захранбу*; по Дела Белином речнику: *похрана, схрана*; по Стулићевом речнику: *остава, спрема* (и са значењем „спремниште“). Наводи се и стара реч *полог* (и придев *положан*) с „подобним значењем“.

19) Код одреднице *подлог* (каже се да значи исто што и *подлога*) наводи се значење *subiculum* и позива на Белостенчев речник, а даје се и пример: „Земља ,на подлог‘ дана зове се ,подложна‘“, који одговара значењу термина *подлог* („хипотека“) у Општем имовинском законуку.

20) Нема одредницу *пomeђашке земље* нити *пomeђаш*, а има одреднице *међашки* и *међашник*, при чему се позива на Белостенчев речник и неке старије историјске изворе.

21) Нема одредницу *послужно добро* нити одредницу *послужан*.

22) Нема одредницу *постопица*.

23) Код одреднице *посуда* наводи се и алтернативни термини *посудба, наруч, зајам*, уз позивање на Белостенчев речник. Такође се констатује да Дела Белин и Стулићев речник не праве термилошку разлику између израза *заимати кому* („узети на зајам“) и *подати у зајам* („дати на зајам“).

24) Нема одредницу *повјеритељ*.

25) Нема одредницу *повласно добро* нити одредницу *повластан*.

26) Нема одредницу *предшаственик*.

27) Нема одредницу *пријамник*, а има одредницу *пријам* (*asserptio*), код које се наводи констатација Луке Зоре („Рад ЈАЗУ“, књ. 170) да је та реч „у Херцеговини с таквим значењем обична, а *примитак* да је лоша књижевна ријеч“.

28) Нема одредницу *приложје ствари* нити одредницу *приложје*.

29) Код одреднице *припаша* наводи се неколико значења, међу којима и „што се тога прољећа окотило“ (у вези с глаголом *паст*, у значењу

„напасати“), с позивањем на дело И. Ујевића *Доконице* (Загреб, 1905). У том значењу потпуно одговара термину из Општега имовинског законика.

30) Нема одреднице *привола*, а има одредницу *приволети* с истим значењем, с позивањем на Белостенчев речник. Такође наводи облик *привољење* из Стулићевог речника.

31) Нема одредницу *рукодаће*, а има одредницу *рукодавање* с истим значењем, уз позивање на Строхалов превод *Закона цара Константина и Јустинијана*.

32) Нема одредницу *рушљиви уговор* нити одредницу *рушљив*.

33) Нема одредницу *самоиста ствар* нити одредницу *самоиста*.

34) Нема одредницу *самокупност* нити одредницу *самокупан*.

35) Код одреднице *спрега* позива се на Вуков речник, дело М. Ђ. Милићевића *Живот Срба сељака* (у: *Српски етнографски зборник*, књ. I, стр. 111) и Општи имовински законик, чл. 446–455, а наводе се и новије правне студије које су расправљале о овом појму на основу наведених извора.

36) Нема одредницу *супона*.

37) Нема одредницу *штетник*, а има одредницу *штета* с уобичајеним значењем.

38) Нема одредницу *штићеник*.

39) Нема одредницу *удруга*.

40) Нема одредницу *удружење*.

41) Нема одредницу *уживање*, али тај термин наводи за једно од два значења одреднице *ужитак* (*usufructus*) и с тим у вези позива се на Даничићев и Миклошићев речник. Такође констатује да је *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* „покушала да лучи“ значење два наведена термина везујући термин *уживање* за *Fruchtgenuss*, а термин *ужитак* за *Nutzung*.

42) Нема одредницу *улов*, али има одредницу *увет* (*uvjet*, *увит*) с истим значењем. Констатује се да у старим хрватским правничким изворима означава *уговор*, *погодбу* или пак поједине установе „зоговорно углављене“. Позива се и на Стулићев и Даничићев речник. Додаје и напомену да је ова реч у Дубровнику имала посебно значење, где се годишња натурална обавеза (даћа) кметова према господарима (обрачуната на просеку од више година) звала управо *увјет*.

43) Нема одредницу *већинак*.

44) Код одреднице *влаштина* даје се значење „властитост, особитост (о ћуди човјека)“ на основу три помена у извору из XIV века. О властништву говори се пак код одредница *властитост* и *власништво*.

45) Нема одредницу *задавак* али се тај термин наводи као алтернативни код одреднице *задав* („капара“), с позивањем на Белостенчев речник.

46) Нема посебну одредницу *заклада*, али се тај термин наводи и коментарише код одреднице *заклад*. Ту се каже да *заклад* (*pignus*) има исто значење као *оклад*, *поклад*, *зalog*, *застава*, *посуда*, *зајам*, а увези с глаголом *класти* (и од њега изведеним: *искладати*, *накладати*, *окладати*, *прикладати* и сл.), а позива се на Белостенчев речник. Даје се и напомена да на југу термин *заклад* има поред тога и посебно значење: „драгоцјеност“ (*ornamentum*), док се за дарове цркви у Црној Гори користи облик *заклада*, с тим што *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* термин *заклада* користи за замену иностраних речи *Fond, Foundation*.

47–48) Код одреднице *зalog* (*pignus*) од глагола *залагати*, *заложити* даје се и алтернативни облик *залога*, уз напомену да је у „западним и северним изворима обично мушког рода“. Каже се да се среће и облик *залоштво* и упућује се на Богишићев рад *Зборник садашњих правних обичаја у јужних Словена, I* (Загреб, 1874).

49) Код одреднице *застара* каже се да је *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике* овај термин послужио (поред термина *загода*) за означавање института који се латински назива *praescriptio* а немачки *Verjährung*. Позива се и на Стулићев речник, где се наводи глагол *застарати се*, глаголска именица *застарање*, и придеви *застаран*, *застарани*.

50) Код одреднице *застава* наводи се више значења, од којих је једно „зalog“, које се јавља у Пољичком статуту. Одобрава се и мишљење Дубровчанина Луке Зоре („Рад ЈАЗУ“, књ. 115) да *застава* изворно значи „причува“ (италијански *riserva*).

6.2. Закључци

1. Више од три петине (укупно 33) репрезентативних термина Општега имовинског законика из овде коришћеног узорка не налазе се у *Приносима*. То су: *доцња*, *држина*, *хранилац* (*хранилац ствари*), *ималац*, *имаоник*, *изгуб* (*изгуб добитка*), *немар* (*крајњи немар*), *незвано вршење туђих послова*, *ништави уговор*, *одржај*, *опроштај дуга*, *особина*, *помеђашке земље*, *послужно добро*, *повласно добро*, *постопица*, *повјеритељ*, *предшаственик*, *пријамник*, *приложје ствари*, *привола* (мада има *привољење*), *рукодаће* (мада има *рукодавање*), *рушљиви уговор*, *самоиста ствар*, *самокупност*, *супона*, *штетник*, *штићеник*, *удруга*, *удружење*, *услов*, *већина*, *влаштина* (мада има *влаштина* са значењем „властитост, особитост“)

2. Једна трећина термина (укупно 16) из овог узорка обухваћена је одредницама (или алтернативним значење код других одредница) у *Приносима*. То су: *купња, добит, најам, наруч, одвлака, остава, подлог, посуда, припаша, уживање, задавак, заклад, залог, залога, застара, застава*. Код ових одредница наводе се као извори: *Monumenta serbica* (1 пут), Пољички статут (5 пута), Белостенчев речник (8 пута), Стулићев речник (6 пута), Јамбрешићев речник (1 пут), Вуков речник (2 пута), *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (4 пута), Миклошићев речник (1 пут), Даничићев речник (3 пута), дело М. Ђ. Милићевића (1 пут), дело И. Ујевића (1 пут) и превод Рудолфа Строхала (1 пут).

3. *Приноси* се само код одреднице *спрега* позивају на Општи имовински законик (уз још два извора: Вуков речник и дела М. Ђ. Милићевића).

4. Наведени подаци потврђују да већи број важних термина садржаних у Општем имовинском законнику В. Мажуранић уопште није третирао као грађу за *Приносе*. С друге стране, *Приноси* ипак посредно помажу расветљавању порекла једног дела термилошке лексике Општег имовинског закона: на основу цитираних примера из историјских докумената, старијих речника и других дела види се да неки термини у Општем имовинском законнику нису оригинални већ да су преузети из старијих писаних извора.

7. ТЕРМИНОЛОГИЈА ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА И ОПШТИ РЕЧНИЦИ САВРЕМЕНОГА ЈЕЗИКА

Лексикографско дело намењено стандардизацији савременог *српскохрватског језика*, односно *хрватскосрпског језика* — шестотомни *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске (Нови Сад – Загреб, прво издање 1967–1976) уопште не садржи примере из Богишићевих дела.¹⁶⁸ То је важило и за паралелну латиничку верзију овог речника (с ијекавским ликовима речи на првом месту у одредницама), чије је издавање Матица хрватска обуставила после другог тома (1967). Једнотомни *Речник српског језика* Матице српске (Нови Сад, 2007), који је у највећој мери заснован на шестотомном речнику Матице српске, нема назнака о томе која су дела коришћена као извор, али је извесно да нису коришћена Богишићева дела.¹⁶⁹

Богишићева дела нису уврштена ни у једнотомни речник стандардног језика у Хрватској: *Рјечник хрватског језика* Владимира Анића (Загреб, 1991 [последње издање 1998]). Опсежни *Хрватски енциклопедијски*

¹⁶⁸ Уп. *Речник МС 1969*, 15–33.

¹⁶⁹ Уп. *Речник МС 2007*, 8.

рјечник (издавач Нови либер, Загреб, 2003) нема назнака о томе која су дела коришћена као извор, али садржи и имена, тако да има одредницу: *Богишић, Балтазар (1834–1908)*.¹⁷⁰

На другој страни, два велика општа речника — *Рјечник хрватскога или српскога језика* (књ. I–XXII, Загреб, 1880–1976 [даље: *Рјечник ЈАЗУ*]) и *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности и Института за српски језик САНУ (књ. 1–17, Београд, 1959–2006 [даље: *Речник САНУ*]) имају различит лексикографски третман термилошке лексике Општега имовинског законика.

7.1. Рјечник ЈАЗУ

Рјечник ЈАЗУ започет је као лексикографско дело које се ослања на грађу од 12. до средине 19. века, мада су током његове дугогодишње израде (1880–1976) за грађу узимани и касније настали извори.¹⁷¹ Стога се он може сматрати и историјским речником, али општег типа.

Овај тезаурус ексцерпира примере из следећих Богишићевих дела: *Зборник садашњих правних обичаја у јужних Словена* (Загреб, 1874), *Народне пјесме из старијих највише приморских записа* (Београд, 1878), *Општи имовински законик за књажевину Црну Гору* (Цетиње, 1888). Како је *Рјечник ЈАЗУ* почео излазити 1880. године, тј. осам година пре доношења Општега имовинског законика, његови први томови не садрже термилошку лексику Законика.

Међутим, Општи имовински законик није уврштен у корпус *Рјечника ЈАЗУ* одмах по његовом објављивању. Тек у шестом тому *Рјечника ЈАЗУ* (1904–1910) изричито се наводи да се Општи имовински законик налази у корпусу *Рјечника ЈАЗУ*,¹⁷² а то се констатује и у последњем (XXIII) тому овог речника.¹⁷³ Општи имовински законик означава се у *Рјечнику ЈАЗУ* као *Богишићев законик*, па ћемо га тако у овом одељку и ми именовати како се не би створио утисак да су посредни два различита законска текста. Напоменимо и то да се у *Рјечнику ЈАЗУ* Законик третира као књига и код датих примера не наводе се чланови Законика него стране где се јављају примери у првом издању Законика (што и ми овде и чинимо ради лакшег праћења текста *Рјечника ЈАЗУ*). Међутим, нигде се у *Рјечнику ЈАЗУ* не констатује од којег је слова (одреднице) уношење примера из Законика почело. Као што ће се видети у даљем тексту, неки

¹⁷⁰ Уп. *Хрватски енциклопедијски рјечник 2003*, 132.

¹⁷¹ О принципима рада на *Рјечнику ЈАЗУ* и коначним лексикографским донетима вид. *Винце 1981*.

¹⁷² *Рјечник ЈАЗУ*, књ. VI, 935.

¹⁷³ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. XXIII, 543.

важни термини из Законика нису обрађени ни у трећем (1887–1891) ни у четвртном тому (1892–1897) *Рјечника ЈАЗУ*.

У корпус *Рјечника ЈАЗУ* ушли су поред Дела Белиног, Белостенчевог, Јамбрешићевог, Стулићевог и Волтићевог речника (о којима је напред било речи) и још неки старији речници, а то су:

1) Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* (Венеција, 1595. године),

2) Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga* (Лорето–Анкона, 1641–1651),

3) Juraj Habdelić, *Dikcionar ili reči slovenske z vekšega vkup zebrane* (Грац, 1670),

3) Pavao Vitezović, *Lexikon latino-illyricum* (Metropolitana, [MR 112], 1700–1709).

Од речника из друге половине XIX века у корпус *Рјечника ЈАЗУ* уврштени су поред помињаног Вуковог, Даничићевог и Броз-Ивековићевог речника још и ови речници:

1) Bogoslav Šulek, *Njemačko-hrvatski rječnik* (Загреб, 1860),¹⁷⁴

2) Božidar Petranović, *Ručna knjiga najnužnijih pravdoslovnih riječi* (Задар, 1862),

3) Ђорђе Поповић, *Речник српскога и немачкога језика* (Панчево [део немачко-српски] 1879–1881; [део српско-немачки] 1886–1895).

Поред тога, код одредница које су овде предмет пажње наводе се у *Рјечнику ЈАЗУ* као извори и следећи документи и ауторска дела:

1) *Monumenta serbica*,

2) Пољички статут (приредио Матија Месић, Загреб 1859),

3) Богишићев *Зборник садашњих правних обичаја у јужних Словена* (Загреб, 1874),

4) збирке народних песама које је објавио Вук Стеф. Карацић,

6) дела Јеролима Кавањина, Петра Петровића Његоша, Стефана Митрова Љубише, Милана Ђ. Милићевића и Милана Решетара.

7.1.1. Анализа обраде узорка репрезентативних термина

Анализираћемо обраду у *Рјечнику ЈАЗУ* лексемâ из већ наведеног узорка од 50 репрезентативних термина Општега имовинског законика. Држимо се латиничког редоследа термина, по коме су одговарајуће одред-

¹⁷⁴ Вид. Богишић 1986, 136.

нице обрађене у *Рјечнику ЈАЗУ*, да би се видео и хронолошки редослед обраде.

1) У *Рјечнику ЈАЗУ* не постоји одредница *доцња*, а постоје одреднице *доцкан*, *доцкна*, *доцна*, које су све квалификоване као *adv.* (прилог), а на прву (са значењем „касно“) упућују се друге две. Код последње одреднице уз друге примере даје се и пример из Богишићевог зборника, стр. 6.¹⁷⁵ У време припреме овог тома (књ. II, 1884–1886) Богишићев законик још није био донет.

2) Код одреднице *добит* упућује се на одреднице *добитак*, од које се разликује тиме „што се јаче истиче апстрактно значење“. Поред тога наводе се три нијансирана значења, од којих једно значи „оно што се добије, стјече“, а у том оквиру означава а) „исто што и корист“, б) „камату“ (у савременом значењу), као у изразима „дати (новце) на добит“, „узети новце на добит“. Наводе се примери из *Monumenta serbica*, Микаљиног и Дела Белиног речника, као и из Богишићевог зборника, стр. 478.¹⁷⁶ У време обраде овог тома речника (књ. III, 1887–1891) Богишићев законик тек је ступио на снагу и из њега нису ексцерпирани примери.

3) Уопште нема одредницу *држина*. Богишићев законик донет је после објављивања овог тома речника (1884–1886). Код одреднице пак *државина* у значењу „што ко има, држи“ (упућује се ради поређења и на одредницу *држава*) наводе се примери из Вуковог речника и народних песама из Вукових збирки.¹⁷⁷

4) Код одреднице *хранилац* упућује се на одредницу *хранитељ*. За *хранилац* једино се каже да се користи „у наше вријеме“, те да се јавља само у Стулићевом речнику. Код одреднице *хранитељ* каже се пак да се јавља у Вранчићевом, Дела Белином, Белостенчевом, Јамбрешићевом и Вуковом речнику.¹⁷⁸ Не наводи се синтагма *хранилац ствари* нити се наводи Богишићев законик јер је у време обраде овог тома (књ. III, 1887–1891) Богишићев законик тек ступио на снагу и из њега нису ексцерпирани примери.

5–6) Код одреднице *ималац* у значењу „човјек који има“ каже се да се јавља од 18. века, а од речника једино у Стулићевом. Даје се пример из Богишићевог зборника, стр. 439.¹⁷⁹ Уз *ималац* међутим није регистрован термин *имаоник*, који је један од кључних термина у Законику. У време

¹⁷⁵ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. II, 540.

¹⁷⁶ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. II, 502.

¹⁷⁷ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. III, 836.

¹⁷⁸ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. IV, 680, 682.

¹⁷⁹ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. III, 795.

обраде овог тома (књ. III, 1887–1891) Богишићев законик тек је ступио на снагу и из њега нису ексцерпирани примери.

7) Одредница *изгуб* дефинисана је као „дјело којијем се што изгуби, штета кад се што изгуби“, а илуструје се примерима из дела Ј. Каванџина, П. П. Његоша, С. М. Љубише и песама Вукових збирки, док нема примера из Општега имовинског законика нити синтагме *изгуб добитка*.¹⁸⁰ У време обраде овог тома (књ. IV, 1892–1897) примери из Богишићевог законика још нису били ексцерпирани.

8) Код одреднице *крајњи* наводи се и синтагма *крајњи немар*, али нема примера из речникâ, па се констатује да се среће једино у Богишићевом законнику, стр. 319.¹⁸¹ Код једночлане одреднице *немар* каже се пак да се јавља у Микаљином, Дела Белином, Белостенчевом, Волтићевом и Вуковом речнику, као и у Богишићевом законнику, стр. 897, а дају се и примери.¹⁸²

9) Код одреднице *купња* са значењем „куповање, куповина“ каже се да се јавља у Стулићевом, Вуковом и Даничићевом речнику, уз напомену да је у Вуковом речнику дата назнака: „говори се у Дубровнику“. Такође се каже да се налази и у Богишићевом законнику, стр. 301, а даје се и пример.¹⁸³

10) Код одреднице *најам* каже се да се јавља у Микаљином, Белостенчевом, Јамбрешићевом, Волтићевом, Стулићевом, Вуковом и Даничићевом речнику, као и у Богишићевом законнику, стр. 302, а наводе се и примери.¹⁸⁴

11) Код одреднице *наруч* наводе се три основна значења, од којих једно (под *с*) означава „посуду, тј. оно што се да или узме на руке с дужношћу да се у своје вријеме врати“, а друго је исто што и „зајам“. Каже се да од речникâ примере наводе само Стулићев и Вуков, а дају се и примери из народних песама и пословица Вукових збирки, дела Ђуре Даничића, говора Пољица и других извора.¹⁸⁵ Не помиње се, међутим, Богишићев законик иако је он био на снази више од 20 година у време објављивања овог тома (књ. VIII, 1911–1916).

¹⁸⁰ Рјечник ЈАЗУ, књ. IV, 187.

¹⁸¹ Рјечник ЈАЗУ, књ. V, 447.

¹⁸² Рјечник ЈАЗУ, књ. VII, 897.

¹⁸³ Рјечник ЈАЗУ, књ. V, 805.

¹⁸⁴ Рјечник ЈАЗУ, књ. VII, 364.

¹⁸⁵ Рјечник ЈАЗУ, књ. VII, 594.

¹⁸⁶ Рјечник ЈАЗУ, књ. VIII, 157.

12) У *Рјечнику ЈАЗУ* нема одреднице *незвано вршење туђих послова*, али код одреднице *незваник* са значењем „онај који није зван“ каже се да се среће само у у Богишићевом законик у.¹⁸⁶

13) Код одреднице *ништав* од четири наведена значења само једно значење има правни карактер: „онај који не ваља у јуридикчком смислу“. Примери су искључиво из Богишићевог законика, стр. 26, 315, 316, уз напомену да се тако употребљени термин налази „само у једној књизи“, тј. у Богишићевом законик у.¹⁸⁷

14) Код одреднице *одржај* каже се да се јавља у два значења: а) „кука о којој се што држи“, б) „ријеч за оно што се у јуридикчком језику каже њем. *Ersitzung*“, лат. *usucapio*. За ово друго значење наводи се пример само из Богишићевог законика, стр. 289.¹⁸⁸

15) Код одреднице *одвлака* (према глаголу *одвлачити*) каже се да се јавља у Белостенчевом, Јамбрешићевом, Хабделићевом, Стулићевом и Даничићевом речнику, као и у *Monumenta serbica* и Богишићевом законик у, стр. 317.¹⁸⁹ У Богишићевом законик у користи се и дублет *доцња*, што се види и у цитираном примеру.

16) Код одреднице *опроштај* (према глаголу *опростити*) каже се да је помиње од речника само Вуков, те да се користи и у Богишићевом законик у, стр. 208, док се дати примери из дела М. Ђ. Милићевића односе заправо на „опраштање“ у смислу: „поздрављање при одласку“ и „опроштај над ковчегом преминулог“.¹⁹⁰

17) Код одреднице *особина* упућује се на два значења: а) „особита, одјелита имовина“ или „особац, особак, осопштина“, 2) „својство, знак, обиљежје“. За прво значење наводи се пример само из Вуковог речника и Богишићевог законика, стр. 333, 334.¹⁹¹

18) Код одреднице *остава* наводи се неколико значења, а код значења „чување, похрана, сахрана“ каже се да се јавља у Јамбрешићевом и Вуковом речнику и Богишићевом законик у, стр. 303, а дају се и примери.¹⁹²

19) Код одреднице *подлог* даје се неколико значења, од којих једно (под *е*) има значење института хипотеке („кад се за дуг заложи каква земља“), а наводи се и пример из Богишићевог законика, стр. 296, уз напомену да се среће и у Микаљином и Стулићевом речнику.¹⁹³

¹⁸⁷ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. VIII, 198.

¹⁸⁸ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. VIII, 671.

¹⁸⁹ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. VII, 715.

¹⁹⁰ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. IX, 120.

¹⁹¹ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. IX, 238.

¹⁹² *Рјечник ЈАЗУ*, књ. IX, 262.

¹⁹³ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. X, 256.

20) Код одреднице *пOMEђашки* каже се да се јавља само у Вуковом речнику и у Богишићевом законуку, стр. 53, 291, а даје се пример за *пOMEђашке земље и пOMEђашке прилике*.¹⁹⁴

21) Код одреднице *послужан* каже се да има два значења: а) *adj. poss.* „од слуге“, б) „онај којим се може служити“, а за термин *послужно добро* каже се да се јавља „само у једној књизи“, тј. у Богишићевом законуку, стр. 55, 292, и даје се пример.¹⁹⁵

22) Код одреднице *постопица* даје се напомена да је нема ни у једном речнику, али да се јавља у делима С. М. Љубише и у Богишићевом законуку, стр. 44, 293, и дају се примери. Такође се каже да је М. Решетар наводи у свом делу о штокавском дијалекту, а да је овај термин нашао у Пиперима.¹⁹⁶

23) Код одреднице *посуда* према глаголу *посудити* каже се да се јавља само у Вуковом речнику и у Богишићевом законуку, стр. 301, и дају се примери.¹⁹⁷ У примеру из Богишићевог законика наводи се и дублетни термин *наруч*, али се код одреднице *наруч* не упућује на Богишићев законик.¹⁹⁸

24) Код одреднице *повјеритељ* наводе се два значења: а) опште: као код савременог термина *властодавац*, које се среће једино у Шулековом речнику и у Богишићевом законуку, стр. 133; б) уже: „вјеровник, рукодавац, creditor“, уз напомену да се јавља само у Поповићевом речнику.¹⁹⁹

25) Код одреднице *повластан* каже се да се термин *повласно добро* (као и термин *послужно добро*) јавља „само у једној књизи“, тј. у Богишићевом законуку, стр. 55, 292, и даје се пример.²⁰⁰

26) Код одреднице *предшаственик* каже се да је то термин у Богишићевом законуку, стр. 311, те да гласи као у руском језику и даје се пример само из Законика.²⁰¹

27) Код одреднице *пријамник* наводе се два значења: а) „прималац“, цитиран је пример само из Поповићевог речника; б) „исто што и наследник“ (као у руском), а констатује се да се у том значењу „јавља

¹⁹⁴ Рјечник ЈАЗУ, књ. X, 607.

¹⁹⁵ Рјечник ЈАЗУ, књ. X, 946.

¹⁹⁶ Рјечник ЈАЗУ, књ. XI, 49.

¹⁹⁷ Рјечник ЈАЗУ, књ. XI, 56.

¹⁹⁸ Рјечник ЈАЗУ, књ. VII, 594.

¹⁹⁹ Рјечник ЈАЗУ, књ. XI, 270.

²⁰⁰ Рјечник ЈАЗУ, књ. XI, 274.

²⁰¹ Рјечник ЈАЗУ, књ. XI, 503.

само у једној књижи“, и то у Богишићевом законуку, стр. 298, и даје се пример.²⁰²

28) Код одреднице *приложје* каже се да се јавља само у једној „књижи“, тј. у Богишићевом Законику, стр. 64 и 277 („за коју је ријеч и начињена“) и даје се пример.²⁰³

29) Код одреднице *припаша* каже се да се среће само у Вуковом речнику, и то са значењем као „пашњача — кожни појас за држање оружја“. ²⁰⁴ Дакле, није регистрован термин *припаша* у значењу које му придаје Богишићев законик, тј. као „приплод у стоци“.

30) Код одреднице *привола* напомиње се да значи исто што и *привоља*, те да се говори и пише „покњишки“, према глаголу *привољети*, а упућује се на Стулићев и Шулеков речник.²⁰⁵ Нема позивања на Богишићев законик.

31) Код одреднице *рукодаће* са значењем „исто што и зајам“ каже се да се налази у Вуковом речнику, с додатном напоменом из тог речника да се ова реч користи у Црној Гори. Наводи се и пример из Богишићевог законика, стр. 301.²⁰⁶ Код одреднице *рукодавање* с истим значењем каже се да се налази у Вуковом и Поповићевом речнику и наводе се примери.²⁰⁷

32) Код одреднице *рушљив* упућује се на значење „који се може рушити, поништавати“, а наводи се примери из Богишићевог законика, стр. 162, 315, 316, уз напомену да је то термин у правној струци, а нема других примера.²⁰⁸

33) Код одреднице *самоисти* каже се да се јавља само у Богишићевом законуку, стр. 278, и даје се пример за термин *самоиста ствар*.²⁰⁹

34) Код одреднице *самокупност* каже се да је то „својство онога који је самокупан“, а упућује се на Богишићев законик, стр. 321, и даје се пример.²¹⁰ Код одреднице *самокупан* са значењем „заједнички“ каже се да се среће „само код једног писца“, тј. код Богишића, и упућује се на Богишићев законик, стр. 97, 138, 321, а наводе се и примери.²¹¹

²⁰² Рјечник ЈАЗУ, књ. XI, 906.

²⁰³ Рјечник ЈАЗУ, књ. XII, 44.

²⁰⁴ Рјечник ЈАЗУ, књ. XII, 84.

²⁰⁵ Рјечник ЈАЗУ, књ. XII, 217.

²⁰⁶ Рјечник ЈАЗУ, књ. XIV, 289.

²⁰⁷ Рјечник ЈАЗУ, књ. XIII, 556.

²⁰⁸ Рјечник ЈАЗУ, књ. XIV, 341.

²⁰⁹ Рјечник ЈАЗУ, књ. XIV, 572.

²¹⁰ Рјечник ЈАЗУ, књ. XIV, 574.

²¹¹ Рјечник ЈАЗУ, књ. XIV, 574.

35) Код одреднице *спрега* у значењу „спој или свеза волова властитих или сусједових за помоћ при орању“ каже се да се јавља у Вуковом и Шулековом речнику, у делима М. Ђ. Милићевића и у Богишићевом закону, стр. 307, а наводе се и примери. Такође се наводе примери употребе тог термина *спрега* у Мачви, Срему, Славонији и Ријечкој Нахији.²¹²

36) Код одреднице *супона* каже се да се јавља у Богишићевом закону, стр. 307, и у раду Ј. Ердељановића *Кучи у Црној Гори*,²¹³ што указује на то да је посреди специфичан термин из Црне Горе.

37) Код одреднице *штетник* упућује се на значење „штеточина, штеточињац“, а каже се да се реч *штетник* налази у Вуковом речнику, у којем стоји напомена да се говори само Црној Гори. Наводе се примери из Богишићевог законика, стр. 318, и из Пољичког статута.²¹⁴

38) Код одреднице *штићеник* упућује се на значење „браћеник, клијент“ и каже се да се јавља само у Богишићевом закону, стр. 330, 331.²¹⁵

39) Код одреднице *удруга* даје се дефиниција: „заједница у којој се налазе удружени људи по некој погодби или уговору“. Упућује се само на Богишићев законик, стр. 304, и наводи се пример, уз додатну констатацију: „Данас се та ријеч говори у трговачком и привредном послу“ (година издања тога тома: 1967–1971).²¹⁶

40) Код одреднице *удружење* не помињу се речници, али се упућује на дела М. Ђ. Милићевића и Богишићев законик, стр. 304, а дају се и примери. На крају стоји напомена: „Данас се говори и пише“²¹⁷ (година издања овог тома: 1967–1971).

41) Код одреднице *уживање* каже се да примери срећу у изворима од 15. века, а од речника наводе се примери у: Вранчићевом, Микаљином, Хабделићевом, Витезовићевом, Дела Белином, Белостенчевом, Јамбрешићевом, Стулићевом, Вуковом, Шулековом и Даничићевом речнику (као и у новијем Броз–Ивековићевом речнику). Дају се два значења: а) „радовање, наслађивање“, б) „посједовање, искориштавање“, с напоменом да је „терминологија покушала да лучи“ ова два значења (упућује се на Мажуранићеве *Приносе*, књ. II, стр. 1533). У овом другом значењу дају се примери из *Monimenta serbica* и других историјских текстова, али се не помиње Богишићев законик.

²¹² Рјечник ЈАЗУ, књ. XVI, 113.

²¹³ Рјечник ЈАЗУ, књ. XVII, 26.

²¹⁴ Рјечник ЈАЗУ, књ. XVII, 787.

²¹⁵ Рјечник ЈАЗУ, књ. XVII, 790.

²¹⁶ Рјечник ЈАЗУ, књ. XIX, 259.

²¹⁷ Рјечник ЈАЗУ, књ. XIX, 259.

42) Код одреднице *улов* каже се да значи „исто што погодба, увјет, управо ријеч под којом је што уречено, погођено, увјетовано“. Од речника наводе се Поповићев и Броз-Ивековићев, а примери су из дела М. Ђ. Милићевића и Богишићевог законика, стр. 322.²¹⁸ Ово значење понавља се (уз неке друга значења) и код одреднице *увјет*, али се тамо упућује на Микаљин, Дела Белин, Белостенчев, Стулићев и Вуков речник (у Вуковом речнику забележено је да се та реч користи у Дубровнику).²¹⁹

43) Код одреднице *већина* са значењем „добитак“ упућује се само на Богишићев законик, стр. 87, и даје се пример с оба ова термина.²²⁰ Њихово значење одговара савременом појму *камата*.

44) Код одреднице *влаштина* наводе се два значења: а) „нечија особина, својство“ б) „власништво“. Каже се да се у овом другом значењу јавља у Витезовићевом речнику и у Богишићевом законнику, стр. 284, а наводи се и пример.²²¹

45) Код одреднице *задавак* каже се да значи исто што и *капара*, а упућује се на Витезовићев, Дела Белин, Белостенчев, Волтићев и Стулићев речник, као и на Богишићев законик, стр. 321, и дају се примери.²²²

46) Код одреднице *заклада* упућује се на неколико значења: а) „оклада“, у смислу савременог појма *опклада*, б) „драгоцјеност“, ц) „трајна задужбина“ (*fundation*). Код последњег значења наводе се примери из Витезовићевог речника и Богишићевог законика, стр. 257.²²³

47) Код одреднице *зalog* са значењем „полог, остава, јамчевина“ каже се да се налази „готово у свим речницима“: у Микаљином, Витезовићевом, Дела Белином, Белостенчевом, Јамбрешићевом, Волтићевом, Стулићевом, Вуковом, Шулековом и каснијим (Броз-Ивековићевом речнику и Мажуранићевим приносима). Наводи се пример из Богишићевог законика, стр. 295.²²⁴

48) Код одреднице *залога* каже се да значи „исто што и залог“, а од речника се наводе: Микаљин, Вуков, Шулеков, Даничићев и каснији. Даје се пример из Богишићевог законика, стр. 296.²²⁵

49) Код одреднице *застара* каже се да означава „вријеме кад што застари, застарјелост“, те да је то правни термин који одговара лат.

²¹⁸ Рјечник ЈАЗУ, књ. XIX, 894.

²¹⁹ Рјечник ЈАЗУ, књ. XIX, 186.

²²⁰ Рјечник ЈАЗУ, књ. XX, 670.

²²¹ Рјечник ЈАЗУ, књ. XXI, 201.

²²² Рјечник ЈАЗУ, књ. XXI, 767.

²²³ Рјечник ЈАЗУ, књ. XXII, 959.

²²⁴ Рјечник ЈАЗУ, књ. XXII, 101.

²²⁵ Рјечник ЈАЗУ, књ. XXII, 102.

praescriptio и нем. *Verjährung*. Јавља у Шулековом и Петрановићевом речнику, као и у Богишићевом законуку, стр. 81, за шта се дају примери.²²⁶

50) Код одреднице *застава* наводи се више значења, а у правном смислу: „зalog, заклад, упис на имање“, дакле за појмове који одговарају савременом појму *хипотека*. Каже се да се јавља у Микалином, Белостенчевом и Јамбрешићевом речнику, као и у Пољичком статуту и Богишићевом законуку, стр. 296, 297, а наводе се и примери.²²⁷

7.1.2. Закључци

На основу ове анализе обраде у *Рјечнику ЈАЗУ* лексемâ из узорка од 50 репрезентативних термина могу се извући одређени закључци који се тичу извора терминолошке лексике у Општем имовинском законуку. Термини Општега имовинског законика обуваћени овим узорком могу се сврстати у следећих пет група:

1. Термини који се јављају и у неким од старијих речника (Вранчићевом, Микалином, Хабделићевом, Витезовићевом, Дела Белином, Белостенчевом, Јамбрешићевом, Стулићевом, Волтићевом) и у историјским правним документима (*Monumenta serbica*, Пољички статут): *добит, има-лац, хранилац, купња, најам, наруч, одвлака, остава, подлог, привола, итетник, влаштина, задавак, заклада, зalog, залога, застава, застара* (укупно 18). Неки од ових термина јављају и у речницима или делима Богишићевих савременика.

2. Термини који се јављају само у речницима или делима Богишићевих савременика (Вука Карацић, Ђуре Даничића, Божидача Петрановића, Богослава Шулека, Ђорђа Поповића, Стефана Митрова Љубише, Јеролима Кавањина, Јована Ердељановић), и то са значењем који имају у Општем имовинском законуку: *изгуб, особина, помеђашке земље, посто-пица, посуда, повјеритељ, рукодаће, спрега, удружење, уживање* (укупно 10).

3. Термини који се јављају и у руском језику: *предшаственик, при-јамник* (укупно 2).

4. Термини који се јављају само у Општем имовинском законуку: *доцња, крајњи немар, незвано вршење туђих послова, ништави уговор, одржај, опроштај дуга, послужно добро, повласно добро, приложје ствари, рушљиви уговор, самоиста ствар, самокупност, супона, ити-ћеник, удруга, већинак* (укупно 17).

²²⁶ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. XXII, 416.

²²⁷ *Рјечник ЈАЗУ*, књ. XXII, 421.

5. У *Рјечнику ЈАЗУ* уопште није регистровано неколико термина који се користе у Општем имовинском закону: *држина*, *имаоник*, *припаша* (укупно 3).

6. Из датог прегледа види се следеће:

а) Најбројнија је она група (од 18) термина који се јављају у старијим речницима или у старијим правним документима, од којих се неки опет јављају и у каснијим изворима. То говори да нису били сасвим застарели ни у Богишићево време, што је он имао у виду кад је припремао Законик.

б) Знатно је мања, али релативно бројна, она група (од 10) термина који се јављају *само* у речницима или другим делима Богишићевих савременика (тј. нема их у старијим речницима и правним документима). То говори не само о актелности тих термина у Богишићево време него и о томе да је Богишић вероватно познавао речнике у којима су обрађени.

в) Најмања је група од свега две позајмљенице (из руског језика).

г) Веома је бројна она група (од 17) термина који се јављају *само* у Општем имовинском закону. Њој треба придодати и три термина из Законика које уопште не региструје *Рјечник ЈАЗУ* (тима ова група по бројности надмашује прву). Ти термини чине оригиналну терминологију лексике Законика, која је (самим тим што је обрађена у *Рјечнику ЈАЗУ*) почела стицати и шире „право грађанства“ у хрватском или српском језику. Детаљна појединачна анализа треба да покаже који термини из те групе представљају личне Богишићеве кованице, а који су непосредно преузети из језичке праксе у Црној Гори или евентуално из других извора.

7.2. Речник САНУ

Речник САНУ започет је с идејом да буде тезаурус савременог и књижевног и народног језика, с ослонцем на грађу од почетка 19. века до времена обраде.²²⁸ Он ексцерпира примере из ових Богишићевих дела: *Правни обичаји у Словена* (Загреб, 1867), *Главније црте обитељскога писаног права у старом Дубровнику* (Загреб, 1868), *Зборник садашњих правних обичаја у јужних Словена, I* (Загреб, 1874), *Стручно називље у законима* (Сплит, 1876), *Технички термини у законодавству* (Београд, 1887), *О положају породице и наслеђства* (Београд, 1893).²²⁹ Општи имовински законик, међутим, није ушао у корпус *Речника САНУ*, ни у

²²⁸ Рад на припреми овог речника почео је Стојан Новаковић својом чувеном посланицом Рад Српске краљевске академије и неговање језика српског из 1887. године, коју је објавио „Глас Српске краљевске академије“, бр. X, Београд, 1888. Уп.: Драгићевић 2007, 29.

²²⁹ *Речник САНУ*, књ. I, XLIII.

првобитној концепцији нити је уведен накнадно, што заслужује посебан коментар.

Богишићеви текстови *Стручно називље у законима и Технички термини у законодавству* настали управо поводом израде Општега имовинског законика. У њима се налази тек двадесетак термина које је Богишић имао у виду и коментарисао поводом припреме Законика: *супоник, наруч (посуда), стега (дисциплина, запт), рукодаће, дужник (поверилац, вјеровник), лукавство, супона, супоник, право, ризик, капара, интерес, залог/залога, пуномоћје*. То јесу лексеме које улазе у круг специфичних термина Законика, али је њихов број толико мали да не могу репрезентовати целу термилошку лексику Законика, чији је инвентар неупоредиво већи и по значењима разноврснији. У предговору *Речника САНУ* наведен је критеријум на основу којег су стручни термини уопште уврштени у његов корпус: „Од стручних термина унети су они који су ушли у свакидашњи живот и књижевност“.²³⁰ Не верујемо да је у примени овог критеријума намерно направљен избор наведених термина из Законика. Више се ради о тежњи да се у корпус *Речника САНУ* уврсти неколико Богишићевих ауторских текстова него што се желела заступљеност терминологије Законика у некаквој унапред замишљеној целини. Додуше, речник општег карактера какав је овај „не служи терминологији него се њоме служи, посеже у њене лексичке фондове ради сопственог попуњавања и целовитости“, те се „у томе он битно разликује од енциклопедијског лексикона, у коме оно што је из једне струке треба да чини заокругљену целину, способну да делује као сажети стручни приручник“.²³¹

7.2.1. Анализа обраде узорка репрезентативних термина

Анализираћемо узорак репрезентативних термина на исти начин као и код *Рјечника ЈАЗУ*. Термина ће наравно у овом случају бити мање (21) јер нису обрађене све одреднице од 50 напред наведених: *Речник САНУ* и даље је у раду, а до 2001. године издато је 16 томова, закључно с одредницом *одврзивати*.²³² Следићемо азбучни распоред, какав је и у *Речнику САНУ*.

1) *Речник САНУ* нема одредницу *већинак*.

2) Код одреднице *влаштина* упућује се на одредницу *власништво*, што одговара значењу у Општем имовинском законуку. Каже се да је лек-

²³⁰ *Речник САНУ*, књ. 1, XXXIV.

²³¹ *Пешикан 1982*, 214.

²³² Вид.: *Речник САНУ*, књ. I–XVI. У међувремену (2006) појавила се из штампе и XVII књига *Речника САНУ*, али њен садржај није укључен у ову анализу.

сема застарела и покрајинска, а не каже се да представља правни термин. Наведени примери наведени су из два Богишићева дела: *Технички термини у законодавству* (Београд, 1887) и *О положају породице и наслєдства* (Београд, 1893). Богишићев рад *Технички термини у законодавству* настао је при крају рада на припреми Законика, а рад *О положају породице и наслєдства* после доношења Законика, дакле у време кад је термин *влаштина* Богишић увелико користио. Други наведени примери узети су из следећих дела: Андрија Јовићевић, *Плавско-гусињска област* (Београд, 1921), Натко Нодило, *Есеји* (Загреб, 1918) и Лујо Војновић, *Вођ кроз Дубровник и околна мјеста* (Дубровник, 1893).²³³ А. Јовићевић (који је родом из Црне Горе а бавио се етнографијом Црне Горе у време кад је Општи имовински законик већ био донет)²³⁴ термин *влаштина* преузима непосредно из Законика. Натко Нодило (који је родом из Далмације а бавио се хрватском и српском историјом средњег века)²³⁵ термин *влаштина* преузео је старије језичке традиције у Далмацији. Лујо Војновић (син Богишићевог пријатеља Косте Војновића и Богишићев наследник на положају црногорског министра правде) термин *влаштина* користио је имајући у виду Општи имовински законик, а не треба искључити ни утицај старије језичке традиције у Далмацији јер је живео и у Сплиту.²³⁶

3) Код одреднице *добит* наводи се између осталог финансијско и банковно значење: „увећање које добије на позајмљена средства, интерес, камата“, које одговара значењу у Законику. Поред других наводи се и пример из Богишићевог дела *Зборник садашњих правних обичаја у јужних Словена. I* (Загреб, 1874).

4) Код одреднице *доцња* наводи се значење „закашњавање, неблаговремено извршавање нечега“, што одговара значењу у Општем имовинском законуку. Каже се међутим да је лексема застарела, а наведени примери преузети су из текста правника Живојина Перића и часописа „Поморски годишњак“ из 1929. године, који су објављени у време примене Општега имовинског законика.

5) Код одреднице *држина* даје се значење *имање, имовина, власништво, својина*, што је блиско значењу у Општем имовинском Законику (мада му више одговара значење одреднице *државина* у *Речнику САНУ* [под 2.б]). Лексема се квалификује као покрајинска, а дати примери преузети су из дела Мићуна Павићевића, *Црногорци у причама и анегдотама*

²³³ *Речник САНУ*, књ. II, 720.

²³⁴ *Мала енциклопедија Просвета 1986*, књ. I, 989.

²³⁵ *Мала енциклопедија Просвета 1986*, књ. II, 822.

²³⁶ *Мала енциклопедија Просвета 1986*, књ. I, 451.

(Херцег Нови – Котор – Загреб – Београд, 1928–1940) и *Зборника за и обичаје Јужних Словена, XXIV* (Загреб).

6) Одредница *задавак* уопште не постоји у *Речнику САНУ*. Он има само одредницу *задава* (означена је као покрајински израз) у значењу „лична својина задругара, оно што је одвојено од заједничке имовине“.²³⁷ Њено значење није идентично с термином *задавак* из *Законика*, у којем он представља дублет термина *капара*.

7) Код одреднице *заклад* с паралелним ликом *заклада* наводи се неколико значења, међу којима је и: „новчана средства одређена за посебну намену (обично хуманитарну или просветну), фонд; завештање, легат; задужбина“. То одговара значењу у Општем имовинском законик. Неведени примери преузети су из дела Миховила Павлиновића (*Хрватски разговори*, Задар, 1877) и Сима Матавуља (*Целокупна дела*, I, Београд) и листова: „Вила, лист за књижевност, забаву и поуку“ (Београд, 1868), „Бранково Коло за забаву, поуку и књижевност“ (Сремски Карловци, 1895), „Гласник Српске православне цркве“ (Београд, 1940).²³⁸

8–9) Код одреднице *зalog* с паралелним ликом *залога* наводи се неколико значења, од којих на првом месту: „ствар од вредности коју дужник даје повериоцу као обезбеђење његовог потраживања; (обично с предлогом ‘у’) само имовинскоправно стање такве ствари, условно отуђење одн. задржавање“. Наведени примери преузети су из Богишићевог *Зборника садашњих правних обичаја у јужних Словена. I* (Загреб, 1874 [у Богишићевом зборнику говори се о залози у вези с опкладом: као о улогу у игри]) и дела Аугуста Шеное, Стевана Сремца, Лазе Лазаревића и Глигорија Николића, као и листа „Славенски југ“ (Загреб, 1849), који је уређивао Богослав Шулек.²³⁹

10) Код одреднице *застава* наводи се више значења од којих и: „залагање некретнина за осигурање примљеног зајма, залога у некретнинама, хипотека“, а квалификује се као застарело. Наведени примери преузети су из Богишићевог дела *О положају породице и наслеђства* (Београд, 1893) и дела С. М. Љубише и економисте Милана Ђоковића (1933).²⁴⁰

11) Код одреднице *застара* каже се да представља правнички застарели израз и упућује се на одредницу *застарелост*, а дају се и примери. Први наведени пример преузет је из Богишићеве студије *О положају породице и наслеђства* (Београд, 1893). Следећа два примера преузета

²³⁷ *Речник САНУ*, књ. V, 664.

²³⁸ *Речник САНУ*, књ. V, 782.

²³⁹ *Речник САНУ*, књ. V, 78.

²⁴⁰ *Речник САНУ*, књ. VI, 417.

су из правног часописа „Мјесечник Правничког друштва“ (Загреб, 1912, 1926), затим следи пример из рада Милана Влајинца *Моба и позајмица* (Београд, 1929). Последњи пример је из књижевности (Стјепан Михаљић).²⁴¹ Међутим, нема примера из Законика.

12) Код одреднице *изгуб* (која је означена као покрајински израз) каже се да значи: а) „оно што је изгубљено, губитак, штета“ (сви су примери искључиво књижевни, најчешће у песми), б) „нестанак нечега што се изгуби, губљење“.²⁴² У овом другом значењу пример је преузет из дела Стевана Дучића *Живот и обичаји племена Куча* (Београд, 1931).²⁴³ Нема синтагму *изгуб добитка* нити било каквих примера из Законика и других правних текстова.

13–14) Код одреднице *имаоник* каже се да представља покрајински израз и упућује се на одредницу *ималац*. Наведена су три примера употребе термина *имаоник*, који су преузети из следећих радова: Нинко Перић, *Основи грађанског права* (Београд, 1923), где се цитира Богишић; Андрија Јовићевић, *Плавско-гусињска област* (Београд, 1921); Никола Милаш, *Православно црквено право* (Мостар, 1902).²⁴⁴ Према томе, и код овога важног термина нема примера из Законика нити се каже да је посредни правни термин, а позивање на Богишића следи из секундарног извора. Код одреднице *ималац* наводи се значење: „онај који има, поседује нешто у правном смислу, власник, сопственик“. Наведени примери преузети су из међуратних прописа *Ново санитарско законодавство*, књ. V и VI (Београд, 1930), прпева Драгише Станојевића (Београд, 1895–1897) и војне литературе Павла Пауновића (Београд, 1898).²⁴⁵

15) Одредница *немар* дефинише се пак као: 1. „непосвећивање довољно труда, пажње некое, нечему, нехат, небрига, непажња“, 2. „равнодушност, незаинтересованост, индиферентност, апатија“ и наводи се више примера.²⁴⁶ Код одреднице *крајњи* наводе се два значења, од којих једно: „врло велики, врло јако изражен, највећи, изузетан“. Наведени су примери употребе лексеме *крајњи* у неколико синтагми из старије и новије литературе: *крајње поштено* (М. Миловук, *Начела науке о трговини*, Београд, 1861); *крајња демократија* („Преодница, књижевни лист“, Београд, 1873); *крајња немарност* („Бршљан, лист за забаву, поуку и књи-

²⁴¹ Речник САНУ, књ. VI, 423.

²⁴² Речник САНУ, књ. VII, 413.

²⁴³ Речник САНУ, књ. VII, 413.

²⁴⁴ Речник САНУ, књ. VII, 695.

²⁴⁵ Речник САНУ, књ. VII, 693.

²⁴⁶ Речник САНУ, књ. XV, 145.

жевност“, Београд, 1885); *крајња беда* (Ј. Скерлић, *Уништење естетике и демократизација уметности*, Београд, 1903), *крајња упорност* (ред.), *крајња потреба* (Д. Ђурић, *Тактика великих тактичких тела*, Београд, 1885).²⁴⁷ Дакле, *Речник САНУ* не наводи синтагму *крајњи немар*, коју је терминологизовао Општи имовински законик, али има синтагму *крајња немарност* с истоветним значењем.

16) Код одреднице *купња* упућује се на одредницу *куповина*, али се наводе и примери за *купња* из дела Сима Матавуља, Лазара Комарчића, Григорија Божовића, Ива Козарчанина, Исака Самоковлије, Ранка Маринковића и Светозара Ћоровића (код Ћоровића има нешто уже значење: „куповна цена“).²⁴⁸

17) Код одреднице *најам* наводи се неколико значења, а као основно: „служба, посао, рад уз одређену накнаду, плату“. Наведени примери преузети су из приповедака Вукових збирки и дела Јанка Веселиновића, Григорија Божовића, Исидоре Секулић, Милана Беговића и Вејсила Ћурчића (Сарајево, 1905), као из листа „Бранково коло за забаву, поуку и књижевност“ (Београд, 1905).²⁴⁹

18) Код одреднице *наруч* наводи се (пored значења: „наручје“) као основно значење: „уступање нечега некоме на привремено коришћење, позајмица“. Наведени примери преузети су из народних пословица Вукових збирки, хрватских народних песама из збирки Луке Марјановића (Загреб, 1864) и дела Лазара Арсенијевића Баталаке, студија Франа Иванишевића о Пољицама, Стевана Дучића о Кучима и Мићуна Павићевића о народном благу Црне Горе, као и из *Зборника за народни живот Јужних Славена*, књ. 9.²⁵⁰

19) Нема одредницу *незвано вршење туђих послова* нити се таква синтагма наводи код неке друге одреднице.

20) Код одреднице *ништав/ ништава/ништаво* упућује се на одредницу *ништаван*, али се дају примери и за *ништав*, а преузети су из Богишићевог *Зборника садашњих правних обичаја у јужних Словене. I*, и следећих дела: превода *Корана* Мића Љубибратића и преводилачких радова Светислава Вуловића (Београд, 1880), књижевних дела књаза Николе и Јосипа Косора (Загреб, 1905), лексичке збирке Митра Пешикана из говора Цуца у Црној Гори и листа: „Босанска вила — лист за забаву, поуку и књижевност“ (Сарајево, 1901).²⁵¹ А код одреднице *ништаван* на-

²⁴⁷ *Речник САНУ*, књ. X, 408.

²⁴⁸ *Речник САНУ*, књ. XI, 54.

²⁴⁹ *Речник САНУ*, књ. XIII, 749.

²⁵⁰ *Речник САНУ*, књ. XIV, 373.

²⁵¹ *Речник САНУ*, књ. XV, 710.

води се неколико значења, међу којима и једно правно: „који не важи, који није на снази, неваљан, неважећи“, а наводе се примери из правних и других извора. То значење одговара значењу у Општем имовинском законик у.²⁵²

21) Код одреднице *одвлака* даје се значење: „одлагање доношења одлуке или покретања акције и сл., одуговлачење, оклевање, отезање“, а квалификује се као покрајинско. Наведени примери преузети су из књижевних дела Матије Бана (Београд, 1891), Мирка Боговића (Загреб, 1856) и Јосипа Драженовића (Загреб, 1901), преводилачких радова Јосипа Матасовића (Београд, 1925–1926) и *Рјечника ЈАЗУ*.²⁵³

7.2.2. Закључци

Из ове анализе обраде узорка од 21 репрезентативног термина Општег имовинског законика у *Речнику САНУ* могу се извући следећи закључци о односу *Речника САНУ* према терминолошкој лексици Општег имовинског законика, као и о њеном пореклу:

1. *Речник САНУ* не обрађује три термина која користи Општи имовински законик: *већинак*, *незвано вршење туђих послова*, *задавак*. Поред тога, иако не обрађује термин *крајњи немар*, наводи двочлану лексему *крајња немарност* са у суштини истоветним значењем (мада није преузета из правног акта), а има одредницу *изгуб* која покрива и значење термина *изгуб добитка* из Законика.

2. *Речник САНУ* уопште нема примера непосредно преузетих из Општег имовинског законика, али су термини *влаштина* и *имаоник* обрађени на основу извора који су ове термине несумњиво преузели из Законика (секундарни извори). Међутим, не каже се да су *влаштина* и *имаоник* правни термини већ се квалификују као покрајински термини, што говори и о недовољном познавању њиховог порекла приликом обраде.

3. Код термина *доцња* и *држина*, који се квалификују као застарели односно покрајински, примери су преузети из извора који су настали у време примене Општег имовинског законика, па не треба искључити могућност да су ти термини преузети из Законика. Термину *ималац* приписује се правно значење, а примери су преузети из прописа и дела која су настала у време примене Законика, па такође не треба искључити могућност да су га ти извори преузели из Законика.

4. Правно значење приписује се терминима *добит*, *ималац*, *ништав*, *заклада*, *зalog*, *залога*, *застава*, *застара*, *најам* и *наруч* (мада се код неких то изричито не каже), али су им различити извори. За термине

²⁵² *Речник САНУ*, књ. XV, 712.

²⁵³ *Речник САНУ*, књ. XVI, 765.

добит, ништав, залог, залога, застава и застара примери су преузети (између осталог) из Богишићевих ауторских дела, а наведени примери код термина *заклада, најам и наруч* не потичу из правних прописа већ из дела о „народном животу“.

5. Лексеме *застара, изгуб, купња, одвлака* квалификују се као покрајинске или застареле, а наведени примери преузети су из дела која нису у вези с Богишићем и Општим имовинским законом.

6. Иако Општи имовински законик није уврштен у корпус Речника САНУ, његова обрада лексема које се налазе у узорку од 21 репрезентативног термина Законика показује да су те лексеме знатним делом употребљене и у другим правним актима, као и у текстовим књижевног, есејистичког, публицистичког и научног карактера (и то из различитих средина употребе српскога или хрватског језика).

То даје основа за два општа закључка: а) термилошку лексику за Општи имовински законик Богишић је црпао из различитих извора и из различитих средина употребе српскога или хрватског језика, али у неједнакој мери, б) термилошка лексика Законика делимично је продрла у шири српски (и хрватски) језички стандард, без обзира на то што се понекад квалификује као покрајинска или застарела, а понекад јој се не придаје правно значење. То тек треба да ближе осветли детаљна анализа целокупног инвентара термилошке лексике Општега имовинског законика.

8. ОПШТИ ЗАКЉУЧЦИ О ПОРЕКЛУ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ ЗАКОНИКА

Наведена анализа групе репрезентативних терминa из Општега имовинског законика, као и расправљање (у претходним поглављима) о термилошким проблемима при језичком обликовању Законика, јасно указују на све изворе термилошке лексике Законика. То су:

- а) обичајно право у ондашњој Црној Гори и суседним земљама;
- б) старији речници на хрватском или српском језику,
- в) старији правни документи на хрватском или српском језику,
- г) речници или друга дела Богишићевих српских и хрватских савременика,
- д) други језици (позајмљенице),
- ђ) Богишићеве властите кованице.

V. НАЈВАЖНИЈА ТЕРМИНОЛОШКА РЕШЕЊА У ЗАКОНИКУ

1. УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД

Расположиви извори, о којима је претходно било речи, нуде нам податке о најважнијим термилошким решењима у Општем имовинском законнику, али тиме није обухваћена целокупна термилошка лексика Законика (о чему ће се касније расправљати). А термине Законика што их можемо идентификовати у расположивим изворима — груписали смо према сродности института које означавају. Тако се дошло до 30 група термина, а на челу сваке групе налази се носећи термин из њеног састава.

Код коментарисаних термина из Општега имовинског законика наводимо и њихове еквиваленте који се налазе у следећим правним споменцима или важећим прописима:

а) Грађански законик Србије (скраћено: ГЗС; извори: 1) Грађански законик за Краљевину Србију, [у:] *Зборник грађанских законика старе Југославије*, Титоград, 1960, 153–267);²⁵⁴ 2) Ђорђе Петровић, *Рѣчникъ закона', уредба', и уредбены прописа' изданы у Княжеству Србїи одъ 1827. до половине 1854. год., Београд*, [Правителственномъ Књигопечатњомъ], 1856);²⁵⁵

б) *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (скраћено ППТ; извор: *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Sepa-*

²⁵⁴ Вид. *Зборник грађанских законика старе Југославије 1960.*

²⁵⁵ Вид. *Речник закона 1856.*

rat-Ausgabe. Von der Kommission für die slavischen jurudisch-politische Terminologie, Wien, 1853);²⁵⁶

в) прописи савременог законодавства²⁵⁷ (користимо скраћеницу: савр.); извори: 1) *Закон о облигационим односима* (скраћено: ЗОО);²⁵⁸ 2) *Закон о основама својинскоправних односа* (скраћено: ЗОСПО);²⁵⁹ 3) *Закон о парничном поступку* (скраћено: ЗПП);²⁶⁰ 4) *Законик о кривичном поступку* (скраћено: ЗКП);²⁶¹ 5) *Закон о извршном поступку* (скраћено: ЗИП);²⁶² 6) *Закон о средствима у својини Републике* (скраћено: ЗССР);²⁶³ 7) *Закон о наслеђивању* (скраћено: ЗН);²⁶⁴ 8) *Породични закон* (скраћено: ПЗ);²⁶⁵ 9) *Закон о задужбинама, фондацијама и фондовима* (ЗЗФФ);²⁶⁶ *Закон о играма на срећу* (ЗИС).²⁶⁷

Да би се недвосмислено идентификовао правни институт о чијем називу расправљамо и тиме била отклоњена свака могућност мешања правних института, уз термине Општега имовинског законика дајемо и латинске, француске и немачке еквиваленте (користимо скраћенице: лат., франц., нем.). Преузели смо их из следећих извора: 1) Андра Ђорђевић, *Преглед правних термина коришћених у Општем имовинском законнику* (Београд, 1888 [наведен у: Валтазар Божишић, *Изабрана дела и Општи имовински законик за Црну Гору*, Београд, 1986]; овај Ђорђевићев пре-

²⁵⁶ Вид. *Правно-политичка терминологија 1853*.

²⁵⁷ Савремено законодавство Републике Србије данас чине сви закони и подзаконски прописи који су инкорпорирани у њен правни систем на основу одредаба важећег Устава Републике Србије и Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије („Службени гласник РС“, бр. 98/2006), без обира на то када су донети: после доношења важећег устава или раније (па и у време постојања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије – СФРЈ).

²⁵⁸ „Службени лист СФРЈ“, бр. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89; „Службени лист СРЈ“, 31/93, 22/99, 44/99.

²⁵⁹ „Службени лист СФРЈ“, бр. 6/80, 36/90; „Службени лист СРЈ“, 29/96; „Службени гласник РС“, бр. 115/05.

²⁶⁰ „Службени гласник РС“, бр. 125/04.

²⁶¹ „Службени гласник РС“, бр. 46/06.

²⁶² „Службени гласник РС“, бр. 125/04.

²⁶³ „Службени гласник РС“, бр. 53/95, 3/96, 54/96; 32/97, 44/99, 101/05; „Службени лист СРЈ“, бр. 64/99.

²⁶⁴ „Службени гласник РС“, бр. 46/95, 101/03. О „новим“ (архаичним) изразима у Закону о наслеђивању вид. више у *Бабић 2001а*.

²⁶⁵ „Службени гласник РС“, бр. 18/05. О старим и новим речима у Породичном закону вид. више у *Бабић 2007*.

²⁶⁶ Службени гласник РС“, бр. 59/89.

²⁶⁷ Службени гласник РС“, бр. 84/2005

глед користи код немачких термина старе ортографске узусе, који овде нису мењани);²⁶⁸ 2) *Закон о облигационим односима с регистром појмова* [тринаесто издање, Службени лист СРЈ], Београд, 2002;²⁶⁹ 3) *Лексикон грађанског права* [главни уредник Обрен Станковић], Београд, 1996);²⁷⁰ 4) Илија Бабић, *Лексикон облигационог права*, Београд, 2001;²⁷¹ 5) Обрен Станковић, Владимир Водинелић, *Увод у грађанско право* [треће издање], Београд, 1996;²⁷² 6) Обрен Станковић, Миодраг Орлић, *Стварно право* [девето издање], Београд, 1999;²⁷³ 7) Јаков Радишић, *Облигационо право. Општи део* [шесто издање], Београд, 2000.²⁷⁴

Тако укрштени подаци пружају јаснију слику о пореклу коментарисаних термина Општега имовинског законика. На тај начин расветљени су најважнији термини Законика, али не и његова целокупна терминологија лексика. Ипак, овим резултатом дошло се до почетне основе за даља истраживања, која стоје пред будућим истраживачима Општега имовинског законика. Тек тада је могућа комплетна лексикографска и правна обрада целог инвентара терминологије лексике Општега имовинског законика.

Овде се нисмо упуштали у детаљно расправљање правног садржаја института који се означавају коментарисаним терминима, што је иначе предмет обраде у бројној правној литератури. О томе смо говорили у мери која је неопходна да се сагледа порекло конкретних термина, а тиме и битне одреднице његовог значења.

І. *благо* [чл. 79–81, 844 ОИЗ ЦГ], *губилац* или *изгубилац* [чл. 82, 84, 86, 87, 88, 89. ОИЗ ЦГ], *нашалац* [чл. 79, 81, 83, 87, 88, 90. ОИЗ ЦГ], *заузеће пустих ствари* [чл. 842. ОИЗ ЦГ]

За институт који се у савременом праву означава термином *скривено благо* (лат. *thesaurus*, франц. *le trésor*, нем. *der Schatz*) Грађански законик Србије (§ 250) користи термин *сокровиште* (уз дублет *закопано благо*). Богишић је сматрао да је кодификатор Грађанског законика Србије Јован Хацић без потребе увео овај „старословенско-руски облик” (термин *сокровиште* регистрован је као *славенизам* и у Његошевом језику).

²⁶⁸ Вид. Богишић 1986, 487–500.

²⁶⁹ Вид. *Облигациони односи* 2002.

²⁷⁰ Вид. *Лексикон грађанског права* 1996.

²⁷¹ Вид. *Лексикон облигационог права* 2001.

²⁷² Вид. *Станковић/Водинелић* 1996.

²⁷³ Вид. *Станковић/Орлић* 1999.

²⁷⁴ Вид. *Радишић* 2000.

С тим у вези Богишић констатује да у живом народном језику реч *благо* има и још друга значења (означава нпр. стоку), али да је Вук узима управо у значењу *thesaurus*, те да је отуда у Хрватској примљена реч *благајница* у смислу *aerarium*.²⁷⁵ И поред оваквога Богишићевог резонувања, приликом првог читања нацрта Законика Одбор се колебао око термина *благо*, па је чак констатовао да га треба заменити неким другим.²⁷⁶ Остао је ипак Богишићев термин, али треба приметити да термин *благо/blago* у овом значењу користи и *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 443), а среће се у неким статутима приморских градова и општина на народном језику.

У вези с *благом* и другим изгубљеним стварима Општи имовински законик утврђује термине: 1) *губилац* или *изгубилац*, 2) *нашалац*. Грађански законик Србије ова лица одређује описно. У савременом праву и даље се примењују правна правила из времена пре Другога светског рата, а користи се термин *налазач*.²⁷⁷

Код института стицања својине на напуштеним стварима (лат. *occupatio*, франц. *l'occupation*) Одбор је приликом првог читања нацрта Законика одлучио да се прихвати термин *заузеће* [*пустих ствари*], а констатовао је да реч *запоседнуће* није разумљива.²⁷⁸ Термин *пусте ствари* у Законику је употребљен са значењем „напуштене ствари, ничије, без власника“, а такво значење лексема *пуст* има (поред осталих) и у Његошевом језику.

П. *влаштина* или *својина* [чл. 45, 46, 66, 91, 92, 790, 831. ОИЗ ЦГ], *беспорна влаштина* [чл. 91. ОИЗ ЦГ], *власник* [чл. 93–97, 83. ОИЗ ЦГ], *судионици у влаштини* [чл. 832. ОИЗ ЦГ], *сувлаштина* [чл. 103–109, 832. ОИЗ ЦГ], *сувласник* [чл. 103. ОИЗ ЦГ], *право власничког преузма* [чл. 97–102, 833. ОИЗ ЦГ], *тециво* [чл. 964. ОИЗ ЦГ], *течевина* [чл. 477. ОИЗ ЦГ], *течење* [чл. 32, 65, 146, 779, 791, 839, 903. ОИЗ ЦГ]

О термину за означавање института *својине* (лат. *dominium vel proprietas*, франц. *la propriété*, нем. *das Eigentum*), једног од основних института грађанског права, шире је расправљао Одбор већ приликом првог читања нацрта Законика. Одбор је тада констатовао да се „боље усваја“ (тј. да је прихватљивија) реч *својина* него *влаштина*, јер се *својина* више чује него *влаштина*. Ипак, закључено је да се уз реч *својина* стави и реч

²⁷⁵ Богишић 1986, 124.

²⁷⁶ Бојовић 1992, 86.

²⁷⁷ Лексикон грађанског права 1996, 365.

²⁷⁸ Бојовић 1992, 80.

влаштина, „па коју обичај боље прими“. Додат је и закључак да је реч *својина* незгодна утолико што се не може казати *својинар* и *сусвојинар*, док се од речи *влаштина* може нормално рећи *власник* и *сувласник*.²⁷⁹

С оба термина Богишић се сусретао током анкете у Црној Гори 1873. године.²⁸⁰ У Законику је ипак уопштена употреба речи *влаштина*, с тим што је на кључном месту Законику, у чл. 831 (где се утврђује садржај појма који овај термин означава), речено да то право „многи и *својино* називљу“. Преовладало је очигледно настојање да се употреби реч усклађена с речју *власник*, која је употребљавана и у Црној Гори.²⁸¹ При том треба имати у виду и напомену Одбора приликом првог читања нацрта Законика да реч *влашти* не значи „свој“ већ „онај исти“.²⁸² У Мажуранићевим *Приносима* код одреднице *влаштина* даје се значење „властитост, особитост (о ђуди човјека)“ на основу три помена у извору из XIV века, а о власништву се пак говори код одредница *властитост* и *власничтво*. Грађански законик Србије (§ 211, 212) има термине *својина* или *сопственост*, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 146) термине *собственост*, *своина*, односно *vlasništvo*, *svojina*.

У складу с тим усвојен је и термин *сувлаштина*, а за удионике у *влаштини* термин *сувласници*. Влаштину која није спорна (која је неспорна) Законик назива *беспорна влаштина*, а лице које на законит начин стиче имовину назива *стечник* (у смислу: „прибављач“, „стицалац“). Грађански законик Србије користио је термине *својина* или *сопственост*, али само *сопственик* и *сусопственик*. Савремено право користи термин *својина*, али се није одрекло термина *сопственик* (Закон о облигационим односима), који се користи паралелно с термином *сувласник* (Закон о основним својинскоправним односима). Међутим, термин *сусопственик* нестао је из употребе, користи се само термин *сувласник*.

У Општем имовинском законуку (чл. 903) разлучено је значење термина *течење* и *тековина* на следећи начин: „*Течење* је дјело или посао којим се нешто стјече; а *тековина* је стечена ствар или право.“ Термин *течење* јавља се и у Грбаљском законуку. Међутим, поред термина *тековина* Општи имовински законик има с истим значењем и термин *тециво*, какав постоји и у Грађанском законуку Србије (§ 121, 123) и *течевина*, какав постоји и у *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике* (стр. 196).

²⁷⁹ Бојовић 1992, 83.

²⁸⁰ Богишић 1984, 439.

²⁸¹ Богишић 1984, 431.

²⁸² Бојовић 1992, 80.

Општи имовински законик посебно је означио право власника на подизање класичне тужбе за заштиту својине и повраћај од несавесног држаоца, тзв. реивиндикационе тужбе (од лат. *rei vindicatio*).²⁸³ Пошто власник, користећи то право посредством суда, настоји да *преузме* своју ствар, Законик је то право назвао *право власничког преузма*. Грађански закон Србије и савремено законодавство утврђују то право на мање-више описан начин. У свом писму К. Војновићу Богишић каже да је *преузам* „чисто црногорска ријеч“, с тим што јој придев *власнички* даје донекле другачији смисао (*revindikationis*), а наглашава да је ту реч он први употребио као термин.²⁸⁴ Истовремено Богишић је нагласио да је термин *пријамник* (лат. *successor*, франц. *accipiens*, нем. *der Rechtsnachfolger*), преузео „из старог језика“. За овај институт Грађански законик Србије (§ 868) користи термин *пријемник права (стварног или тражбеног)*, а савремена правна теорија термин *правни следбеник*.²⁸⁵ У Његошевом језику регистрован је термин *пријемник* као *славенизам*, какав постоји иначе у руском језику (према графици онога времена: *приѣмникъ*),²⁸⁶ док би лик с морфемом *јам* био у складу с истоветном морфемом у речима *зајам*, *најам*, *сајам*, *појам* и сл.

III. *дар* [чл. 480, 482–485, 487–489, 491, 492, 689, 868, 897–899. ОИЗ ЦГ], *даривалац* [чл. 485. ОИЗ ЦГ], *обдареник* [чл. 485. ОИЗ ЦГ], *рушљиви дар* [чл. 492. ОИЗ ЦГ]

За термин *дар* (лат. *donatio*, франц. *la donation*, нем. *die Schenkung, Geschenk*) Богишић каже да је општенародна жива реч и да означава пре свега *предмет* дара. Током анкете у Црној Гори 1873. године Богишић се сусретао искључиво с терминима *дар* и *даривање*.²⁸⁷

Како је њега као кодификатора највише интересовао уговор о дару, Богишић је сматрао пожељним да и за сâм правни чин даривања постоји засебан термин, тако да би тачно одговарао интернационализму *donationi*. С тим у вези наводи пример руског законодавца који се одлучио за термин *дарение*. Тај облик није, међутим, за Богишића био прихватљив јер се држао начела да се морају узимати речи из живог народног језика. С друге стране сматрао је да облик *даривање* потиче од имперфективног глагола, те му се чинило („можда и погрешно“ — оградају се Богишић)

²⁸³ Лексикон грађанског права 1996, 621.

²⁸⁴ Мартиновић 1958, 303.

²⁸⁵ Лексикон грађанског права 1996, 533.

²⁸⁶ Вид. Даљ 1882.

²⁸⁷ Богишић 1984, 432.

да не приличи већ закљученом уговору. Богишић примећује да *Рјечник ЈАЗУ* потврђује писменим примерима постојање облика *даровања*, али пошто га није било код Вука нити га је икада он (Богишић) лично чуо, закључује да у ондашњем живом језику не постоји.²⁸⁸

Термин *поклон* који је Јован Хаџић унео у Грађански законик Србије (§ 561) није задовољавао Богишића из два разлога: 1) није се до његовог времена користио „колико би требало“ у живом језику, 2) није постао општенародни. Поред тога, слабост термина *поклон* Богишић је видео и у реликтима првобитног значења, које се односило на гест (покрет) који је пратио чин даривања (наклон, поклон). Ни забележени термини *дарба* и *дареж* нису га могли задовољити јер такође нису коришћени у ондашњем живом језику.²⁸⁹ Зато је у завршници другог читања нацрта Законика Одбор одлучио да остане термин *дар* и при именовању уговора, а да се уговорне стране означе терминима *даривалац* и *обдареник*.²⁹⁰ Грађански законик Србије (§ 565) за уговорне стране користи термине *поклонодавац* и *поклонопримац*.

Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике (стр. 444) користи оба термина, и то и за српску и за хрватску страну: *дар*, *поклон*; *poklon*, *dar*, а за уговорне стране (стр. 245) користи термине: 1) *дароватељ*, *поклонитељ*; *poklonitelj*, *darovatelj*, *darovnik*; 2) *даропримац*, *поклонопримац*; *poklonoprimec*, *daroprimec*.

У савременом законодавству (Закон о облигационим односима, Закон о наслеђивању) такође се користе оба термина (*поклон*, *дар*), али називи уговорних страна *поклонодавац* и *поклонопримац* немају дублете.

У завршници другог читања Законика одбор је констатовао да је израз *рушљив* [*дар*, *уговор*] добар, за шта се у Грађанском законик у Србије (§ 559) користио термин *раскидљив*, *порушљив поклон*, а у савременом законодавству термин *рушљиви поклон*.

IV. *добит* или *већинак* [чл. 175. ОИЗ ЦГ], *добит на добит* [чл. 263. ОИЗ ЦГ], *дозрела добит* [чл. 612. ОИЗ ЦГ], *добитак* [чл. 688, 726, 745, 891, 924. ОИЗ ЦГ]

Богишић каже да се речи *добит* и *већинак* налазе у живом говору у Црној Гори, али указује и на извесне разлике у њиховом значењу. *Добит* је општенародна реч, а слабија јој је страна управо широко значење: она означава сваку стечену добит, добитак, корист (лат. *lucrum*). На другој

²⁸⁸ Богишић 1986, 124.

²⁸⁹ Богишић 1986, 125.

²⁹⁰ Бојовић 1992, 188.

страни, за термин *већинак* Богишић каже да је „посве областна реч“, и то „управ у смислу процента“ (камате).²⁹¹ Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је констатовао да се *већинак* разуме као и *добит*, али да је реч *добит* „обичнија“.²⁹² Књаз Никола је предлагао да се израз *већинак* замени изразом *добит*.²⁹³ Треба ипак приметити да термин *већинак* није забележен током Богишићеве анкете у Црној Гори 1873. године.²⁹⁴ У Законик су уврштена оба термина у значењу савременог термина *камата* (лат. *usurae*, франц. *l'intérêt*, нем. *die Zinsen*). Грађански законик Србије (§ 594) користи за означавање *камате* три дублета: *лихва*, *интерес* и *добитак*, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 662) термин *камата*, *katata*. Термин *добит* налази се и у старијим изворима: у *Monimenta serbica*, Микаљином и Дела Белином речнику и у Његошевом језику.

Према термину *добит* изведени су у Законик у изрази: 1) *добит на добит* (савремени термин *камата на камату*; у Грађанском законик Србије [§ 603] термин *интерес на интерес*, *лихва на лихву*) и *дозрела добит* (савремени термин *доспела камата*). Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је такође констатовао да би се уместо *дозрела добит* могло казати *стекла добит*, али се од тога очигледно одустало.²⁹⁵

У Општем имовинском законик у пак термин *добитак* има друго значење, онакво какво у савременом законодавству има термин *добит* или *добитак* са значењем: „корист“, „увећање вредности“. Термин *добитак* налази се и у старијим изворима: Пољичком статуту и другим статутима приморских градова и општина писаних на народном језику, као и у Његошевом језику.

V. држава [чл. 6, 9, 14, 718, 722, 720, 722, 802, 953, 954, 969, 970. ОИЗ ЦГ], црногорска држава [чл. 5. ОИЗ ЦГ], Црна Гора [чл. 6, 8, 9, 26, 64, 786, 789, 796, 843. ОИЗ ЦГ], Црногорци [чл. 6, 8, 9, 26, 64, 786, 789, 796, 843. ОИЗ ЦГ], држављанство [чл. 800. ОИЗ ЦГ], држављани [чл. 9, 722, 800, 953, 969. ОИЗ ЦГ], иностранци [чл. 63–65, 788, 789. ОИЗ ЦГ], домовина [чл. 788, 789. ОИЗ ЦГ], владалац [чл. 11, 65, 755, 758. ОИЗ ЦГ], Државни Савјет [чл. 724, 732. ОИЗ ЦГ], државна архива [указ о проглашењу првог издања ОИЗ ЦГ], државни данак [чл. 276, 327. ОИЗ ЦГ], јавни данци и порези [чл. 85,

²⁹¹ Богишић 1986, 125.

²⁹² Бојовић 1992, 111.

²⁹³ Бојовић 1992, 177.

²⁹⁴ Уп. Богишић 1984, 431.

²⁹⁵ Бојовић 1992, 106.

301, 312. ОИЗ ЦГ], *Власт/власт* [чл. 26, 47, 65, 81, 83, 64, 89, 140, 158, 205, 236, 370, 371, 548, 654, 659, 751, 785, 789, 818, 841, 944, 958, 960. ОИЗ ЦГ], *државна власт* [чл. 16, 718, 758, 759, 760. ОИЗ ЦГ], *црногорска власт* [чл. 796. ОИЗ ЦГ], *законодавна власт* [чл. 783. ОИЗ ЦГ], *судска власт* [чл. 473. ОИЗ ЦГ], *црквена власт* [чл. 716, 718, 758, 763. ОИЗ ЦГ], *свјетска власт* [чл. 758. ОИЗ ЦГ], *над-старатељска власт* [чл. 97, 638, 639, 644, 647, 648, 652, 676, 707, 757, 957, 963. ОИЗ ЦГ], *родитељска власт* [чл. 646. ОИЗ ЦГ], *очинска власт* [чл. 643. ОИЗ ЦГ], *добри људи* [чл 400. ОИЗ ЦГ]

Приликом читања нацрта Законика Одбор није расправљао о термину *држава* и о терминима изведеним од *држава*, али јесте о термину *домовина*. Термин *домовина* Законик користи за означавање земље порекла иностраних држављана, а Одбор је констатовао да је боље користити овај израз него израз „и мјесто, и држава“.²⁹⁶ У вези с овим терминолошким питањем треба прокоментарисати термине које Законик користи за сродне појмове.

Термине *држава* и *Црна Гора* Законик користи на више места (једном и *црногорска држава*): у одредбама из области међународног приватног права (кад говори о примени *земаљских закона*, тј. *црногорских* и *иноземних закона*) и у вези с тим утврђује права *Црногораца* (у значењу: „држављани Црне Горе“) и *иностранца*, те у одредбама којима уређује положај државе као правног лица. Користе се и термини *држављанство* и *држављани*, а нема старијих термина *поданство* и *поданици*.

Осим корица и насловне стране одштампаног Законика, текст Законика и оба књажева прогласа не наводе термин *Књажевина* уз име државе (*Црна Гора*).²⁹⁷ Титула *Књаз* такође се користи само у прогласима књаза Николе о ступању на снагу одредаба Законика, али не и у тексту Законика, где се на четири места наводи термин *владалац* када се говори о овлашћењима и ограничењима монарха. Иначе, термин *владалац* јавља се и у Његошевом језику (пored облика *владатељ*).

Именује се посебно и *Државни Савјет*, који је тада био највиши управни орган у Црној Гори (скупштина још не постоји пошто је законодавна власт у рукама књаза, а највиши суд представља *Велики Суд*, који се такође именује у Законику). У указу о проглашењу првог издања Законика наведен је и термин *државна архива* док се за судску ахиву користи термин *списохрана*.

Термин *државни данак* Законик користи за означавање главне пореске обавезе грађана (за то се у Црној Гори користио и колоквијални из-

²⁹⁶ Бојовић 1992, 73.

²⁹⁷ Уп. Богишић 1998, 43–48.

раз *дација*),²⁹⁸ док се термини *јавни данци* и *порези* наводе увек у пару (и у множинском облику) за означавање других пореских обавеза. Термин *данак* користи се и у Пољичком статуту.

Термин *државни орган* / *орган* у Законику не постоји, а у том значењу врло је фреквентан термин *Власт* (с великим почетним словом). Уз њега се често додају атрибути *јавна*, *мјестна*, *нижа*, *виша*, а изузетно и *црногорска*, *законодавна*, *судска*. Такође се употребљавају синтагме *црквена власт* за означавање црквених органа и *свјетска власт* са значењем „световна власт“ (насупротив црквеној власти).

У Законику је веома честа употреба термина *власт* (с малим почетним словом) за означавање овлашћења које физичко или правно лице има поводом ствари или других лица. Пре свега се то односи на својинска права (отуда Законик и користи термин *влаштина*), говори се и о *надстаратељској власти* (оној која контролише старатеља), а помиње се и *родитељска власт* и *очинска власт*. Законик познаје и институт решавања спорова посредством института *добрих људи* (лат. *boni probi homines*), какав постоји и у Пољичком статуту и Грбаљском законуку.

VI. *држина* или *посјед* [чл. 18–25, 45, 811–830. ОИЗ ЦГ], *темељита држина* или *правилна држина* [чл. 820. ОИЗ ЦГ], *нетемељита држина* или *неправилна држина* [чл. 18, 820. ОИЗ ЦГ], *привремена држина* [чл. 822. ОИЗ ЦГ], *држитељ* [чл. 45, 811, 812, 813, 814, 816, 818–820. ОИЗ ЦГ], *придржник* [чл. 811, 815. ОИЗ ЦГ], *незломислена држина* [чл. 22, 816. ОИЗ ЦГ], *зломислена држина* [чл. 18, 816, 817. ОИЗ ЦГ]; *незломислени држитељ* [чл. 18, 22, 816. ОИЗ ЦГ], *зломислени држитељ* [чл. 18, 23, 25, 816. ОИЗ ЦГ], *самовољна држина* [чл. 818. ОИЗ ЦГ], *самовољни држитељ* [чл. 819. ОИЗ ЦГ], *незаконити држитељ* [чл. 819. ОИЗ ЦГ], *сметање држине* или *одузимање држине* [чл. 19–21. ОИЗ ЦГ], *парница о сметању држине* или *држинска парница* [чл. 20, 821. ОИЗ ЦГ]

Општи имовински законик дефинисао је институт *државине* (лат. *possessio vel possessio civilis*, франц. *la possession*, нем. *der Besitz*) и означао га терминима *држина* или *посјед*. У свом писму К. Војновићу Богишић каже да је термин *држина* „учинио као субстантив од глагола *држати* (*држина* као *влаштина*)“ додајући да је „у Србији државина“; такође констатује да је термин *посјед* „формација према латинском *possessio*“.²⁹⁹

²⁹⁸ Уп. Богишић 1984, 432.

²⁹⁹ Мартиновић 1958, 202.

Законик је утврдио кад постоји *темељита држина* или *правилна држина*, а кад постоји *нетемељита држина* или *неправилна држина*. Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је констатовао да од термина *темељита државина* „не може ништа бити боље“, уз напомену да се не би могло рећи *темељити држалац* него да треба увек описно казати: *држалац темељите државине*.³⁰⁰ Ипак, Законик корист термин *законити држалац*, као и *самовољни држалац*, што упућује на начин њиховог стицања државине. У свом писму К. Војновићу Богишић каже да је имао „своје разлоге да се клони ријечи *законита* и *незаконита*“ (што би „дуго требало објашњавати“) и да се не сећа је ли ко од правника пре њега употребљавао термине *неправилна* и *нетемељита државина*.³⁰¹

Расправа у Одбора приликом читања нацрта Законика показује да је било колебања између термина *државина* и *држина*, па је се на крају одустало од термина *државина* који је (уз дублет *притежање*) већ коришћен у Грађанском законик у Србије (§ 198–210). Ваља имати у виду и то да је *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 82) имала за овај појам термине *притежање* и *posjed*, а овај други (*posjed*) користио је и Општи имовински законик.

Грађански законик Србије утврђује да је да је *државина* „тврда“ кад је *закона*, а тада је и *правична државина* или *на праву основана државина*. Случај када *државина* то није Грађански законик Србије не означава посебним термином већ га дефинише описно. У савременом законодавству (Закон о основним својинскоправним односима) користе се термини *државина*, *законита државина* и *незаконита државина*. Атрибути *темељита (правилна)*, *нетемељита (неправилна)*, *закона*, *правична (на праву основана)*, *законита*, *незаконита* упућују на постојање или одсуство правног основа код *државине*. Зато Општи имовински законик у оквиру *нетемељите* или *неправилне држине* разликује и *самовољну држину*, која се стиче насиљем, кришом или преваром. За термин *самовољни држитељ* Богишић каже у свом писму К. Војновићу да га је сам створио.³⁰² Придев *самовољни* јавља се, међутим, и у Његошевом језику.

За лице које има државину Општи имовински законик користи термин *држитељ*, Грађански законик Србије *држалац* или *притежалац*, док се у савременом законодавству користи термин *држалац*. У свом писму К. Војновићу Богишић каже да је термин *држитељ* његова „формација“, те да му је „терминација -ељ милија јер је свечанија (сравнити старословенско *Бог вседрѣжителѣ*), затим *дужитељ* и т.д.“

³⁰⁰ Бојовић 1992, 75–76.

³⁰¹ Мартиновић 1958, 202–203.

³⁰² Мартиновић 1958, 203.

Општи имовински законик увео је и термин *придржаник* за лице које фактички држи ствар али за рачун *држитеља*. И за овај термин (лат. *detentor*) Богишић каже да је његова „формација“.³⁰³ Савремено законодавство у таквом случају говори о *непосредној* и *посредној државини*, па се изводе термини *непосредни* и *посредно држалац*, а за случај кад више лица имају државину ствари или права (*судржавина*) користи се термин *судржалац*.

Другачији термини користе се кад треба изразити лични однос држаоца према ствари коју он држи. Оног држаоца који заиста мисли (или је према приликама и основаним узроцима имао мислити) да ствар законито држи Општи имовински законик назива *незломислени држитељ*, а у супротном случају користи термине *зломислени држитељ* и *зломислена држина*. За те термине Богишић каже у свом писму К. Војновићу их нико није пре њега употребљавао.³⁰⁴ Грађански законик Србије користи термине *савесни држалац* (или *савесни притежалац*) и *бесавесни држалац* (или *бесавесни притежалац*), а савремено законодавство *савесни* и *несавесни држалац*. Приликом првог читања нацрта Општег имовинског законика Одбор је чак био закључио да термини *савјестан* и *несавјестан* „остају коначно премда *савјестна државина* није јасна, али се може поднијети у овом случају“.³⁰⁵ Дакле, била је видљива тежња да се не одступи превише од устаљене терминологије Грађанског законика Србије, али су у завршници рада на припреми Општег имовинског законика однели превагу наведени модификовани термини.

Општи имовински законик користи, дакле, термине *незломислена држина* и *зломислена држина*, Грађански законик Србије *савесна државина* и *бесавесна државина* (*савесно* и *бесавесно притежање*), а савремено законодавство *савесна* и *несавесна државина*.

Око термина везаних за институт *метања државине* вођена је расправа у неколико наврата у Одбору током првог читања нацрта Законика. Расправљало се о лексемама *ометач*, *ометати*, *ометени* и о конкурентним облицима *сметач*, *сметати*, *сметени*, па се од првих одустало,³⁰⁶ да би касније било констатовано да је реч (тј. глаголски облик) *омета* „непријатна“ и да „у Црној Гори има друго значење“, па је и том приликом прихваћен облик *смета*.³⁰⁷ И на самом крају другог читања Законика

³⁰³ Мартиновић 1958, 202.

³⁰⁴ Мартиновић 1958, 202.

³⁰⁵ Бојовић 1992, 75–76.

³⁰⁶ Бојовић 1992, 76.

³⁰⁷ Бојовић 1992, 160.

одбор је констатовао: „Ометати — боље рећи *сметати* јер се може казати *сметани* или *онај који смета*“.³⁰⁸ Ипак, термини *сметани*, *сметач* и *онај који смета* нису уврштени у Законик, док је остао термин *сметање држине*.

Законик је именовао и спор због сметања државине као *парница о сметању држине* или *држинска парница*. За покретање таквог спора у европском континенталном праву утврђена је посебна врста тужбе, чији су називи напред наведени. За термин *држинска парница* Богишић каже да је његова „формација“.³⁰⁹

VII. *дуг* [чл. 395, 475, 478, 529, 530, 537, 596, 597, 603, 604, 609–611, 615, 622, 623, 529, 530, 793, 900, 933. ОИЗ ЦГ], *обвеза* [чл. 900. ОИЗ ЦГ], *дуговинска права* [чл. 871. ОИЗ ЦГ], *дуг на обир* [чл. 362, 528. ОИЗ ЦГ], *дужитељ* [чл. 527, 535, 536, 545, 546, 548, 556–566, 901, 902, 912, 937. ОИЗ ЦГ], *дужник* [чл. 540, 541, 543, 545, 547, 548, 556–566, 901, 937. ОИЗ ЦГ], *дужење* [чл. 210, 212–218, 603, 605–608, 618, 619, 632, 669, 900, 949. ОИЗ ЦГ], *обезбједа (сигурност) дуга* [чл. 174, 864. ОИЗ ЦГ], *самокупност* [чл. 555, 557, 573, 937, 938. ОИЗ ЦГ], *самокупни дуг* [чл. 415, 559. ОИЗ ЦГ], *самокупни дужитељ* [чл. 937. ОИЗ ЦГ], *самокупни дужник* [чл. 937. ОИЗ ЦГ], *недостиж* [чл. 180, 321, 938. ОИЗ ЦГ], *уступање или уступ дужитељског права* [чл. 603–618, 618, 903. ОИЗ ЦГ], *слијевање или сједињење дуга* [чл. 620, 860. ОИЗ ЦГ]

Терминима *дуг* (лат. *obligatio*, франц. *l'obligation*, *l'engagement*, *la dette*, нем. *die Schuld*), *дужење* и *дужник* Богишић је посветио знатну пажњу, о чему је писао и током израде Законика³¹⁰ и касније.³¹¹ Држећи се свога темељног принципа у кодификаторском послу да треба избегавати и најмање измене у речима узетим из народног језика, како би се народу омогућила што лакша разумљивост одабраних израза, он је у неким случајевима ипак био принуђен да чини изузетке и унеколико одступи од тих принципа.

Да би лакше представио проблеме с којима се суочавао, објашњење је везао прво за реч *дужник*, која је веома жива у народном језику (јавља се и у Пољичком статуту). Али, — констатује Богишић, — та је реч у оно време имала два значења, тј. означала је обе стране у дужничком односу: 1)

³⁰⁸ Бојовић 1992, 187.

³⁰⁹ Мартиновић 1958, 202.

³¹⁰ Уп. Богишић 1998, 379, 398, 404, 405.

³¹¹ Уп. Богишић 1986, 130–141.

онога који је дужан (лат. *debitor*), и 2) онога који дужи (лат. *creditor*). За илустрацију упућује на одредницу *дужник* у *Рјечнику ЈАЗУ*, где је наведено седам примера значења ове речи у смислу *creditor* (од којих један потиче чак из 1399. године). Та појава двојног значења среће се и у другим језицима, и то не само словенским. Тако се у тим језицима наметнула потреба да се утврди посебан термин са значењем *creditor* (у немачком *der Gläubiger*, у чешком *veritel*, у пољском *wierzyciel*, у „хрватско-српском“ *vjerovnik* и *нове-рилац*), али је те кованице Богишић назвао „ропским преводом“ латинског изворника.³¹² Стога је његов приступ био другачији.

Богишић прво констатује да у усменом говору употреба једне речи — *дужник* — за две стране у једном односу сама по себи није представљала посебан проблем јер се увек из контекста могло знати о којој је страни реч. Али како се ширила и писмена комуникација међу људима, нарочито у правном промету, ваљало је ипак у Законик уврстити и посебан назив са значењем *creditor*, а то значи створити нов термин. Пошао је од глагола *дужити*, који Вук у свом речнику тумачи немачким изразом *behaupten dass einer etwas schulde* и латинским *dico mihi deberi*, а илуструје примером народне изреке „Дужи ме стотину гроша“. У том значењу глагол *дужити* коришћен је и у делима Стефана Митрова Љубише, а Богишић га је лично уочио током анкете у Црној Гори. Иако се може десити да неко некога *дужи* и без ваљаног основа (што не иде у прилог везивању глагола *дужити* за појам *creditor*, који увек подразумева постојање правног основа), Богишића је овај глагол ипак задовољио као основа за извођење потребне именице. У избору наставка угледао се на пример *учитељ*, која има „свој супротним пасивни појам *ученик*“. Тако је наспрам термину *дужник* настао термин *дужитељ*, који је Богишића задовољио тако да је сматрао излишним да тим поводом прибавља мишљење својих пријатеља зналаца језика.³¹³ Како сâм тврди, Богишић је касније сазнао да је израз *дужитељ* већ употребио лексикограф Стулић у свом делу *Рјечосложје* ([*Rjecoslozje*] Дубровник, 1806), што је представљало заправо потврду његове идеје. Али, Богишића је још више задовољавала чињеница да се реч *дужитељ* усталила у пракси црногорских судова, одакле је већ продирала и у живи говор обичних људи.³¹⁴

Реч *дуг* у народном језику такође није лишена двоструког значења: означава и *debitum* и *nomen* (овај други термин односи се на носиоца права на повраћај дужене ствари), што су регистровали и старији речници, иако је и у Богишићево време њено друго значење већ било знатно поти-

³¹² Богишић 1998, 404.

³¹³ Богишић 1986, 135.

³¹⁴ Богишић 1986, 137.

снута, тако да га новији речници више нису наводили (између осталих ни Вуков речник ни *Рјечник ЈАЗУ*). Потпуна диференцијација значења старе речи *дуг* постигнута је увођењем у Законик термина *дужење*, као ознаке за *право* које овлашћује некога да се обрати суду не би ли повратио оно што представља *дуг* (лат. *nomen*, франц. *le droit de créance*, нем. *die Forderung*). То право савремено законодавство (Закон о облигационим односима) означава као *право повериоца да од дужника захтева испуњење обавезе* док га Грађански законик Србије означава терминима *тражбина*, *тражбено право*.

Тиме Богишић није окончао анализу могућег значења у праву речи *дуг*. Он каже да се може схватити и употребљавати у сасвим апстрактном смислу за појам *obligatio*, који је не баш срећно означен новијим калком *обвеза*.³¹⁵ Треба приметити да је сама лексема *обвеза* старијег порекла (у Његошевом језику среће се придев *обвезан*). Богишићу се чинило да је „грехота“ не искористити двоструко значење народне речи *дуг* и за ову потребу, па је тако у Законик уместо термина *обвезе* или *облигације* уврштена реч *дугови*, дакле у њеном широком апстрактном значењу. Тако се и дошло до термина *дуговинско право* (уместо *облигационо право*) за правну област која чини обавезни садржај кодекса грађанског (имовинског) права, а код нас је уређена Законом о облигационим односима.

С правним појмом *дуг* везују се савремени појам *солидарни дуг*, односно *солидарна одговорност*, који Грађански законик Србије (§ 504, 545, 697, 804, 831, 834. ГЗС) означава изразом *одговорност један за све и сви за једног*. Зато савремено законодавство (Закон о облигационим односима) познаје институте *солидарне одговорности*, *солидарних дужника* (било који од дужника може исплатити *дуг повериоцу*) и *солидарних поверилаца* (било који од поверилаца може примити исплату дуга). За те појмове Законик уводи нове термине: *самокупност* (франц. *la solidarité*, нем. *die Correalität*), *самокупни дуг* (лат. *obligatio in solidum*, франц. *la dette solidaire*, нем. *die Solidarobligation*), *самокупни дужници* и *самокупни дужитељи*. За те термине Богишић каже у свом писму К. Војновићу да су његова творевина: „Прва половина ријечи узета је из *composita самопрећ*, *самодруг* и т.д., а друга из *инокупан universalis*.“³¹⁶ Приликом првог разматрања нацрта Законика Одбор је констатовао да *ортачлук* и *ортаци* значи исто што и термин *самокупно*,³¹⁷ али га Богишић није посебно коментарисао.

³¹⁵ Богишић 1986, 140.

³¹⁶ Мартиновић 1958, 203.

³¹⁷ Бојовић 1992, 102.

Термином *дуг на обир* (књаз Никола је предлагао да се израз *обир* замени изразом *избир*)³¹⁸ Општи имовински законик означава институт које савремено законодавство назива *право избора* или *алтернативне обавезе* (лат. *obligatio alternativa*, франц. *l'obligation alternative*, нем. *die Wahlobligation*). Термином *обезбједа (сигурност) дуга*³¹⁹ Законик означава институте које савремено законодавство познаје под називом *средства обезбеђења дуга* (капара, хипотека и сл.). За институт *цесија* или *уступања потраживања уговором* (лат. *cessio*, франц. *la cession*, нем. *die Abtretung eines Rechtes*) Општи имовински законик користи термин *уступање* или *уступ дужитељског права*, мада је приликом књажевог и Богишићевог читања нацрта Законика закључено да израз *уступ* може бити брисан.³²⁰ У Пољичком статуту налази се пак термин *иступ* у истом значењу, што је могло деловати инспиративно на Богишића. За термин *слијевање* или *сједињење дуга* (лат. *confusio [consolidatio]*, франц. *la confusion [la consolidation]*, нем. *die Vereinigung des Rechtes und der Verbindlichkeit in einer Person*) Богишић у свом писму К. Војновићу каже да је такође његова творевина,³²¹ а о томе је расправљао и Одбор приликом првог читања нацрта Законика.³²² Грађански законик Србије (§ 910) овај институт назива *спојење дуга*, а савремено законодавство *сједињење обавеза (конфузија)*.

Богишић каже како се не сећа да је термин *отплата* (као и термин *доплата*) сретао у правничким списима пре доношења Законика. Није га нашао ни у Вуковом речнику, али га је лично чуо у Црној Гори³²³ (мада није био забележен током анкете 1873. године).³²⁴ Како је значење лексеме *отплата* („оно што се даде на рачун каква дуга, као дјелимични намир“) за њега било веома јасно, он ју је терминологизовао и уврстио у Законик.

Богишић објашњава и значење лексеме *доплата*, уз напомену да је и *Рјечник ЈАЗУ* регистровао глагол *доплатити*. С обзиром на значење лексеме *доплата* („Доплата је оно, што при намиривању рачунâ између двојице имаоникâ она страна, чији је дуг према другој крупнији, даде овој, да би им се тиме рачуни изравнали.“), по Богишићевом мишљењу она би се могла употребљавати у финансијама и за синоним термина *сал-*

³¹⁸ Бојовић 1992, 177.

³¹⁹ Бојовић 1992, 158, 187.

³²⁰ Бојовић 1992, 179.

³²¹ Мартиновић 1958, 203.

³²² Бојовић 1992, 93.

³²³ Богишић 1986, 126.

³²⁴ Богишић 1984, 437.

³²⁵ Богишић 1986, 126.

до.³²⁵ Он је пак у Законик уврстио глагол *доплатити*, с тим што се тај глагол јавља само у једном случају (чл. 615).

За термин *недостиж* (именица женског рода) Богишић каже да је нигде није срео у правној литератури са значењем које јој придаје Вук: „1) оно што није достигло, нпр. у платну, 2) поснији клас од жита у љетини“. Прво значење речи које наводи Вук, а оно је доста широко, Богишићу је изгледало сасвим прикладним да означи и оно што недостаје (или *не достиже*) при каквом плаћању. Стога је уврштена у Законик са значењем недоплаћене своте, а по Богишићевом мишљењу била је подесна и као синоним за термин *дефицит* у области финансија, што је већ сфера јавног права.³²⁶ У завршници другог читања нацрта Законика Одбор је констатовао да се *недостиж* може разумети.³²⁷

VIII. *законодавац* [чл. 771. ОИЗ ЦГ], *закономтворац* [чл. 783. ОИЗ ЦГ], *закон* (чл. 11, 771, 773–778. ОИЗ ЦГ), *дјејство закона* [чл. 63, 263, 775. ОИЗ ЦГ], *преинака Законика / закона* [чл. 1. ОИЗ ЦГ], *извињење за непознавање закона* [чл. 722. ОИЗ ЦГ], *узајамна примјена земаљских и иноземних закона* [чл. 786–800. ОИЗ ЦГ], *узајмица с држављанима иностраних држава* [чл. 8. ОИЗ ЦГ], *тумачење закона* [чл. 4. ОИЗ ЦГ], *подобје* [чл. 3, 781. ОИЗ ЦГ], *двојба* [чл. 1027. ОИЗ ЦГ] *правила благонравља и поштења* [чл. 785. ОИЗ ЦГ], *правила обичне љуцоте* [чл. 785. ОИЗ ЦГ], *непоштење* (чл. 428. ОИЗ ЦГ), *зла намјера* или *зло лукавство* (чл. 270, 234, 236, 428. ОИЗ ЦГ)

Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је заузео ставове око неколико сродних термина:³²⁸ *законодавац* је боље од *узаконитељ* (у Законнику се јавља још и термин *закономтворац* [лексема *творец* регистрована је као *славенизам* у Његошевом језику]); „ријеч *дјеловање* није позната ни књижевницима нити народу, дочем је стара ријеч *дјејство*, *дјејствовање* познатија у књизи и народу“ [лексема *дјејствије* регистрована је као *славенизам* у Његошевом језику]; остаје *преинака* за модификације закона [у Његошевом језику среће се глагол *преиначити*]; *извињење* [за *непознавање закона*] прихваћено је уместо *испричавање*, „ријечи која је позната у овом смислу у другим крајевима, али у Црној Гори не“ (у Његошевом језику постоји глагол *извињавати се*, за који је констато-

³²⁶ Богишић 1986, 125.

³²⁷ Бојовић 1992, 188.

³²⁸ Бојовић 1992, 71–74.

вано да је преузет из рускословенског, а потом „адаптиран“; *тумачење* [закона], *тумачити*; *подобје* (са значењем „аналогија“) „остаје док се не би што друго нашло“ [у Његошевом језику регистрована је лексема *подобан*, која је квалификована као *славенизам*, а јавља се и у неким статутима приморских градова и општина на народном језику]. Ови су термини задржани у Законику, а јављају се и изрази *узајамна примјена земаљских и иноземних закона* и *узајмица с држављанима иностраних држава* за означавање примене принципа реципроцитета у међудржавним односима [у Његошевом језику срећу се глаголи *узајмити* и *узајмљивати*].

У Општем имовинском законуку користи се термин *благонравље* (лат. *bonae mores*, франц. *les bonnes mœurs*, нем. *die gute Sitten*), који у Грађанском законуку Србије (§ 13) има облик *благонравије*. У савременом законодавству (Закон о облигационим односима) за исти појам користи се термин *морал*.

Законик говори и о *правилима благонравља и поштења*, која дефинише на следећи начин: „Правилима благонравља и поштења називљу се, у овоме Законику она правила обичне људкоте и правичности, на поковање којима Власт у опште не може свагда управо да принуди, али за то народна савјест свагда осуђује оне који та правила преступају.“

Приликом првог читања нацрта Законика прихваћено је објашњење да „људкота [савр. *људскост* — М. Л.] готово заступа ријеч *морал* — што поштење не може заступити ту ријеч јер може имати двојаки смисао, нпр. човјек може бити јунак али не и поштен“.³²⁹ Законик има и термин *непоштење*.

Законик користи дублетне термине *зла намјера* и *зло лукавство* (лат. *dolus malus*, франц. *le dol*, нем. *die Arglist* или *die böse Absicht*). У вези с њима Богишић је дао напомену да у Црној Гори речи *лукавство*, *лукав*, *лукаво* немају „сасвијем онако значење као у другим српским и хрватским покрајинама“ и закључује: „У Црној је Гори значење тијех ријечи много слабије, које се већином приближује: умјешности и допуштеној хитрости.“³³⁰ Стога је уз лексему *лукавство* додао и придев *зло* да би се добио правни термин који има значење другачије од уобичајеног и допуштеног лукавства. У том значењу Грађански законик Србије (§ 819) употребљава термин *злонамера*, *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 33, 100) термине *лукавство* (*lukavstvo*), *зла намисао* (*zla namisao*), *зла намјера*, а савремено законодавство (Закон о облигационим односима) термине *намера* и *умишљај*.

³²⁹ Бојовић 1992, 73.

³³⁰ Богишић 1998, 396.

IX. *зalog или заложно право* [чл. 862. ОИЗ ЦГ], *залога* [чл. 172–180, 82, 863–866, 869. ОИЗ ЦГ], *презалога* (чл. 179. ОИЗ ЦГ), *покретни зalog* [чл. 625. ОИЗ ЦГ], *непокретни зalog* [чл. 625. ОИЗ ЦГ], *застава* [чл. 193–221, 865. ОИЗ ЦГ], *заставна књига* [чл. 865. ОИЗ ЦГ], *заклада или трајна задужбина* [чл. 755–760, 763–766. ОИЗ ЦГ], *подлог* [чл. 183, 184, 186, 188, 189, 190, 191, 625, 864, 869, 870. ОИЗ ЦГ]

Приликом првог читања нацрта Законика било је више дилема око термина из области *заложног права*. Тако је констатовано у односу на попуњена решења: „Пошто с овђе назначује име свије врсти залога, држи се да ће боље бити да се то што се прије назвало *зalog* назове *покретна залога*, а оно што назвасмо *подлог* — да се назове *непокретна залога*...”³³¹ И на самом крају другог читања нацрта Законика постојала је дилема око тога који израз узети: *непокретни зalog* или *заклад*.³³² У свом писму К. Војновићу³³³ Богишић каже да се и облик *зalog* и облик *залога* користе у народном језику и имају једнако значење истичући, ипак, да се у Црној Гори *залога* зову „мале пушке сребрне, јер се оне и дају обично у *зalog*“.

А о томе како је сузио једно од тих значења Богишић говори у свом чланку *Технички термини у законодавству*, где каже: „Има пак случајева, да кодификатор сматра за мање зло увеличати или смањити појам неким ријечима, неголи уводити нову ријеч. Ми налазимо наличнијех примјера у свијем европским законцима. Тако нпр., значење ријечи *зalog* (*le gage, das Pfand*) сужено је тијем, што се у законима употребљава искључно у смислу залога покретног имања. [...] У српском језику то је конкретно питање барем упроштено тијем, што имају два облика за тај појам, и то: *зalog* мушког, и *залога* женског рода, те кад се не би нашло што боље, могло би се узети: први у једном смислу, други у другом.“ Лексему *зalog* бележе и старији речници: Микаљин, Витезовићев, Дела Белин, Белостенчев, Јамбрешићев, Волтићев, Стулићев, а од новијих речника Вуков, Шулеков, Броз-Ивековићев и Мажуранићеви *Приноси*; налази се и у Његошевом језику.

У Општем имовинском законнику значење терминима *зalog* и *залога* одређена су нешто другачије. Термин *зalog* има дублет *заложно право*, који му ближе одређује значење (лат. *pignus foto sensu*, франц. *le nautissement*, нем. *das Pfandrecht*). Овај институт Грађански законик Србије означава дублетним терминима: *право залоге* или *заложено право*. Гото-

³³¹ Бојовић 1992, 95.

³³² Бојовић 1992, 187.

³³³ Мартиновић 1958, 201.

во на исти начин (*право залоге* или *заложно право*) то чини савремено законодавство (Закон о основним својинскоправним односима), а слично и *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 386): *право залога, pravo na zalogu*.

Облику женског рода овог термина, тј. термину *залога* у Законику је намењено значење које се у Грађанском закону Србије (§ 305) изражава термином *покретна залога* (*ручна залога*) (лат. *pignus stricto sensu*, франц. *le gage*, нем. *das Handpfand* или *das Faustpfand*). *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 206, 269) назива овај институт *покретни залог, ручни залог; pokretni zalog; ručna (pokretna) zaloga*, а савремено законодавство само *залога*.

За термин *презалога*, употребљен у Општем имовинском закону, и термин *пазалога*, употребљен (§ 313) у Грађанском закону Србије (лат. *subpignus*, нем. *das Afterpfand*), Богишић каже у свом писму К. Војновићу: „*Презалога* је народна ријеч, и то чиста; *подзалог* се не говори (*Unterpfand*); а *пазалога* је чиста погрешка, јер *na* значи *contra* или нешто што је фалсификовано, потварање и т.д.“ У *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике* (стр. 14) за овај институт користи се термин *подзалог, podzalog*, а у савременом законодавству термин *подзалога*.

За институт који Грађански законик Србије (§ 305, 326) назива *непокретна залога*, или *баштинска залога*, или *миљачка залога*, или *хипотека* (лат. *hypotheca*, франц. *l'hypothèque*, нем. *die Hypothek* или *das Grundpfand*) Општи имовински законик има термин *застава*. Овај институт *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 283, 262) назива: *непокретна залога, хипотека, земљишни залог; nepokretni zalog, zemljišna zaloga*, а савремено законодавство *хипотека*.

У завршници читања нацрта Законика Одбор је констатовао да се у односу на „непокретнину“ може „узети или *непокретни залог* или *заклад*, али треба се чувати да говорећи о *застави* не буду названа: *залог, заложено* и т.д.“ Тако се појавио и термин *застава* (који постоји и у Пољичком статуту), али он није даље коментарисан, с тим што је очигледно да је заменио термин *заклад* (који иначе постоји у Пољичком статуту). Тако се и током првог читања нацрта Законика говорило о *закладним књигама*,³³⁴ али је Законику употребљен термин *заставна књига*. За ову врсту јавних књига прописи Краљевине Србије (Уредба о интабулацији) користили су термин *интабулациона књига*, а савремено законодавство термин *јавна књига* (у ширем смислу) или *земљишна књига*.

У писму К. Војновићу Богишић је прокоментарисао термине *заклада* и *заклад*. Каже да се оба облика употребљавају у два значења: 1)

³³⁴ Бојовић 1992, 98.

„оружје и друге драгоцене ствари“, 2) као синоним за *злог* [термин *злог* користи се и у Пољичком статуту]. Богишић даље образлаже: „У српском законодавству ова је ријеч најприје примљена као *fundatio*, и како она одговара старословенском, ја ју примих такође. *Задужбина* је чисто народна ријеч.“ Термин *злог* (дакле, с обликом женског рода, какав се јавља и у Витезовићевом речнику) употребљен у Законику као дублетни термин за институт *трајне задужбине*. Овај институт *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 214) *назива фонд, zalog*, а савремено законодавство (Закон о задужбинама, фондацијама и фондовима Републике Србије) *задужбина*.

Термин *подлог* добио је у Законику сасвим уско значење: установе *антихресе* (лат. *antichresis*). Иако ту установу Грађански законик Србије не спомиње, она је, како истиче Богишићев савременик Андра Ђорђевић, позната нашем народу: „давање земље дужникове повериоцу у реум није ништа друго до антихрезис“. ³³⁵ Прихватајући правила обичајног права, установу *антихресе* признаје и савремено законодавство. ³³⁶ У вези с термином *подлог* Богишић у свом писму К. Војновићу каже: „Глагол *подложити* има у народном језику, али субстантива нема; ја га учиних из реченога глагола како учиних *дужитеља* из *дужити*.“ ³³⁷ Лексему *подлог* бележе и Микаљин и Стулићев речник.

Х. *ималац* [чл. 801. ОИЗ ЦГ], *имаоник* [чл. 10–13, 801, 954–959. ОИЗ ЦГ], *лични имаоник* [чл. 954. ОИЗ ЦГ], *нелични имаоник* [чл. 169, 954. ОИЗ ЦГ], *смрт* [чл. 675. ОИЗ ЦГ], *изјава пунољетства* [чл. 638. ОИЗ ЦГ], *изјава о смрти (одсутна човјека)* [чл. 678. ОИЗ ЦГ], *властан* [чл. 10, 17, 24, 29, 34, 40, 47, 53, 64, 108, 110, 113, 117, 135, 138, 144, 149, 156, 162, 170, 171, 174, 177, 179, 197, 211, 217, 236, 255, 267, 295, 298, 315, 334, 336, 343, 361, 374, 380, 385, 387, 398, 403, 410, 421, 428, 453, 478, 516, 527, 528, 536, 549, 557, 558, 562, 564, 595, 598, 604, 613, 616, 631, 635, 643, 653, 654, 658, 659, 665, 695, 745, 873, 902, 917, 943, 966. ОИЗ ЦГ], *запрјета располагања имовином* [чл. 637, 658. ОИЗ ЦГ], *судска забрана (запт)* [чл. 106, 612. ОИЗ ЦГ]

За означавање института *правног субјекта* (тј. носиоца права и обавеза према важећем законодавству) ³³⁸ током првог читања нацрта Закони-

³³⁵ Богишић 1986, 495.

³³⁶ Лексикон грађанског права 1996, 26.

³³⁷ Мартиновић 1958, 291.

³³⁸ Лексикон грађанског права 1996, 534.

ка конкурисала су два термина *ималац* и *имаоник*.³³⁹ Касније су разлучена њихова значења. За термин *ималац* резервисано је најшире значење, што се види из формулације одредбе у Законику: „*Ималац* се, у народном језику, зове свако ко има нешто у имовини својој“. Лексему *ималац* бележи и Стулићев речник.

Термин *имаоник* задржан је за означавање правног субјекта, који Законик дефинише на следећи начин: „*Имаоник* је пак, у овоме Законику, не само онај који доиста нешто има него уопште сваки човјек, па и свака установа (као држава, црква и т.д.) којима се признаје право и подобност имати своју сопствену имовину.“ За термин *имаоник* Богишић у свом писму К. Војиновићу каже: „Моја творевина“.³⁴⁰ Грађански законик Србије (§ 17, 36–59) институт правног субјекта назива *лице*, али на једном месту даје и дублет *особа* (§ 36).

Дакле, *имаоник* може бити: 1) *физичко лице*, за које Општи имовински законик користи термин *лични имаоник*, 2) *правно лице*, за које Законик користи термин *нелични имаоник*. Одбор је још приликом првог читања нацрта Законика закључио да су за „*персона јуридика* [*persona juridica*] нађене двије ријечи, од којих ће се изабрати једна, а то су: *безлични имаоник* или *постављени имаоник*“, а да „човјек као лице постаје у оба случаја *лични имаоник*“.³⁴¹ Институт *правног лица* Грађански законик Србије (§ 36) квалификује речима: „И сам збор и свезу више лица јединствених у призрењу права, која она у заједници имају, сматра закон као једно лице морално, као што је родбина, задруга, општина.“

Физичко лице (без обзира на то да ли је *имаоник* или не) Законик назива *чељаде*. За чин престанка живота (тј. за моменат престанка постојања *чељаде*, односно *имаоника*) Богишић је био предвидео термин *умрће*, који на крају другог читања нацрта Законика ипак није прихваћен, па се остало при устаљеној лексеми *смрт*.³⁴² За термине *изјава пунољетства* (лат. *venia aetatis*, франц. *l'émancipation*, нем. *die Volljährigkeitserklärung*) и *изјава о смрти* (одсутна човјека) (франц. *la déclaration d'absence*, нем. *die Todeserklärung*) Богишић каже у свом писму К. Војновићу да су то нове „форме“, које је он сачинио, иако су употребљене речи народне.³⁴³ Грађански законик Србије (§ 51, 152) за ове институте користи термине *оглашавање малолетног за пунолетног* и *оглашавање несталог за*

³³⁹ Бојовић 1992, 74.

³⁴⁰ Мартиновић 1958, 203.

³⁴¹ Бојовић 1992, 74.

³⁴² Бојовић 1992, 188.

³⁴³ Мартиновић 1958, 202.

умрлог, а савремено законодавство термине *стицање пословне способности пре пунолетства* и *оглашавање насталога за умрлог*.

Институт правног субјекта (*имаоник*) укључује постојање одређених овлашћења, што је Законик формулисао овако: „Сваки је човјек имаоник, тј. у границама закона свако је потпуно властан имати своју сопствену имовину: тећи је, уживати и тиме по вољи располагати” (чл. 10). Особину имаоника да поседује одређена овлашћења Законик означава лексемом (придевом) *властан* („овлашћен“), која је честа у Законику јер се ради о бројним овлашћењима имаоника. Лексема *властан* (као и лексема *шировласни*) регистрована је као славенизам у Његошевом језику.

Међутим, Законик има институт који назива *запрјета располагања имовином* (лат. *interdictio*, франц. *l'interdiction*, нем. *das Verbot*), који се у савременом законодавству (Закон о облигационим односима) назива *лишење* или *ограничење пословне способности*. Поводом термина *запрјета* Богишић каже у свом писму К. Војновићу да је „*забрана* у народном језику ограда каква гађа куда не смије улазити стока“, али је он уз тај термин узео и термин *запрјета* (која му се више „милила“) држећи се правила да „никоме не нарињује својих изума“, па је оставио да правни живот реши „коме ће се од ова два термина привољети“. У Његошевом језику јављају се глаголи *запрећивати* и *запријетити*, али не и именица *запрјета*.

Лексему *забрана* Законик користи у оквиру двочланог термина *судска забрана*, који има дублет *запт*. Богишић је у свом чланку³⁴⁴ прокоментарисао значење речи *запт* у Србији и Црној Гори. Каже да је Вук у свом речнику навео („ваљда за Србију“) реч *запт* за појам *дисциплина*, док је лично слушао да се у Црној Гори и „оближним крајевима“ за тај појам користи реч *стега* (у Његошевом језику јављају се обе речи: и *забрана* и *запт*). Међутим, коментарише даље Богишић, реч *стега* у Србији (по Вуковом речнику) има значење *verachärfte Polizei*, *Cordon gegen die Pest* и сл., док реч *запт* у Црној Гори означава институт *sequestratio*. Управо у том другом значењу Богишић је употребио реч *запт* као дублет за термин *судска забрана*. За овај институт у савременом законодавству (Закон о извршном поступку) користи се термин *принудно извршење судске одлуке*.

XI. *јемство* [чл. 457–472, 895, 895. ОИЗ ЦГ], *јемац* [чл. 457, 460–472, 617, 894. ОИЗ ЦГ], *јамац* [чл. 617. ОИЗ ЦГ]

Код института *јемства* констатовано је приликом првог читања Законика да је облик *јемство* обичнији него *јамство*, па је задржан први назив. Истовремено је констатовано „да се не говори ујемчити или под-

³⁴⁴ Богишић 1998, 380.

јемчити“. Зато је уопште и термин *јемац* (лат. *fidejussor*, франц. *la caution*, нем. *der Bürge*), како је и у Грађанском законнику Србије (§ 829). Ипак, у једном члану Општега имовинског законика среће се и облик *јамац*, што је очигледно омашка при уједначавању текста Законика. *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 104) јемца назива *порук*, *poruk*. У Његошевом језику јављају се *јемство* и *јемац*, у Грбальском законнику термин *јемац*, а у Пољичком статуту термин *јамац*.

XII. *куповина*, или *купња*, или *продаја* [чл. 222–224, 228, 251–257, 872. ОИЗ ЦГ], *куповина на обид* или *окушај* [чл. 251], *јавна продаја* [чл. 55, 89, 191, 180, 214. ОИЗ ЦГ], *цијена* [чл. 223, 224, 227. ОИЗ ЦГ], *цијена која долази од лична омиља* [чл. 926. ОИЗ ЦГ], *капара* или *задавак* [чл. 550, 551, 934. ОИЗ ЦГ], *одустаница* [чл. 552, 935. ОИЗ ЦГ], *уречена глоба*, или *уговорена глоба* [чл. 553–555, 936. ОИЗ ЦГ], *уговорена тегоба* или *уговорена дужност* [чл. 553, 554, 898. 936. ОИЗ ЦГ], *потражни одузам* [чл. 874. ОИЗ ЦГ]

Око института *куповине* и *продаје* (лат. *emtio et venditio*, франц. *la vente*, нем. *der Kauf u. Verkauf*) било је више терминолошких дилема током читања нацрта Законика. Сва три члана Одбора из Црне Горе била су за то да се остане при устаљеним термину *куповина* (па тако и при термину *право прече куповине*), а Богишић је сматрао да је „доиста лепша ријеч *купња* јер казује акт куповања“. ³⁴⁵ У свом писму К. Војновићу Богишић каже да у Дубровнику старији људи још говоре *купња* ³⁴⁶ (то је забележио у Вук у свом речнику, с тим што лексему *купња* бележе и Ступлићев и Даничићев речник, а јавља се и у делима Сима Матавуља, Лазара Комарчића, Григорија Божовића, Ива Козарчанина, Исака Самоковлије, Ранка Маринковића и Светозара Ћоровића). На крају су усвојена оба термина као дублети.

Грађански законик Србије (§ 641. ГЗС) користи термине *продаја* и *куповина*, *куповање* и *продаја*, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 299, 565) термине *купња* и *продаја*. Дакле, видљива је сличност термина Општега имовинског законика с терминима из оба ова старија извора. У савременом законодавству (Закон о облигационим односима) говори се о *уговору о продаји*, али се у правној теорији користи и термин *купнопродаја*. ³⁴⁷ За институт *јавне продаје* чла-

³⁴⁵ Бојовић 1992, 188.

³⁴⁶ Мартиновић 1958, 202.

³⁴⁷ Лексикон грађанског права 1996, 308.

нови Одбора одбацили су термине *кличба* и *личба* јер су им били неразумљиви (осим Богишићу). У Пољичком статуту јавља се само термин *продаја*.

Законик користи и термин *куповина на обид* или *окушај* (лат. *emtio ad gustum*, франц. *la vente ad gustum*, нем. *der Kauf auf Besicht oder Probe*). За употребљене лексеме (*куповина*, *обид*, *окушај*) Богишић у свом писму К. Војновићу каже да су народне, али их је он први употребио као целовит термин.³⁴⁸ Лексема *обид* регистрована је, међутим, као *славенизам* у Његошевом језику, уз напомену да је „направљена од црквеносковенске речи *обид*“.³⁴⁹ Грађански законик Србије (§ 645) ову врсту куповине назива *куповина ствари које кушати ваља*, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 398) назива *купња на оглед*; *купња на оглед*. Савремено законодавство користи термин *куповина на пробу*.

Термин *цијена* (нем. *der Wert*) исти је као и у Грађанском законику Србије (§ 642) и у *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике* (стр. 639). Ону врсту цене коју савремено законодавство (Закон о облигационим односима) назива *цена из особите наклоности* (лат. *pretium affectionis*, нем. *der Affectionswert*) Општи имовински законик назива *цијена која долази од лична омиља*, мада је током читања нацрта Законика био разматран и израз *цијена омиља ради*.³⁵⁰ У свом писму К. Војновићу Богишић каже да је од глагола *мили* се створио „номен“ *омиље* према *ковиље* и сл., те да за тај институт (*pretium affectionis*) „нијесмо никакава термина имали“.³⁵¹

И око одређивања термина за тзв. средства обезбеђења купопродајног уговора било је дилема приликом читања нацрта Законика. Термин *капара* (лат. *arra confirmatoria*, франц. *les arrhes*, нем. *das Angeld*) добио је дублет *задавак* иако је у једном моменту за то конкурисао и термин *установица*.³⁵² Термин *задавак* среће се, међутим, у старијим речницима:

³⁴⁸ *Мартиновић 1958, 202*. У свом писму К. Војновићу Богишић даје и ово објашњење: „Обид (долази од обвид, па по језикословном закону да двије дентале не могу опстати једна уз другу в је испало — ср. Обод, село код Цавтата, које долази од Обвод) јест ријеч народна, а иако абсолетна; ја ју слушах као дијете још кад се туцају с црњим јајима на Ускрс; један играч кад се боји да је јаје другога играча тврђе, каже: ‘Дај да обидим’, тј. окуша ударајући полако њиме о зубе је ли и на колико тврдо; уосталом говори се у пјесмама и о мегданцијама да су се обидили. ‘Да се окушамо’, говоре такође мегданције у пјесмама.“

³⁴⁹ *Стијовић 1992, 180*.

³⁵⁰ *Бојовић 1992, 187*.

³⁵¹ *Мартиновић 1958, 202*.

³⁵² *Бојовић 1992, 178*.

Витезовићевом, Дела Белином, Белостенчевом, Волтићевом и Стулићевом. У Грбаљском законуку јавља се само *капара*. Грађански законик Србије (§ 550) користио је искључиво термин *капара*, као и *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 29), а у употреби је и у савременом законодавству (Закон о облигационим односима).

Друго средство обезбеђења Општи имовински законик назива *одустаница* (лат. *arrha poenitentialis*, нем. *das Reugeld*), као и савремено законодавство, а Грађански законик Србије (§ 551) и *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 431) имају и дублете *пишманлук* (*Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* још и термин *одустатнина*).

Треће средство обезбеђења купопродајног уговора Законик назива *уречена глоба* или *уговорена глоба* (лат. *stipulatio poenae*, франц. *la clause pénale*, нем. *die Conventionalstrafe*), а савремено законодавство *уговорна казна*. Грађански законик Србије за овај институт нема посебан термин, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* има термине (стр. 120) *накнадбина*, *naknadbina*. Током читања нацрта Законика терминима *уговорена глоба* и *уговорена тегоба* придавано је синонимско значење,³⁵³ али је касније термин *уговорена тегоба* везан (као дублет) за институт *уговорена дужност* (лат. *modus*, франц. *la mode*, нем. *die Auflage*), који се у савременом законодавству назива *уговорна обавеза*. У Пољичком статуту користи се термин *глоба*.

С купопродајом је у вези и институт који савремено законодавство (Закон о облигационим односима) назива *одговорност за правне недостатке* или *заштита од евикције* (лат. *evictio*, франц. *l'éviction*, нем. *die Entwährung, Gewähr*). Тај институт Општи имовински законик назива *потражни одузам*, *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 250) назива га *поручанство*, *poričanstvo*, а Грађански законик Србије (§ 655) дефинише га на описан начин.

ХП. *Кућа*, или *кућна заједница*, или *домаћа заједница* [чл. 686, 687, 691, 696, 692, 698, 964, 965, 700–702, 705–708, 965. ОИЗ ЦГ], *кутње чељаде* [чл. 689. ОИЗ ЦГ], *домаћин*, или *кућни старјешина*, или *старешина Куће* (чл. 395, 441, 672, 691, 693, 698. ОИЗ ЦГ), *особина* или *особак* [чл. 483, 688–690, 967. ОИЗ ЦГ], *домазет* [чл. 670. ОИЗ ЦГ], *сирота* [чл. 347. ОИЗ ЦГ]

У свом раду *О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата*,³⁵⁴ који је писао при крају рада на припреми Општега

³⁵³ Бојовић 1992, 187.

³⁵⁴ Вид. Богишић 1998, 471–500.

имовинског законика, Богишић је детаљно расправљао и о називима (терминима) за два типа сеоске породице код Срба и Хрвата — *задружној* и *инокосној*, и извео је прецизне закључке. Он констатује да се у речнику законодаваца и правника већ одомаћио термин *задруга* за први тип породице (у таквој заједници живе браћа са својим женама и децом, а често и други сродници), а осврнуо се и на одредбе Грађанског законика Србије (§ 57), које овај тип породице назива *задружна кућа* или *задруга*. Богишић истиче да се термин *задруга* већ може наћи у Вуковом речнику, али с тим у вези ставља примедбе Вуковом лексикографском поступку, уза све поштовање које исказује „правом обновитељу сувремене српске књижевности“. За придев *задружан* (*задружна*, *задружно*) Богишић каже да се среће у свим крајевима у којима живе Срби и Хрвати, и то „у општем смислу, који је Вук утврдио у свом речнику“. Израз *инокосна* (*инокосан*, *инокосно*) по Богишићевом мишљењу представља реч са супротним значењем од речи *задружна* и она је такође честа у народном језику.

Богишић међутим тврди да у народном језику не постоји именица *задруга* за означавање задружне породице, те тако замера и Вуку што је унео овај израз свој речник „искључиво посвећен живоме народном језику“. Исту примедбу ставља и у односу на израз *инокоштина*, за коју сматра да је настала из пера „књижевника“. На крају Богишић закључује: „Општа ријеч, којом се означава у народном језику проста или сложена породица, јесте *кућа*, ријеч коју налазимо с истим значењем од XIV века у Законику Душановом (чл. 65, 68, 70). Кад народ хоће да означи с довољним бројем радника (јер од количине радних руку зависи благостање породице), он ријечи *кућа*, као што смо казали, додаје придев *задружна*, а у противном случају придев *инокосна*.“ Своје противљење чак Вуковом ауторитету Богишић поткрепљује „аутентичним сведочанствима“ лица која живе у јужним крајевима, као што су Стефан Митров Љубиша и Вук Врчевић, али и људи из других предела где живе Срби и Хрвати. Штавише, Богишић тврди да се изрази *задруга* и *инокоштина* не налазе ни у једном штампаном акту у Кнежевини Србији пре доношења Грађанског законика Србије, као ни у Даниловом закону у Црној Гори. У вези с тим ваља приметити да Грађански законик Србије (§ 507) такође користи дублете: *задруга*, *кућа* и *кућа задружна* „за разлику од *инокосне*“.

На тај начин Богишић је објаснио своје опредељење да у Општим имовинским законик уврсти термин *Кућа*, уз дублете *кућна заједница* и *домаћа заједница*. Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је, расправљајући опширно о суштини овог института, констатовао да је „ријеч *кућа* обичнија, али је ниже феле и било би боље да се узме *дом*, али пошто је необичнија та ријеч, нека се каже у наслову *дом или кућа*“.³⁵⁵

³⁵⁵ Бојовић 1992, 134.

Законик је ипак дао предност у народу устаљеном термину *кућа*, а дублет *домаћа заједница* јавља се два пута у насловима поглавља. У том значењу лексема *кућа* јавља се и Његошевом језику.

Иначе, Законик третира *Кућу* као правни субјекат, и то као *правно лице (неличног имаоника)* квалификујући је као *носилицу укупног рада и имовине* (чл. 964). *Чланове Куће* Законик назива још и *кућани* и *кутња чељад*, ређе *домаћа чељад* и *домаћи чланови*, а призећеног члана куће назива *домазет* (у Његошевом језику лексема *чељаде* сасвим је обична, а јавља се и у Пољичком статуту). Поред тога, Законик има термин *домаћин* с дублетима *кућни старјешина* и *старјешина Куће*. Термин *домаћин* јавља се и у Грбаљском законнику. Грађански законик Србије (§ 111, 510, 514, 515, 517, 519, 521, 526 ГЗС) користи термине *задругари* и *старешина задруге*, или *старешина куће*, или *кућни старешина*.

Дублетним терминима *особина* и *особак* Законик назива личну имовину чланова куће (најчешће женских), која је одвојена од задружне имовине. Ти су термини били уобичајени у Црној Гори, па се Одбор није двоумио око њих приликом читања нацрта Законика (лексеми *особина* у том значењу бележи и Вуков речник). Грађански законик Србије (§ 409, 768) ову врсту имовине назива *одвојена добра задругарева или женина*. За женско лице које је лошег имовинског стања, коме братство или село пружа помоћ, Општи имовински законик користи термин *сирота*, какав постоји и у Грбаљском законнику, Пољичком статуту и у статутима још неких приморских општина и градова на народном језику.

XIV. *најам* [чл. 271–312, 329–3340, 348–366, 877–880. ОИЗ ЦГ], *давалац у најам* [чл. 271–296, 877. ОИЗ ЦГ], *узималац у најам* [чл. 271–296, 877. ОИЗ ЦГ], *најмовина* [чл. 276. ОИЗ ЦГ], *надница* [чл. 339. ОИЗ ЦГ], *најам ствари (кирија)* [чл. 271–296, 877, 878. ОИЗ ЦГ], *закуп или најам земље (кирија)* или *најам ствари које плодове носе* [чл. 297–312, 878. ОИЗ ЦГ], *давалац у закуп* [чл. 297–312, 878. ОИЗ ЦГ], *закупник* [чл. 297–312, 878. ОИЗ ЦГ], *кириција* [чл. 627. ОИЗ ЦГ], *закупнина* [чл. 302. ОИЗ ЦГ], *пренајам или подзакуп* [чл. 285, 878. ОИЗ ЦГ], *подзакупник* [чл. 878. ОИЗ ЦГ], *најам службе или најам радње* [чл. 329–340, 879. ОИЗ ЦГ], *најмилац радње*, или *наручилац*, или *наручитељ радње* [чл. 349, 350, 355, 361, 362, 358, 360–362, 545, 548, 879, 965. ОИЗ ЦГ], *најам радње одсјеком* или *најам радње на уијен* [чл. 348, 880. ОИЗ ЦГ], *предузетник* или *подузетник* [чл. 349–356, 359, 363, 364, 366, 584, 880. ОИЗ ЦГ], *пријенос* [чл. 367–375. ОИЗ ЦГ], *намјењеник* или *наречени примац*, [чл. 370, 372, 373. ОИЗ ЦГ], *преносач* [чл. 368–375. ОИЗ ЦГ], *прено-*

сачина [чл. 372. ОИЗ ЦГ], *давање* (или *узимање*) *животиње* (или *стоке*) *под кесим* или *у непогиб* [чл. 322–327. ОИЗ ЦГ]

За означавање института *најма* (лат. *locatio-conductio*, франц. *le contrat de louage*) Општи имовински законик користи општеприхваћени домаћи израз *најам*. Постоје извесне разлике у дефинисању и именовању подврста овог уговора у Општем имовинском закону, Грађанском закону Србије и у савременом праву, па у вези с тим долази до мешања термина. Слика постаје још сложенија кад се укључе и термини из *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике*. Стога треба разлучити употребу ових сродних термина и отклонити могућу терминолошку збрку.

а) *Врсте уговора*

С обзиром на предмет најма Општи имовински законик разликује: 1) *најам ствари* (*кирија*) (лат. *locatio-conductio rerum*), 2) *закуп* или *најам земље* (*кирија*) или *најам ствари које плодове носе* (лат. *locatio conductio rei*, франц. *le bail a ferme*, нем. *das Pachtvertrag*), 3) *најам службе* или *најам радње* (лат. *locatio-conductio operarum*, франц. *le louage d'ouvrage*, нем. *der Lohnvertrag*), 4) *најам радње одсјеком* или *најам радње на уцјен* (лат. *locatio-conductio operis*, франц. *le louage des entrepreneurs d'ouvrage*, нем. *die Werkverdingung*). Код *најма ствари* у Законику се наглашава да реч *најам* значи исто што и *кирија*.

Према томе, у Општем имовинском закону *уговор о најму* представља генералну врсту уговора, а *уговор о закупу* представља подврсту која се односи само на *најам земље* (тј. на најам једне врсте ствари). Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је констатовао да „ријеч *закуп* није одвећ позната у Црној Гори“, али је на крају другог читања нацрта Законика закључио да је термин *закуп земаља* добар.³⁵⁶

Термини Грађанског законика Србије не подударaju се у потпуности с терминима Општег имовинског законика код уговора о најму. Грађански законик Србије (§ 706–722) предвиђа као генералну врсту уговора *уговор о закупу*, који се односи на *ствари уопште* (лат. *locatio-conductio rerum*). Стога утврђује да ће се „сви остали уговори закупни“ који се разликују „или предметом или опредељењем уживања“ или на други начин расправљати по одредбама о закупу. Назив *уговор о најму* односи се пак само на *најам службе* (*радње*). Дакле, Општи имовински законик и Грађански законик Србије имају обрнут хијерархијски редослед термина *најам* и *закуп*.

Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике (стр. 330, 378) користи пак ове термине: у одредници *das Pachtvertrag*

³⁵⁶ Бојовић 1992, 115, 187.

термин *закупна погодба*, *zakupna pogodba*, а у одредници *Lohnvertrag* термине *погодба о наплатном послуживању*, *pogodba o plati za radnju*.

У савременом законодавству (Закон о облигационим односима) подела је као у Грађанском законик у Србије, с тим што је *уговор о најму* као подврста *закупа* напуштен и замењен општим обликом *закупа*.³⁵⁷

б) Уговорне стране

(б.1) Уговорне стране код уговора о најму Општи имовински законик генерално означава терминима *давалац у најам* и *узималац у најам*, на исти начин као и код других уговора где једна страна нешто даје, а друга узима (нпр. *давалац у наруч* и *узималац у наруч*). Иначе, лексема *давалац* јавља се и у Његошевом језику. Приликом првог читања нацрта Законика *узималац у најам* означен је као *кириџија* (негде и као *ћириџија*),³⁵⁸ али та туђица ипак није уврштена у Законик у том значењу већ са значењем „превозник терета запрежним возилом“ (чл. 627). У завршници другог читања нацрта Законика Одбор је закључио да од термина *узималац* и *давалац* код најма и других уговора „нема ништа боље“.³⁵⁹

Грађански законик Србије (§ 709–718) код генералне врсте овог уговора (а он га назива *уговор о закупу* или *закупни уговор*) уговорне стране назива *наручитељ* и *посленик*, а савремено законодавство *најмодавац* и *најмопримац*.³⁶⁰

(б.2) Код уговора о *најму ствари* (*кирија*) Општи имовински законик уговорне стране означава општим терминима *давалац у најам* и *узималац у најам*.

Грађански законик Србије код *уговора о закупу* (а он се, као што је речено, односи на *ствари уопште*), једну страну назива *закупац* или *кираџија*, а другу страну (ону која даје ствар под закуп) не означава посебно већ користи општи термин *господар ствари*.

(б.3) А кад се ради о *закупу* или *најму* (*кирији*) *земље и других ствари које плодове носе*, Општи имовински законик означава уговорне стране као: 1) *давалац у закуп* (лат. *locator*, франц. *le bailleur*, нем. *der Verpächter* или *Vermieter*), 2) *закупник* (лат. *conductor*, франц. *le preneur*; нем. *der Pächter* или *Mieter*). Како ова врста уговора има и подврсту коју Законик назива *пренајам* или *подзакуп* (лат. *sublocatio*, лат. *la sous-location*, нем. *die Aftermiete*, *Afterpacht*), уговорна страна која узима у закуп названа је *подзакупник* (франц. *le sous-locataire*, нем. *der Aftermieter*).

³⁵⁷ Лексикон облигационог права 2001, 198.

³⁵⁸ Бојовић 1992, 116.

³⁵⁹ Бојовић 1992, 187.

³⁶⁰ Лексикон облигационог права 2001, 198.

Грађански законик Србије (§ 684) код те врсте уговора за уговорне стране користи термине (§ 683–688): 1) *онај који даје ствар* или *добро под кирију* или *закуп*, 2) *закупац* или *кирајџија*, 3) *пазакупац* (од *пазакуп*). *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике* (стр. 379, 576, 573) **користи пак термине**: 1) *закупадавац*, *zakupodavac*, *pajmodavac*, 2) *закупник*, *zakupnik*. У савременом законодавству термини су *закупадавац*, *закупац*, *подзакуп* и *подзакупац*.

(б.4) Накнаду код уговора о најму (лат. *merces*, франц. *le prix*, *le louer*, *les gages*, нем. *der Lohn*) Општи имовински законик назива *најмовина*, Грађански законик Србије (§ 706, 721) **има термине** *награда* и *плата*, *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* има термине *плата*, *plata za radnju* (стр. 329), **а у савременом законодавству** користе се термини *накнада* и *најамнина*. Код уговора о закупу Општи имовински законик и савремено право користе термин *закупнина*.

Код уговора о *најму службе* или *најму радње* Општи имовински законик утврдио је посебне термине за уговорне стране: 1) *најмилац* или *наручилац* (*наручитељ*) *радње* (лат. *locator operis*, франц. *le maître*, нем. *der Besteller*), 2) *најамник* или *радник* (лат. *conductor operis*, франц. *l'ouvrier* или *l'entrepreneur*, нем. *der Besteller*). Ипак, Законик повремено *наручиоца* (*наручитеља*) *радње* назива *господар посла*, а о ваљаности ових дублета расправљао је и Одбор приликом првог читања нацрта Законика.³⁶¹ *Најмовину* код ове врсте уговора о најму Законик назива *надница*, као и Грбальски законик.

Грађански законик Србије (§ 719, 810) код (у суштини) **исте врсте** уговора (који назива пак *уговор најамни*) утврђује за уговорне стране (као што смо видели) термине *наручитељ* и *посленик*. *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 86) користи термине: 1) *најмитељ*, *наручник*, *урадник*; *pajmitelj*, *paričnik*, *uradnik*; 2) *најмљеник*, *pajmljenik*.

Посебну врсту уговора о *најму службе* или *најму радње* у Општем имовинском законуку чини уговор о *пријеносу*. За *најамника* Законик има посебан термин *преносач*. А лице пак коме су превезене ствари намењене (франц. *le destinataire*, нем. *der Übernehmer*) Законик назива *намјењеник* или *наречени примац*. У завршници другог читања нацрта Законика закључено је да израз *намјењеник* није разумљив, те да је „боље“ *наречени прималац*.³⁶² На крају су дата оба термина, с тим што је облик *прималац* замењен обликом *примац*, какав има и Грађански Законик Србије (§ 290). *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр.

³⁶¹ Бојовић 1992, 120.

³⁶² Бојовић 1992, 187.

517) користи термине *прималац*, *узималац*; *primalac*, *uzimalac*. Награду *преносачу* Законик назива *преносачина*.

У савременом законодавству разликује се неколико врста уговора које су у суштини блиске *уговору о најму службе или радње* из Општега имовинског законика за Црну Гору, али генерално њему одговара *уговор о делу*. Код *уговора о делу* уговорне стране називају се: 1) *наручилац*, 2) *посленик (предузимач, извођач радова)*. Он има неколико подврста, као што је *уговор о грађењу* (уговорне су стране такође *наручилац* и *посленик*), *уговор о превозу* (уговорне стране: *путник* и *превозилац*), *уговор о превозу ствари* (уговорне стране: *пошљалац* и *превозилац*, а као треће лице и *прималац*). Код свих ових уговора говори се о *накнади* за обављени посао или о *цени*.

в) Значење израза *најам радње одсјеком* или *најам радње на уијен*

Израз *најам радње одсјеком* или *најам радње на уијен* био је предмет термилошких расправа током читања нацрта Законика. Уместо израза *одсјеком* или *на уијен* у пракси је у Црној Гори (као и у другим крајевима) често била коришћена туђица *ђутуре*. Међутим, по оцени Одбора приликом првог читања нацрта Законика, требало је тај израз заменити домаћим.³⁶³ У тој функцији употребљен је касније и термин *уићем*, али је Одбор констатовао да је довољно рећи *радња одјсеком*.³⁶⁴ Тако је у односу на термин *ђутуре* предност дата алтернативним домаћим изразима *радња одсјеком* или *радња на уијен*. Грађански законик Србије користи пак термин *ђутуре* или *гомил*. У савременој правној пракси и даље се живо употребљава туђица *ђутуре*, *ђутурице*,³⁶⁵ али тај термин важећи Закон о облигационим односима изричито не користи.

Код ове врсте уговора уговорну страну која је унајмљена Општи имовински законик означава терминима *предузетник* или *подузетник* (франц. *l'entrepreneur*, нем. *der Unternehmer*), Грађански законик Србије (§ 713) терминима *предузимач* или *посленик*, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 536) терминима *предузетник* и *poduzetnik*.

г) Значење израза *давање (или узимање) животиње (или стоке) под кесим* или у *непогиб*

У свом писму К. Војновићу Богишић је објаснио порекло термина *непогиб*. Она каже да је ту реч „сковао да би истисла турску *под кесим*“, али је задржао и ову туђицу јер је шире позната³⁶⁶ (регистрована је и у

³⁶³ Бојовић 1992, 108.

³⁶⁴ Бојовић 1992, 120.

³⁶⁵ Лексикон облигационог права 2001, 75.

³⁶⁶ Мартиновић 1958, 201.

Његошевом језику). Користи је и Грађански Законик Србије (§ 694) у изразу *давање оваца под кесим* (§ 694).

XV. *наруч* или *посуда* [чл. 265–270, 876. ОИЗ ЦГ], *давалац у наруч* [чл. 876. ОИЗ ЦГ], *узималац у наруч* (чл. 876. ОИЗ ЦГ)

Институт *послуге* (лат. *commodatum*, франц. *le prêt à usage*, нем. *der Leihvertrag*) Општи имовински законик назива *наруч* или *посуда*, док га Грађански законик Србије (§ 582) назива *наруч* или *послуга*, а савремено законодавство (Закон о облигационим односима) само *послуга*. *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 324) користи термин *посудна погодба*, *posudna pogodba*.

Код уговора о *наручу* или *посуди* Општи имовински законик стране назива: 1) *давалац у наруч* (франц. *la prêteur a usage*, нем. *der Verleiher* или *Commodant*), 2) *узималац у наруч* (франц. *l'emprunteur*, нем. *der Entlehner*). Грађански законик Србије (§ 587. ГЗС) користи термине *господар ствари дате у наруч* и *послугопримац*.

Савремено законодавство дефинише описно стране код института послуге, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 170) има посебан назив само за једну уговорну страну: *узималац у посуду*, *посудовник*; *posudovnik*.

Лексема *наруч* јавља се и у Стулићевом и Вуковом речнику, збиркама народних песама и пословица Вука Караџића, збиркама хрватских народних песама (1864) Луке Марјановића, делима Ђуре Даничића, Лазара Арсенијевића Баталаке, Франа Иванишевића (о Пољицама), Стевана Дучића (о Кучима), Мићуна Павићевића (о народном благу Црне Горе), као и у *Зборнику за народни живот Јужних Славена* (књ. 9). У истом значењу лексему *посуда* бележи Вуков речник.

XVI. *незвано вршење туђих послова* [чл. 191, 587–594, 947. ОИЗ ЦГ], *незвани вршилац туђега посла* [чл. 162, 947. ОИЗ ЦГ], *господар посла* [чл. 947. ОИЗ ЦГ]

За означавање института *неовлашћено вршење послова за рачун другог лица* (лат. *gestio negotiorum*, франц. *la gestion d'affaires*, нем. *die Geschäftsführung*) Општи имовински законик користи израз *незвано вршење туђих послова*. О томе је расправљао Одбор приликом читања нацрта Законика, па је на крају закључио да за лице које се без овлашћења подухватило туђег посла (лат. *negotiorum gestor*) остане термин *незвани вршилац* „јер друге ријечи нема“.³⁶⁷ Другу страну пак Законик назива *го-*

³⁶⁷ Бојовић 1992, 188.

сподар посла (лат. *dominus negotii*, франц. *le maître de l'affaire*, нем. *der Geschäftsherr*).

За овај институт Грађански законик Србије (§ 628, 629) нема посебан термин већ га дефинише описно, а стране назива: *онај који би се без пуномоћја туђега посла примио* и *онај за кога је посао учињен*. Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике (стр. 244) користи само термин *пословодство*, *poslovodstvo*.

У савременој правној теорији веома је коришћен термин *незвано вршење туђих послова* из Општега имовинског законика,³⁶⁸ али се у савременом законодавству (Закон о облигационим односима) користи модификовани термин *вршење туђих послова без налога*, као и *пословодство без налога*, а стране се називају: *пословођа без налога* и *лице чији је посао*.

XVII. одржај [чл. 45, 46, 91, 845. ОИЗ ЦГ]

Један од начина стицања својине — институт *одржаја* (лат. *usucapio acquisitiva*, франц. *l'usucapion* или *la prescription acquisitive*, нем. *die Ersitzung*) управо је тако назван у Општем имовинском законнику за Црну Гору. Грађански законик Србије (§ 922) тај институт назива *застарелост за стицање својине и других стварних права*, а Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике (стр. 193) користи термин *досјелост*, *dosjelost*.

Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је расправљао о конкурентним терминима *одржање* и *одржај*, око којих су била подељена мишљења чланова Одбора. Богишић је у записнику Одбора констатовао да је књижевник Томо Ораовац „чуо ријеч *одржај* у простоме народу“,³⁶⁹ што је вероватно и одлучило да превагне термин *одржај*. Он се користи и у савременом законодавству (Закон о основним својинскоправним односима).

XVIII. остава [чл. 378, 379, 380–382, 384–387, 881, 882 ОИЗ ЦГ], аманет [чл. 390, 882. ОИЗ ЦГ], остава у невољи [чл. 882. ОИЗ ЦГ], оставилац или давалац на оставу [чл. 383, 881. ОИЗ ЦГ], хранилац или хранилац ствари [чл. 378, 881. ОИЗ ЦГ]

³⁶⁸ Уп.: Лексикон грађанског права 1996, 391, 513, Лексикон облигационог права 2001, 214, 279.

³⁶⁹ Из текста записника не може се закључити да ли је овај податак прибављен непосредно од Тома Ораовца, који је једно време боравио на Цетињу, или из некога његовог дела, чији наслов нисмо могли утврдити.

О именовану уговора о *остави* (лат. *depositum*, франц. *dep. misérable, le dépôt nécessaire*, нем. *der Verwahrungsvertrag*) и уговорних страна Одбор је водио опсежну расправу приликом првог читања нацрта Закона. ³⁷⁰ У записнику Одбора забележено је мишљење чланова Одбора: „Мисле да је *сахрана* боље него *похрана*, а ријеч *сахрана* као *укоп* у народу се не говори, то је књижевничка ријеч. У народном животу има исто као и у Римљана двије врсте остава, тј. *проста остава*, која се разумије у народу али се ријетко каже, него се *каже дадох дана храни*. Друга је врста која одговара међу мање и међу више римском *depositum miserabile*. То бива кад ко кому даде ствар с особите вриједности, а највише кад се даје по-тајно за које му није мило да му свака зна, те у томе има некакав елемент особитог повјерења.“ За ово друго значење Општи имовински законик користи термин *аманет*, с којим се Богишић сусретао током анкете у Црној Гори 1873. године. ³⁷¹ О његовом значењу расправљано је и приликом другог читања нацрта Закона и Одбор је тада констатовао да је „добро и јасно“. ³⁷² Сличан аманету је и институт *оставе у невољи*, а за овај назив Богишић каже у свом писму К. Војновићу да се састоји од две речи „чисто народне“, али да их је он први употребио као термин.

Термине *остава* и *аманет* има и Грађански законик Србије, али су они у потпуности дублетни, без разлика у правном значењу (§ 569, 579). *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 593) користи термин *остава, ostava*. Савремено законодавство (Закон о облигационим односима) користи искључиво термин *остава*. Лексему *остава* бележе иначе Јамбрешићев и Вуков речник.

Одбор је такође расправљао о називима уговорних страна. За назив стране које нешто даје у оставу (лат. *deponens*, франц. *le déposant*; нем. *der Hinterleger* или *Deponent*) Одбор је констатовао да „може проћи *хранилац*, који је вазда бољи него *чувар*, само нека се не мијеша с ријечју *хранитељ*, који значи да храну даје.“ Треба, међутим, приметити да је у Његошевом језику лексема *хранитељ* употребљена управо у значењу „чувар“. ³⁷³ За страну која нешто прима у оставу (лат. *depositarius*, франц. *le dépositaire*, нем. *der Verwahrer*) Одбору је било теже да се одлучи, тако да је констатовано: „Мучније је за другу ријеч јер да се узме *остављач*, остављају обојица, него ту треба остављачу додати и други назив те чекати да се практика одлучи. По томе за прву ријеч нек се каже *оставилац* или *давалац на оставу*.“ У свом писму К. Војновићу Богишић понавља разло-

³⁷⁰ Бојовић 1992, 121.

³⁷¹ Богишић 1984, 430.

³⁷² Бојовић 1992, 188.

³⁷³ Уп. Речник Његошева језика 1983, 477.

ге да ни термин *оставилац* ни термин *остављач* нису добро решење, па каже да уговорници могу рећи: „Остављам ти то“; „Остави ми то“.

Грађански законик Србије (§ 571, 572) користи за уговорне стране термине *остављач* и *чувар оставе*, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 127, 593) термине: 1) *покладатељ, даватељ на оставу, оставодавац, остављач; davatelj na ostavu, ostavilac, ostavodavac, pokladodavac*; 2) *оставопримац; ostavoprimec*. У савременом законодавству (Закон о облигационим односима) користе се термини *оставодавац* и *оставопримац*.

XIX. *помеђаш* [чл. 50. ОИЗ ЦГ], *помеђашке земље* [чл. 849. ОИЗ ЦГ], *помеђашко послужје* [чл. 144–155, 851, 854, 855. ОИЗ ЦГ], *помеђашка угодба* [чл. 110–143, 849, 850. ОИЗ ЦГ], *постопица* [чл. 115, 856. ОИЗ ЦГ], *прогон* [чл. 115, 856. ОИЗ ЦГ]

Власници суседних земљишних парцела, које Ошти имовински законик означава термином *помеђашке земље*, а Грађански законик Србије термином *суседне земље* (лат. *praedia vicina*, франц. *les propriétés sines*, нем. *die benachbarten Grundstücke*), имају извесна међусобна права и обавезе, која су установљена законом или се пак утврђују уговором између ових суседа. Савремено законодавство означава их термином *службености*. Општи имовински законик означио је термином *помеђашка угодба* оне службености које сâм закон установљава у интересу власника суседних земљишних парцела, тзв. *законске службености*. За овако установљене службености Грађански законик Србије (§ 340) такође користи термин *законске службености* (*сервити*). Лексема *помеђашки* јавља се и у Вуковом речнику.

У Општем имовинском законуку постоје три врсте помеђашких угодби: 1) *постопица*, коју Грађански законик Србије (§ 354) назива *право на стазу на туђој земљи* (лат. *iter, jus eundi*, франц. *le droit de passer*, нем. *das Recht des Fussteiges*); 2) *прогон*, који Грађански законик Србије (§ 355) назива *право на прогон своје стоке преко туђе земље*; 3) *право пута*, које Грађански законик Србије (§ 356) назива *право на пут на туђеј земљи*.

И термин *постопица* и термин *прогон* Богишић је узео из живог говора у Црној Гори, с тим што је термин *постопица* у народном говору имала и дублет *стопник*, који није уврштен у Законик.³⁷⁴ Приликом другог читања нацрта Законака Одбор је констатовао разлику између права постопице и прогона на следећи начин: „Постопица се држи да је кад човјек сам

³⁷⁴ Богишић 1986, 126.

прелази или води коња или вола за собом. А прогон кад се ћера више брава или говеда.“

У Законику је (чл. 856) значење ових термина разлучено овако: „Ко је овлаштен да преко туђе земље постопицом прелази, тиме још нема право да стоку туда прогони.“ Првобитне лексеме *постопица* (у вези с лексемом *стопа*), имала је значење „ступати ногом, ходати“, а лексема *прогон* (од глагола *прогонити*) значење „пут којим се стока гони на пашу или с паше“. Трећа, најшира врста службености означена је као *право пута*, а дефинисана је у истом члану Законика помоћу термина *постопица* и *прогон* на следећи начин: „Ко има право пута, тај може туда не само све чинити што му допушта постопица и прогон, него може и најтежа бремена туда вући.“

XX. *право прече купње* [чл. 49–52, 57, 58, 60, 64, 107, 254–256, 873. ОИЗ ЦГ], *ближика* [чл. 48–50. ОИЗ ЦГ], *братство* [чл. 714. ОИЗ ЦГ], *шире братство* [чл. 714. ОИЗ ЦГ], *уже братство* [чл. 714. ОИЗ ЦГ], *братственик* [чл. 49. ОИЗ ЦГ], *нас* [чл. 49, 107. ОИЗ ЦГ], *племе* [чл. 709. ОИЗ ЦГ], *племеник* [чл. 49, 712. ОИЗ ЦГ], *другоплеменик* [чл. 55, 61, 62. ОИЗ ЦГ], *племенска заједница (комун)* [чл. 709. ОИЗ ЦГ], *комуница* [чл. 77. првог издања ОИЗ ЦГ], *племенски збор* [чл. 710. ОИЗ ЦГ], *сељанин* [чл. 49. ОИЗ ЦГ], *другосељанин* [чл. 61, 62. ОИЗ ЦГ], *село* [чл. 121, 130. ОИЗ ЦГ], *међа* [чл. 299. ОИЗ ЦГ], *међаш* [чл. 49, 50. ОИЗ ЦГ]

Одлучивши се за дублетне облике *куповина* и *купња* у завршници другог читања Законика,³⁷⁵ Одбор је омогућио да се термин *купња* употреби и за означавање института који и Грађански Законик Србије (§ 670) и савремено законодавство (Закон наслеђивању Републике Србије) називају *право прече куповине* (лат. *jus protimiseos*). Дакле, Законик користи термин *право прече купње*. У вези с *правом прече купње*, а првенствено ради означавања лица којима то право припада, у Законик је уврштен низ термина чије порекло и значење треба разјаснити. Подаци о томе могу се у траговима наћи и у записницима Одбора, а о неким од тих термина писао је и Богишић.

Законик је пре свега утврдио (чл. 48) да право прече купње припада *ближика*. С изразом *ближика* Богишић се сусретао током анкете у Црној Гори 1873. године, када је забележен и облик *близика*.³⁷⁶ Богишић каже да се овим изразом у Црној Гори и Боки означава „сва својбина у братству и племену, дакле сви *agnati*“, а да је реч веома стара и да се сре-

³⁷⁵ Бојовић 1992, 188.

³⁷⁶ Богишић 1984, 430.

ће се у писаним споменицима још у 13. веку. Богишић даље вели да је Вук није навео у свом речнику, али се среће код Стефана Митрова Љубише, а и Богишић ју је употребљавао у *Зборнику садашњих правних обичаја у Јужних Словена* (1874). Лексема *ближика* налази се и у Пољичком статуту и у још неким статутима приморских градова и општина писаних на народном језику.

Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је констатовао: „Премда ријеч *близика* значи не сусједа него сродника, зато се усваја *братственик*, јер је братственик по мушкој лози а *помеђаши* су сусједи земаљски, а *сусјед* је они што је близу куће.“³⁷⁷ И поред оваквог разлучивања значења наведених термина, одредбе Законика (чл. 48. и 49) о лицима којима припада *право прече купње* (чл. 48, 49) формулисане су тако да се термин *ближика* односи не само на братственике и племенике већ и на друге међаше и сељане. То прелази границе изворног значења овог термина резервисаног за круг ближих сродника по патријархалним критеријумима.

За овако дефинисану категорију *ближика* Законик је утврдио ред првенства у коришћењу *права прече куповине*. Најпре долазе на ред *братственици*, и то првих шест пасова, мада је током читања нацрта Законика постојао предлог да се обухвати чак десет пасова.³⁷⁸ Тиме је практично одређен круг оних братственика који се сматрају *ближицом*. Сличан редослед првенства у праву прече куповине утврђује и Грађански законик Србије (§ 670).

У Законнику се (чл. 714) користе термини *шире* и *уже братство*, али се не дају њихове дефиниције. То заправо значи да је при редиговању Законика појам био јасан и да га за кориснике Законика није требало ближе дефинисати (односи се на све сроднике који потичу од једнога претка и носе заједничко презиме). Током анкете у Црној Гори 1873. године Богишић се сретао (поред термина *шире братство* и *уже братство*) и с терминима: *јако братсво (јачица)* и *нејако братсво (нејачица)*, *братственик*, *начелник братства (родоначелник)*.³⁷⁹ Законик користи домаћу реч *пâс* за означавање степена сродства (колена), која се јавља и у Његошевом језику, а карактеристична и данас за колоквијалну праксу у Црној Гори (нпр. изрека: „Да пâс пâсу казује!“). Термин *брацтво* налази се и у Пољичком статуту.

Право прече купње по Законнику припадало је *племеницима*. Законик користи термин *племе* кад говори о имовинским односима, али га не

³⁷⁷ Бојовић 1992, 79.

³⁷⁸ Бојовић 1992, 147.

³⁷⁹ Богишић 1984, 431.

објашњава; претпоставља се да је значење свим корисницима Законика јасно. Богишић се током боравка у Црног Гори (посебно кад је био њен министар правде) бавио социолошко-правним изучавањем црногорских племена.³⁸⁰ У Законику се тај термин користи за означавање територијалне јединице која има познате границе, заједничке институције и имовину, а она је делимично повезана сродничким односима (који су заправо одлика братстава у саставу племена). Термин *племе* налази се и у Пољичком статуту и још неким статутима приморских градова и општина на народном језику.

Општи имовински законик (чл. 709) утврђује да се свако „племе сматра правим имаоником, за све што се тиче опште племенске заједнице (комун)“, те да је у тој заједници „најглавније: гора, паша, вода, у колико што од тога није већ подијељено“. На тај начин дефинисан је термин *племенска заједница* — *комун*. У првом издању Законика (чл. 77) користи се и облик *комуница*, а потом се од те шире верзије термина одустало вероватно због ређе употребе од парњака *комун*. Истовремено Законик ту имовину назива и *племенским имањем*, којим управља заједничка институција *племенски збор*. Приликом другог читања нацрта Законика Одбор је сматрао да термин *збор* треба заменити термином *скуп* или *племенска скупштина*.³⁸¹ Грбаљски законик користи термине *брацка скупштина* и *збор*, а термин *збор* налази се и у Пољичком статуту и још неким статутима приморских градова и општина на народном језику. Термин *имање* јавља се такође и у Пољичком статуту и Грбаљском законуку.

Припадника (члана) племена Законик назива *племеник* (попут *братсвеник*), а њему по Законику припада и право прече куповине (као и братственику) по утврђеном редоследу. Да би дефинисао до краја тај редослед, Законик је увео и термин *сељанин* (јавља се и у Његошевом језику и Пољичком статуту), који се односи на становника оног села где се налази добро на које се право прече куповине односи. *Сељанин* је фактички и *племеник*, а често и *братсвеник*, али не припада кругу *ближике*, тј. братственицима првих шест пасова сродства. Они сељани чија се имања граниче с добром о којем је реч Законик означава као *међаше* (термин *мејаш* налази се и у Пољичком статуту, а термин *међаш* у неким статутима приморских градова и општина на народном језику; термин *међа* постоји у Пољичком статуту и Грбаљском законуку). А оне *сељане* који нису *међаши* Законик означава термином *другосељани*. Човек из другог племена који има какав имовински интерес означен је пак као *другоплеменик* (у

³⁸⁰ Вид. о томе више у: *Мартиновић 1958*, 242–248; *Луковић 2003*.

³⁸¹ *Бојовић 1992*, 184.

овом контексту „иноплеменик“). Термин *другобратсвеник* логички није долазио у обзир јер припадник другог (иног) братства није уопште братсвеник лица о коме се ради. Њему братсвеник (припадник истог братства) може бити *ближика*, *међаш* и *сељанин*, а ако то није, Законик га третира једнако као све друге сељане и племенике.

XXI. *претпоставка* [чл. 976. и 977. ОИЗ ЦГ], *претпоставка без договора* [чл. 77. ОИЗ ЦГ], *договор* [чл. 9, 113, 242, 316, 347, 451, 647, 706, 713, 977. ОИЗ ЦГ], *рок* [чл. 27, 46, 88, 90, 179–181, 186, 191, 282, 980–985. и др. ОИЗ ЦГ], *прилика* [чл. 6, 44, 84, 85, 101, 109, 221, 223, 231, 234. итд. ОИЗ ЦГ], *пригода* [чл. 571, 664, 672, 673, 776, 871. ОИЗ ЦГ], *додир или веза* [чл. 439, 465, 721, 767, 769, 849, 850, 932, 970. ОИЗ ЦГ], *посљедак* [чл. 198, 97. ОИЗ ЦГ], *исправа* [чл. 972, 973 ОИЗ ЦГ], *свједочиба* [чл. 28. првог издања ОИЗ ЦГ, чл. 613. ОИЗ ЦГ]

Приликом разматрања нацрта Законика Одбор је расправљао о терминима за неке процесне радње и апстрактне појмове. За термин *претпоставка* Одбор је у завршници другог читања закључио да се од *претпоставка* „ништа није могло наћи боље [...] којој кад треба може се додати *без поговора*“.³⁸² Термин *претпоставка* (лат. *praesumptio*) користио је и Закон о грађанском поступку Краљевине Србије (§ 179), а користи га и савремено законодавство (нпр. Закон о парничном поступку). Правна теорија разликује *обориве правне претпоставке* (*praesumptiones iuris tantum*) и *необориве правне претпоставке* (*praesumptiones iuris et de iure*).³⁸³ За ову другу врсту претпоставки Општи имовински законик користи термин *претпоставка без договора*, кад „законодавац не допушта ничијег поговора некој предпоставци“ (чл. 977). Термин *договор* налази се и у Пољичком статуту.

У завршници другог читања нацрта Законика Одбор је такође закључио да термин „*прилике* нек буде где то смисао допушта“, а „за остале случајеве ће не може да буде нека је: *везе и додири*“. Тако је термину *везе и додири* намењено најшире значење „околности“, а понекад и „односи“. Дублет термину *прилика* у Законику (јавља се и у Његошевем језику) представља термин *пригода*.

За термин *посљедци*, који је био првобитно употребљен у нацрту Законика, Одбор је констатовао да се у народу њиме означавају заправо „потомци који после остају“, те да треба узети термин *посљедица*, „што

³⁸² Бојовић 1992, 187.

³⁸³ Лексикон грађанског права 1996, 528.

се боље разумије у народу“.³⁸⁴ У Законик ипак није увршетен облик *посљедица* већ само *посљедак/посљедци*. Одбор је прихватио термин *исправа*,³⁸⁵ какав је већ постојао у Грађанском законнику Србије (§ 334, 337). У општем имовинском законнику налази се и термин *свједочиба*, какав има и Грађански законик Србије (§ 13, 382–385), а налази се и у Грбаљском законнику (*свједочба*) и Пољичком статуту (*свидочба*).

XXII. *рукодаће* или *зајам* [чл. 258–260, 875. ОИЗ ЦГ], *рукодавалац* [чл. 875. ОИЗ ЦГ], *узајмилац* или *узималац рукодаћа* [чл. 875. ОИЗ ЦГ]

За означавање института зајма (лат. *mutuum*, франц. *le prêt [de consommation]*, нем. *das Darlehen, Darleihen*) Богишић каже да је у Црној Гори веома жива употреба и термина *рукодаће* (пored општег термина *зајам*),³⁸⁶ с којим се сретао већ током анкете у Црној Гори 1873. године.³⁸⁷ Термин *рукодаће* односио се на позајмицу новца или других истоврсних („суврстих“) ствари. То потврђује још један „извањац“ који је дуже боравио у Црној Гори — Милорад Медаковић, секретар владике Петра Петровића Његоша, а потом и књаза Данила, с тим што он прецизира да је *рукодаће* зајам „готове аспре“, тј. новца.³⁸⁸ Етимологија овог термина ослања се на чин давања на позајмицу *из руку*, дакле ствари малог волумена а велике вредности (какву представља новац). Грађански законик Србије (§ 593) користи термин *зајам*, а исти термин (*зајам, зајам*) има и *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 124). Термин *зајам* налази се и у Пољичком статуту.

За уговорну страну која даје зајам у Црној Гори су били уобичајени називи: *рукодавалац, рукодавац, рукодажник*. Грађански законик Србије (§ 596) користио је термине *зајмодавац, позајмилац*, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 124) има само први од ова два термина (*зајмодавац, zajmodavac*). У савременом законодавству (Закон о облигационим односима) користи се такође термин *зајмодавац*.

За уговорну страну која прима зајам (франц. *l'emprunteur* или *le débiteur*, нем. *der Schuldner*) у језичкој пракси у Црној Гори (и шире) није било посебног назива, па је то причињавало потешкоћу. Зато се Богишић одлучио за то да у једном делу Законика (чл. 258–264) уговорне стране

³⁸⁴ Бојовић 1992, 99.

³⁸⁵ Бојовић 1992, 79.

³⁸⁶ Богишић 1986, 124. На крају другог читања нацрта Законика Одбор је констатовао да је реч *рукодаће* средњег рода; вид. Бојовић 1992, 187.

³⁸⁷ Богишић 1984, 433.

³⁸⁸ Медаковић 2001 [1860], 145.

означи општијим терминима (који се користе за све врсте дуговинских односа) *дужитељ* и *дужник*. У другом делу Законика, где се дефинише сâм уговор о зајму (чл. 875), определио се пак за специфичан црногорски термин *рукодавалац* (уговорна страна која даје зајам) и за термин *узајмилац* (уговорна страна која узима зајам), за који ипак закључује да није „згодно“ употребљен.³⁸⁹ Међутим, термин *узајмилац* користи (уз дублет *зајмопримац*) и Грађански законик Србије (§ 596) док се *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 453) **задовољава** општијим термином *дужник*, *dužnik*. Савремено законодавство користи термин *зајмопримац*.

XXIII. *старатељство* [чл. 653–655, 660, 670–672. ОИЗ ЦГ], *старатељ* [чл. 644–646, 648, 653, 664, 960, 961. ОИЗ ЦГ], *старатељка* [чл. 961. ОИЗ ЦГ], *штићеник* [чл. 673, 960, 962. ОИЗ ЦГ *имовинска својевласт* [чл. 501–510, 636–642, 953, 957. ОИЗ ЦГ], *својевластан* или *пуновластан човјек* [чл. 481. и наслов испред чл. 636. ОИЗ ЦГ]

Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је предложио да се првобитн термини *надзор* и *надзорба* замене термином *старатељство* (лат. *tutela*, *cura*, франц. *la tutelle*, *la curatelle*, нем. *die Vormundschaft*, *die Curatel*), а да у значењу и „тутор“ и „куратор“ остане иста реч: *старатељ* (лат. *tutor*, *curator*, франц. *le tuteur*, *le subrogé tuteur*, *le curateur*, нем. *der Vormund*, *der Mitvormund*, *der Curator*).³⁹⁰

Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике користи термине: *туторство*; *tutorstvo*, *zakrilstvo*, као и *тутор*; *tutor*, *zakrilnik*. Савремено законодавство (Породични закон Републике Србије) користи термине *старатељство* и *старалац*.

У свом писму К. Војновићу³⁹¹ Богишић каже да је термин *штићеник* његова „формација“ и да се односи на појам *pupilus*. За овај појам Закон о старатељству Краљевине Србије имао је термин *стараник*. Савремено законодавство (Породични закон Републике Србије и Породични закон Републике Црне Горе) такође користе термин *штићеник*. И за термине *имовинска својевласт* (франц. *la capacité*, нем. *die Handlungsfähigkeit*) и *својевластан* [човјек], чији је дублет *пуновластан човјек*, Богишић каже да представљају његову творевину. У савременом законодавству (Закон о облигационим односима) за ове правне појмове користи се термини по-

³⁸⁹ Богишић 1986, 127.

³⁹⁰ Бојовић 1992, 74.

³⁹¹ Мартиновић 1958, 202, 203.

словна способност и пословно способно лице док их Грађански законик Србије (§ 38, 39, 533, 920) дефинише описно.

XXIV. *ствар* [чл. 159, 237, 258, 526, 542, 808–810, 839, 875, 932. ОИЗ ЦГ], *суврста ствар* [чл. 159, 237, 258, 526, 542, 810, 839, 875, 932. ОИЗ ЦГ], *тварна ствар* [чл. 871. ОИЗ ЦГ], *главна ствар* [чл. 808. ОИЗ ЦГ], *узгредна ствар* или *узгредица* [чл. 808, 809. ОИЗ ЦГ], *приложје ствари* [чл. 95, 809. ОИЗ ЦГ], *природни плодови* [чл. 22, 23, 93, 158, 163, 165, 178, 184, 188, 239, 670, 707, 823, 864, 878, 884. ОИЗ ЦГ], *род* [чл. 113, 303, 305, 308, 309, 311, 312. ОИЗ ЦГ], *припаши* [чл. 313, 315, 317, 321, 323, 442. ОИЗ ЦГ], *доходци* [чл. 106, 158, 162, 165, 167, 184, 823. ОИЗ ЦГ], *приходи* [чл. 628, 744, 968. ОИЗ ЦГ], *прид* или *прираст* [чл. 229, 383. ОИЗ ЦГ], *преокретај ствари* [чл. 68, 69. ОИЗ ЦГ], *преокретац* [чл. 68. ОИЗ ЦГ]

Појам *ствар* (лат. *res*) представља један од темељних института грађанског права, а непосредан је објекат тзв. *стварних права*.³⁹² Отуда именовање свих појмова у вези са појмом *ствар* има системски карактер. Терминологија Општега имовинског законика у тој сфери прилично је специфична, а записници с читања нацрта Законика сведоче о напору да се проберу термини који би ваљано изразили хијерархију појмова у области стварних права и уједно били разумљиви корисницима Законика. И Богишић је коментарисао неке од одабраних термина. Зато се ваља осврнути на кључне појмове везане за појам *ствар* да би биле разумљиве разлике међу појединим предложеним и прихваћени решењима у Законику. При том треба имати у виду упозорење наших правника цивилиста да је терминологија у овој области „неуједначена како у упоредном законодавству тако и у правној теорији“.³⁹³

У свом писму К. Војновићу Богишић наглашава да је термин *суврсте ствари* (лат. *rei fungibiles*) његова творевина, уз напомену да би облик *суврстне ствари* био погрешан.³⁹⁴ У савременом законодавству (Закон о облигационим односима) користи се термин *заменљиве ствари*. Законик користи и термин *тварна ствар* (лат. *res corporalis*, франц. *la chose corporelle*, нем. *die körperliche Sache*), а за исти појам Грађански законик Србије користи термин *телесна ствар*, као и Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике (стр. 304): *tjelesne stvari*, *tjelesne stvari*. Поводом овог института Одбор је приликом првог чита-

³⁹² О томе вид. више у *Лексикон грађанског права 1996*, 687, 690, 692.

³⁹³ *Станковић/Орлић 1999*, 9.

³⁹⁴ *Мартиновић 1958*, 203.

ња нацрта Законика закључио да је „*тјелесно* ријеч двосмислена и треба ју изоставити“, те да „*тијело* је само човечије *тијело*“.³⁹⁵ То су били разлози да се уместо термина *телесна ствар*, која се већ користила у законодавству, уведе термин *тварна ствар*. Лексема *тјелесни* регистрована је као *славенизам* у Његошевом језику. Грађански законик Србије (§ 184) корист термин *телесна ствар* (као и термин *бестелесна ствар*), а има га *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 304): *тјелесне ствари*, *tjelesne stvari*. Савремена правна теорија користи термине *телесна ствар* и *бестелесна ствар*.³⁹⁶

Говорећи о стварима у имовини, Општи имовински законик дели ствари према различитим критеријумима, а за објашњење термиолошких проблема најважнија је подела ствари на *главне* и *узгредне*. Термин *главна ствар* (лат. *res principalis*, франц. *la chose principale*, нем. *die Hauptsache*) користи се и у Грађанском закону Србије (§ 189) и у *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике* (стр. 273). Општи имовински законик (чл. 808) дефинише *главну* и *споредну ствар* на следећи начин: „*Главна* је ствар она која може самостално опстајати, и сама по себи служити послу за који је одређена; напротив *узгредна* је ствар или *узгредица* она која је одређена да служи другој, главној ствари, или да допуња службу којој је главна намењена.“ Савремена правна теорија појам *узгредна ствар* из Општега имовинског законика идентификује с појмом *споредна ствар*, али сматра да је тај појам обухваћен ширим појмом (и општеприхваћеним термином) *припадак*, који се овако дефинише: „Припадак је покретна ствар која служи за употребу друге ствари (главне ствари) према њеној намени, под условом да је с њом у таквој стварној вези која одговара том циљу.“³⁹⁷

Општи имовински Законик не користи пак термин *припадак* већ *приложје*, који се односи не само на *узгредну ствар* (*узгредицу*) него уопште на све „што јој се дода или прида, па потекло то из ње саме или дошло изван ње“.

Тако појам *приложје* из Законика обухвата и појмове *плодови ствари*, који се према устаљеном критеријуму деле на *природне* (лат. *fructus naturales*) и *грађанске* (*fructus civiles*). Богишић каже да је термин *плод* (*плодови*) у смислу *fructus naturales* веома распрострањен у приморским крајевима, али да мало коришћен у „загорским крајевима“. Запазио је да Црној Гори тај термин није непознат, с тим што је од њега распрострањенији термин *род* (који се користи и у Грбаљском закону, док у

³⁹⁵ Бојовић 1992, 74.

³⁹⁶ Вид. *Лексикон грађанског права* 1996, 51, 687.

³⁹⁷ Вид. *Станковић/Орлић* 1999, 9–12.

статутима неких других приморских општина овај термин означава само „братство“ [*gens*]].³⁹⁸ Уврстио је обе речи у Законик за означавање *fructus naturales*, док је за означавање *fructus civiles* у Законику коришћен термин *доходак/доходци* (јавља се и у Његошевом језику, Пољичком статуту и неким другим статутима приморских градова и општина на народном језику). У савременом праву пак за *fructus civiles* користи се термин *приходи (производи ствари)*.³⁹⁹ И Законик има термин *приход*, али га употребљава у најширем значењу: за означавање стицања било какве вредности (новчане и неновчане) којом се увећава имовина. С тим термином Богишић се сусретао у току анкете у Црној Гори 1873. године,⁴⁰⁰ а он постоји и у статутима неких приморских градова и општина.

Једну врсту *природних плодова ствари* представља повећање броја грла стоке природним размножавањем, за шта је Богишић узео реч *припаша*. За њу Богишић каже да је „врло обична“ у Црној Гори,⁴⁰¹ а уједно скреће пажњу на њено другачије значење које је Вук забележио: „онај дио животиње, који се не продаје“. Грађански законик Србије (§ 260) користи пак термин *приплод од животиња*.

Приликом другог читања нацрта Законика Одбор је констатовао да исто значење као реч *припаша* има и реч *прид*,⁴⁰² али да се употреба речи *прид* може проширити „и на другу ствар“.⁴⁰³ Тако се у Законику *прид* користи као дублет термина *прираст*. Грађански законик Србије (§ 186, 258–254, 638) и савремена правна теорија тај институт називају *прираштај* (лат. *accessio*, нем. *der Zuwachs*).⁴⁰⁴ *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 680) *прираштај* назива *умножење, иппожење*. А институт *прираштаја* означава спајање ствари, односно вредности (материјал и рад) што припадају разним власницима између којих не постоји уговорни однос.⁴⁰⁵

Прираштај је дакле један од начина стицања својине. Постоји неколико врста *прираштаја*, од којих се једна врста у савременој правној теорији назива *препада* (лат. *specificatio*, франц. *spécification*, нем. *die Verarbeitung* или *Umgestaltung des fremden Stoffes*). Грађански законик

³⁹⁸ Богишић 1986, 126.

³⁹⁹ Вид. Станковић/Орлић 1999, 12–13.

⁴⁰⁰ Богишић 1984, 438.

⁴⁰¹ Богишић 1986, 126.

⁴⁰² Бојовић 1992, 117.

⁴⁰³ Бојовић 1992, 108.

⁴⁰⁴ Уп. *Лексикон грађанског права* 1996, 582. Важећи Закон о основним својинскоправним односима (чл. 22–26) овај институт дефинише описно.

⁴⁰⁵ Уп. *Лексикон грађанског права* 1996, 583.

Србије (§ 269) има термин *прерада туђе ствари*, а Општи имовински законик *преокретај ствари*. Приликом првог читања нацрта Законика констатовано је да је „ријеч *преокретај* од глагола преокренути“, те да се „преокренути може и ствар израђена“, а да се „онај који преокреће зове преокретач“.⁴⁰⁶ У завршници другог читања нацрта Законика закључено је да остаје термин *преокретај* „јер се не може ништа боље наћи“.⁴⁰⁷ У свом писму К. Војиновићу Богишић каже да је од „народног глагола“ *преокренути* „посве законито направио преокретај“, али да се смисао овога термина јасно види из формулације у Законнику (чл. 68): „Ко радом својим преокрене...“.⁴⁰⁸ Законик је усвојио и термин *преокретач* (лат. *specificator*), коме у Грађанском законнику Србије одговара термин *прерадилац* или *прерађач*.

XXV. суд [чл. 7, 8, 17, 19–21, 28, 647, 653, 795–797, 897, 903, 932, 949, 950, 963, 973, 976, 977, 986, 1112. ОИЗ ЦГ], *судац* [чл. 722, 781, 782, 821, 834, 923, 925. ОИЗ ЦГ], *судска пресуда* / *пресуда суда* [чл. 26, 65, 145, 198, 634, 742, 795–797, 841, 871. ОИЗ ЦГ], *осуда* [чл. 220. ОИЗ ЦГ]

За термин *суд* (нем. *das Gericht*), који је доследно употребљен у Законнику, Богишић у свом чланку о стручним изразима у законима⁴⁰⁹ каже да је то општесловенска реч, која је жива у свим словенским језицима (код Бугара *сѣд*, код Словенаца *sod*, код Руса *судѣ*, код Чеха *soud*, код Пољака *sąd*). *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 240) за немачки термин *das Gericht* утврдила је термин *sodnija*.

Термин *судиште*, који је обновљен у Далмацији у Богишићево време за означавање окружног суда као више инстанце, није употребљен у Општем имовинском законнику јер се то значење косило са значењем које су му придавали у Црној Гори. Када би ко у Црној Гори онога времена био незадовољан одлукама суда, рекао би: „Ово није суд него судиште!“ То значи да тај суд својом неправедношћу подсећа на место где су развалине, остаци правога суда, те се наставак *-иште* додаје на основну реч исто као и код речи *кућиште*, *катуниште* и сл. Поред тога, истиче Богишић, Вук реч *судиште* наводи са значењем *судбина* = *fortuna*, па је и то било разлог више да се одустане од употребе облика *судиште* и поред начелне тежње кодификатора да специфицира сродне термине.

⁴⁰⁶ Бојовић 1992, 85.

⁴⁰⁷ Бојовић 1992, 187.

⁴⁰⁸ Мартиновић 1958, 203.

⁴⁰⁹ Богишић 1986, 127.

Међутим, Богишић није коментарисао реч *судац* (нем. *der Richter*), која је такође доследно употребљена у Законнику. Иако се током анкете у Црној Гори сусретао с термином *судија*,⁴¹⁰ дао је предност облику *судац*, који се употребљавао у Приморју, чему се није противио ни Одбор приликом читања нацрта Законика. Термин *судац* налази се у Пољичком статуту и у неким другим статутима приморских градова и општина на народном језику. У законодавству Кнежевине / Краљевине Србије био је устаљен термин *судија*.⁴¹¹ *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 433) и за српску и за хрватску страну утврђује оба облика: *судија*, *судац*; *sudac*, *sudija* (према редоследу навођења ових термина рекло би се да је предност дата ипак првоименованом термину: *судија* за српску страну, а *sudac* за хрватску страну; то се касније усталило у језичком стандарду Срба и Хрвата).

Основну одлуку суда Општи имовински законик означава термином *судска пресуда* или *пресуда суда* (нем. *das Urteil*), а у једном случају и *осуда*. У Грбаљском законнику јавља се термин *пресуда*, а у Пољичком статуту и неким другим статутима приморских градова и општина на народном језику користи се термин *осуда*. Законодавство Кнежевине / Краљевине Србије има термин *пресуда*,⁴¹² као и *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 544), а **користи га и савремено** Законодавство (Закон о парничном поступку, Закон о кривичном поступку).

XXVI. супона [чл. 442–445, 892. ОИЗ ЦГ], супоник / супоници [чл. 442–445. ОИЗ ЦГ], орба [чл. 327. првог издања ОИЗ ЦГ], орање [чл. 446. ОИЗ ЦГ]

Називе *супона* и *супоник* Богишић је сретао током анкете у Црној Гори 1873. године⁴¹³ и за њих каже да су „чисто црногорске“. ⁴¹⁴ Етнографи су их забележили и касније у Кучима.⁴¹⁵ Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је констатовао да у Законнику не треба употребити реч *супоништво* него *супона*, „која је љепша“. ⁴¹⁶ Такође је констатовао да се у истом значењу чује, али знатно ређе, и реч *супаша*.

⁴¹⁰ Богишић 1984, 440.

⁴¹¹ Речник закона 1856, 482.

⁴¹² Речник закона 1856, 337.

⁴¹³ Богишић 1984, 440.

⁴¹⁴ Богишић 1986, 128.

⁴¹⁵ Ердељановић 1981, 322.

⁴¹⁶ Бојовић 1992, 126.

Супона означава врсту уговора коју је Законик дефинисао на следећи начин: „Супона је, кад неколико кућа своју животињу или дио ње измијешају, па раздијеливши је на струке (млад, овце, козе, волове, итд.) свакој струци поставе по пастира, те их све уједно отпреме на пашу, гдје сав гној од помијешане стоке бива за супоничку заједницу.” Члан супоничке заједнице назива се *супоник*.

Богишић је процењивао да је изван Црне Горе овај уговор веома редак, те да стога његовог назива нема ни код Вука, мада он наводи реч *супојник* у другачијем значењу. Иначе, Богишић сматра да етимологију речи *супона* није тешко објаснити, да је она у почетку имала облик *спона*, а проширени лик *супона* настао је као и дублети: *свијест* : *савјест*; *свијет* : *савјет* и сл.⁴¹⁷

Приликом другог читања нацрта Законика закључено је да се првобитно предложени термин *орба* замени речју *орање*.⁴¹⁸ Ово питање остало је међутим отворено до краја читања нацрта Законика, када је Одбор констатовао да „*орба* није баш разумљиво, али као неко скупно вријеме орања боље је него *орање*“.⁴¹⁹ Тако је у првом издању Законика остао термин *орба*, али је у другом издању Законика замењен термином *орање*.

XXVII. *увјет* [чл. 25, 27, 48, 53, 54, 64, 120, 190, 207, 338, 339, 668, 705, 723, 726, 722, 737, 753, 775, 833, 895, 973. ОИЗ ЦГ]. *услов* [чл. 566–569, 597, 939–942. ОИЗ ЦГ], *условни уговор* [чл. 939. ОИЗ ЦГ], *одложни услов* [чл. 568, 940. ОИЗ ЦГ], *разрјешни услов* [чл. 569, 940. ОИЗ ЦГ], *увјет* [чл. 25, 27, 48, 53, 54, 64, 120, 190, 207, 338, 339, 668, 705, 723, 726, 722, 737, 753, 775, 833, 895, 973. ОИЗ ЦГ]

Термини *услов* и *увјет* у Законику нису употребљени као прави синоними. Порекло оба термина Богишић је добро познавао и осврнуо се на то у писму К. Војновићу⁴²⁰ и у свом чланку.⁴²¹

Приликом књажевог и Богишићевог читања нацрта Законика констатовано је да се „*увјет* више мили него *услов*“.⁴²² У свом писму Кости Војновићу Богишић каже да су термин *услов* „употребљавали правници у Србији“, а да се *увјет* „у народу говори, барем у Дубровнику [...] али да у Црној Гори није ријеч много позната“. Богишић у свом чланку за реч

⁴¹⁷ Богишић 1986, 128.

⁴¹⁸ Бојовић 1992, 174.

⁴¹⁹ Бојовић 1992, 187.

⁴²⁰ Мартиновић 1958, 203.

⁴²¹ Богишић 1986, 130.

⁴²² Бојовић 1992, 180.

увјет каже да има доста честе потврде у старим списима (при том се позива на „Даничићев рјечник“ [заправо *Рјечник* ЈАЗУ]), те да је у Приморју и даље жива њена употреба, али да је у другим крајевима „наумила сасвим ишчезнути из живог језика“. За *услов* пак каже да је нам је доспела преко руских књига, и то „не тако давно“, док Вуков речник не региструје ни једну ни другу реч. Треба приметити да је и Његош користио лексему *условије* (која је означена као славенизам), али не и *увјет*.

Ипак, Богишић је искористио оба ова термина и дистрибуирао је њихову употребу. Термином *услов* означао је посебан елемент уговора (лат. *conditio*, франц. *la condition*, нем. *Bedingung*) који се може предвидети при закључивању. Отуда се такав уговор у Законику назива *условни уговор*. За атрибут *одложни* код термина *одложни услов* Богишић каже да је настао „под упливом руштине“, а да је термин *разрјешни услов* његова творевина.⁴²³ У завршници другог читања нацрта Законика Одбор је закључио „да се разумије *разрјешни*“.⁴²⁴ За случајеве општег карактера (како сâм каже: „у смислу *Bedingnis*“), који су и знатно чешћи у Законику, користио је термин *увјет*, као у примерима и сви други *увјети под којима се добро уступа; под увјетима који се излажу у чланцима 24 и 828*.

У оба значења Грађански законик Србије (§ 474, 546) користи термин *услов*, као и савремено законодавство (Закон о облигационим односима). *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 62) има термин *увјет*, *uvjet*.

XXVIII. *уговор* [чл. 494–569, 905–908. ОИЗ ЦГ], *погодба* [чл. 173, 181, 214, 225, 251, 253, 288, 428, 775, 905, 928. ОИЗ ЦГ], *добра воља* [чл. 343. ОИЗ ЦГ], *воља уговорника уговор* [наслов испред чл. 518, чл. 907. ОИЗ ЦГ], *добра привола* или *пристајање уговорника* [чл. 191, 198, 208, 380, 404, 420, 466, 505, 557, 630, 647, 650, 690, 707, 988. ОИЗ ЦГ], *пријетња* [чл. 518, 523, 908, 909. ОИЗ ЦГ], *озбиљно плашење* [чл. 518, 523, 908. ОИЗ ЦГ], *узајамни уговор* [чл. 920. ОИЗ ЦГ], *ништави уговор* [чл. 567, 918. ОИЗ ЦГ], *рушљиви уговор* [чл. 916, 918. ОИЗ ЦГ]

Богишић у свом чланку⁴²⁵ каже да за означавање појма *contractus* (франц. *le contrat*, нем. *der Vertrag*) стоје на располагању две речи из живог народног језика: *уговор* и *погодба*. Њему се чинило да је, како сâм истиче, за означавање тако важног формалног акта као што је *contractus*, коме претходе мање-више опсежна преговарања, требало изабрати „свечанију,

⁴²³ Мартиновић 1958, 203.

⁴²⁴ Бојовић 1992, 188.

⁴²⁵ Богишић 1986, 129.

одређенију и енергичнију реч“. По његовом мишљењу та својства више има реч *уговор* него *погодба*. И кодификатор Грађанског законика Србије Јован Хацић (с којим се иначе Богишић често није слагао у законодавним решењима) био се претходно одлучио за термин *уговор* (у руском законодавству исти је термин већ био устаљен), па је све то имало утицаја да се и Богишић определи за њега. Треба додати да се лексема *уговор* јавља и у Пољичком статуту и Његошевом језику. Ипак, Богишић није Законик лишио ни термина *погодба*. Ова реч му је изгледала „доста згодна“ за појам *pacta adjecta*, тј. за исказивање суштине односа у који две стране ступају закључујући један формални акт означен термином *уговор*.

За појам *contractus* Грађански законик Србије (§ 531–560) користи термин *уговор*, као и савремено законодавство (Закон о облигационим односима), док *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 589) користи термин *погодба*, *pogodba*.

Битан услов за настанак уговора јесте *воља уговорника*, о којој говори и Општи имовински законик. За појам *сагласност воља* (лат. *consensus*, франц. *le consentement*, нем. *die Einwilligung*), без чега нема уговора, Законик користи дублетне термине *привола* и *пристајање уговорника*. У свом писму К. Војновићу Богишић каже да постоји глагол *приволити*, „и то у народној пјесми (цар Лазар приволио небеском цартву), отуда ријеч *привола*, која је уосталом и од прије у литератури била“.⁴²⁶ Заправо, лексема *привола* пре Општег имовинског законика јавља се у Стулићевом и Шулековом речнику. За тај појам Грађански законик Србије користи термин *саизвољење* или *пристанак уговарајуће стране*, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 162) има термин *пристање*, *саизвољење*; *pristanje*. Савремено законодавство користи дублете: *сагласност воља* и *пристанак уговорних страна*.

Околности које ограничавају слободу изражавања воље уговорних страна Општи имовински законик означава терминима *пријетња* и *озбиљно плашење*, о којима је расправљао и Одбор приликом првог читања нацрта Законика. Тада је закључено да „мјесто *пријетња* треба ставити *страх* или *застрашење*, то је резултат *пријетње*“. Такође је закључено да „ријеч *изнуђење* не би била јасна, него *принуђењем* треба замијенити *силовањем*, а ријеч *нудити* значи *молити*, *изнудити*, *измолити*“.⁴²⁷ На крају другог читања нацрта Законика Одбор је закључио да је „боље казати *страшење* него *плашење*, али уз то нека буде и *пријетња*, која *страх* рађа“.⁴²⁸ Лексема *пријетња* јавља се и у Његошевом језику. Термин *добра*

⁴²⁶ Мартиновић 1958, 291.

⁴²⁷ Бојовић 1992, 101.

⁴²⁸ Бојовић 1992, 189.

воља који се на једном месту помиње у Општем имовинском законнику постоји и у *Грбаљаском законнику*.

У вези с недостацима у вољи уговорних страна Одбор је прихватио атрибуте *ништав* и *рушив*, који се у Законнику користе у двочланим терминима: *ништави уговор* и *рушљиви уговор* (као и у термину *рушљив дар*). Лексему *ништав* Богишић је користио и у свом *Зборнику садашњих правних обичаја у јужних Славена, I*, а коришћена је и касније у литератури: у преводу *Корана* Мића Љубибратића и преводилачким радовима Светислава Вуловића, књижевним делима књаза Николе и Јосипа Косора и у публицистици („Босанска вила, лист за забаву, поуку и књижевност“), а нашла се и у лексичкој збирци из говора Цуца у Црној Гори (сакупио Митар Пешикан).

Предлог да се употреби израз *рушив* настао је приликом књажевог и Богишићевог разматрања нацрта Законика,⁴²⁹ а у коначној верзији кодификован је облик *рушљив*. У свом писму К. Војновићу Богишић каже да је термин *рушљиви уговор* његова творевина.⁴³⁰ Термин *ништави уговор* (лат. *nullum [negotium]*) користи се и у савременом законодавству, док је Грађански законик Србије (§ 539) користио нешто развијенију синтагму: *уговор који закон уништава*.

Богишић је прокоментарисао и термине *узајамни уговор* и *двострани уговор*.⁴³¹ За термин *узајамни уговор* (једно време у нацрту Законика фигурирао је термин *обострани*)⁴³² каже да „није друго до пријевод ријечи *synalagmatikos*, која је примљена и у Француској *synallagmatique*“. А за термин *двострани уговор* (*zweiseitig*) пак каже да „никако не ваља јер је сваки уговор двостран; то је управо бесмислица“. У савременом законодавству за институт *узајамног уговора* из Општег имовинског законика (франц. *le contrat synallagmatique ou bilatéral*, нем. *zweiseitig verbindlicher Vertrag*) користи се ипак термин *двострани уговор*, док га је Грађански законик Србије дефинисао описно.

XXIX. удружење, или удруга, или ортаклук, или ортачина, или друштво [чл. 418–441, 885–891. ОИЗ ЦГ], удруженик или друг [чл. 419–430, 885. ОИЗ ЦГ], чланови друштва или другови [чл. 726, 738, 739–745, 753. ОИЗ ЦГ], просто удружење или проста удруга [чл. 885–441, 885–891. ОИЗ ЦГ], тековинско удружење или тековинско друштво [чл. 886. ОИЗ ЦГ], друштво на деонице (акције) [чл. 754. ОИЗ ЦГ]

⁴²⁹ Бојовић 1992, 179.

⁴³⁰ Мартиновић 1958, 203.

⁴³¹ Мартиновић 1958, 203.

⁴³² Бојовић 1992, 177.

Поред у народном језику одомаћених термина *ортаклук* и *ортачина* (лат. *societas*, франц. *la société*, нем. *die Gesellschaft*) Општи имовински законик озаконио је у истом значењу и термине: *удружење*, *удруга*, *друштво*. Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је констатовао да „ријеч *ортачина* још треба, али је и *удружење* лијепа и разумљива ријеч“.⁴³³ Законик разликује *просто удружење* (или *проста удруга*) и *тековинско удружење*.

За овај институт Грађански законик Србије (§ 751) користи термине *ортаклук*, *ортачко друштво*, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 246) термине: *ортачтво*, *ортаклук*; *ortatstvo*, *ortakluk*. Савремено законодавство (Закон о облигационим односима) у овом значењу користи термин *ортаклук*, а термини *удружење* и *друштво* у савременом законодавству добили су другачија (шира) значења, која су шира и од значења термина *тековинско удружење*, односно *тековинско друштво*.

Припадника овог облика пословног удруживања (лат. *socius*, франц. *l'associé*, нем. *der Gesellschafter*) Богишић назива: *удруженик* или *друг*, а у множини: *удруженици*, или *удругари*, или *другови*, или *дружина*. Грађански законик Србије (§ 727–758) има термине *ортак*, *ортаци*, као и савремено законодавство, док *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 247) има и *друг* и *ортак* (*drug*, *ortak*). Термин *друг* налази се и у Пољичком статуту.

Одбор је, приликом другог читања нацрта Законика, поводом имовине *тековинског удружења* расправљао о домаћом еквиваленту за интернационални термин *акција* и тада је констатовао да је бољи облик *удијоница* од *дијоница*.⁴³⁴ На крају је у Законику (чл. 754) уз термин *акција* наведен дублет *дионица*, а та врста друштва означена као *друштво на деонице* (*акције*). А београдски професор Андра Ђорђевић, који је о Општем имовинском законику опширно писао исте године кад је он ступио на снагу, примећује поводом термина *дионица* (*акција*) да је и у Пољичком статуту употребљен термин *деоница*.⁴³⁵ С тим у вези треба ипак приметити да се у Пољичком статуту термин *дионица* користи у односу на земљу (*particula tereni*),⁴³⁶ што Богишићу и Одбору није сметало да га употребе за означавање другог појма — *акција*.

⁴³³ Бојовић 1992, 124.

⁴³⁴ Бојовић 1992, 140.

⁴³⁵ Вид. Богишић, 487.

⁴³⁶ Вид. Рјечник к пољичком статуту у *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium* 1890, 231.

XXX. *штета* [чл. 541, 923–925. ОИЗ ЦГ], *проста штета* [чл. 541, 924. ОИЗ ЦГ], *изгуб добитка* [чл. 923. ОИЗ ЦГ], *потпуна штета* [чл. 541, 923, 925. ОИЗ ЦГ], *штетник* [чл. 572. ОИЗ ЦГ], *оштећеник* [чл. 600. ОИЗ ЦГ], *неодољива сила* [чл. 367, 392. ОИЗ ЦГ], *омањи немар* [чл. 541, 928. ОИЗ ЦГ], *крајњи немар* (чл. 541, 928. ОИЗ ЦГ), *одвлака* или *доцња* [чл. 543, 545, 546, 548, 922. ОИЗ ЦГ], *одвлачник* [чл. 922. ОИЗ ЦГ]

Општи имовински законик (чл. 923) дефинисао је институт *штета* „у ширем значењу“, али је истовремено разлучио два облика штете: *проста штета* (лат. *damnum emergens*, нем. *ugehender Schaden*) и *изгуб добитка* (лат. *lucrum cessans*, франц. *le gain*, нем. *abgehender Gewinn*). Истовремено постојање оба ова облика штете Законик назива *потпуна штета* (лат. *damnum emergens et lucrum cessans*, франц. *les dommages et intérêts*, нем. *das Interesse*), о чему је расправљано приликом првог читања нацрта Законика.⁴³⁷

Савремено законодавство (Закон о облигационим односима) уместо термина *проста штета* има термин *обична штета*, а уместо термина *потпуна штета* има термин *укупна штета*. Грађански законик Србије (§ 819) оба ова института дефинише описно.

За термин *изгуб добитка* Богишић каже у свом писму К. Војновићу да су „обје ријечи народне“, али да их је он први употребио заједно као технички термин за *lucrum cessans*. Као што је речено, приликом првог читања нацрта Законика Одбор је прихватио лексему *изгуб* (а тиме и термин *изгуб добитка*)⁴³⁸ уз напомену да се користи у народу, а и да се среће у Његошевом *Горском вијенцу*. Лексема *изгуб* јавља се такође у делима Ј. Каваћина, С. М. Љубише и народним песмама из Вукових збирки. Грађански законик Србије (§ 819) овај институт назива *изгубљени добитак*, савремено законодавство *измакла корист* или *изгубљена добит*, а *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике* (стр. 253) *престајни добитак*, *prestajni dobitak*.

Код института *штете* Општи имовински законик разликује две стране: *штетника* и *оштећеника*. У свом писму К. Војновићу Богишић каже да је *штетник* црногорска реч (напомиње и то да се у Дубровнику детету каже да је *штеточина*), а да је термин *оштећеник* узео као еквивалент за немачки термин *Beschädigter*.⁴³⁹ Лексему *штетник* бележи и Вуков речник (где се напомиње да се јавља у Црној Гори), али се среће и у Пољичком статуту (у форми *шћетник*). Грађански законик Србије (§

⁴³⁷ Бојовић 1992, 120.

⁴³⁸ Бојовић 1992, 112.

⁴³⁹ Мартиновић 1958, 204.

817, 825) користи термине *оштетитељ* и *оштећени*, а савремено законодавство термине *штетник* и *оштећени*.

Током читања нацрта Законика Одбор је расправљао и о терминима за означавање узрока настанка штете. Прво је констатовано да је прихватљив термин *ризик* (лат. *periculum rei*, франц. *le risque*, нем. *die Gefahr*), док Грађански законик Србије (§ 658. ГЗС) користи термин *опасност*. Закључено је такође да уместо термина *удес* треба узети термин *случај*, па је тако усвојен и термин *случајна штета*. С тим у вези усвојен је и термин *неодољива сила* (лат. *vis major*, франц. *la force majeure*), који су прописи Краљевине Србије (§ 245а, тач. 2. Закона о грађанском поступку Краљевине Србије) називали *неодољив догађај*. Савремено законодавство за овај институт користи термин *виша сила*.

Приликом првог читања нацрта Законика одлучено је да се усвоји термин *прекомјерни немар* (лат. *culpa lata*, франц. *la faute, lourde*, нем. *das grobe Versehen*),⁴⁴⁰ који је касније преименован у *крупни немар*, да би на предлог књаза Николе био коначно усвојен термин *крајњи немар*.⁴⁴¹ Термин *крајња немарност* у исто време употребљена је у *публицистичи* („Бршљан, лист за забаву, поуку и књижевност“, Београд, 1885). Овај институт Грађански законик Србије (§ 819) назива *крајње небрежење*, а савремено законодавство (Закон о облигационим односима) *крајња непажња* или *груба непажња*.

Генеза дублета *доцња* и *одвлака* (лат. *mora [solvendi vel accipiendi]*, франц. *la démeure*, нем. *die Verzögerung* или *der Verzug*) била је такође нешто дужа. Приликом првог читања нацрта Законика Одбор је констатовао да се за овај институт узме термин *задоцњење* или *одоцњење*, а Богишић је записао да се њему овај други термин „боље допада“.⁴⁴² Приликом другог читања Законика фигурирао је термин *доцња*, али су чланови Одбора из Црне Горе били мишљења да је од њега бољи израз *задоцњење* „јер је свакоме разумљивије“.⁴⁴³ И у завршници другог читања Законика расправљало се о алтернативним терминима *задоцња*, *доцња*, *доцњење*, *повлака*, па је „нађено да је најбоље *доцња*, *доцнити*, који *задоцни*“. У свом писму К. Војновићу Богишић каже да је термин *доцња* или *одвлака* сâм сковао, а да у народном језику постоје глаголи *доцнити* и *одвлачити*, „али субстантива нема, има само одвлачење“. Затим додаје да *одвлачник* долази од *одвлака* и закључује: „Као што је *одвлака* моја формација, коју

⁴⁴⁰ Бојовић 1992, 104.

⁴⁴¹ Бојовић 1992, 177.

⁴⁴² Бојовић 1992, 104.

⁴⁴³ Бојовић 1992, 169.

нијесам сретао ни у законима ни у правника, тако је и *одвлачник*.⁴⁴⁴ Термин *одвлака* забележили су ипак знатно раније речници: Белостенчев, Јамбрешићев, Хабделићев, Стулићев и Даничићев, а јавља се и у *Мопи-menta serbica* и књижевним делима: Мирка Боговића (1856), Матије Бана (1891) и Јосипа Драженовића (1901).

За овај институт Грађански законик Србије (§ 823, 889) користи термин *задоцњење*, а савремено законодавство термин *доцња*, док се лице коју пада у доцњу дефинише описно.

2. ЗАКЉУЧЦИ

На основу претходне анализе и упоредног прегледа правних термина Општега имовинског законика и термина у правним споменицима и савременом законодавству могу се извући следећи закључци:

1. Врло је мало термина из области имовинског права у савременом законодавству који немају упоришта у српском терминолошком наслеђу, односно које није користио неки од три коментарисана правна споменика — Општи имовински законик, Грађански законик Србије и *Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике*.

2. У савременом законодавству не среће се више десетак термина који су били коришћени у Општем имовинском законнику, Грађанском законнику Србије и *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике* (у сва три правна споменика или у неким од њих). То су пре свега они термини који означавају ишчезле правне институте, као што су термини *Кућа* или *кућна заједница* и *кућни старјешина* или *старешина Куће* из Општега имовинског законика (њихови су еквиваленти *задружна кућа* или *задруга* и *старешина куће* или *старешина задруге* из Грађанског законика Србије). Уместо ранијих термина за преостале правне институте из ове групе у савременом законодавству користе се:

а) или потпуно другачији термини: уместо *благодонаравље* или *благодонаравије* — термин *морал*; уместо *пријамник* или *пријамник права* — термин *правни следбеник*; уместо *куповина на почек* — термин *продаја са оброчним отплатама цене*; уместо *испис* или *исписање* код хипотеке — термин *брисање хипотеке*;

б) или структурално слични термини: уместо *промјена/промена* — термин *размена*; уместо *закупник* — термин *закупац*;

в) или уместо раније коришћених термина (*давалац у наруч* и *узималац у наруч* из Општега имовинског законика; *господар ствари дате у наруч* и *послугопримац* из Грађанског законика Србије; *узималац у по-*

⁴⁴⁴ Мартиновић 1958, 202, 203.

суду, посудовник, *posudovnik*, *tko što uzima i parič* из Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике) — савремени пропис описно дефинише дати појам.

3. Постоји тридесетак термина који су заједнички савременом законодавству и Општем имовинском закону, а нема их у Грађанском Закону Србије и *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике*, па се основано се може претпоставити да су то оригинални термини Општега имовинског закона који су продрли у савремено законодавство. То су термини:

- савр. *ништави уговор* (ЗОО); *ништави уговор* (чл. 567, 918. ОИЗ ЦГ);
савр. *прилог уговору* (ЗОО); *приложје к уговору* (чл. 936. ОИЗ ЦГ);
савр. *рушљивост уговора* (ЗОО); *рушљивост уговора* (чл. 916. ОИЗ ЦГ);
савр. *рушљиви уговор* (ЗОО); *рушљиви уговор* (чл. 916, 918. ОИЗ ЦГ);
савр. *заблуда* (ЗОО); *заблуда* или *погрешка* (чл. 521, 911, 912, 945. ОИЗ ЦГ);
савр. *приговор* (ЗОО); *приговор* (чл. 285. ОИЗ ЦГ);
савр. *ризик* (ЗОО); *ризик* (чл. 543, 932. ОИЗ ЦГ);
савр. *доцња* (ЗОО); *одвлака* или *доцња* (чл. 543, 545, 546, 548, 922. ОИЗ ЦГ);
савр. *претња* (ЗОО); *пријетња* (чл. 518, 523, 908, 909. ОИЗ ЦГ);
савр. *одложни услов* (ЗОО); *одложни услов* (чл. 568, 940. ОИЗ ЦГ);
савр. *случај* (ЗОО); *случај* (чл. 931. ОИЗ ЦГ);
савр. *подзакуп* (ЗОО); *пренајам* или *подзакуп* (чл. 285, 878. ОИЗ ЦГ);
савр. *накнада*, *најамнина* (ЗОО); *најмовина* (чл. 276. ОИЗ ЦГ);
савр. *пребијање потраживања* (компензација) (ЗОО); *пребијање дуга* (чл. 385, 615–619, 949. ОИЗ ЦГ);
савр. *сједињење обавеза* (конфузија) (ЗОО); *слијевање* или *сједињење дуга* (чл. 620, 860. ОИЗ ЦГ);
савр. *задужбина* (ЗЗФФС); *заклада* или *трајна задужбина* (чл. 755–760, 763–766. ОИЗ ЦГ);
савр. *добит*, *добитак* (ЗОО); *добитак* (чл. 688, 726, 745, 891, 924. ОИЗ ЦГ);
савр. *штетник* (ЗОО); *штетник* (чл. 572. ОИЗ ЦГ);
савр. *старатељство* (ПЗС); *старатељство* (чл. 653–655, 660, 670–672, 960. ОИЗ ЦГ);
савр. *старалац* (ПЗС); *старатељ* (чл. 644–646, 648, 653, 664, 960, 961. ОИЗ ЦГ);
савр. *штићеник* (ПЗС; ПЗЦГ); *штићеник* (чл. 673, 960, 962. ОИЗ ЦГ);
савр. *непокретно добро*, *непокретност*, *некретнина* (ЗОСПО); *непокретно добро* (чл. 56, 57. ОИЗ ЦГ);
савр. *повласно добро* (ЗОСПО); *повласно добро* (чл. 853. ОИЗ ЦГ);
савр. *послужно добро* (ЗОСПО); *послужно добро* (чл. 853. ОИЗ ЦГ);
савр. *давалац залоге* (ЗОО); *давалац залоге* (чл. 179. ОИЗ ЦГ);
савр. *право прече куповине* (ЗОО); *право прече купње* (чл. 49–52, 57, 58, 60, 64, 107, 254–256. ОИЗ ЦГ);
савр. *тржишна цена* и *текућа цена* (ЗОО); *тржна* (пазарска) *цијена* (чл. 223. ОИЗ ЦГ);
савр. *губитник опкладе* (ЗИС); *губитник оклада* (чл. 476. ОИЗ ЦГ);

савр. *добитник* *опкладе* (ЗИС); *добитник* *оклада* (чл. 476. ОИЗ ЦГ); савр. *обезбеђење дуга* (ЗОО); = *обезбједа* (*сигурност*) *дуга* (чл. 174, 864. ОИЗ ЦГ).

4. У савременом законодавству постоји мања група термина којих је било или у Грађанском Законику Србије или у *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике* (или пак у оба ова правна споменика) — а нема их у Општем имовинском законуку. Уместо тих термина Општи имовински законик користио је као еквиваленте за те правне институте следеће термине: *застава*, *рукодавалац*, *повјереник*, *презалога*, *већинак* (или *добит*), *давалац у закуп*, *намјењеник* или *наречени примац*, *оставилац* или *давалац на оставу*, *хранилац ствари*, *запрјета располагања имовином*. То су такође оригинални термини Општега имовинског законика, којима треба додати и дублете из Законика: *пренајам*, *задавак*, *рукодаће*, *влаштина*, *држина*, *куповина на обид*, *зло лукавство*, *дружина*, *дружински послови*, *привола* и др. Чињеница да се ти термини не користе у савременом законодавству, — а нису се користили ни у Грађанском законуку Србије ни у *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике*, — говори о њиховој слабој виталности у правној пракси. Како нису надживели Општи имовински законик, постали су *терминолошки историзми*.

VI. КАРАКТЕР НОРМИ И СИСТЕМАТИКА ОПШТЕГА ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА

Као што се трудио да образложи „вањске границе“, односно „границе предмета“ Општега имовинског законика,¹ о чему је раније било речи, Богишић је објаснио и „унутарње границе“, односно „садржај“ Законика, као и „распоред наређења“ (одредаба) у Законику. О томе је подробно писао у незавршеној расправи *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* и у мањој објављеној расправи *Поводом Црногорско-га грађанског законика. Неколико ријечи о начелима и методу усвојеном при изради. Писмо једном пријатељу*.²

Закључујући разматрање „вањских граница“ Општега имовинског законика, Богишић у расправи *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* каже:

„Према томе, у наш ће Законик ући ове групе:

а) Уводна општа наређења и правила о законима. Овђе ће доћи и правила међународнога приватног права и то у обиму који одговара садањем развоју међународног имовинског саобраћаја.

б) Правила о такозваним носиоцима или субјектима права (*jus personarum*).

с) *Externa* обитељских закона, т. ј. она група правила имовинско-домаћих која највише интересује вањски свијет и општи имовински саобраћај. Исто тако и *externa* старатељства свих врста.

¹ Уп.: Богишић 1967, 63–84, Богишић 1986, 194–198, Богишић 1998, 412–416, Богишић 2004б, 9–14.

² Уп.: Богишић 1967, 83–100, 107–118, Богишић 1986, 198–199, 201–203, Богишић 1998, 416–417, 418–421, Богишић 2004б, 14–16, 17–19.

д) Тварна права, у која ће ући и материјална правила заставе и хипотеке.

е) Обвезе, у којима ће доћи не само општи дио уговора, него и правила различним њиховим врстама.

ф) Објасњења, одређења и допуне ка цијелом законикѹ.³

Тиме је Богишић заправо дефинисао укупну материју (садржај) Законика, одредио карактер његових норми и дао контуре распореда одредаба. Он даље напомиње да под „унутарњим границама“ разуме „масу предмета који ће ући у поједине већ означене дијелове његове, као и правила појединих предмета“. Као „темељна правила“ истиче:

„а) Најприје дијељење група по њиховој вишој или мањој сродности [...].

б) Ми смо се старали да гдје год је могуће било, уколико то није пријечило претходна правила, да поставимо на предња мјеста предмете који су по својој природи и честини барем у своме општем појму познатији народу, да би тако служили као уводом к тому мање или више сродном предмету који је народу мало или нимало познат.

ц) Гдје се никако није могуће било проћи обопштења [уопштавања – М. Л.], па по томе и апстракција, настојали смо вазда да дођу преда њих конкретнија правила, да би тако служила темељем и насловом, те општија апстракција постала већ положајем разумљивија. Гдје год је требало само опћенитијих појмова, постарали смо се да буду кратки, ријетки и учињени у колико је могуће у непосредноме духу.“⁴

Овакав поступак нормирања Богишић је још више конкретизовао у расправи *Поводом Црногорскога грађанског законика* [...] на следећи начин:

„У свијема су законцима сви натписи састављани на школски начин, и имају генералисан смисао посве кратак и апстрактан, што за теоретичаре може бити врло умјесно. У мојем је раду насупрот: ја сам се једнако држао и у овоме већ поменутом правилу, да ваља поступати од конкретнога к апстрактноме, од боље познатог к мање познатоме. По овом правилу натпис, нпр, „права стварна“, која находимо готово у свијема законцима, ваљало би да буде, по моме мишљењу, измијењен на начин, да у њему дође на прво мјесто елеменат, који није риједак ни непознат, како би се затим прешло на опћију идеју. Ја бих то, дакле, уредио на овај начин: *о властитини и другим стварнијем правима*.“⁵

За први, уводни део Законика Богишић каже да није налик на *titre préliminaire* чувеног француског *Code Napoléon*, који је дуго служио као

³ Богишић 1967, 83.

⁴ Богишић 1967, 108.

⁵ Богишић 1986, 204.

узор познијим кодификацијама, па ни општем делу новијих законика, који су рађени под утицајем А. Хајзеа (А. Heise) и Ф. К. Савињија (F. K. Savigny).⁶ Новина је у томе што се општи део, који је обично веома опширан у другим законима и „учевнијим књигама“, у Општем имовинском законуку замењује веома кратким „уводним наређењима“, која само „додирују основна правила предмета“.⁷ Ту су се нашле пре свега одредбе о важењу Законика, о законима на које Законик упућује, о тумачењу закона и о правилима која у добрим обичајима живе. Како је у време доношења Законика Црна Гора била у потпуности међународно призната држава, у уводни део Законика унето је и неколико одредаба међународног приватног права, а том врстом одредаба оскудевало је ондашње законодавство у европским државама.⁸ Богишић је то образложио речима:

„Пошто је неопходно имати обзир и на саобраћај са иностранством, треба да законик буде такав да би могао постати као свеза међу Црном Гором и другим државама, тако да може дати иностранцу појам о законским уредбама Црне Горе, као и Црногорцу могућност да се упозна са општим облицима и правилима права других земаља.“⁹

Како сам каже, Богишић је учинио једну „концесију традиционалној системи“: непосредно после одредаба која се тичу закона, уврстио је и неке општије одредбе о субјектима права.¹⁰

Поред тога, уводни део Законика садржи и одредбе које се односе на месну и стварну надлежност судова, ако и одредбе судскопроцесног карактера, што не изненађује јер Црна Гора тада није имала посебне прописе о судским поступцима (закон о парничном поступку, на пример, донет је тек 1905. године).¹¹

Богишић је посебно образлагао садржину последњег (шестог) дела Законика. А о потреби да се такав део уведе у структуру Законика он је говорио још у свом службеном извештају за 1878. годину,¹² а књазу Николи је замисао први пут образложио приликом сусрета у Бечу у лето 1879. године.¹³ Тај завршни део Законика садржи шира објашњења, одређења и допуне одредаба у првих пет делова Законика и стога има „објасњују-

⁶ Богишић 1967, 109.

⁷ Богишић 1986, 201.

⁸ Веснић 1891[1888], 155.

⁹ Богишић 1967, 45.

¹⁰ Богишић 1986, 202.

¹¹ Вид. Чизмовић 1989.

¹² Црногорски законици III 1998, 385, 390, Богишић 2004, 269.

¹³ Црногорски законици III 1998, 384–389.

ћи“ („објаснидбени“, „дидактички“, „уџбенички“) карактер. С тим у вези Богишић каже:

„Додатни дио *Објасњења, одређења и допуне* што му се садржаја тиче удешен је и распоређен тако да сваки од пет првих раздјела одговара по свом садржају појединима од пет главних дијелова законика. У тим раздјелима није се чинило разлике што је објасњење, што ли одређење, што ли допуна, што је све безразлично и просто текло у форми чланака као што су и они први пет дијелова.“¹⁴

Према томе, садржај шестог дела Законика прожима се са садржајем свих његових претходних делова, а његове су одредбе по правилу опширне. Зато је шести део Законика веома обиман, тако да обухвата једну четвртину укупног текста Законика. Намену овако конципираног завршног дела Законика хвалили су многи истраживачи Богишићевог дела.¹⁵

Богишић је настојао да у „распореду наређења“ (одредаба – М. Л.) Општега имовинског законика примени модерну нормативну технику¹⁶ и тако Законику обезбеди оптималну систематику.¹⁷ У расправи *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* ближе дефинише и начин стилизовања одредаба Законика:

„Поједине уредбе, наредбе и правила законика треба да су така да са стране оних којих се тичу не буду изазивали отпора и непослух, него да би њихов садржај могао ући у народни живот самим својствима унутарњима, а не спољашњом принудом.

¹⁴ Богишић 1967, 114.

¹⁵ Уп. Војновић 1889, 52–59, Веснић 1891[1888], 145–146, 191.

¹⁶ Концептуалним принципима и практичним питањима израде нормативних аката данас се бави посебна научна дисциплина првенствено примењеног карактера – *нормативна техника (номотехника)*. У њеном оквиру говори се и о *систематици нормативних аката*; вид. о томе више у: Вуковић/Вуковић 1981, Зечевић/Јовић 1984, Јелић 1986, Клајн 1988, Луковић 1994б, 2–14.

¹⁷ Систематика Општега имовинског законика може се означити и као његова *форма*, али схваћена у ужем значењу – као језички израз правног акта. Теоретичари права сматрају, пак, да сваки правни акт има (уз садржај) и форму, коју чине три елемента: 1) овлашћење да се донесе одређени правни акт; 2) унапред утврђења процедура по којој се доноси одређени правни акт; 3) телесна радња којом се правни акт споља изражава, а то је пре свега језик. Вид. о томе више у: Лукић/Кошутић 1985, 225, Митровић 1992, 301. Систематика у праву може се посматрати и шире – као начин разврставања права у делове; на пример, сврставање правних норми у правне установе (институте), сродних института у правне гране, сродних правних грана у породице правних грана, породице правних грана у правне области, правних области у правни систем. О томе се говори и литератури о општим појмовима у грађанском праву; уп. *Лексикон грађанског права* 1996, 662–663, Станковић/Водинелић 1996, 1–3, 245.

Што се разумљивости законика тиче, то треба да му је општи садржај тако јасно одређен, предмети разрађени током, језиком и слогом [стилом – М. Л.] изложен да буде приступачан не само судијама и другим стручним људима него и самоме народу у својој цјелини. На тај начин може бити сачувана простота пословног живота, којој не може ништа противније бити колико компликације, празно школско знање, сувишне формалности и мијешање власти.¹⁸

У истој расправи Богишић даље коментарише:

„Ми у прве пет дијелова, гдје законодавац наређује, нађосмо да је боље и достојанственије да су правила управљена к свакоме у опште *ко би...*“ итд. Пријенос на одређене замјенице уведен је кад-кад тек у објасњујућем дијелу, тако гдје законодавац подучава, и то тек у форми другог лица једноброја, а к томе тек гдје нам се чинило да то боље пристаје природи предмета који се објашњује.

Али има неких категорија правила које не трпе већ по својој природи *prolixité*. Шта више, да би биле разумљиве, да би се могле памтити и другоме приопћивати на памћење, треба да су кратке. Шта више, оне треба да имају извјестан ритам као и пословице. То су такозване сентенцијалне изреке. Ми их намјестисмо гдје им мјеста нађосмо у самоме тексту, т. ј. у прве пет дијелова законика (напр. у првоне чланку уговора о јемству). Али, последњи раздио дијела објасњења, тј. *regulae juris* и не садрже друго до таква правила крајње краткоће.

Кад је год могуће било додата је и каква пословица. А и новопостављеним правилима пође за руком дати и ритам, који имају често праве пословице.¹⁹

За називе највећих целина у Законнику Богишић није узео оне који су били уобичајени у европској легислативи: *књига* и *глава* (што потиче још од Римљана: *liber* и *caput*).²⁰ Уместо назива *књига* употребио је назив *дио* јер „[...] под књигом народ разумије нешто особиту свеску, као сав законик (грађански)“; а термин *глава* (иако се користио у црквеним књигама — на грчком и латинском језику — за означавање једне целине текста) „опет за народ има значење нечега *главнога, начелног*“, па га је заменио термином *раздио*.²¹ Целине унутар једног *раздијела* Богишић је означио термином *подраздио*, с тим што што занатан број *раздијела* у Законнику није подељен на ове уже целине.

Основну целину у Законнику по Богишићевом схватању чини *чланак*. За *чланак* Богишић каже да у сваком закону представља „мјерну једи-

¹⁸ Вид. Богишић 1967, 44–45.

¹⁹ Богишић 1967, 124.

²⁰ Даниловић 1988.

²¹ Богишић 1967, 100.

ницу“, јер садржајем треба да се „ограничи на једно правило и језгровит опис предмета“ који се уређује. Сваки *чланак* (осим првог)²² у Законику означен је (уз редни број — арапски) и скраћеницом *Чл.*, а не ознаком за параграф (§), како је то у Грађанском Законику Србије и Аустријском грађанском законуку. Општи имовински законик има 1031 члан (иако је незнатно измењено и допуњено, друго издање Законака из 1898. године задржало је исти број чланова). Ужу целину унутар *чланка* Законик означава термином *раставак*, а унутар раставка *тачка*.

Да би се добила целовитија представа о садржају, обиму и структури Општега имовинског аконика, што је од значаја и за језичке анализе у овој књизи, треба такође имати у виду број и начин означавања наведених целина у Законику. Није без значаја ни врста штампарског слога код првих издања Законака, јер и то говори о високој нормативној техници која је примењена у изради Законака. Иначе, сва три званична издања Општега имовинског законака (1888, 1898, 1913) штампана су као посебне књиге (књига првог издања имала је 356 страница, заједно с књажевим указом, а ми ћемо овде према њој дати приказ).²³

Законик има шест *дијелова* и сваки је означен речима, које су исписане крупнијим нормалним верзалом: ДИО ПРВИ, ДИО ДРУГИ итд. Поред тога, сваки *дио* има и свој наслов (у посебном реду) исписан ситнијим нормалним верзалом: УВОДНА ПРАВИЛА И НАРЕЂЕЊА; О ВЛАШТИНИ (831) И ДРУГИМ ВРСТАМА ПРАВА УКОРИЈЕЊЕНИХ У СТВАРИ (870) итд.

Сваки *раздио* означен је речју и римским бројем, који су исписани нормалним верзалом: РАЗДИО I, РАЗДИО II итд. Сваки *раздио* такође има наслов (у посебном реду), исписан црним (масним) нормалним курентом: **О течењу влаштине непокретних ствари, О опсегу и заштити влаштине** итд. Број *раздијелâ* унутар појединих *дијелова* законака варира од четири до четрнаест.

Подраздио нема бројчану ознаку, али обавезно има наслов исписан курзивираним курентом: *О потврди судској, О зидању и сађењу* итд. Унутар *раздијела* број *подраздијела* варира од два до дванаест.

Наведени термини за означавање целина у Законику користе се не само у њиховим насловима већ и у одредбама појединих чланова Законака. Поред тога, у насловима првих пет делова Законака дати су у заградама одговарајући чланови из шестог дела Законака, и обрнуто: у насловима *раздијелâ* унутар шестог дела Законака види се на који се од претходних делова Законака тај *раздио* односи. Пада у очи примењени узус да наслови готово свих целина у Законику почињу предлогом *О*: (*О*

²² Изнад одредбе првог *чланка* стоји пуна ознака: *Чланак I*.

²³ Уп. *Богишић 1980*.

законима; *О влаштини и другим врстама права укоријењених у ствари, О куповини и о другим главнијим врстама уговора* итд.), тако да су наслови заправо предлошко-падежне (локативне) синтагме, а као узор не треба искључити српско средњовековно законодавство, које је Богишић познавао. Изузетак је из логичких разлога учињен само у овим случајевима: у наслову *Дијела првог (Уводна правила и наређења)*, у наслову *Дијела шестог (Објашњења, одређења, допуне)* и у насловима *раздијела* у саставу *Дијела шестог*, који пак (с обзиром на њихов „објасњујући“ карактер) почињу синтагмом *Поглавито к (Поглавито к влаштини и к другим врстама права укоријењених у ствари (Дио други); Поглавито ка куповини и к гланијим врстама уговора* итд.).

Ради целовитости приказа цитираћемо све наслове наведених ширих и ужих целина у Законнику, и то истим типом слога какав је употребљен у књизи првог издања Законика.²⁴ Ради економичности и прегледности овог приказа било је неопходно наслове *дијелова* и *радијела* дати одмах иза речи, односно цифре која означава њихов редослед у Законнику. Поред тога, интерпункција је прилагођена континуираном цитирању наслова, с тим што су заграде унутар самих наслова оригиналне јер представљају део наслова (као и речи унутар заграда, које су заправо терминолошки дублети).

ДИО ПРВИ, УВОДНА ПРАВИЛА И НАРЕЂЕЊА;

РАЗДИО I, **О законима**;

РАЗДИО II, **О имаоницима (801)**;

РАЗДИО III, **О имовини и њеној заштити**;

РАЗДИО IV, **О држини или посједу (811)**.

ДИО ДРУГИ, О ВЛАШТИНИ (831) И ДРУГИМ ВРСТАМА ПРАВА УКОРИЈЕЊЕНИХ У СТВАРИ (870);

РАЗДИО I, **О течењу влаштине непокретних ствари**: *О потврди судској, О зидању и сађењу, О прирасту без човјечјег дјела, О одржају (845), О праву прече купње међу ближиком, те о границама стјецања непокретних добара*;

РАЗДИО II, **О течењу влаштине покретних ствари**: *О предаји у држину (839, 840), О прекретају ствари, њиховој помјеси или спојидби, О заузећу пустих ствари, тј. оних којима власника нема (842), О наласку блага и изгубљених ствари, О одржају*;

РАЗДИО III, **О опсегу и заштити влаштине**: *О опсегу, О власничком презуму (833)*;

РАЗДИО IV, **О сувлаштини (832)**;

РАЗДИО V, **О помеђашкој (849) угодби (850)**: *О границењу, О превјеси, О дрвету на граници, О жилама дрвећа, О пролажењу, О води уопште, О*

²⁴ Када се пажљивије погледа *Садржај* на крају ове књиге, види да наслови *дијелова*, *раздијела* и *подраздијела* нису штампани истим типом слова као они унутар књиге, што донекле ремети представу о хијерархији наслова, односно ширих и ужих целина у Законнику.

натапању земаља, О потоцима и сплакама, О зидању, О зиду који здања раздваја, О трошну здању, Завршина правила о помеђашкој угодби;

РАЗДИО VI, О помеђашком послужју (851);

РАЗДИО VII, О уживању (859);

РАЗДИО VIII, О залози (863); РАЗДИО IX, О подлогу (864);

РАЗДИО X, О застави (865): *У опште, О упису, О посљедцима уписа, О измјенама у упису, О испису, О јавности заставних књига.*

ДИО ТРЕЋИ, О КУПОВИНИ И О ДРУГИМ ГЛАВНИЈИМ ВРСТАМА УГОВОРА:

РАЗДИО I, О куповини: *У опште, О недостацима (манама) продане ствари, О потражном одузму (874), О неким особитим погодбама при куповини;*

РАЗДИО II, О промјени;

РАЗДИО III, О рукодаћу или зајму: *У опште, О добити или већинку;*

РАЗДИО IV, О наручи или посуди;

РАЗДИО V, О најму ствару у опште (877);

РАЗДИО VI, О најму или закупу (878) земаља: *О земљама којим је годишња закупнина одсјеком одређена, О земљама даним у наполицу, на трећину и уопште за неки дио рода;*

РАЗДИО VII, О животињи даној у наполицу, под кесим, на изор;

РАЗДИО VIII, О најму службе и радње;

РАЗДИО IX, О радњи и помоћи на узајмицу и без узајмице;

РАЗДИО X, О најму радње одсјеком (880);

РАЗДИО XI, О пријеносу;

РАЗДИО XII, О остави (881): *О неким особитим врстама оставе;*

РАЗДИО XIII, О повјери или пуномоћју (883): *У опште, О престајању повјере, О дјејству повјере према осталоме свијету;*

РАЗДИО XIV, О простој (885) удрузи (886) (ортаклук): *Састав удруге, О вези удруженика међу се, О везама и додирима с осталим свијетом, О престајању удруге;*

РАЗДИО XV, О супони (892);

РАЗДИО XVI, О спрези (893);

РАЗДИО XVII, О јемству: *У опште, О међусобим додирима јемца и дужника, О јемцима; о јемчевом јемцу; о одговорнику за јемчеву штету;*

РАЗДИО XVIII, О нагодби;

РАЗДИО XIX, О игри и окладу; РАЗДИО XX, О дару (896–898).

ДИО ЧЕТВРТИ, О УГОВОРИМА (905) У ОПШТЕ, КАО И О ДРУГИМ ПОСЛОВИМА, ДЈЕЛИМА, ПРИЛИКАМА ОД КОЈИХ ДУГОВИ (900–902) ПОТЈЕЧУ;

РАЗДИО I, О постојању уговора: *О углави, О уговорницима, О предмету, т. ј. о томе о чем је уговор, О недостацима у вољи уговорника;*

РАЗДИО II, О вршењу уговора; РАЗДИО III, О посљедицама неизвршења или неисправна извршења уговора;

РАЗДИО IV, О особитим одредбама или углавцима који могу бити у уговору: *О капари, о одустаници и о уговореној тегиби, О самокупности (937), О условима (939);*

РАЗДИО V, О дуговима који долазе од недопуштених дјела, а уговора се не тичу (930);

РАЗДИО VI, О дуговима који потјечу од различитих послова, дјела и прилика (794): *О обећању које се огласом чини; О незвану вршењу туђих послова (947), О дуговима од неоправдана кориштовања туђим;*

РАЗДИО VII, **О пренашању дугова:** *О уступању дужитељског права, О примању на се туђега дуга;*

РАЗДИО VIII, **О престајању дугова:** *О намиру у опште, О пребијању (949), О слијевању дуга и дужења, О опроштају, О прометнућу, О немогућству извршења, О застари (950).*

ДИО ПЕТИ, О ЧОВЈЕКУ И О ДРУГИМ ИМАОНИЦИМА (801),
КАО И О СВОЈЕВЛАСТИ (953) И УОПШТЕ О РАСПОЛАГАЊУ
У ИМОВИНСКИМ ПОСЛОВИМА;

РАЗДИО I, **О људима пунољетним и потпуно својевласним;**

РАЗДИО II, **О малољетницима и о старатељству над њима;**

РАЗДИО III, **О људима нездрава ума и о расипницима, као и о старатељству над њима;**

РАЗДИО IV, **О старатељству одсутних, тамничарâ, удовица, пустоши, као и о старатељству пригоде ради;**

РАЗДИО V, **О трајању човјечег имаоништва, особито о изјави о смрти;**

РАЗДИО VI, **О домаћој заједници;**

РАЗДИО VII, **О племену и братству, о сеоској и варошкој општини;**

РАЗДИО VIII, **О црквама, манастирима и другим њима сличним уредбама вјере;**

РАЗДИО IX, **О држави;**

РАЗДИО X, **О друштву имаонику:** *О постојању друштва, О радњи друштва, О престајању друштва;*

РАЗДИО XI, **О заклади.**

ДИО ШЕСТИ, ОБЛАШЊЕЊА, ОДРЕЂЕЊА, ДОПУНЕ

РАЗДИО I, **Поглавито к уводним правилима и наређењима (Дио први):** *О називу и садржају Законика, О законима и правилима у опште, О узајамној примјени земаљских и иноземних закона, О имаоницима, О стварима у имовини, О држини или посједу;*

РАЗДИО II, **Поглавито к властини и к другим врстама права укоријењених у ствари (Дио други):** *О властини уопште, О начинима којима се стјече властина, О помеђашкој угодби и послужју, О залогу (залога, подлог, застава), О разлици у природи стварних и дуговинских права;*

РАЗДИО III, **Поглавито ка куповини и к главнијим врстама уговорâ (Дио трећи):** *О куповини, О рукодаћу и наручи, О различним врстама најма, О остави, О повјери, О простој удрузи, О супони и спрези, О јемству, О дару;*

РАЗДИО IV, **Поглавито к уговорима у опште, као и к другим дјелима, послима, приликама од којих дугови постају (Дио четврти):** *О дуговима у опште, О уговорима и недостацима уговарања, О вршењу уговора и посљедицама неизвршења, О особитим одредбама у уговору, О дуговома који потјечу од недопуштених дјела и од различитих послова и прилика, О престајању дугова;*

РАЗДИО V, **Поглавито к правилима о човјеску и о другим имаоницима, као и о својевласти и уопште о располагању у имовинским пословима (Дио пети):** *О имаоништву, О личним имаоницима у опште, О старатељству, О Кући, или домаћој зједници, и о другим неличним имаоницима;*

РАЗДИО VI, **О неким врстама доказа у имовинским пословима;**

РАЗДИО VII, **О мјерењу и рачунању времена у имовинским пословима;**

РАЗДИО VIII, **Неке заокљачке (правничке) изреке и поставке које, и ако не могу закона ни преиначити ни замијенити, могу му, ипак, објаснити разум и смисао.**

На основу свега изложеног, може се закључити да у материјалном погледу одредбе Општега имовинског законика нису само имовинског карактера.²⁵ Мањим делом Законик садржи такође:

а) одредбе о важењу Законика, о законима, тумачењу закона и о правилима која у добрим обичајима живе (чл. 1–4);

б) одредбе међународног приватног права: чл. 5–9. утврђују се имовински послови *иностранца* и примена *иностраних закона* (*иноземних закона*) и *међународних уговора*, као и примена начела *узајмице Црногораца и иностранаца* (познато начело реципроцитета у међународном праву — М. Л.); чл. 786–800. ближе се разрађује *узајамна примјена земаљских и иноземних закона*;

в) одредбе које се односе на месну и стварну надлежност судова (*Велики Суд, Окружни Суд, Капетански Суд, инострани суд*: чл. 19, 28, 197, 647, 653, 795, 796, 963) и одредбе судскопроцесног карактера (чл. 17, 19–21, 26–34, 78, 103, 198, 220, 473, 612, 634, 647, 653, 722, 742, 781, 782, 821, 834, 841, 871, 923, 925);

г) одредбе које представљају „срећан прелаз између приватног (имовинског) и кривичног права“ (чл. 73, 91, 100, 101, 167, 473, 474, 578, 579, 871).²⁶

Овакав карактер одредаба Општега имовинског Законика учинио је још разноврснијом његову терминологију.

²⁵ Вид. о томе више у *Веснић 1891[1888]*, 154–171, 191.

²⁶ *Веснић 1891[1888]*, 171.

VII. ГРАФИЈА И ПРАВОПИС ЗАКОНИКА

Сва три званична издања Општега имовинског законика (1888, 1898, 1913. године) штампана су Вуковом ћирилицом од 30 графема.

Примењени правописни (ортографски) узуси у тексту Законика почивају на вуковском фонолошком начелу, али са изузецима и карактеристикама о којима ће даље бити речи.

1. ПИСАЊЕ ВЕЛИКОГ СЛОВА

Велико слово пише се и у оним случајевима за које савремена правописна норма налаже писање малог слова:¹

а) при означавању поглавара државе:

*У томе неће имати никаква преимућства ни сам **Владалац** [чл. 11]; моћи ће то право стећи још само онај иностранац коме га **Владалац** сам нарочито удијели [чл. 64]; У свакоме случају, ипак, да би одлуке такве врсте законито извршиле биле, треба да их **Владалац** потврди [чл. 765];*

б) код двочланих назива институција великим словом пише се и други члан назива:

*Државни је **Савјет** једино овлаштен удјељивати имаоничко право друштвима која га за то замоле. [чл. 724]; Сваку преиначу у уставу имаоничког друштва треба дати на потврду **Државноме Савјету** [чл. 730]; **Министарство** ће **Правде**... издати наредбу [чл. 9];*

в) кад се именица *власт* односи на какву општу државну или црквену институцију:

¹ Уп. Пешикан 1993, 49, 67, 76.

*Не јави ли се губилац за три године, од дана ког је о нађеној ствари било јављено мјестној **Власти** [чл. 89]; По томе, о злочинима за које судска Власт сама од себе одређује казну, законите нагодбе бити не може [чл. 473]; прије нег се молба о одобрењу свјетској **Власти** преда, треба да ју је већ одобрила црковна **Власт** [чл. 758]; Потребно је пак пребивање онамо гдје ко треба да живи по наредби закона или **Власти**. [чл. 958];*

г) понекад и именица кућа као општа изнака породичну задругу:

*Домаћа су чељад не само они мушки и женски чланови који су се дома родили, него и они који су као домаћи чланови законито у **Кућу** примљени (на пр. доведене снахе, дјеца узета под своје). [чл. 965]; Кад се, дакле, смрћу каква домаћег чељадета умножи право, на ту скупну кућну имовину, каква другог члана исте **Куће**, јасно је да то умножење, и ако засијеца у његова имовинска права у опште, никако му особином не постаје [чл. 967].*

2. Недоследности у писању при једначењу сугласника по звучности и по месту творбе

2.1. Сугласник *д* испред *п*:

а) најчешће прелази у безвучни парњак *т*, као у што је и у савременој правописној норми, која (заснована на фонолошком начелу) примењује једначење сугласника по звучности:²

*За све остале иностране законе, кад се двоуми о њихову садржају, судови ће **претпостављати** (976) да су једнаци са црногорским [чл. 7]; Ако је уживалац какав нелични имаоник, **претпоставља** се да његово право траје док год сам опстоји [чл. 169]; Кад се не зна од иста колик је чији дио у дугу, **претпоставља** се да су сви дијелови [чл. 562]; Слободно је, ипак, оној страни којој **претпоставка** није по вољи, да докаже [чл. 976];*

б) у два случаја *д* не прелази у безвучни парњак *т*:

*Кад је пак из закона јасно да законодавац не допушта ничијег поговора некој **предпоставци**, тиме се пресијеца и забрањује свако противно доказивање у томе питању [чл. 977]; (на пр. превући ју потезом пера, **надпирати** ју), који показује да она нема више никакве вриједности [чл. 614].*

2.2. Сугласник *д* колебљиво се пише испред *с* и *ш*:

а) *д* најчешће остаје непромењено испред *с*, као у што је и у савременој правописној норми, која примењује ово одступање од фонолошког начела, на коме је заснована:³

² Уп. Пешикан 1993, 144–147.

³ Писање *д* испред *с* и *ш* представља одступање (изузетак) од фонолошког начела једначења сугласника по звучности. Ово одступање, које је утврдио још Вук

судски му је пут отворен [чл. 18]; Тек судском потврдом, признаје закон да властина стечене уговором ствари (836, 837) прелази на стечника [чл. 26]; онај је час заводи у *судски* дневник и биљежи [чл. 29]; назначити *судским* путем дужитељу вријеме [чл. 462]; оно правило које се држи и које влада у народноме и *судском* животу [чл. 739]; као *надстаратељска* Власт [чл. 197]; Ту изјаву пунољетства врши *надстаратељска* Власт [чл. 638];

б) *д* прелази у безвучни парњак *т*:

да ће друга страна *отступити* од уговора [чл. 548]; она не може више *отступити* од уговора, ако на то и други уговорник не пристане [чл. 552]; али се свакако може назвати несталим онај *отсутни* о коме нема више ни гласа ни трага (679, 680)[чл. 959];

в) група *дс* стапа се (контрахује) у *ц*:

Закон повлађује оне игре и окладе који кријепе тјело и ум *љуцки* [чл. 477]. *равилима* благонравља и поштења називљу се, у овоме Законику, она *правила* обичне *љуцкоте* [чл. 785].

г) *д* најчешће остаје непромењено испред *ш*, као у што је и у савременој правописној норми:

онако како *их* је тај *предиаственик* његов носио [чл. 61]; у колико га је заузимао намирени дужитељ, његов *предиаственик* [чл. 213]; *Предито* наступи вријеме натапању, сви власници земаља којих се посао тиче бирају [чл. 132]; Али опет, кад је проста удруга састављена и *радишта* другог [чл. 886];

д) у једном случају *д* прелази у *т* испред *с*:

убројити и оно вријеме држине пређаших ималаца, његових *претиаственика* [чл. 846].

3. ПИСАЊЕ ДЕНТАЛА *д* И *т* ИСПЕД АФРИКАТА *ц* И *ч*

Дентали *д* и *т* пишу се испед африката *ц* и *ч*, првенствено у плуралу именица са суфиксима *-дак*, *-дац* и *-так*, док се у савременој правописној норми ови дентали губе:⁴

Ако ли *доходци* не покривају дуга [чл. 104]; *доходци* од ствари ... треба да се потпуно уживаоцу предају [чл. 165]; или јој се *доходци* умноже [чл. 825]; У такоме је случају *судцу* поступати по ономе што је наређено у чланку [чл. 771]; правда и правица постају за *судца* непосредним извором [чл. 782]; У пословима за које се не би нашло правила ...у *додатцима* њего-

Карацић (а очигледно је било познато В. Богишићу), и данас се примењује у правописној норми (уп. Пешикан 1993, 144–145).

⁴ Уп. Пешикан 1993, 150–151.

вим [чл. 2]; кад се дотадашњи уговор тек допуња тим што се чине неке измјене у његовим узгредним углавцима, као: о начину намиривања главнога, о повременом плаћању добити; или му се domeћу какви узгредни **додатци** [чл. 948]; Рокови се, као и **почетци** и **завриетци** појединих размака времена, броје не од тренутка до тренутка, него од дана до дана [чл. 980].

4. ПИСАЊЕ СУГЛАСНИЧКЕ ГРУПЕ *СТН*

Сугласничка група *стн* пише се у придевским наставцима, док се у савременој норми упрошћава у *сн*:⁵

јесу ли уговорници **властни** били уговора главити [чл. 30]; **мјестна** ће Власт наредити како да се чува [чл. 89]; према **мјестноме** обичају од каква тежачког рада [чл. 445]; и сам **несвојевластни** уговорник, кад стане на потпуну својевласт [чл. 504]; У такоме случају, страна која одступа **властна** је искати, да јој друга поврати све [чл. 548]; ако суд, ради особитих узрока, нађе да је тражба **умјестна** [чл. 573].

5. ПИСАЊЕ ЗНАКА ЗА ДУЖИНУ

а) У генитиву множине самогласник на крају речи редовно се пише са знаком за дужину:

Треба, такође да су потпис **странâ** и **свједокâ** обавјерени [чл. 199]; н'ако би њену трајању врло замашних **запрекаâ** било [чл. 454]; Кад један од **одговорникâ**, ради самокупности (572), намири штету преко свога дијела може тражити од осталијех накнаду [чл. 573]; кад се год прекине заста-ра према једноме од **дужникâ**, прекинута је и према свима осталима [чл. 951]; обавјерени пријепис свијех **прилогâ** уговора [чл. 32]; има **разредâ** људи којима се крати имаоништво неке одређене врсте непокретних добара [чл. 953]; Рокови се, као и почетци и завриетци појединих **размакаâ** времена [чл. 980].

б) Знак за дужину пише се и код хомонима ради разлучивања значења, као у паровима: именица **сâд** и прилог **сад**, именица **мла̂д** и придев **млад**:

Ако ли је то учинио онај чије је дрвеће, власник земље може ... задржати **сâд** [чл. 39]; па раздијеливши је на струке (**мла̂д**, овце, козе, волове и т.д.) свакој струци поставе по пастира, те их све уједно отпреме на пашу, гдје сав гној од помијешане стоке бива за супоничку заједницу. [чл. 892].

⁵ Уп. Пешикан 1993, 151–152.

6. ОЗНАЧАВАЊЕ КРАТКОСИЛАЗНОГ АКЦЕНТА

а) У тексту Указа и у првом члану Законика означава се краткосилазни акценат у неким облицима глагола *стати*:⁶

*Дне 1⁰² јула 1888, овај ће „Општи имовински Законик” на снагу **стати** [чл. I Указа]; Указ којим се овај Законик (767-770) поставља (771) одређује и дан у који ће на снагу **стати** [чл. 1]; Закони пак који му се буду додавали, ради допуне или преинаке (774), **стајаће** на снагу тридесети дан после проглашења [чл. 1].*

б) У одредби каснијег члана (чл. 771) Законика краткосилазни акценат се не означава код глагола *стати*:

*У осталом, да би и постављени закон могао на снагу **стати**, треба свакако да је већ проглашен [чл. 771].*

7. УПОТРЕБА АПОСТРОФА

а) Крњи облици речи типа *између* пишу се с апострофом:
*нико **измеђ’них** не уздаје вишу цијену [чл. 50].*

б) С апострофом се пишу и контраховани облици бројева:

*Пошто се тако прва **четр’** дијела баве највише имовином, т. ј. имовинским послима и приликама [чл. 770]; Тај повраћај бива ... **дваес’** франака, шест мјесеца пошто се откаже једну годину након отказа [чл. 258]; Петар има право тражити од Павла **пет стотин’** франака [чл. 784].*

в) Међутим, крњи облик радног глаголског прилога (који се користи само у једном случају) пише се без апострофа:

*Правило је да се и зачето дијете, — **претпостављајућ** да ће се живо родити, — сматра као и рођено [чл. 956].*

г) При писању елиптичног облика синтагме (везника) *но ако* (са значењем „осим ако“) одсутност вокала региструје се апострофом:

*Ако је једна страна таком непоштенем пријеваром навела другу на уговор таки уговор не везује преварену страну, **н’ако би** га сама нарочито признала [чл. 519]; то му се тврђење неће примити, **н’ако би**, према доказима које треба да сам изнесе, или према приликама, очевидно било да је тако [чл. 521]; Али кад је само каква посебна одредба ништава или рушљива, тај се недостатак не простире на сав уговор, **н’ако** без те посебне одредбе не*

⁶ Као што је речено у претходним поглављима, Богишић је формулисао књажев указ при крају штампања Законика, као и први члан Законика, који говори о ступању на снагу Законика. Том приликом он је испољио своју перфекцију означавањем краткосилазног акцента код глагола *стати*, али то није учинио раније кад је срицао члан 771. Законика (који је био одштампан пре књажевог указа и члана 1. Законика).

може да буде [чл. 918]; За штету која се догоди случајем, накнада се не може ни од кога тражити, **н'ако** је друкчије нарочито уговорено било [чл. 931].

д) Апостроф се пише и у примерима *распростр'о*, *умр'о* да би се указало на постојање два слога:

*Ко би на кога зломислено налагао, **распростр'о** лаживе гласове о његову поштењу, пословима, иметку, значају, вјештини и о другим приликама које га се тичу, те му тиме проузроковао имовинску штету, суд ће, према посљедицама тих гласова, омјерити накнаду, а кривац ће је намирити* [чл. 581]; *извиђање које води к изјави да је нестали **умр'о*** [чл. 678]; *У изјави ће се одредити дан од ког треба рачунати да је нестали **умр'о*** [чл. 680]; *Што се кућни старјешина промијени, или што је пријашњи одступио или **умр'о**, тим се према осталоме свијету права и дужности Куће ни у чем не мијењају* [чл. 693].

8. ПИСАЊЕ СКРАЋЕНИЦА

Скраћенице *итд.* и *нпр.* пишу се на другачији начин у односу на савремену правописну норму:⁷

*радници могу преко ње прелазити **и т. д.**; бива да, кад уговорници у истину нешто посве друго чине него што, претварајући се, казују (**на пр.** ради се о дару, а показују као да је продаја), таки уговор треба судити по ономе што се у истину с намјером чини, а не по ономе што се претворно приказује.* [чл. 913]; *Исправа је писмена тврђа, т.ј. изјава или свједоџба да се у истину неки посао углавио (**на пр.** уговор најма), неко дјело свршило (**на пр.** опомена дужнику, отказ даљега најма), или иначе нешто догодило (**на пр.** смрт нечија)* [чл. 972].

9. ПИСАЊЕ РЕДНИХ БРОЈЕВИ КОД ДАТУМА

Редни бројеви код датума пишу се бројком (цифром) с додатком одговарајућег падежног наставка у експоненту:

*Тако на пр. Црногорац који се родио **2⁰²** јануара 1860. г. у 8 часова по подне, стаје, по закону, на пунољетство ончас пошто mine поноћ дана **1⁰²** јануара 1881, и не чекајући за то **8⁰²** часа по подне **2⁰²** јануара* [чл. 980].

⁷ Уп. Пешикан 1993, 297.

10. СПОЈЕНО ПИСАЊЕ НЕКИХ ПРЕДЛОШКО-ЗАМЕНИЧКИХ СИНТАГМИ С КРЊИМ ОБЛИКОМ ЗАМЕНИЦА

Чланови предлошко-заменичких синтагми *на њ* и *за њ* (код којих заменице имају крњи облик) пишу се спојено, а савремена правописна норма налаже одвојено писање:⁸

*Напротив, кад је уговор само рушљив он задржава своју снагу, ако **нањ** не удари ко је властан то учинити [чл. 917]; У уговорима се самокупност никад не претпоставља, него треба да је нарочито углављена; иначе, поједини дужник не одговара, ако је дуг раздјељив, него само за дио који **нањ** пада [чл. 938]; старатељ, или ко иначе над њим таку власт има, треба да **зањ** глави, врши, потврђује имовинске послове [чл. 957].*

11. ОДВОЈЕНО ПИСАЊЕ НЕКИХ ПРИЛОШКИХ И ВЕЗНИЧКИХ СЛОЖЕНИЦА

а) Прилошке сложенице *унапријед*, *уопште*, *уистину* и пишу се у *напријед*, *у опште*, *у истину*, за разлику од савремене правописне норме, која налаже спојено писање:⁹

*Кад је већ **у напријед** био одређен рок намиру, а дужник дуга не намири, он је у одвлаци или доцњи чим узаман истече одређени рок [чл. 922]; Застара је **у опште**, кад вријеме само собом чини да нешто застари [чл. 950]; јасно је да то умножење, и ако засијеца у његова имовинска права **у опште**, никако му особином не постаје [чл. 967]; Вријеме се у имовинским пословима мјери **у опште** онако као што то у календару бива [чл. 978]; Исправа је писмена тврђа, т.ј. изјава или свједоџба да се **у истину** неки посао углавио [чл. 972].*

б) Везничке сложенице *уколико*, *иако* пишу се у *колико*, *и ако*, за разлику од савремене правописне норме, која налаже спојено писање и код ове врсте сложеница:¹⁰

*све може бити у свачијем имању, те прелазити слободно из једнога имања у друго, **у колико** природа, закон или благонравље не забрањује [чл. 15]; Власник ствари накнађује радњу незломислену преокретачу, али само **у колико** је ствар тиме постала за власника вреднија [чл. 68]; у неким државама, на пр., сваки држављанин може бити власником покретне и непокретне ствари сваке врсте, **у колико** је у саобраћају [чл. 953]; Кад је човјек погинуо од нечијег незаконита дјела, **и ако** је за вазда забрањено искати плату за неоцјењиву крв човјечју, — ипак, наслједници су погинулог власни тражити од кривца накнаду трошкова [чл. 578]; **И ако** скупштина има потпуно право мијењати своје изборнике (737), ипак, кад*

⁸ Уп. Пешикан 1993, 116–117, 124.

⁹ Уп.: Стевановић I 1986, 415–420, Пешикан 1993, 114–124, Клајн 2002, 132–139.

¹⁰ Уп. Стевановић I 1986, 425, Пешикан 1993, 114–124, Клајн 2002, 139–140.

она кога од њих мјеста лиши, треба да му друштво намири штету коју је од тога имао [чл. 738]; *јасно је да то умножење, и ако засијеца у његова имовинска права у опште, никако му особином не постаје* [чл. 967].

в) Речца *ли* за појачавање (наглашавање) значења редовно стоји уз везник *ако* на почетку условних (погодбених) реченица и пише се одвојено, што налаже и савремена правописна норма,¹¹ мада је данас оваква употреба речце *ли* сасвим архаична.¹²

Ако ли је молилац већ лишен држине, суд ће наредити [чл. 19]; *Ако ли* је то учинио онај чије је дрвеће, власник земље може [чл. 39]; *Ако ли* га за ту годину власник тражио не буде, тај комад постаје властита господара земље којој је прилегао [чл. 42]; *Ако ли* је, напротив, сам чељаде одредио, бива као да је ствар предана самоме наручиоцу онај исти час ког је томе чељадету предана била [чл. 66]; *Ако ли* овај не би желио имати тако преокренуту ствар, он је може оставити преокретању [чл. 68]; *Ако ли* је зид само једнога сусједа, а други се сусјед жели њиме служити, онај може за то искати накнаду [чл. 139]; *ако ли* је од припаше, тад обојица по пола дијеле [чл. 317]; *Ако ли* дужник не би хтио извршити, тад дужитељ може тражити да му намири штету која отуда потјече [чл. 317]; *Ако ли* се разрјешни услов не испуни, те је већ јасно да се ни испунити неће, тада се таки уговор сматра као да је без икаквог услова углављен [чл. 569]; *ако ли* су сви једнаци у томе, тад ће дијелити воду подједнако [чл. 858].

12. ДЕЛИМИЧНА ПРИМЕНА ФОРМАЛНЕ ИНТЕРПУНКЦИЈЕ

Иако је у начелу примењена логичка интерпункција, повремено се јављају случајеви употребе формалне интерпункције, као у примерима:

тад наручитељ може да је никако и не прими, него да сасвим од уговора одступи [чл. 362]; *У случају какве зломислене пријеваре предузетникове, одређени се рокови застареле броје од дана ког је пријевара откривена* [чл. 366]; *Ослобођује се те одговорности само онда кад се штета догоди с тога, што сам пошиљач није учинио што треба* [чл. 369]; *сва права и начини обезбједе и наплате дуга, које је овај до тада имао, прелазе сами по себи на јемца* [чл. 467]; *Кад у узајамним (920) уговорима, једна страна одвлачи извршење, друга јој може за то назначити путем суда приличан рок* [чл. 548].

¹¹ Уп. Пешикан 1993, 120, 124.

¹² Граматике савременог језика међу везничким сложеницама (сложеним везницима) наводе као примере *кадли*, *камоли*, *неголи*, *некмоли*, *толи* (Стевановић I 1986, 425) и *доли*, а *камоли* (Клајн 2002, 140), а у Речнику САНУ код одреднице *ако* наводи се облик *ако-ли* (Речник САНУ, књ. I, 55).

VIII. ТЕРМИНОЛОШКА ЛЕКСИКА ЗАКОНИКА

1. ОСВРТ НА ТЕОРИЈСКЕ АСПЕКТЕ ОБРАДЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ ЛЕКСИКЕ

Лексикографија и лексикологија код нас су прилично развијене лингвистичке дисциплине.¹ Српска лексикографија је у свом фундаменталном делу задржала све карактеристике традиционалне лексикографије, али по броју, типовима и темпу израде речника ипак заостаје за другим језичким срединама.² Као што смо видели, у велики *Речник САНУ* „од стручних термина унети су они који су ушли у свакидашњи живот и књижевност“.³ У тај широки лексички корпус (тезаурус) само делимично спадају неки ужи корпуси као што су: термилошка лексика, ономастичка лексика, експресивна лексика и сл. Из речника општег карактера изостављају се и *архаизми*,⁴ а међу њима и историјска лексика, која је у лексиколошкој теоријској литератури позната под називом *историзми*.⁵ Речник општег карактера, дакле, „не служи терминологији него се њоме служи, посеже у њене лексичке фондове ради сопственог попуњавања и целовитости“, те се „у томе он битно разликује од енциклопедијског

¹ У литератури која је посвећена лексикографској и лексиколошкој проблематици налазе се и зборници радова: *Зборник 1982*, *Зборник 1984*, *Зборник 1988*, *Зборник 1996*, *Зборник 2002*, те синтетичке монографије као што су: *Дешић 1990*, *Шипка 1998*, *Шипка 2000*, *Гортан-Премк 2004*, *Ристић 2006*, *Драгићевић 2007*, у којима је наведена опсежна библиографија из ове проблематике.

² *Ристић 2006*, 100.

³ *Речник САНУ*, књ. 1, XXXIV.

⁴ Уп. *Милановић 2006*.

⁵ *Радовић-Тешић 1982*, 258, *Станојчић/Поповић 2000*, 180.

лексикона, у коме оно што је из једне струке треба да чини заокругљену целину, способну да делује као сажети стручни приручник“.⁶

У периоду после Другога светског рата настало је неколико речника терминологије у појединим областима, али већини недостаје лингвистички приступ у обради и у њима се не даје довољно података о формама и значењима одредница, због чега им је нормативна и функционална вредност умањена.⁷ Као што смо видели, још се оскудева у термилолошким речницима у области права, а посебно у домену правне историјске лексике.

Терминологија Општега имовинског законика досад је највише привлачила пажњу цивилиста и историчара права због специфичности неких института Законика и особености настанка самог Законика. Поред тога неки термини из Законика продрли су и у савремену правну терминологију и језичку праксу, мада је та чињеница мање позната. Стога је терминологија Законика остала највиталнији слој његовога језичког израза. Поставља се питање може ли се и за један опсежни правни споменик као што је Општи имовински законик изградити *термилолошки лексикон* (*термилолошки речник*), који би на једном месту објединио и објаснио сву терминологију овог законика. Одговор је, наравно, позитиван а такав рад подразумева одређену процедуру. Идентификовање термилолошких проблема у припреми Општега имовинског законика, начина њиховог решавања и упоредни преглед најважнијих термилолошких решења у Законику, чиме смо се бавили у претходним поглављима, — пружају већ солидну основу за такав посао. Тиме смо дубоко зашли у семантичке аспекте ове термилолошке грађе, коју ваља на одговарајући начин класификовати, како би била подобна за даљу правну и лексикографску обраду. Претходно ваља размотрити концептуална питања и теоријске појмове и начела која се тичу такве врсте посла.⁸

У језичком систему један део (подсистем) чини лексички систем. Данас се сматра да је основна (најмања самостална) јединица лексичког система *лексема*, а то је апстракција, тј. сума и именитељ свих реализација (граматичких облика и значења) једне речи.⁹ За конкретну реализацију лексеме најчешће се користи термин *реч*.¹⁰ А речи се могу поде-

⁶ Уп. Пешикан 1982.

⁷ Ћупић 1982, 308.

⁸ Уп. Вуковић 1988, Ћихоњска 1988.

⁹ Уп. Шипка 1998, 22–39, Ристић 2006, 99–100, Драгићевић 2007, 35–36.

¹⁰ Неки аутори употребљавају и термин *морфосинтаксичка реч* желећи да нагласе како је у питању лексемска варијанта у одређеном морфолошком облику, с утврђеном функцијом у реченици и омеђеним значењем; уп. Станојчић/Поповић 2000, 191, Симић/Јовановић I–II 2002, 30–35, Драгићевић 2007, 36.

лити по различитим критеријумима: морфолошком, функционалном и семантичком.¹¹ Примена морфолошког критеријума резултира поделом речи на граматичке врсте (именице, придеви, заменице, бројеви, глаголи, прилози, предлози, везници, речце, узвици),¹² а функционална подела је синтаксичка и разликује речи према функцији коју обављају у реченици (конституентске и помоћне речи).¹³ Семантичка подела, пак, заснива се на примени три ужа критеријума поделе: по способности номинације (именовања), по способности означавања¹⁴ и по способности речи да врши функцију реченичког члана (на пример, именице могу самостално вршити већину функција у реченици).

У лексикон једног језика спадају само самосталне лексичке јединице,¹⁵ а оне могу бити *једночлане* и *вишечлане*.¹⁶ *Једночлане лексичке јединице* су *лексеме* и оне представљају језгро лексикона. Вишечланих лексичких јединица има више типова, а најчешће се наводе три типа: *фразеологизми*, *терминолошке синтагме* и *устаљене фразе*.¹⁷ Фразеологизми и терминолошке синтагме (који се у старијим изворима понекад скупно називају *изрази*)¹⁸ спадају у лексикон, као и лексеме, док су устаљене фразе већ реченице (а не њени конституенти) и зато не спадају у лексикон.¹⁹ Дакле, вишечлана лексичка јединица је час одредница у речнику, час није.²⁰ За истраживање вишечланих лексичких јединица потребне су посебне семантичке процедуре, другачије од оних које су потребне за проучавање једночланих. Стога се при изради једног речника увек поставља питање да ли једна лексема или вишечлана лексичка јединица може

¹¹ Уп. Гортан-Премк 2004, 20–32, Драгићевић 2007, 39.

¹² Уп. Станојчић/Поповић 2000, 76.

¹³ Уп. Станојчић/Поповић 2000, 193.

¹⁴ О разлици између способности номинације (именовања) и способности означавања вид. више у Гортан-Премк 2004, 20–32.

¹⁵ *Несамосталне јединице* као што су префикси (префиксоиди) и уопште морфеми не улазе у лексикон једног језика; уп. Ристић 2006, 100, Драгићевић 2007, 40.

¹⁶ Ристић 2006, 99, Драгићевић 2007, 40. Љиљана Недељков даје преглед и другачијих терминолошких решења за *вишечлане лексичке јединице*, а сама се опредељује за термин *сложена лексема*; вид. Недељков 2002, 244.

¹⁷ Уп. Мршевић 1982, Мршевић 1987, 20–24, Дешић 1984, Драгићевић 2007, 40.

¹⁸ Тако се поступа у *Речнику САНУ*; уп. Драгићевић 2007, 42.

¹⁹ О статусу вишечланих језичких јединица у речнику и другим питањима с тим у вези која су важна за лексикографски рад посебно је расправљано у: Мршевић 1982, Дешић 1984, Николић 2002, Недељков 2002, Драгићевић 2007, 40–42.

²⁰ Драгићевић 2007, 41.

бити *одредница* у том речнику, што представља „понекад тежак први корак у лексикографском раду“.²¹

У лексикону постоји фонд речи који се сматра општим (*општа лексика*). Поред тога, постоје и читави системи назива у појединим струкама (научне дисциплине, гране привреде, друштвене делатности, професије итд.) које називамо *стручним називима* или *терминима* (*терминологишка лексика*) и они су предмет обраде у речницима стручних назива (*терминологишки речници / терминологишки лексикони*).²² Од речи општег фонда термини се разликују у семантици, у типу значења, а у њиховом семантичком садржају само се налази *појам*, без релевантних елемената реализације.²³ Стога сви семантичари, без обзира на разлике у интерпретацији семантичке вредности термина, прихватају становиште да су термини „језички знаци за номинацију специјалних стручних и научних појмова“.²⁴ Утолико термин има и посебне лексичке особине. По својој структури термини такође могу бити *једночлане* и *вишечлане лексичке јединице*.

Термини ипак нису строго одељени од општег лексичког фонда, али у њему имају посебно место.²⁵ Општа реч може служити и некој струци као строго одређен, прецизан и недвосмислен назив, на пример: *дуг* (чл. 900. ОИЗ ЦГ), *Кућа* или *домаћа заједница* (чл. 686. ОИЗ ЦГ). А употреба терминологишке лесеке може се проширити толико да постане део опште лексике, али тиме не престаје њена терминологишка функција, на пример: *крајњи немар* (чл. 928. ОИЗ ЦГ), *старатељство* (чл. 960 ОИЗ ЦГ). То је, дакле, *интерферентан лексички слој*,²⁶ те његово идентификовање представља увек потешкоћу. С обзиром на ове двосмерне токове данас у лингвистици преовладава став да је прихватљивије дефинисање термина као *лексичке јединице у специјалној функцији* него као *специјалне лексичке јединице*.²⁷ Стога при истраживању *терминологишке грађе* једне области истраживања, па и једног конкретног извора — као што је Општи имовински законик — има више оправдања употреба израза *терминологишка лексика* од израза *терминологија*.

²¹ Николић 2002, 49.

²² О појму *термин* и његовим особинама вид. више у Симеон 1969, Мамић 1982, Гортан-Премк 1988, Бабић 1988, Винавер 1988, Перваз 1990, Радић-Дугоњић 1988, Анић 1990, Ђорић 1990, Дудок 1996, Маројевић 1996, Шипка 1998, 128–130, Гортан-Премк 2004, 116–125, Драгићевић 2007, 20–22.

²³ Гортан-Премк 1988, 16.

²⁴ Гортан-Премк 1988, 21.

²⁵ Гортан-Премк 1988, 15.

²⁶ Уп. Мамић 1982, 110, Гортан-Премк 1988, 17, Лаиновић-Стојановић 1996.

²⁷ Дудок 1996, 17.

2. ИДЕНТИФИКОВАЊЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ ЛЕКСИКЕ ЗАКОНИКА

Као што смо рекли, први корак у лексикографској обради термилошке грађе јесте дефинисање *листе одредница*, тј. сачињавање својеврсног *инвентара релевантне термилошке лексике*. У нашем случају поставља се питање шта све треба да се нађе у инвентару термилошке лексике Општега имовинског законика поред **оних термина што смо их разјаснили у претходним поглављима ове књиге**. Да би се то могло проценити, ваља добро познавати појмове и институте Општега имовинског законика, те тако препознати конотацију термина и у лексичким јединицама које припадају општој лексици.

У инвентар термилошке лексике Законика уврстили смо:

- а) једночлане лексичке јединице (*лексеме*),
- б) вишечлане лексичке јединице, и то *термилошке синтагме* и *фразеологизме*.

2.1. Лексеме у термилошкој функцији

Генерално говорећи, термини, — чија је функција везана за номинацију специјалних стручних и научних појмова, — лексемама су репрезентовани у језику: а) углавном као именице (нпр. *парница*, *доцња*, *власник*, *дужник*); б) секундарно као придеви (нпр. *тужени*, *окривљени*, *оштећени*, *малолетни*) и глаголи (нпр. *основати*, *зложити*, *окривити*, *осумњичити*); маргинално као прилози (нпр. *препоручено*, *експресно*, *прећутно*, *изричито*, *мини*, *тахи*).²⁸

Међу „самосталне“ лексеме у функцији термина у овом инвентару нисмо уврстили придеве, прилоге и глаголе,²⁹ јер би то захтевало дефинисање додатних критеријума селекције лексичке грађе и тиме читаву обраду учинило веома сложеном.

Ипак, у поглављу о карактеристикама граматичке структуре Законика ми говоримо: о придевским изразима непотпуног значења *бити дужан/обвезан*, *бити властан/овлаштен*, *бити вољан*; именским изразима непотпуног значења *имати право/подобност*, *ред је*; прилошком изразу непотпуног значења *бити слободно*, као и о прилозима *изречно*, *муче* („прећутно“), *правце* („непосредно“), *нахвалице* („хотимице“, „намерно“), *посебице* („поименично“), *лично* итд., који несумњиво имају термилошку конотацију.

²⁸ *Ђихоњска 1988*, 24, *Гортан-Премк 1988*, 18. У Општем имовинском законик у (чл. 1021) јавља се прилог *муче* у значењу „ћутке“, „прећутно“.

²⁹ Тако поступају и други истраживачи термилошке лексике; уп. *Мамић 1992*.

Поред тога, придеви су чести у саставу вишечланих лексичких јединица које су се нашле у овом инвентару.

Према томе, у овом инвентару именице се јављају начешће као једночлане лексичке јединице (лексеме), на пример: *списохрана* [чл. 32. ОИЗ ЦГ], *пријенос* [чл. 367–375. ОИЗ ЦГ], *преносач* [чл. 368–375. ОИЗ ЦГ]; *стечник* [чл. 835. и 903. ОИЗ ЦГ], *нашалац* [чл. 79, 81, 83, 87, 88, 90. ОИЗ ЦГ], *задужница* [чл. 974, 975. ОИЗ ЦГ]. Неке именице се користе искључиво или претежно у множинском облику, па се и овде наводе у том облику, на пример: *уговорници* [чл. 501–512. ОИЗ ЦГ], *спрежници* [чл. 447–455. ОИЗ ЦГ].

2. 2. Терминолошке синтагме

Терминолошке синтагме у којима је именица главни члан семантичке структуре јављају се у инвентару у следећим модалитетима.

1) Синтагма *придев + именица*

црквена власт [чл. 716, 718, 758, 763. ОИЗ ЦГ]; *тјелесне разлике* [чл. 13. ОИЗ ЦГ]; *државни слуга* [722. ОИЗ ЦГ]; *темељита држина* [чл. 820. ОИЗ ЦГ]; *имаоничко право* [953. ОИЗ ЦГ]; *продана ствар* [чл. 231. ОИЗ ЦГ]; *кућна заједница* [чл. 686. ОИЗ ЦГ].

2) Синтагма *именица + допуна*

Ове синтагме јављају се у инвентару у неколико модалитета:

а) допуна у генитиву без предлога:

разлика вјере [чл. 12. ОИЗ ЦГ]; *слијевање дуга* [чл. 620. ОИЗ ЦГ]; *право имаоничтва* [чл. 675. ОИЗ ЦГ]; *мане продане ствари* [чл. 232–242. ОИЗ ЦГ]; *вршилац друштвеног посла* [чл. 427. ОИЗ ЦГ].

У синтагмама овога типа нису ретке ни глаголске именице: *рачунање времена* [чл. 970–986. ОИЗ ЦГ]; *проглашење закона* [чл. 1, 771. ОИЗ ЦГ]; *тумачење закона* [чл. 4. ОИЗ ЦГ]; *пословање друштва* [чл. 726. ОИЗ ЦГ].

б) допуна у генитиву с предлогом или у неком другом падежу (с предлогом или без предлога):

претпоставка без поговора [чл. 440, 772. ОИЗ ЦГ]; *ствар без господара* [чл. 78. ОИЗ ЦГ]; *веза од самокупности* [чл. 557. ОИЗ ЦГ]; *цијена која долази од лична омиља* [чл. 926. ОИЗ ЦГ]; *повраћај у пређашње стање* [чл. 571, 591, 624, 945. ОИЗ ЦГ]; *судионици у властитини* [чл. 832. ОИЗ ЦГ]; *давалац у наруч* [чл. 876. ОИЗ ЦГ]; *веза од самокупности* [чл. 557. ОИЗ ЦГ]; *друштво на дионице (акције)* [чл. 754. ОИЗ ЦГ]; *право на видик* [чл. 144. ОИЗ ЦГ]; *куповина на почек* [чл. 27, 34, 67, 224. ОИЗ ЦГ]; *најам рад-*

ње на уцјен [чл. 880. ОИЗ ЦГ]; игра на шаха [чл. 477. ОИЗ ЦГ]; приложје к уговору [чл. 936. ОИЗ ЦГ]; јама за гној [чл. 138. ОИЗ ЦГ]; извињење за непознавање закона [чл. 722. ОИЗ ЦГ]; изјава о смрти [чл. 678. ОИЗ ЦГ]; заблуда о суштини [чл. 911. ОИЗ ЦГ]; суђење по правди и правци [чл. 782. ОИЗ ЦГ]; дуг под залогу [чл. 173. ОИЗ ЦГ]; узајмица с држављанима иностраних држава [чл. 8. ОИЗ ЦГ];

вјеџбање оружјем [чл. 477. ОИЗ ЦГ]; запрјета располагања имовином [чл. 637, 658. ОИЗ ЦГ]; предаја ствари знаком [чл. 840. ОИЗ ЦГ]; најам радње одсјеком [чл. 348, 880. ОИЗ ЦГ]; неоправдано користовање туђим [чл. 491, 595–602. ОИЗ ЦГ].

2. 3. Терминолошки дублети

И код једночланих и код вишечланих лексичких јединица у инвентару се појављују у немалом броју двострукости у виду терминолошких синонима, које се означавају и као терминолошки дублети.³⁰ Као што је наведено у ранијим поглављима, Богишић је свесно уносио у законик терминолошке дублете (понегде и по три, четири) остављајући да сама пракса примене Законика покаже који је термин виталнији. Тако се у одредбама *Шестог дијела* Законика (који има „објасњујући“ карактер) јављају и формулације следећег типа:

У д р у ж е њ е је или у д р у г а оно исто што обично народ туђом ријечју зове ортаклук или ортачина [чл. 885. ОИЗ ЦГ]; *Д р ж и н а или п о с ј е д, у смислу и разуму закона, бива кад ти доиста нешто држиш у твојој власти* [чл. 811. ОИЗ ЦГ]; *В л а ш т и н а је, по своме садржају, право најпространије власти коју закон над неком стварју признаје (93). Ко год то право има (које многи и с в о ј и н о м називљу) бива в л а с н и к* [чл. 831. ОИЗ ЦГ]; По томе, у овоме Законику ријеч н а ј а м, кад је говор о стварима, значи то исто што и кирија; *П о в ј е р а је или п у н о м о ћ је уговор којим дајеш коме налог да углави, за те и мјесто тебе, посао* [чл. 883. ОИЗ ЦГ]; *О д в л а к а или д о ц њ а бива кад дужник не узврши, т. ј. не намири, у одређено вријем, оно што је дужан* [чл. 922. ОИЗ ЦГ].

Дакле, у оваквим случајевима се уз лексичке јединице најчешће наводи везник *или*, што је јасан знак постојања терминолошких дублета, а тога има и у одредбама других делова Законика. Стога ћемо и ми у инвентару терминолошке лексике поступати на исти начин, наводећи везник *или* једном или више пута — у зависности од тога колико има дублета. На пример:

намирница или одужница [чл. 613, 975. ОИЗ ЦГ]; *влаштина или својина* [чл. 45, 46, 66, 91, 92, 790, 831. ОИЗ ЦГ]; *држина или посјед* [чл. 18–25, 45, 811–830. ОИЗ ЦГ]; *најам ствари или кирија* [чл. 271–296, 877, 878. ОИЗ ЦГ]; *слијевање или сједињење дуга* [чл. 620, 860. ОИЗ ЦГ]; *имаоничко право, или право имаоништва, или имаоништво* [чл. 675, 953. ОИЗ ЦГ]; *оружење, или удруга, или ортаклук, или ортачина, или друштво*

³⁰ Уп. Гортан-Премк 1988, 19.

[чл. 418–441, 885, 891. ОИЗ ЦГ]; *удруженик* или *друг*, множина: *удруженици*, или *удругари*, или *другови*, или *чланови удруге*; *скупно дружина* [чл. 392, 419, 421, 423, 424, 425, 429, 432, 433, 437, 438, 440, 441, 557, 562, 565, 726, 730, 734, 738, 739, 745, 752, 753, 885, 890. ОИЗ ЦГ].

У одредбама Законика које претходе *Дијелу шестом* дублети се понегде наводе у загради, или у одредбама чланова, или у насловима изнад појединих чланова којима се уређује један институт (што ћемо и ми чинити у цитирању):

јавна обезбједа (сигурност) [чл. 8. ОИЗ ЦГ]; *јавна (народна) потреба* [чл. 16. ОИЗ ЦГ]; *судска забрана (запт)* [чл. 106. ОИЗ ЦГ]; *најам ствари или кирија* [чл. 271–296, 877, 878. ОИЗ ЦГ]; *племенска заједница (комун)* [чл. 709. ОИЗ ЦГ]; *О недостацима (манама) продане ствари* [изнад члана чл. 232. ОИЗ ЦГ]; *О простој (886) удрузи (885) (ортаклук)* [изнад члана чл. 418. ОИЗ ЦГ].

Међутим, има и дублета које не повезују наведени спољни знаци (везник или, заграда), а јављају се у различитим одредбама. Употребљени у датом облику, они сведоче о Богишићевом широком схватању лексичког корпуса *српског језика* (који он назива и *српско-хрватски* и *хрватски* или *српски*):

законодавац [чл. 771. ОИЗ ЦГ]; *законотворац* [чл. 783. ОИЗ ЦГ]; *инострани закони* [чл. 7, 786. ОИЗ ЦГ]; *иноземни закони* [чл. 6, наслов испред чл. 786. ОИЗ ЦГ]; *јемац* [чл. 457, 460–472, 894. ОИЗ ЦГ]; *јамац* [чл. 617. ОИЗ ЦГ]; *црквена власт* [чл. 716, 718, 758, 763. ОИЗ ЦГ]; *црковна власт* [чл. 716, 758. ОИЗ ЦГ]; *молба* [чл. 202, 204, 210. ОИЗ ЦГ]; *прозба* [чл. 725. ОИЗ ЦГ]; *ура* [чл. 55. првог издања ОИЗ ЦГ]; *час* [чл. 980. ОИЗ ЦГ].

2. 4. Фразеологизми

Поред термилолошких синтагми, вишечланим лексичким јединицама сматрају се и фразеологизми.³¹ То су устаљене језичке јединице од најмање две речи које имају јединствено значење и функцију.³² Тако у правном (административном) функционалном стилу постоје перифрастичне синтагме термилолошког карактера типа *поднети тужбу*, *уложити приговор* и сл., који, иако релативно познати, лингвистички нису исцрпније обрађени.³³ Због одсуства експресивности, која је битна одлика фразеологије, неки их не сматрају правим фразеологизмима већ само

³¹ Драгана Мршевић-Радовић даје преглед различитих приступа односу између вишечланих лексичких јединица; уп. *Мршевић-Радовић 1987*, 20–24.

³² Уп. *Драгићевић 2007*, 24–26, 41–43.

³³ О њима се више говори у *Мршевић-Радовић 1987*, 46–49, а на њих се осврћу и новије граматике и хрестоматије српског језика.

„потенцијалном базом за настанак фразеолошких јединица“.³⁴ У сваком случају, по својим морфолошким и семантичким особинама фразеологизми се разликују од „терминолошке лексике у ужем значењу“.

Код фразеологизама значење целине не може се изводити из значења сваке речи понаособ из којих се састоји фразеологизам. То *јединствено значење* у литератури се назива *глобалним* или *општим значењем*.³⁵ Оно омогућава да се фразеологизам третира као јединствена јединица,³⁶ а практично се може заменити једном речју; на пример: уместо *поднети тужбу* могло би се рећи *тужити*, уместо *уложити приговор* могло би се рећи *приговорити* итд. Стога фразеологизми врше функцију једног реченичног конституента, а не чине целу реченицу. Према томе, фразеологизми спадају у лексикон, као и лексеме. На другој страни, *устаљене фразе* представљају целовите реченице (а не конституенте реченице) и зато не спадају у лексикон (о њима ће касније бити више речи).

Општи имовински законик садржи двочлане или вишечлане фразеологизме, који се по њиховом семантичком садржају могу поделити у две групе: а) правни фразеологизми који се односе на доношење и тумачење закона; б) правни фразеологизми који се односе на непосредну примену закона.

2.4.1. Фразеологизми који се односе на доношење и тумачење закона

Као што је речено на самом почетку књиге, одредбама Указа књаза Николе и Општега имовинског законика раздвојена су три момента од значаја за почетак примене Законика, које је Богишић означио француским терминима: 1) *promulgation*, 2) *publication*, 3) *entrée en vigueur*, за које је предлагао „народне српске ријечи“: 1) „постављење“, 2) „проглашење“, 3) „стајање на снагу“.³⁷ Разликовање ова три момента односило се и на будуће законе. Тако су се у Указу и одредбама Законика нашли фразеологизми:

Закон је п о с т а в љ е н, чим га законодавац одређеним начином (потписом, указом) потврди; али *на с н а г у стаје* закон, т. ј. *почиње* у опште *везивати*, тек оног дана који је при постављању закона одређен. У осталом, да би и постављени закон могао на снагу стати, треба свакако да је већ *п р о г л а ш е н* био; без проглашења закон нема *везовне моћи* [чл. 771. ОИЗ ЦГ]; *Закони који му се буду додавали, ради допуне или преинаке (774), стајаће на снагу тридесети дан после проглашења* [чл. 1. ОИЗ ЦГ]; *Дне 1⁰² јула 1888, овај ће «Општи имовински Законик» на снагу стати* [чл. I Указа за прво издање ОИЗ ЦГ]; *Узеће се да је Законик проглашен, чим се овај Указ изда у службеноме дијелу земаљских новина* [чл.

³⁴ Уп. Станојчић/Поповић 2000, 185, Српски језик 1996, 138, 139, 143–157.

³⁵ Мршевић-Радовић 1987, 24.

³⁶ Драгићевић 2007, 24.

³⁷ Уп. Вуксан 19366, 346–356.

III Указа за прво издање ОИЗ ЦГ]; *Ово ново издање Нашега Општег Имовинског Законика, са свијем преинакама његовим, стаје на снагу дана 1. априла 1898* [чл. II Указа за друго издање ОИЗ ЦГ].

При рашчлањавању ове процедуре треба имати у виду и то да је — и у време првога и у време другог издања Законика — законодавна власт била у рукама књаза Николе, тако да се та процедура разликовала од поступка доношења закона у парламентарним државама. Данас парламент доноси (усваја) законе, а шеф државе их својим потписом ратификује, да би потом објављивањем у службеном гласилу ступили на снагу (обично после неколико дана), а затим следи њихова примена (истовремено с датумом ступања на снагу или касније).³⁸ При том важи принцип да закони *немају повратно дејство* (тј. не могу се примењивати *ретроактивно*), а он је садржан и у Општем имовинском законик у одредби: *Закони не дјејствују напратике* [чл. 773. ОИЗ ЦГ].

Поред тога, у Законик у се користе и следећи фразеологизми, који имају еквиваленте у савременом правном стилу: *стеге које су законом постављене* = савр. *ограничења утврђена законом*; *буди речено и за / о* = савр. *важи и за / сходно се примењује и на*; *узимље се / узеће се / претпоставља се да* = савр. *сматра се*; *у смислу (и разуму) закона* = савр. *у смислу закона*; *погледом на* = савр. *с обзиром на*; *узети у рачун* = савр. *урачунати*.

Осим *стегâ* које су самим законом постављене [чл. 94. ОИЗ ЦГ]; *То исто буди речено о* имаоности сеоских општина и о управи њихове имовине [чл. 714. ОИЗ ЦГ]; *То исто буди речено и за* *нераздјелјиве дугове* у којима је више дужника [чл. 951. ОИЗ ЦГ]; *Кад о нечем што се одиста не зна, али судећи по обичноме току ствари, закон у неким приликама каже: «узимље се да...» или «закон узимље да...» или «претпоставља се да...»* и томе слична бива да и суд треба да прими за истину оно што закон узимље или претпоставља да је тако [чл. 976. ОИЗ ЦГ]; *Узимље се да је ималац права послужја престао вршити своје право* [чл. 861. ОИЗ ЦГ]; *Ријеч залог узимље* и овај Законик у томе посве општем смислу [чл. 862. ОИЗ ЦГ]; *узеће се да има трајати за живота уживаочева* [чл. 169. ОИЗ ЦГ]; *Ствари су, у разуму закона, непокретне, не само земље, него и све што је на земљи трајно сазидано* [чл. 802. ОИЗ ЦГ]; *Држина или посјед, у смислу и разуму закона*, бива кад ти доиста нешто држиш у твојој власти [чл. 811. ОИЗ ЦГ]; *Аманет је такође остава, али така да, према повећој вриједности, или иначе погледом на врсту ствари и на циљ оставе, и према приликама, она обично тајно бива* [чл. 882. ОИЗ ЦГ]; *узети у рачун*, осим просте штете, још само онај изгуб добитка који се, и без особите пажње, лако предвидјети могао [чл. 925. ОИЗ ЦГ].

³⁸ Уп. Устав Републике Србије из 2006. године („Службени гласник РС“, бр. 98/2006).

2.4.2. Фразеологизми који се односе на непосредну примену закона

У Општем имовинском закону налазе се и следећи фразеологизми који упућују на непосредну примену Законика, а имају своје еквиваленте у савременом правном стилу: *узети на се бригу* = савр. *задужује се, овлашћује се*; *вршити на темељу одлуке* = савр. *вршити на основу одлуке*; *углавити правни посао / уговор* = савр. *закључити правни посао / уговор*; *располагати по вољи* = савр. *располагати по (својој) вољи*; *тек у мисли одређени дио ствари* = савр. *идеални део ствари*; *подићи парницу* = савр. *покренути парницу (парнични поступак)*; *судити на подобје* = савр. *судити по аналогiji / сходно применити пропис*; *бити у заблуди* = савр. *бити у заблуди*.

Наш ће Министар Правде узети на се бригу да се овај Указ изврши [чл. VI Указа за прво издање ОИЗ ЦГ]; *Све прибиљешке ... могу се вршити једино на темељу писмене одлуке* [чл. 218. ОИЗ ЦГ]; *кад повјереник због малољетства или другог узрока не би за сама себе могао такав посао законито углавити* [чл. 413. ОИЗ ЦГ]; *тада се такав уговор сматра као да је без икаквог услова углавлjen* [чл. 569. ОИЗ ЦГ]; *Сувлаштина бива, кад су двојица или више њих удионици у властини какве нераздјелне ствари, сваки према своме тек у мисли одређеноме дијелу* [чл. 832. ОИЗ ЦГ]; *Кад ко подигне парницу против купца, продавац треба да се, ради обране, придружи купцу у правди, или да на његово мјесто ступи*. [чл. 245. ОИЗ ЦГ]; *На подобје се аманета суди и она остава која се чини у каквој невољи* [чл. 882. ОИЗ ЦГ]; *Кад је ко, у заблуди, кога ослободио каква дуга или дужности* [чл. 945. ОИЗ ЦГ].

Овај упоредни преглед фразеологизама у одредбама Општег имовинског законика и њихових еквивалената у правном стилу савременог српског језика показује да међу њима постоји делимична структурна сличност. Оригиналније фразеолошке творевине Законика (то су заправо неологизми, и то прилично успешни) представљају изрази: *закони не дјелују на тражице* и *судити на подобје*. Грађански законик Србије (§ 10) говори о *подобним случајевима*, али то даље не развија у фразеологизам. Поред тога, у Грађанском закону Србије (§ 550, 642) говори се о *углаваљивању цене*, што се односи само на један елемент уговора. Општи имовински законик користи фразеологизам *углавити правни посао / уговор*, што се односи на целину *закључења уговора*.

3. УСТАЉЕНЕ ФРАЗЕ (ИЗРЕКЕ)

Општи имовински законик садржи једну врсту фразеологије која се у лингвистичком смислу сматра *устаљеним фразама* или *изрекама*, о којима је раније било речи. То су целовите реченице, а не конституентне реченице, те стога, — као што је већ наглашено, — и не спадају у лексикон (*терминолошку лексику*). Овде се ипак осврћемо на њих јер су у тесној семантичкој вези с терминолошком лексиком, а у могућем лек-

сикону (речнику) термиолошке лексики Општега имовинског законика свакако треба да буду на некин начин обухваћене. О њиховим граматичким особинама говорићемо у одговарајућим поглављима књиге.

На самом крају Законика налази се, — како су правници оценили, — „једна ниска правничких изрека, које су по језгровитости, мудрости и лепоти казивања на нивоу и духу најбољег народног стваралаштва“.³⁹ Оне су садржане у члановима 987–1031. Законика (*Дио шести, Раздио VIII*), а свакој од 45 изрека посвећен је посебан члан. О сврси ових изрека говори и сам наслов *Раздијела VII : Неке закоњачке (правничке) изреке и поставке које, и ако не могу закона ни преиначити ни замијенити, могу му ипак објаснити разум и смисао*.

У својој широј незавршеној расправи *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори* Богишић каже да се *Дио шести* Законика завршава „са доста дугим раздјелом о главнијим правилима правде и правце у имовинским пословима, што помиње свршетак 50-књиге *Пандекта* и калифорнијског *Civil code*“.⁴⁰ А о срицању тих *изрека и поставки* Богишић у свом писму Константину — Косту Војновићу од 17. маја 1888. године каже:

„[...] насмијаћеш се кад прочиташ посљедње поглавље (раздио) тога дијела у коме су *brocardica*, али не можеш представити колико сам мука видио док сам редижирао тако како ће бити *разумљивије народу*, како ће бити *кратке* и како ће имати неки *ритам* што га пословице имаду. [...] Кад би дословице преводио био, нити би било разумљивости, ни ритма.“⁴¹

У истом писму Војновићу Богишић је навео неколико примера завршних одредаба Законика које одговарају латинским правним изрекама. Мада је имао муке да популарно формулише правне изреке, Богишић је располагао огромним бројем правних изрека (сакупио их је око 100.000) које су му могле послужити као узор. А такве правне изреке у „народском духу“ доносио је и часопис „Правдоноша“, који је под уредништвом Анте Кузманића и Ивана Данилова излазио у Задру средином XIX века, а Богишићу је био доступан.

У свом опсежном приказу Законика, који је читао у Југославенској академији знаности и умјетности у марту месецу 1889. године, Војновић каже за те изреке да је „у њима збијено неколико од онијех *regulae juris*, које садржавају, како пословице мудрост народа, тако оне мудрост правословца, у којима, рек би, да су исцијеђени резултати правничког

³⁹ Станковић/Водинелић 1996, 22; уп. одредницу *Општи имовински законик за Црну Гору (ОИЗ)* у *Лексикон грађанског права* 1996, 452.

⁴⁰ Богишић 1967, 115.

⁴¹ Мартиновић 1958, 210.

искуства вјекова. Колико је стало труда Б.[огишића], да их учини разумљиве народу, да буду кратке, и да имаду неки ритам, као што га народне пословице имаду! А нек се не рече, да су залишне, јер прем да не изражавају конкретних привато-правних прописа, — могу донијети практичну драгоцену корист, да се пучки судац њима помогне, као неком бусулом здравога правнога разума, која ће му служити за оријентацију код замршених случајева, какве зна донијети живот, а ниједан законотворац не може предвидјети.⁴² Војновић је, користећи и Богишићева тумачења током преписке коју су претходно имали,⁴³ подробно објаснио правни смисао неке од ових правних изрека.⁴⁴

Општи имовински законик је означио почетак модерног законодавства у Црној Гори и Богишић је, као његов „саставилац“, искористио прилику да афирмише правне принципе који би допринели не само ваљаној примени Законика него и развијању укупне правне свести у Црној Гори. Као што се види, у некима од тих *изрека и поставки* Законика, крију се стара и добро позната латинска правна правила, изреке и дефиниције. То потврђује и збирка *Dicta et regulae iuris* што су је својевремено сачинили познати стручњаци за римско право Драгомир Стојчевић (из Београда) и Анте Ромац (из Загреба), која је доживела више издања.⁴⁵ У тој збирци код 15 латинских изрека (правних правила, дефиниција) идентификује се одговарајућа изрека (и члан) у Општем имовинском законнику, при чему се у неколико случајева повезује смисао две или више латинских изрека с једном изреком у Законнику.⁴⁶ Поред тога има и неколико латинских правних изрека које Богишић или Војновић идентификују с конкретним латинским правним изрекама, али се код тих изрека у *Dicta et regulae iuris* не наводе одредбе Законика.⁴⁷

Све ове правне изреке из Општега имовинског законика, које својим правним садржајем далеко надмашују оквире имовинског права, радо су цитиране у правној литератури, а неке од њих ушле су и у ширу колоквијалну употребу, као на пример: *Закон је за свакога закон; Закон је закон, ма како опор био; Што ти закон дадне, нико ти не оте; Што се грбо роди, вријеме не исправи; Разговор је разговор, а уговор странама закон; Што два углаве трећега не веже.*

⁴² Војновић 1889, 57.

⁴³ Уп. Сиротковић 1989, 63–66.

⁴⁴ Уп. Војновић 1889, 57–58.

⁴⁵ Вид. Стојчевић/Ромац 1984.

⁴⁶ Уп. Стојчевић/Ромац 1984, 273, 314, 335, 360, 399, 404, 409, 411, 447, 453, 538, 549, 564.

⁴⁷ Уп. Стојчевић/Ромац 1984, 216, 232, 511.

Наводимо свих 45 *закоњачких (правничких) изрека и поставки* изложених у последњим одредбама Законика. Упоредо с њима наводимо и латинске еквиваленте из збирке *Dicta et regulae iuris* у оним случајевима где се у тој збирци изричито помињу конкретне одредбе (чланови) Општега имовинског законика, с преводом аутора збирке. Такође наводимо и латинске изреке које помињу Богишић и Војновић а не налазе се у збирци *Dicta et regulae iuris*. Овакав упоредни преглед омогућава да се не само јасније разуме смисао изрека у Законику него и да се уочи гномичност и експресивност у њиховој стилизацији, што им управо даје карактер правне фразеологије.

Закон је за свакога закон. [чл. 987. ОИЗ ЦГ].

Закон је закон, ма како опор био. [чл. 988. ОИЗ ЦГ].

Тек о закониту обичају врједи ријеч: што је од обичаја, то је од закона. [чл. 989. ОИЗ ЦГ].⁴⁸

Зао обичај, никад тврд, никад законит. [чл. 990. ОИЗ ЦГ].⁴⁹

За риједак случај, није увијек готово правило. [чл. 991. ОИЗ ЦГ].

Не суди се по примјерима, него по правилима. [чл. 992. ОИЗ ЦГ].

Ко само ријечи законске знаде, тај још закона не зна, док му не схвати разум и смисао. [чл. 993. ОИЗ ЦГ]⁵⁰ = *Melius est sensum magis quam verba amplecti.* = Боље је обратити више пажњу на смисао него на речи. Смисао је важнији од речи.⁵¹

Што свак једнако разумије, томе тумача не треба. [чл. 994. ОИЗ ЦГ].⁵²

Одступа ли каква одредба од општега правила, тумачи је у најужем обиму. [чл. 995. ОИЗ ЦГ] = *Quae a iure communi exorbitant, nequaquam ad consentientiam sunt trahenda.* = Што излази из оквира општег правила, не може се проширивати на друге случајеве.⁵³

⁴⁸ К. Војновић коментарише ову изреку (а уједно и изреку у чл. 990): „Тако на пр. да сваки обичај, био добар или зао, не би збунио суца рећи ће чл. 989“; вид. *Војновић 1889*, 57.

⁴⁹ К. Војновић коментарише ову изреку (а уједно и изреку у чл. 989): „Тако на пр. да сваки обичај, био добар или зао, не би збунио суца рећи ће [...]“; вид. *Војновић 1889*, 57.

⁵⁰ О смислу ове правне изреке расправљао је Драган Вукчевић; вид. *Вукчевић 1989*. Вукчевић каже да „ова правна изрека није Богишићева“, а среће се још у римском праву код Улпинијана, тако да упућује на *Dicta et regulae iuris* Д. Стојчевића и А. Ромца, заправо на изреку која се овде наводи.

⁵¹ *Стојчевић/Ромац 1984*, 281.

⁵² К. Војновић коментарише ову изреку: „А да се не цјепидлачи код тумачења закона, гдје тумачења не треба, казати ће чл. 994.“; вид. *Војновић 1889*, 57.

⁵³ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 995. Општега имовинског законика у *Стојчевић/Ромац 1984*, 411.

Никому се не крати да ужива оно што је по природи свачије, ил' што је одређено да свакоме служи. [чл. 996. ОИЗ ЦГ].

Твоје свето, а и моје свето; чувај своје, у моје не дирај. [чл. 997. ОИЗ ЦГ].

Док неправо другоме штете не чиниш, користи се чим год можеш и колико год можеш. [чл. 998. ОИЗ ЦГ].⁵⁴

И што није забрањено, може да не буде поштено. [чл. 999. ОИЗ ЦГ].⁵⁵

Ни својим се правом служити немош', тек другоме на штету ил' досаду. [чл. 1000. ОИЗ ЦГ]⁵⁶ = *Prohibetur ne quis faciat in suo, quod nocere possit alieno.* = **Забрањено је да неко ради на свом (поседу, кући) оно што би могло да штети туђем.**⁵⁷ = *Uti, non abuti.* = **Употребљавати а не злоупотребљавати.**⁵⁸

Чија је корист од нечег, онога је и терет. [чл. 1001. ОИЗ ЦГ] = *Qui et sequuntur commoda, eundem debent sequi incommoda.* = **Коме користи, томе и издаци.**⁵⁹

Што ти закон дадне, нико ти не оте. [чл. 1002. ОИЗ ЦГ].

Ко прије стече какво право, њему и првенство. [чл. 1003. ОИЗ ЦГ] = *Prior tempore potior iure.* = **Ранији у времену — јачи у праву.**⁶⁰

Туђа рука ничије право не скрађује. [чл. 1004. ОИЗ ЦГ] = *Non debet alterius collusionem aut inertia alterius ius corrumpi.* = **Договором или небригом трећих лица не треба неко да буде оштећен у свом праву.**⁶¹

Што једном по закону стечеши, тврдо ти је баш и кад би се закон изм'енио. [чл. 1005. ОИЗ ЦГ]

⁵⁴ К. Војновић каже да изрека у чл. 1000. „блажи оштрину оне чл. 998“; *Војновић 1889*, 57.

⁵⁵ К. Војновић коментарише ову изреку: „Лијепа је наука народу изречена: чл. 999.“; вид. *Војновић 1889*, 57.

⁵⁶ Војновићев коментар изреке садржане у чл. 999 („Лијепа је наука народу изречена...“) односи се и на изреку у чл. 1000; вид. *Војновић 1889*, 57.

⁵⁷ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1000. Општега имовинског законика у *Стојчевић/Ромац 1984*, 404.

⁵⁸ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1000. Општега имовинског законика у *Стојчевић/Ромац 1984*, 538.

⁵⁹ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1001. Општега имовинског законика у *Стојчевић/Ромац 1984*, 419.

⁶⁰ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1003. Општега имовинског законика у *Стојчевић/Ромац 1984*, 399. Изричито је помиње Богишић у том значењу; уп. *Мартиновић 1958*, 210.

⁶¹ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1004. Општега имовинског законика у *Стојчевић/Ромац 1984*, 330.

Што се грбо роди, вријеме не исправи; — што је с почетка незаконито, то временом самим законито не постаје. [чл. 1006. ОИЗ ЦГ]⁶² = *Quod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere.* = Што је у почетку било погрешно, не може током времена постати ваљано.⁶³ = *Male enim edinventa, nec ex longa consuetudine confirmantur.* = Оно што је лоше (противзаконито) уведено не може озакопити ни дуготрајна пракса.⁶⁴ = *Non firmatur tractu temporis, quod de iure ab initio non subsistit.* = Што је ништаво од почетка, не може током времена постати правоваљано.⁶⁵

У већем је и мање: коме је допуштено веће, не може му се кратити мање. [чл. 1007. ОИЗ ЦГ] = *Omne maius continet in se minus.* = Све веће садржи у себи мање.⁶⁶

Ко ти нешто допусти, допушта ти и све што треба да се тим служити можеш. [чл. 1008. ОИЗ ЦГ].

Тек оно што сам имаш, можеш другоме дати; отуда изрека: немош‘ другоме више права уступити н’о што сам имаш. [чл. 1009. ОИЗ ЦГ]⁶⁷ = *Nemo plus iuris in alium transferre potest quam ipse habet.* = Нико не може на другом пренети више права него што сâм има.⁶⁸

Чег се једном одречеш, заман ћеш позније тражити. [чл. 1010. ОИЗ ЦГ].

Правди је насиље најгори противник. [чл. 1011. ОИЗ ЦГ]⁶⁹ = *Vis legibus inimica.* = Сила је непријатељ закона.⁷⁰

Кад и твоју ствар без суда некеме отмеш, насиље је. [чл. 1012. ОИЗ ЦГ] = *Vis est et tunc, quoties quis id, quod deberi sibi putat, non per iuci-*

⁶² К. Војновић коментарише ову изреку: „Како је сликовито изражена она реченица римског права [...] чл. 1006“; вид. *Војновић 1889*, 58.

⁶³ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1006. Општега имовинског закона у *Стојчевић/Ромац 1984*, 447.

⁶⁴ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1006. Општега имовинског закона у *Стојчевић/Ромац 1984*, 273.

⁶⁵ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1006. Општега имовинског закона у *Стојчевић/Ромац 1984*, 335.

⁶⁶ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1007. Општега имовинског закона у *Стојчевић/Ромац 1984*, 360.

⁶⁷ К. Војновић коментарише ову изреку: „А реченица *Nemo plus iuris in alium transferre potest quam ipse habet*‘ налази израз у чл. 1009“; вид. *Војновић 1889*, 58.

⁶⁸ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1009. Општега имовинског закона у *Стојчевић/Ромац 1984*, 314. Изричито је помиње Богишић у том значењу; уп. *Мартиновић 1958*, 210.

⁶⁹ К. Војновић коментарише ову изреку: „Гдје самовласно остваривање права није престало, добро је да стоји изрека чл. 1011“; вид. *Војновић 1889*, 58.

⁷⁰ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1011. Општега имовинског закона у *Стојчевић/Ромац 1984*, 549.

dem reposcit. = Насиље постоји и када неко не остварује судским путем (него силом) право које сматра да му припада.⁷¹

Кад се више њих око шта препиру, а прилике су за свâкога једнаке, првенство је држителу. [чл. 1013. ОИЗ ЦГ]⁷² = *In pari causa possessor potior haberi debet* = Под истим условом држалац треба да има повољнији положај.⁷³

Ни у праву своме не тјерај мак на конач. [чл. 1014. ОИЗ ЦГ]⁷⁴ = *Summum ius, summa iniuria.* = Највише право, највећа неправда. (Право доведено до апсурда је неправда).⁷⁵

Кажеш ли о каквој ствари «моја је», то је највише што казати можеш. [чл. 1015. ОИЗ ЦГ].

Свака ствар к своме господару тежи. [чл. 1016. ОИЗ ЦГ].

Чија земља тога и двори, чија њива тога и усијев. [чл. 1017. ОИЗ ЦГ] = *Quod solo inaedificatur, solo cedit.* = Што се на земљишту изгради, дели судбину земљишта (припада земљишту).⁷⁶

Што и најслабија рука стварног има, сигурније је, н'о што на дугу има и најснажнија. [чл. 1018. ОИЗ ЦГ].

Право које у туђој ствари имаш не слаби, ма колико власника она пром'енила. [чл. 1019].

Разговор је разговор, а уговор странама закон. [чл. 1020. ОИЗ ЦГ].

И ко муче на што пристане, пристао је. [чл. 1021. ОИЗ ЦГ].

Што ко углави по твојој наредби, сам си углавио. [чл. 1022. ОИЗ ЦГ].

Што се пред јавном Влашћу углави, најтврђе је и најбистрије. [чл. 1023. ОИЗ ЦГ].

⁷¹ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1012. Општега имовинског законика у Стојчевић/Ромац 1984, 549.

⁷² К. Војновић коментарише ову изреку: „*A regula juris* ‚in pari causa melior est conditio possidentis‘ – налази јасан израз у [...] чл. 1013“; вид. Војновић 1889, 58.

⁷³ Ова латинска изрека налази се у Стојчевић/Ромац 1984, 216, али код ње нема позивања на Општи имовински законик. Има исти смисао као и изрека *In pari causa melior est conditio possidentis*, коју помиње К. Војновић, али се она не наводи у Стојчевић/Ромац 1984.

⁷⁴ К. Војновић коментарише ову изреку: „Колико ће потицала овдје наћи судца, да правичност употреби, да се поклони ономе: ‚*Summum ius, summa iniuria*‘, ‚*Ни у праву своме не тјерај мак на конач*‘ чл. 1014“; вид. Војновић 1889, 58.

⁷⁵ Ова латинска изрека налази се у Стојчевић/Ромац 1984, 511, али код ње нема позивања на Општи имовински законик.

⁷⁶ Ова латинска изрека налази се у Стојчевић/Ромац 1984, 453, али код ње нема позивања на Општи имовински законик. Реч је о познатом правном правилу *Superficios solo cedit*, које се изучава и примењује у оквиру *стварног права*; уп. Лексикон грађанског права 1996, 711–712, Станковић/Орлић 1996, 28–30, Раишевић 2002, 14–15.

Што двојица углаве, иста двојица и разврћи могу. [чл. 1024. ОИЗ ЦГ].

Што два углаве трећега не веже. [чл. 1025. ОИЗ ЦГ] = *Inter alios res gestas aliis non posse praeiudicium facere, saepe constitutum est.* = Често је прописивано да правни посао закључен међу једнима нема утицаја на друге.⁷⁷

Кад тумачиш уговор, пази на ријечи, ал' вазда с обзиром на вољу и намјеру. [чл. 1026. ОИЗ ЦГ].

Кад је о количини дуга неуклоњиве двојбе, вриједиће оно што је лакше дужнику. [чл. 1027. ОИЗ ЦГ].

Неправда је највећа, кад ко од зла дјела свог још и корист какву прими. [чл. 1028. ОИЗ ЦГ].

Ко прими што му не припада, треба да поврати. [чл. 1029. ОИЗ ЦГ].

Дужник твога дужника није још, за то, твој дужник. [чл. 1030. ОИЗ ЦГ].

Ко право своје запушта, нек себе криви ако га изгуби. [чл. 1031. ОИЗ ЦГ]⁷⁸ = *Vigilantibus et non dormientibus iura subveniunt* = Право помаже будним, а не онима који спавају.⁷⁹ = *Videtur rem alienare, qui eam patitur usucapī.* = Сматра се да ствар отуђује и онај ко дозволи да је други стекне одржајем.⁸⁰

4. КЛАСИФИКОВАЊЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ ЛЕКСИКЕ ЗАКОНИКА

Држећи се наведених критеријума идентификовања „терминолошке лексике у ужем значењу“ (лексеме и терминолошке синтагме), ми смо сачинили инвентар (листу) терминолошке лексике Општега имовинског законика, која раније није прављена. У том инвентару нашло се више од 700 лексичких јединица, а њему треба придодати и фразеологизме о којима је било речи.

⁷⁷ Ова изрека се налази у *Стојчевић/Ромац 1984*, 232, али код ње нема позивања на Општи имовински законик. Међутим, у том значењу помиње је Богишић, мада у нешто другачијој стилизацији: *Inter alios acta aliis non nocent*; уп. *Мартиновић 1958*, 210.

⁷⁸ К. Војновић коментарише ову последњу изреку у Општем имовинском закону: „Напокон свршује мудрој реченицом, која је на свему пољу права, приватнога и јавнога, опомена за љенчине и нахајнике [...] чл. 1031“; вид. *Војновић 1889*, 58.

⁷⁹ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1031. Општега имовинског законика у *Стојчевић/Ромац 1984*, 546.

⁸⁰ Код ове латинске изреке наводи се и одредба чл. 1031. Општега имовинског законика у *Стојчевић/Ромац 1984*, 546, а говори о власнику ствари који фактички отуђује ствар тиме што дозвољава својом „небудношћу“ да је неко други стекне одржајем.

Расположиву термилошку лесику Законика можемо устројити по азбучном (абecedном) редоследу, али би то изазвало велике тешкоће у даљој обради због семантичке неповезаности појмова означених тако устројеним лексичким јединицама. Стога је неопходно применити другојачији критеријум њиховог класификовања. Груписаћемо их према њиховој семантичкој сродности, а тај критеријум разврставања лексики познаје и теорија семантичких поља, које се придржавају савремени истраживачи и обрађивачи термилошке лексики.⁸¹

Богишићева оригинална систематика Законика учинила је, као што смо видели, да се одредбе које се односе на исте појмове и институте налазе у различитим деловима Законика. Стога се намеће потреба да се одредбе Законика концентришу у нове целине управо по сродности појмова и института на које се односе, односно према њиховом материјалном карактеру, како би се успоставио подесан оквир за даљу правну и лексикографску обраду термилошке лексики која је садржана у тим одредбама Законика.

Поједини појмови и институти јављају се, наравно, у различитим одредбама Законика. Зато се ми овде не упуштамо у строго теоријско разграничење норми тзв. *општег дела грађанског права* од осталих правних грана које чине породицу грађанског права (стварног, облигационог, породичног, наследног и др.) нити у разграничење норми *приватног и јавног права*, чиме се бави *правна теорија* и *грађанскоправна наука*.⁸² Држећи се, ипак, ове класичне поделе грађанског права, све одредбе Општег имовинског законика могу се сврстати у три целине према правној природи појмова и института које претежно уређују. Њих чине: 1) одредбе *стварног права*; 2) одредбе *облигационог права*; 3) преостале одредбе Законика, које су различитог материјалног карактера а **припадају општем делу грађанског права**.

⁸¹ Уп. Вуковић 1988, Ковачевић 1991.

⁸² Грађанскоправна наука дефинише *Општи део грађанског права* као „део грађанског права који садржи појмове, норме и институте који су заједнички за неке или све остале делове права (стварно право, облигационо, наследно итд.)“, а „састојци општег дела јесу: извори права, субјекти права, физичка и правна лица, субјективна права, имовина, правне чињенице, заступање, вршење и заштита права“. Подела на *приватно* и *јавно право* одомаћила се у науци и настави као једна од главних подела правног система, при чему се у истој земљи „једна те иста грана права неједнако квалификује, час као јавноправна, час као приватноправна, тако да не само да нема сагласности о критеријуму разлике између јавног и приватног права него ни о саставу и јавног и приватног права“. Уп. *Лексикон грађанског права* 1996, 97–99, 451, 567, *Станковић/Водинелић* 1996, 3–6, 242–243, 258–260.

То значи да и термиолошку лексику норми Општега имовинског законика можемо груписати у одговарајуће три групе, при чему би у редоследу навођења по степену општости на првом месту била лексика *општег дела грађанског права*. Према томе, оваква „систематика“ термиолошке лексике Законика не подудара се сасвим са систематиком Општега имовинског законика.

Унутар те три групе термиолошке лексике Законика можемо, пак, разликовати више *семантичких микропоља* према њиховој повезаности с кључним правним институтима и појмовима у Законику. За даљу правно-лексикографску обраду термиолошке лексике Законика нема значаја посебно именовање ових микропоља, али је важно да су она семантички јасно разграничена (што смо графички означили звездицама у тексту), те се тако олакшава цео поступак обраде.

У овом инвентару све лексичке јединице наведене су само на једном месту. У угластим заградама наводе се сви чланови Законика у којима се оне помињу (без обзира на то ком делу Законика ти чланови припадају), уз скраћену ознаку Законика: ОИЗ ЦГ. Како се често помињу у све три целине (општи део грађанског права, стварно право, облигационо право), лексичке јединице су у *семантичким микропољима* концентрисане уз кључне институте у одговарајућој целини за које су појмовно везане.

У овако устројеном инвентару термиолошке лексике Законика код лексичких јединица дајемо — кад год располажемо подацима — и еквиваленте из других извора, и то следећим редоследом навођења:

а) лексичка јединица из Општега имовинског законика;

б) термин из савременог законодавства; у загради се наводи скраћеница закона где је тај термин у употреби (а ако таквог закона нема, подразумева се да је термин преузет из теоријских радова): 1) *Закон о облигационим односима* (скраћено: ЗОО);⁸³ 2) *Закон о основама својинскоправних односа* (скраћено: ЗОСПО);⁸⁴ 3) *Закон о парничном поступку* (скраћено: ЗПП);⁸⁵ 4) *Закон о кривичном поступку* (скраћено: ЗКП);⁸⁶ 5) *Закон о извршном поступку* (скраћено: ЗИП);⁸⁷ 6) *Закон о средствима у*

⁸³ „Службени лист СФРЈ“, бр. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89; „Службени лист СРЈ“, 31/93, 22/99, 44/99.

⁸⁴ „Службени лист СФРЈ“, бр. 6/80, 36/90; „Службени лист СРЈ“, 29/96; „Службени гласник РС“, бр. 115/05.

⁸⁵ „Службени гласник РС“, бр. 125/04.

⁸⁶ „Службени гласник РС“, бр. 46/06.

⁸⁷ „Службени гласник РС“, бр. 125/04.

својини Републике (скраћено: ЗССР);⁸⁸ 7) Закон о наслеђивању (скраћено: ЗН);⁸⁹ 8) Породични закон (скраћено: ПЗ);⁹⁰ 9) Закон о задужбинама, фондацијама и фондовима (ЗЗФФ);⁹¹ Закон о играма на срећу Републике Србије (ЗИС).⁹²

в) термин из Грађанског закона Србије (у загради се наводи одговарајући параграф [§] и скраћеница ГЗС),⁹³ а такође се наводи и термин из неког другог прописа Краљевине Србије (који је Андра Ђорђевић уврстио у *Преглед правних термина коришћених у Општем имовинском закону* из 1888. године; овај Ђорђевићев преглед користи код немачких термина старе ортографске узусе, који овде нису мењани);⁹⁴

г) термин из *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике* (са скраћеницом ППТ и бројчаном ознаком странице где се термин налази);⁹⁵

ђ) латински, француски и немачки еквивалент, који су преузети из *Прегледа правних термина коришћених у Општем имовинском закону* Андре Ђорђевића из 1888. године (ови се еквиваленти дају да би се недвосмислено идентификовао правни институт о коме је реч, а тиме била отклоњена свака могућност мешања правних института).

Овај начин навођења података у инвентару терминолошке лексике Општег имовинског законика можемо илустровати једним примером из тог инвентара:

мјесто пребивања [чл. 958. ОИЗ ЦГ]; савр. *пребивалиште* (ЗОО); *место пребивања* (§ 49. ГЗС); лат. *domicilium*; франц. *le domicile*; нем. *der Wohnsitz*.

Сви наведени подаци од практичног су значаја за даљу правну и лексикографску обраду терминолошке лексике Законика.

4.1. Терминолошка лексика *општег дела грађанског права*

У ову групу сврстана је терминолошка лексика која је садржана у одредбама *Дијела првог* Законика, и то *Раздијела I (О законима)*, *Раздијела II (О имаоницима)* и *Раздијела III (О имовини и њеној заштити)*, а

⁸⁸ „Службени гласник РС“, бр. 53/95, 3/96, 54/96; 32/97, 44/99, 101/05; „Службени лист СРЈ“, бр. 64/99.

⁸⁹ „Службени гласник РС“, бр. 46/95, 101/03.

⁹⁰ „Службени гласник РС“, бр. 18/05.

⁹¹ Службени гласник РС“, бр. 59/89

⁹² Службени гласник РС“, бр. 84/05

⁹³ Вид. *Зборник грађанских законика старе Југославије 1960*, 153–267.

⁹⁴ Вид. *Богишић 1986*, 487–500.

⁹⁵ Вид. *Правно-политичка терминологија 1853*.

Раздијела IV (О држини или посједу) само делимично (пре свега лексика оних одредаба којима се утврђују општи појмови или дају процесне норме), док је лексика преосталих одредаба *Раздијела IV* сврстана у групу терминолошке лексике *стварног права*.

Поред тога, у ову групу је сврстана и терминолошка лексика садржана у одредбама *Дијела петог (раздијели I–XI: О људима пунољетним и потпуно својевласним; О малољетницима и о старатељству над њима; О људима нездрава ума и о расипницима, као и о старатељству над њима; О старатељству одсутних, тамничара, удовица, пустоши, као и о старатељству пригоде ради; О трајању човјечег имаоништва, особито о изјави о смрти; О домаћој заједници; О племену и братству, о сеоској и варошкој општини; О црквама, манастирима и другим њима сличним уредбама вјере; О држави; О друштву имаонику, О заклади)*.

Такође је сврстана терминолошка лексика следећих одредаба у *Дијелу шестом: Раздијела V (О имаоништву, О личним имаоницима у опште, О старатељству, О Кући, или домаћој заједници, и о другим неличним имаоницима); Раздијела VI (О неким врстама доказа у имовинским пословима); Раздијела VII (О мјерењу и рачунању времена у имовинским пословима); Раздијела VIII (Неке закоњачке (правничке) изреке и поставке које, и ако не могу закона ни преиначити ни замијенити, могу му, ипак, објаснити разум и смисао)*.

* * *

држава [чл. 6, 9, 14, 718, 722, 720, 722, 802, 953, 954, 969, 970. ОИЗ ЦГ].

црногорска држава [чл. 5. ОИЗ ЦГ].

Црна Гора [чл. 6, 8, 9, 26, 64, 786, 789, 796, 843. ОИЗ ЦГ].

Црногорац/Црногорци [чл. 6, 8, 9, 26, 64, 786, 789, 796, 843. ОИЗ ЦГ].

држављанство [чл. 800. ОИЗ ЦГ].

држављани [чл. 9, 722, 800, 953, 969. ОИЗ ЦГ].

иностранцац/иностранци [чл. 63–65, 788, 789. ОИЗ ЦГ].

хришћани [чл. 12. ОИЗ ЦГ].

разлика вјере [чл. 12. ОИЗ ЦГ].

тјелесне разлике [чл. 13. ОИЗ ЦГ].

душевне разлике [чл. 13. ОИЗ ЦГ].

домовина [чл. 788, 789. ОИЗ ЦГ].

владалац [чл. 11, 65, 755, 758. ОИЗ ЦГ].

Државни Савјет [чл. 724, 732. ОИЗ ЦГ].

државни слуга [чл. 722. ОИЗ ЦГ].

чиновници [чл. 722. ОИЗ ЦГ].

уред [чл. 722. ОИЗ ЦГ].

државни данак [чл. 276, 327. ОИЗ ЦГ].

државна архива [указ о проглашењу првог издања ОИЗ ЦГ].
Власт/власт [чл. 26, 47, 65, 81, 83, 64, 89, 140, 158, 205, 236, 370, 371, 548, 654, 659, 751, 785, 789, 818, 841, 944, 958, 960. ОИЗ ЦГ].
државна власт [чл. 16, 718, 758, 759, 760. ОИЗ ЦГ].
црногорска власт [чл. 796. ОИЗ ЦГ].
законодавна власт [чл. 783. ОИЗ ЦГ].
судска власт [чл. 473. ОИЗ ЦГ].
наредба Власти [чл. 26, 65, 841. ОИЗ ЦГ].
црквена власт [чл. 716, 718, 758, 763. ОИЗ ЦГ].
црковна власт [чл. 716, 758. ОИЗ ЦГ].
свјетска власт [чл. 758. ОИЗ ЦГ].
јавна обезбједа (сигурност) [чл. 8. ОИЗ ЦГ].
јавни ред [чл. 8, 724. ОИЗ ЦГ].
благостање [чл. 724. ОИЗ ЦГ].
јавни данци [чл. 185, 301, 312. ОИЗ ЦГ].
јавни дохотци (722. ОИЗ ЦГ].
царина [чл. 722. ОИЗ ЦГ].
јавна корист [чл. 727. ОИЗ ЦГ]; савр. *јавни интерес* или *општи интерес*; франц. *l'intérêt de l'ordre public*.
јавна (народна) потреба [чл. 16. ОИЗ ЦГ].
порези [чл. 185, 301. ОИЗ ЦГ].
установа [чл. 8, 14, 709, 716, 752, 753, 801, 954, 955. ОИЗ ЦГ].
нечовјечна установа [чл. 8. ОИЗ ЦГ].
вјерска уредба [чл. 716. ОИЗ ЦГ].
установилац [чл. 762. ОИЗ ЦГ]

* * *

суд [чл. 7, 8, 17, 19–21, 28, 647, 653, 795–797, 963. и др. ОИЗ ЦГ].
црногорски суд [чл. 7, 797. ОИЗ ЦГ].
инострани суд [чл. 795, 796. ОИЗ ЦГ].
Велики Суд [чл. 647. ОИЗ ЦГ].
Окружни Суд [чл. 28, 647, 653. ОИЗ ЦГ].
Капетански Суд [чл. 28, 647. ОИЗ ЦГ].
надлежни суд [чл. 963. ОИЗ ЦГ].
судац [чл. 722, 781, 782, 821, 834, 923, 925. ОИЗ ЦГ].
подручје суда [чл. 653. ОИЗ ЦГ].
распра [чл. 753. ОИЗ ЦГ].
парница [чл. 245, 871. ОИЗ ЦГ].
парница о сметању држине, држинска парница, држински поступак [чл. 20, 819, 821. ОИЗ ЦГ]; *спор због сметања државине* (ЗОСПО); *распра о праву на државину* (§ 202. ГЗС); тужбе: у римском праву: *interdicta retinendae vel*

recuperandae possessionis; у француском праву: *les actions possessoires*; у немачком праву: *die Besitzklagen*.

застара парница [чл. 241, 256, 296, 344, 366, 373, 429, 490, 523, 585, 625–628, 630, 951. ОИЗ ЦГ].

последак парнице [чл. 198. ОИЗ ЦГ].

жалба [чл. 523. ОИЗ ЦГ].

молба [чл. 202, 204, 210. ОИЗ ЦГ].

прозба [чл. 725. ОИЗ ЦГ].

суђење по правди и правичи [чл. 782. ОИЗ ЦГ].

доказ [чл. 102, 607, 682, 871, 971, 976. ОИЗ ЦГ].

последница [чл. 35, 204, 210, 353, 364, 379, 390, 392, 405, 438, 460, 473, 512. и др. ОИЗ ЦГ].

претпоставка [чл. 976. и 977); савр. претпоставка (ЗПП); претпоставка (§ 179. Закона о грађанском поступку Краљевине Србије).

претпоставка без договора [чл. 9, 77. ОИЗ ЦГ]; савр. оборива претпоставка.

претпоставка без поговора [чл. 440, 772. ОИЗ ЦГ]; савр. необорива претпоставка.

прилика [чл. 6, 44, 84, 85, 101, 109, 221, 223, 231, 234. итд. ОИЗ ЦГ].

двојба [чл. 1027. ОИЗ ЦГ].

опрека [чл. 469. ОИЗ ЦГ].

вишина [чл. 104, 132. ОИЗ ЦГ].

судска пресуда / пресуда суда [чл. 26, 65, 145, 198, 634, 742, 795–797, 841, 871. ОИЗ ЦГ].

непоречена одлука [чл. 222. ОИЗ ЦГ].

судска забрана (запт) [чл. 106, 612. ОИЗ ЦГ]; савр. принудно извршење судске одлуке (ЗИП).

списохрана [чл. 32. ОИЗ ЦГ].

судски дневник [чл. 29. ОИЗ ЦГ].

исправа [чл. 972, 973. ОИЗ ЦГ]; савр. исправа (ЗПП); исправа; *isprava* (ППТ, 543); лат. *instrumentum, documentum*; франц. *l'acte, le document*; нем. *die Urkunde*.

матица исправе [чл. 32, 972, 973. ОИЗ ЦГ]; савр. изворник (оригинал) исправе.

матица двојница [чл. 834. ОИЗ ЦГ].

матица тројница [чл. 834. ОИЗ ЦГ].

пријепис исправе [чл. 834. ОИЗ ЦГ].

обавјерена исправа или одостовјерена исправа [чл. 973. ОИЗ ЦГ]; савр. оверена исправа.

биљешка [чл. 835 ОИЗ ЦГ].

судска потврда [чл. 26, 146, 157, 183, 485, 498, 836. ОИЗ ЦГ].

свједочиба [чл. 28. првог издања ОИЗ ЦГ, чл. 613. ОИЗ ЦГ].

опсвједочиба [чл. 235. ОИЗ ЦГ].

свједок [чл. 200. ОИЗ ЦГ].

вјешти људи [чл. 138. ОИЗ ЦГ].

својеручни потпис [чл. 200. ОИЗ ЦГ].

рачунање времена [чл. 970–986. ОИЗ ЦГ]; лат. *computatio (naturalis et civilis)*.

рок [чл. 27, 46, 88, 90, 179–181, 186, 191, 282, 980–985. и др. ОИЗ ЦГ].

свечани дани [чл. 984. ОИЗ ЦГ].

ура [чл. 55. првог издања ОИЗ ЦГ].

час [чл. 980. ОИЗ ЦГ].

* * *

право [чл. 16, 32, 34, 37, 39, 28–50, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 98, 106, 137, 158, 188, 207. и др. ОИЗ ЦГ].

закон [чл. 11, 771, 773–778. ОИЗ ЦГ].

закони **црногорски** [чл. 5–8, 788, 795, 799. ОИЗ ЦГ].

земаљски закони [чл. 786. ОИЗ ЦГ].

наредбени закони [чл. 775. ОИЗ ЦГ]; савр. императивне (когентне) правне норме.

уредбени закони [чл. 775. ОИЗ ЦГ]; савр. диспозитивне правне норме; диспозитивни закони (§ 13. ГЗС); франц. *les lois dispositives*; нем. *die Dispositivgesetze*.

инострани закони [чл. 7, 786. ОИЗ ЦГ].

иноземни закони [чл. 6, наслов испред чл. 786. ОИЗ ЦГ].

узајамна примјена земаљских и иноземних закона [наслов испред чл. 786, чл. 786–800. ОИЗ ЦГ].

узајмица с држављанима иностраних држава [чл. 8. ОИЗ ЦГ].

међународни уговор [чл. 6, 7. ОИЗ ЦГ].

Општи имовински законик / Законик [чл. 1, 2, 768. ОИЗ ЦГ].

особити имовински законици [чл. 768. ОИЗ ЦГ].

трговачки закон [чл. 768. ОИЗ ЦГ].

мјенички закон [чл. 768. ОИЗ ЦГ].

морски закон [чл. 768. ОИЗ ЦГ].

правила Законика [наслов Дијела првог ОИЗ ЦГ, чл. 3, 768. ОИЗ ЦГ].

наређења Законика / закона [чл. 6, 768. ОИЗ ЦГ].

закоњачке (правничке) изреке [наслов Раздијела VIII Дијела VI ОИЗ ЦГ].

закоњачке (правничке) поставке [наслов Раздијела VIII Дијела VI ОИЗ ЦГ].

дио Законика [наслови и чл. 871. ОИЗ ЦГ].

раздио [чл. наслови и чл. 297. ОИЗ ЦГ].

чланак [чл. 6, 30, 56, 81, 90, 123, 131, 187, 350, 540, 702, 703, 868. ОИЗ ЦГ].

раставак [чл. 28, 32, 37, 88, 255, 502, 541, 600, 683, 753, 766, 834, 929. ОИЗ ЦГ].

тачка [чл. 727, 793. ОИЗ ЦГ].

* * *

проглашење закона [чл. 1, 771. ОИЗ ЦГ].

земаљске новине [чл. 728. ОИЗ ЦГ].

везовна моћ закона [чл. 771. ОИЗ ЦГ]; савр. *важење закона* (ЗОО) *обавезна снага закона или важност закона* (§ 3. ГЗС).

дјејство закона [чл. 63, 263, 775. ОИЗ ЦГ].

дјејство закона *натрашке* [чл. 773. ОИЗ ЦГ].

допуна Законика / закона [чл. 1. ОИЗ ЦГ].

преинака Законика / закона [чл. 1. ОИЗ ЦГ].

мијењање закона [чл. 774. ОИЗ ЦГ].

тумачење закона [чл. 4. ОИЗ ЦГ].

подобје [чл. 3, 781. ОИЗ ЦГ]; *подобни случаји* (§ 10. ГЗС).

извиђење за непознавање закона [чл. 722. ОИЗ ЦГ].

законита моћ [чл. 784. ОИЗ ЦГ].

границе законске [чл. 10. ОИЗ ЦГ].

стега / стегнуће [чл. 94, 663, 733, 895. ОИЗ ЦГ]; савр. *ограничење*.

законит темељ [чл. 820. ОИЗ ЦГ].

законодавна радња (указ о проглашењу првог издања ОИЗ ЦГ).

законодавац или законотворац [чл. 771. ОИЗ ЦГ].

наредба Министарства правде [чл. 9. ОИЗ ЦГ].

* * *

добри обичаји [чл. 2, 779, 780. ОИЗ ЦГ].

правила добрих обичаја [чл. 2, 779, 780. ОИЗ ЦГ].

законит обичај [чл. 989. ОИЗ ЦГ].

зао обичај [чл. 990. ОИЗ ЦГ].

основи правде и правце [чл. 3, 782. ОИЗ ЦГ].

поштење [чл. 785. ОИЗ ЦГ].

непоштење [чл. 428. ОИЗ ЦГ].

благонаравље [чл. 8, 15, 334, 478, 514, 568, 599, 690, 724, 780, 785, 915, 927, 943.

ОИЗ ЦГ]; савр. *морал* (ЗОО); *благонравије* (§ 13. ГЗС); лат. *bones mores*; франц. *les bonnes moeurs*; нем. *die guten Sitten*.

правила благонаравља и поштења [чл. 785. ОИЗ ЦГ].

* * *

имаоничко право, или право имаоништва, или имаоништво [чл. 675, 953. ОИЗ ЦГ]; савр. *правна способност или способност стицања права и обавеза* (ЗОО); *права лична по сопственим својствима* (наслов главе испред § 36. ГЗС).

имаоник [чл. 10–13, 724–754, 801, 954–959. ОИЗ ЦГ]; савр. *правни субјекат* (*физичко и правно лице*) (ЗОО); *лице* (или *особа*) и *лице морално* (§ 17, 36–59. ГЗС).

лични имаоник [чл. 954. ОИЗ ЦГ]; савр. *физичко лице* (ЗОО); *лице или особа* (§ 36–59. ГЗС).

нелични имаоник [чл. 954. ОИЗ ЦГ]; савр. *правно лице* (ЗОО); *лице морално* (§ 36. ГЗС).

човјек [чл. 10, 955. ОИЗ ЦГ].

чељаде [чл. 66, 851, 955. ОИЗ ЦГ].
 мушко чељаде [чл. 10, 955. ОИЗ ЦГ].
 женско чељаде [чл. 955. ОИЗ ЦГ].
 женска [чл. 51. ОИЗ ЦГ].
 рођење [чл. 675. ОИЗ ЦГ].
 смрт [чл. 675. ОИЗ ЦГ].
 парохија [чл. 676. ОИЗ ЦГ].
 парохијан [чл. 677. ОИЗ ЦГ].
 књига рођених парохијана [чл. 677. ОИЗ ЦГ].
 књига вјенчаних парохијана [чл. 677. ОИЗ ЦГ].
 књига умрлих парохијана [чл. 677. ОИЗ ЦГ].
 мјесто пребивања [чл. 958. ОИЗ ЦГ]; савр. *пребивалиште* (ЗОО); место пребивања (§ 49. ГЗС); лат. *domicilium*; франц. *le domicile*; нем. *der Wohnsitz*.
 зачето дијете [чл. 956. ОИЗ ЦГ]; савр. *зачето а још нерођено дете*; дете *зачето а још нерођено* (§ 41. ГЗС); лат. *conceptus*.
 малољетник [чл. 638–640, 642, 503, 650. ОИЗ ЦГ]; савр. *малољетно лице* или *малољетник* (ПЗ); *малољетно лице* или *младољетник* (§ 37, 40, 41. ГЗС).
 пунољетник [чл. 636, 638, 639, 653. ОИЗ ЦГ]; савр. *пунољетно лице* (ПЗ); *пунољетно лице* или *пунољетник* (§ 37, 38. ГЗС).
 изјава пунољетства [чл. 638. ОИЗ ЦГ]; савр. *стицање пословне способности пре пунољетства*; *оглашавање малољетног за пунољетног* (§ 152. ГЗС); лат. *venia aetatis*; франц. *l’émancipation*; нем. *die Volljährigkeitserklärung*.
 имовинска својевласт [чл. 501–510, 636–642, 953, 957. ОИЗ ЦГ]; савр. *пословна способност* (ЗОО); (§ 38, 39, 533, 920. ГЗС описно); франц. *la capacité*; нем. *die Handlungsfähigkeit*.
 пуновластан кућанин и својевласни људи [чл. 481. и наслов испред чл. 636. ОИЗ ЦГ]; савр. *пословно способно лице* (ЗОО); (§ 38, 39, 533, 920. ГЗС описно).
 запрјета располагања имовином [чл. 637, 658. ОИЗ ЦГ]; савр. *лишење или ограничење пословне способности* (ЗОО); лат. *interdictio*; франц. *l’interdiction*; нем. *das Verbot*.

* * *

старатељство [чл. 653–655, 660, 670–672. ОИЗ ЦГ]; савр. *старатељство* (ПЗ); лат. *tutela, cura*; франц. *la tutell, la curatelle*; нем. *die Vormundschaft, die Curatel*.
 старатељ [чл. 644–646, 648, 653, 664, 960, 961. ОИЗ ЦГ], *старалац* (ПЗ); лат. *tutor et curator*; франц. *le tuteur, le subrogé tuteur, le curateur*; нем. *der Vormund, der Mitvormund, der Curator*.
 помоћник-старатељ [чл. 644. ОИЗ ЦГ].
 старатељка [чл. 961. ОИЗ ЦГ].
 иштићеник [чл. 673, 960, 962. ОИЗ ЦГ]; савр. *иштићеник* (ПЗ); *стараник* (Закон о старатељству Краљевине Србије).
 надстаратељска власт [чл. 438, 647, 963. ОИЗ ЦГ]; савр. *орган старатељства* (ПЗ).
 надстаратељска власт [чл. 197, 638, 639, 644, 647, 648, 652, 676, 707, 757, 957, 963. ОИЗ ЦГ].

родитељска власт [чл. 646. ОИЗ ЦГ].

очинска власт [чл. 643. ОИЗ ЦГ].

немоћ ума или слабоумље [чл. 658, 957. ОИЗ ЦГ]; савр. *неспособност за расуђивање* (ПЗ); *душевна болест* (Закон о старатељству Краљевине Србије); франц. *l'aliénation mentale*; нем. *die Geisteskrankheit*.

немоћник или човјек нездрава ума [чл. 653, 658. ОИЗ ЦГ].

расипник [чл. 662. ОИЗ ЦГ]; *расипник* (ПЗ); *распикућа* (§ 73С); лат. *prodigus*; франц. *le prodigue*; нем. *der Verschwender*.

нестали [чл. 595, 679, 680–684. ОИЗ ЦГ].

изјава о смрти (одсутна човјека) [чл. 678. ОИЗ ЦГ]; *оглашавање несталога лица за умрло* (ЗВП); *оглашавање несталога за умрлог* (§ 51. ГЗС); франц. *la declaration d'absence*; нем. *die Todeserklärung*.

тамничар [наслов испред чл. 665. ОИЗ ЦГ].

самохрана удовица [наслов испред чл. 665. ОИЗ ЦГ].

пустош [наслов испред чл. 665. ОИЗ ЦГ].

сличне пригоде [чл. 665. ОИЗ ЦГ].

* * *

Кућа, или кућна заједница, или домаћа заједница [чл. 686, 687, 691, 696, 692, 698, 964, 965, 700–702, 705–708, 965. ОИЗ ЦГ]; *задружна кућа или задруга* (§ 36, 54, 57, 58, 111, 206, 507–529. ГЗС).

варошка Кућа [чл. 708. ОИЗ ЦГ].

обитељ [чл. 964. ОИЗ ЦГ].

кућанин, или члан Куће, или кутње чељаде / кућани, или домаћи чланови, или домаћа чељад, или чланови кућне заједнице [чл. 356, 441, 481, 549, 688–690, 695–697, 965, 968, 700–703, 966, 968. ОИЗ ЦГ]; *задругар* (§ 514, 515, 517, 521, 526. ГЗС).

домаћин, или кућни старјешина, или старешина Куће [чл. 691, 395. ОИЗ ЦГ]; *старешина куће, или старешина задруге, или кућни старешина* (§ 111, 510, 515, 519. ГЗС).

женска која Кућу заступа [чл. 51. ОИЗ ЦГ].

домаће везе [чл. 708. ОИЗ ЦГ].

домазет [чл. 670. ОИЗ ЦГ].

кућни слуга [чл. 318, 333, 329, 394, 549, 575, 627, 965. ОИЗ ЦГ].

домаћи пристав [чл. 965. ОИЗ ЦГ].

* * *

ближика [чл. 48–50. ОИЗ ЦГ].

братство [чл. 714. ОИЗ ЦГ].

шире братство [чл. 714. ОИЗ ЦГ].

уже братство [чл. 714. ОИЗ ЦГ].

братственик [чл. 49. ОИЗ ЦГ].

међаш [чл. 49, 50. ОИЗ ЦГ].

помеђаш [чл. 50. ОИЗ ЦГ].

nâc [чл. 49, 107. ОИЗ ЦГ].
племе [чл. 709. ОИЗ ЦГ].
племеник [чл. 49, 712. ОИЗ ЦГ].
другоплеменик [чл. 55, 61, 62. ОИЗ ЦГ].
племенска заједница (комун) [чл. 709. ОИЗ ЦГ].
комуница [чл. 77. првог издања ОИЗ ЦГ].
племенски збор [чл. 710. ОИЗ ЦГ].
сељанин [чл. 49. ОИЗ ЦГ].
другосељанин [чл. 61, 62. ОИЗ ЦГ].
село [чл. 121, 130. ОИЗ ЦГ].
сеоска општина [чл. 714. ОИЗ ЦГ].
варош [чл. 35. првог издања ОИЗ ЦГ].
варошка општина [чл. 715. ОИЗ ЦГ].

* * *

јавна добра [чл. 720. ОИЗ ЦГ].
јавна државна добра [чл. 720, 969. ОИЗ ЦГ]; савр. *природна богатства, добра у општој употреби и добра од општег интереса* (ЗССР); *свачије ствари* (§ 195. ГЗС); лат. *res in publico usu*; франц. *le domain public de l'Etat*; нем. *das öffentliche Gut*.
државна особина [чл. 969. ОИЗ ЦГ]; *средства у државној својини* (ЗССР); *приватна добра државна* (§ 196. ГЗС); нем. *das Staatsvermögen*.
искуп ради јавне потребе [чл. 16. ОИЗ ЦГ]; савр. *експропријација*.
искупљена ствар [чл. 16. ОИЗ ЦГ]; савр. *експроприсана ствар* (ЗЕ).
тврђава [чл. 969. ОИЗ ЦГ].
прашница [чл. 969. ОИЗ ЦГ].
јавни пут [чл. 969. ОИЗ ЦГ].
трг [чл. 969. ОИЗ ЦГ].
мост [чл. 969. ОИЗ ЦГ].
пристаниште [чл. 969. ОИЗ ЦГ].
православне цркве [чл. 716, 719. ОИЗ ЦГ].
православни манастири [чл. 716, 719. ОИЗ ЦГ].
вјерска уредба [чл. 716. ОИЗ ЦГ].
црквена добра [чл. 716–719. ОИЗ ЦГ].
црковна земља [чл. 35. ОИЗ ЦГ].
црковна каса [чл. 476, 573, 600. ОИЗ ЦГ].

* * *

друштво имаоник [чл. 723–75. ОИЗ ЦГ].
имаоничко друштво [чл. 886. ОИЗ ЦГ].
устав имаоничког друштва [чл. 725, 727–730, 733, 735–737, 739, 746, 750, 752. ОИЗ ЦГ].

друштво на дионице (акције) [чл. 754. ОИЗ ЦГ].
дионица или акција [чл. 754. ОИЗ ЦГ].
задаћа друштва [чл. 726. ОИЗ ЦГ].
предузеће друштва [чл. 726. ОИЗ ЦГ].
друштвени посао [чл. 726. ОИЗ ЦГ].
пословање друштва [чл. 726. ОИЗ ЦГ].
мјесто сталног пребивања друштва [чл. 726. ОИЗ ЦГ].
главно средиште друштва [чл. 726. ОИЗ ЦГ].
друштвене подручнице (филијале) [чл. 726. ОИЗ ЦГ]; франц. *la succursale*; нем. *das Filial*.
друштвене везе [чл. 423, 890. ОИЗ ЦГ].
друштвено имање [чл. 726. ОИЗ ЦГ].
основна исправа или устав друштва [чл. 725, 726. ОИЗ ЦГ]; *штатути* или *правила друштвена* (§ 38. Трговачког законика Краљевине Србије).
чланови друштва или *другови* [чл. 726, 738–745, 753. ОИЗ ЦГ].
улози чланова друштва [чл. 726. ОИЗ ЦГ].
скупштина чланова друштва (ОИЗ ЦГ).
избраници скупштине друштва [чл. 738. ОИЗ ЦГ].
управа друштва или *друштвена управа* [чл. 726, 734, 735. ОИЗ ЦГ].
чланови управе друштва или *управитељи* [чл. 726. ОИЗ ЦГ].
одбор друштва [чл. 734. ОИЗ ЦГ].
чланови одбора друштва [чл. 737. ЦГ].
народна задаћа [чл. 752. ОИЗ ЦГ].
човјекољубива задаћа [чл. 753. ОИЗ ЦГ].
добротворна установа (*сиротињска каса, болница*) [чл. 753. ОИЗ ЦГ].
хранилиште сиротиње [чл. 755. ОИЗ ЦГ].
потпора сиротиње [чл. 755. ОИЗ ЦГ].

* * *

заклада или *трајна задужбина* [чл. 755–760, 763–766. ОИЗ ЦГ]; савр. *задужбина* (ГЗС нема одредаба); *фонд, zaklada* (JRT 214); лат. *universitas bonorum; pia causa*; франц. *la fondation*; нем. *die Stiftung*.
завјештај или *опорука* [чл. 756. ОИЗ ЦГ]; савр. *тестаменат* или *завештање* (ЗН); *тестаменат* или *завештање* (§ 424. ГЗС); лат. *testamentum*.
оснивач закладе [чл. 756. ОИЗ ЦГ].
имање закладе [чл. 757. ОИЗ ЦГ].
управа закладе [чл. 761. ОИЗ ЦГ].

ималац [чл. 801. ОИЗ ЦГ].
имовина [чл. 707, 802–810. ОИЗ ЦГ].
иметак [чл. 481, 723, 752, 753, 896, 903. ОИЗ ЦГ].

имање [чл. 16, 156, 168, 196, 461, 467, 480, 492, 501, 606, 508, 636, 644, 646, 662, 671, 706, 706, 710, 726, 739, 743, 744, 743, 747, 752, 753, 757, 758, 903, 923, 965, 967, 968. ОИЗ ЦГ].

сопствена имовина [чл. 10. ОИЗ ЦГ].

властита имовина [чл. 434, 957. ОИЗ ЦГ].

имовинска веза [чл. 435, 769. ОИЗ ЦГ].

имовинска вриједност [чл. 15. ОИЗ ЦГ].

имовинско право [чл. 257. ОИЗ ЦГ].

имовински посао [чл. 798. ОИЗ ЦГ].

вањска страна имовинског посла [чл. 798. ОИЗ ЦГ].

облик [чл. 798, 799. ОИЗ ЦГ].

обред [чл. 652, 799. ОИЗ ЦГ].

саобраћај [чл. 6, 156. ОИЗ ЦГ].

саобраштај [чл. 6. првог издања ОИЗ ЦГ].

трговина [чл. 15. ОИЗ ЦГ].

4.2. Терминолошка лексика *стварног права*

Као што је речено, у ову групу је сврстан пре свега један део терминолошке лексике која је садржана у одредбама *Раздијела IV (О држини или посједу)* у *Дијелу првом* Законика.

Поред тога, у ову групу је сврстана и терминолошка лексика садржана у одредбама *Дијела другог (раздијели I–X: О течењу влаштине непокретних ствари; О течењу влаштине покретних ствари; О опсегу и заштити влаштине; О сувлаштини; О помеђашкој угодби; О помеђашком послужју; О уживању; О залози; О подлогу; О застави)*.

Такође је сврстана терминолошка лексика одредаба *Раздијела II у Дијелу шестом (Поглавито к влаштини и к другим врстама права укоријењених у ствари)*.

* * *

стварно право [чл. 172, 870. ОИЗ ЦГ]; савр. *стварно право; чисто стварна права* (§ 197. ГЗС); лат. *dominium rei et jura in re aliena*; франц. *les droits réels*; нем. *die dinglichen Rechte*.

држина или посјед [чл. 18–25, 45, 811–830. ОИЗ ЦГ]; савр. *државина* (ЗОСПО); *државина, притежање* (§ 198–210. ГЗС); *притежање; posjed* (ППТ, 82); лат. *possessio vel possessio civilis*; франц. *la possession*; нем. *der Besitz*.

темељита држина или правилна држина [чл. 820. ОИЗ ЦГ]; савр. *законита државина* (ЗОСПО); *закона државина, правична државина, на праву основана државина* (§ 200. ГЗС).

нетемељита држина или неправилна држина [чл. 18, 820. ОИЗ ЦГ]; савр. *незаконита државина*; (ГЗС описно); лат. *possessio injusta*; франц. *la possession injuste, illégitime*; нем. *der unrechtmässige Besitz*.

привремена држина [чл. 822. ОИЗ ЦГ].

држитељ [чл. 45, 811, 812, 813, 814, 816, 818–820. ОИЗ ЦГ]; савр. држалац (ЗО-СПО); држалац или притежалац (§ 198, 203–205, 207, 223. ГЗС); посједник (ППТ, 83).

придржник [чл. 811, 815. ОИЗ ЦГ]; [чл. 70. ЗОСПО описно); (§ 209. ГЗС описно).

незломислена држина [чл. 22, 816. ОИЗ ЦГ]; савр. савесна државина (ЗОСПО); савесна државина или савесно притежање; (§ 204. ГЗС); лат. *possessio bonae fidei*; франц. *la possession de bonne foi*; нем. *der Besitz in gutem Glauben*.

зломислена држина [чл. 18, 816, 817. ОИЗ ЦГ]; савр. несавесна државина (ЗО-СПО); бесавесна државина или бесавесно притежање (ГЗС); лат. *possessio malae fidei*.

незломислени држитељ [чл. 18, 22, 816. ОИЗ ЦГ]; савр. савесни држалац (ЗО-СПО); савесни држалац или савесни притежалац (§ 203, 204. ГЗС); лат. *possessor bonae fidei*; франц. *le possesseur de bonne foi*; нем. *der rechtliche Besitzer*.

зломислени држитељ [чл. 18, 23, 25, 816. ОИЗ ЦГ]; несавесни држалац бесавесни држалац или бесавесни притежалац (§ 203–205, 207. ГЗС).

зла мисао [чл. 147. ОИЗ ЦГ].

самовољна држина [чл. 818. ОИЗ ЦГ]; неправична државина (§ 200. ГЗС); лат. *possessio injusta vel vitiosa*; франц. *la possession injuste*; нем. *der unrechtmässige Besitz*.

самовољни држитељ [чл. 819. ОИЗ ЦГ].

незаконити држитељ [чл. 819. ОИЗ ЦГ].

сметање држине или одузимање држине [чл. 19–21. ОИЗ ЦГ]; узнемиравање (сметање) државине или одузимање државине (ЗОСПО); (ГЗС описно).

* * *

влаштина или својина [чл. 45, 46, 66, 91, 92, 790, 831. ОИЗ ЦГ]; сав. својина (ЗОСПО); својина или сопственост (§ 211, 212. ГЗС); сопственост, својина; *vlasništvo, svojina* (ППТ, 146); лат. *dominium vel proprietas*; франц. *la propriété*; нем. *das Eigentum*.

беспорна влаштина [чл. 91. ОИЗ ЦГ].

опсег влаштине (наслов испред чл. 93. ОИЗ ЦГ).

земна површина [чл. 96. ОИЗ ЦГ].

ваздушни простор [чл. 96. ОИЗ ЦГ].

подземни простор [чл. 96. ОИЗ ЦГ].

власник [чл. 93–97, 83. ОИЗ ЦГ]; сав. власник (ЗОСПО), сопственик (ЗОО); сопственик, господар ствари [чл. 216, 225, 228. ГЗС]; сопственик; *vlastnik* (ППТ, 146); лат. *dominus vel proprietarius*; франц. *le propriétaire*; нем. *der Eigentümer*.

право власничког преузима [чл. 97–102, 833. ОИЗ ЦГ]; савр. право власника на тужбу за повраћај од држаоца индивидуално одређене ствари; (§ 21. ГЗС описно); лат. *rei vindicatio*; франц. *l'action en revendication*; нем. *die eigentliche Eigentumsklage*.

судионици у властини [чл. 832. ОИЗ ЦГ].

сувлаштина [чл. 103–109, 832. ОИЗ ЦГ]; савр. *сусвојина* (ЗОСПО); *сусвојина* (§ 215. ГЗС); *сувластност*; *suvlastništvo* (ППТ, 348); лат. *condominium*; франц. *la copropriété*; нем. *das Miteigentum*.

сувласник [чл. 103. ОИЗ ЦГ]; савр. *сувласник* (ЗОСПО); *сусопственик* (ГЗС); *сувластник*; *suvlastnik* (ППТ, 348); франц. *le copropriétaire*; нем. *der Miteigentümer*.

особина или особак [чл. 483, 688–690, 967. ОИЗ ЦГ]; *одвојена добра задругарева или женина* (§ 409, 768. ГЗС).

властита особина [чл. 689. ОИЗ ЦГ].

* * *

ствари [чл. 78, 82–85, 89, 90, 802, 807–810, 871. ОИЗ ЦГ].

непокретне ствари [чл. 802. ОИЗ ЦГ].

покретне ствари [чл. 807. ОИЗ ЦГ].

веза међу покретне и непокретне ствари [чл. 806. ОИЗ ЦГ].

ствар без господара [чл. 78. ОИЗ ЦГ].

изгубљена ствар [чл. 82. ОИЗ ЦГ].

ствар *тварна по себи* [чл. 871. ОИЗ ЦГ].

непокретно добро [чл. 56, 57. ОИЗ ЦГ]; савр. *непокретно добро, непокретност, некретнина*.

самоиста или засебно одређена ствар [чл. 162, 810. ОИЗ ЦГ]; савр. *индивидуално одређена ствар; истоветна или опредељена ствар* (ГЗС); лат. *species, certum corpus*; франц. *le corps certain*; нем. *die individuell bestimmte Sache*.

сврста ствар [чл. 159, 237, 258, 526, 542, 810, 839, 875, 932. ОИЗ ЦГ]; савр. *заменљива ствар* (ЗОО).

тварна ствар [чл. 871. ОИЗ ЦГ]; *телесна ствар* (ГЗС); *тјелесне ствари; tjelesne stvari* (ППТ, 304); лат. *res corporalis*; франц. *la chose corporelle*; нем. *die körperliche Sache*.

тварни дио [чл. 108, 109. ОИЗ ЦГ]; реални, фактички део у заједничкој ствари.

главна ствар [чл. 808. ОИЗ ЦГ]; *главна ствар* (§ 189. ГЗС); *главна ствар; glavna stvar* (ППТ, 273); лат. *res principalis*; франц. *la chose principale*; нем. *die Hauptsache*.

узгредна ствар или узгредица [чл. 808, 809. ОИЗ ЦГ]; савр. *споредна ствар*.

узгредна права [чл. 611. и 622. ОИЗ ЦГ].

приложје ствари [обухвата заједно: и *узгредицу* и *прид* или *прираст*] [чл. 95, 809. ОИЗ ЦГ]; *придодатак ствари* [обухвата заједно: *припадак* и *прираштај*] (§ 186, 188, 258. ГЗС).

приложена права или узгредна права [чл. 611. и 622. ОИЗ ЦГ]; савр. *споредна права; споредна права* (ГЗС); франц. *les droits accessoires*; нем. *die Nebenrechte*.

прид или прираст [чл. 229, 383. ОИЗ ЦГ].

прираштај (§ 186, 258–254, 638. ГЗС); *умножење; умпожење* (ППТ, 680); лат. *accessio*; нем. *der Zuwachs*.

користан трошак [чл. 825. ОИЗ ЦГ]; *трошак ради веће плодородности* (§ 204. ГЗС); *impensae utiles*; франц. *les dépenses utiles*; нем. *der nützliche Aufwand*.

потребан трошак [чл. 824. ОИЗ ЦГ]; *трошак ради обдржавања ствари* (§ 204. ГЗС); лат. *impensae necessarie*; франц. *les dépenses nécessaires*; нем. *der notwendige Aufwand*.

самохотан трошак [чл. 24, 826. ОИЗ ЦГ]; *трошкови ради улепшања ствари* (ГЗС); лат. *impensae voluptariae s. Voluptuosae*; франц. *les dépenses voluptuaires*; нем. *der Luxusaufwand*.

принов [чл. 191. ОИЗ ЦГ].

замашни квар ствари [чл. 824. ОИЗ ЦГ].

природни назадак ствари [чл. 160. ОИЗ ЦГ].

* * *

зидање [чл. 35, 38, наслов испред члана 136. ОИЗ ЦГ].

грађа [чл. 36, 136. ОИЗ ЦГ].

градилац [чл. 37, 38. ОИЗ ЦГ].

здање [чл. 139, 140. ОИЗ ЦГ].

зид [чл. 139. ОИЗ ЦГ].

сађење [наслов испред чл. 35. ОИЗ ЦГ].

туђе дрвеће [чл. 39. ОИЗ ЦГ].

сâд [чл. 39. ОИЗ ЦГ]; савр. *засад*; *засад* (§ 281. ГЗС); лат. *plantatio*; франц. *la plantation*.

садилац [чл. 39. ОИЗ ЦГ].

човјечје дјело (наслов испред чл. 40. ОИЗ ЦГ).

бријег (обала) [чл. 40. ОИЗ ЦГ].

осушени простор [чл. 40. ОИЗ ЦГ].

преководни сусјед [чл. 40. ОИЗ ЦГ].

сусједни власник [чл. 44. ОИЗ ЦГ].

наповина [чл. 41. ОИЗ ЦГ]; савр. *нанос*; *нанос* или *наплава* (§ 265. ГЗС); лат. *aluvio*; франц. *l'alluvion*; нем. *das Anspühlen*.

одваљени комад земље [чл. 41. ОИЗ ЦГ].

оток [чл. 43. ОИЗ ЦГ].

јавна вода [чл. 44. ОИЗ ЦГ].

пресушено корито [чл. 44. ОИЗ ЦГ].

* * *

предаја ствари дјелом [чл. 840. ОИЗ ЦГ]; *предаја фактичка* или *предаја из руке у руку* (§ 287. ОИЗ ЦГ); лат. *traditio*; франц. *la tradition réelle*; нем. *die körperliche Übergabe*.

предаја ствари знаком [чл. 840. ОИЗ ЦГ]; *предаја ствари знаком* (§ 288. ГЗС); лат. *traditio symbolica*; франц. *la tradition symbolique*; нем. *die Übergabe durch Zeichen*.

преокретај ствари [чл. 68, 69. ОИЗ ЦГ]; *препада туђе ствари* (§ 269. ГЗС); франц. *spécification*; нем. *die Verarbeitung или Umgestaltung des fremden Stoffes*.

преокретач [чл. 68. ОИЗ ЦГ]; *препадилац* или *препађач* (ГЗС); лат. *specificator*.

спојидба [чл. 70–73. ОИЗ ЦГ]; *спојење* (§ 269. ГЗС); *сједињење, дружење; sјedi-njenje, druženje* (ППТ, 554); лат. *adjunctio*; франц. *l'adjonction*; нем. *die Vereinigung*.

помјеса или смјеса [чл. 70, 72. ОИЗ ЦГ]; *смеша* (§ 271. ГЗС); *смијешање, помије-шање; smiješanje, pomiješanje* (ППТ, 573, 574); *commixtio et confusio*; франц. *le mélange et la confusion*; нем. *die Vermengung* или *die Vermischung*.

заузеће пустих ствари [чл. 842. ОИЗ ЦГ]; лат. *occupatio*; франц. *l'occupation*.
пустош (наслов испред чл. 667. и чл. 671. ОИЗ ЦГ).

заузималац [чл. 842. ОИЗ ЦГ].

дивље живинче [чл. 75. ОИЗ ЦГ].

челе [чл. 76, 77. ОИЗ ЦГ].

благо [чл. 79–81, 844 ОИЗ ЦГ]; савр. *скривено благо* (важећа правна правила); *закопано благо* или *сокровиште* (§ 250. ГЗС); *благо; blago* (ППТ, 443); лат. *thesaurus*; франц. *le trésor*; нем. *der Schatz*.

губилац или изгубилац [чл. 82, 84, 86, 87, 88, 89. ОИЗ ЦГ].

нашалац [чл. 79, 81, 83, 87, 88, 90. ОИЗ ЦГ]; савр. *налазач*; (§ 250. ГЗС описно).

* * *

одржај [чл. 45, 46, 91, 845. ОИЗ ЦГ], *застарелост за стицање својине и других стварних права* (§ 922. ГЗС); *досјелост; dosjelost* (ППТ, 193); лат. *usucapio ac-quisitiva*; франц. *l'usucapion* или *la prescription acquisitive*; нем. *die Ersitzung*.

изванредни одржај [чл. 46. ОИЗ ЦГ]; *изванредна застарелост за стицање своји-не и других стварних права* (§ 931 ГЗС).

прекид течаја одржаја [чл. 847. ОИЗ ЦГ].

спријечење течаја одржаја [чл. 848. ОИЗ ЦГ].

обустава одржаја [чл. 848. ОИЗ ЦГ].

* * *

помеђашке земље [чл. 849. ОИЗ ЦГ]; *суседне земље* (ГЗС); лат. *praedia vicina*; франц. *les propriétés sines*; нем. *die benachbarten Grundstücke*.

помеђашка угодба [чл. 110–143, 849, 850. ОИЗ ЦГ]; *службеност* (ЗОСПО); *за-конска службеност (сервитут)* (§ 340. ГЗС).

граница између суседних земаља или међа [чл. 110, 299. ОИЗ ЦГ].

граничење [чл. 110. ОИЗ ЦГ]; савр. *утврђивање граница (међа)*; *обележавање граница суседних земаља*; лат. *actio finium regundorum*; франц. *l'action en bor-nage*.

превјеса [чл. 111, 112. ОИЗ ЦГ]; (§ 282. ГЗС описно).

дрво на граници [наслов испред чл. 113. ОИЗ ЦГ].

жиле туђег дрвећа [чл. 114. ОИЗ ЦГ]; (§ 282. ГЗС описно).

пролажење (наслов испред чл. 115. ОИЗ ЦГ).

пролазак [чл. 115. ОИЗ ЦГ].

постојица [чл. 115, 856. ОИЗ ЦГ]; *право на стазу на туђој земљи* (§ 354. ГЗС); лат. *iter, jus eundi*; франц. *le droit de passer*; нем. *das Recht des Fussteiges*.

прогон [чл. 115, 856. ОИЗ ЦГ]; право на прогон своје стоке преко туђе земље (§ 355. ГЗС).

право пута [чл. 115, 856. ОИЗ ЦГ]; право на пут на туђеј земљи (§ 356. ГЗС).

натапање земље [чл. 122, 123, 132, 141, 142. ОИЗ ЦГ]; савр. наводњавање; франц. *l'irrigation*.

* * *

помеђашко послужје [чл. 144–155, 851, 854, 855. ОИЗ ЦГ]; уговорена службеност (ЗОСПО); уговорена службеност (сервитут) (§ 340. ГЗС).

повласно добро [чл. 853. ОИЗ ЦГ]; савр. повласно добро (ЗОСПО); господарећа земља (§ 388. ГЗС); лат. *praedium vel fundus dominans, cui servitus debetur*; франц. *le fonds dominant*; нем. *das herrschende Grundstück*.

послужно добро [чл. 853. ОИЗ ЦГ]; савр. послужно добро (ЗОСПО); служећа земља (§ 388. ГЗС); лат. *praedium serviens, sive quod servitutem debet*; франц. *le fonds servant*; нем. *das dienende Grundstück*.

послужје дјела [чл. 854. ОИЗ ЦГ].

послужје забране [чл. 855. ОИЗ ЦГ].

одржај послужја [чл. 147. ОИЗ ЦГ]; савр. одржај службености.

одржај слободе [чл. 861. ОИЗ ЦГ]; лат. *usucapio libertatis*.

право на видик [чл. 144. ОИЗ ЦГ]; службеност на светлост (§ 349. ГЗС); прозорно право; *prozorno pravo* (ППТ, 208); лат. *jus de luminibus officiatur*; нем. *das Fensterrecht*.

* * *

туђа шума [чл. 854. ОИЗ ЦГ].

водовод [чл. 126. ОИЗ ЦГ].

водовођа [чл. 275. ОИЗ ЦГ].

жљеб [чл. 118, 126, 135, 156, 276, 854, 861. ОИЗ ЦГ].

убао [чл. 118, 119. ОИЗ ЦГ].

млин [чл. 118. ОИЗ ЦГ].

димњак [чл. 275. ОИЗ ЦГ].

стаја за животиње [чл. 138. ОИЗ ЦГ].

јама за гној [чл. 138. ОИЗ ЦГ].

гној [чл. 138, 313, 443, 445, 893. ОИЗ ЦГ].

нужник [чл. 138. ОИЗ ЦГ].

сплака [чл. 133. ОИЗ ЦГ]; барица (ГЗС); лат. *lacina*; нем. *die Pfütze*.

лазила [чл. 136. ОИЗ ЦГ].

одров [чл. 136. ОИЗ ЦГ].

* * *

уживање [чл. 156–182. ОИЗ ЦГ]; савр. уживање; уживање (§ 374. ГЗС); плодоуживање, *uživanje* (ЈРТ 222); лат. *ususfructus*; франц. *l'usufruit*; нем. *der Nießbrauch* или *der Fruchtgenuss*.

уживалац [чл. 159–168]; савр. уживалац; уживалац (§ 379–383 ГЗС).

* * *

обезбједа (*сигурност*) дуга [чл. 174, 864. ОИЗ ЦГ]; савр. *средства обезбеђења дуга* (ЗОО).

залог или *заложно право* [чл. 862. ОИЗ ЦГ]; савр. *право залоге или заложно право* (ЗОСПО); *право залоге или заложено право* (ГЗС); *право залога; pravo na zalogu* (ППТ, 386); лат. *pignus foto sensu*; франц. *le nautissement*; нем. *das Pfandrecht*.

залога [чл. 172–180, 82, 863–866, 869. ОИЗ ЦГ]; савр. *залога* (ЗОО); *покретна залога* (*ручна залога*) (§ 305 ГЗС); *покретни залог, ручни залог; pokretni zalog; ručna (pokretna) zaloga* (ППТ, 269, 206); лат. *pignus stricto sensu*; франц. *le gage*; нем. *das Handpfand* или *Faustpfand*.

презалога [чл. 179. ОИЗ ЦГ]; савр. *подзалога* (ЗОО); *пазалога* (§ 313. ГЗС); *подзалог; podzalog* (ППТ, 14); лат. *subpignus*; нем. *das Afterpfand*.

давалац залоге [чл. 179. ОИЗ ЦГ]; савр. *давалац залоге* (ЗОО); *дужник* (§ 304. ГЗС); *заложник, založitelj* (ППТ, 577); лат. *debitor*; франц. *le debiteur*; нем. *der Verpfänder*.

подлог [чл. 864. ОИЗ ЦГ]; савр. *давање дужникове земље повериоцу у реум* (*правила обичајног права*); лат. *antichresis*.

застава [чл. 193–221, 865. ОИЗ ЦГ]; савр. *хипотека* (ЗОСПО); *непокретна залога, или баштинска залога, или миљачка залога, или хипотека, или интабулација* (§ 305, 326. ГЗС); *непокретна залога, хипотека, земљишни залог; nepokretni zalog, zemljišna zaloga* (ППТ, 283, 262); лат. *hypotheca*; франц. *l'hypothèque*; нем. *die Hypothek* или *das Grundpfand*.

презастава [чл. 216. ОИЗ ЦГ]; савр. *надхипотека* (ЗОСПО); *надхипотека или надинтабулација* (Уредба о интабулацији Краљевине Србије).

заставна књига [чл. 865. ОИЗ ЦГ]; савр. *јавна књига* (у ширем смислу); *интабулациона књига* (Уредба о интабулацији Краљевине Србије).

упис заставе [чл. 205. ОИЗ ЦГ]; *упис хипотеке или упис интабулације* (Уредба о интабулацији Краљевине Србије); *укњижење, упис у књигу; uknjižba* (ППТ, 289, 161); франц. *l'inscription*; нем. *die Intabulation* или *die Einverleibung in die öffentlichen Bücher*.

испис (*брисање*) заставе [чл. 219. ОИЗ ЦГ]; савр. *брисање хипотеке; испис хипотеке или испис интабулације* (Уредба о интабулацији Краљевине Србије); *изписање, изкњижење; izknjižba* (ППТ, 201); франц. *la radiation de l'inscription*; нем. *die Extabulation*.

прибиљешка [чл. 218. ОИЗ ЦГ]; савр. *зебелешка; зебелешка у интабулационим књигама* (Уредба о интабулацији Краљевине Србије); *предбиљежење; zabilježenje* (ППТ, 614); нем. *die Vormerkung*.

4.3. Терминолошка лексика облигационог права

У ову групу сврстана је терминолошка лексика која је садржана у одредбама *Дијела трећег* Законика (*раздијели I–XX: О куповини; О промјени; О рукодаћу или зајму; О најму или закупу земаља; О животињи даној у наполицу, под кесим, на изор; О најму службе и радње; О радњи и помоћи на узајмицу и без узајмице; О најму радње одсјеком; О пријено-*

су; *О остави*; *О повјери или пуномоћју*; *О простој удрузи (ортаклук)*; *О супони*; *О спрези*; *О јемству*; *О нагодби*; *О игри и окладу*; *О дару*) и *Дијела четвртог (раздијели I–VII: О постојању уговора; О вршењу уговора; О посљедицама неизвршења или неисправна извршења уговора; О особитим одредбама или углавцима који могу бити у уговору; О дуговима који долазе од недопуштених дјела, а уговора се не тичу; О дуговима који потјечу од различитих послова, дјела и прилика; О дуговима од неоправдана користовања туђим; О пренашању дугова; О престајању дугова)*.

Такође је сврстана термилошка лексика једног дела одредаба у *Дијелу шестом*, и то: *Раздијела III (Поглавито ка куповини и к главнијим врстама уговорâ)* и *Раздијела IV (Поглавито к уговорима у опште, као и к другим дјелима, послима, приликама од којих дугови постају)*

* * *

куповина, или купња, или продаја [чл. 222–224, 228, 251–257, 872. ОИЗ ЦГ]; савр. *продаја*; *продаја* и *куповина* (§ 641. ГЗС); *купња*, *куповање* и *продаја*; *купња* и *prodaja* (ППТ, 299, 565) лат. *emtio et venditio*; франц. *la vente*; нем. *der Kauf u. Verkauf*.

куповина на почек [чл. 27, 34, 67, 224. ОИЗ ЦГ]; савр. *продаја са оброчним отплатама цене* (чл. 542. ЗОО); *куповина на почек* (§ 654. ГЗС).

куповина на обид или куповина на окушај [чл. 251. ОИЗ ЦГ]; савр. *куповина на пробу* (ЗОО); *куповина ствари које кушати ваља* (§ 645 ГЗС); *купња на оглед*; *купња на оглед* (ППТ, 398); лат. *emtio ad gustum*; франц. *la vente ad gustum*; нем. *der Kauf auf Besicht oder Probe*.

куповина према огледу или мостри [чл. 252. ОИЗ ЦГ]; савр. *продаја по узорку или моделу* (ЗОО); (ГЗС описно); лат. *emtio ad probationem*; франц. *la vente a l'essai*; нем. *der Kauf nach Probe*.

купац [чл. 224, 225, 227, 228, 234, 235, 237, 239, 243, 244, 250, 252. ОИЗ ЦГ]; савр. *купац* (ЗОО); *купац* (§ 648, 649. ГЗС).

продавац [чл. 224–226, 228, 230, 232–234, 243, 254–256. ОИЗ ЦГ]; савр. *продавац* (ЗОО); (§ 647–649. ГЗС).

право прече купње [чл. 49–52, 57, 58, 60, 64, 107, 254–256, 873. ОИЗ ЦГ]; *право прече куповине* (ЗОО); *право првенства на куповину* (§ 670. ГЗС); лат. *jus protimiseos*.

цијена [чл. 223, 224, 227. ОИЗ ЦГ]; савр. *цена* (ЗОО); *цена* (§ 642. ГЗС); *цијена*; *cijena* (ППТ, 639); нем. *Wert*.

трг (пазар) [чл. 101. ОИЗ ЦГ]; савр. *тржница*, *пијаца*.

тржна (пазарска) цијена [чл. 223. ОИЗ ЦГ]; савр. *тржишна цена*; *обична цена* или *чаршијска цена* (§ 194, 649. ГЗС).

јавна продаја [чл. 55, 89, 191, 180, 214. ОИЗ ЦГ]; савр. *јавна продаја* (ЗОО); *јавна продаја* (§ 243, 676. ГЗС).

цијена која долази од лична омиља [чл. 926. ОИЗ ЦГ]; савр. *цена из особите наклоности* (ЗОО); лат. *pretium affectionis*; нем. *der Affectionswert*.

недостаци или мане продане ствари [чл. 232–242. ОИЗ ЦГ]; савр. *мане* или *недостаци купљене ствари* (ЗОО); *недостаци* или *махне купљене ствари* (§ 554, 556, 558. ГЗС).

потражни одузам [чл. 874. првог издања ОИЗ ЦГ] или *одузам* [наслов изнад чл. 243, чл. 874. ОИЗ ЦГ]; савр. *одговорност за правне недостатке (заштита од евикције)* (ЗОО); (§ 655. ГЗС описно); *поручанство; poručanstvo* (ППТ, 250); лат. *evictio*; франц. *l'éviction*; нем. *die Entwährung; Gewähr*.

промјена [чл. 257. ОИЗ ЦГ]; савр. *размена* (ЗОО); *промена* (§ 632–640. ГЗС).

* * *

рукодаће или *зајам* [чл. 258–260, 875. ОИЗ ЦГ]; савр. *зајам* (ЗОО); *зајам* (§ 593. ГЗС); *зајам, zajam* (ППТ, 124); лат. *mutuum*; франц. *le prêt (de consommation)*; нем. *das Darlehen, Darleihen*.

рукодавалац [чл. 875. ОИЗ ЦГ]; савр. *зајмодавац* (ЗОО); *зајмодавац, позајмилац* (§ 596. ГЗС); *зајмодавац, zajmodavac* (ППТ, 124); франц. *le prêteur*; нем. *der Darleiher*.

узајмилац или *узималац рукодаћа* [чл. 875. ОИЗ ЦГ]; савр. *зајмопримац* (ЗОО); *зајмопримац*, или *узајмилац* (§ 596. ГЗС); *дужник, dužnik* (ППТ, 453); франц. *l'emprunteur ou le débiteur*; нем. *der Schuldner*.

главница или *главно* [чл. 163, 175. ОИЗ ЦГ]; савр. *главница; главно, капитал* (§ 603, 886. ГЗС); *главница, главно; glavnica, glavno* (ППТ, 106); лат. *caput vel sors*; франц. *le capital*; нем. *das Capital*.

добит или *већинак* [чл. 175, 261. ОИЗ ЦГ]; савр. *камата* (ЗОО); *лихва, интерес* или *добитак* (§ 594. ГЗС); *камата; kamata* (ППТ, 662); лат. *usurae*; франц. *l'intérêt*; нем. *die Zinsen*.

добит на добит [чл. 263. ОИЗ ЦГ]; савр. *камата на камату; интерес на интерес, лихва на лихву* (§ 603. ГЗС); лат. *anatocismus vel usurarum usurae*; нем. *die Zinsen von Zinsen*.

дозрела добит [чл. 612. ОИЗ ЦГ]; савр. *доспела камата* (ЗОО).

добитак [чл. 688, 726, 745, 891, 924. ОИЗ ЦГ]; савр. *добит, добитак*.

* * *

наруч или *посуда* [чл. 265–270, 876. ОИЗ ЦГ]; савр. *послуга* (ЗОО); *наруч* или *послуга* (§ 582. ГЗС); *посудна погодба; posudna pogodba* (ППТ, 324); лат. *commodatum*; франц. *le prêt à usage*; нем. *der Leihvertrag*.

давалац у наруч [чл. 876. ОИЗ ЦГ]; савр. описно; *господар ствари дате у наруч* (§ 587. ГЗС); франц. *la prêteur a usage*; нем. *der Verleiher* или *Commodant*.

узималац у наруч [чл. 876. ОИЗ ЦГ], *послугопримац* (ГЗС); *узималац у посуду, посудовник; posudovnik, tko što uzima u parič* (ППТ, 170); франц. *l'emprunteur*; нем. *der Entlehner*.

* * *

најам [чл. 271–312, 329–340, 348–366, 877–880. ОИЗ ЦГ]; савр. *најам; најам* (§ 706–722. ГЗС); лат. *locatio-conductio*; франц. *le contrat de louage*.

давалац у најам [чл. 271–296, 877. ОИЗ ЦГ]; савр. *најмодавац; наручитељ* (§ 709–715. ГЗС).

узималац у најам [чл. 271–296, 877. ОИЗ ЦГ]; савр. *најмопримац; посленик* (§ 710–718. ГЗС).

најмовина [чл. 276. ОИЗ ЦГ]; савр. *накнада, најамнина; награда, плата* (§ 706, 721. ГЗС); *плата, plata za radnju* (ППТ, 329); лат. *merces*; франц. *le prix (le loier, les gages)*; нем. *der Lohn*.

најам ствари или кирија [чл. 271–296, 877, 878. ОИЗ ЦГ].

закуп или најам земље (кирија) или најам ствари које плодове носе [чл. 297–312, 878. ОИЗ ЦГ]; закуп или кирија или аренда (§ 677–705. ГЗС); лат. *locatio conductio rei*; франц. *le bail a ferme*; нем. *das Pachtvertrag*.

давалац у закуп [чл. 297–312, 878. ОИЗ ЦГ]; савр. закуподавац; онај који даје ствар или добро под кирију или закуп (§ 686. ГЗС); закуподавац; *zakupodavac*, *najmodavac*, (ППТ, 576, 573); лат. *locator*; франц. *le bailleur*; нем. *der Verpächter* или *Vermiether*.

закупник [чл. 297–312, 878. ОИЗ ЦГ]; савр. закупац; закупац или кирајнија (§ 683–688. ГЗС); закупник; *zakupnik* (ППТ, 379); лат. *conductor*; франц. *le preneur*; нем. *der Pächter* или *Mieter*.

закупнина [чл. 302. ОИЗ ЦГ]; савр. закупнина; цена (§ 677. ГЗС); кирија, закупнина; *najmovina*, *zakupnina* (ППТ, 343, 379); лат. *merces*; франц. *le prix*; нем. *der Miethodr Pachtzins*.

пренајам или подзакуп [чл. 285, 878. ОИЗ ЦГ]; савр. подзакуп; пазакуп (§ 684. ГЗС); лат. *sublocatio*; лат. *la sous-location*; нем. *die Aftermiete*, *Afterpacht*.

подзакупник [чл. 878. ОИЗ ЦГ]; савр. подзакупац; пазакупац (ГЗС); подкупаџија; *podnajmitelj* (ППТ, 14); франц. *le sous-locataire*; нем. *der Aftermieter*.

најам службе или најам радње [чл. 329–340, 879. ОИЗ ЦГ]; најам службе (§ 706 ГЗС); лат. *locatio-conductio operarum*; франц. *le louage d'ouvrage*; нем. *der Lohnvertrag*.

најмилац радње, или наручилац, или наручитељ радње [чл. 349, 350, 355, 361, 362, 358, 360–362, 545, 548, 879, 965. ОИЗ ЦГ]; савр. наручилац; наручитељ (§ 810. ГЗС); најмител, наручник, урадник; *najmitelj*, *naručnik*, *uradnik* (ППТ, 86); лат. *locator operis*; франц. *le maître*; нем. *der Besteller*.

најамник или радник [чл. 333, 879. ОИЗ ЦГ]; савр. посленик, предузимач, извођач радова; посленик (§ 719. ГЗС); најмљеник; *najmljenik* (ППТ, 86); лат. *conductor operis*; франц. *l'ouvrier* или *l'entrepreneur*; нем. *der Besteller*.

најам радње одсјеком или најам радње на уијен [чл. 348, 880. ОИЗ ЦГ]; „ако би уговор гласио на ствари ђутуре или гомилом“ (§ 558, 706. ГЗС); лат. *locatio-conductio operis*; франц. *le louage des entrepreneurs d'ouvrage*; нем. *die Werkverdingung*.

предузетник или подузетник [чл. 349–356, 359, 363, 364, 366, 584, 880. ОИЗ ЦГ]; предузимач или посленик (§ 713. ГЗС); предузетник; *poduzetnik* (ППТ, 536); франц. *l'entrepreneur*; нем. *der Unternehmer*.

вјештачки труд [чл. 889. ОИЗ ЦГ]; савр. стручан рад или посао вештака.

* * *

животиње дане у наполицу [чл. 313–321, 327. ОИЗ ЦГ].

земља дана у наполицу или на трећину или за неки дио рода [чл. 309–312. ОИЗ ЦГ]; (§ 705. ГЗС описно); франц. *le bail à metairie, et le bail à cheptel simple*.

наполичар [чл. 318. ОИЗ ЦГ].

давање (или узимање) животиње (или стоке) под кесим или у непогиб [чл. 322–327. ОИЗ ЦГ]; давање оваца под кесим (§ 694. ГЗС).

радња или помоћ на узајмицу [чл. 341–346. ОИЗ ЦГ].

помоћник [чл. 342, 343, 346. ОИЗ ЦГ].

моба [чл. 345. ОИЗ ЦГ].
 радник на моби [чл. 345. ОИЗ ЦГ].
 потребник [чл. 347. ОИЗ ЦГ].
 удовица [чл. 347. ОИЗ ЦГ].
 сирота [чл. 347. ОИЗ ЦГ].
 погорелац [чл. 347. ОИЗ ЦГ].

* * *

пријенос [чл. 367–375. ОИЗ ЦГ]; савр. *превоз* (ЗОО).
 преносач [чл. 368–375. ОИЗ ЦГ]; савр. *превозилац* (ЗОО).
 време (*терет*) [чл. 856. ОИЗ ЦГ].
 бременоша [чл. 627. ОИЗ ЦГ].
 кириција [чл. 627. ОИЗ ЦГ].
 рјечни лађар [чл. 627. ОИЗ ЦГ].
 кочијаш [чл. 627. ОИЗ ЦГ].
 намјењеник или наречени примац [чл. 370, 372, 373. ОИЗ ЦГ]; савр. *прималац* (ЗОО); *примац* (§ 290. ГЗС); *прималац*, *узималац*; *primalac*, *uzimalac* (ППТ, 517); франц. *le destinataire*; нем. *der Übernehmer*.
 преносачина [чл. 372. ОИЗ ЦГ].
 преносачина [чл. 375. ОИЗ ЦГ].
 опремиоц [чл. 375. ОИЗ ЦГ].

* * *

остава [чл. 378, 379, 380–382, 384–387, 881, 882 ОИЗ ЦГ]; савр. *остава* (ЗОО); *остава* или *аманет* (§ 569, 579 ГЗС); лат. *depositum*; франц. *dep. misérable*, *le dépôt nécessaire*; нем. *der Verwahrungsvertrag*.
 оставилац или давалац на оставу [чл. 383, 881. ОИЗ ЦГ]; савр. *оставодавац* (ЗОО); *остављач* (§ 571. ГЗС); *покладатељ*, *даватељ на оставу*, *оставодавац*, *остављач*; *davatelj na ostavu*, *ostavilac*, *ostavodavac*, *pokladodavac* (ППТ, 280, 127); франц. *le déposant*; нем. *der Hinterleger* или *Deponent*.
 хранилац или хранилац ствари [чл. 378, 881); савр. *оставопримац* (ЗОО); *чувар оставе* (§ 572. ГЗС); *оставопримац*; *ostavoprimac* (Р, 593); франц. *le dépositaire*; нем. *der Verwahrer*.
 аманет [чл. 390, 882. ОИЗ ЦГ].
 хранилац аманета [чл. 390. ОИЗ ЦГ].
 гостионичар [чл. 392. ОИЗ].
 крчмар [чл. 394. првог издања ОИЗ ЦГ].
 слуга [чл. 394. ОИЗ ЦГ].

* * *

повјера или пуномоћје [чл. 396–417, 883. ОИЗ ЦГ]; савр. *пуномоћје*, *заступање* (ЗОО); *пуномоћство* (§ 609, ГЗС); лат. *mandatum*; франц. *le mandat*; нем. *der Vollmachtsvertrag*.
 овласт [чл. 27, 200, 401, 483, 690, 696, 745, 784. ОИЗ ЦГ]; савр. *овлашћење* (ЗОО).

повјеритељ [чл. 396–404, 406–416, 883. ОИЗ ЦГ]; савр. властодавац, заступани; властодавац (§ 610. ГЗС); лат. *mandator*; франц. *mandans, le mandant*; нем. *der Gewaltgeber*.

повјерилац [чл. 398. ОИЗ ЦГ].

повјереник [чл. 396–417, 883. ОИЗ ЦГ]; савр. пуномоћник, заступник; пуномоћник (§ 610. ГЗС); пуновластник, пуномоћник; *punovlastnik, punomoćnik* (ППТ, 91); лат. *mandatarius*; франц. *le mandataire*; нем. *der Bevollmächtigte*.

замјеник повјереника [чл. 401. ОИЗ ЦГ].

опорека повјере [чл. 408. ОИЗ ЦГ]; савр. опозивање пуномоћја (ЗОО); опорицање (ревокација) пуномоћства (§ 622. ГЗС).

* * *

удружење, или удруга, или ортаклук, или ортачина, или друштво [чл. 418–441, 885–891. ОИЗ ЦГ]; савр. ортаклук (ЗОО); ортаклук, ортачко друштво (§ 751. ГЗС); ортачтво, ортаклук; *ortačtvo, ortakluk* (ППТ, 246); лат. *societas*; франц. *la société*; нем. *die Gesellschaft*.

просто удружење или проста удруга [чл. 885–441, 885–891. ОИЗ ЦГ].

тековинско удружење [чл. 886. ОИЗ ЦГ].

трговачко друштво [чл. 886. ОИЗ ЦГ].

удруженик или друг, множина: удруженици, или удругари, или другови, или чланови удруге; скупно дружина [чл. 392, 419, 421, 423, 424, 425, 429, 432, 433, 437, 438, 440, 441, 557, 562, 565, 726, 730, 734, 738, 739, 745, 752, 753, 885, 890. ОИЗ ЦГ];

ортак, ортаци (§ 727–758. ГЗС);

друг, ортак; *drug, ortak* (ППТ, 247); лат. *socius*; франц. *l'associé*; нем. *der Gesellschafter*.

чланови одбора друштва [чл. 737. ОИЗ ЦГ].

чланови управе друштва [чл. 734, 743, 744, 750. ОИЗ ЦГ].

друг управник [чл. 424. ОИЗ ЦГ]; пуномоћник (§ 737. ГЗС); франц. *l'associé administrateur, le gérant*.

вршилац друштвеног посла [чл. 427. ОИЗ ЦГ].

руководилац друштвеног посла [чл. 427. ОИЗ ЦГ].

удругарски улог [чл. 419, 888. ОИЗ ЦГ], ортачки део или ортачки улог (§ 729. и 736. ГЗС); франц. *l'apport*; нем. *der Anteil*.

удружински послови, или дружински послови, или удругарски послови, или друштвени послови [чл. 423, 427, 889, 890. ОИЗ ЦГ]; савр. ортачки послови (ЗОО); ортачки послови (§ 727. ГЗС).

дружински добитак [чл. 429. ОИЗ ЦГ].

дружински губитак [чл. 431. ОИЗ ЦГ].

* * *

супона [чл. 442–445, 892. ОИЗ ЦГ].

супоник / супоници [чл. 442–445. ОИЗ ЦГ].

* * *

спрега [чл. 446–456, 893. ОИЗ ЦГ].

спрежници [чл. 447–455. ОИЗ ЦГ].

орање [чл. 446. ОИЗ ЦГ].

изор [чл. 327. првог издања ОИЗ ЦГ]; *изор* (§ 6911 ГЗС).

орба [чл. 327. првог издања ОИЗ ЦГ].

товарна животиња [чл. 893. ОИЗ ЦГ].

прежна животиња [чл. 893. ОИЗ ЦГ].

спрежни во [чл. 448. ОИЗ ЦГ].

* * *

јемство [чл. 457–472, 895, 895. ОИЗ ЦГ].

јемац или *јамац* [чл. 457, 460–472, 617, 894. ОИЗ ЦГ]; *јемац* (§ 829. ГЗС), *порук*; *poruk* (ППТ, 104); лат. *fidejussor*; франц. *la caution*; нем. *der Bürge*.

јемчев јемац [чл. 470. ОИЗ ЦГ], *подпорук*; *podporuk* (ППТ, 355); лат. *fidejussor fidejussoris*; *fidejussor succedaneus*; франц. *la caution de la caution*; *le certificateur de caution*; нем. *der Afterbürge* или *Nachbürge*.

* * *

нагодба [чл. 473, 474. ОИЗ ЦГ]; савр. *поравнање*; *поравњење* (§ 754. ГЗС); лат. *transactio*; франц. *la transaction*; нем. *der Vergleichvertrag*.

* * *

игра [чл. 475–479. ОИЗ ЦГ]; *игра на срећу* (ЗИС); *игра* или *коцка* (§ 791. ГЗС).

играч [чл. 479. ОИЗ ЦГ]; *играч на срећу* (ЗИС); *играч* (§ 794. ГЗС).

игра на шаха [чл. 477. ОИЗ ЦГ].

утркивање коњика [чл. 477. ОИЗ ЦГ].

утрковање пјешаца [чл. 477. ОИЗ ЦГ].

вјежбање оружјем [чл. 477. ОИЗ ЦГ].

улог игре [чл. 477. ОИЗ ЦГ].

оклад [чл. 475–479. ОИЗ ЦГ]; савр. *опклада* (ЗИС); *опклада* (§ 691. ГЗС); *оклада*; *oklada* (ППТ, 640); лат. *sponsiones*; франц. *le pari*; нем. *die Wette*.

кладилац [чл. 479. ОИЗ ЦГ].

улог оклада [чл. ОИЗ ЦГ].

губитник оклада [чл. 476. ОИЗ ЦГ]; савр. *губитник опкладе* (ЗИС); *страна која губи опкладу* (§ 792. ГЗС); франц. *le perdant*; нем. *der verlierende Theil*.

добитник оклада [чл. 476. ОИЗ ЦГ]; савр. *добитник опкладе* (ЗИС); *страна која добија опкладу* (§ 792. ГЗС); франц. *le gagnant*; нем. *der gewinnende Teil*.

платац [чл. 476. ОИЗ ЦГ].

* * *

дар [чл. 480, 482–485, 487–489, 491, 492, 689, 868, 897–899. ОИЗ ЦГ]; савр. *поклон* (ЗН) и *дар* (ЗОО); *поклон* (§ 561. ГЗС); *дар*, *поклон*; *poklon*, *dar* (ППТ, 444); лат. *donatio*; франц. *la donation*; нем. *die Schenkung, Geschenk*.

даривалац [чл. 485. ОИЗ ЦГ]; савр. *поклонодавац* (ЗН); *поклонодавац* (§ 565. ГЗС); *дароватељ, поклонитељ; poklonitelj, darovatelj, darovnik* (ППТ, 245); лат. *donator*; франц. *le donateur*; нем. *der Geschenkegeber*.

обдареник [чл. 485. ОИЗ ЦГ]; савр. *поклонопримац* (ЗН); *поклонопримац* (§ 565. ГЗС); *даропримац, поклонопримац; poklonoprimec, daroprimec* (ППТ, 245); франц. *le donataire*; нем. *der Beschenkte, der Geschenkenehmer, Donatar*.

услуга [чл. 489, 627, 628, 722, 897. ОИЗ ЦГ].

услужилац [чл. 897. ОИЗ ЦГ].

рушљиви дар [чл. 492. ОИЗ ЦГ]; *рушљив поклон* (ЗОО); *раскидљив, порушљив поклон* (§ 559. ГЗС); франц. *rescisoire*; нем. *anfechtbar*.

* * *

дуговинско право [чл. 871. ОИЗ ЦГ].

правни посао [чл. 919. ОИЗ ЦГ].

законит правни посао [чл. 919. ОИЗ ЦГ].

незаконит правни посао [чл. 919. ОИЗ ЦГ].

позакоњен правни посао [чл. 919. ОИЗ ЦГ].

једнакост у имовинским пословима [чл. 11, 12, 13. ОИЗ ЦГ].

уступање или уступ [чл. 903. ОИЗ ЦГ].

течење [чл. 886. 903. ОИЗ ЦГ]; савр. *стицање; прибављање, стицање* (ГЗС); *течевина, што тко заслужи; tečevina, zaslužba* (ППТ, 196); лат. *acquisitio*; франц. *l'acquisition*; нем. *der Erwerb*.

тековина или тециво [чл. 903, 964. ОИЗ ЦГ].

пријамник [чл. 870, 904. ОИЗ ЦГ], *пријемник права (стварног или тражбеног)* (§ 868. ГЗС); лат. *successor*; франц. *accipiens*; нем. *der Rechtsnachfolger*.

предшаственик [чл. 213, 846, 904. ОИЗ ЦГ]; савр. *претходник; предак* (§ 221. ГЗС); *предњак; prednjak* (ППТ, 613); лат. *in fine*; франц. *auctor (tradens)*; нем. *der Vormann*.

* * *

уговор [чл. 494–569, 905–908. ОИЗ ЦГ]; савр. *уговор* (ЗОО); *уговор* (§ 531–560. ГЗС); *погодба; pogodba* (ППТ, 589); лат. *contractus*; франц. *le contrat*; нем. *der Vertrag*.

уговорници [чл. 501–512. ОИЗ ЦГ]; савр. *уговорна страна или уговарац* (ЗОО); *уговарајуће стране* (§ 550. 552, 847. ГЗС), *уговарајућа лица* (§ 541. ГЗС).

узајамни уговор [чл. 920. ОИЗ ЦГ]; савр. *двострани уговор* (ЗОО); (ГЗС описно); франц. *le contrat synallagmatique ou bilatéral*; нем. *zweiseitig verbindlicher Vertrag*.

предмет уговора (наслов испред члана 513. ОИЗ ЦГ); савр. *предмет обавезе* (ЗОО).

ништави уговор [чл. 567, 918. ОИЗ ЦГ]; савр. *ништави уговор* (ЗОО); *уговор који закон уништава* (§ 539. ГЗС); лат. *nullum (negotium)*.

потврда уговора [чл. 919. ОИЗ ЦГ]; савр. *одобрење* (ЗОО); (ГЗС описно); лат. *ratihabitio*; франц. *la ratification*; нем. *die nachträgliche Genehmigung*.

глављење уговора или углава уговора или [чл. 293, 494, 496. ОИЗ ЦГ]; савр. *закључење уговора* (ЗОО); *закључење уговора, углављивање цене* (§ 550, 642. ГЗС).

углавак уговора [чл. 727, 934. ОИЗ ЦГ]; савр. *одредба уговора* (ЗОО); (§ 548–551. ГЗС описно).

узгредни углавак [чл. 518. ОИЗ ЦГ]; *одредба уговора о споредним правима* (ЗОО); франц. *la clause*; нем. *die Nebenbestimmung*.

приложје к уговору [чл. 936. ОИЗ ЦГ]; савр. *прилог уговору* (ЗОО).

воља уговорника [наслов испред чл. 518, чл. 907. ОИЗ ЦГ].

добра воља [чл. 343. ОИЗ ЦГ].

привола или пристајање уговорника [чл. 191, 198, 208, 380, 404, 420, 466, 505, 557, 630, 647, 650, 690, 707, 988. ОИЗ ЦГ]; савр. *сагласност воља или приста-
нак уговорних страна* (ЗОО), *саизвољење или пристанак уговарајуће стране*
(ГЗС); *пристање, саизвољење; pristanje* (ППТ, 162); лат. *consensus*; франц. *le
consentement*; нем. *die Einwilligung*.

приговор [чл. 285. ОИЗ ЦГ]; савр. *приговор* (ЗОО); *брањење, одговор; branjenje,
odgovor* (ППТ, 162, 156); лат. *exceptio*; нем. *die Einwendung* или *Einrede*.

погодба [чл. 173, 181, 214, 225, 251, 253, 288, 428, 775, 905, 928. ОИЗ ЦГ].

усмена погодба [чл. 905. ОИЗ ЦГ].

писмена погодба [чл. 905. ОИЗ ЦГ].

* * *

недостаци у вољи уговорника [чл. 518. ОИЗ ЦГ]; *мане воље уговорних страна*
(ЗОО); (§ 537. ГЗС само набраја: *насиље или озбиљно плашење, непоштена
пријевара, заблуда*).

насиље [чл. 518, 1012. ОИЗ ЦГ]; савр. *принуда* (ЗОО), *сила, принуда* (§ 28, 537.
ГЗС); *силење; siljenje* (ППТ, 681); лат. *vis compulsiva; metus*; франц. *la violence*;
нем. *der Zwang*.

пријетња [чл. 518, 523, 908, 909. ОИЗ ЦГ]; савр. *претња* (ЗОО); *страшење* (§
28, 537. ГЗС).

озбиљно плашење [чл. 518, 523, 908. ОИЗ ЦГ].

пријевара [чл. 241, 519, 520, 523. ОИЗ ЦГ]; савр. *превара* (ЗОО); *лаж и превара*
(§ 537. ГЗС); *превара, prijevара* (ППТ, 90); лат. *dolus malus*; франц. *le dol*; нем.
der Betrug.

зла намјера или зло лукавство [чл. 270, 234, 236, 428, 521. ОИЗ ЦГ]; савр. *зла
намера; злонамера* (§ 819. ГЗС); *лукавство; зла намисао* (ППТ, 33;100); лат.
dolus malus; франц. *le dol*; нем. *die Arglist, die böse Absicht*

заблуда или погрешка [чл. 521, 911, 912, 945. ОИЗ ЦГ]; савр. *заблуда* (ЗОО); *об-
мана* (§ 537. ГЗС), *блудило, пометња; bludnja* (ППТ, 292); лат. *error*; франц.
l'erreur; нем. *der Irrthum*.

заблуда о суштини [чл. 911. ОИЗ ЦГ]; савр. *битна заблуда* (ЗОО); лат. *error es-
sentialis*; франц. *l'erreur essentiel*; нем. *der wesentliche Irrtum*.

заблуда о узгредици [чл. 911. ОИЗ ЦГ]; *небитна заблуда* (ЗОО).

замашај [чл. 911. ОИЗ ЦГ].

пијанство [чл. 522, 523. ОИЗ ЦГ].

претварање уговорника [чл. 913. ОИЗ ЦГ]; привидност уговора или привидно уговарање (ЗОО); лат. *simulatio*.

рушљивост уговора [чл. 916. ОИЗ ЦГ]; савр. рушљивост уговора (ЗОО); (ГЗС описно); франц. *rescision*; нем. *die Anfechtbarkeit* (*Rescissibilität*).

рушљиви уговор [чл. 916, 918. ОИЗ ЦГ]; рушљиви уговор (ЗОО); (ГЗС описно).

* * *

капара или задавак [чл. 550, 551, 934. ОИЗ ЦГ]; савр. капара (ЗОО); капара (§ 550 ГЗС); капара; *kapara* (ППТ, 29); лат. *arrha confirmatoria*; франц. *les arrhes*; нем. *das Angeld*.

одустаница [чл. 552, 935. ОИЗ ЦГ]; савр. одустаница (ЗОО); одустаница или пишманлук (§ 551. ГЗС); одустатнина, пишманлук; *odustanica* (*pišmanluk*) (ППТ, 431); лат. *arrha poenitentialis*; нем. *das Reugeld*.

уречена глоба или уговорена глоба [чл. 553–555, 936. ОИЗ ЦГ]; савр. уговорна казна (ЗОО); накнадбина; *naknadbina* (ППТ, 120); лат. *stipulatio poenae*; франц. *la clause pénale*; нем. *die Conventionalstrafe*.

уговорена тегоба или уговорена дужност [чл. 898. ОИЗ ЦГ]; савр. уговорна обавеза (ЗОО); лат. *modus*; франц. *la mode*; нем. *die Auflage*.

* * *

услов [чл. 566–569, 597, 939–942. ОИЗ ЦГ]; савр. услов (ЗОО); услов (§ 474, 546. ГЗС); лат. *conditio*; франц. *la condition*; нем. *die Bedingung*.

условни уговор [чл. 939. ОИЗ ЦГ].

увјет [чл. 25, 27, 48, 53, 54, 64, 120, 190, 207, 338, 339, 668, 705, 723, 726, 722, 737, 753, 775, 833, 895, 973. ОИЗ ЦГ].

разрјешни услов [чл. 569, 940. ОИЗ ЦГ]; савр. раскидни услов (ЗОО); лат. *conditio resolutive*; франц. *la condition resolutoire*; нем. *die auflösende Bedingung*.

одложни услов [чл. 568, 940. ОИЗ ЦГ]; савр. одложни услов (ЗОО); лат. *conditio suspensiva*; франц. *la condition suspensie*; нем. *die aufschiebende Bedingung*.

* * *

случај [чл. 931. ОИЗ ЦГ]; савр. случај (ЗОО).

неодољива сила [чл. 367, 392. ОИЗ ЦГ]; виша сила (ЗОО); неодржив догађај (§ 245а, тач. 2. Закона о грађанском поступку Краљевине Србије); лат. *vis major*; франц. *la force majeure*.

ризик [чл. 543, 932. ОИЗ ЦГ]; савр. ризик (ЗОО); опасност (§ 658. ГЗС); лат. *periculum rei*; франц. *le risque*; нем. *die Gefahr*.

одвлака или доцња [чл. 543, 545, 546, 548, 922. ОИЗ ЦГ]; савр. доцња (ЗОО); задоцњење (§ 823, 889. ГЗС); лат. *mora* (*solvendi vel accipiendi*); франц. *la démeure*; нем. *die Verzögerung oder der Verzug*.

одвлачник [чл. 922. ОИЗ ЦГ].

безбрижје [чл. 392. ОИЗ ЦГ].

омањи немар [чл. 541, 928. ОИЗ ЦГ].

крајњи немар [чл. 541, 928. ОИЗ ЦГ]; савр. крајња непажња или груба непажња (ЗОО); крајње небрежење (§ 819 ГЗС); лат. *culpa lata*; франц. *la faute, lourde*; нем. *das grobe Versehen*.

проста штета [чл. 541, 924. ОИЗ ЦГ]; *обична штета* (ЗОО); (§ 819. ГЗС описно); лат. *damnum emergens*.

изгуб добитка [чл. 923. ОИЗ ЦГ]; савр. *измакла корист* или *изгубљена добит* (ЗОО); *изгубљени добитак* (§ 819. ГЗС); лат. *lucrum cessans v. interceptum*; франц. *le gain*; нем. *entgangener Gewinn oder negativer Schaden*.

потпуна штета [чл. 541, 923, 925. ОИЗ ЦГ]; савр. *укупна штета* (§ 819. ГЗС описно); лат. *damnum emergens et lucrum cessans*; франц. *les dommages et intérêts*; нем. *das Interesse*.

случајна штета [чл. 543, 931. ОИЗ ЦГ].

недостатак ствари [чл. 391. ОИЗ ЦГ]; савр. *пропаст ствари* (ЗОО); *пропаст ствари* (§ 912. ГЗС); лат. *species perit ei cui debetur, genera non pereunt* [чл. 933 „врста не гине”]; франц. *la perte de la chose due*.

одговорник (наслов испред чл. 471. и чл. 573. ОИЗ ЦГ).

штетник [чл. 572. ОИЗ ЦГ]; савр. *штетник* (ЗОО); *оштетитељ* (§ 825 ГЗС).

оштећеник [чл. 600. ОИЗ ЦГ]; *оштећени* (ЗОО); *оштећени* (§ 817. ГЗС).

накнада штете [чл. 118–120, 129, 133, 137, 368, 371, 378, 380–382, 402–405, 415, 416, 452, 542, 543, 546, 548, 570, 571, 577, 926, 931. ОИЗ ЦГ]; савр. *накнада штете* (ЗОО); *накнада штете* (§ 800–826).

намир штете [чл. 38. ОИЗ ЦГ].

незаконито дјело [чл. 570. ОИЗ ЦГ].

зло дјело [чл. 915. ОИЗ ЦГ].

недопуштено дјело (наслов испред чл. 571, 943. ОИЗ ЦГ); *преступи* и *као-преступи* (ГЗС); лат. *delicta, quasi ex delicto*; франц. *les délits et quasi-délits*; нем. *die widerrechtliche Handlungen*.

законита одбрана / самоодбрана [чл. 577, 944. ОИЗ ЦГ]; савр. *нужна одбрана* (КЗ); *нужна одбрана* (§ 73С).

* * *

дуг [чл. 395, 475, 478, 529, 530, 537, 596, 597, 603, 604, 609–611, 615, 622, 623, 529, 530, 793, 900, 933. ОИЗ ЦГ]; *дуг* (§ 21, 882, 902, 903, 911. ГЗС); лат. *obligatio*; франц. *l'obligation, l'engagement, la dette*; нем. *die Schuld*.

обвеза [чл. 900. ОИЗ ЦГ].

дуговинска права [чл. 837, 871. ОИЗ ЦГ]; савр. *облигационо право, облигациони односи* (ЗОО).

дужничка веза [чл. 209. ОИЗ ЦГ].

прости дуг [чл. 173. ОИЗ ЦГ].

дуг под залог [чл. 173. ОИЗ ЦГ].

нераздјељив дуг [чл. 921. ОИЗ ЦГ].

дуг на обир [чл. 528. ОИЗ ЦГ]; савр. *право избора* или *алтернативне обавезе* (ЗОО); (§ 549. ГЗС описно); лат. *obligatio alternativa*; франц. *l'obligation alternative*; нем. *die Wahlobligation*.

јавни оглас [чл. 586. ОИЗ ЦГ].

дужитељ [чл. 527, 535, 536, 545, 546, 548, 556–566, 901, 902, 912, 937. ОИЗ ЦГ]; савр. дужник (ЗОО); поверитељ, поверилац (§ 883–899. ГЗС); лат. *creditor*; франц. *le créancier*; нем. *der Gläubiger*.

дужитељско право [чл. 603. ОИЗ ЦГ].

дужник [чл. 540, 541, 543, 545, 547, 548, 556–566, 901, 937. ОИЗ ЦГ].

дужење [чл. 210, 212–218, 603, 605–608, 618, 619, 632, 669, 900, 949. ОИЗ ЦГ]; савр. право повериоца да од дужника захтева испуњење обавезе (ЗОО); тражбина, тражбено право; лат. *poten*; франц. *le droit de créance*; нем. *die Forderung*.

тражба [чл. 344, 373, 573, 585. ОИЗ ЦГ]; савр. потраживање (ЗОО); нем. *der Anspruch*.

задужница [чл. 974, 975. ОИЗ ЦГ]; савр. обвезница; обвезница или облигација (§ 898. ГЗС).

опомена дужника [чл. 972. ОИЗ ЦГ]; вансудска опомена (ЗОО); опомена (§ 887. ГЗС); лат. *interpellatio debitoris*; франц. *l'interpellation*; нем. *die Mahnung des Schuldners*.

самокупност [чл. 555, 557, 573, 937, 938. ОИЗ ЦГ]; савр. солидарна одговорност (ЗОО); одговорност један за све и сви за једног (§ 504, 545, 697, 804, 831, 834. ГЗС); франц. *la solidarité*; нем. *die Correalität*.

самокупни дуг [чл. 415, 559. ОИЗ ЦГ]; савр. солидарни дуг (ЗОО); лат. *obligatio in solidum*; франц. *la dette solidaire*; нем. *die Solidarobligation*.

самокупни дужитељ [чл. 937. ОИЗ ЦГ].

самокупни дужник [чл. 937. ОИЗ ЦГ].

веза од самокупности [чл. 557. ОИЗ ЦГ].

* * *

незвано вршење туђих послова [чл. 191, 587–594, 947. ОИЗ ЦГ]; савр. вршење туђих послова без налога или пословодство без налога (ЗОО); (§ 628, 629. ГЗС описно); лат. *gestio negotiorum*; франц. *la gestion d'affaires*; нем. *die Geschäftsführung*.

незвани вршилац туђега посла [чл. 162, 947. ОИЗ ЦГ]; савр. пословођа без налога (ЗОО); онај који би се без пуномоћја туђега посла примио (§ 628, 629. ГЗС); лат. *negotiorum gestor*.

господар посла [чл. 947. ОИЗ ЦГ]; лице чији је посао (ЗОО); онај за кога је посао учињен (§ 628, 629. ГЗС); лат. *dominus negotii*; франц. *le maître de l'affaire*; нем. *der Geschäftsherr*.

погибељ [чл. 588. ОИЗ ЦГ].

неоправдано користовање туђим [чл. 491, 595–602. ОИЗ ЦГ]; савр. стицање без основа (ЗОО); (§ 902. ГЗС описно).

повраћај у пређашње стање [чл. 571, 591, 624, 945. ОИЗ ЦГ]; савр. успостављање ранијег стања (ЗОО); повраћај у пређашње стање, или постављење у пређашње стање, или постављење у првашиње стање (§ 559, 818, 915, 916, 918, 919, 921. ГЗС).

уступање или уступ дужитељског права [чл. 603–618, 618, 903. ОИЗ ЦГ]; савр. уступање потраживања уговором (цесија) (ЗОО); уступање првашињег пра-

ва или уступање дуга (§ 864–871. ГЗС); лат. *cessio*; франц. *la cession*; нем. *die Abtretung eines Rechtes*.

уступитељ [чл. 606, 903. ОИЗ ЦГ]; уступилац (ЗОО); уступитељ (§ 867, 869. ГЗС); франц. *le cédant*; нем. *der Überträger (Cedent)*.

стечник [чл. 835. и 903. ОИЗ ЦГ].

пријамник уступљеног дуга [чл. 606, 618. ОИЗ ЦГ]; савр. пријемник (ЗОО); пријемник (§ 867–871. ГЗС); лат. *successor*; франц. *accipiens*; нем. *der Rechtsnachfolger*.

примање на се туђега дуга [чл. 609, 610. ОИЗ ЦГ].

* * *

престајање дугова (наслов испред чл. 611. ОИЗ); савр. престанак обавеза (ЗОО); престанак обвеза (§ 882–892. ГЗС).

намир дуга [чл. 611–614. ОИЗ ЦГ]; савр. испуњење обавезе (ЗОО); исплата дуга, или подмиривање дуга, или намиривање повериоца (§ 882–892. ГЗС); лат. *solutio*; франц. *le payement*; нем. *die Zahlung*.

начин отплате дуга [чл. 217, 612. ОИЗ ЦГ].

недостиж [чл. 180, 321, 938. ОИЗ ЦГ].

намирница или одужница [чл. 613, 975. ОИЗ ЦГ]; савр. признаница (ЗОО); признаница, или квита, или намирница (§ 896. ГЗС).

* * *

пребијање дуга [чл. 385, 615–619, 949. ОИЗ ЦГ]; пребијање потраживања (компензација) (ЗОО); узимање дуга за дуг, или задржавање дуга за дуг, или подмиривање дуга за дуг (§ 903. ГЗС); лат. *compensatio*; франц. *la compensation*; нем. *die Compensation*.

слијевање или сједињење дуга [чл. 620, 860. ОИЗ ЦГ]; савр. сједињење обавеза (конфузија) (ЗОО); спојење дуга (§ 910. ГЗС); лат. *confusio (consolidatio)*; франц. *la confusion (la consolidation)*; нем. *die Vereinigung des Rechtes und der Verbindlichkeit in einer Person*.

опроштај дуга [чл. 621. ОИЗ ЦГ]; савр. отпуштање дуга; отпуштање дуга, или опраштање дуга, или одрицање дуга (§ 909. ГЗС); лат. *pactum de non petendo*; франц. *la remise de la dette*; нем. *der Erlass, der Nachlassvertrag*.

прометнуће [чл. 622, 948. ОИЗ ЦГ]; савр. пренов (новација) (ЗОО); пренов (§ 850. ГЗС); лат. *novatio*; франц. *la novation*; нем. *der Neuerungsvertrag*.

застара дуга [чл. 631–635, 950, 952. ОИЗ ЦГ]; застарелост дуга или застарелост потраживања (§ 928д, 928ж ГЗС); застарелост, *zastarjelost*, *zastara*, *zagoda* (ППТ, 565); лат. *praescriptio extinctiva*; франц. *la prescription libératoire*; нем. *die Verjährung*.

прекид застаре дуга [чл. 633, 634, 952. ОИЗ ЦГ]; прекид застаревања дуга (ЗОО); прекид времена застарелости дуга (§ 945. ГЗС); лат. *interruptio usucapionis vel praescriptionis*; франц. *l'interruption de la prescription*; нем. *die Unterbrechung der Ersitzung od Klagverjährung*.

спријечење мечаја застаре дуга [чл. 952. ОИЗ ЦГ]; савр. застој застаревања (ЗОО); (§ 933, 934. ГЗС описно).

стручни људи [чл. 627 ОИЗ ЦГ].

занатлија [чл. 627 ОИЗ ЦГ].

апотекар [чл. 627 ОИЗ ЦГ].

видар [чл. 627. ОИЗ ЦГ].

примаља [чл. 627. ОИЗ ЦГ].

учитељ [чл. 627. ОИЗ ЦГ].

гостионичар [чл. 391–392, 393. ОИЗ ЦГ].

крчмар [чл. 394. првог издања ОИЗ ЦГ].

кочијаш [чл. 627. ОИЗ ЦГ].

рјечни лађар [чл. 627. ОИЗ ЦГ].

* * *

природни плодови [чл. 22, 23, 93, 158, 163, 165, 178, 184, 188, 239, 670, 707, 823, 864, 878, 884. ОИЗ ЦГ].

род [чл. 113, 303, 305, 308, 309, 311, 312. ОИЗ ЦГ].

доходак / доходици [чл. 106, 158, 162, 165, 167, 184, 823. ОИЗ ЦГ].

приход [чл. 628, 744, 968. ОИЗ ЦГ].

припаша [чл. 313, 315, 317, 321, 323, 442. ОИЗ ЦГ]; *приплод од животиња* (§ 260. ГЗС).

КАРАКТЕРИСТИКЕ ГРАМАТИЧКЕ СТРУКТУРЕ ЗАКОНИКА

1. ОКВИРИ ИСПИТИВАЊА

Упознавање с поступком припреме и начином језичког обликовања Општега имовинског законика, чиме смо се бавили у претходним поглављима, омогућавају нам да се с више сигурности осврнемо и на основне карактеристике граматичке структуре Законика. А оне нас пре свега занимају као аутентично сведочанство о једној фази развоја српскога књижевног језика (српске стандарднојезичке норме), и то у области права. Још једном ваља нагласити сву специфичност околности и чинилаца који су обележили језичко обликовање Законика, а посебно необичан интелектуални профил његовога „саставиоца“ — Валтазара Богишића.

Богишић је заиста био човек високе научне и стваралачке ерудиције, са солидним филолошким образовањем. Он је током универзитетског школовања (на страним језицима) и за време службовања у Дворској библиотеци у Бечу несумњиво изградио властити језички израз (идиолект). Задивљује и његова способност да, радећи на Законнику и другим научним пословима, одржава контакт (поштом и личним сусретима) с многим знаменитим личностима ондашње српске и хрватске културе. Није нам, међутим, довољно познато то колико је он током своје кодификаторске мисије, живећи изван матичне средине — највише у Паризу (с дужим боравцима у Петербургу), пратио развој и стабилизовање језичке норме код Срба и Хрвата, посебно на граматичком плану. Видели смо да је у припреми Законика давао предност „живом народном језику“. Али сав његов вишегодишњи рад на припреми Законика и сви контакти које је имао у том раздобљу свакако су доприносили даљој интелектуализацији његово-

га идиолекта у матерњем језику, као и усваршавању знања страних језика (немачког, француског, руског, италијанског), које је течно говорио.

Ипак, његова језичка формула за писање Општега имовинског законика била је прилично јасна — „да га народ може добро разумијети.“ О томе колико је успео у својој намери, Богишић сâм процењује аутобиографском констатацијом: „У ниједном се другом законнику не срета тако чист и жив језик, и то онај који прост народ говори, што ипак ни мало не смета, да је језик у Законнику лијеп, књижеван и елегантан.“¹ У вези с тим без зазора се може констатовати да Богишић, као и многи његови савременици, немају до краја искристалисане представе о томе шта је све „народни језик“, и то у време кад је већина нашег „народа“ (ма како га називали) живела у сеоским срединама. Кад је реч о његовом настојању да Законик учини „народски“, он се понајвише ослањао на властито осећање и реакције својих сарадника у Одбору за читање Законика. Он се при том држао „херцеговачко-црногорског нарјечја“, коме је и сам припадао својим завичајним цавтатско-конавоским говором.

Наравно, Богишић је на располагању имао и све Вукове списе и стваралаштво књижевника прозаиста који су ишли Вуковим трагом (међу њима и Стефана Митрова Љубише и Вука Врчевића, с којима је сарађивао и дискутовао о појединим језичким питањима). Први опис некога од говора из зоне херцеговачког дијалекта, и то веома сажет и кратак (25 штампаних страница), појавио се, међутим, тек кад је Богишић био пред другим читањем нацрта Општег имовинског законика: Перо Будмани (иначе Богишићев пријатељ) објавио је 1883. године рад „Дубровачки дијалекат, како се сада говори“.² Проћи ће још 17 година док Милан Решетар није објавио (1900) своју опсежну студију о штокавском дијалекту.³ Дакле, у време рада на Општем имовинском законнику није постојао дијалектолошки опис неког типа „народног језика“ који би могао бити узором за језички израз Законика.

Савремених описа дијалеката и говора наравно има у изобиљу. Као што је речено, **распоред дијалеката и говора на територији данашње Црне Горе** веома је добро познат, а Црна Гора је у том погледу највише проучавана у односу на све друге области српскога говорног подручја, о чему сведочи и исцрпна библиографија говора на њеној територији (уз историјат њиховог проучавања).⁴

¹ Богишић 1938 [1902], 125, Богишић 1999б, 68.

² Вид. Будмани 1883. Други Дубровчанин – Луко Зоре (такође Богишићев пријатељ) објавио је пре тога (1879 године) сасвим кратке белешке (2–3 странице) о месном говору.

³ Вид. Решетар 1900.

⁴ Вид. Ћупић 1984, Ћупић 2002.

Зато смо се определили да се у анализи карактеристика граматичке структуре Законика осврнемо на описе оних говора који су најприближнији изворном идиому „саставиоца“ Законика — Валтазара Богишића и његових сарадника у Одбору за читање нацрта Законика (па и самог књаза Николе). Узети су у обзир наведени Будманијев опис дубровачког говора и савремени записи о дубровачком говору Михаила Бојанића и Растиславе Тривунац (2002),⁵ те опсежна монографија Зорке Кашић о говору Конавала (1995).⁶ На другој страни, вршили смо поређења с особинама староцрногорских средњокатунских и љешанских говора, које је проучавао Митар Пешикан (1965)⁷ и говора Бјелопавлића, које проучавао Драго Ћупић (1977),⁸ а то су дијалектска подручја одакле су потицали чланови Одбора Ђуро Матановић (родом из Катунске нахије) и Јагош Радовић (родом из Бјелопавлића) и најближа су црногорској престоници Цетињу. Поређења с говором Васојевића, одакле је потицао трећи члан одбора Гавро Вуковић, нису вршена јер је Вуковић као дечак напустио завичајни простор (иначе најудаљенији од Цетиња), а у међувремену се школовао изван Црне Горе и постао један од првих факултетски образованих људи у Црној Гори, тако да је његов осећај за целину завичајног говора био ослабљен.

Наравано, ова поређења нису могла бити посебно детаљна, јер наша анализа није посвећена дијалектолошким паралелама. Ипак, трагало се за евентуалним дијалекатским наносима наведених зона на језичком изразу Законика, и то пре свега у сферама које су подложније таквом утицају: у фонетици и морфологији. Напомињемо да смо из оперативних потреба назив из Пешиканове монографије *староцрногорски средњокатунски и љешански говори* скратили у назив *староцрногорски говори* рачунајући на то да, кад је реч о датим поређењима, ово уопштавање неће ићи на уштрб тачности констатација (преостали катунски и други староцрногорски говори јаче се издвајају углавном својом акцентуацијом).

Језички израз Законика могао је бити много детаљније упоређиван с језиком српских писаца и културних стваралаца онога времена из разних крајева (Црна Гора, Приморје, Србија, Војводина), о чему постоји знатан број студија и монографија,⁹ а на располагању су и краћи описи је-

⁵ Вид. Бојанић/Тривунац 2002.

⁶ Вид. Кашић 1995; уп. Ћупић 1985.

⁷ Вид. Пешикан 1965.

⁸ Вид. Ћупић 1977.

⁹ Вид. Биговић-Глушица 1999, Биговић-Глушица 2000; Вујичић 1988; Грковић 1969, Грковић 1970, Грковић 1983; Јерковић 1970, Јерковић 1972, Јерковић 1973, Јерковић 1976, Јерковић 1979, Јерковић 1981, Јерковић 1991; Јовановић 2000; Кашић 1983; Младеновић 1984, Младеновић 1989, Младеновић 1996; Мусић 1972; Си-

зика прозних дела књаза Николе.¹⁰ Укупан језички израз Законика може се такође поредити с резултатима испитивања језика онога доба у разним хрватским крајевима и културним центрима. Међутим, тако свеобухватан приступ одвео би нас превише у ширину, а можда и замаглио питање порекла граматичких карактеристика текста Општега имовинског законика, што је у првом плану наших анализа.

У објављеним студијама и монографијама маркирани су сви елементи граматичке структуре српског језика који нису били до краја пререли и стабилизовани у последњим деценијама 19. века. Управо тим елементима посветили смо највише пажње при описивању карактеристика граматичке структуре Законика. Наравно, поређења су вршена и са савременом нормом српскога књижевног (стандардног) језиком, која је изложена у познатим старијим и новијим граматичким монографијама,¹¹ те правописним правилима.¹²

Наше анализе крећу се у класичним граматичким оквирима: а) фонетика, б) морфологија, в) творба речи, г) синтакса. Како су у тексту Законика местимично назначени акценти и дужине, о томе смо дали напомене у поглављу о графици и правопису (ортографији) Законика.

мић/Остојић 1977; Остојић 1988, Остојић 1992, Остојић 1996, Остојић 1999а, Остојић 1999б, Остојић 2000, Остојић 2006; Пижурица 1981, Пижурица 1984, Пижурица 1989; Стијовић 1992; Суботић 1984, Суботић 1989, Суботић 1996; Ћупић 1988, Ћупић 1998.

¹⁰ Вид. Ћупић 1998.

¹¹ Вид.: Стевановић 1986а, Стевановић 1986б, Станојчић/Поповић 2000, Симић/Јовановић 2000а, Симић/Јовановић 2002б, Клајн 2002, Клајн 2003, Пипер/Антонић/Ружић/Танасић/Поповић/Тошовић 2005.

¹² Вид. Пешикан 1993.

2. ФОНЕТИКА

А. ПОЈАВЕ У ВОКАЛСКОМ СИСТЕМУ

1. Замена (рефлекси) гласа јат (ѣ)

Општи имовински законик написан је ијекавским изговором, са следећим карактеристикама замене старог гласа јат.

1.1. а) Основни рефлекс гласа јат у дугим слоговима јесте *ије*:

Чим се купац и продавац погоде о ствари и о цијени [чл. 222]; *Ако продавац ствар на **вријеме** не преда* [чл. 230]; *Основа је проијени те мање **вриједности** оно што би ствар без одузма ваљала* [чл. 249]; *Да би продавац могао извршити дужност о којој је **ријеч*** [чл. 246]; *Дијељење дружинског добитка бива обично* [чл. 429]; *У државној се имовини могу разликовати **двije** главне врсте добара* [чл. 969].

б) У кратким слоговима рефлекс јата јесте *је*:

здије ће, ко год он био, налазити потпуно једнаку правду [чл. 17]; *здије ће јавна продаја бити* [чл. 55]; *Купац намирује куповну цијену у ономе **мјесту*** [чл. 227]; *Основа је **проијени** те мање вриједности оно што би ствар без одузма ваљала.* [чл. 249]; *сва права и начини **обезбједе** и наплате дуга* [чл. 467]; *тад треба да се основна исправа у суду **обавјери*** [чл. 756]; *права која она, за поједине прилике **сусједима** даје* [чл. 850]; *да не би одао кога за какво зло **дјело** које је њему саоме учињено* [чл. 915]; *Не суди се по **примјерима**, него по правилима* [чл. 992].

в) У три случаја код дугих слогова употребљен је рефлекс кратког јата (*је*), што је маргинална појава изазвана стилским потребама (ритмом) појединих одредаба Законика, које имају карактер народњачких изрека (што потврђује и употребљени апостроф у једном случају):

*који кријепе **тјело** и ум љуцки* [чл. 477]; *ти још нијеси према њој у оној **тјесној** свези која бива међу сваким власником ствари и њом саомом* [чл. 836]; *баи и кад би се закон **измјенио*** [чл. 1005].

1.2. У заменичко-придевској деklinацији јављају се наставци старих тврдых основа.¹³

а) код заменица у инструменталу једнине наставак је *-ијем*:

*повјеритељ не постаје самим **тијем** дужитељ или дужник* [чл. 417]; *трудоm и трошком **његовијем*** [чл. 591]; *она већ самим **тијем** узимље на се сав његов дуг*

¹³ Тако је и дубровачком говору Будманијевог времена (*Будмани 1883, 173*), у савременом дубровачком говору (*Бојанић/Тривунац 2002, 13*), где се јављају и облици *овезијех, тезијех, онезијех*, и у говору Конавала (*Кашић 1995, 325*) и староцрногорским говорима (*Пешикан 1965, 162*).

[чл. 700]; *ти самим **тијем** још нијеси постао њен власник* [чл. 836]; *она већ самим **тијем** и постаје права влаштина тога заузимаоца* [чл. 842];

б) код заменица у генитиву множине наставак је *-ијех*, а код придева овај наставак јавља се само у једном случају, и то код придева *други* (који је пореклом редни број, али има значење „остали“):¹⁴

*пријетис **свијех** прилогâ уговора* [чл. 32]; *он тад може с **тијех** грана сав род брати* [чл. 112]; *без приволе **свијех** удруженика* [чл. 420]; *или од другогa или од **свијех** уједно* [чл. 556]; *може тражити од **осталијех** накнаду* [чл. 573]; *кад сваки од њих може наплатити дуг на мјесто **свијех осталијех*** [чл. 936]; *Уједно с одређењем цијене и **другијех** увјетâ* [чл. 54];

г) код заменица у дативу множине наставак *-ијем*:

*имовинских послова и прилика, обичних мање-више **свијем** Црногорцима у њихову саобраћају* [чл. 768]; *гостионичарима и **свијем** који дају стан мјесечно саобраћају* [чл. 629].

1.3. Поред тога јављају се и облици с наставцима старих меких основа:

а) код заменица и придева у инструменталу једнине наставак је *-им*: *тад уговор престаје отказом, т.ј. **тим** што једна, која му драго, страна изјави другој* [чл. 286]; *он ће се **свим тим** служити и користовати, док год закуп траје* [чл. 304]; *он **тим самим** још не постаје њен власник* [чл. 843]; *те **тим** слијевањем послужја нештаје* [чл. 860]; *Трговина и саобраћај с **иностраним** свијетом доносе са собом неке прилике* [чл. 6]; *које му се налаже **претходним** чланком* [чл. 121]; *једну страну насиљем или **озбиљним** плашењем (908, 909) на уговор нагнао* [чл. 518];

б) код заменица и придева у генитиву множине наставак је *-их*:

*прочеља **њихових** земаља дуж обала* [чл. 43]; *стећи и имати влаштину **таких** добара* [чл. 47]; *сваки је сусјед властан тражити од **осталих** да се границе поставе гдје треба* [чл. 110]; *ради потпунијег уживања **својих** добара* [чл. 141]; *он треба да поврати **онаких истих** ствари* [чл. 159]; *у мјесту пребивања **њихових** родитеља или Куће којој су чланови* [чл. 958]; *о устројству и уређивању **тих** књига* [чл. 204]; *прости разум и смисао **самих** ријечи* [чл. 776]; *Свако се од **тих** значења, у осталом, разабире само по себи* [чл. 783]; *они долазе на ред тек после братственика **првих** шест пасова* [чл. 107]; *Ако је било и **таких покретних** ствари* [чл. 160]; *Законик се овај дијели у шест **главних** дијелова* [чл. 770]; *било **особитих, овећих** штета од тога* [чл. 129];

¹⁴ Само ови наставци код придева постоје у дубровачком говору Будманијевог времена (*Будмани 1883, 172*) и у говору Конавала (*Кашић 1995, 328*). Тако је и у староцрногорским говорима (*Пешикан 1965, 162*) док се у говору Бјелопавлића јављају облици *дивљија, питомија* (*Ђупић 1977, 84*).

в) код придева у инструменталу и локативу множине наставак је *-им*, а код заменица овај се наставак јавља само у једном случају:

треба се владати по правилима која у добрим обичајима живе [чл. 2]; *То исто буди речено и о црквама и црковним уредбама других хришћанских исповиједи* [чл. 716]; *као што их има кад закони црногорски и у другим државама мјерилом служе* [чл. 6]; *Братственик који је у томе једнака степена с другима* [чл. 49]; *треба да у заставним књигама види какав свој или туђ упис* [чл. 221]; *све што би се штетна њиховим воловима догодило* [чл. 452].

1.4. а) Иза гласа *р* веома често налази се рефлекс је:

или је иначе сам крив каквој препрјечи у течају судске наплате. [чл. 462]; *а та воља његова није с твојом у опрјечи* [чл. 811]; *Чим нестане узрока с кога је потпуна или непотпуна запрјета наређена била суд* [чл. 659]; *Ако ли се разрјешни услов не испуни, те је већ јасно да се ни испунити неће, тада се таки уговор сматра као да је без икаква услова углављен* [чл. 569]; *немоћник долази тек под мању, непотпуну, запрјету* [чл. 658]; *Што год он као старјешина законито са трећима* [чл. 690]; *кад је даривалац уврједу опростио* [чл. 490]; *као накнада за штету или уврједу која му је тим дјелом учињена* [чл. 915].

б) Понекад се код истих речи иза *р* јавља *е*:

Ако пак та запрека пријеђе приличне границе [чл. 280]; *или ће то каква запрека осујетити* [чл. 871]; *Уговор повјере престаје онај исти час ког се њена опорека повјеренику јави.* [чл. 408]; *иначе опрека кућне чељади ни такога посла не слаби* [чл. 692]; *или ће то каква запрека осујетити* [чл. 871].

в) Има чак случајева да је иза *р*, у позицији кратког јата, употребљен рефлекс *ије*:

Како се врши примање, проматрање и ријешавање молба ради уписа заставе [чл. 204].

1.5. а) Гласовна група *пр* с јатом често даје префиксалну морфему *прије-* код именица и глагола:¹⁵

пријенис свијех прилога уговора [чл. 32]; *Ако ли је у послу било какве продавчеве пријеваре* [чл. 241]; *ако је било каква зла лукавства или пријеваре са стране продавчеве* [чл. 244]; *У случају какве зломислене пријеваре предузетникове* [чл. 366]; *треба да се, о пријелазу, даде на знање уступљеноме дужнику* [чл. 604]; *за пријенос и за узгредни какав трошак* [чл. 627]; *пријеварним узећем или задржајем* [чл. 818]; *па и о тачности пријениса какве*

¹⁵ У староцрногорским говорима „у речима старијег постанка он редовно гласи *прије-*: *пријебој, пријелаз, пријеклад, пријеplet*“, а код глагола *прећи* (ређе у другим речима) чују се и обе варијанте: с префиксом *пре-* и префиксом *прије-* (Пешикан 1965, 105). И у говору Бјелопавлића могу се срести сличне лексеме: *пријеклад, пријећ, пријећи, пријешла, пријешло* (Ђунић 1977, 27).

исправе [чл. 973]; као и уговори гдје је **пријеваре** било [чл. 916]; **Пријетња** која задаје озбиљан страх [чл. 909]; Жиле туђега дрвета које **пријеђу** у сусједову земљу [чл. 112]; не треба да **пријеђе** вишак [чл. 167]; доиста **пријеђе** у држину онога коме пристоји [чл. 840]; а буде какав узрок који пријечи да влаштина нањ **пријеђе** [чл. 45].

б) Нешто ређе јавља се и рефлекс *е* у префиксима:

те **прелазити** слободно из једнога имања у друго [чл. 15]; нањ ће **прећи** чиста влаштина ствари [чл. 65]; И ако самим углавом уговора међу уступитељем и пријамником дужење **прелази** на овога посљедњег [чл. 604].

1.6. Јат иза *н* код неодређених заменица и неких именица има рефлекс *је*, па тако настају облици *њеко*, *њешто*, *њеколицина*:¹⁶

дужан некоме **њешто** дати [чл. 900]; Штетник је ко **њекоме** штету учини [чл. 923], те сви или **њеколицина** њих хоће да врше своје право [чл. 50].

1.7. Уз сугласничку групу *ст* јат даје рефлекс *је* код глагола **стјецати**, **истјецати**, **натјецати се**:

о границама **стјецању** непокретних добара [чл. 47]; да ствар Уговор којим се **стјече** непокретна ствар [чл. 27]; има право са сваким **се натјецати** [чл. 55]; оним редом како је коме рок за наплату **истјецао** [чл. 612]; Течење је дјело или посао којим се нешто **стјече** [чл. 903].

1.8. Рефлекс јата *и* јавља се испред *л* на крају речи које је прешло у *о*, као и испред *љ*:

Ако ли је то **учинио** онај чије је дрвеће [чл. 39]; трошкове које је ко други **око** ствари **чинио** [чл. 87]; Ако ли овај не би **желио** имати [чл. 68]; као и то што је њиме постићи **желио** [чл. 776]; носи на себи **обилежје** криве течеvine [чл. 477]; тад ће потврда бити **забилежжена** на свакоме од њих [чл. 834]; О свему ће се томе, најпослије, учинити укупна **биљешка** [чл. 835]; како је у њој самој **забилежжено** [чл. 972].

1.9. Помоћни глагола **јесам** има одрични облик **нијеси** у 2. лицу једнине, а облик **нијесу** у 3. лицу множине (не појављују се облици за 1. лице једнине и 1. и 2. лице множине):

Ако границе повјере **нијесу** биле потанко нацртане [чл. 400]; а **нијесу** иначе противни поштењу и благонрављу [чл. 478]; или ако су и дужни, **нијесу** у стању, да је плате [чл. 575]; они који су обвезани да таку чељад пазе, **нијесу** дужни намирити штету [чл. 575]; док то није доиста извршено, ти још **нијеси** према њој [чл. 836]; кад коме правце дадеш у влаштину

¹⁶ Префикс *ње-* не јавља се у староцрногорским говорима (Пешикан 1965, 150).

неку ствар коју **нијеси** био дужан дати [чл. 899]; *Што није могуће, **нијеси** ни дужан* [чл. 914].

2. Вокално *p*

Вокално *p* осећа се у радном глаголском придеву **умр'о** и његова слоготворност није поремећена, што се и ортографски исказује апострофом:

*извиђање које води к изјави да је нестали **умр'о*** [чл. 678]; *У изјави ће се одредити дан од ког треба рачунати да је нестали **умр'о*** [чл. 680]; *или што је пријаињи одступио или **умр'о*** [чл. 693].

3. Финалне секвенце *-ао* и *-ио*

Финалне секвенце *-ао* и *-ио* у радном глаголском придеву не сажимају се, тј. остају неизмењене, како је то и у савременом стандардном језику:

*има потпуно право на ту накнаду и онда кад, без своје кривице, није баш посла ни **довршио**, или му није за руком **пошао*** [чл. 406]; *кад би онај који је земљу теби **продао**, **продао** ту исту земљу још какву другоме незломислену купцу, а овај **дао** на потврду своју куповину, и потврду законито **добео** прије тебе* [чл. 837].

4. Вокалска секвенца *оа*

Вокалска секвенца *оа* код двочлане синтагме *но ако* сажима се регресивном асимилацијом тако да је добијен предлог *н'ако*:¹⁷

н'ако би и продавац пристао [чл. 251]; *н'ако* је тако нарочито углављено било. [чл. 289]; *н'ако* би сам давалац нарочито на то пристао [чл. 387]; *н'ако* му суд то нарочито нареди [чл. 388]; *н'ако* би закон нарочито што друго наредио [чл. 494]; *н'ако* би то нарочито уговорено било [чл. 607].

5. Покретни и секундарни вокали

5.1. Редовно се користи прилог с обликом *кад*, а само у једном случају он има вокал *а* (*када*):

*баш и онда **кад** би самим уговором ослобођен био таке одговорности* [чл. 233]; *За прегледање и забаву **кад** томе рока одређено није* [чл. 234]; *у вријеме **кад** се вршила, није запреке* [чл. 840]; *Али **кад** је само каква посебна одредба ништава или рушљива* [чл. 918]; *до неког догађаја који ће од иста бити, само што се још не зна **када** (на пр. док је жив даривалац или обдареник)* [чл. 485].

¹⁷ Употреба овог облика предлога раширена је у староцрногорским говорима (Пешикан 1965, 125).

5.2. Само је једном употребљен прилог с обликом *сада*, а уопште се не употребљава облик *сад* (нити пак *куд* и *куда*):

*Ако је при продаји уговорено да купац, кад би послѣје стао продавати ствар коју **сада** купује [чл. 254].*

5.3. Код заменица и придева у генитиву једнине мушког и средњег рода јавља се на крају *а*, тј. јављају се подједнако и наставак *-ог* и наставак *-ога*, често и један крај другог (тада из стилских потреба, ради разбијање морфолошке монотоније, односно какофоније):¹⁸

*кад су противни црногорским законима **јавног** реда [чл. 8]; пренесе са **до-садашњег** дужитеља на кога **другог** [чл. 215]; дан **ког** ју је примио [чл. 29]; сваки је господар **појединог** дијела [чл. 211]; унапредак **вриједе** одредбе **старог** уговора [чл. 437];*

*ради **кога** драго узрока [чл. 13]; **кога** се посао тиче [чл. 32]; ако је човјек од **кога** је купио добро [чл. 62]; У опште онај у **кога** се нађе туђа ствар [чл. 100]; без икаква обзира на то у **кога** је више, у **кога** ли мање земље [чл. 446]; посљедице безбрижја **самога** путника [чл. 392] или према правилу **3^а** раставка **тога** истога чланка [чл. 766]; тражити од **твога** дужника да пренесе на те влаштину [чл. 836]; Дужник **твога** дужника није још, за то, твој дужник [чл. 1030].*

5.4. У дативу и локативу ових заменица и придева неупоредиво су чешћи облици с покретним вокалом *е*, а понекад се јављају и без тога вокала:

*ма да о **томе** и није нарочите погодбе било [чл. 232]; дужност о којој је ријеч у **претходноме** чланку [чл. 246]; те би он без зле мисли дуг **своме** дужитељу платио [чл. 211]; продавац је властан, давши **новоме** купцу цијену коју је платио за ствар [чл. 255]; суд према приликама одређује, по **своме** увиђају, рок [чл. 259]; кад Кућа забрани **своме** ма да о **томе** [чл. 232]; продавац је властан, давши **новоме** купцу цијену коју је платио за ствар [чл. 255]; Хранилац није властан **никоме** осим даваоцу ствар повратити [чл. 387]; Нагодба може бити о **свакоме** послу или дугу који је у правди [чл. 473]; Влаштина је, по **своме** садржају, право [чл. 831]; нешто да уради на **своме властитоме** добру [чл. 855]; Особина је или особак она имовина која неком **домаћем** члану, **мушком** или женском, припада засебице [чл. 967]; свјedoцибе и разлоге о опстанку нечега или о **неком** догађају [чл. 971].*

5.5. Понекад односно-упитна заменица *који* и придеви мушког и средњег рода имају у дативу и локативу једнине наставак *у*.¹⁹

¹⁸ У дубровачком говору Будманијевог времена постоје само шири облици ових наставака, с обавезним крајњим *а* (Будмани 1883, 171), а тако је и у говору говору Конавала (Кашић 1995, 328).

¹⁹ Будмани каже да се у дубровачком говору користи само облик *кому*, а не и *коме* (као и облици придева *доброму*, *врућему*) (Будмани 1883, 171). Облик *кому* ка-

*Хранилац може повратити ствар још само **законитому** заступнику [чл. 388]; онај **коме** се ради није дужан да раднике, ни храни, ни плаћа, ни да им одрађује [чл. 347]; хранилац није властан ствар **коме** другоме на оставу дати [чл. 380]; Налог који се даје **коме** драго између другова [чл. 424]; **Кому** је ствар дошла по какву злочину [чл. 100]; **Кому** год треба да у заставним књигама види какав свој или туђ упис [чл. 221]; тад ће имање и бити предано томе **неличному** имаонику [чл. 752].*

6. Редукција вокала

6.1. Везник *али* редовно се користи у том облику, а само у два случаја у редукованом облику *ал'* (у другом случају овај је облик употребљен у правној изреци и има стилогени карактер):

***али** за то његов бива и сваки прираст који би ствари допао [чл. 229]; **али** опет и за њезин дуг они сви самокупно одговарају [чл. 434]; **али** се овај Законик тога клони [чл. 784]; **ал'** не прелази двјеста, три мјесеца после отказа [чл. 259]; Кад тумачиш уговор, пази на ријечи, **ал'** вазда с обзиром на вољу и намјеру [чл. 1026].*

6.2. Предлог *између* редовно се користи у том облику, а у два случаја у редукованом облику *измеђ* (од тога једном с апострофом):

*Налог који се даје коме драго **између** другова, да врши какав одређени дружински посао, може му се простом вишином гласова и одузети. [чл. 424]; како између себе, тако и с иностранцима [чл. 768]; нико **измеђ'** њих не уздаје вишу цијену, одлучује продавац [чл. 50]; Дуг је дакле она веза која бива **измеђ** дужника и дужитеља [чл. 900].*

6.3. У једном случају број *четири* је употребљен без вокала у финалној позицији (што је означено и апострофом) и у позицији испред *р*, тако да је добијен облик *четр'*, какав се чује и у колоквијалном стилу савременог језика, а и у неким дијалектима:²⁰

*Пошто се тако прва **четр'** дијела баве највише имовином, т. ј. имовинским послима и приликама [чл. 770].*

рактеристичан је и за савремени дубровачки говор (Бојанић/Тривунац 2002, 14), а најчешће се јавља и у говору Конавала (Кашић 1995, 326); нема га међутим у староцрногорски говорима (Пешикан 1965, 163).

²⁰ Овај облик био је у редовној употреби у дубровачком говору Будманијевог времена (Будмани 1883, 174).

Б. ПОЈАВЕ У КОНСОНАНТСКОМ СИСТЕМУ

1. Сугласник *х*

Сугласник *х* употребљава се у Општем имовинском законуку свугде где му је по етимологији место, у складу с резултатима Вукове књижевнојезичке и ортографске реформе:

*Ко год убије или **ухвати** какву дивљу животињу или звијер, као: медјед [чл. 74]; сељани онога села гдје се добро **находи** [чл. 49]; они долазе на ред тек после брата брата **првих** шест пасова [чл. 107]; Ако је било и **таквих покретних** ствари [чл. 160]; Законик се овај дијели у шест **главних** дијелова [чл. 770]; било **особитих, овећих** штета од тога [чл. 129]; Ко се **потхвати** да ће неки посао или радњу одсјеком извршити [чл. 348]; Јемац јемчев одговара у опште дужитељу за јемчев **потхват** [чл. 471]; прости разум и смисао **самих** ријечи [чл. 776]; Свако се од **тих** значења, у осталом, разабере само по себи [чл. 783]; кад сусјед има право да својом **стрехом** захвати ваздушног простора сусједова [чл. 854]; тај још закона не зна, док му не **схвати** разум и смисао [чл. 993].*

2. Сугласник *ф*

Сугласник *ф* јавља се само у речима страног порекла *франак, телеграф, филијала*:

*пет стотин' **франака** [чл. 784]; чине неки њени уреди (пошта, **телеграф**, и т.д.) [чл. 722]; сједиште друштвених подручница (**филијала**) [чл. 726].*

3. Сугласник *и*

Сугласник *и* јавља се у резултату једначења сугласника по звучности код речи *свједоџба*, где *ч* испред *б* постаје *и*. По аналогiji с тим и *ж* је прешло у *и* код речи *вјеџбање*:

*изнијети таке достојерне **свједоџбе** [чл. 971]; изјава или **свједоџба** да се у истину неки посао углавио [чл. 972]; **вјеџбање** оружјем [чл. 477].*

4. Јотовање

4.1. Код несвршених глагола *називати* и *узимати* (с изведеним глаголима *обузимати, заузимати, изузимати*), који су настали имперфектизовањем свршених глагола *назвати* и *узети* (с изведеним глаголима *обузети, заузети, изузети*), извршено је јотовање епентентског *л*.²¹ Стога се

²¹ Ова појава изостаје у савременом српском стандарду јер се прибегава другим презентским наставцима.

ови глаголи мењају као глаголи V врсте и имају следеће облике у 3. лицу једнине и 3. лицу множине:²²

свак **узимље** своју ствар [чл. 70]; **узимље** се да је свачија властита потпуна и слободна [чл. 94]; *Ријеч се право доиста, по примјеру туђих језика, **узимље** често* [чл. 784]; *Он **заузимље** то мјесто* [чл. 213]; *четврти **обузимље** уговоре* [чл. 770]; *И у случајевима за које се **узимљу** мјерилом...* закони туђе земље [чл. 7]; *У најам се **узимљу** не само људи* [чл. 877]; ***Изузимљу** се даље од оних које црногорски закони дају* [чл. 791]; *закон, кад се год бојати какве збрке појмова, **називље** то дужитељско право дужење* [чл. 900]; *Правилима благонравља и поштења **називљу** се, у овоме Законику* [чл. 785]; *Ко год то право има (које многи и својином **називљу**) бива власник* [чл. 831].

4.2. а) Лабијали *б, в, м и п* испред рефлекса кратког јата (*је*) не допуштају развој епентетског *л*, тако да изостаје јотовање:

или би **побјегао** из земље [чл. 461]; *начини **обезбједе** и наплате дуга* [чл. 467]; *ради **невјерности** и других замашићјих порока* [чл. 336]; *ако би **повјеритељ** већ свршени посао потврдио* [чл. 399]; *Купац намирује куповну цијену у ономе **мјесту*** [чл. 227]; *шест **мјесеца** пошто се откаже* [чл. 258]; *утркивање коњика или **пјешаца*** [чл. 477]; *брине о најбољем **успјеху*** радње [чл. 352].

б) Ипак, искључиво се користе глаголи *трпјети* и *претрпјети*, где има јотовања:

*Власт не може **трпјети** да се* [чл. 818]; *да ће уговорник нешто дати, изгубити или **претрпјети*** [чл. 915].

4.3. а) Заменице (прилози) *гдје, овдје, ондје* појављују се најчешће у нејотованом облику, али се јављају и ретки јотовани облици *негђе, овђе, онђе*:

*јавна свратишта **гдје** се само храна троши; она, напротив, **гдје** се преноћује, долазе* [чл. 394]; *Пошто је **овдје** ријеч само о незломисленој држини* [чл. 845]; *онако, **ондје** и онда како је у њој самој забиљежено* [чл. 973]; ***негђе** странци могу имати то право као и држављани, а **негђе** не могу* [чл. 953]; *али је **овђе** већ погодбом одсјечена укупна плата за сву одређену радњу или њезин производ* [чл. 880]; *али је **овђе** већ погодбом одсјечена укупна плата за сву одређену радњу* [чл. 880]; *дужан да поврати власнику онда, **онђе** и онако како већ погођено буде* [чл. 313].

²² У дубровачком говору Будманијевог времена према овој деклинацији јављали су се облици *дријемљем, сипљем, црепљем* (Будмани 1883, 177). Они су карактеристични и за говоре источнохерцеговачког дијалекта, нпр. ускочки говор (Станић 1974, 238). Колебање промена по V и VIII врсти показују у староцрногорским говорима глаголи на *-ктат* (кликта) (уп. Пешикан 1965, 169).

б) У првом издању Општега имовинског законика (1888) био је употребљен јотовани облик глагола *развијети*, тј. *развијети*, али је у другом издању (1898) замењен нејотованим обликом *развијети*:

суд ће прије свега обратити пажњу на правилност посла те развијети [чл. 202].

в) У првом издању Законика употребљен је пак нејотовани облик именице *орудје*, који је у другом издању Законика замењен јотованим обликом *оруђе*:

Ако је давалац земље у закуп предао закупнику и какав тежачки алат или оруђе [чл. 304].

4.4. Консонантске групе *дв*, *св* не допуштају јотовање:

кад је виши од дваес'франака, ал'не прелази двјеста [чл. 259]; *кад прелази двјеста франака* [чл. 259]; *преносач је дужан опсвједочити* [чл. 369]; *властан је искати о томе писмену свједочибу* [чл. 613].

5. Палатализација

Код придева *једнак* у множини глас *к* увек се палатализује у *ц*:

да су једнаци са црногорским [чл. 7]; *сви дијелови једнаци* [чл. 562]; *узеће се да су у томе сви удругари једнаци* [чл. 430]; *у томе сви удругари једнаци* [чл. 430]; *претпоставља се да су сви дијелови једнаци* [чл. 562]; *дугови једнаци* [чл. 612]; *ако ли су сви једнаци у томе* [чл. 858].

6. Дисимилација сугласника *т*

Испред сугласника *н* сугласник *ћ* остаје непромењен (нпр. код придева *кућни*), али је испред сугласника *њ* дисимилацијом прешао у *т* код придева *кутње*:

кућни иметак [чл. 481]; *кућна имовина* [чл. 687]; *кућна дозвола* [чл. 688]; *кућно чељаде* [чл. 694]; *кућна заједница* [чл. 965]; *кутње чељаде* [чл. 689].

7. Контракција консонантске групе *дс*

Код речи *људски* и *људскота* јавља се контракција консонантске групе *дс*, тако да су добијени облици с африкатом — *љуџки* и *љуџкота*:²³

који кријепе тјело и ум љуџки [чл. 477]; *није у трговини и љуџком саобраћају* [чл. 513]; *правила обичне љуџкоте и правичности* [чл. 785].

²³ Тако је и у староцрногорским говорима (*Пешикан* 1965, 127, 160).

8. Консонантске групе *ство, мн, жј, мњ*

Консонантске групе *ство, мн, жј, мњ* чувају се:

да се немоћник под *старатељство* стави [чл. 656]; законита куповина, дар, *наследство* и т.д. [чл. 820]; *Кад* би за имовинске послове каквог *тамничара* [чл. 669]; свако њено приложје или умножење [чл. 689]; *Ко год то право има (које многи и својином називљу) бива власник* [чл. 831]; са свим *приложјем* [чл. 239]; *посљедице безбрижја* самога путника [чл. 392]; *вјежбање оружјем* [чл. 477]; да *посумња* о законитости [чл. 100]; *Кад је сумња о томе* [чл. 145].

9. Упрошћавање консонантских група

9.1. Консонантска група *нч* на почетку речи упрошћена је у *ч*:

Коме побјегне рој чела [чл. 76]; *челе* онај ко их први обиљежи [чл. 77].

9.2. Консонантска група *двј* упрошћена је у *дј* унутар речи *медвјед* (*медјед*):

Ко год убије или ухвати какву дивљу животињу или звијер, као: медједа, вука, дивљег вепра, зеца, дивљу птицу [чл. 74].

9.3. а) Консонантска група *кв* упрошћена је у *к* код показних заменица за квалитет тако да су добијени облици *таки/така*:²⁴

намир све штете од такога власника земље [чл. 38]; и друге *таке* зграде које очевидно могу бити преко мјере досадне сусједу [чл. 138] *така* ће се погодба дакле сматрати као да је ни било није [чл. 181]; *подлог подлог таки* треба вазда да је писмено утврђен [чл. 183]; и друге *тако* стање запане [чл. 356]; *Ако је једна страна таком* непоштенном пријеваром навела другу [чл. 519]; *те за таке* послове држава глави уговоре и долази иначе у додире са другим имаоницима (са предузетницима, мајсторима и т.д.) [чл. 970].

б) Постоји један случај употребе придева *таково*, у којем је иза *к* (после упрошћавања групе *кв*) упao вокал *о*:

Дјело може бити таково да се показује [чл. 854].

в) Код других, пак, врста показних заменице нема овог дисимилационог процеса. Тако се код показних заменица за каквоћу јавља облик *овакав*, код односно-упитних заменица облицим *какав*, *каква*, *какво*, код

²⁴ Облици с оваквим наставцима јављају се у дубровачком говору Будманијевог времена (*Будмани 1883*, 173), у савременом дубровачком говору (*Бојанић/Тривунац 2002*, 13) и у говору Конавала (*Кашић 1995*, 326), а у староцрногорским говорима облици *такви*, *овакви*, *онакви*, *какви*, *свакакви* алтернирају с облицима *такав*, *онакав*, *какав*, *свакакав* (*Пешикан 1965*, 151–152).

општих (допусних) заменица *икакав*, *икаква* и код одричних заменица облици *никакав*, *никаква*, *никакво*.²⁵

У оваквим случајевима, дужитељ може искати намир дуга [чл. 461]; има каквих дугова, уживалац треба да им добит подмирује [168]; или би повлађивали какву нечовјечну установу [чл. 8]; Ко год има влаштину какве ствари [чл. 92]; који се тичу какве особите врсте имовинских послова [чл. 768]; да ли је та штета учињена у свези с каквим уговором [чл. 930]; не треба никакве потврде те врсте [157]; У никакву се случају, ипак, не допушта диоба у невријеме [чл. 108]; У томе неће имати никаква преимућства ни сам Владалац. [чл. 11]; Нема никаква првенства између сељана самих по себи [чл. 49]; дати другоме какво стварно или дуговинско право [чл. 93]; биће ништаво и без икакве вриједности [чл. 64]; без икакве накнаде, коју може тражити од онога од кога му је дошла [чл. 99].

10. Употреба консонантске групе *шт*

10.1. Консонантска група *шт* користи се у корену *општ*- и појављује се у лексемама *општи*, *општина*, у *опште*.²⁶

укријепити у најмљенику општа правила поштења и благонравља [чл. 334]; вриједе у опште иста правила која и за обичну оставу, а ако су му новци дани на аманет [чл. 390]; То исто буди речено о имаоништву сеоских општина и о управи њихове имовине [чл. 714], имаће ће се предати општој сиротињској каси [чл. 752]

²⁵ У дубровачком говору Будманијевог времена употребљавали су се искључиво облици *оваки*, *таки*, *онаки*, а облици *овакови*, *такав*, *такови*, *онакови* „нијесу познати“. Поред тога, јавља се искључиво облик *какав*, не и *каки* (Будмани 1883, 173). У говору Конавала, међутим, дисимилациони процес захватио је све наведене врсте заменица (Кашић 1995, 326). У староцрногорским говорима чува се самогласничка група *кв* и код заменица *такви*, *овакви*, *онакви* (Пешикан 1965, 150). А кад је реч о односу облика без сугласника *в* према савременом стандардном језику, има граматичара који им не ускраћују стандардност, али им и не дају предност у односу на облике са сугласником *в*, што важи и за облик *каково*, *каков*, *каква* (уп. Стевановић 1986а, 290).

²⁶ Богишић у свом писму од 26. августа / 7. септембра 1894. године које је упутио књазу Николи из Дубровника говори, између осталог, о потреби да се прегледа језичка страна Законика у оквиру припрема за његово друго издање. У том писму Богишић помиње и консултације са својим пријатељем „филологом-критичарем“ из Дубровника (вероватно је то био професор Р. Јани), за кога каже: „Он хоће да све буде сведено на чисто народно-српске облике, те би хтио да се мјесто ‚Књаз‘ и ‚Књажевина‘ пише ‚Кнез‘ о ‚Кнежевина‘, мјесто ‚општи‘ — ‚опћи‘ и т. д. То ситничарење ипак није с горега. Између много сувишнога, на које се не треба обзирати, наћи ће се без сумње у његовим биљешкама многа здрава зрна, за која ће добро бити да се узму у претрес.“ Богишића су вероватно ове консултације навеле на то да у другом издању Законика изостави облик *саобраштај*, тако да се у другом издању појављује облик *саобраћај*. Остале су, међутим, лексеме *општи*, *општина*, у *опште*, које су већ биле укореењене у српском узусу.

10.2. У првом издању Општега имовинског законика (1888) коришћена је и лексема *саобраштај*, која је у другом издању Законика замењена лексемом *саобраћај*:

Трговина и саобраштај [чл. 6]; *што се тиче доходака које ствар даје саобраштајем* [чл. 156].

11. Гласовна група *ет* на крају речи *двадесет* отпала је у једном случају, што је означено и апострофом (при чему је отпао и консонант *д* унутрашњем слогу), тако да је добијен облик који се често чује и у колоквијалном стилу савременог језика и у разним дијалектима:²⁷

за зајам који не износи више од дваес' франака [чл. 258].

3. МОРФОЛОГИЈА

1. Именице

1.1. а) Једном је употребљена именица с обликом *кам* (тј. без суфикса *-ен*), али само у цитираној народној пословици:²⁸

Пословица је: кам из рукâ, ријеч из устâ [чл. 906].

На другом месту користи се иста именица у пуном облику (у двочлавној лексеми *драги камен*), и то у облику збирне именице *драго камење* [чл. 843].

б) У једном случају употребљена је именица *мати*, а не користи се термин *мајка*.²⁹

Од женских, старатељка може бити само мати својој малољетној дјеци [чл. 961].

1.2. а) Именице *ствар* и *ријеч* имају у инструменталу једнине наставак *-ју*.³⁰

²⁷ У дубровачком говору Будманијевог времена овај облик био је редовно у употреби (*Будмани* 1883, 174). У говору Бјелопавлића контракцијом су добијени облици *дванас*, *четрнас* и сл. (*Ћупић* 1977, 31).

²⁸ Овај облик среће се у староцрногорским говорима (*Пешикан* 1965, 133) и у говору Бјелопавлића (*Ћупић* 1977, 72).

²⁹ У дубровачком говору Будманијевог времена није констатован облик *мати*, али јесте именица *кћи* (*ћи*), која делимично има промену као и *мати* (*Будмани* 1883, 171). И у говору Конавала јавља се облик *ћи* (*Кашић* 1995, 321). У говору Бјелопавлића искључиво се користи именица *мајка* (*Ћупић* 1977, 73).

³⁰ У дубровачком говору Будманијевог времена именица *ствар* у инструменталу има само облик *ствари* (*Будмани* 1883, 170), а наставак *-ју* непознат је и у са-

Власник може стварју располагати по вољи [чл. 93]; носи и терете који су спојени са стварју [чл. 103]; Дужитељ се није властан служити заложеном стварју [чл. 177]; Том се истом ријечју означаје и имовинска веза [чл. 862].

б) Збирна именица *чељад* има у инструменталу облик *чељађу* (не и *чељади, чељадима*):³¹

са својом чељађу и живим у помоћ притече [чл. 300]; веза кућне имовине са кућном чељађу [чл. 687].

Иначе, именица средњег рода *чељаде* (која има проширену основу сугласником *т*) има промену у осталим падежима као и у савременом стандардном језику:

то постаје властита особина тога чељадета [чл. 689]; врх своје чељади и њихова иметка [чл. 577]; Ако је погинули имао чељади [чл. 579].

в) Као и именица *чељаде*, именица *крме* (која је поменута само у једном случају) добија множински наставак *-ад*:

Крмад, ако иначе углављено није, не може угонити [чл. 857].

1.3. Именице мушког рода с основним обликом на нулти наставак чија се граматичка основа завршава на: а) меке предњонепчане сугласнике *ј-, љ-, њ-, ћ-, ђ-*; б) на тврде предњонепчане сугласнике *ч-, ж-, ш-, џ-*; в) на зубне сугласнике *ц-, з-, с-*; г) на сонант *р-* имају у инструменталу јединине:

а) најчешће наставак *-ем*:

Ако узималац одвлачи плаћањем појединих рокова најмовине [чл. 284]; мијењати темељ дотадањем начину којим је земља рађена [чл. 298]; што недостаје узималац ће надомјестити поглављем или ће накнадити вриједност [чл. 313]; оклијева почињањем или вршењем радње [чл. 349]; према ономе што је одређено уговором или обичајем [чл. 418]; пренесе нањ сва своја права са приложјем [чл. 561]; углавом уговора међу уступитељем и пријамником [чл. 604]; Кад таквим прометнуњем стари дуг престане [чл. 622]; може се утемељити и завјештајем (опоруком) [чл. 756]; каквим другим предузењем или послом [чл. 650]; а није га могуће ни подобјем

временом дубровачком говору (*Бојанић/Тривунац 2002, 13*) и у говору Конавала (*Кашић 1995, 321*)

³¹ У дубровачком говору Будманијевог времена наставак *-ад* редован је код ове именице, али уместо облика *чељађу* за инструментал постоји само облик *чељади* (*Будмани 1883, 170*). Наставак *-ад* редовно се среће и у староцрногорским говорима с тим што се у дативу и локативу јављају наставци *-адима* и *-адма*, а забележена је и тенденција преузимања у ова два падежа облика *-ађу* из инструментала (*Пешикан 1965, 13, 146*). У говору Бјелопавлића у дативу и локативу јављају се напореда наставци *-има* и *-ма* (*Ћупић 1977, 79*).

(3) *наћи* [чл. 782]; *престане бити њеним држитељем* [чл. 818]; *или су на било који начин (на пр., необичним превратом или догађајем* [чл. 843]; *везе међу стварју и имаоцем таквих права* [чл. 870];

б) *ређе наставак -ом*, и то кад се основа завршава на *р-* и *с-*:

кад би самим уговором ослобођен био таке одговорности [чл. 233]; *онога на што се подвезао условним уговором* [чл. 566]; *могу се и сами законито обвезивати уговором* [чл. 508]; *постају за судца непосредним извором суђење по правди и правци* [чл. 782]; *О обећању које се огласом чини* [наслов испред чл. 586].

в) Именица *пут* има у инструменталу једнине искључиво наставак *-ем*:

да о томе одмах, путем суда, обавијести продавца [чл. 246]; *назначити му за то путем суда приличан рок* [чл. 284].

1.4. а) Једносложне речи типа *плод, рок, брод, члан, дуг, знак, мост, трг* у множини проширују основу морфемом *-ов*, као и у савременом стандардном језику:³²

да се плодови или дохоци са ствари и већинак на плаћену цијену једно за друго пребију [чл. 239]; *Не буду ли рокови никако одређени* [чл. 282]; *бродовима* опстоје особита правила у поморским обичајима [чл. 375]; *Договоре ли се остали чланови* [чл. 439]; *Дугови који потјечу од игре или оклада* [чл. 475]; *у колико таки знакови одговарају намјери уговорника* [чл. 840]; *јавни путеви, мостови, тргови, пристаништа* [чл. 969].

б) Једносложна реч *кључ*, која се завршава на палатални сугласник, има морфем *-еви*:

кључеви мјеста гдје се ствар налази [чл. 840].

в) У првом издању Законика из 1888. године именица *суд* употребљена је у множини без морфеме *-ов*, што говори о морфолошком уједначавању текста Законика:

Ако је давалац земље у закуп предао закупнику и какав тежачки алат или оруђе, какву ратарску справу, какве суде [чл. 304].

³² У дубровачком говору Будманијевог времена постојала је тенденција замене морфеме *-ев* морфемом *-ов* код једносложних именица, нпр. *мужови* уместо *мужеви* (Будмани 1883, 170). У савременом дубровачком говору пак изостаје употреба ових морфема (Бојанић/Тривунац 2002, 12), а тако је и у говору Конавала (Кашинић 1995, 317). Облик *путеви* јавља се и староцрногорским говорима (Пешикан 1965, 132) и (уз алтернацију *путеви*) у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977, 76).

г) Међутим, именица *дан* у множини има стари облик *дневи*.³³
Дневи се броје од поноћи до поноћи [чл. 979].

1.5. Именице мушког рода на нулти наставак *Ø* имају у дативу, инструменталу и локативу искључиво наставак *-има*:

служба се наставља под пређашњим увјетима [чл. 338]; *ред се владати према правилима постављеним за купца* [чл. 365]; *За преважање трговине и путника морским бродовима опстоје особита правила у поморским обичајима и наредбама* [чл. 375]; *застарује што је ко дужан ... кочијаши-ма и другим радницима* [чл. 627]; *за старатељство над људима нездрава ума* [чл. 764].

1.6. а) Именица *молба* има у генитиву множине облик *молба̑*, тј. не појављује се непостојано *a* између сонанта на првом и неког другог консонанта на другом месту.³⁴

проматрање и ријешавање молба̑ ради уписа заставе [чл. 204].

б) Именица *рука* у генитиву множине нема стари двојински наставак *-у* (*руку*) већ само *-а* (*рукâ*);³⁵ исти наставак има и именица *уста* (*устâ*):

кам из рукâ, ријеч из устâ [чл. 906]; *хоће ли ти ствар, о којој је у пресуди ријеч, збиља до рукâ доћи* [чл. 871].

1.7. Генитив множине именице *гост* има наставак *-ију* (*гостију*):

Правила о одговорности гостионичарâ (392, 393) вриједје по подобју и за старешине Кућа̑, напрама гостију̑ које к себи примају [чл. 395].

1.8. а) Уз број *шест* именица *мјесец* у генитиву множине има наставак *-а* као уз бројеве *један*, *два*, *три* и *четири*.³⁶

Прође ли шест мјесеца од кад је продавац [чл. 53]; *То право застарује за шест мјесеца* [чл. 137]; *застарује за шест мјесеца* [чл. 373]; *треба да се суду најдаље за шест мјесеца пријави* [чл. 523]; *ко год за шест мјесеца не пријави така права* [чл. 766].

³³ Облик *дневи* јавља се у староцрногорским говорима у устаљеним обртима типа *иза дневи, дневи и ноћи, велики дио дневи* (*Пешикан* 1965, 139), а у говору Бјелопавлића у обртима у *вар о дневи, о дневи*, али и у изреци: *наопако ти дневи одили*, где се *дневи* јавља у номинативу (*Ђупић* 1977, 74).

³⁴ Тако је и у говору Конавала, као и у говорима источне Херцеговине (*Кашић* 1995, 319) и у говору Бјелопавлића (*Ђупић* 1977, 79).

³⁵ Тако је и у говору Конавала и у говору Дубровника (*Кашић* 1995, 320), као и у староцрногорским говорима (*Пешикан* 1965, 146), а у говору Бјелопавлића јављају се и облик *рукâ* и облик *руку* (*Ђупић* 1977, 79).

³⁶ Тако је и у говору Конавала (*Кашић* 1995, 317).

б) Исти падежни наставак именице *мјесец* употребљен је и уз синтагму *неколико цијелих*:

Они рокови до којих треба да прође неколико цијелих мјесеца [чл. 981].

1.9. Именица *стотина* има у генитиву множине облик *стотина*, а у једном случају стари облик без наставка, тј. *стотин*’ (с апострофом на крају).³⁷

али није виши од пет стотина [чл. 259]; пет *стотина* франака вриједности [чл. 485]; *Петар има право тражити од Павла пет стотин*’ франака [чл. 784].

2. Заменице

2.1. а) Искључиво се употребљава именичка заменица с обликом *ко*, а облик *тко* не јавља се ни у сложеницама (тј. не јављају се облици *нетко*, *нитко*, *сватко*).³⁸

Какав год ко био по својој моћи и положају у свијету [чл. 11]; *Кад ко* подигне парницу против купца [чл. 245]; *ко* је међу њима био подстрекач, ко почетник, ко человођа, ко извршилац, ко помагач [чл. 572]; *Ко* би на кога зломислено налагао [чл. 581]; *Ко* се год не налази под таким стегнућем [чл. 957].

б) Као самостална реч користи се само именичка заменица *што*, а облик *шта* само у партикули *шта* више и у синтагми *око шта* (са значењем „око чега“ / „око нечега“).³⁹

Што би се год против овога закона учинило [чл. 63]; *Кад ко што* купи на обид или окушај [чл. 251]; уговор или обичај *што* друго не одређује [чл. 313]; *што* недостаје узималац ће надомјестити [чл. 313]; ако није *што* друго уречено [чл. 340]; н’ако би закон нарочито *што* друго наредио [чл. 494]; учинити све *што* треба [чл. 680];

шта више, он треба да накнади и оне плодове [чл. 23]; *шта* више, он може тражити да му међутим даде прилично јемство [чл. 140]; *шта* више, уживање је најопширнија врста права послужја. [чл. 859] *шта* више, да може имати још какво право које остали и немају [чл. 889]; *шта* више, кад би и у напријед погођено било [чл. 927];

³⁷ Тако је дубровачком говору Будманијевог времена (*Будмани* 1883, 171) и у говору Конавала (*Кашић* 1995, 319), а овај стари облик среће се и у староцрногорским говорима (*Пешикан* 1965, 146).

³⁸ Тако је и у дубровачком говору Будманијевог времена (*Будмани* 1883, 173) и у савременом дубровачком говору (*Бојанић/Тривунац* 2002, 13).

³⁹ Ова заменица има само облик *што* у дубровачком говору Будманијевог времена (*Будмани* 1883, 173). У староцрногорским говорима такође се употребљава облик *што*, а само понекад и облик *шта* у упитном значењу (*Пешикан* 1965, 151). У говору Бјелопавлића употребљава се само облик *што*, али се јавља облик *свашта* поред чешћег *свашто* (*Ћупић* 1977, 62).

*Кад се више њих **око ишта** препиру, а прилике су за свакога једнаке, првенство је држитељу* [чл. 1013].

в) У служби неодређених заменица често се употребљавају заменице *ко* и *што* заједно с речцом *год*:⁴⁰

ко год од њих понуди највишу посљедњу цијену [чл. 55]; *Ко год* може од кога какав дуг тражити, он може и пренијети своје дужитељско право [чл. 603]; *ко год* за шест мјесеца не пријави така права своја [чл. 765]; *Ко год* то право има (које многи и својином називљу) бива власник [чл. 831]; *што год* ко без оправдана узрока, на који драго начин, из туђега иметка прими [чл. 601]; и *што год* углави, у границама налога, то везује онога ко му га је дао [чл. 884]; *што год* који члан својим трудом стече, то не постаје његова особина, него заједничко домаће добро [чл. 968].

2.2. Употребљава се општа заменица с обликом *свак*, дакле без крајњег самогласника самогласника *о* (*свако*):⁴¹

свак је потпуно властан имати [чл. 10]; *Свак* је властан, ради заштите и постизања својих имовинских права, обраћати се к судовима [чл. 17]; *свак* узимље своју ствар [чл. 70].

2.3. а) Код упитно-односких и присвојних заменица мушког рода у генитиву и дативу једнине заступљени су (с једним изузетком) краћи облици:

ради кога драго узрока [чл. 13]; *кога* се посао тиче [чл. 32]; *ако* је човјек од *кога* је купио добро [чл. 62]; У опште онај у *кога* се нађе туђа ствар [чл. 100]; пренесе са досадашњег дужитеља на *кога* другог [чл. 215]; без икаква обзира на то у *кога* је више [чл. 446]; тражити од *твога* дужника да пренесе на те влаштину [чл. 836]; Дужник *твога* дужника није још, за то, твој дужник. [чл. 1030]; те би он без зле мисли дуг *своме* дужитељу платио [чл. 211]; суд према приликама одређује, по *своме* увиђају, рок [259]; кад Кућа забрани *своме* члану да више не тргује [чл. 698]; Влаштина је, по *своме* садржају [чл. 831]; нешто да уради на *своме* властитоме добру [чл. 855].

б) Само у једном случају употребљен је дужи облик *којега*:
разазнати којега су парничара разлози претежнији [чл. 822].

⁴⁰ Тако је и у дубровачком говору Будманијевог времена (Будмани 1883, 174). У староцрногорским говорима ова речца има облик *гођ* (Пешикан 1965, 151, 156), као и у говору Бјелопавлића (Ђунић 1977, 101).

⁴¹ У староцрногорским говорима срећу се оба облика (Пешикан 1965, 151).

в) Присвојна заменица 3. лица женског рода у једнини има облике *њезин* (чешћи)⁴² и *њен*:

укупна плата за сву одређену радњу или њезин производ [чл. 880]; *вла-
сник њезин може: или њу саму натраг узети* [чл. 36]; *да ли је матица и
који примјерак њезин, или је пријепис, као и то, коме је предан* [чл. 835];
као и све трошкове око њена уздржавања [чл. 103].

2.4. а) Употребљавају се енклитички облици личних заменица *ти* и *он* у акузативу једнине с предлозима:⁴³

а или да за те неко дјело или радњу изврши [чл. 871]; *Повјера је или пуномоћ-
је уговор којим дајеш коме налог да углави, за те и мјесто тебе, посао*
[чл. 883]; *а буде какав узрок који пријечи да властита нањ пријеђе* [чл.
45]; *да прода зањ какве земаљске плодове* [чл. 884].

б) Енклитички облик личне заменица *она* у акузативу једнине има облике *је* и *ју*:⁴⁴

штета за коју још не знаш хоћеш ли је у некаквој ствари или послу имати
[чл. 932]; *Ко има у туђој ствари укоријењено право да ју само употребљу-
је* [чл. 170]; *неко други који је вољан за тебе ју држати* [чл. 811]; *само ако
правду до краја доведе и добије ју* [чл. 847]; *Купца, напротив, уговор не везује
док је није обидио или окушао и накнаду штете ако ју је имао*.

в) У неким реченицама јављају се оба облика, али је у другом слу-
чају употребљен облик *ју* да би се различио од употребљеног облика по-
моћног глагола *је*:

*Купца, напротив, уговор не везује док је није обидио или окушао и накнаду ште-
те ако ју је имао* [чл. 251]; *Тим се мање брају права појединаца на особи-
ну, у колико је ко има и властан је да ју има* [чл. 966].

2.5. Напореда се употребљавају одрична заменица *никакав* с пред-
логом у (тј. синтагме у *никакву*, у *никаквој*) и предлошко-заменичка син-
тагма настала разбијањем сложенице *никакав* и уметањем предлога у (*ни*

⁴² У дубровачком говору Будманијевог времена нису се користили ни облик *њен* ни облик *њезин* већ само *ње* — генитивни облик једнине заменице *она*. И у гово-
ру Конавала понекад се јавља облик *њезин* (Кашић 1995, 324), али га није било
у дубровачком говору у Будманијево време (Будмани 1883, 173). Јавља се и у
староцрногорским говорима (Пешикан 1965, 150).

⁴³ Тако је и у говору Конавала (Кашић 1995, 322) и у староцрногорским говорима
(Пешикан 1965, 153).

⁴⁴ Енклитички облик *ју* непознат је дубровачком говору Будманијевог времена
(Будмани 1883, 173), у говору Конавала, Дубровника и дубровачког залеђа (Ка-
шић 1995, 322), као и староцрногорским говорима (Пешикан 1965, 153), али се
местимично јавља у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977, 81).

у *какву*, *ни у каквом*), која се у савременом стандардном језику једино сматра правилном:⁴⁵

*У никакву се случају, ипак, не допушта диоба у невријеме [чл. 108]; кад је нарочито углављено да ће исплата бити само у уговореној врсти новца, а у никаквој другој [чл. 526]; није с уговором у никакву додиру [чл. 930]; Купац, ни у какву случају, није властан повратити ствар продацу [чл. 236]; **ни у какву случају** суд неће примити жалбе, [чл. 366]; **Ни у каквом се случају** него и онда кад је, и без удужења, ко коме што драго дужан платити [чл. 900].*

2.6. а) Употребљава се општа заменица за квалитет *сав*, али не и њен изворни облик *вас*:⁴⁶

сав трошак око укопа његова [чл. 578]; она већ самим тијем узимље на се сав његов дуг [чл. 700]; гдје сав гној од помијешане стоке бива за супоничку заједницу [чл. 892]; тај се недостатак не простира на сав уговор [чл. 918].

б) Облик *вас* користи се, међутим, као саставни део сложене заменице *васколик*:

док му год онај који му га тражи, или ко други, не намири васколик дуг [чл. 186]; може тражити и примити од дужника васколик дуг [чл. 563] лично не само за свој дио него за васколик дуг [чл. 936].

3. Придеви и употреба придевског вида

3.1. Напореда се употребљавају облик *црквени* и (дисималацијом настали) *црковни*,⁴⁷ како је то и код Вука и старијих писаца (данас ретко коришћеном облику *црковни* не пориче се стандардност у савременом језику):⁴⁸

дати у црквену касу [чл. 90]; црквеним уредбама других хришћанских исповиједи [чл. 716]; него ће примац у црквену касу дати [чл. 599]; Кад је заклада црковног значаја [чл. 758]; одобрила црковна Власт [чл. 758]; споразум са Влашћу црковном [чл. 759].

⁴⁵ Ова је појава карактеристична за дубровачки говор Будманијевог времена, који каже да се „нигда не одјељује ријечца *ни* код *нико*, *ништа* итд., те се каже н. п. *по ништа, за никога*“ (Будмани 1883, 173). Тако је и у савременом дубровачком говору (Бојанић/Тривунац 2002, 13). У говору Бјелопавлића „негација од ким је само *ни* с ким (никад: с никим)“ (Ђупић 1977, 83).

⁴⁶ Облици *вас* и *васколик* карактеристични су за дубровачки говор Будманијевог времена (Будмани 1883, 174), савремени дубровачки говор (Бојанић/Тривунац 2002, 14) и говор Конавала (Кашић 1995, 326), као и староцрногорске говоре (Петшикан 1965, 155) и говор Бјелопавлића (Ђупић 1977, 82).

⁴⁷ Сматра се да је облик *црквени* настао од облика *црковни* (као и *буквов*, *смоквов* и сл.), тако што је дисимилацијом сугласничке групе *кв* остао само сугласник *к* (уп. Стевановић 1986а, 102).

⁴⁸ Вид. одреднице *црквени* и *црковни* у Рјечнику ЈАЗУ и Речнику МС.

3.2. Редовна је употреба неодређенога придевског вида у генитиву, дативу и локативу:⁴⁹

Братственик који је у томе једнака степена с другима [чл. 49]; *Нема никаква првенства између* [чл. 49]; *тражити судску забрану (запт) његова дијела* [чл. 104]; *продавац ће нудити његова заступника* [чл. 53]; *ради њихова положаја или других узрока* [чл. 128]; *ако који од сусједа, без разлога узрока, не хтједне на то пристати* [чл. 135]; *преко дворишта сусједова* [чл. 144]; *да му је то потребно ради озбиљна посла или узрока* [чл. 221]; *Зломислену се држитељу накнађују само потребни трошкови* [чл. 25]; *а држину је њену стекао на закониту темељу* [чл. 91]; *слободно му га је скинути као и незломислену држитељу* [чл. 25]; *Тек кад се нађе да је све у потпуну реду* [чл. 30]; *ако је земља рађена те му сметају њену обрађивању* [чл. 114]; *Кад је какво здање у тако слабу или овеишталу стању* [чл. 140]; *Његова је такође брига да се добро у уредну стању уздржи.* [чл. 184]; *судиће се према правилима о незвану вршењу туђих послова* [чл. 191].

3.3. Одређени придевски вид употребљава се код терминологизованих детерминисаних заменичких и придевских синтагми у генитиву и локативу:

рок тога изванредног одржаја [чл. 46]; *Прије одређеног рока, или, ако рок одређен није* [чл. 267]; *а не мијења ни у чем самога дуга ил каква приложја његова* [чл. 201]; *Смрт једнога или другог уговорника не прекида још, сама по себи, најма* [чл. 289]; *Власник непокретна добра бива у опште власник и свега ваздушног простора* [чл. 96]; *узимае натраг све главе животиње које су од главнога још на сриједи* [чл. 313]; *четврти дио радног времена дневног* [чл. 340]; *уговор може се тога неодлучног стања ослободити* [чл. 505]; *Кад је више њих који су власни из туђега убла или извора воду* [чл. 858]; *ради достижења каквог заједничког циља* [чл. 885];

треба се владати по особитома закону о устројству и уређивању тих књига [чл. 204]; *оно правило које се држи и које влада у народноме и судском животу* [чл. 779]; *изложено је у особитома закону о устројству и уређивању заставних књига* [чл. 193].

3.4. Терминологизација се осећа и код средњег рода, па се и у придевско-именичким синтагмама *мужевљево огњиште*, *погинуло говече* и *властито добро* употребљава одређени придевски вид:⁵⁰

⁴⁹ У дубровачком говору Будманијевог времена „нигда се не мијеша извјесни облик с неизвјесним“, тј. неодређени и одређени придевски вид (*Будмани 1883, 171*). И у говору Конавала још је јасно разликовање одређенога и неодређеног придевског вида, „као и у сродним ијекавским говорима“ (*Кашић 1995, 327*). Употреба неодређенога придевског вида у староцрногорским говорима стабилна је код неких категорија, а у говору Бјелопавлића „премда је ријетка, ипак је позната“ (*Ћупић 1977, 86*).

⁵⁰ Констатовано је да се у староцрногорским говорима ретко срећу у неодређеном виду придеви на -ов са значењем врсте дрвета, нпр. *буково дрво* (*Пешикан*

удовица, док је на **мужевљем огњишту**, стаје на ред [чл. 51]; Ако се ради о **погинуломе** говечету [чл. 101]; нешто да уради на своме **властитоме** добру [чл. 855].

4. Бројеви

4.1. Основни и редни бројеви имају облике као у савременом стандардном језику, а једино постоји двојство у облику и писању броја **четири** и **двадесет**, код којих се јављају и колоквијални облици **четр'** и **дваес'**.⁵¹

*треба да се суду најдаље за **шест** мјесеца пријави* [чл. 523]; *пошто истече тридесет година* [чл. 256]; *тражба ће свакако застарати након **десет** година* [чл. 585]; *послије **петнаест** година непрекидне држине* [чл. 92]; *најам престаје **петнаест** дана послје отказа* [чл. 336]; *Малољетник, напротив, који је навршио **осамнаесту** годину* [чл. 638]; *Постаје пунољетан сваки Црногорац чим наврши **двадесет и једну** годину* [чл. 636]; *најмање **четири** петине свијех другова* [чл. 727]; *Пошто се тако прва **четр'** дијела баве највише имовином, т. ј. имовинским послима и приликама* [чл. 770]; *за зајам који не износи више од **дваес'** франака* [чл. 258].

4.2. Проценсти се изражавају синтагмама **на сто** и **по сто**:

*бива по томе како су уговорници углавили **десет на сто*** [чл. 262]; *плаћа добит од десет **по сто*** [чл. 426].

4.3. Збирни бројеви (**двоје**, **троје**, **четворо**, **петоро**, **шесторо** итд.) нису коришћени у Законнику, а користи се збирна именица **двојица**:

*Ствар о којој се **двојица** или више њих препиру* [чл. 388]; *Кад се деси да су **двојица**, један према другоме, у исто доба и дужник* [чл. 615]; *кад су **двојица** или више њих удионици у влаитини* [чл. 832].

Необични су (а оригинално употребљени) облици именица **двојница** и **тројница**, насталих од збирних бројева, којима се означавају први и други примерак изворника документа (**матица**):

*Ако је у суд предано било неколико примјерака матице (**матица двојница**, **тројница** и т.д.)* [чл. 838].

1965, 162). У суштини реч је терминологизованој синтагми, која захтева одређени придевски вид иако је средњег рода.

⁵¹ Овако контраховани облици бројева (**четр'** и **дваес'**) карактеристични су за дубровачки говор Будманијевог времена (*Будмани* 1883, 174), слично је и у говору Конавала (*Кашић* 1995, 330), а јављају се и у староцрногорским говорима (*Пешикан* 1965, 163) и у говору Бјелопавлића (*Ћупић* 1977, 87).

4.4. а) Број *један* има деклинацију као придеви мушког рода одређенога придевског вида, а срећу се само ретки примери промене броја *два* и *три*, тј. облици *двију* и *трију*.⁵²

Смрт једнога или *другога* уговорника не прекида још, сама по себи, најма, [чл. 289]; данас у *једнога* спрежника, *сјутра* у *другога* [чл. 447]; данас у *једнога* спрежника, *сјутра* у *другога* [чл. 447]; *Дрво које узросте на самој граници двију* земаља [чл. 113]; *од кад је предана радња првих двију врста* [чл. 366]; *до вриједности двију хиљада франака* [чл. 758]; *на основи претходних трију* чланака (87–89) [чл. 90].

б) Број *обоје* има облик *обојима* у дативу:

на су оба дуга чиста, оба једноврсна и обојима рок истекао [чл. 615].

в) Редни бројеви имају придевско-заменичку промену, али се јављају само наставци старих меких основа.⁵³

другим приликама, обично треба за таки пријенос [чл. 368]; *Кад је рок намиру дуга уговором или другим законитим начином одређен* [чл. 535]; *другим* имаоницима, на рачун племена, збор назначује обичним начином заступника [чл. 710]; *напрама трећих* имаоника [чл. 413]; *Имовинске везе са трећим* имаоником [чл. 435]; *Што год он као старјешина законито са трећима* углави [чл. 690].

г) Као што је речено у поглављу о ортографији Законика, редни се бројеви користе и мењају и код рачунања времена, с тим што се означавају цифром и (краћим) падежним наставком за генитив у експоненту:

Тако на пр. Црногорац који се родио 2⁰² јануара 1860. г. у 8 часова по подне, стаје, по закону, на пунољетство ончас пошто мине поноћ дана 1⁰² јануара 1881, и не чекајући за то 8⁰² часа по подне 2⁰² јануара [чл. 980].

⁵² У дубровачком говору Будманијевог времена коришћени су облици женског рода *њима двјема*, *њима трима* (Будмани 1883, 174), али се више не срећу у говору Конавала (Кашић 1995, 330). И у староцрногорским говорима и у говору Бјелопавлића чувају се остаци облика деклинације бројева *два* и *три* и збирних бројева *обоје*, *двоје*, *троје*, мада нису забележени генитивни облици *двију*, *трију* (Пешикан 1965, 165, Ћупић 1977, 87).

⁵³ У дубровачком говору Будманијевог времена јављали су се и наставци тврђих основа (Будмани 1883, 175), а и данас је тако у говору Конавала (Кашић 1995, 331).

5. Глаголи

5.1. Инфинитив

а) Инфинитив има, као и у савременом стандардном језику, наставке *-ти* и *-ћи*, тј. не користе се облици крњег инфинитива:⁵⁴

стећи и *имати* влаштину [чл. 47]; не може *рећи* да га је нестало [чл. 959]; он може за њиме *ићи* [чл. 76]; на се туђ дуг *примити* [чл. 609]; не може *угонити* [чл. 857]; почиње *тећи* рок [чл. 861]; збиља до рука *доћи* [чл. 871]; на се туђ дуг *примити* [чл. 609]; он га неће више *моћи* судом *наплатити* [чл. 950].

б) Напоредо се употребљавају глаголи истог значења а различитих морфолошких особина, што се означава као глаголски (инфинитивни и презентски) дублетивизам. Такви су парови глагола *пропанути*⁵⁵: *пропасти* (као и *запанути* : [за]пасти), *добивати* : *добијати*, *ући* : *уљести*:⁵⁶

кад она сама *пропане* [чл. 830]; *пропадну* све такве ствари [чл. 933]; или иначе у тако стање *запане* [чл. 356]; Кад рок извршењу каква уговора *падне* на недељу [чл. 987]; начином којим се обично влаштина *добива* [чл. 104]; он *добива* влаштину ствари [чл. 837]; да ли се тим роком нешто *добива* [чл. 984]; и дужник *добија* право [чл. 63]; онолико једноврсне робе, колико је њезине *ушло* у смјесу или спојидбу [чл. 72]; имена свију чланова, који су те године *ушли* у друштво [чл. 744]; а није *ушло* међу правила писаног закона [чл. 779]; ако су *уљегле* у шупље дрво [чл. 77].

в) Наилазимо на старије облике имперфективних глагола *допуња-ти* и *застарати* (код којих је морфема за извођење *-а*), али се не употребљавају дублетни облици *допуњавати* и *застаревати* (с морфемама за извођење *-ава* и *-ева*), који се искључиво користе у савременом стандардном језику):⁵⁷

⁵⁴ У дубровачком говору Будманијевог времена крњи инфинитив чешће је био у употреби (*Будмани* 1883, 175), а и данас је тако у говору Конавала (*Кашић* 1995, 332).

⁵⁵ У ускочком говору у презенту се „готово искључиво“ употребљава овакав облик (*Станић* 1974, 233), а јавља се и у староцрногорским говорима (*Пешикан* 1965, 179).

⁵⁶ У староцрногорским говорима стари облик овог глагола гласи *уљећ* и *уљес* (*Пешикан* 1965, 167), а у говору Бјелопавлића *уљећ* и *уљеј* (*Ћупић* 1977, 92, 95), али исти облик перфекта као у наведеном примеру (*уљегле*).

⁵⁷ М. Стевановић скреће пажњу на то да се овакви глаголи могу наћи и код писаца с архаичнијим особинама, а за пример наводи П. П. Његоша (*Стевановић* 1986а, 135, 588).

или да **допуња** службу којој је главна намијењена [чл. 808]; свака ће жалба или искање у таким пословима **застарати** [чл. 60]; тражба ће свакако **застарати** након десет година [чл. 581]; ко намири какав дуг који је већ **застарао** био [чл. 596].

5.2. Презент

а) Неки имперфективни глаголи (*застаревати, објашњавати, допуњавати, проглашавати, надживљавати*) имају у презенту облике без морфема -ева, -ава (за извођење ове врсте глагола), који се редовно појављују у савременом стандардном језику:

*То право **застарује** за шест мјесеца [чл. 137]; овај шести дио садржава правила која, према потреби, **објашњују** и одређују, а каткад и **допуњују** наређења Законика [чл. 770]; Закони се у опште **проглашују** увриштењем у службени дио земаљских новина. [чл. 771]; бива да право залога не **надживљује** дуга [чл. 869].*

б) Несвршени глаголи *називати* и *узимати* (с изведеним глаголима *обузимати, заузимати, изузимати*), настали имперфектизовањем свршених глагола *назвати* и *узети* (с изведеним глаголима *обузети, заузети, изузети*) мењају се уз то као глаголи V врсте, уз додатно јотовање завршног сугласника у основи. Стога ови глаголи имају следеће облике у 3. лицу једнине и 3. лицу множине:⁵⁸

*свак **узимље** своју ствар [чл. 70]; **узим.ље** се да је свачија властита потпуна и слободна [чл. 94]; Ријеч се право доиста, по примјеру туђих језика, **узимље** често [чл. 784]; Он **заузимље** то мјесто [чл. 213]; четврти **обузимље** уговоре [чл. 770]; И у случајевима за које се **узимљу** мјерилом... закони туђе земље [чл. 7]; У најам се **узимљу** не само људи [чл. 877]; **Изузимљу** се даље од оних које црногорски закони дају [чл. 791]; закон, кад се год бојати какве збрке појмовâ, **називље** то дужитељско право дужење [чл. 900]; Правилима благонравља и поштења **називљу** се, у овоме Законику [чл. 785]; Ко год то право има (које многи и својином **називљу**) бива власник [чл. 831].*

в) Свршени глаголи изведени од општег дела несвршених глагола додавањем суфикса -ну (нпр. глаголи *стекнути, истекнути, притекнути, потекнути*) користе се с палатализованим наставцима, који се сматрају неправилним у савременом стандардном језику:

⁵⁸ У дубровачком говору Будманијевог времена према овој деклинацији јављали су се облици *дријемљем, сипљем, црепљем* (Будмани 1883, 177). Они су карактеристични и за говоре источнохерцеговачког дијалекта, нпр. ускочки говор (Станић 1974, 238). Колебање промена по V и VIII показују у староцрногорским говорима глагола на -к_{тат} (клик_{тат}) (уп. Пешикан 1965, 169).

*Ко уговором (куповином, промјеном, и т.д.) **стече** земљу, кућу или другу непокретну ствар [чл. 26]; Што једном по закону **стечеш** [чл. 1031]; чим **истече** рок тога изванредног одржаја [чл. 46]; са својом чељађу и живим у помоћ **притече** [чл. 300]; Гостионичар не одговара: за штету која **потече** од какве природне недољиве силе за посљедице безбрижја самога путника [чл. 392]; па све дотле док не **истече** посљедњи дан [чл. 846]; све остало вријеме које **истече** [чл. 848].*

г) У два случаја, и то у одредбама које имају карактер популарних правних изрека (пословица), употребљен је у 2. лицу јединине облик глагола *моћи* без наставка (и с безвучним парњаком завршног гласа *ж*, тј. са *и*):⁵⁹

*Ни својим се правом служити **немоиш**‘, тек другоме на штету ил’ досаду. [чл. 1000]; отуда изрека: **немоиш**‘ другоме више права уступити н’о што сам имаш [чл. 1009].*

д) У 3. лицу множине однос наставка *-е* и *-у* онакав је како је то у савременом стандардном језику:⁶⁰

*Суврсте су ствари оне које се обично распознавају по врсти, те у трговини и саобраћају **иду** [чл. 810]; Кад пак уговорници никаква рока не **одреде** [чл. 256]; За аманет (882) **вриједе** у опште уста правила [чл. 390]; Хоће ли и сами спрежници помагати ономе у кога **раде** спрежни волови [чл. 451].*

Ипак, понекад се јавља наставак *-аду* уместо наставка *-аде*, који је заступљен у савременом стандардном језику:⁶¹

*Кад су тиме оштећена и чељад **накнаду**, ред се је владати према наређењу [чл. 580].*

ђ) Глаголи *дати* и *знати* имају у 3. лицу јединине и множине двојачке основе, с *-д* и без њега:

*начинити о томе писмена исправа која се на потврду **даје** [чл. 55]; кад се, уз непокретну ствар која се **даје** у замјену, још нешто и у новцу **придаје** [чл. 57]; И за оне земље које се **дају** у наполицу [чл. 309]; То исто **вриједи** и*

⁵⁹ Овај облик узет је очигледно из говорне праксе у Црној Гори да би „закоњача“ звучала што присније црногорској публици. Среће се и у староцрногорским говорима (*Пешикан* 1965, 174) и у говору Бјелопавлића (*Ђунић* 1977, 90).

⁶⁰ Таково је стање и у староцрногорским говорима (*Пешикан* 1965, 174) и у говору Бјелопавлића (*Ђунић* 1977, 92). Међутим, у дубровачком говору Будманијевог времена глаголи су у овом лицу имали „свагда свршетак у: *виду*, *говору*, *носу* (*Будмани* 1883, 175), а тако је и у савременом дубровачком говору (*Бојанић/Тривунац* 2002, 14).

⁶¹ Искључиво облици с наставком *-аде*, *-аду* коришћени су дубровачком говору Будманијевог времена (*Будмани* 1883, 176), а тако је и у савременом дубровачком говору (*Бојанић/Тривунац* 2002, 15).

за дарове што се **дају** повремено [чл. 485]; гостионичарима и свијем који **дају** стан мјесечно [чл. 629]; може тражити да уживалац **даде** јемство [чл. 164]; Уговор о дару бива кад ко нешто од свога коме **даде** [чл. 896]; те је **предаду** коме трећем на оставу [чл. 388]; прије нег се према одредби уговора **предаду** странама [чл. 835]; Ако се не **зна** у какву је стању ствар у најам узета [чл. 293]; јер се и тада још не **зна** хоће [чл. 871]; Ко при уговарању **зна** [чл. 910]; Ко само ријечи законске знаде, тај још закона не **зна** [чл. 993]; ако за повјеру **знаду** [чл. 411]; јави о томе јемству јемчевим насљедницима који то иначе не **знаду** [чл. 465].

е) Глагол *бити* има у 3. лицу једнине облик *буде*, а у 3. лицу множине глагол *буду*, како је то и у савременоме стандардном језику:⁶²

Докле год купац не намири цијену или не **буде** готов да је намири [чл. 224]; ако му ствар **буде** по [чл. 251]; Не **буду** ли рокови никако одређени [чл. 282]; треба да излазак не **буде** [чл. 438]; ствари које већ **буду** [чл. 875].

5.3. Императив

а) У нормативном тексту какав је Општи имовински законик употреба облика императива веома је ограничена. Ипак, јавља се два пута од глагола *бити* у другом лицу једнине, једном без наставка *-и*, а оба пута с посебном функцијом у реченици (о чему ће бити речи у поглављу о синтакси глагола):⁶³

То исто **буди** речено и за нераздјеливе дугове у којима је више дужника. [чл. 951]; Кад би се показало да је држитељ туђе ствари: **буд'** по њеној врсти, **буд'** по ниској цијени, **буд'** по начину продаје, **буд'** по врсти човјека од кога долази, **буд'** по другим билезима и приликама, требало да посумња о законитости посла којим му је ствар допала, тад [чл. 100].

б) Императив се јавља и у 3. лицу једнине, а гради се као и у савременом стандардном језику — помоћу речце *нек* и глагола у облику презента:⁶⁴

Али опет, **нек** сваки **пази** да том радњом не наведе воду [чл. 134]; Опште је правило: **нек** се нико непозван у туђе послове **не мијеша** [чл. 587]; **нек се пријави** са својим разлозима Државном Савјету [чл. 764]; Ко право своје запушта, **нек** себе **криви** ако га изгуби [чл. 1031].

⁶² У староцрногорским говорима јављају се облици *будем/биднем* (Пешикан 1965, 170), а у говору Бјелопавлића *бидем/биднем/буднем/будем* (Ћупић 1977, 91).

⁶³ Облик без наставка *-и* среће се и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965, 175) у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977, 98).

⁶⁴ Поред нормалног значења у 3. лицу једнине презента, речца *нека* у средњокатунским и љешанским говорима има и додатна значења кад се употреби у 2. лицу једнине и множине (Пешикан 1965, 203).

5.4. Аорист

Аорист се јавља ретко, свега два пута, што је у овом случају последица правне природе текста, а има облик као и у савременом стандардном језику, где је фактички ретко у употреби:

*По томе, треба се постарати: да се пронађу узроци који **побудише** законодавца да постави тај закон, као и то што је њиме постићи желио чл. [чл. 776]; Што ти закон дадне, нико ти не **оте** [чл. 1002].*

5.5. Имперфекат

Имперфекат је употребљен свега једном, у саставу облика плусквамперфекта (пасива), како је понекад и у савременом стандардном језику (у језику писаца):

*Тек кад би у каквих помеђаша било особитих, овећих штета од тога, требаће да их намири онај ко им је узрок или онај ради чије потребе **бијаху** учињене [чл. 129].*

5.6. Глаголски прилог садашњи

Глаголски прилог садашњи, који је често у употреби, има облик с наставком *-ћи*, као и у савременом стандардном језику,⁶⁵ а само се у два случаја завршава наставком *-ћ*, што је условљено специфичном функцијом у реченици:

*У посебноме ће закону бити изложен ред и начин којим судови поступају, **развијајући** имовинске парнице и **дијелећи** правду [чл. 17]; Кад би ко други, **не знајући**, саградио што на туђој земљи [чл. 37]; дужан старати **намирујући** потребу своју, да што мање стеже власничку слободу сусједову [чл. 142]; он треба, и **не попуштајући** ништа од свога права, да се њим послужује [чл. 148]; Како наручителъ поступа **примајући** урађене ствари [чл. 365]; Што год ко, **знајући**, узајми играчу [чл. 479]; закон, **угађајући** њихове интересе, обзиром на ред [чл. 850]; По томе, закон, **угађајући** њихове интересе ... наређује да [чл. 850]; Треба, по томе, свагда пред очима имати ово правило, **судећи** дјела појединих другова [чл. 890]; или си се, **имајући** за дуг залог, ње добровољно одрекао [чл. 899]; **Разбирајући** да ли је пријетња озбиљна, треба гледати [чл. 909]; Степен се немара мјери, узимљући још у рачун [чл. 929]; Напротив, услов је разрјешан, кад, **збивајући** се, чини да престане уговор [чл. 940]; Кад је ко, у заблуди, кога ослободио каква дуга или дужности, или чију ствар каква **терета, мисле-***

⁶⁵ Тако је и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965, 178) и у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977, 97). У дубровачком говору Будманијевог времена користила су се оба облика: на *-ћи* и на *-ћ* (Будмани 1883, 175). Такође се јављају облици *видећи, говорећи, носећи и трчајући, трчући, трчећи, лежачући, лежећи, писајући, пишући, лагајући, лажући* (Будмани 1883, 175, 176).

ћи да је дужан био то учинити, он може, поред свега такога ослобођења, искати [чл. 945];

Ако повјереник, *главећ* какав посао с киме, не каже да он за другог ради, повјеритељ не постаје самим тијем дужитељ или дужник [чл. 417]; Правило је да се и зачето дијете, — *претпостављајућ* да ће се живо родити, — *сматра* као и рођено [чл. 956].

5.7. Глаголски прилог прошли

Користе се облици и с наставком *-виши* и с наставком *-в*:⁶⁶

дужник има право, кад год хтједне, да, *плативши* дуг, тражи повратак добра [чл. 188]; *продавац* је властан, *давши* новоме купцу цијену коју је платио за ствар [чл. 255]; или *започевши* посао судског искања, обустави га или занемари [чл. 462]; *плативши* уговорену одустаницу, од њега да одступи [чл. 552]; на *раздијеливши* је на струке (млад, овце, козе, волове и т.д.) свакој струци поставе по настира [чл. 892]; је ли друга страна, *повјеривши* му посао, познала или дужна била познати његову обичну марљивост [чл. 929]; нашалац ће, *засвједочив* налазак, задржати је код себе [чл. 83]; *раскрчив* или *оградив* међом или плотом какву земљу, он тијем постаје њен власник [чл. 843]; може се тога неодлучног стања ослободити *назначив* заступнику друге стране [чл. 505].

5.8. Глаголски радни придев

Глаголски радни придев има у 3. лицу једнине мушког рода наставке као у савременом стандардном језику:

Ко би *тврдио* да је нечија држина [чл. 18]; Ако ли је то *учинио* онај чије је дрвеће [чл. 39]; Ако га пак нико од ближике *хтио* не би [чл. 48]; Који од сувласника не би *хтио* носити свој дио трошкова потребних за уздржавање ствари [чл. 105]; али за то његов бива и сваки прираст који би ствари *допао* [чл. 229]; Да би продавац *могао* извршити дужност о којој је ријеч [чл. 246]; Купца, напротив, уговор не везује док је није *обидио* или *окушао* [чл. 251]; Ако је давалац земље у закуп *предао* закупнику и какав тежачки алат [чл. 304]; што сам пошиљач није *учинио* [чл. 369]; ако би повјеритељ већ свршени посао *потврдио* [чл. 399]; или је то иначе *учинио* ради користи господарева [чл. 590]; И ко муче на што пристане, *пристао* је [чл. 1021].

⁶⁶ У дубровачком говору Будманијевог времена глаголски прилог прошли „остао је траг у ужасној ријечи *бјуши*, т.ј. *бивши* и у *кореш* (т.ј. као *рекиш*)“. Ове облике Будмани тумачи неразликовањем у писању латиничких слова *v* и *и* код старијих писаца, од којих су ови облици преузети. У овом значењу били су употреби и изрази *будући видио*, *будући имао* (Будмани 1883, 174). У савременом дубровачком говору не употребљава се глаголски прилог прошли (Бојанић/Тривунац 2002, 15). Он је потпуно нестао и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965, 178) и у говору Бјелопавлића (Ћупић 1977, 97).

5.9. Глаголски трпни придев

Репартиција наставака *-т* и *-н* не показује одступања од стања у савременом стандардном језику, а дублетни облици (с оба наставка) јављају се само код глагола *предати*.⁶⁷

а не био ни дужан ни овлаштен то чинити застарују за једну годину [чл. 294]; треба да у саму исправу уврштен буде [чл. 533]; који је законито овлаштен да се бави трговином [чл. 650]; Ко је овлаштен да живо прогони [чл. 856]; Добровољно пребивање је у мјесту гдје се ко окућен бави својим занатом [чл. 958]; тад је уговор завршен тек оног часа ког се исправа уговора потпише [чл. 222]; кад би самим уговором ослобођен био таке одговорности [чл. 233]; треба да је најприје писмено утврђен [чл. 199]; ако је тај круг послова био стегнут законитом одредбом друштва [чл. 733]; и онај који је нападнут не смије их пријећи [чл. 944]; не претпоставља да је новим уговором дотадашњи укинут [чл. 948];

својеручно записује: "Овај се уговор, предан суду дана..., овим потврђује" [чл. 31]; онога истог дана ког је исправа била у суд предана [чл. 33]; узеће се да је предана тек онда кад наручиоцу до рука дође [чл. 66]; истог дана у који је молба ради уписа са исправама била у суд предата [чл. 204]; и то од онога дана ког су му предати били [чл. 382]; дужитеља коме је у истину ствар предата [чл. 868].

5.10. Перфекат

Перфекат не показује никаквих особености творбе у односу на савремени стандардни језик, а налазимо један пример употребе крњег перфекта:

Продавац одговара купцу за све затајене замашинице мане или недостатке који се нађу у проданој ствари, ма да о томе и није нарочите погодбе било [чл. 232]; па и добит му платити на готов новац који је ун уложио [чл. 406]; Кад је у какву дугу више дужника који су се самокупно обвезали [чл. 556]; Подзакупник је пак онај који узме у подзакуп оно што је закупник од некога другог у закуп узео [чл. 878]; Истина, народ називље дужником и онога ко је удужио, т. ј. у дуг дао [чл. 901]; Узимље се да је ималац права послужја престао вршити своје право оног часа кад је била прилика да га, према врсти послужја, врши, па га не вршио [чл. 861].

5.11. Плусквамперфекат

а) Облик плусквамперфекта у активу — састављен као и у савременом стандардном језику од облика перфекта помоћног глагола *бити* и раднога глаголског придева — употребљен је само у једном случају:

⁶⁷ Тако стање је углавном и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965, 178) и у говору Бјелопавлића (Ђунић 1977, 96). У савременом дубровачком говору пак чешћи су облици с наставком *-т* (Бојанић/Тривунац 2002, 15).

*Ако ли се дужник **обвезао био** да нешто неће учинити, па учини, тада дужитељ може искати да се, на дужникове трошкове, уништи оно што је против уговора урадио [чл. 542].*

б) Плусквамперфекат се међутим често појављује у облику пасива, када се уместо раднога глаголског придева користи трпни глаголски придев (а видели смо: једном се помоћни глагол *бити* нашао у имперфекту):

*сваки је сувласник властан, ако **није** друкчије **установљено било**, кад га год воља, тражити [чл. 108]; тад се тај престанак вршења броји тек пошто **су** ти знакови са послужне земље **макнути били** [чл. 861]; Кад је незломислен држитељ **био осуђен** [чл. 823].*

в) О пасиву глаголских облика биће речи опширније у поглављу о синтакси глагола.

5.12. Футур

Футур се гради као у савременом стандардном језику, и код глагола које се завршавају на *-ћи* и код глагола који се завршавају на *-ти*.⁶⁸ Дакле, јавља се и као сложени и као прост глаголски облик:

*Ако су уговорници одредили да **ће** куповина писмено утврђена **бити**, или сам закон за неке врсте куповине то наређује, тад је уговор завршен тек оног часа ког се исправа уговора потпише [чл. 222]; застара **ће се бројити** тек од онога дана ког се пријевара открије [чл. 241]; Министарство **ће** правде у договору с Државним Савјетом **поставити** [чл. 242]; штету **ће намирити** потпуно [чл. 248]; Сваки **ће се** уговорник, при томе, **сматрати** као продавац [чл. 257]; застара **ће се бројити** тек од онога дана ког се пријевара открије [чл. 241]; Ако је продавац, при продаји, зломислено затајио узроке који до одузма доведоше, штету **ће намирити** потпуно [чл. 248]; као и о свему што ко коме оставља посљедњом вољом, **биће** изложено у особиту закону о наслѣдству [чл. 493]; **биће** пречи онај који је то право раније стекао [чл. 858]; **биће** сматран као зломислен држитељ туђе ствари [чл. 916]; **узеће се** да су у томе сви удругари једнаци [чл. 430]; **узеће се** да, док је год неоудијељен, то бива приволом Куће [чл. 698].*

⁶⁸ У дубровачком говору Будманијевог времена футур се гради једнако од обе врсте глагола, нпр. *поћу, стрићу* (Будмани 1883, 175). Тако је и у савременом дубровачком говору (Бојанић/Тривунац 2002, 15). И у староцрногорским говорима футур се гради једнако од обе врсте глагола, па се јављају облици *рећу, рећте, доћу* и сл. (Пешикан 1965, 179), а тако је и у говору Бјелопавлића, где се јављају облици *појћу, појћеш, појће, појћемо, појћете, појте* (Ћупић 1977, 97).

5.13. Футур други

Футур II гради се као и у савременом стандардном језику — уз облик презента помоћног глагола *бити* користи се радни глаголски придев:

*Све што повјереник **штетовао** **буде** ради дјела замјеника свога, то он може од њега и тражити* [чл. 402]; *Док се год **буде оставило** племенским капетанима да потврђују уговоре о којима је ријеч у чл. 26. и 31, они су у томе послу обавезни вршити само оно што се наређује* [чл. 834];

5.14. Потенцијал

Потенцијал се гради као у савременом стандардном језику (и у Законику се код помоћног глагола *бити* у аористу не јавља облик *бише* за 3. лице множине већ облик *би*).⁶⁹

*Кад **би** ко други, не знајући, **саградио** што на туђој земљи* [чл. 37]; *Кад **би** у каквој ријеци или језеру што нијесу за пловидбу повећих лађа **поникао** оток* [чл. 43]; *Баи да **би** се и **знало** с чије земље напловина долази* [чл. 41]; *Кад **би** пак сви они **били** помеђаши* [чл. 50].

6. Прилози

Општи имовински законик садржи обиман инвентар прилога. Истраживачи су констатовали да прилози и прилошки изрази увек дају разумењу и занимљиву дијалекатску слику на морфолошком и творбеном плану (као и на фонолошком и на лексичком).⁷⁰ С обзиром на ту чињеницу, може се претпоставити различито дијалекатско (па и различито књишко) порекло прилога употребљених у Општем имовинском законнику.⁷¹

6.1. Прилози за време

а) *док* / *док год*:

***док год** траје доцња или одвлака* [чл. 230]; *Купца, напротив, уговор не везује **док** је није обидио или окушао и накнаду штете ако ју је имао* [чл. 251]; ***док год** закуп траје* [чл. 304]; ***док** му **год** онај који му га тражи, или ко други, не намири васколик дуг* [чл. 186];

⁶⁹ У говору Бјелопавлића постоје и неки облици потенцијала који нису својствени савременом стандардном језику (уп. Ћупић 1977, 99).

⁷⁰ Пижурица 1989, 327.

⁷¹ Већина овде наведених предлога среће се и у староцрногорским говорима, и у говору Бјелопавлића, али увек у јотованој форми или с другим модификацијама које нису прихваћене у савременом стандардном језику, нпр. *ође, негђе, ниђе, онође, ођен, довле, сеуђ, потље, тадер* и сл. (Пешикан 1995, 179–186, Ћупић 1977, 100–102).

б) *докле год*:

Докле год дужитељ држи у себе залог, он одговара [чл. 176]; *Докле год* купац не намири цијену или не буде готов да је намири [чл. 224];

в) *дотле*:

на све *дотле* док га један од њих није судом позвао да плати [чл. 564]; на све *дотле* док не истече последњи дан времена или рока који закон одређује [чл. 846]; на све *дотле* док не истече последњи дан времена [чл. 846]; чини да престане уговор који је *дотле* потпуно тврд био [чл. 940];

г) *пошто*:

Пошто продавац каже увјете продаје [чл. 53]; И ако је право заставе стечено тек *пошто* се у истину запише у заставне књиге [чл. 202]; *Пошто* је сваки залог као приложје дугу, бива да право залога не надживљује дуга [чл. 869];

д) *предиш*:

Предиш наступи вријеме натапању сви власници земаља којих се посао тиче бирају вишином гласова одбор [чл. 132];

ђ) *пређе*:

таки ће се посао судити по законима земље којој је *пређе* држављанин био [чл. 800];

е) *у напредак*:

закон црногорски ... остаје и *у напредак* у својој потпуној снази и дјелству [чл. 63];

ж) *у напријед*:

Кад је већ *у напријед* био одређен рок намиру, а дужник дуга не намири, он је у одвлаци или доцњи чим узаман истече одређени рок. [чл. 922];

з) *вазда* / *за вазда*:

вазда се треба владати по правилу које најновији закон постави [чл. 774]; Онај од ближике који се из своје постојбине *за вазда* исели, нема више права прече купње које сам закон ближици признаје [чл. 52];

и) *послије*:

Договоре ли се остали чланови да ће, и *послије* тога, наставити међу се дотадањи заједнички рад [чл. 439]; нешто што већ опстоји, на послје престане [чл. 599];

ј) *сјутра*:

данас у једнога спрежника, *сјутра* у другога [чл. 447]; он се може још на вријеме извршити *сјутрадан* [чл. 985];

к) *свакако* / *свакојако* (са значењем „увијек“):

осим ризика који *свакако* нањ прелази [чл. 382]; али доброта им треба да је *свакако* према уговору [чл. 526]; тражба ће *свакако* застарати након десет година [чл. 585]; власник послужног добра треба да се устегне нешто да уради на своје властитој добру, што би иначе *свакако* могао [чл. 855]; По томе, онај на чију се штету погрешка догодила може свакако тражити да се исправи [чл. 946]; *Свакако* је сам власник убла или извора најпречи [чл. 588]; али се *свакако* може назвати несталим онај отсутни о коме нема више ни гласа ни трага [чл. 959]; па и за какав догађај који *свакојако* треба да се обистини [чл. 942].

6.2. Прилози за место

а) *гдје*:

или коју доноси обичај и начин Куће *гдје* служи [чл. 333]; За крчме се узимљу тек она јавна свратишта *гдје* се само храна троши [чл. 394]; Он треба, такође, да се постара сазнати *гдје* се отсутни налази [чл. 667]; тада мјесто *гдје* треба извршити, бива у опште оно мјесто *гдје* је дужник пребивао кад је дуг постао [чл. 539]; Он треба, такође, да се постара сазнати *гдје* се отсутни налази [чл. 667]; мјерило су закони мјеста *гдје* се ствар налази [чл. 791];

б) *овдје*:

Пошто је *овдје* ријеч само о незломисленој држини [чл. 845];

в) *негђе*:

негђе странци могу имати то право као и држављани, а *негђе* не могу [чл. 953];

г) *онђе*:

дужан да поврати власнику онда, *онђе* и онако како већ погођено буде [чл. 313];

д) *овђе*:

али је *овђе* већ погодбом одсјечена укупна плата за сву одређену радњу [чл. 880];

ђ) *куд*:

Пролазак се удара онуда *куд* је наручније сусједу [чл. 116]; тад се нема *куд* него оставити привремена држину ономе који у тај час ствар држи [чл. 882];

е) *кудгод*:

Ако је ближика ког је требало нудити отишао кудгод из дома [чл. 53];

ж) *откуда* / *откуд*:

па потекао од ње саме или јој иначе ма откуда припао [чл. 95]; *мјесто сталног пребивања друштва, т. ј. главног средишта откуд се управља његово пословање* [чл. 726].

з) *у вис*:

одговара у вис простору земне површине [чл. 96];

6.3. Прилози за начин

а) *изречно*:

ако се за поједини случај изречно што друго не одреди. [чл. 1];

б) *муче* (са значењем „прећутно“):

Одбије ли је, па то било муче или изречно продавац ће нудити његова заступника [чл. 53]; *а обје стране муче подлог продуже* [чл. 187];

в) *правце* (са значењем „непосредно“):

Дар бива, не само кад коме правце дадеш у влаштину неку ствар [чл. 899];

г) *наручније* (у облику компаратива):

Пролазак се удара онуда куд је наручније сусједу који га иште [чл. 116];

д) *нахвалице* (са значењем „хотимице“, „намјерно“):⁷²

ако вода није човјечјом руком нахвалице навраћена [чл. 117];

ђ) *натрашке*:

Закони не дјејствују натрашке [чл. 773];

е) *лично*:

и ако је везано лично за уживаоца [чл. 859];

ж) *посебице*:

Суврсте ствари које су продане или иначе уступљене одсјеком, бива као да су и посебице одређене [чл. 830];

⁷² Уп. одредницу нахвалице у Рјечнику ЈАЗУ.

з) *како*:

*Колико ће се добити плаћати, бива по томе **како** су уговорници углавили [чл. 262]; Кад није уговорено било **како** ће се узималац у наруч служити стварју [чл. 266];*

и) *никако*:

*Не буду ли рокови **никако** одређени, тад ће се плаћати сваки пут кад истече рок којим се мјери најмовина [чл. 282]; тад наручитељ може да је **никако** и не прими, него да сасвим од уговора одступи [чл. 362]; Ипак повјереник, ако није нарочито овлаштен, **никако** не може ... стећи непокретну ствар за повјеритеља [чл. 400]; Ако рок извршењу није **никако** одређен [чл. 537]; Али уступитељ **никако** не одговара ако дужник не плати [чл. 607]; није **никако** властан започињати извиђај [чл. 653];*

ј) *икако*:

*Кад би повјереник умро ако **икако** узмогу [чл. 411];*

к) *тако*:

*не прекида још, сама по себи, најма, н'ако је **тако** нарочито углављено било [чл. 289]; или **тако** нагрђен да нема више наде е да ће његово стање боље постати [чл. 580]; управ дао у мисли да ће **тако** и у напредак опстајати [чл. 599];*

л) *онако*:

*и **онако** као што је углављено или се само собом разумије [чл. 227]; он је дужан чувати ју **онако** како брижљив и уредан домаћин своју ствар [чл. 278]; и то управ **онако**, ондје и онда како је у њој самој забиљежено [чл. 972]; Вријеме се у имовинским пословима мјери у опште **онако** као што то у календару бива [чл. 978];*

љ) *изновице*:

*тад цијело вријеме које закон одређује за одржај почиње се посве **изновице** бројити [чл. 847];*

м) *поглавито*:

*пети дио излаже правила **поглавито** о самоме човјеку и о другим имаоницима [чл. 770];*

н) *посве*:

*тад цијело вријеме које закон одређује за одржај почиње се **посве** изновице бројити [чл. 847];*

њ) *узаман* (са значењем „узалуд“):⁷³

а дужник дуга не намири, он је у одвлаци или доцњи чим узаман истече одређени рок [чл. 922].

6.4. Прилози за количину

а) *онолико*:

он треба да поврати онаких истих ствари и једнаке доброте управ онолико колико је примио [чл. 159]; *онолико исто таквих ствари колико је примио*. [чл. 258];

б) *колико*:

оставља се онолико времена колико је за то према приликама потребно [чл. 234]; *онолико исто таквих ствари колико је примио* [чл. 258]; *Ако уговор не одређује колико ће најам трајати* [чл. 337].

6.5. Прилози за узрок

а) *зато*:

држитељ престаје држати је управ зато да би је стечник себи узео [чл. 839];

б) *стога*:

најмилац га само стога отпустити не може, него је ред да га пази и лијечи као и друго домаће чељаде [чл. 335].

7. Речце

У Општем имовинском закону користе се речце с различитим функцијама као и у савременом стандардном језику, и то:

а) модалне речце: *очевидно, безувјетно, у опште, свакојако, тварно* (са значењем „стварно“):⁷⁴

и друге такве зграде које очевидно могу бити преко мјере досадне сусједу [чл. 138]; *или ко други каме се безувјетно вјерује* [чл. 973]; *бива у опште власник и свега ваздушног простора* [чл. 96]; *Застара је у опште, кад вријеме само собом чини да нешто застари* [чл. 950]; *јасно је да то умножење, и ако засијеца у његова имовинска права у опште, никако му особином не постаје* [чл. 967]; *Вријеме се у имовинским пословима мјери у опште онако као што то у календару бива* [чл. 978]; *Озбиљан је узрок, свакојако, кад је друг управник почео вршити посао* [чл. 424]; *бива као да је, и само по себи, тварно немогуће* [чл. 915];

⁷³ Уп. одредницу *узаман* у Рјечнику ЈАЗУ.

⁷⁴ Уп. значење дато у оквиру одреднице *тваран* у Рјечнику ЈАЗУ.

б) речце за истицање: *управ, баш, тек, само једино, међутим, пак, ли*:

Управ тим престанком почиње тећи рок [чл. 861]; *Баш* да би се и знало с чије земље напловина долази [чл. 41]; *И* ако је право заставе стечено *тек* пошто се у истину запише у заставне књиге [чл. 202]; *Заклада* којој дјејство започиње *тек* после смрти основаоца [чл. 756]; *Он* се може ње посве или у неколико ослободити *само* ако докаже да би правду добио [чл. 247]; оваки углавци могу вриједити *једино* кад су приложени к закониту уговору [чл. 936]; *па баш* да би се *међутим* и више пута власник тога добра промијенио [чл. 865]; *Ако пак* продавац, при уговарању, недостатке навлаш сакрије [чл. 233].

в) Речца *ли* за појачавање (наглашавање) значења редовно стоји уз везник *ако* на почетку условних (погодбених) реченица и пише се одвојено, док савремена правописна норма налаже да се речца *ли* (као деиктички додатак) пише заједно с везником уз који стоји, чиме он постаје везничка сложеница *аколи* (данас сасвим архаична).⁷⁵

Ако ли је молилац већ лишен држине, суд ће наредити [чл. 19]; *Ако ли* је то учинио онај чије је дрвеће, власник земље може [чл. 39]; *Ако ли* га за ту годину власник тражио не буде, тај комад постаје властита господара земље којој је прилегао [чл. 42]; *Ако ли* је, напротив, сам чељаде одредио, бива као да је ствар предана самоме наручиоцу онај исти час ког је томе чељадету предана била [чл. 66]; *Ако ли* овај не би желио имати тако преокренуту ствар, он је може оставити преокретачу [чл. 68]; *Ако ли* је зид само једнога сусједа, а други се сусјед жели њиме служити, онај може за то искати накнаду [чл. 139]; *ако ли* је од припаше, тад обојица по пола дијеле [чл. 317]; *Ако ли* дужник не би хтио извршити, тад дужитељ може тражити да му намири штету која отуда потјече [чл. 317]; *Ако ли* се разрјешни услов не испуни, те је већ јасно да се ни испунити неће, тада се таки уговор сматра као да је без икаква услова углављен [чл. 569]; *ако ли* су сви једнаци у томе, тад ће дијелити воду подједнако [чл. 858].

⁷⁵ Граматике савременог језика заправо међу везничким сложеницама не наводе као пример *аколи* већ *кадли, камоли, неголи, нектоли, толи* (Стевановић 1986а, 425) и *доли, а камоли* (Клајн 2002, 140), али се *аколи* наводи у Речнику САНУ код одреднице *ако* (Речник САНУ, књ. I, 55).

4. ТВОРБА РЕЧИ

А. ОСОБЕНОСТИ У ТВОРБИ ИМЕНИЦА

1. Именице мушког рода са значењем лица

1.1. За означавање субјеката облигационих односа који подразумевају (најмање) две конкретне стране (од којих једна страна штогод потражује, а друга страна то дугује)⁷⁶ Општи имовински законик редовно користи именице мушког рода изведене помоћу суфикса. То важи и за сва лица која су носиоци правног субјективитета (тј. било које врста права и обавеза) а нису учесници облигационих односа.⁷⁷ Посебно код уговорних односа, — где две стране поводом исте чинидбе (означене и у самом називу уговора) имају различите улоге, — постоји потреба да буду јасно разлучени називи тих страна. Видели смо у претходним поглављима како је то практично рађено током припреме Законика, а сумарни осврт на моделе деривације именица мушког рода са значењем лица показује следеће карактеристике.⁷⁸

1.2. Као и у савременом стандардном језику, најчешћи су суфикси *-лац*, *-ац*, *-тељ*, *-ик*. Законик користи и дублетне називе с различитим суфиксима (нпр. *повјеритељ* и *повјерилац* за исто лице [у савременом

⁷⁶ Предмет потраживања и дуговања код облигационих односа правна теорија назива најчешће *чинидба* (уп. *Радишић 2000*, 37), па ћемо тај термин и ми користити с истим значењем. Према начину настанка облигациони односи деле се и у нашој правној теорији и у домаћем законодавству на следеће групе: 1) уговори (који настају сагласношћу воља најмање две стране, те се стога називају и правни послови), 2) проузроковање штете другоме, 3) неосновано обогаћење, 4) послодавство без налога (или *незвано вршење туђих послова*), 5) једностране изјаве воље и друге законом утврђене чињенице (нпр. јавно обећање, издавање вредносних папира, па и неки други извори којима се не бави наука облигационог права); вид. чл. 1. Закона о облигационим односима, уп. *Радишић 2000*, 67–69. Термин *дуг* Богишић је, као што смо видели, употребио у Законнику у сасвим општем значењу за појам *облигација* (лат. *obligatio*), те зато разликује дугове из уговорних односа и „дугове који потјечу од недопуштених дјела и од различитих послова и прилика“ (заправо изворе облигација под бројевима 2–5. у наведеној класификацији).

⁷⁷ Само се у једном случају јавља као парњак именице *старатељ* именица *старатељка* јер по одредбама Општега имовинског законика (чл. 961) „од женских [= женâ] старатељка може бити само мати својој малолетној дјечи“.

⁷⁸ Садржај овог прегледа може се целовитије сагледати поређењем с глосаром творбених форманата, који садржи и индекс по фреквенцији секвенци по лексемама (вид. *Шипка 2003*).

значењу *властодавац*, тј. „давалац пуномоћја“]), што говори о томе да су алтернатије неких суфикса постојале и у прошлости (у време настанка Законика). Стога је интересно идентификовати дистрибуцију ових суфикса у Законнику, и то: а) код назива страна у уговору и другим врстама облигационих односа, од којих једна има *поверилачку* а друга *дужничку улогу*;⁷⁹ б) код других носилаца правног субјективитета.

1.3. При творби назива за стране код уговора и других врста облигација примењено је неколико узуса у коришћењу наведених суфикса, које ћемо приказати у паровима примера. Понекад се јављају и дублети с другачијим суфиксом (њих наводимо у загради). Дакле, могу се разликовати следећи узуси:

а) називи обе стране представљају трочлане синтагме, при чему су истоветна два члана, а код трећег се користи заједнички суфикс *-лац*, с тим што су им мотивни глаголи супротног значења (антоними):⁸⁰

давалац у наруч [чл. 876. ОИЗ ЦГ] : *узималац у наруч* [чл. 876. ОИЗ ЦГ];
давалац у најам [чл. 271–296, 877. ОИЗ ЦГ] : *узималац у најам* [чл. 271–296, 877. ОИЗ ЦГ];

б) назив једне стране (поверилачке) представља вишечлану синтагму истог типа као у претходном случају, али назив друге стране (дужничке) садржи као заједнички суфикс или *-лац* или *-ик*:

давалац на оставу (или *оставилац*) [чл. 383, 881. ОИЗ ЦГ] : *хранилац* (или *хранилац ствари*) [чл. 378, 881. ОИЗ ЦГ]; *давалац у закуп* [чл. 297–312, 878. ОИЗ ЦГ] : *закупник* [чл. 297–312, 878. ОИЗ ЦГ] (додатно и *подзакупник* [чл. 878. ОИЗ ЦГ]);

в) називи су за обе стране једночлани и имају суфик *-лац*, али су им мотивни глаголи супротног значења:

губилац (или *изгубилац*) [чл. 82, 84, 86, 87, 88, 89. ОИЗ ЦГ] : *нашалац* [чл. 79, 81, 83, 87, 88, 90. ОИЗ ЦГ];
рукодавалац [чл. 875. ОИЗ ЦГ] : *узајмилац* [чл. 875. ОИЗ ЦГ];

⁷⁹ Као опште називе за стране (субјекте) у облигационим односима користе се у нашој правној теорији и пракси термини *поверилац* и *дужник* (они дакле нису резервисани само за означавање страна код једне врсте уговора – о зајму).

⁸⁰ Термин *мотивна реч* (*мотивна именица*, *мотивни придев*, *мотивни глагол*, *мотивни број*) користе новије граматикје српског језика да означе реч чији се део налази у творбеној основи изведене речи, тј. деривата (уп. *Станојчић/Поповић 2000*, 131–134).

г) назив је поверилачке стране једночлани или је пак двочлана синтагма, код које се појављује суфикс *-лац*, док се у једночланом називу дужничке стране користи суфикс *-ик*:

даривалац [чл. 485. ОИЗ ЦГ] : *обдареник* [чл. 485. ОИЗ ЦГ];

повјерилац [чл. 398. ОИЗ ЦГ] (или *повјеритељ* [чл. 396–404, 406–416, 883. ОИЗ ЦГ])⁸¹ : *повјереник* [чл. 396–417, 883. ОИЗ ЦГ];

најмилац радње (или *наручилац*, или *наручитељ радње*) [чл. 349, 350, 355, 361, 362, 358, 360–362, 545, 548, 879, 965. ОИЗ ЦГ] : *најамник* (или *радник*)

[чл. 333, 879. ОИЗ ЦГ]; а код посебне врсте овог уговора и *предузетник* (или *подузетник*) [чл. 349, 356, 359, 363, 364, 366, 584, 880. ОИЗ ЦГ];

д) називи обе стране представљају двочлане синтагме, при чему им је заједнички онај члан који означава предмет чинидбе, док се у другом члану јавља заједнички суфикс *-ик* а мотивни глаголи имају супротно значење:

губитник оклада [чл. 476. ОИЗ ЦГ] : *добитник оклада* [чл. 476. ОИЗ ЦГ];

ђ) називи обе стране представљају синтагме, при чему им је заједнички онај члан који означава чинидбу, с тим што се код поверилачке стране јавља суфикс *-ар*, а у називу дужничке стране наставак *-лац*:

господар посла [чл. 947. ОИЗ ЦГ] : *незвани вршилац туђега посла* [чл. 162, 947. ОИЗ ЦГ];

е) називи су обе стране једночлани и имају суфикс *-ац*, али су им мотивни глаголи супротног значења:

продавац [чл. 224–226, 228, 230, 232–234, 243, 254–256. ОИЗ ЦГ] : *купац* [чл. 224, 225, 227, 228, 234, 235, 237, 239, 243, 244, 250, 252. ОИЗ ЦГ];

ж) називи су обе стране једночлани, с тим што назив поверилачке стране има наставак *-ељ*, а дужничке стране наставак *-ик*:

дужитељ [чл. 527, 535, 536, 545, 546, 548, 556–566, 901, 902, 912, 937. ОИЗ ЦГ] (као и *самокупни дужитељ* [чл. 937. ОИЗ ЦГ]) : *дужник* [чл. 540, 541, 543, 545, 547, 548, 556–566, 901, 937. ОИЗ ЦГ] (као и *самокупни дужник* [чл. 937. ОИЗ ЦГ]);

уступитељ дужења [чл. 606, 903. ОИЗ ЦГ] : *пријамник уступљеног дуга* [чл. 606, 618. ОИЗ ЦГ];⁸²

⁸¹ Термини *повјерилац* и *повјеритељ* употребљени су као чисти дублети за означавање исте стране у уговору.

⁸² Овде *пријамник* значи „правни следбеник“ и зато је термин *прималац* резервисан за друга значења.

повјеритељ (или *повјерилац*) [чл. 396–404, 406–416, 883. ОИЗ ЦГ] : *повјереник* [чл. 396–417, 883. ОИЗ ЦГ];

предшаственик [чл. 213, 846, 904. ОИЗ ЦГ] : *пријамник* [чл. 870, 904. ОИЗ ЦГ];

оштећеник [чл. 600. ОИЗ ЦГ] : *штетник* [чл. 572. ОИЗ ЦГ].

1.4. Називи код других носилаца правног субјективитета не подразумевају постојање конкретне партнерске стране једном правном субјекту (како је то код уговора и неких других врста облигација), те нема потребе да се на тај начин прави дистинкција у односу на друге правне субјекте.⁸³ Зато се најчешће и користе једночлани називи, али се често основном називу додаје какав атрибут (нпр. *држитељ*, *незаконити држитељ*, *зломислени држитељ*). То опет не значи да код њих нема потребе за дистинкцијама помоћу суфикса, посебно ако је иста мотивна реч: нпр. код пара *ималац* и *имаоник* заједнички је мотивни глагол *имати*, али се разлика у значењу обезбеђује нешто другачијом творбеном основом и различитим суфиксима, тако да је *ималац* „свак ко има нешто у имовини својој“, док је *имаоник* „сваки човјек, па и свака установа, којима се признаје право и подобност имати своју сопствену имовину“ (то је у данашњој терминологији *правни субјекат*).

И код ове категорије изведених именица користе се суфикси *-лац*, *-ац*, *-тељ*, *-ик*, а њима се означавају носиоци јавних функција или каквих других овлашћења, вршиоци правних радњи и имаоци каквог занимања, трајнијег или тренутног статуса. Учесталост наведена четири суфикса није равномерна. Карактеристично је то да је употреба суфикса *-лац* веома раширена, као и у савременом стандардном језику, за разлику од стања код многих писаца Богишићевог времена и пре тога.⁸⁴ Дакле:

а) највише је именица са суфиксом *-лац*:

владалац [чл. 11, 65, 755, 758. ОИЗ ЦГ]; *установилац* [чл. 762. ОИЗ ЦГ]; *вршилац друштвеног посла* [чл. 427. ОИЗ ЦГ]; *руководилац друштвеног посла* [чл. 427. ОИЗ ЦГ]; *давалац залоге* [чл. 179. ОИЗ ЦГ]; *ималац* [чл. 801. ОИЗ ЦГ]; *заузималац* [чл. 842. ОИЗ ЦГ]; *садилац* [чл. 39. ОИЗ ЦГ], *градилац* [чл. 37, 38 ОИЗ ЦГ]; *услужилац* [чл. 897. ОИЗ ЦГ]; *погорелац*

⁸³ Треба ипак имати у виду и то да и кад није посредни двострани правни посао (нпр. уговор), сваки правни однос подразумева постојање најмање две стране, само што оне не морају одмах бити конкретизоване; а у крајњој линији страна у правном односу увек је држава, јер она и даје једном односу легалитет. Овим питањима баве се теорија државе и права и бројна литература из те научне области (уп. Митровић 1992).

⁸⁴ Суфикс *-лац* није био шире коришћен у Вуковом језику, па ни у језику писаца каснијег времена, укључујући и оне из Војводине. Уместо њега широко је употребљаван суфикс *-тељ* (уп. Јерковић 1981, 78).

[чл. 347. ОИЗ ЦГ]; *уживалац* [чл. 159–168. ОИЗ ЦГ]; *кладилац* [чл. 479. ОИЗ ЦГ];

б) нешто је мање именица с конкурентским суфиксом *-тељ*:

држитељ [чл. 45, 811, 812, 813, 814, 816, 818–820. ОИЗ ЦГ]; *незаконити држитељ* [чл. 819. ОИЗ ЦГ]; *зломислени држитељ* [чл. 18, 23, 25, 816. ОИЗ ЦГ]; *незломислени држитељ* [чл. 18, 22, 816. ОИЗ ЦГ]; *самокупни дужитељ* [чл. 937. 22, 816. ОИЗ ЦГ]; *самовољни држитељ* [чл. 819. ОИЗ ЦГ]; *управитељ* [чл. 726. ОИЗ ЦГ]; *старатељ* [чл. 644–646, 648, 653, 664, 960, 961. ОИЗ ЦГ]; *учитељ* [чл. 627. ОИЗ ЦГ];

в) именица са суфиксом *-ац* има приближно као и с претходним суфиксом:

законодавац [чл. 771. ОИЗ ЦГ]; *законотворац* [чл. 783. ОИЗ ЦГ]; *судац* [чл. 722, 781, 782, 821, 834, 923, 925. ОИЗ ЦГ]; *иностранац* [чл. 63–65, 788, 789. ОИЗ ЦГ]; *платац* [чл. 476. ОИЗ ЦГ]; *јамац* [чл. 617. ОИЗ ЦГ]; *јемац* [чл. 457, 460–472, 617, 894. ОИЗ ЦГ]; *јемчев јемац* [чл. 470. ОИЗ ЦГ]; *наречени примац* (или *намјењеник*) [чл. 370, 372, 373. ОИЗ ЦГ];

г) веома су честе именице са суфиксом *-ник*, што није случај у савременом стандардном језику:

имаоник [чл. 10–13, 801, 954–959. ОИЗ ЦГ]; *лични имаоник* [чл. 954. ОИЗ ЦГ]; *нелични имаоник* [чл. 169, 954. ОИЗ ЦГ]; *уговорник* [чл. 501–512. ОИЗ ЦГ]; *одвлачник* [чл. 922. ОИЗ ЦГ]; *одговорник* (наслов испред чл. 471. и чл. 573. ОИЗ ЦГ); *племеник* [чл. 49, 712. ОИЗ ЦГ]; *другоплеменик* [чл. 55, 61, 62. ОИЗ ЦГ]; *братственик* [чл. 49. ОИЗ ЦГ]; *пунољетник* [чл. 636, 638, 639, 653. ОИЗ ЦГ]; *стечник* [чл. 835. и 903. ОИЗ ЦГ]; *придржник* [чл. 811, 815. ОИЗ ЦГ]; *штићеник* [чл. 673, 960, 962. ОИЗ ЦГ]; *потребник* [чл. 347. ОИЗ ЦГ]; *спрежник* [чл. 447–455. ОИЗ ЦГ].

1.4.1. У два случаја јавља се суфикс *-ач*: а за уговорну страну уговора о *пријеносу* (*преносач* [чл. 368–375. ОИЗ ЦГ]) и за онога „ко својим радом преокрене туђу ствар у нешто ново“ (*преокретац* [чл. 68. ОИЗ ЦГ]).

1.4.2. За означавање припадника заједнице (државе и села) користи се наставак *-јанин*: *држављанин* [чл. 9, 722, 800, 953, 969. ОИЗ ЦГ]; *сељанин* [чл. 49. ОИЗ ЦГ]; *другосељанин* [чл. 61, 62. ОИЗ ЦГ].

1.4.3. а) Различита занимања из времена настанка Законика означавају се традиционалним називима са суфиксом *-ар*:

гостионичар [чл. 391–392, 393. ОИЗ ЦГ]; *видар* [чл. 627. ОИЗ ЦГ]; *апотекар* [чл. 627 ОИЗ ЦГ]; *крчмар* [чл. 394. првог издања ОИЗ ЦГ]; *наполичар* [чл. 318. ОИЗ ЦГ]; *рјечни лађар* [чл. 627. ОИЗ ЦГ].

б) Суфикс *-ар* налази се и у називу за осуђено лице: *тамничар* [наслов испред чл. 667. ОИЗ ЦГ].⁸⁵

1.4.4. У једном случају за означавање врсте занимања употребљен је облик граматичког женског рода са суфиксом *-ша* код сложенице *бременоша* [чл. 627. ОИЗ ЦГ].

2. Глаголске именице

Глаголске именице користе се често у Законику, с тим што углавном улазе у састав ширих синтагми. Разликује се неколико група, али су најчешће са суфиксима *-је*, *-ба*, *-ај* и са нултим наставком ($\emptyset$).

2.1. Изведене именице које настају додавањем на творбену основу (а њу чини трпни придев на *-н* и *-т*) суфикса *-је* (уз јотовање) граде се и од прелазних и од непрелазних глагола. Граде се и од несвршених и од свршених глагола (од свршених чешће него што је то случај у савременом језику), а многе су од њих и лексикализоване:

умножење [чл. 689]; *увриштењем* [чл. 771]; *спријечење* [чл. 848, 952]; *уздржавање* [чл. 103, 103, 275. ОИЗ ЦГ]; *издржавање* [чл. 443. ОИЗ ЦГ]; *примање* [чл. 204, 483. ОИЗ ЦГ]; *давање* [чл. 483. ОИЗ ЦГ] *проматрање* [чл. 204. ОИЗ ЦГ]; *ријешавање* [чл. 204. ОИЗ ЦГ]; *граничење* [чл. 110. ОИЗ ЦГ]; *уживање* [чл. 156–182. ОИЗ ЦГ]; *удружење* [чл. 418–441, 885–891. ОИЗ ЦГ]; *дужење* [чл. 210, 212–218, 603, 605–608, 618, 619, 632, 669, 900, 949. ОИЗ ЦГ]; *уступање* [чл. 603–618, 618, 903. ОИЗ ЦГ]; *проглашење закона* [чл. 1, 771, 772. ОИЗ ЦГ]; *извињење за непознавање закона* [чл. 722. ОИЗ ЦГ]; *течење* [чл. 886. 903. ОИЗ ЦГ]; *пристајање уговорника* [чл. 191, 198, 208, 380, 404, 420, 466, 505, 557, 630, 647, 650, 690, 707, 988. ОИЗ ЦГ]; *орање* [чл. 446. ОИЗ ЦГ]; *утркивање* [чл. 477. ОИЗ ЦГ];

прометнуће [чл. 622, 948. ОИЗ ЦГ]; *заузеће* [чл. 842. ОИЗ ЦГ]; *предузеће* [чл. 726. ОИЗ ЦГ]; *рукодаће* [чл. 258–260, 875. ОИЗ ЦГ]; *стегнуће* [чл. 663, 733, 895. ОИЗ ЦГ].

2.2. Постоји видљива тежња к лексикализацији глаголских именица које се творе:

а) суфиксом *-ба*:

жалба [чл. 523. ОИЗ ЦГ]; *молба* [чл. 202, 204, 210. ОИЗ ЦГ]; *прозба* [чл. 725. ОИЗ ЦГ]; *тражба* [чл. 344, 373, 573, 585. ОИЗ ЦГ]; *уредба* [чл. 716. ОИЗ ЦГ]; *двојба* [чл. 1027. ОИЗ ЦГ]; *спојидба* [чл. 70–73. ОИЗ ЦГ]; *орба* [чл. 327. првог издања ОИЗ ЦГ];

⁸⁵ Дакле, *тамничар* у Општем имовинском закону не означава лице које чува тамницу и надзире осуђена лица него самог осуђеника.

б) суфиксом *-ај*:

одржај [чл. 45, 46, 91, 147, 845, 847, 861. ОИЗ ЦГ]; *преокретај* [чл. 68, 69. ОИЗ ЦГ]; *замашај* [чл. 911. ОИЗ ЦГ]; *течај* [чл. 847. ОИЗ ЦГ];

в) с нултим суфиксом ($\emptyset$):

прид [чл. 229, 383. ОИЗ ЦГ]; *одузам* [чл. 874. ОИЗ ЦГ]; *изгуб* [чл. 923. ОИЗ ЦГ]; *зalog* [чл. 862. ОИЗ ЦГ]; *принов* [чл. 191. ОИЗ ЦГ], *прекид* [чл. 853. ОИЗ ЦГ].

3. Апстрактне именице

Међу апстрактним именицама честе су оне које се граде:

а) суфиксом *-ина*:

куповина [чл. 34, 27, 67, 222–224, 228, 251–257, 872. ОИЗ ЦГ]; *најмовина* [чл. 276. ОИЗ ЦГ]; *закупнина* [чл. 302. ОИ ЦГ]; *држина* [чл. 18, 816, 817. ОИЗ ЦГ]; *вишина* [чл. 104, 132. ОИЗ ЦГ]; *особина* [чл. 483, 688, 690, 967. ОИЗ ЦГ]; *тековина* [чл. 903, 964. ОИЗ ЦГ];

б) суфиксом *-је*:

подобје [чл. 3, 781. ОИЗ ЦГ]; *благонаравље* [чл. 8, 15, 334, 478, 514, 568, 599, 690, 724, 780, 785, 915, 927, 943. ОИЗ ЦГ]; *послужје* [чл. 144, 155, 851, 854, 855. ОИЗ ЦГ]; *безбрижје* [чл. 392. ОИЗ ЦГ]; *приложје* [чл. 936. ОИЗ ЦГ].

Б. ОСОБЕНОСТИ У ТВОРБИ ПРИДЕВА

Творба придева не показује одступања у односу на савремени стандардни језик, а запажа се употреба предметака *по-* и *о-* за ублажавање значења компаратива:⁸⁶

за пловидбу **повећих** лађа [чл. 43]; и друге ствари **повеће** вриједности [чл. 843]; или није могуће без **овеће** квара [чл. 70]; било особитих, **овећих** штета од тога [чл. 129].

В. ОСОБЕНОСТИ У ТВОРБИ ГЛАГОЛА

а) Поред појава код глагола о којима је било речи у поглављу о морфологији, посебно ваља истаћи релативно честе случајеве перфектизовања несвршених глагола помоћу префикса *уз-*. Облици презента овако насталих свршених глаголи (од којих неки, нпр. глагол *моћи*, имају облике неправилног грађења) користе се у функцији футура II, чиме постају

⁸⁶ Тако је и у староцрногорским говорима (*Пешикан 1995*, 161) и у говору Бјелопавлића (*Ђутић 1977*, 85).

његов синтаксички синоним, што је ретка појава у савременом стандардном језику:⁸⁷

*Ако доносилац исправе не **узмогне** у суду чекати [чл. 29]; а нико измеђ њих не **уздаје** вишу цијену [чл. 50]; или се иначе у томе послу поштено не **узвлада** [чл. 90]; Његова је такође брига да се добро у уредну стању **уздржи** [чл. 184]; иначе ће намирити штету која од тога **узбуде** [чл. 453]; треба да се **устегне** нешто да уради на своме властитоме добру [чл. 855]; он га неће више моћи судом наплатити, **усхтије** ли се дужник застаром користити [чл. 950].*

б) Има примера деформација при овој врсти творбе глагола, па се јављају и облици *узмогу* и *збуде* (у другом случају вероватно због пасива презента):

*Они ће, такође, ако икако **узмогу** [чл. 411]; кад се дјejство уговора одлаже, док се **не збуде** услов који је постављен [чл. 940].*

5. СИНТАКСА

А. СИНТАКСА ПАДЕЖА

1. Генитив без предлога

1.1. а) У реченицама с одричним глаголима објекат се најчешће јавља у генитиву (тзв. *словенски генитив*):

*Те **потврде не треба** оно непокретно добро [чл. 26]; ближика **не може вршити права** прече купње [чл. 57]; Ако ли доходци **не покривају дуга** [чл. 104]; Строго **се забрањује узимати залог** од дужника против воље његове [чл. 182]; Дужитељ ... **треба да јави дужнику, пред свједоцима или преко суда, пуну годину дана унапријед: како није вољан више држати подлога** [чл. 189]; не може никако постати властита дужитељева само за то што дужник **није дуга** на рок платио [чл. 190]; а **не мијења ни у чем самога дуга ил каква приложја његова** [чл. 190]; власник даног у заставу добра не може без дужитељеве приволе чинити на добру **каквих измјена и преинака** [чл. 207]; Нико не може својевољно промијенити **ни основе ни садржаја** својој држини [чл. 815]; Ипак закон, сам по себи, никако **тих стегнућа** у јемству не претпоставља. [чл. 895]; Кад је већ у напријед био одређен рок намиру, а дужник **дуга не намири** [чл. 922]; тако да **нема чиме намирити дуга** [чл. 933].*

⁸⁷ Ова врста перфектизовања глагола изражена је у староцрногорским говори-ма (*Пешикан 1965*, 166) и у говору Бјелопавлића (*Ђурић 1977*, 91). У савременом стандардном језику јавља се синтагма *ако устреба* (уп. *Стевановић 1986б*, 698).

б) Ипак, има реченица где је објекат у акузативу:

Дужитељ не може заложити своју заставу [чл. 210]; *кад, за свој посао, саме странке не назначе какво друкчије правило* [чл. 775]; *Закон, разумије се, не признаје никакво удружење које је састављено ради каква забрањена посла или дјела* [чл. 887]; *Одвлака или доцња бива кад дужник не изврши т. ј. не намири, у одређено вријеме, оно што је дужан* [чл. 922].

1.2. Напореда се користе *темпорални генитив* и *темпорални акузатив*:

*Стварно је право залоге на покретну ствар тек **оног часа** стечено ког се она, залоге ради, доиста преда коме пристоји* [чл. 172]; *тад је уговор завршен **тек оног часа** ког се исправа уговора потпише* [чл. 222]; *престао вршити своје право **оног часа** кад је била прилика* [чл. 861]; *Тако на пр. Црногорац који се родио **2⁰² јануара 1860. г.** у 8 часова по подне, стаје, по закону, на пунољетство ончас пошто мине поноћ дана **1⁰² јануара 1881, и не чекајући за то 8⁰² часа по подне 2⁰² јануара.*** [чл. 980]; *Чим суд прими исправу о уговору, **онај је час заводи** у судски дневник* [чл. 29]; *Држина почиње **онај исти час** кад је ствар дошла под руку и власт држитељу* [чл. 829]; ***тај је час** куповина завршена* [чл. 222]; *сваки се дио намирује **онај час** кад се наручиоцу преда* [чл. 358]; *Уговор повјере престаје **онај исти час** ког се њена опорека повјеренику јави* [чл. 408].

1.3. а) Има примера да је генитив употребљен и без предлога *од* у позицијама где је овај предлог редован у савременом стандарном језику (мада двојство оваквог типа постоји и данас у другим позицијама):⁸⁸

*племеника који су **даљи првих шест пасова*** [чл. 49]; *Ризик је **опасност штете*** [чл. 932]; *тад је повјереник властан да се, у колико треба, **од ње** и одалечи, особито ако се, према приликама, може узети да би се, у такome случају, и сам повјеритељ **од првашиње** своје одлуке одаљио* [чл. 398]; *и ако су једна **од друге подаље**, ипак могу долазити у међусобан додир* [чл. 849].

⁸⁸ Овакво двојство употребе генитива израз је његове примарне функције опште корелације, што су констатовали и домаћи и страни слависти (уп. *Ивић 1967, Фелешко 1995*). У својој студији *Значење и синтакса српскохрватског генитива*, на основу обиља обрађеног материјала, који је обухватио и око 1300 примера употребе генитивних падежних синтагми с предлогом *од*, пољски слависта Казимјеж Фелешко додатно је осветлио конкурентски однос генитивних синтагми употребљених с предлогом *од* и оних без тог предлога, као у примерима: *туђи се **од људи** и људи су почели и вере да се отуђују; дно **од лонца** и дно лонца; хартије **од вредности** и хартије **велике вредности***. Осим наведених примера, у Општем имовинском законик у нема међутим синтагми овог типа које би одступале од стања у савременом стандардном језику, па за то и нису навођени примери њихове употребе, који су иначе чести у Законик у.

2. Генитив с предлозима

2.1. Генитив је падеж који је српском (или хрватском) језику „окупио око себе (у поређењу с другим падежима) највећи број предлога“.⁸⁹ Међу њима најфреквентнији је предлог *од*. И у Општем имовинском законнику генитивне синагме с овим предлогом често су коришћене. Оне, као и у савременом стандардном језику, изражавају различита значења: темпорално, партитивно, аблативно, затим значење припадности, врсте материјала, квалитета, компарације, узрока и сл. Међу више примера с овим значењима у Законнику, каквих има много и у савременом стандардном језику, издвајамо примере где је предлог *од* употребљен с генитивном синтагмом за изражавање узрока, јер се у том значењу као конкурентске генитивне синтагме јављају (иако знатно ређе) и оне с другим предлозима предлогом (*са, около, због, ради*; међутим, уопште се не користи предлог *услед*):

Продавац одговара и за штету која долази од непажљива опремања продане ствари [чл. 224]; иначе бојати да од начина којим се њоме служи [чл. 279]; накнади штету коју од тога неизвршења има [чл. 292]; још намирити и штете које је наручилац имао од нетачно извршеног уговора [чл. 363]; Гостионичар не одговара: за штету која потече од какве природне неодољиве силе [чл. 392]; Продавац одговара и за штету која долази од непажљива опремања продане ствари [чл. 224]; ако је дјело, од ког штета полази, било од објести учињено (на пр. паљевина, убијство од јуначења, блуд и т.д.) [чл. 700]; али могу полазити и од штете недопуштеним дјелом учињене, као: штете од немара, од злочина и т д [чл. 871].

2.2. С предлогом *са* генитив је у једном случају употребљен за изражавање узрока (што се одржава понегде још у савременом административном стилу),⁹⁰ а има примера да је у истом значењу употребљен и без икаквог предлога:

Кад пунољетан човјек, са нездрава ума свог (са лудила или махнитости), не може сам разумно вршити своје послове [чл. 653]; Држина је незломислена кад држитељ доиста мисли и, према приликама, основана узрока има мислити да он ствар законито држи. [чл. 816].

⁸⁹ К. Фелешко је идентификовао 52 предлога који се у српскохрватском језику употребљавају уз генитивне синтагме, а подсећа и на то да су оне с предлогом *од* неупоредиво бројније не само међу генитивним синтагмама већ и међу свим предлошко-падежним синтагмама (вид. Фелешко 1995, 78).

⁹⁰ У образложењима судских пресуда и решења управних органа и данас се среће ова синтагма у реченицама типа: „Са тих разлога одлучено је као у изреци ове одлуке.“ (уп. Луковић 1994, 106).

2.3. Предлог *около* с генитивом употребљен је у једном случају у функцији прилошке одредбе за узрок, за шта се у савременом стандардном језику користи предлог *око*:⁹¹

*Трошкови **около** обичних поправака, без којих није могуће ствар пристojно уживати или уредно уздржавати, падају на уживаоца* [чл. 166].

2.4. С предлогом *због* генитив се често користи за означавање узрока: *или **због** другог законита узрока* [чл. 198]; *Свако потраживање **због** недостатака проданих ствари застарује* [чл. 241]; *Кад, **због** одвлаке дужникове, извршење уговора постане очевидно излишно за дужитеља* [чл. 545]; *кад повјереник **због** малољетства или другог узрока не би за сама себе могао* [чл. 413]; *што би тражио накнаду за штету **због** неизвршења по уговору, да, на дужникове трошкове, наручи* [чл. 542]; *Ако се штета догодила **због** недостатака у зидању* [чл. 584].

2.5. С предлогом *ради* (у једном случају употребљена је и сложеница *радишта*) генитив се често користи у функцији прилошке одредбе за циљ, а понекад и у функцији прилошке одредбе за узрок, с којом је граница иначе колебљива и у савременом стандардном језику:

*Свак је властан, **ради** заштите и постизања својих имовинских права, обраћати се к судовима* [чл. 17]; *сусједи, већ **ради** тога што су сусједи и **ради** потпунијег уживања својих добара, треба да вршење свог власничког права* [чл. 141]; *Овај се имовински Законик зове општи **ради** тога што у њ улазе тек правила општијих имовинских послова и прилика* [чл. 768]; *одузме купцу ствар **ради** узрока који је имао свој законити темељ прије куповине* [чл. 874]; *могу долазити у међусобан додир **ради** какве радње или посла* [чл. 849]; *Али опет, кад је проста удруга састављена и **радишта** другог, а не **ради** тековине* [чл. 886].

2.6. а) С предлогом *између* (*измеђ’*, *измеђ*) генитив се, у лексикализованом изразу, користи у функцији прилошке одредбе која изражава партнерски однос:

*нико **измеђ’** њих не уздаје вишу цијену* [чл. 50]; *Налог који се даје коме драго **између** другова, да врши какав одређени дружински посао* [чл. 424]; *обичних мање-више свијем Црногорцима у њихову саобраћају, како **између** себе, тако и с иностранцима.* [чл. 768]; *Дуг је дакле она веза која бива **измеђ** дужника и дужитеља* [чл. 900].

⁹¹ У говору Будманијевог времена била је жива употреба предлога *кола* (у значењу „код“), који је етимолошки исто што и предлог *около/око* (Будмани 1883, 179).

б) У истој функцији користи се и предлог *међу* с акузативом или локативом, зависно од начина и смера вршења радње означене предикатом у реченици:

О вези удруженика међу се [наслов испред чл. 421]; *наставити међу се* *дотадањи заједнички рад* [чл. 439]; *ко је међу њима* *био подстрекач* [чл. 572]; *међу уступитељем и пријамником* *дужење прелази на овога последњег* [чл. 604]; *Тога је старатеља дужност, међу осталим, да прибира све знакове и доказе* [чл. 680] *а није ушло међу правила писаног закона.* [чл. 779]; *тјесној свези која бива међу сваким власником ствари и њом самом* [чл. 836]; *и потреба које само сусједство међу сусједима ствара* [чл. 850].

2.7. У једном случају предлог *на* употребљен је с генитивом да означи врсту игре (*игра на шаха*), што се не чини у савременом стандардном језику, а идентификовано је као особина дубровачког говора:⁹²

Закон повлађује оне игре и окладе који кријепе тјело и ум љуцки, као: утркивање коњика или пјешаца, рвање, вјецбање оружјем, на шаха [чл. 477].

2.8. С прилогом *напрама* (не користи се предлог *наспрам*) генитив се користи у функцији прилошке одредбе за изражавање односа (релације), за шта се у савременом стандардном језику (а посебно у правном стилу) користи предлог *према*:

Повјеритељ постаје дужитељ или дужник, напрама трећих имаоника, за све што је повјереник с њима пословао и углавио [чл. 413]; *За дужења домаћих служитеља напрама својих господара* [чл. 632]; *кад су дужници напрама дужитељу* *самокупни, они нијесу самокупни међу се* [чл. 938].

2.9. С предлогом за генитив се користи у функцији прилошке одредбе за време (темпорално значење) у двома синтагмама, од којих је једна (*за живота*) жива и у савременом стандардном језику:

Удата жена, такође, и за жива мужа, може, ако женидбени уговор што друго одређује, слободно располагати [чл. 690]; *Ако ли задужбина има почети још за живота основаочева* [чл. 756].

2.10. а) С предлогом *код* генитив се користи да означи (пored места) и круг лица у чијој се близини врши радња означена предикатом у реченици:

самовољно узео, или код себе задржао [чл. 19]; *он је може у свакоме случају код себе зауставити* [чл. 38]; *задржати је код себе* [чл. 83]; *без своје овеће штете, ствар код себе држати* [чл. 384]; *да му уручи све исправе, записе и доказе који су код њега* [чл. 607].

⁹² Бојанић/Тривунац 2002, 16.

б) У истој функцији користи се, у приближно истој мери, и стари словенски посесивни предлог у:

Докле год дужитељ држи у себе залог, он одговара [чл. 176]; *Како престане повјера о којој повјереник исправу у себе има* [чл. 412]; *Ако дужитељ има у истого дужника више једноврсних* [чл. 612].

2.11. Предлог *врх* употребљава се с аблативном нијансом значења у позицијама где су у савременом језику обичнији предлози *изнад* и *пored*:

Ко је врх себе, врх свога имања или части, врх своје чељади и њихова иметка или части, повриједио нападача, или му штету у имању учинио [чл. 577]; *какав је надзор Власти врх свега тога и како се тај надзор врши ... биће изложено у особитој закону* [чл. 652]; *дужитељско право врх заложеног добра бива исто тако тврдо и стварно* [чл. 865].

3. Датив без предлога

3.1. Као и у језику писаца средине 19. века,⁹³ у Општем имовинском законик у синтагме с обликом (слободног) датива користе се чешће него у савременом стандардном језику: оне су употребљене у случајевима где је данас редовна генитивна синтагма или каква предлошко-падежна синтагма (најчешће с предлозима *на* и *за*):

Предито наступи вријеме напанању сви власници земаља којих се посао тиче бирају вишином гласова одбор [чл. 132]; *Ако је рок намиру дуга, а по томе и трајању подлога, био одређен* [чл. 187]; *мјера тој употреби бива према оној нужди употребиоца и његових кућана* [чл. 170]; *Кад је истекао рок намиру дуга дужитељ није дужан примити* [чл. 532]; *Ако рок извршењу није никако одређен, тада чим је дуг постао, дужитељ може тражити да се намири.* [чл. 537]; *Кад се прекине течај одржају* [чл. 847]; *у колико течају томе није било ни прекида* [чл. 846]; *од времена коме паметара нема* [чл. 843];

Ако се поможени оглуши позиву пређашњег помоћника [чл. 342], *Штету ... намириће онај ко је штети крив, према величини кривице* [чл. 73]; *не треба да пријеђе вишак који долази уживаоачеву дохотку од тих поправака* [чл. 167]; *а томе дужитељ крив, он ће према својој кривици штету дужнику накнадити* [чл. 192]; *Пошто је нападач сам крив злу или штети* [чл. 944].

3.2. а) Релативна заменица се употребљава у облику датива да означава припадност, за шта се у савременом језику обично користи релативна заменица *чији*:

Ако се ради ... или о другој ствари којој вриједност прелази двадесет и пет франака [чл. 101]; *таки ће се посао судити по законима земље којој*

⁹³ Уп. Јерковић 1981, 98.

је пређе држављанин био [чл. 800]; *Кад имаш своју властиту земљу, свога властитог коња, или коју било другу ствар којој си власник* [чл. 870].

б) Има случајева да се припадност означава обликом датива личне заменице *он*:

он може, док посао траје: утврђивати одрове или лазила на сусједовој земљи, бацати на њу грађу, радници му могу преко ње прелазити и т. д. [чл. 136].

3.3. а) Код неких употребљених глагола (*избећи, уступити*) рекција није као у савременом стандардном језику, па се уместо акузатива јавља облик датива:

Потребни су трошкови они који се чине да се ствар сачува од пропада или од замашна квара или штете, чему иначе избјегла не би. [чл. 824]; *бива случајева кад црногорски закони уступају иноземнима у самој Црној Гори* [чл. 6].

б) Предлог *ближе* (придевског порекла) употребљен је, као и у савременом језику, уз облик датива, за разлику од језика неких старијих писаца и народних умотворина,⁹⁴ где се јавља уз облик генитива:

Власник земље која је ближе глави или зачетку корита каква потока [чл. 133].

4. Датив с предлогом *к*

Синтагме датива с предлогом *к* много су чешће него у савременом стандардном језику, заправо користе се у случајевима где је данас редован облик слободног датива или друга предлошко-падежна синтагма (с предлогом *за, на*): уз сложене глаголе с префиксом *при-* (*прибјећи*), уз глаголе са значењем кретања или окренутости чему (*водити, додати, примити, тежити, обратити се*), али и уз именице (*припрема, приложје*):

тад ће се прибјећи к нарочиту тумачењу [чл. 4]; *К томе додаје* још дан потврде [чл. 31]; *све те радње и припреме к натапању* треба вршити у договору са помећашима [чл. 123]; *Близина се поједине земље к води* не мјери према кориту воде [чл. 124]; *напрама гостију које к себи примају* [чл. 395]; *к томе се јемчеву јемцу* може дужитељ *обратити*, ради намира дуга [чл. 471]; *жсена се може обратити к суду* [чл. 483]; *извићање које води к изјави* да је нестали умр'о [чл. 678]; *Правила се овога раздјела не примјењују к друштвима* на дионице или акције [чл. 754]; *извићање које води к изјави* да је нестали умр'о [чл. 678]; *Свако је приложје к уговору* једнако с уговором судбине [чл. 936]; *Свака ствар к своме господару тежи.* [чл. 1016].

⁹⁴ Уп. Јерковић 1981, 99.

5. Акузатив без предлога

Облик слободног акузатива користи се у функцији *падежа објекта* (напореда са слободним инструменталом, о чему ће бити речи), с одричним глаголима (напореда са *словенским генитивом*) и као *темпорални акузатив* (напореда с *темпоралним генитивом*), о чему је било речи.

6. Акузатив с предлозима

6.1. С предлогом *на* акузатив се користи у синтагмама с различитим значењима, тако да често има (делимичног или потпуног) подударња са стањем у савременом стандардном језику. Ипак, има и примера употребе ових предлошко-падежних синтагми које су напуштене или веома ретке у савременом стандардном језику. Из обе ове категорије употребе акузатива с предлогом *на* наводимо она значења која су карактеристична за правни стил:

а) изражавање времена трајања или момента окончања радње означене предикатом:

*само за то што дужник није дуга **на рок** платио* [чл. 190]; *продавац може да не преда ствар, осим ако је куповина **на почек*** [чл. 224]; *Ако продавац ствар **на вријеме** не преда* [чл. 230]; *да је **на вријеме** преда ономе* [чл. 271]; *прелази на стечника **на онај исти час** кад је пресуда или наредба за извршење сазрела* [чл. 841]; *Кад рок извршењу каква уговора падне **на недјељу*** [чл. 987].⁹⁵

б) изражавање намене, усмерености или управљености на какво лице, ствар или какав апстрактни правни појам (*новац, намир дуга, рачун, корист, штета, досада, аманет*):

*те је предаду коме трећем **на оставу*** [чл. 388]; *па и добит му платити **на готов новац** који је уњ уложио* [чл. 406]; *Кад је уговору постављен какав услов којим се **на нешто** смијера што је противно закону* [чл. 567]; *Ко би **на кога** зломислено налагао, распростр'о лаживе гласове о његову поштењу, пословима, иметку, значају, вјештини и о другим приликама које га се тичу* [чл. 581]; *да би га нагнао **на намир дуга*** [чл. 540]; *а ако су му новци дани **на аманет*** [чл. 390]; *тим што је, **на корист** власника сусједног добра* [чл. 851]; *један се уговорник подвезује да ће вршити **на рачун** другог погођену службу или радњу* [чл. 879]; *Он особито треба да, према приликама, изјављује своју приволу или да је закраћује, **на оне послове** које малолетник сам углави* [чл. 646]; *Кад је углавити какав посао с другим имаоницима,*

⁹⁵ У овом примеру предлог *на* употребљен је на начин како се користи у дубровачком говору за означавање времена (трајања или термина) вршења какве радње (уместо предлога *у*, који се користи у савременом стандардном језику): *доћи на петак, доћи на шест ура* (уп. Бојанић/Тривунац 2002, 17). Иначе, у Законнику се употребљава или синтагма са слободним акузативом *онај исти час* или генитивна синтагма *истог часа*, о чему је раније било речи.

на рачун племена [чл. 710]; *бити никоме на штету* [чл. 946]; *тек другоме на штету* ил' *досаду* [чл. 1000];

в) изражавање начина вршења радње означене управним глаголом (а то обухвата и технолошки поступак, и процену, и пробу, и динамику, — *заправо који драго начин, тј. било који начин вршења радње*):

Кад је истекао рок намиру дуга дужитељ није дужан примити на дијелове или на комаде оно што му по уговору припада [чл. 532]; *те у трговини и саобраћају иду онајвише на мјеру и на број* [чл. 810]; *Кад ко што купи на обид или окушај — т. ј. с погодбом да је тврдо ако му ствар буде по вољи кад ју окуша или обиде* [чл. 251]; *Кад је погођено да ће се дужник одужити на обир* [чл. 528]; *Уговор је о радњи одсјеком (или на уцјен) такође најам радње, али је овђе већ погодбом одсјечена укупна плата за сву одређену радњу* [чл. 880]; *уговора чиме би се, на који драго начин, могло запријечити потпуно извршење онога на што се подвезао условним уговором* [чл. 566]; *на било који начин* (на пр., необичним превратом или догађајем од какве природне силе) [чл. 843].

г) изражавање трајне особине (тј. функције атрибута):

не примјењују к друштвима на дионице или акције [чл. 754];

д) изражавање почетка важења апстрактних правних појмова као што су *закон, својевласт*, и то у сталним синтагмама (фразеолошким изразима):

а и сам несвојевластни уговорник, кад стане на потпуну својевласт [чл. 504]; *али на снагу стаје закон, т. ј. почиње у опште везивати, тек оног дана који је при постављању закона* [чл. 771].

6.2. С предлогом *под* акузатив се често користи да означи постојање какве обавезе, терета, овлашћења, дужности или одговорности на коју се односи управна реч, што је такође карактеристика правног стила:

Ко узме чију стоку под кесим [чл. 313]; *а за животињу под кесим плаћа га узималац сам* [чл. 327]; *Свака жалба о накнади штета које падају под правила овога раздјела* [чл. 585]; *може ставити под старатељство* [чл. 653]; *одлука да се немоћник под старатељство стави* [чл. 656]; *кад је ствар дошла под руку и власт држитељу* [чл. 829]; *Он тиме долази под одговор за све посљедице те одвлаке, ако не докаже да је каква виша сила спријечила извршење*. [чл. 922]; *Он тиме долази под одговор за све посљедице те одвлаке* [чл. 922].

6.3. Предлошко-акузативне синтагме с краћим облицима заменица, које се често користе, садрже (понекад ортографски срасле) предлоге *на, по, за, међу, уз*:

те судском потврдом влаштину добра на се пренијети [чл. 56]; *узети на се заштиту и одговор пред судом* [чл. 277]; *да влаштина нањ пријеђе* [чл. 45]; *нањ ће прећи чиста влаштина ствари* [чл. 65]; *Другосељани ... нема-*

ју **нањ** никаква права [чл. 130]; да би се **поњ** корисније свршила, кад би он у парници учесником био [чл. 247]; да прода **зањ** какве земаљске плодове [чл. 884]; Овај се имовински Законик зове **општи** ради тога што **уњ** улазе тек правила [чл. 768]; братственици пак **међу се** долазе на ред [чл. 49]; ако се **међу се** не погоде [чл. 50]; ако се сами удионици **међу се** не погоде [чл. 858]; или ако имају **уза се** [чл. 802].

6.4. Рекција глагола *старати се* другачија је него у савременом стандардном језику, тј. уместо предлога *о* с обликом локатива користи се предлог *за* с обликом акузатива:

Наполичар је дужан хранити животињу, уздржавати је и старати се за њу [чл. 313].

7. Инструментал без прелога

7.1. а) *Предикативни инструментал* јавља се веома често уз глаголе *бити* и *постати*, а има случајева да се користи и уз глаголе *служити*, *узимати*, *наз(и)вати*, *признати*, *назвати*:

по коме власником непокретних добара која су у Црној Гори може бити [чл. 63]; *и он њеним власником постати* [чл. 65]; **Приложјем** какве ствари **могу бити** не само ствари него и права [чл. 809]; закон црногорски, по коме **власником** престане **бити** њеним **држитељем** [чл. 818]; правда и **правица постају** за судца **непосредним извором**, из кога он **правице** треба да црпи своје правило [чл. 782]; *Ко год то право има (које многи и својим називљу) бива власник* [чл. 831]; Закон **називље** **држитељем** не само онога који је коме нешто у дуг дао [чл. 902]; сваки држављанин **може бити власником** покретне и непокретне ствари [чл. 953]; **никако му особиним не постаје** [чл. 967].

б) У истим позицијама такође се користи и облик номинатива, који је неупоредиво чешћи у савременом стандардном језику:

он тим самим још не постаје њен власник [чл. 26]; *оне престале бити путнице, те, као прираст, постају влаштина онога чије је то дрво или пећина* [чл. 77]; *она, већ тим одржајем, постаје његова беспорна влаштина* [чл. 91]; *оне тим постају уживаочева влаштина* [чл. 159]; *добро које је у подлог дано не може никако постати влаштина држитељева* [чл. 190]; *то не постаје његова особина* [чл. 968]; *не постају чланови кућне заједнице* [чл. 965].

7.2. Неколико пута употребљен је облик слободног инструментала у позицијама где се у савременом стандардном језику најчешће користе предлошко-падежне синтагме:

као што их има кад закони црногорски и у другим државама мјерилом служе [чл. 6]; *И у случајевима за које се узимљу мјерилом... закони туђе земље* [чл. 7]; *црногорски га судови могу признати законитим* [чл. 798].

7.3. а) Синтагма *сама себе* / *само себе* (са заменицом за свако лице *себе*) у облику инструментала користи се у функцији прилошке одредбе за начин (која у савременом стандардном језику укључује предлоге и гласи *сама по себи* / *само од себе*):

*Гдје ријека, **сама собом**, мало по мало одступа од једнога бријега* (обале) [чл. 40]; *онда и онако као што је углављено или се **само собом** разумије* [чл. 227]; *или се **саме собом** премјештају (као живо)* [чл. 807]; *да оно престаје **само собом*** [чл. 860]; *Како пак право залога, **само собом**, има снагу да дужење од застаре очува* [чл. 869].

б) Заменица *себе* једном је употребљена с истим значењем у *социјативу*, тј. у инструменталу с везником *са*:

*Сам појам и природа влаштине **са собом** доноси да ... власник је може опет себи повратити.* [чл. 833].

7.4. Неколико пута обликом инструментала означен је субјекат који је прави свесни вршилац радње у пасивној реченици, што се у савременом стандардном језику изражава обликом генитива с предлогом *од* или *преко*:

*Исправе које стране ради прибиљешке доносе, треба да су **судом** обавјерене* [чл. 218]; *кад уговор **судом** потврђен буде* [чл. 836]; *Влаштина на ствари ... које су неке **судом** присуђене* [чл. 841]; *Ти, истина, можеш дужника **судом** гонити да дуг намири* [чл. 871].

7.5. а) Облик инструментала именице *суд* користи се за означавање начина (заправо врсте формализованог поступка) вршења радње означене управним глаголом (којом се остварује какво право):

*тада може од пријашњег власника **судом** искати да му, ако уговора извршити не може, накнади штету* [чл. 292]; *није допуштено **судом** дуг наплатити ради узрока који се лично дужника тиче* [чл. 458]; *неће се моћи ни **судом** тражити* [чл. 475]; *неће **судом** наплатити моћи* [чл. 479]; *да и није **судом** тражен био* [чл. 560]; *све дотле док га један од њих није **судом** позвао да плати* [чл. 564].

б) С истим значењем користи се понекад, као и у правном стилу савременог стандардног језика, инструментално-генитивна синтагма *путем суда*:

*да о томе одмах, **путем суда**, обавијести продавца* [чл. 246]; *назначити му за то **путем суда** приличан рок* [чл. 284]; *наручилац може, **путем суда**, одредити предузетнику приличан рок* [чл. 350].

8. Инструментал с предлозима

8.1. С предлогом *с* облик инструментала користи се често, као и у савременом стандардном језику (па и у његовом правном стилу) у функцији прилошке одредбе за начин:

*Кад ко што купи на обид или окушај – т. ј. с **погодбом** да је тврдо ако му ствар буде по вољи [чл. 251]; Кад се с **договором** села, братства и т.д. радњом помаже каквој удовици, сироти, погорелцу или другоме потребнику [чл. 347]; преносач је дужан опсвједочити стање ствари па их с **одобрењем** мјестне Власти продати [чл. 369]; па он био или не био постављен с **повјеритељевом приволом** [чл. 402]; судити према правилима, с погледом на природу [чл. 423]; И онај мушки малољетник који се с **допуштењем** родитеља или старатеља, а с **потврдом** надстаратељске Власти, ожени [чл. 639]; ко први заузмекакову ствар која господара нема, и то с **намјером** да његова буде, она већ самим тијем и постаје права властита тога заузимаоца [чл. 842]; Така права која су у самој ствари укоријењена, закон с **највишом оштрином** од свачијег нападаја штити [чл. 870].*

8.2. У једном случају с предлогом с облик инструментала употребљен је у функцији прилошке одредбе за време:

*што је с **почетка** незаконито, то временом самим законито не постаје [чл. 1006].*

8.3. а) С предлогом *под* облик инструментала користи се у неколико блиских, изнијансираних значења која се тичу околности и начина вршења радње означене употребљеним глаголом (та су значења карактеристична и за правни стил савременог стандардног језика):

*То ипак бива **под увјетом** а) да се други могу служити [чл. 120]; Кад се најам муче продужи ... служба се наставља **под пређашњим увјетима** [чл. 338]; и **под увјетима** под којим му га удијели [чл. 688]; и то само **под увјетима и начинима** које сам закон одређује [чл. 833]; и само **под неким увјетима** [чл. 895]; Уговор који се **под таким условом** углави, зове се условни уговор. [чл. 939]; бива кад ти доиста нешто држиш у твојој власти, **под твојом руком и досегом** [чл. 811]; Ко се год не налази **под таким стегнућем** [чл. 957].*

б) Облик инструментала именице *ријеч* / *ријечи* с предлогом *под* користи се да јасније означи појам (термин) на који је ова предлошко-падежна синтагма управљена. Ова синтагма увек је праћена глаголом *разумијевати* и заједно представља устаљени фразеолошки израз, који је карактеристичан и за правни стил савременог стандардног језика (у истој функцији могла се наћи и другачија синтагма: изостављањем лексема *ријеч* / *ријеч* а употребом предлога *као* с обликом номинатива имена појма који се жели објаснити):

***Под ријечју** благо (које се може присвојити) закон разумијева [чл. 843]; **под тим** се **ријечима** разумије не само мушко чељаде, него и женско [чл. 955].*

8.4. а) С предлогом *пред* облик инструментала користи се да означи присуство институције (*суд, јавна Власт*) на месту вршења радње, а тако се чини и у савременом стандардном језику:

узети на се заштиту и одговор пред судом [чл. 277]; *Што се пред јавном Влашћу углави, најтврђе је и најбистрије* [чл. 1023].

б) У једном случају предлог *пред* с обликом инструментала употребљен је у фразеолошком изразу *имати пред очима*, који се (са својим пренесеним значењем) односи заправо на начин вршења радње:

Треба, по томе, свагда пред очима имати ово правило, судећи дјела појединих другова [чл. 890].

в) Предлог *пред* с обликом инструментала употребљен је у два случаја у прилошкој функцији за време, где се у савременом стандардном језику користи чешће облик акузатива:

ако је покојник боловао пред смрћу, као и сав трошак око укопа његова [чл. 578]; *тада извршење треба да буде најдаље последњи радни дан пред празничним* [чл. 984].

9. Локатив

9.1. а) С предлогом *о* облик локатива користи се у функцији неправог, даљег објекта, и то уз именице (*парница, сумња*) или глагол (*преварити*) којима се изражава какав спор или уверење другачије од постојећег стања ствари, за шта се у савременом стандардном језику користе другачије предлошко-падежне синтагме:

У парницама о сметању држине (821), *суд поступа и одлучује на брзу руку* [чл. 20]; *Кад се сумња о обиму* [чл. 151]; *кад се уговорник превари о ствари која дубоко засијеца у природу уговора* [чл. 911].

б) Предлог *о* с обликом локатива употребљен је једном у функцији неправог објекта уз глагол *важити* (у савременом стандардном језику у тој се озицији користи предлог *за* или *на* с обликом акузатива):

О зидању на црковној, државној и општинској земљи... вриједе особита правила [чл. 35].

Међутим, употребљена предлошко-падежна синтагма може бити и рефлекс синтагме *правила о зидању*, која је атрибутског карактера, а и у савременом стандардном језику користи се у истом облику, с предлогом *о*.

9.2. а) Предлог *по* с обликом локатива именице *подобје* (у значењу „аналогија“) користи се да изрази начин вршења радње, а он се своди на поређење дате радње са сличном радњом која је већ дефинисана каквим

правним правилом, за шта се у правном стилу савременога стандардног језика користи предлог *сходно*:

ред се је владати по подобју (781) других сличних правила, или пак ријешити случај по опитим основама правде и правце (782). [чл. 766]; Право разгледати чуване у списохрани исправе врши се по подобју правила чл. 221. [чл. 32]; Ако је туђе дрвеће садио сам власник земље, треба се владати по подобју чланка 36. [чл. 39]; вриједе по подобју и за старешине Кућа [чл. 395]; поступати, или по подобју онога што је казано у 2^{ме} раставку чл. 752 [чл. 766]; По подобју се влада судац кад [чл. 781].

б) У истом значењу два пута је употребљена акузативна синтагма с предлогом *на*:

правила су јој на подобје оних која су изложена за проста тековинска удружења [чл. 886]; Дружина је на подобје браће [чл. 890].

9.3. а) С предлогом *при* облик локатива користи се веома често да изрази околности и услове (па с тим у вези и време) у којима се нешто врши или збива, како је то и у савременом стандардном језику:

што се тиче поступања при руковању заставним књигама [чл. 204]; Ако пак продавац, при уговарању, недостатке навлаш сакрије [чл. 233]; Ако је продавац, при продаји, замислено затајио узроке који до одузма доведоше, штету ће намирити потпуно [чл. 248]; осим ако је из прилика јасно да су стране, при углави уговора, мислиле да треба добит плаћа-ти [чл. 261]; Предузетник је дужан да се, при вршењу посла, брине о најбољем успјеху радње [чл. 352]; Свака друга побрка о чељадету, при плаћању, не одузима права на повраћај [чл. 597]; оног дана који је при постављању закона одређен [чл. 771]; право на одређени дио заједничке домаће имовине при диоби [чл. 966].

б) У једном случају предлог *при* с обликом локатива именице *свршетак* употребљен је у правој функцији одређивања времена вршења радње:

узималац је, при свршетку кесима, дужан да поврати власнику онда, он-ђе и онако како већ погођено буде [чл. 313]

в) Такође само у једном случају предлог *при* с обликом локатива употребљен је да означи просторни однос (*при дужнику*):

Али кад би се углавило да ће покретна залога остати при самоме дужнику, погодба не би вриједила [чл. 173].

Б. СИНТАКСА ГЛАГОЛА

1. Инфинитив и презент

1.1. а) У творби футура користе се најчешће инфинитив:

*тад **ће** се **прибјећи** к нарочиту тумачењу [чл. 4]; он **ће**, осим ризика који свакако на њ прелази, **платити** највишу законом допуштену [добит чл. 382]; тад **ће** **бити** како вишина њих одреди [чл. 422]; иначе **ће** **намирити** штету која од тога узбуде [чл. 453]; Суд **ће**, према своме увиђају, умјерено **одредити** колику **ће** накнаду кривац **дати** [чл. 579]; суд **ће**, прије нег одлучи, **саслушати** њихово мишљење [571]; за њег **ће** се, већ пет година послје тога гласа, **узети** да нема више надања [чл. 678]; У изјави **ће** се **одредити** дан [чл. 684]; Разумије се да **ће** таки продавац суду **одговарати** и казну **примити** [чл. 837]; одређено да **ће** се **вршити** крајем каква мјесеца [чл. 982].*

б) У ретким случајевима облик глагола у презенту с везником *да* (конструкција *да + презент*) **користи се уместо инфинитива:**

*Ако се не слажу, како **ће** у какву послу **да буде**, одредиће надстаратељска Власт [чл. 644]; може овоме Суду дати упутство ... како **ће да поступа** у послу о коме ријеч буде [чл. 647].*

1.2. Алтернацију у творби футура представља и напоредна употреба инфинитива и конструкције *да + презент* у примерима где је футур употребљен у релативној временској одредби (тј. за означавање радње која је будућа у односу на неки други тренутак):

*Ако ли овај не би желио имати тако преокренуту ствар, он је може оставити преокретачу, а овај да му плати вриједност коју је имала предито **ће да је преокрене** [чл. 68]; суд, предито **ће да изда** одлуку о престанку ове врсте старатељства, треба да темељито проучи и оцијени све чињенице и прилике [чл. 659]; Кад, при самоме оснивању, није било одређено како **ће се управљати** и надзирати заклада, о томе се треба владати по подобју оних правила [чл. 760].*

1.3. Сложени глаголски предикати који садрже глаголе непотпуног значења *хтети*, *моћи*, *престати*, *стати*, *постарати*, *обвезати се*, *смјети* и сл. (уопште се не појављује глагол *морати*) имају такође двојаку допуну:

а) чешће инфинитив:

*Који од сувласника не би **хтио носити** свој дио трошкова [чл. 104]; Ако овај без законита узрока **не би хтио пристати** на испис [чл. 220]; све **може бити** у свачијем имању [чл. 15]; власник је те земље **неће моћи** ни натраг **узети** [чл. 41]; **моћи ће** то право **стећи** још само онај иностранац [чл. 64]; да су оне **престале бити** путнице [чл. 77]; Кад поједини члан, због*

кога драго узрока, **престане бити** другом [чл. 732]; држител **престаје држати** је [чл. 839]; он **престаје бити** домаћи члан у овоме смислу [чл. 965]; кад је продавац најприје **стао нудити** своје добро [чл. 53]; тиме се он још не **обвезује настојати** да буде и извршена [чл. 797]; послије тога нико их други не **смије себи узети** [чл. 77]; којих се превјешене гране не **смију сјећи** [чл. 112];

б) ређе конструкција да + презент:

По томе, па нико не **хтио да га купи** [чл. 62]; Промјена дужитеља ... **може и без те прибиљешке да буде**. [чл. 215]; продавац **може да и не допусти** надметање у цијени [чл. 50]; Ако онај који потражује власнички преузам не **може чисто да докаже** своју влаштину на ствар [чл. 102]; кад онај против кога је одржај, не **може** ради озбиљна узрока, **да** судом своје право **заштити** [чл. 848]; свако је дужитељ ко **може** кога за што **да дужи**, т. ј. **да тврди** да му је дужан [чл. 902]; или какве чињенице (ствари) без које не **може да буде** [чл. 911]; И што није забрањено, **може да не буде** поштено. [чл. 999]; Суд ће се **постарати ... да обавијести** продавца [чл. 34]; Суд ће и сам **настојати да** изгубиоца **нађе** [чл. 84].

1.4. Модални глагол **хтети** у презенту (јавља се свега у два случаја) има за допуну конструкцију да + презент:

његолицина њих **хоће да врше** своје право [чл. 50]; Није посао обичне управе: кад се **хоће да се** на ствари нешто **поправи** [чл. 105].

1.5. Када се глагол **хтети** у облику 3. лица презента (**хоће**) нађе (с упитном речцом **ли**) у зависно-упитним реченицама у којима предикат означава радњу чије вршење тек предстоји, он тада најчешће има за дупуну инфинитив, а понекад и конструкцију да + презент (чак и у истој реченици, како је то у последњем примеру који наводимо). То се може сматрати уобичајеном алтернацијом употребе ова два синтаксичка синонима у творби футура:

одређује **хоће ли** сам малољетник **имати** право да тражи повраћај, или црковна каса [чл. 476]; Купчева је пак дужност да се изјави без одгађања, **хоће ли** и сам **повисити** цијену [чл. 253]; **Хоће ли** и сами спрежници **помагати** ономе у кога раде спрежни волови, и којим редом и начином, то одређује њихов договор. [чл. 451]; тад суд, према приликама, одређује **хоће ли** сам малољетник **имати** право да тражи повраћај, или црковна каса [чл. 476]; у опште догађају о коме се још не зна **хоће ли се испунити**, а до испуне је његове **хоће ли** дуг, који потјече од такога уговора, **постати** или остати тврд или неће. [чл. 939]; бива му на вољу, **хоће ли да се уговор изврши** или **ће**, плативши уговорену одустаницу, **од њега да одступи** [чл. 552]; т. ј. штета за коју још не знаш **хоћеш ли** је у некаквој ствари или послу **имати**, или нећеш. [чл. 932]; Власник земље има право да бира **хоће ли** ту своју влаштину себи **задржати**, а градиоцу накнадити трошак, или **ће да му уступи** [= „или ће му уступити“] и земљу и здање [чл. 37].

1.6. Специфичну особину синтаксе глагола *хтети* у Законику представља употреба конструкције *да + презент* уз енклитички (крњи) облик овог глагола у 3. лицу презента (*ће*) у: а) погодбеним (кондиционалним), б) односним (релативим) зависним реченицама атрибутског карактера, где овај енклитички облик има исто значење као кад би био употребљен пуни облик истог глагола (*хоће*):⁹⁶

а) у погодбеним реченицама:

купац, ако ће да има [= „ако хоће да има“] *право о коме је ријеч у овоме чланку, треба свакако да каже продавца од кога је ствар купио* [чл. 101]; *Ако би каквом несрећом погинуо какав спрежнички во, а без кривице иједнога спрежника, штета пада на онога чији је, и ако ће да спрега с њиме* *спраје* [= „и ако хоће да спрега с њим траје“], *треба да погинулог вола надомјести* [чл. 452]; *Таки оглас, који се у свакоме случају чини о молиочеу трошку, треба да буде и онда кад Кућа забрани своје члану да више не тргује, ако ће да* [= „ако хоће да“] *забрана буде вриједила* [= „вриједи“] *према трећима.* [чл. 699];

Кад ће ко да доведе [= „Кад ко хоће да доведе“] *воду на своју земљу ... па за тај посао треба да проведе жљебове или намјести друге какве справе на сусједним земљама, сусједи су дужни да му то допусте, а и он да им штету намири, ако је буде* [чл. 118]; *Кад ће ко да гради* [= „Кад ко хоће да гради“]: *стаје за животињу, јаме за гној ..., градилац треба да их одмакне или удеси онако како нађу вјешти људи да је потребно* [чл. 138]; *Кад ће да престане друштво* [= „Кад друштво хоће да престане“] *због узрока предвиђена у уставу, или по одлуци скупштине или каква друштвеног одбора који ту власт има, ред је да управа одмах о томе јави Државноме Савјету* [чл. 750];

б) у односним реченицама:

ко ће год да продаје [= „ко год хоће да продаје“] *какву земљу или другу непокретну ствар ... он ипак треба да најприје, установљеним редом и*

⁹⁶ Погодбене (кондиционалне) реченице имају предикат најчешће у презенту (као овде наведене), потенцијалу и футуру II, али нам народна поезија и текстови старијих писаца дају примере и употребе предиката у перфекту, аористу и у футуру (нпр. познати стих из народне песме *Кнежева вечера*: „Ако ћу је напит по јунаштву...“ (уп. *Стевановић II* 1986, 903). С обзиром на могућност употребе футура и у погодбеним реченицама, могло би се претпоставити да је то учињено и у нашим примерима, с тим што је (уз енклитички облик *ћу*) употребљена уместо инфинитива конструкција *да + презент*. Ипак, не ради се о томе већ је просто употребљен енклитички облик глагола *хтети* у презенту, који и иначе има за допуну конструкцију *да + презент*. Корене ове појаве несумњиво треба тражити у говору Дубровника и његове околине, одакле је потицао В. Богишић као „саставилац“ Општега имовинског законика. А на танку границу у означавању модалности и индикативности (будућности) при употреби конструкције *да + презент* у ускочком говору (такође источнохерцеговачког типа [и не само у њему]) указује се у: *Станић II* 1977, 115 (уп. *Стевановић* 1986, 590–605).

начином, понуди сву ближику која то право поредовно има [чл. 48]; Дуг који **ће да се упише** [= „Дуг који хоће да се упише“] у заставне књиге, треба да је најприје писмено утврђен. [чл. 199]; Кућа која **ће да се дијели** [= „Кућа која хоће да се дијели“], а има каквих дугова, треба да прије диобе, у договору са дужитељима, одреди колико ће који од дијељеника на се узети од дотадашњег домаћег дуга [чл. 706].

1.7. Када се сложени предикат састоји од придевског, именског или прилошког израза непотпуног значења,⁹⁷ он такође има двојаку допуну: инфинитивом или конструкцијом *да + презент*, при чему је инфинитив неупоредиво чешће употребљен.

1.7.1. Придевски израз непотпуног значења *бити дужан/обвезан*:

а) допуна инфинитивом:

није **никако дужан**, за како било високу цијену, **уступити** [чл. 16]; Свака земља која је **ниже дужна је примати** воду [чл. 117]; *да и сусјед ... дужан се старати* [чл. 142]; *Кад је уживалац дужан*, као што обично и бива, **повратити** [чл. 161]; *кад му се свак ... дужан* безувјетно у свакоме случају **покоравати** [чл. 775]; Они су **дужни**, бавећи се дружинским пословима, **вршити их** [чл. 890];

б) допуна конструкцијом *да + презент*:

сусједи су дужни да му то допусте, а и он *да* им штету **намири**, ако је буде [чл. 118]; они који су **обвезани да** таку чељад **пазе** [чл. 575].

1.7.2. Придевски израз непотпуног значења *бити властан / бити овлаштен*:

а) допуна инфинитивом:

свак је потпуно властан имати [чл. 10]; **властан је тражити** [чл. 29]; сваки је сувласник **властан ... тражити** [чл. 108]; *кад си, на основи закона или уговора, властан тражити* [чл. 873]; *није властан преиначити* што [чл. 149]; дужитељ је **властан држати** залогу за обезбједу дуга [чл. 174];

б) допуна конструкцијом *да + презент*:

Ко је овлаштен да **преко туђе земље постопицом прелази**, тиме још нема право да **стоку туда прогони** [чл. 856]; *није властан да* својевољно **одвраћа** тај природни ток [чл. 117]; *Ниједан сусјед није властан да* **каквом радњом сужи** или **помакне корито** потока [чл. 135].

⁹⁷ Термин *придевски/именски/прилошки израз непотпуног значења* користимо онако како је он дефинисан у Стевановић II 1986, 598–600, иако би се уместо њега могао употребити и који други термин.

1.7.3. Придевски израз непотпуног значења *бити вољан*:

а) допуна инфинитивом:

Дужитељ ... није вољан више држати подлога [чл. 189]; *те си вољан, то што држиш, за сама себе држати* [чл. 811];

б) допуна конструкцијом *да + презент*:

Што год ко држи и вољан је да држи [чл. 18].

1.7.4. Именски израз непотпуног значења *имати право/подобност*:

а) допуна инфинитивом:

има више права држати ствар [чл. 18]; *има право са сваким се натјецати* [чл. 55]; *којима се признаје право и подобност имати своју сопствену имовину* [чл. 801];

б) допуна конструкцијом *да + презент*:

Власник земље има право да бира [чл. 37]; *власник земље има право да се том водом за напашање служи* [чл. 122]; *Ко има право да ужива какву туђу ствар* [чл. 156].

1.7.5. Именски израз непотпуног значења *ред је*:

а) допуна инфинитивом:

ред се је владати по подобју ... других сличних правила [чл. 6]; *ред се у томе владати према правилима* [чл. 187]; *ред се је владати по законима онога мјеста гдје се уређује* [чл. 798];

б) допуна конструкцијом *да + презент*:

ред је да се, ради чувања, остави у судску списохрану један примјерак матице [чл. 32]; *ред је да се уговору приложи још и исправе које посведочују о власт тога заступања* [чл. 200]; *Кад треба предати неку количину суврстих ствари (жита, вина, уља и т.д.), ред је да се најприје измјере или преброје* [чл. 839].

1.7.6. Прилошки израз непотпуног значења *бити слободно* (уз облик датива именице или заменице којима се означавају):

а) допуна инфинитивом:

слободно му га је скинути као и незломислену држитељу [чл. 25]; *па и ако му је слободно продати је* [чл. 48]; *слободно је њеним власницима копати жљебове* [чл. 133]; *слободно је власнику таке земље користити*

се наређењем чланака 120 и 121 [чл. 131]; слободно је њеним власницима копати жљебове [чл. 133];

б) допуна конструкцијом *да + презент*:

Слободно је, ипак, оној страни којој претпоставка није по вољи, да докаже суду [чл. 976]; кад ти није допуштено да на својој земљи зидаш [чл. 855].

1.7.7. Инфинитив је у једном случају употребљен у функцији временске реченице:

Што се пак тиче права дужитељева напрема дужнику, закон, кад се год бојати какве збрке појмова, називље то дужитељско право дужење [чл. 900].

1.7.8. Глагол *имати* употребљен два пута у значењу „бити под извесном принудом, морати“⁹⁸ има за допуну инфинитив:

Ако ли задужбина има почети још за живота основаочева, тад треба да се основна исправа у суду обавјери [чл. 756]; Држина је незломислена кад држитељ доиста мисли и, према приликама, основана узрока има мислити да он ствар законито држи [чл. 816].

1.8. Безлично употребљени глагол *требати*, тј. облик *треба*, има за допуну конструкцију *да + презент* у случајевима кад је одређено лице на које се односи радња означена допунским глаголом; при том глагол *требати* може бити не само у облику презента (*треба*) него и у облику футура (*требаће* / *ће требати*), перфекта (*требало је*) или потенцијала (*требало би*):

незломислени држитељ, кад треба да поврати [чл. 22]; Уговор којим се стјече непокретна ствар, треба да је [= „буде“] писмен. [чл. 27]; треба да се дода и обавјерени пријетис свијех прилога уговора [чл. 32]; треба да се и то, према приликама и колико је могуће, у рачун узме при дијељењу [чл. 44]; што се тиче облика, тј. начина којим треба да се уреди вањска страна [чл. 798]; градилац треба да их одмакне или удеси онако како нађу вјеисти људи [чл. 138]; треба увијек да је јасно да неко доиста има право послужја [чл. 145]; Оне врсте послужја ... треба да се у суду потврде [чл. 146]; Ко год има право послужја, треба да носи и све трошкове који су с тиме спојени [чл. 150]; Уживалац који треба да поврати самоисту ствар [чл. 162]; Дужитељ ... треба да јави дужнику [чл. 189]; Дуг који ће да се упише у заставне књиге, треба да је најприје писмено утврђен [чл. 1999]; треба да се дода и обавјерени пријетис свијех прилога уговора [чл. 32]; треба да се устегне нешто да уради [чл. 855]; Кад треба да се разлуче те двије врсте штете, закон називље ону прву врсту проста штета, а другу изгуб добитка [чл. 923]; Кад год суд одлучује да ли је неко дужан накнадити коме штету, и колику, треба најприје да развиди [чл. 930]; Кад би се показало да је држитељ туђе ствари: по њеној врсти, по ниској цијени,

⁹⁸ Речник САНУ, 700.

по начину продаје, по врсти човјека од кога долази или по другим биљезима и приликама, — **требало да посумња** о законитости посла којим му је ствар допала [чл. 100]; Тек кад би у каквих помеђања било особитих, овећих штета од тога, **требаће да их намири** онај ко им је [чл. 129]; и по томе **ће требати да поврати** или **накнади** све плодове и дохотке [чл. 823]; По томе, закон ... наређује да, у неким приликама, сусјед због сусједа нешто претрпи, у нечем се стегне, нешто од цјелине свога права уступи што, без тих сусједских додира, **не би требало да буде** [чл. 850].

1.9. Кад је посреди стварно безлична реченица (кад се не зна вршилац радње означене допунским глаголом), онда глагол *требати* (у облику *треба*) има за допуну инфинитив:

осим ако је из прилика јасно да су стране, при углави уговора, мислиле да **треба** добит **плаћати** [чл. 261]; Ако границе повјере нијесу биле потанко нацртане, о њезину се обиму **треба владати** према приликама [чл. 400]; тада се, за све што сврши у таким приликама, **треба владати** према правилима о незвану вршиоцу туђих послова [чл. 425]; о помагању се спремника **треба владати** према правилима о радњи и помоћи [чл. 451]; У изјави ће се одредити дан од ког **треба рачунати** да је нестали умр'о [чл. 680]; Ријеч право, у овоме Законику, **треба узимати** само у смислу какве законите моћи [чл. 784]; Кад **треба предати** неку количину суврстих ствари (жита, вина, уља и т.д.) [чл. 839]; дакле **треба узети** у рачун и једну и другу врсту штете [чл. 923]; Кад се, дакле, разбира да ли је неко прешао границе законите самообране, **треба извидјети**: ко је нападач а ко нападнут [чл. 944].

1.10. Глагол *требати* користи се и са значењем „имати потребу“, када има наставке за лице:

Те потврде **не треба** оно непокретно добро [чл. 26]; Кад би братственици или сељани **требали** пролаз на извор, на ријеку, на сеоски убао, да захваћају воду [чл. 119]; Кад неким земљама, ради њихова положаја или других узрока, **требају** особите справе и радње за навраћање воде [чл. 128]; За све то дужник-власник **не треба** никаква дужитељева пристајања [чл. 207];

али и добра управо јавна **требају** кадкад поправака или преинака [чл. 970].

1.11. Итеративни глагол *бивати* употребљен у облику презент (а он има обавезно индикативни презент — *бива*) има неколико издиференцираних значења у зависности од тога да ли је употребљен као лични глаголски облик или је употребљен безлично:⁹⁹

1.11.1. Као лични глаголски облик *бива* има две врсте значења:
а) значење „постаје“, „постоји“, „јесте“:

⁹⁹ Уп. одредницу *бивати* у Рјечнику ЈАЗУ и Речнику САНУ.

та напловина и простор који отуда постане, **бива** онога чија је и [чл. 41]; осушени на тај начин простор **бива** оне земље од које се вода одмиче [чл. 40]; И риба, као и дивље живинче, **бива** онога ко је улови [чл. 75]; свака покретна ствар која је без господара, **бива** онога ко је први за себе заузме [чл. 78]; мјера тој употреби **бива** према оној нужди употребиоца и његових кућана, која је била кад је то право стечено [чл. 170]; Тај повраћај **бива** ... дваес' франака, шест мјесеца пошто се откаже једну годину након отказа [чл. 258]; У Кућама гдје још има домаћин, он и **бива** природни старатељ такога малољетника [чл. 642]; Право прече купње **бива** кад си, на основи закона или уговора, властан тражити да ти власник какве ствари коју жели продати [чл. 873]; Држина или посјед у смислу и разуму закона, **бива** кад ти доиста нешто држиш у твојој власти [чл. 811];

б) значење „врши се“, „дешава се“:

Одређење те количине у поменутоме случају **бива** само ради заставе, а не мијења ни у чем самога дуга ил каква приложја његова [чл. 201]; Поруши ли се уговор, процјена ствари и штете, као и накнада њихова, **бива** према правилима чланка 248. [чл. 250]; Иначе, то плаћање **бива** само по законскоме правилу [чл. 894].

1.11.2. Кад је безлично употребљен, глаголски облик **бива** има значење „сматра се“ / „има се сматрати“, чиме реченица стиче карактер имперсоналне реченице:

Бива као да и заузме пусте челе онај ко их први обиљежи [чл. 77]; Ко с таким имаоником уговара, **бива** као да ни уговарао није [чл. 502]; То ипак **бива** под увјетом а) да се други могу служити [чл. 120]; ако су уљегле у шупље дрво или у пећину те земље, и ту сјеле, **бива** да су оне престале бити путнице, те, као прираст, постају властита онога чије је то дрво или пећина [чл. 77]; Најам који се на тај начин продужи, **бива** као да је углављен на неодређено вријеме [чл. 338]; Ко с таким имаоником уговара, **бива** као да ни уговарао није [чл. 502]; За дугове у којима су дужници самокупни, **бива** да, кад се год прекине застара према једнаме од дужника, прекинута је и према свима осталима [чл. 951].

1.12. Као што је раније речено, облици презента свршених глагола насталих перфектизовањем несвршених помоћу суфикса уз- неретко се употребљавају у функцији футура II:¹⁰⁰

Ако доносилац исправе не **узмогне** у суду чекати [чл. 29]; а нико измеђ њих не **уздаје** вишу цијену [чл. 50]; или се иначе у томе послу поштено не **узвлада** [чл. 90]; ако који од сусједа, без разложита узрока, не **хтједне** на то пристати [чл. 135]; Његова је такође брига да се добро у уредну стању **уздржи** [чл. 184]; има право, кад год **хтједне**, да, плативши дуг, тражи

¹⁰⁰ Ова врста перфектизовања глагола изражена је у савременом дубровачком говору (Бојанић/Тривунац 2002, 15), у староцрногорски говорима (Пешикан 1965, 166) и у говору Бјелопавлића (Ђунић 1977, 91).

повратак добра [чл. 188]; *иначе ће намирити штету која од тога узбуде* [чл. 453]; *треба да се устегне нешто да уради на своме властитоме добру* [чл. 855]; *кад се дјејство уговора одлаже, док се не збуде услов који је постављен* [чл. 940]; *он га неће више моћи судом наплатити, усхтије ли се дужник застаром користити* [чл. 950]; *Што ти закон дадне, нико ти не оте* [чл. 1002].

2. Футур I

Поред своје основне службе — да означи радњу која ће се (очекивано, извесно) вршити у будућности, футур I се користи (уз употребу везника *како*) и с модалним значењем — да изрази намеру или жељу, тј. у позицијама где би се у савременом стандардном језику најчешће употребио облик потенцијала:¹⁰¹

Пролазак се удара онуда куд је наручније сусједу који га иште, а како ће и другоме сусједу бити мање сметње [чл. 116]; *сусједи и ради потпунијег уживања својих добара, треба да вршење свог власничког права, колико је год више могуће, тако удесе како неће један другог узнемиравати* [чл. 141]; *премјештај треба тако удесити како од тога неће бити штете сусједима* [чл. 148]; *Али, ако је било каква зла лукавства или пријеваре са стране продавчеве, како ће сакрити истинско стање ствари* [чл. 244].

3. Футур II

Футур II представља подесно синтаксичко средство за изражавање садржаја правних норми, које се често односе на вршење условних или хипотетичких радњи чија реализација тек треба да уследи, истовремено с неком другом будућом радњом (или пре такве радње, а каткад и после ње). При том се користе и несвршени и (ређе) свршени глаголи. Уместо раднога глаголског придева у футуру II користи се често трпни глаголски придев, чиме се наглашава да је хипотетична радња коју подразумева дата правна норма извршена, те да следи радња која се исказује главном (независном) реченицом:

Све што повјереник штетовао буде ради дјела замјеника свога, то он може од њега и тражити [чл. 402]; *Док се год буде оставило племенским капетанима да потврђују уговоре о којима је ријеч у чл. 26. и 31, они су у томе послу обавезни вршити само оно што се наређује* [чл. 834];

Коме се год држина самовољно смета, суд ће му, чим замољен буде, прискочити у помоћ [чл. 19]; *дужан да поврати власнику онда, онђе и онако како већ погођено буде* [чл. 313]; *ако за поједини случај не буде изречно што друго одређено* [чл. 639]; *Власник ћеш постати тек онда кад буде у истину извршен обред који закон прописује* [чл. 836]; *Кад какав посао који није посве законит буде позаконен потврдом или признањем, бива у опште као да је законит био још онога часа ког је и углављен* [чл. 919].

¹⁰¹ Уп. Стевановић II 1986, 674.

4. Плусквамперфекат

Плусквамперфекат у облику актива употребљен је само у једном случају, у оквиру сложене реченице, и то у зависној кондиционалној (условној, погодбеној) реченици, која је и сама сложена, а почиње везником *ако* (с речцом *ли* за наглашавање). Њиме је исказана прошла радња (*Ако ли се дужник обвезао био да нешто неће учинити*) чији је резултат дезактуелизован јер се у међувремену, после извршења те радње („обвезивања дужника да нешто неће учинити“), десила друга радња која је поништила резултат те радње (*па учини*):

Ако ли се дужник обвезао био да нешто неће учинити, па учини, тада дужитељ може искати да се, на дужникове трошкове, уништи оно што је против уговора урадио [чл. 542].

На овакво значење плусквамперфекта, — које само он може исказати, — скреће се пажња у новијој граматичкој литератури.¹⁰² У конкретном случају овакво значење плусквамперфекта било би нешто јасније да је зависна кондиционална реченица (уводница у сложеној реченици) формулисана мало једноставније, на пример: „Ако дужник учини оно за шта се био обвезао да неће учинити, [...]“.

5. Потенцијал

Потенцијал се често јавља: а) у погодбеним реченицама с предикатом у презенту и футуру, б) у односним реченицама атрибутског карактера, где је могуће употребити и презент с истим значењем:

У пословима за које се не би нашло правила [чл. 2]; *закони који би били противни благонрављу* [чл. 8]; *Ко би тврдио да је нечија држина зломислена има више права држати ствар* [чл. 18]; *Кад би ко други, не знајући, саградио што на туђој земљи* [чл. 37]; *Кад би у каквој ријеци или језеру што нијесу за пловидбу повећих лађа поникао оток* [чл. 43]; *Баш да би се и знало с чије земље напловина долази* [чл. 41]; *Кад би пак сви они били помеђаши* [чл. 50]; *Ако ли овај не би желио имати тако преокренуту ствар* [чл. 68]; *Који од сувласника не би хтио носити свој дио трошкова* [чл. 104]; *Кад би братственици или сељани требали пролаз на извор* [чл. 119]; *Тек кад би у каквих помеђаша било особитих, овећих штета од тога* [чл. 129]; *Али кад би се углавило да ће покретна залога остати при самоме дужнику, погодба не би вриједила* [чл. 173]; *И кад би ко после њега на то исто добро заставу добио* 186]; *Баш и кад би тај увјет изречно углављен био* [чл. 190]; *Кад би дужник потписано у заставу добро продао* [чл. 209]; *Ако овај без законита узрока не би хтио пристати на испис* [чл. 220]; *црногорски га судови могу признати законитим, па баш да и не би у свему одговарао правилима мјеста гдје је постао* [чл. 798].

¹⁰² Уп. Пипер/Антонић/Ружић/Танасић/Поповић/Тошовић 2005, 413.

6. Императив

а) Облик императива глагола *бити* у крњем облику *буд'* користи се у значењу раставног (дисјунктивног) везника *било*:

Кад би се показало да је држител туђе ствари: буд' по њеној врсти, буд' по ниској цијени, буд' по начину продаје, буд' по врсти човјека од кога долази, буд' по другим биљезима и приликама, требало да посумња о законитости посла којим му је ствар допала, тад [чл. 100]; *Кад послужје престане тим што је пропало буд' повласно, буд' послужно добро (као кад изгори кућа и т.д.), оно се само по себи обнавља* [чл. 155].

б) У примеру који следи срећемо у синтагми *буди речено* реликт оптатива (жељног начина),¹⁰³ који је лексикализован и има значење „важи“ (тј. „примењује се“), а оно је као узус карактеристично за одредбе савремених прописа:

То исто буди речено и за нераздјеливе дугове у којима је више дужника [чл. 951].

7. Глаголски прилог садашњи

а) Глаголски прилог садашњи употребљава се у функцији прилошке одредбе за време, узрок, начин и услов:

У посебноме ће закону бити изложен ред и начин којим судови поступају, развијајући имовинске парнице и дијелећи правду [чл. 17]; *Кад би ко други, не знајући, саградио што на туђој земљи* [чл. 37]; *дужан старати намирјујући потребу своју, да што мање стеже власничку слободу сусједову* [чл. 142]; *он треба, и не попуштајући ништа од свога права, да се њим послужује* [чл. 148]; *По томе, закон, угађајући њихове интересе ... наређује да* [чл. 850]; *Треба, по томе, свагда пред очима имати ово правило, судећи дјела појединих другова* [чл. 890]; *Кад је ко, у заблуди, кога ослободио каква дуга или дужности, или чију ствар каква терета, мислећи да је дужан био то учинити, он може, поред свега такога ослобођења, искати* [чл. 945].

б) Има примера употребе глаголског прилога садашњег уз безличну реченицу, чему се у начелу противи савремени језички стандард:

Степен се немара мјери, узимљући још у рачун све личне и друге прилике посла или догађаја о коме ријеч буде [чл. 929];

в) Има и ретких примера попридевљивања облика глаголског прилога садашњег, чиме он функционише практично као придев:

Ако су текући новци на оставу дани [чл. 382]; *Рукодаће је уговор зајма текућих новаца или других суврстих ствари* [чл. 875].

¹⁰³ Уп. Стевановић 1986 II, 707.

8. Глаголски прилог прошли

а) Глаголски прилог прошли употребљен је свега у три случаја, и то да означи време, услов и узрок вршења радње управног глагола:

*нашалац ће, **засвједочив** налазак, задржати је код себе [чл. 83]; дужник има право, кад год хтједне, да, **плативши** дуг, тражи повратак добра [чл. 188]; је ли друга страна, **повјеривши** му посао, познала или дужна била познати његову обичну марљивост [чл. 929].*

б) У једном случају попридевљени облик глаголског прилога прошлог (од глагола *бити*) употребљен је као прави придев (*бивши*), који се користи и у савременом стандардном језику:

*према правилу чл. 739, тада, **бивши** члан и његови наследици остају, и послје тога, одговорни за све друштвене дугове и обвезе [чл. 743].*

9. Перфекат

а) Поред основне функције, — да означи радњу (стање или збивање) која се (из)вршила у прошлости, — а у којој је редовно коришћен, наилазимо и на пример да је облик перфекта употребљен у модалној функцији: да означи став према нереализованој радњи:

*Гдје је више самокупних дужитеља (937), сваки од њих може тражити и примити од дужника васколик дуг, и, пошто га један од њих наплати, тим је дуг намирен, исто као да **су** и сви **примили** [чл. 563].*

б) У ретким примерима облик перфекта је употребљен у позицијама где је могао бити употребљен и плусквамперфекат, јер је посреди радња која се вршила пре неке друге радње у прошлости:

*Теби пак остаје тек дуговинско право: искати од продавца да ти, ако не може више извршити уговора, врати цијену коју **си** му [био] **платио**, и намири штете које **си** од тога **имао** [чл. 837]; Ипак, не сматра се да је дар оно што би себи законито присвојити могао, а **нијеси** [присвојио], само да би се други тиме окористио; ... или си се, имајући [при даривању извршеном у прошлости] за дуг залог, **ње** добровољно [био] **одрекао** и т.д. [чл. 899].*

в) Облик перфекта нашао се и у структури „закоњачких“ изрека, те тако има и гномску функцију:

*И ко муче на што пристане, **пристао је** [чл. 1021]; Што ко углави по твојој наредби, сам **си** **углавио** [чл. 1022].*

10. Аорист и имперфекат

а) Аорист је употребљен у одредби члана Законика који је посвећен правилима тумачења:

*По томе, треба се постарати: да се пронађу узроци који **побудише** законодавца да постави тај закон, као и то што је њиме постићи желио [чл. 776].*

Члан је иначе опширан, има три става и срочен је тако да изгледа као упутство разумљиво и обичном грађанину и необразованом судији. Отуда и наративни тон у формулисању овог члана Законика. То је била прилика да из репертоара наративних средстава „искочи“ аорист и означи радњу која претходи тумачењу закона — само доношење Законика. Аорист је несумњиво био још веома жива категорија у језичком изразу и онога ко је „састављао“ Законик и оних којима је Законик био намењен. А то нам веома јасно илуструје указ којим је Законик ступио на снагу (1888), где стоје и ове формулације прожете свечарским набојем поводом догађаја (1878–1888) што су се доживљавали као блиска прошлост:

*Пошто **се** последњи рат — у коме још једном у потпуну сјају **заблиста** несакрушено црногорско јунаштво — **сврши** миром који Црној Гори **донесе**, уза знатно раширење граница, и коначно опште признање њене самосталности, као потпуно независне јевропске државе;*

*пошто Влада Наша **предузе** приличне мјере да умножи производњу Земље у свијем главнијим изворима њеним;*

*пошто **се постара** да се проведу путеви, и уреди други начини којима се олакшава саобраћај између појединих крајева државе, и са иностраним свијетом;*

*пошто се, у свим готово гранама државне управе, **уведоше** нове напредније уредбе, или се **усавршише** пређашње ...*

б) У другом примеру (*Што ти закон дадне, нико ти не **оте*** [чл. 1002]) аорист је употребљен у Законнику с гномском функцијом, која није ретка у дијалекатском изражавању. Овако употребљен, аорист је постао део синтаксичке структуре која је блиска публици (корисницима Законика), а таквих изрека популарног карактера има више у последњем *раздијелу* Законика, чија је намена изразито едукативна.

г) Имперфекат помоћног глагола *бити* (*бијаху*) употребљен је регуларно у творби плусквамперфекта облика пасива (с уобичајеним значењем), која се среће на терену ијекавских говора:

*Тек кад би у каквих помеђаша било особитих, овећих штета од тога, требаће да их намири онај ко им је узрок или онај ради чије потребе **бијаху учињене*** [чл. 129].

11. Пасивне конструкције

11.1. Пасивне конструкције (тј. употреба трпнога глаголског придева и облика помоћнога глагола *бити* / *јесам*) налазе се у одредбама Законика кад год треба нагласити то на коме је или на чему извршена глаголска радња. Употреба пасивних конструкција није сасвим ретка и не

одудара од стања у савременом стандардном језику (макар не од стања у његовом правном стилу). Пасивне конструкције јављају се код следећих глаголских облика:

а) инфинитив (а у случају безлично употребљеног глагола *треба* — конструкција *да + презент*):

Ипак, помеђашко послужје може бити везано и лично за какво чељаде [чл. 144]; *И ономе чије је имаоништво (953) најпотпуније, може бити украћена имовинска својевласт* [чл. 957];

Кад је уговор писмен, онда углавк да се добит плаћа, треба да у саму исправу уврштен буде [чл. 533]; *те треба да и та штета буде оцијењена, и да је кривац намири* [чл. 580]; *Осим тога, о свакој преинаци, па је устав предвиђао или не предвиђао, треба да буде учињена објава осталоме свијету на знање* [чл. 730];

б) перфекат:

Купац намирује куповну цијену у ономе мјесту, онда и онако као што је углављено [чл. 227]; *Повјереник треба да сам, лично, изврши посао који му је повјерен* [чл. 401]; *Ако је, уговором или другом законитом одредбом, стегнута власт појединих другова да главе неке послове* [чл. 433]; *Самовољном називље закон ону држину која је добивена насиљем, кришом или каквим пријеварним узетем или задржајем.* [чл. 818]; *И што није забрањено, може да не буде поштено* [чл. 999]; *Кад је рок намиру дуга уговором или другим законитим начином одређен* [чл. 535]; *Али опет, кад је проста удруга састављена и радишта другог, а не ради тековине* [чл. 886]; *Ко при уговарању зна или лако знати може да га варају, па ипак пристаје, није преварен* [чл. 910]; *Кад је за какво дјело одређена средина мјесеца, разумјеће се да је то 15 дан тога мјесеца* [чл. 982];

в) плусквамперфекат:

сваки је сувласник властан, ако није друкчије установљено било, кад га год воља, тражити [чл. 108]; *Кад није уговорено било како ће се узималац у наруч служити стварју то бива према потреби* [чл. 266]; *Али опет обећалац може своје обећање и натраг узети, све док дјело о коме је ријеч није извршено било* [чл. 586]; *Кад је незломислен држитељ био осуђен и по томе ће требати да поврати или накнади све плодове и дохотке* [чл. 823];

г) имперфекат:

Тек кад би у каквих помеђаша било особитих, овећих штета од тога, требаће да их намири онај ко им је узрок или онај ради чије потребе бијаху учињене [чл. 129];

д) потенцијал:

Баш и кад би тај увјет изречно углављен био [чл. 190]; *Ако пак продавац, при уговарању, недостатке навлаш сакрије, одговараће баш и онда кад би* самим уговором *ослобођен био* *таке одговорности* [чл. 233];

ђ) императив (тј. реликт оптатива о чему је раније било речи):

То исто буди речено и за неразједљиве дугове у којима је више дужника [чл. 951];

е) футур I:

У посебноме *ће* закону *бити изложен ред* и начин којим судови поступају [чл. 17]; *Правила о даровима ... као и о свему што ко коме оставља посљедњом вољом, биће изложено* у особиту закону о наслѣдству [чл. 493];

ж) футур II:

суд ће му, чим замољен буде, прискочити у помоћ [чл. 19]; *Власник ће*ш постати тек онда кад *буде* у истину *извршен* обред који закон прописује [чл. 836].

11.2. Готово у свим позицијама у којима су употребљене пасивне конструкције — у Законнику се користе и глаголски облици актива с повратном речцом (партикулом) *се*, који представљају њихову синтаксичку опозицију:

У пословима за које *се не би нашло* правила [чл. 2]; *Баш да би се и знало* с чије земље напловина долази [чл. 41]; *Пролазак се удара* онуда куд је наручније сусједу који га иште [чл. 116]; *Али кад би се углавило* да ће покретна залога остати при самоме дужнику, погодба не би вриједила [чл. 173]; *Продавац одговара купцу за све затајене замањине мане или недостатке који се нађу* у проданој ствари [чл. 232]; *застара ће се* бројити тек од онога дана ког *се* пријевара *открије* [чл. 241]; *Ипак, отказ треба да се даде најмање два мјесеца пред што ће се скидати* посљедњи род са земље [чл. 305]; *Чим се* удруга коначно *састави*, нико не може постати новим чланом њеним [чл. 420]; и онај уговор који *се* без заступникове приволе *углави*, може постати законит [чл. 504]; *Да би књиге рођених, вјенчаних и умрлих биле што је могуће потпуније, у њих ће се записивати* и она вјенчања и смрти парохијана [чл. 677]; *Државни Савјет може издати наредбу да се друштво укине* док *се* тврдо не *увјери* о кривици друштва [чл. 732]; *Ако је друштво имало какву народну или човјекољубиву задаћу, имање ће се предати* општој сиротињској каси [чл. 752]; *Пошто у Црној Гори нема земље за коју се не би знало* чија је [чл. 843]; *Кад ко, благодаран ради какве услуге, дарује нешто услуђиоцу, и то ће се сматрати* да је дар [чл. 897]; *Уговор је у смислу овога Законика свака погодба била она усмена или писмена, која се углави* међу имаоницима, о какву имовинском послу [чл. 905].

11.3. Има примера да се у истој реченици употребљавају и облици пасива и облици актива с повратном речцом *се*. При том се види тенденција да се не нагомилавају један крај другог облици истог стања, што је у начелу могуће у реализацији реченице:

*За вршење повјереног посла само **се** онда **плаћа** ако **је** погођено било, или ако таки људи послове те врсте само за плату врше [чл. 405]; **узеће се**, ако **није** што друго **углављено**, да и за унапредак **вриједе** одредбе старог уговора [чл. 437]; Расипници **се стављају** под старатељство, под њим бивају и њега **се ослобођују**, начином подобним ономе **који је наређен** за старатељство над људима нездрава ума [чл. 664]; **Кад би се** који од кућана **бавио** трговином, а домаћин знао и не **противио се** томе, **узеће се** да, **док је год неоудијељен**, то бива приволом Куће [чл. 698].*

В. СИНТАКСА РЕЧЕНИЦЕ

1. Ред речи у реченици

1.1. Позиција атрибута у реченици

У савременом стандардном језику атрибут се стабилизовао у позицији испред именице коју одређује, а другачији његов положај знак је стилемске конотације реченице или употребљене синтагме. Од савременог стања унеколико се разликује ред речи у реченицама Законика, јер у односу на именицу коју одређује атрибут заузима различите позиције у реченици, (независно од врсте речи које су употребљене у служби атрибута — придева или заменице). Тако се појављује у следећим позицијама:

а) позиција иза именице:

власник њезин може [чл. 36]; *закон црногорски* ... остаје и у напредак у својој потпуној снази и дјејству [чл. 63]; на *земљи сусједовој* преко *дворишта сусједова* [чл. 144]; *не може* никако *постати влаштина дужитељева* [чл. 190]; *а не мијења* ни у чем самога дуга ил каква *приложја његова* [чл. 201]; *Иван има право да прелази преко земље сусједове* и т.д. [чл. 784]; *свак ко има нешто у имовини својој* [чл. 801]; *има право да својом стрехом захвати ваздушног простора сусједова* [чл. 854]; *призната подобност имаоникова* да располаже имовином својом [чл. 953];

б) позиција испред именице:

те вриједе за *имовинске послове* [чл. 5]; *Ако се гране дрвета превјесе над сусједовом земљом* или кућом [чл. 111]; *Жиле туђега дрвета које пријеђу у сусједову земљу* [чл. 114]; *утврђивати одрове или лазила на сусједовој земљи* [чл. 136]; *Помеђашко је послужје везано за оба сусједна добра* [чл. 144]; *застава се може у књиге уписати и без власникове приволе* [чл. 198]; *да преко сусједове земље какве жљебове проведе* [чл. 854]; *кад се купцу и не одузме цијела ствар, него само неки дио њен* [чл. 874];

в) позиција испред и иза именице:

*дужан старати намирујући потребу своју, да што мање стеже **власничку слободу сусједову** [чл. 142]; кад сусјед има право да својом стрехом захвати **ваздушног простора сусједова** [чл. 854];*

г) није ретка ни постпонована позиција управне речи у односу на целу синтагму атрибутивног карактера:

*није никако дужан, **за како било високу цијену**, уступити изузетак томе основном правилу [чл. 16]; или пошто стране **поправе показане им недо- статке**, суд ће потврдити уговор [чл. 30]; слободно продати је **коме било** Црногорцу који му највишу цијену даје [чл. 48]; **која било** непокретна ствар, на којој је терет помећашког послужја, зове се добро послужно, а, напротив, оно ради кога ово потоње сноси тај терет, бива добро по- власно [чл. 853]; осушени на тај начин простор бива оне земље од које се вода одмиче [чл. 40]; суд ће је продати јавно **и добивене од тога новце** хранити [чл. 85]; **Јави ли се губилац, ствар ће му се или од ње извађени новац** предати. [чл. 86]; власник **даног у заставу добра** не може без ду- житељеве приволе чинити на добру каквих измјена и преинача [чл. 207]; **Кад би дужник потписано у заставу добро** продао или иначе влаштину на другога пренио [чл. 209]; **Залог, по народноме говору, бива у опште ко- ја драго ствар**, покретна или непокретна, која је [чл. 862].*

1.2. а) Неодређене заменице *неки, нека, неко* користе се напоредо с релативним (односно с такође неодређеним) заменицама *који, која, ко*, али се обе врсте заменица употребљавају атрибутивно (углавном испред именице):

*Ако за **неки** особити посао или случај не буде ни у законима ни у обичајима одређена правила [чл. 3]; **Трговина и саобраћај** с иностраним свије- том доносе са собом **неке** прилике [чл. 6]; **Кад се двоуми треба ли неко** законско правило примијенити [чл. 4]; **другопленик који законито купи или иначе стече неко** непокретно добро [чл. 61]; **Који** од сувласника не би хтио носити свој дио трошкова [чл. 104]; **Ако коју** од страна, у томе послу, неко заступа [чл. 200]; **кад власник, или ко други који тврди да има боље право ствар држати** [чл. 847].*

б) Међутим, употреба односно-упитне заменице *какав* није праће- на употребом конкурентске неодређене заменице *некакав*:

*Ако је давалац земље у закуп предао закупнику и **какав** тежачки алат [чл. 304]; да она или **какав** дио њен [чл. 361]; **Ако би ствар имала какав** прид или прираст [чл. 383]; **Кад послужје има какав** трајни видљиви знак [чл. 861].*

в) Повратна заменица *свој* доследно се употребљава у једнини и у множини, и то у положају испред именице:¹⁰⁴

*иначе он за вазда губи то **своје** право* [чл. 254]; *која му драго, страна изјави другој **своју** вољу да одређеног дана уговор престане* [чл. 286]; *закупник, ипак, треба да му, у колико је то у обичају, са **својом** чељађу и живим у помоћ притече* [чл. 300]; *Малољетници преко седам година и сви они којима је, ради кога драго узрока, украђена својевласт у управљању својим послима* [чл. 503]; *Ко је врх себе, врх **свога** имања или части, врх **своје** чељади и њихова иметка или части, повриједио нападача* [чл. 577]; *нек се пријави са **својим** разлозима Државноме Савјету* [чл. 764]; *За дужења домаћих служитеља напрама **својих** господара, застара не тече* [чл. 632]; *али закон, да би уклонио забуну у **својим** наређењима* [чл. 901]; *Рушљив (917) је онај уговор који дужник, с ким драго, злонамјерно углави на штету **својих** дужитеља* [чл. 915].

г) Веома је честа употреба сложених општих (допусних) заменица *ко(ју) (му) драго, каква драго, што драго*, у положају испред именица, именичких синтагми и придева:¹⁰⁵

*Што год повјереник, на **који драго** начин, прими за повјеритеља* [чл. 403]; *Налог који се даје **коме драго** између другова* [чл. 424]; *него и кад на **који драго** начин, од свога коме какву имовинску корист учиниш* [чл. 899]; *уговор престаје отказом, т.ј. тим што једна, **која му драго**, страна изјави другој своју вољу да одређеног дана уговор престане* [чл. 286]; *Налог који се даје **коме драго** између другова* [чл. 424]; *и сви они којима је, ради кога драго узрока, украђена својевласт у управљању својим послима* [чл. 503]; *Кад би **ко му драго** једну страну насиљем или озбиљним плашењем (908, 909) на уговор нагнао* [чл. 518]; *што год ко без оправдана узрока, на **који драго** начин, из туђега иметка прими* [чл. 601]; *он може и пренијети своје дужитељско право на **кога драго** другог* [чл. 603]; *Кад дужитељ пристане, може **ко драго** на се туђ дуг примити* [чл. 609]; *Дужење које је застарало може се само онда пребити, ако није било још застарало у **које му драго** доба опстанка онога дужења које се износи на пребијање* [чл. 619]; *Кад поједини члан, због **кога драго** узрока, престане бити другом властан искати од друштва намир дуга Суд, ипак, може и одгодити речену изјаву* [чл. 732]; *Залог, по народноме говору, бива у опште **која драго** ствар* [чл. 862]; *него и кад на **који драго** начин, од свога коме какву имовинску корист учиниш* [чл. 899]; *Рушљив (917) је онај уговор који дужник, с ким драго, злонамјерно углави на штету својих дужитеља.* [чл. 915]; *кад му, на **који драго** начин, сам условни дужник спријечи збивање* [чл. 941]; *ради малољетства или ради **кога драго** другог законита узрока* [чл. 962]; *Кад ко од свог имања, којим слободно располагати може, законито оснује **какву драго** закладу или трајну задужбину* [чл. 755]; *него и онда кад је, и без удужења, ко коме **што драго** дужан платити* [чл. 900].

¹⁰⁴ Употреба повратне заменице *свој* није стабилна у староцрногорским говорима (Пешикан 1995, 155).

¹⁰⁵ Овај облик сложених допусних заменица среће се, поред других (нпр. *ко било, што било, какав било*), и у староцрногорским говорима (Пешикан 1995, 151).

1.3. Положај енклитике (глаголске и заменичке) знатно је стабилнији у почетку реченице, — у ненаглашеном положају, — него у савременом језику. Најчешће се јавља уз почетну реч у реченици, при чему неретко раздваја и чланове термилошких синтагми:

Иностранци се закони неће никако признавати у црногорским судовима [чл. 8]; Министарство ће Правде... издати наредбу [чл. 9]; Самохотни се трошкови (826) не накнађују [чл. 24]; онај је час заводи у судски дневник [чл. 29]; Потврда се уговора сматра [чл. 33]; нижа ће Власт, без одгађања, суду о наласку јавити [чл. 84]; Близина се поједине земље к води не мјери према кориту воде [чл. 124]; Власника се земље која је ближа води не тичу трошкови [чл. 127]; Помеђашко је послужје везано за оба сусједна добра [чл. 144]; Дужитељ се није властан служити заложеном стварју [чл. 177]; особити су имовински Законици или закони они који се тичу какве особите врсте имовинских послова и прилика [чл. 768].

1.4. Врло често глаголски облици заузимају финалну позицију у реченици (можда и под утицајем немачког језика), што је био узус и у Вуковом језику и у језику старијих писаца, а данашња стандарднојезичка норма то не прихвата:¹⁰⁶

осим ако је законитим начином што друго нарочито утврђено било [чл. 35]; Ако ли га за ту годину власник тражио не буде [чл. 42]; слободно продати је коме било Црногорцу који му највишу цијену даје [чл. 48]; Уједно с одређењем цијене и другижех увјетâ који се продаје тичу [чл. 54]; те судском потврдом влаштину добра на се пренијети [чл. 56]; Штету коју су стране имале ... намириће онај ко јој узрок буде [чл. 56]; моћи ће то право стећи још само онај иностранац коме га Владалац сам нарочито удијели [чл. 64]; нижа ће Власт, без одгађања, суду о наласку јавити [чл. 84]; Послужје престаје, такође, кад се непрекидно за пуних двадесет година вршило није [чл. 154]; да уживалац даде јемство да ће, у своје вријеме, та његова дужност тачно и потпуно извршена бити [чл. 164]; така ће се погодба дакле сматрати као да је ни било није [чл. 181]; Његова је такође брига да се добро у уредну стању уздржи [чл. 184]; Баш и кад би тај увјет изречно углављен био [чл. 190]; треба свакако да је већ проглашен био [чл. 771]; За закон који је правилно проглашен био [чл. 772]; За повјеру не треба никаква особита облика, ако закон, за какву одређену врсту, нарочито што друго не одређује [чл. 884]; Јемство може бити не само за дуг који већ јест, него и за дуг који ће бити, или би тек постати могао [чл. 895]; Одустаница је оно што уговорник обећа да ће платити, кад би му се свидјело одступити од уговора, а да одступање законито буде [чл. 935].

¹⁰⁶ Убрзо по доношењу Законика Миленко Веснић је у свом приказу приметио да је „склоп реченице у законнику доста незгодан већ с тога, што глагол готово по правилу долази на крају, што никако не одговара духу нашег језика“; вид. *Веснић 1891 [1889]*, 193–194.

2. Дужина реченице

2.1. Држећи се принципа да га „народ може добро разумијети“, Богишић се при формулисању одредаба Законика „више волио изложити укору да је многорјечив“ него да претерана сажетост одредбе „одведе у нејасноћу“.¹⁰⁷ То ипак не значи да је већина чланова Законика испуњена дугим реченицама, иако је мали број чланова Законика који имају само по један став (*раставак*). Краће реченице имају одредбе чисто материјалноправне природе. Дуга и изварирана сложена реченица (често и с инверзним редоследом конституената унутар појединих реченица и испреплетеним реченицама унутар сложене реченице) користи се за формулисање одредаба процесуалног карактера или се таквом реченицом дефинише и објашњава какав правни институт (нарочито у *Шестом дијелу* Законика). А и кад је краћа, реченица је у Законику заправо сложена, јер се њоме по правилу изражава једна правна претпоставка, да би потом била дефинисана и правна последица. Срећемо овакве примере:

Чим се купац и продавац погоде о ствари и о цијени, тај је час куповина завршена [чл. 222]; *Наполичар је дужан хранити животињу, уздржавати је и старати се за њу* [чл. 313]; *Ако даривалац не изврши уговора, он одговара само онда кад неизвршење долази од намишљаја или од крајњег немара његова* [чл. 486]; *Кад је уговор писмен, онда углавком да се добит плаћа, треба да у саму исправу уврштен буде* [чл. 533];

Кад је човјек погинуо од нечијег незаконита дјела, и ако је за вазда забрањено искати плату за неоцењиву крв човјечију, – ипак, насљедници су погинулог власни тражити од кривца накнаду трошкова око лијечења и штете од дангубе, ако је покојник боловао пред смрћу, као и сав трошак око укопа његова [чл. 578];

По томе, закон, угађајући њихове интересе, обзиром на ред, пробитак и потпуније уживање њихових добара, наређује да, у неким приликама, сусјед због сусједа нешто претрпи, у нечем се стегне, нешто од цјелине свога права уступи што, без тих сусједских додира, не би требало да буде [чл. 850];

2.2. Понекад се у функцији логичког субјекта реченице нађу и разуђене субјекатске синтагме, тј. читави низови краћих реченица:

Како се врши примање, проматрање и ријешавање молба ради уписа заставе; како се стране могу утећи вишој Власти против судског ријешења које им није по вољи, и за све остало што се тиче поступања при руковању заставним књигама: треба се владати по особитома закону о устројству и уређивању тих књига [чл. 204].

¹⁰⁷ Богишић 1986, 204.

3. Обезличене реченице

Када се подразумева да постоји колективни вршилац радње у реченици, у Законику се јављају и *обезличене реченице*,¹⁰⁸ које могу бити и у саставу сложених реченица:

Ипак, не сматра се да је дар оно што би себи законито присвојити могао, а нијеси [чл. 899]; *У никакву се случају, ипак, не допушта* диоба у невријеме [чл. 108]; *Строго се забрањује узимати залог од дужника против воље његове* [чл. 182]; *Узимље се да је ималац права послужја престао вршити своје право оног часа кад је била прилика да га, према врсти послужја, врши, па га не вршио* [чл. 861].

4. Процеси номинализације реченице

У Законику су сасвим видљиви процеси номинализације реченице, који карактеришу и савремени језички израз.¹⁰⁹ Они се испољавају двојако:

а) употребом девербативних именица, као супститута глаголских облика:

Ако ли лучење није никако могуће [чл. 70]; *Одређење те количине у поментоме случају бива само ради заставе* [чл. 201]; ако прилике показују да *гледање* није беспослица [чл. 221]; ради *достигења* каквог заједничког циља [чл. 885]; у колико *течају* томе није било ни *прекида* (847) ни *спријечења* [чл. 846]; *То спријечење настаје у случају кад* [чл. 848]; *Право уживања* [чл. 859]; *тад се тај престанак вршења* броји тек пошто су ти знакови са послужне земље макнути били [чл. 861].

б) употребом декомпонованих глагола у функцији предиката:

ближика не може вршити права прече купње [чл. 57]; *Како се врши примане, проматрање и ријешавање молба* ради уписа заставе [чл. 204]; *Све прибљешке ... могу се вршити* једино на темељу писмене одлуке [чл. 218]; *Да би продавац могао извршити дужност* о којој је ријеч у претходноме чланку [чл. 246]; *Најмљеник је или радник дужан вршити радњу* која је погођена [чл. 333]; *Озбиљан је узрок, свакојако, кад је друг управник почео вршити посао* [чл. 424]; *Ако се штета догодила због недостатака у зидању, а зидање је вршио* какав предузетник [чл. 584]; *или чим му није више могуће вршити своју вољу над стварју* [чл. 830]; *Овака предаја знаком* тек је онда једнаке снаге са оном која бива дјелом, ако, у врјеме кад *се вршила*, није [чл. 840]; *или је дјело* тако да се може повремено *вршити* [чл. 854]; *У најму службе и радње један се уговорник подвезује да ће вршити на рачун другог погођену службу или радњу* [чл. 879]; *Добровољно пребивање је у мјесту гдје се ко окућен бави својим занатом, или гдје врши своје обичне послове, с наміјером да у томе мјесту трајно остане* [чл. 958].

¹⁰⁸ Новије граматике дају предност термину *обезличена реченица* у односу на термин *безлична реченица* (уп. Станојчић/Поповић 2000, 252).

¹⁰⁹ Уп.: Радовановић 1978, Српски језик 1996, 146–148.

5. Употреба везника

5.1. Као „спољни знаци унутарње везе међу реченицама у сложеној реченици“,¹¹⁰ везници представљају подесно помоћно синтаксичко средство за исказивање садржаја правних норми, које често имају елементе хипотетичности. У реченицама које садрже одредбе Законика карактеристични су следећи везници.

а) У функцији везника којима започињу односне реченице одредбеног (атрибутивног) карактера срећу се напоредо заменице *што* и *који*, с тим што је ова друга неупоредиво чешћа у употреби и по томе постоји сличност са стањем у савременом стандардном језику:

*И туђе дрвеће, **што** ко посади на чијој било земљи, чим је трајно са земљом спојено, постаје властита власника земље* [чл. 39]; *Кад би у каквој ријеци или језеру **што** нијесу за пловидбу повећих лађа поникао оток* [чл. 43]; *Осим тога, продавац треба да намири и штету **што** је купац од тога имао.* [248]; *Узималац у наруч одговара за сваки квар и губитак ствари **што** се догоди његовим немаром или злом намјером* [чл. 270]; *Хранилац одговара за сваки квар и пропад **што** се кривицом његовом ствари догоди* [чл. 378]; *Кад би повјереник свршио посао, под увјетима мање корисним од оних **што** су повјеритељем одређени* [чл. 399]; *То исто вриједи и за дарове **што** се дају повремено* [чл. 485];

*Отоци **који** би поникли у већим ријекама и језерима постају државни* [чл. 43]; *дужник има право, кад год хтједне, да, плативши дуг, тражи повратак добра **које** је у подлог дао* [чл. 188]; *Продавац одговара и за штету **која** долази од непажљива опремања продане ствари* [чл. 224]; *Продавац одговара купцу за све затајене замашице мане или недостатке **који** се нађу у проданој ствари* [чл. 232]; *Ако је ствар **која** је купцу послана, така да се лако покварити може* [чл. 236]; *Дугови **који** потјечу од игре или оклада* [чл. 475]; *лажlive гласове о његову поштењу, пословима, иметку, значају, вјештини и о другим приликама **које** га се тичу* [чл. 581]; *власник здања може од њега тражити накнаду штете **коју** је он, власник, намирио* [чл. 584]; *чим истече посљедњи дан року **који** је законом назначен за застару* [чл. 631]; *темељито развиди све прилике **које** се посла тичу* [чл. 655]; *Пријетња **која** задаје озбиљан страх, бива, кад је зло којим се пријети право и замашно зло* [чл. 909]; *Случај се зове сваки штетни догађај **који** се не може предвидјети ни отклонити* [чл. 931]; *Уговор **који** се под таким условом углеви, зове се условни уговор* [чл. 939]; *Тако на пр. Црногорац **који** се родио 2^{ог} јануара 1860. г. у 8 часова по подне, стаје, по закону, на пунољетство* [чл. 980]; *Право **које** у туђој ствари имаш не слаби, ма колико власника она промјенила* [чл. 1019].

¹¹⁰ Ради поређења – вид. више о инвентару, систематизи, употреби и дистрибуцији везника у: Стевановић 1986а, 381–385, 425, Стевановић 1986б, 819–914, Симић/Јовановић 2002а, 1401–1410, Симић/Јовановић 2002б, 1633–1639.

б) Када се заменица-везник *који* употребљава са значењем номинатива, онда се понекад замењује заменицом *ко*, али с анафорском заменица *онај* испред:

Штету ... намириће онај ко јој узрок буде [чл. 56]; *Штету ... намириће онај ко је штети крив, према величини кривице* [чл. 73]; *онај ко на се туђ дуг прими постаје дужником* [чл. 610].

5.2. а) Веома је фреквентан везник *ако*, који код сложених реченица обележава зависну погодбену реченицу (*уводницу*), иза које следи главна реченица (*закључница*), која се односи на оно што се врши под условом садржаним у *уводници*. Везник *ако* често је праћен и употребом речце *ли*, чиме се појачава значење хипотетичности у реченици:

Ако ли је то учинио онај чије је дрвеће, власник земље може [чл. 39]; *Ако ли га за ту годину власник тражио не буде* [чл. 42]; *Ако ли овај не би желео имати тако преокренуту ствар* [чл. 68]; *Ако ли лучење није никако могуће* [чл. 70]; *Ако се за мјесец дана не дозна ко је губилац, суд ће наредити* [чл. 84]; *Ако ли се за двије године дана ...губилац не јави* [чл. 87]; *Ако ли доходици не покривају дуга ... остали сувласници могу молити суд* [чл. 104]; *Ако ли се ствар, онака каква је, не може подијелити на тварне дијелове* [чл. 109]; *Ако се гране дрвета превјесе над сусједовом земљом или кућом* [чл. 111]; *ако који од сусједа, без разложита узрока, не хтједне на то пристати* [чл. 135]; *Ако су дане на уживање суверсте (810) ствари (новци, жито, вино и т.д.)* [чл. 159]; *Ако уживалац неће или не може дати јемство о коме је ријеч* [чл. 165]; *Ако ли мине рок, а обје стране муче подлог продуже, ред се у томе владати према правилима двају чланака који слиједе* [чл. 187]; *Ако ли је добро које се враћа имало каква квара, или је у опште назадовало, а томе дужитељ крив, он ће према својој кривици штету дужнику накнадити* [чл. 192]; *Ако ли немоћ није тако тешка, стављени под старатељство немоћник долази тек под мању, непотпуну, запрјету* [чл. 658].

б) Понекад се уместо везника *ако* употребљава његов синтаксички синоним — речца *ли* у положају иза предиката:

Одвали ли вода од једном комад од чије земље, па га привали туђој земљи [чл. 42]; *Одбије ли је, па то било муче или изречно продавац ће нудити његова заступника* [чл. 53]; *Прође ли шест мјесеца од кад је продавац најприје стао нудити своје добро* [чл. 53]; *Јави ли се губилац, ствар ће му се или од ње извађени новац предати* [чл. 86]; *Не испуни ли нашалац више речене наредбе, или се иначе у томе послу поштено не узвлада* [чл. 90].

5.3. Веома се често користи везник *н'ако* за значење искључивања и изузимања, за шта се у савременом стандардном језику користе *изузев*, *осим*, *осим ако*. Он је веома распрострањен у дијалектима Црне Горе.¹¹¹

¹¹¹ Среће се, између осталог, у свим говорима Старе Црне Горе, говору Бјелопавлића и говору Васојевића (уп. Пешикан 1965, 212, Ћупић 1977, 179).

немају на њ никаква права, **н'ако** су га и у колико су га од памтивијека вршили [чл. 130]; Дужитељ није властан презаложити ствар која му је у залогу дана, **н'ако** је нарочито тако уговорено [чл. 179]; Смрт једнога или другога уговорника не прекида још, сама по себи, најма, **н'ако** је тако нарочито углављено било [чл. 289]; Хранилац није властан никоме осим даваоцу ствар повратити **н'ако** би сам давалац нарочито на то пристао кад би ко стао доказивати [чл. 387]; хранилац је не може повратити само једноме од њих, без пристајања осталих, **н'ако** му суд то нарочито нареди, или је тако углављено било [чл. 388]; Држаоци дућана и простих крчма не одговарају ни за што што им се у руке не преда **н'ако** би погинуло кривицом њиховом [чл. 394]; Спрега се распређи не може, док се год започета орба не доврши, **н'ако** би њену трајању врло замаших запрек било [чл. 454]; за такве дугове Кућа никако одговарати неће, **н'ако** је и у колико је од тога какве користи имала [чл. 696]; дужитељ није дужан примити на дијелове или на комаде оно што му по уговору припада, **н'ако** је нарочито уговорено да ће намир на рокове бити [чл. 532]; За штету која се догоди случајем, накнада се не може ни од кога тражити, **н'ако** је друкчије нарочито уговорено било, или сам закон што друго наређује [чл. 931].

5.4. У супротним напоредно сложеним реченицама јавља се веома често везник *али*, а свега једном конкурентски везник *но*. Оваква дистрибуција везника *али* и *но*, карактеристична је и за савремено стање, а потпуно је супротна стању у правним прописима Србије у другој половини 19. века:¹¹²

Али за то, кад престане право уживања, он треба да поврати онаких истих ствари и једнаке доброту управ онолико колико је примио [чл. 159]; *Али* кад би се углавило да ће покретна залога остати при самоме дужнику, погодба не би вриједила [чл. 173]; Сви удруженици имају заједничко право на све што удруга стече; **али** опет и за њезин дуг они сви самокупно одговарају [чл. 434]; Ако је дуг у суврстим стварима, њих бира, кад није иначе углављено, дужник, **али** доброта им треба да је свакако према уговору [чл. 526]; ако овај неће да прими, предати га суду на оставу, **али** се он тиме ни најмање не ослобођава везе која од самокупности потјече [чл. 557]; , удешава своје суђење према правилима какве друге, **али** сличне врсте послова [чл. 781]; Ко има право паше на туђој земљи тај може, у одређено вријеме, или иначе кад радњи тежачкој не смета, стоку на њу догонити, **али** никако туђу, ни ону коју ради трговине купи [чл. 857]; искати да оно о чем је уговор њему самоме даде и изврши, **но** опет само у колико се тиме дужнику не отешчава извршење [чл. 518].

5.5. Користи се у међувремену застарели везник *мањ* с искључном функцијом, у позицији испред везника *ако* и *да* (како је и констатовано у Рјечнику ЈАЗУ):

¹¹² Уп. Луковић 1994, 99.

он га може вршити без икаква обзира на право дужитеља у подлог ... **мањ ако** су стране којих се посао тиче што друго углавине биле [чл. 186]; **вриједност** доброта животиње коју враћа треба да је према примљеној **мањ да** уговор или обичај што друго не одређује [чл. 313]; **тад ће се** посао тај судити по правилима о незвану вршењу туђих послова **мањ ако** би повјеритељ већ свршени посао потврдио [чл. 399]; Ипак повјереник, ако није нарочито овлаштен, никако не може ... **стећи** непокретну ствар за повјеритеља, **мањ ако** је бесплатно [чл. 400].

5.6. Користи се везник-речца *тек* за означавање искључивања код напоре-до-сложених реченица, с истим значењем као везник *само*.¹¹³

уњ улазе **тек** правила општијих имовинских послова и прилика [чл. 768]; Теби пак остаје **тек** дуговинско право [чл. 837],

5.7. Код погодбених (кондиционалних) реченица алтернирају везници *кад* и *да*, па и онда кад се реченица *уводница* налази у потенцијалу, тј. у позицији у којој је употреба везника *да* искључена у савременом стандардном језику. Употреби оба везника често претходи речца *баи*, којом се појачава значење.¹¹⁴

Кад би у каквој ријеци или језеру што нијесу за пловидбу повећих лађа по-никао оток [чл. 43]; **Кад би** пак сви они били помеђаши [чл. 50]; **Баи да би се** и знало с чије земље напловина долази, власник је те земље неће моћи ни напраз узети, ни за њу накнаде тражити [чл. 41]; **Баи** и **кад би** тај увјет из-речно углављен био, неће ништа вриједити [чл. 190]; **па баи да** и не би у свему одговарао правилима мјеста гдје је постао [чл. 798]; **па баи кад би** је власник и сасвим запустио [чл. 843]; **па баи да би се** међутим и више пута власник тога добра промијенио [чл. 865]; Али, **баи да је** ствар коју ти дужник дује и тварна по себи, она ће тек онда постати у истину твоја властина кад се дуг намири [чл. 871].

5.8. У сложеним реченицама користи се понекад везник *е* на почетку изричних (декларативних) реченица, где је у савременом стандардном језику најчешћи везник *да*, али и на почетку узрочних реченица, где се у савременом стандардном језику користи везник *јер*. Оваква употреба везника *е* карактеристична је за дијалекте у Црној Гори. У примерима који следе уочљива је и близина везника *да* везнику *е*, па је (поред угађања црногорској публици) могао бити важан и мотив стилског нијансирања формулације. На то посредно упућује и чињеница да је у првом издању Законика (1888) у првом примеру који следи (чл. 438) био употребљен

¹¹³ Среће се и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965, 211) и у говору Бјелопавлића (Ђупић 1977, 178).

¹¹⁴ Стевановић 1986а, 904.

везник *да*, који је у другом издању (1898) замењен везником *е*, а он је управо у близини везника *да*:

нити је посао којим се бави такав да се може сматрати може е је сасвим свршен [чл. 438]; или је дужитељу до тога стало да управ дужник сам изврши, а нико други, е се из прилика види да иначе не би уговора ни главио био [чл. 527]; за њег ће се, већ пет година послје тога гласа, узети да нема више надања е је у животу [чл. 678].

5.9. Има случајева да се за везивање намерних реченица користи и везник *е да*, који је редак у савременом стандардном језику:

дужитељу је слободно да се служи сваким допуштеним начином, е да би га нагнао на намир дуга [чл. 540]; или тако нагрђен да нема више наде е да ће његово стање боље постати (на пр. дјевојка која се због тога не може више удадби надати), те треба да и та штета буде оцијењена, и да је кривац намири. [чл. 580]; Тога је старатеља дужност, међу осталим, да прибира све знакове и доказе о опстанку несталог учинити све што треба, е да би се увјерио [чл. 680].

ЗАКЉУЧЦИ

1. Правни (или административни) функционални стил савременог српског језика има своје зачетке у свим срединама где се на новоштокавској основи развијао српски стандардни (књижевни) језик. Зато је неопходно истраживати развој тога стила и у оквиру црногорске државе, која је постепено настајала током прве половине XIX века, да би у другој половини истог столећа, као и Кнежевина Србија, доживела међународно признање. Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору донет је 1888. године. Незнатно је измењен и допуњен 1898. године, а 1913. године његов назив прилагођен је промени назива државе јер је Црна Гора проглашена за краљевину. То је први модеран кодекс у Црној Гори XIX века. Настао је у време када су резултати књижевнोजезичке реформе Вука Караџића били општеприхваћени и у црногорској средини. Кад се Законик појавио, његов језички израз одмах су с похвалама прихватили српски и хрватски правници. Ондашњи водећи цивилиста у Србији професор Андра Ђорђевић је истакао: „Богишићев законик према радовима Вуковим и Даничићевим — нужна допуна целине“.

2. Језички израз Општега имовинског законика представља драгоцену наслеђе српскога стандардног (књижевног) језика. То се посебно односи на његову терминолошку лексику, која је једним делом продрла у правни терминолошки систем савременог српског језика. О Општем имовинском законуку постоји веома опсежна правна и историографска литература, из које се види да је Законик настао у резултату сложенога кодификаторског подухвата, чије се трајање протегло на период од петнаест година, — од пролећа 1873. до пролећа 1888. године. Творцем Законака сматра се Валтазар Богишић јер му је он дао правни садржај и језички

облик (а верификовао га књаз Никола као носилац законодавне власти), тако да се у Црној Гори и шире убрзо укоренио назив *Богишићев законик*. Али ни допринос других у поступку припреме Законика није био занемарљив. То се пре свега односи на књазу Николу и људе из врха власти у Црној Гори, који су допринели прикупљању грађе за Законик, критичком разматрању две верзије нацрта Законика и стварању свих услова за обављање припремних радњи у Црној Гори. Спољни Богишићеви сарадници и консултанци, и они правни и они језички (из јужнословенских земаља и из иностранства), остали су дуго у сенци славе која је припала Богишићу. А целокупни подухват припреме и доношења Законика не би био могућ без улоге Русије, која је посредно иницирала његов настанак и с тим у вези поднела све трошкове. И поред опсежне литературе о Општем имовинском законнику, која се у већој или мањој мери односи и на његову припрему, још се чека једна целовита и синтетичка студија о настанку Законика. Стога понирање у језичко ткиво Законика захтева да се, уз познавање правне садржине и структуре Законика, осветле и сви чиниоци и околности његове припреме и језичког обликовања, па и све компоненте Богишићеве стваралачке личности. У расположивој литератури и другим изворима о Богишићевом раду и Општем имовинском законнику ниједног истраживача не чекају потпуни одговори на сва та питања. До њих се може доћи једино интердисциплинарним приступом у проучавању.

3. Боравећи у Црној Гори осам месеци 1873. године и краће време током 1875. године, Богишић је унеколико упознао њену језичку стварност: праксу живог говора и писане речи у државној администрацији. Највише контаката имао је на Цетињу с људима из непосреднога књажевог окружења, те је тако могао уочити и неке језичке узусе у црногорској престоници. Како се по унутрашњости Црне Горе мало кретао, Богишић није могао идентификовати језичке особине у ширим слојевима народа, па ни дијалекатску подвојеност територије Црне Горе. Лично је сматрао да „у нашем народном језику, осим изговора слова (нпр. **Ѣ**) нема готово никаквих дијалектних разлика“. Током припреме Општег имовинског законика Богишић је имао своју визију језичког израза Законика, што се манифестовало у поступку његовога језичког обликовања и начину решавања термилолошких питања. Богишић је настојао да „учини Законик разумљив суцима и народу“, те да „језик буде прост и народан“, а израз *народни језик* узимао је „у смислу простонароднога, пучкога, свагдањег“. При том се старао „држати се колико је више могуће управ нарјечја херцеговачко-црногорског“, али се и не „одалечити ни општег књижевног српског језика“.

4. У складу с прокламованим начелима, Богишић је током припреме Законика посвећивао нарочиту пажњу формулисању његових одреда-

ба, а обе верзије нацрта Законика срочио је изван Црне Горе. Књаз Никола и чланови Одбора за „читање“ нацрта Законика (Ђуро Матановић, Јагош Радовић и Гавро Вуковић), који су репрезентовали и језичке узусе у Црној Гори, нису имали генералних примедби на језички израз нацрта Законика приликом његовог разматрања (у две верзије) током 1881. и 1885. године, што потврђују и минималне измене у другом издању Законика. Ипак, то не значи да се језички израз Законика у свему подударао с ондашњим језичким просеком црногорске престонице или Црне Горе у целини.

5. Богишић је све време придавао велики значај „техничким терминима у законодавству“ јер је био уверен да „од тога зависи највише разумијевање закона“. Он је ради решавања отворених термилошких питања учинио велики напор да, поред чланова Одбора за „читање“ нацрта Законика, покрене на сарадњу и „зналце народног језика“, међу којима се били: Фрањо Миклошић, Ватрослав Јагић, Стојан Новаковић, Јован Павловић, Лаза Костић, Вук Врчевић, Нићифор Дучић и Дубровчани: Перо Будмани, Луко Зоре, Ф. Кастрепели, Иван А. Казначић и Р. Јани. Терминологија до које се дошло у дужем периоду решавања отворених термилошких питања није била резултат искључиво Богишићевог личног избора термина, нити је била само по укусу његових консултаната. Она је задовољила и књазу Николу и Одбор за „читање“ нацрта Законика. Разјашњењем целог поступка језичког обликовања Законика посредно се долази до закључка о свим главним изворима његове термилошке лексике, а то су: 1) обичајно право на српском језику у ондашњој Црној Гори и суседним земљама, 2) старији речници, 3) неки старији правни документи српске и хрватске провенијенције, 4) речници или друга дела Богишићевих савременика, 5) други језици (позајмљенице), 6) Богишићеве властите кованице.

6. Инвентар термилошке лексике Општега имовинског законика обухвата више од 700 лексичких јединица у специјалној функцији. Оне се састоје од простих лексичких јединица изражених једном речју (*лексе-ме*), али има и знатан број сложених лексичких јединица, које се састоје од две или више речи, где је именица главни члан семантичке структуре. Неке од тих лексичких јединица представљају међусобно *термилошке синониме* (*термилошке дублете*). У термилошкој лексици Законика разликују се два слоја: специфични правни термини и лексичке јединице које припадају општем лексичком фонду. Постоји, међутим, и *интерферентни лексички слој*, који је теже препознатљив, а његово идентификовање и разјашњење захтева добро познавање појмовног система Општега имовинског законика и грађанског права уопште.

7. Анализом корпуса кључних правних термина из инвентара терминологичке лексике Законика и поређењем с терминологичком лексиком *Грађанског законика за Књажество Србско* из 1844. године и *Правно-политичке терминологије за аустријске словенске језике* (сепарат за „хрватско-српско наречје“) из 1853. године долази се и до закључка општијег карактера: врло је мало термина из области имовинског права у савременом законодавству на српском језику који немају упоришта у правној традицији, тј. у неком од наведена три правна споменика. На тај начин идентификовано је тридесетак термина који су заједнички савременом законодавству (Закон о облигационим односима и други прописи из области грађанског права) и Општем имовинском законнику, а нема их у Грађанском Законнику Србије и *Правно-политичкој терминологији за аустријске словенске језике*. Стога се основано може претпоставити да су то оригинални термини Општега имовинског законика који су продрли у савремено законодавство а то су:

- савр. *ништави уговор* / *ништави уговор* (ОИЗ);
- савр. *прилог уговору* / *приложје к уговору* (ОИЗ);
- савр. *рушљивост уговора* / *рушљивост уговора* (ОИЗ);
- савр. *рушљиви уговор* / *рушљиви уговор* (ОИЗ);
- савр. *заблуда* / *заблуда* или *погрешка* (ОИЗ);
- савр. *приговор* / *приговор* (ОИЗ);
- савр. *ризик* / *ризик* (ОИЗ);
- савр. *доцња* / *одвлака* или *доцња* (ОИЗ);
- савр. *претња* / *пријетња* или *озбиљно плашење* (ОИЗ);
- савр. *одложни услов* / *одложни услов* (ОИЗ);
- савр. *случај* / *случај* [чл. 931. ОИЗ ЦГ];
- савр. *подзакуп* / *пренајам* или *подзакуп* [чл. 285, 878. ОИЗ ЦГ];
- савр. *накнада*, *најамнина* / *најмовина* [чл. 276. ОИЗ ЦГ];
- савр. *пребијање потраживања* (компензација) / *пребијање дуга* (ОИЗ);
- савр. *сједињење обавеза* (конфузија) / *слијевање* или *сједињење дуга* (ОИЗ);
- савр. *задужбина* / *заклада* или *трајна задужбина* (ОИЗ);
- савр. *добит*, *добитак* / *добитак* (ОИЗ);
- савр. *штетник* / *штетник* (ОИЗ);
- савр. *старатељство* / *старатељство* (ОИЗ);
- савр. *старалац* / *старатељ* (ОИЗ);
- савр. *штићеник* / *штићеник* (ОИЗ);
- сав. *власник*; *сопственик* / *власник* (ОИЗ);
- савр. *непокретно добро*, *непокретност*, *некретнина* / *непокретно добро* (ОИЗ);
- савр. *повласно добро* / *повласно добро* (ОИЗ);
- савр. *послужно добро* / *послужно добро* (ОИЗ);

савр. *давалац залог* / *давалац залог*е (ОИЗ);
 савр. *право прече куповине* / *право прече купње* (ОИЗ);
 савр. *тржишна цена* / *тржна (пазарска) цијена* (ОИЗ);
 савр. *губитник опкладе* / *губитник оклада* (ОИЗ);
 савр. *добитник опкладе* / *добитник оклада* (ОИЗ);
 савр. *обезбеђење дуга* / *обезбједа (сигурност) дуга* (ОИЗ).

Али, постоје оригинални термини Општег имовинског законика који се не користе с истим значењем у савременом законодавству. То су термини: *застава*, *рукодавалац*, *повјереник*, *презалога*, *добит* или *већинак*, *давалац у закуп*, *намјењеник* или *наречени примац*, *оставилац* или *давалац на оставу*, *хранилац ствари*, *запрјета располагања имовином*. Њима треба додати и неке дублете у Законику: *озбиљно плашење*, *пренајам*, *задавак*, *рукодаће*, *влаштина*, *држина*, *куповина на обид*, *зло лукавство*, *дружина*, *дружински послови*, *привола* и др. И једни и други нису издржали пробу времена: постали су *терминолошки историзми*.

8. Стечени увид у све чињенице и околности припреме Општег имовинског законика и поступак његовог језичког обликовања, уз познавање необичног стваралачког профила Валтазара Богишића као „саставиоца“ Законика, који је у свом интелектуалном развоју имао језички ослонац на завичајни цавтатско-конавоски говор источнохерцеговачког дијалекта, — омогућавају да се с више сигурности идентификују основне карактеристике граматичке структуре Законика. А језички израз Законика Богишић је обликовао на широкој новоштокавској основи користећи при том језичка средства и лингвистичко наслеђе с целог простора језика Срба (од којих није одвајао Црногорце) и Хрвата. Тај језик сматрао једним језиком, а лично га је називао „српски“, „српско-хрватски“, „хрватски или српски“. У складу с тежњом да „учини Законик разумљив суцима и народу“, те да „језик буде прост и народан“, — Богишић се није либио да посегне за регионалним облицима (нарочито из дубровачке области и Црне Горе) кад год му се чинило да то одговара потребама језичког обликовања конкретне норме Законика. То га је уједно ослобађало обавезе да стално брине о језичкој стандардности текста Законика, те је тако постигао његову „еластичну стабилност“ у односу на ионако непреврелу норму ондашњег српског језика. Стога граматичку структуру Општег имовинског законика карактеришу:

1) особине које су својствене и савременој норми српског стандардног (књижевног) језика;

2) особине које су биле својствене српској језичкој норми онога времена (још недовољно стабилизованој), а данас су потиснуте или напуштене;

3) особине које су и тада биле (па су то и сад) дијалекатског и суп-стандардног карактера (најчешће се ради о регионализмима из дубровачке области и Црне Горе, мада се неки јављају и другде на новоштокавском подручју).

Међу карактеристикама граматичке структуре Општега имовинског законика највећу блискост са савременим српским стандардним језиком показује ниво синтаксе.

BOGIŠIĆ'S CODE

S u m m a r y

Valtazar Bogišić (1834–1908) was a prolific scholar, but he is best known as the author of the *General Property Code for the Principality of Montenegro* of 1888, a *civil* code which does not include *family* and *inheritance law*, and has therefore been designated as *property code*. The *Code* was formally proclaimed on 26 April 1888 in the Montenegrin capital, Cetinje, and came into force on 1 July the same year by Prince Nikola's decree

Valtazar Bogišić was born at Cavtat in 1834, into a Catholic family originally from the Dubrovnik hinterland region of Konavle, “on the border between Herzegovina and the one-time Republic of Dubrovnik”. He had no regular education before he entered university. Both his grandfather and father were seamen and traders, and had made a sizable fortune. The young Bogišić kept his father's business books and drew up business-related legal documents in Italian. In that way he gained practical legal experience and at the same time learnt German and French. Having settled family business and property matters following the sudden death of his father in 1856, Bogišić completed an accelerated secondary school course in Venice in 1859. He then began law studies and read the first two semesters in Vienna, the third in Berlin, and the fourth in Munich, and attended several lectures in Paris. He completed the final two years (four semesters) of law in Vienna, simultaneously studying philosophy. In the course of his studies, Bogišić mastered several languages and became a polyglot.

Bogišić's professors in Vienna were the law professors Unger, Glaser, Arndts, Siegel, Stein and Neumann, the historians Jäger, Sieckel and Aschbach, and the philologists Miklosich, Bonitz and Vahlen. His Berlin teachers were the jurists Dirksen and Stahl, the German philologist Beseler, the canon

law scholar Richter, the founder of comparative linguistics Bopp, the historian Droysen and the philosopher Michelet. His professors in Munich were the jurists Windscheid and Bluntschli, the church historian Döllinger and the art historian Lützov. In 1862 he received doctoral degree in philosophy from the university in Giessen, where he had also attended lectures of the prominent Roman law professor Ihering. In Heidelberg he attended lectures of the renowned scholar of civil law, Wangerow.

In 1863, Bogišić found employment at the department for Slavic books of the Court Library (Hofbibliothek) in Vienna, while completing his law studies and receiving a doctoral degree in 1864. His work at the Court Library brought him multiple benefits. He was in constant contact with scholars from different Slavic countries, to mention but the Pole Waław Maciejowski; Russians Izmail Ivanovich Sreznevsky, Nil Alexandrovich Popov, Mikhail Fyodorovich Rayevsky; Serbs Djura Daničić, Jovan Gavrilović, Stojan Novaković and Vladan Djordjević; Croats Franjo Rački, Vatroslav Jagić and Imbro Ignjatijević Tkalac. In Vienna he made contact with liberals from Serbia, a connection that would prove useful to him later on.

It was in Vienna that Bogišić embraced the then widespread notion of Serbs and Croats as being “two halves of a single people”, and remained faithful to it for the rest of his life, although he was never politically active. He expressed his Serb national feeling and his affiliation to the Catholic tradition, two constituent elements of his identity from his youth days in his hometown of Cavtat and contacts with the intellectual circle round Niko Veliki Pucić in Dubrovnik. He called his own language Serbian, and he also used the terms Serbo-Croatian and Croatian.

After five years at the Court Library, Bogišić entered the Austro-Hungarian Ministry of Defence, and was appointed Temesvar-based school supervisor for the Banat and Srem regions of the Military Frontier, which had a large Serbian community. For a time, Bogišić lived in Novi Sad.

Yet, Bogišić thought of leaving the Habsburg Monarchy. In 1869 Bogišić had been granted the first ever honorary doctorate from the Novorossiski University at Odessa, and elected full professor at its Law School and chair of the History of Slavic Legal Systems. So he set out for Odessa and arrived there in early January 1870, became a Russian citizen and was granted the title of state advisor. Although he taught for no more than five semesters (from January 1870 to December 1872), he continued to be officially considered professor of Odessa University until his retirement in late 1889.

Bogišić's codifying mission in Montenegro began in late 1872. Nikola I, Prince of “Montenegro and the Highlands” had made a request to the Russian Tsar to send Valtazar Bogišić, professor at the Novorossiski University in Odessa, to Montenegro. By that time Montenegro had regained Russian support withdrawn during the Crimean War and the Prince was receiving annual

financial aid from Russia. In this revival of pro-Russian feeling, he found solid support in the Russian consul in Dubrovnik, Alexandr S. Yonin. Meanwhile, military and administrative reforms had been carried out in Montenegro, but, not even following the demarcation of her borders with the Ottoman Empire under the aegis of the European powers (1859/60) was Montenegro internationally recognized as an independent country and Prince Nikola needed to put the legal system on a more solid footing in order to demonstrate his country's credibility before the European powers. Thus Bogišić found himself in the service of Russian-Montenegrin political relations, in fact in the orbit of Russia's Balkan policy.

Prior to his mission to Montenegro, Bogišić had not been specifically concerned with theoretical, methodological and practical problems of codification. Now that he had to cope with them, he was left to his own devices. The kind of work that lay before him was being done by teams of many members and over many years in countries such as Germany, Switzerland and Japan. The mission was therefore a turning point in his life. The assignment he was allotted by the Russian authorities was completely different from anything he had done so far, and he had to find a formula to carry it out.

The prolonged length and content of Bogišić's codification mission (1872–1888) was influenced by several factors. As time went on his pragmatism came increasingly to the fore: he adjusted the task entrusted to him to his own scholarly views and personal plans, used it to enhance his scholarly reputation and to solidify his official status with the relevant Russian ministries. Bogišić's propensity to live a life of ease and to travel much, and not always for official purposes, did not go unnoticed. As a result, his work on the Code took more than fifteen years (1872–1888). Bogišić's preparatory work on the Code was validated by two Russian ministries (of Foreign Affairs and of National Education) and the Tsar himself, and the prolongation of his Montenegrin mission was approved several times in a row.

Bogišić first arrived in the Montenegrin capital Cetinje in early April 1873, but already in May he was a member of Prince Nikola's suite on his visit to Vienna. He remained in Montenegro until January 1874, which is when he carried out his famous survey on customary laws in Montenegro, Herzegovina and northern Albania. His second trip to Montenegro took place in 1875. He made two stays, in July and in August and September, when the concept of the Code was defined. He arrived in Cetinje once more late in May 1881, in order to discuss issues surrounding the Code project, and stayed until February 1882, but during that period he visited Dubrovnik seven times to prepare there for the next stage of his work. He made his last stay in Montenegro in the interval between June 1885 and January 1886, but apart from three months, he spent most of the time in Dubrovnik. All the remaining months and years

of the fifteen-year-long preparation of the Code, then, Bogišić spent out of Montenegro.

With the consent of the Russian Minister of Education, Bogišić settled in Paris in November 1874. Apart from the rich libraries and the possibility of consulting legal experts, he had some private reasons for settling in the French capital, where he spent most of the time until the proclamation of the Code, although he frequently travelled. Saint Petersburg was the place of his second longest sojourn.

When, in 1873, Bogišić designed the questionnaire for surveying legal customs in Montenegro, Prince Nikola appointed informants for particular areas of Montenegro, but also for some of the neighbouring areas, such as Herzegovina and northern Albania. The informants were high-ranking military and civilian officials knowledgeable about customary law: *Vojvoda* Djuro Matanović, Senator Jole Piletić, ex-Senator Vido Bošković, *Vojvoda* Djuro Cerović and *Vojvoda* Marko Miljanov, while the informant for church relations was Archimandrite Visarion Ljubiša.

Members of the commission on two code drafts may be described as a distinctive category of associates: Djuro Matanović, Jagoš Radović and Gavro Vuković, judges of the Grand Court (the highest court in Montenegro at the time). Bogišić commended them in his reports to the Russian ministries for their exquisite knowledge of the customary legal practices in Montenegro, although only Gavro Vuković was a trained jurist. Prince Nikola himself took part in the final reading of the draft.

Bogišić's domestic associates did not only include authorities on customary law. Once his concept of the Code was accepted in 1875, he decided to call in philologists to help resolve issues of terminology. Several philologists from the South-Slavic areas, also knowledgeable about folk life, answered the call. Those were: Fran Miklosich, professor at Vienna University; Vatroslav Jagić, university professor in Saint Petersburg; Stojan Novaković, professor at the Great School in Belgrade ("presently a minister"); Jovan Pavlović, former assistant professor at the Belgrade Great School; Laza Kostić, former secretary of the Serbian diplomatic mission to St Petersburg; professor Pero Budmani from Zagreb; professors Luko Zore and F. Kastrapeli from Dubrovnik; and "the late Vuk Vrčević, vice-consul [resting] in peace in Dubrovnik".

Bogišić also expressed his gratitude to five foreign legal experts who had helped him with the preparation of the Code: R. Dareste, advisor to the Court of Appeals and member of the Institut de France, Paris; E. Glasson, professor of law and member of the Institut de France, Paris; C. Bluntschli, professor of law in Heidelberg during the last years of his academic career; K. Dickel, professor of law in Berlin, and W. C. Neubauer, member of the Court of Appeals and secretary to the committee on the editing of the German civil

code. He had also consulted with professor Anton Randa, and with Lorenz von Stein, whose student he had been in Vienna.

Legal experts in Paris had been following Bogišić's work on the Code and he himself wrote about it. He published a booklet *A propos du Code civil du Monténégro. Quelques mots sur les principes et la méthode suivis dans la codification du droit civil au Monténégro*, subtitled *Lettre à un ami*, first in Paris in 1886 and then in Brussels in 1888. Another study published in Brussels was devoted to a section of the Code: "D'une forme particulière dite Inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates". In 1884, he became a foreign member of the Académie des sciences morales et politiques of the distinguished Institut de France. Thus his reputation grew in that country and as early as May 1888 Rodolphe Dareste read a report on the Montenegrin Code before the Institut de France and expressing himself very favourably on Bogišić's work.

The linguistic aspect of the General Property Code constitutes a valuable element of the Serbian standard (literary) language legacy, notably its terminology, a part of which has found its way into legal terminology in contemporary Serbian.

During his stays in Montenegro – eight months in 1873 and briefly in 1875 – Bogišić had an opportunity to acquaint himself with the language situation on the ground: spoken language and written language used in public administration. As he spent most of the time at Cetinje, in contact with the Prince's entourage, he was able to observe linguistic usages prevailing in the capital. On the other hand, he barely visited the interior of the country and thus remained unfamiliar with linguistic features of the language spoken by the common people or the existing dialectal duality. He believed that "apart from the pronunciation of letters (e.g. DJ), our folk language shows virtually no dialectal variation". He had his own vision of the language of the Code he was drawing up, which found expression in his approach to resolving terminological issues and in the linguistic shape he gave to the Code. He sought to make the Code "comprehensible to judges and people" by using a "simple, folk" language. He used the term *folk language* in the sense of an "everyday, common people's" language. He also sought to "hold as much as possible to the Herzegovinian-Montenegrin dialect", but without "straying from the common Serbian literary language".

Bogišić attached great importance to "technical terms in legislation", strongly believing that it was on them that a proper "understanding of the law is mostly dependent". In order to resolve the unresolved terminological issues he put much effort into mobilizing "connoisseurs of the folk language". The final terminological solutions were not only the result of his personal choice, or of his consultants. They also needed to be found satisfactory by Prince Nikola and the Montenegrin Code Committee. The analysis of the entire proc-

ess of the linguistic shaping of his Code gives clues to major sources of his terminological lexis: 1) customary law in Serbian in Montenegro and neighbouring areas; 2) older dictionaries; 3) earlier legal documents of Serbian and Croatian provenance; 4) dictionaries or other works of Bogišić's contemporaries; 5) other languages (loan words); 6) terms forged by Bogišić himself. Some thirty terms in use in contemporary legislation can be traced back to his General Property Code.

Bogišić built the language of the Code on a broad neo-shtokavian basis using linguistic means and legacy from the entire linguistic area of Serbs (he made no distinction between them and Montenegrins) and Croats. He regarded that language as being a single one and called it "Serbian", "Serbo-Croatian" and "Croatian or Serbian". Seeking to "make the Code comprehensible to judges and people", he did not hesitate to make use of regional forms (especially from the Dubrovnik area and Montenegro) whenever he found them suitable for the linguistic shape of a particular legal norm. In that way, he was relieved of the obligation to pursue consistently a linguistic standard, and achieved instead an "elastic stability" in relation to the still developing norm of the Serbian language at the time.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА И СКРАЋЕНЕ ОЗНАКЕ БИБЛИОГРАФСКИХ ЈЕДИНИЦА

1. Правна, историографска и општа литература

- Архивска грађа о Вуку II 1988* — *Архивска грађа о Вуку Караџићу 1864–1905. II*, Београд, 1988.
- Бабић 2001* — Ilija Babić, *Leksikon obligacionog prava*, [издавач Службени лист СРЈ], Beograd, 2001.
- Бабић 2001a* — Ilija Babić, О „novim“ (arhaičnim) u zakonu o nasleđivanju, „Pravni život“, br. 10, Beograd, 2001, 137–149.
- Бабић 2007* — Ilija Babić, Stare i nove reči u Porodičnom zakonu, „Pravni život“, br. 10, Beograd, 2007, 423–433.
- Бабовић-Распоповић 1998* — Сенка Бабовић-Распоповић, М. Ф. Рајевски и културно посредовање Русије у Црној Гори 1869, [у:] Краљ Никола личност, дело и време. II, [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 49], Подгорица, 1998, 253–260.
- Бакотић 1938* — Lujo Bakotić, Predavanje održano prilikom komemoracije 30 god. Bogišićeve smrti u Dubrovniku, [у:] Spomenica Valtazara Bogišića o tridesetogodišnjici njegove smrti, [уз текст овог предавања налази се и библиографија дела В. Богишића], Dubrovnik, 1938, 6–32.
- Беговић 1955* — Mehmed Begović, Sličnosti između Medžele i Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru, „Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom“, V/1954–55, Sarajevo, 1955, 33–42.
- Беретић 1955* — Нада Беретић, Тридесетогодишње пријатељство Ника Пуцића с Балтазаром Богишићем, „Историјски записи“, св. 1–2, Титоград, 1955, 253–260.
- Богишић 1867* — Valtazar Bogišić, *Pravni običaji u Slovena*, Zagreb, 1867.

- Богишић 1867 — Валтазар Богишић, *Напутак за описивање правнијех обичаја, коју живу у народу. Друго издање поправљено и помножено*, Беч, 1867.
- Богишић 1868 — Valtazar Bogišić, *Glavnije crte obiteljskoga pisanog prava u starom Dubrovniku*, Zagreb, 1868.
- Богишић 1872 — Valtazar Bogišić, *Pisani zakoni na slovenskom jugu. Bibliografski nacrt*, Zagreb, 1872.
- Богишић 1874 — Valtazar Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena. I*, Zagreb, 1874.
- Богишић 1876 — Valtazar Bogišić, *Stručno nazivlje u zakonima*, Spljet, 1876.
- Богишић 1903 — Валтазар Богишић, *Једна руковет из Вукове преписке*, „Срп“, Дубровник, 1903.
- Богишић 1938 [1902] — Valtazar Bogišić, *Autobiografija. Preštampana iz kalendara „Dubrovnik“ za god. 1900, 1901, 1902*, [y:] *Spomenica Valtazara Bogišića o tridesetogodišnjici njegove smrti*, Dubrovnik, 1938, 57–134.
- Богишић 1938 — *Bogišićevi autobiografski koncepti*, [y:] *Spomenica Valtazara Bogišića o tridesetogodišnjici njegove smrti*, Dubrovnik, 1938, 33–55.
- Богишић 1967 — Валтазар Богишић, *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*, [приредио Томица Никчевић, серија ЦАНУ Посебна издања, књ. CDIX], Београд, 1967.
- Богишић 1980 — Валтазар Богишић, *Општи имовински законик за књажевину Црну Гору*, [фототипско издање], Нови Сад, 1980.
- Богишић 1984 — Валтазар Богишић, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (Анкета из 1873. г.)*, [приредио Томица Никчевић, серија ЦАНУ Историјски извори, књ. 2], Титоград, 1984.
- Богишић 1986 — Valtazar Bogišić, *Izabrana dela i Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru*, [приредила Јелена Даниловић, серија *Klasici jugoslovenskog prava*, издање НИУ Службени лист СФРЈ], Beograd, 1986.
- Богишић 1998 — Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela*, [приредила Јелена Даниловић], Podgorica – Beograd, 1998.
- Богишић 1999a — Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, [приредио и предговор написао Милисав Чизмовић], Beograd – Podgorica, 1999.
- Богишић 1999b — Valtazar Bogišić, *Bogišić o sebi i drugi o Bogišiću*, [приредио и предговор написао Милисав Чизмовић], Beograd – Podgorica, 1999.
- Богишић 2004 — Valtazar Bogišić, *Izabrana djela. Tom I. Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, Podgorica – Beograd, 2004.
- Бојовић 1985a — Јован Р. Бојовић, *Један Богишићев нацрт закона о организацији привремене земаљске управе у Херцеговини*, „Зборник Правног факултета у Титограду“, Титоград, 1985, 12–13.
- Бојовић 1985b — Јован Р. Бојовић, *Ступање Валтазара Богишића у црногорску службу 1893. године*, „Историјски записи“, бр. 1985/1, Титоград, 1985.
- Бојовић 1989 — Јован Р. Бојовић, *Рад одбора за усвајање Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору*, [y:] *Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору* [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], Титоград, 1989, 125–145.

- Бојовић 1992 — Јован Р. Бојовић, *Усвајање текста Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору*, Подгорица, 1992.
- Бојовић 1993 — Јован Бојовић, *Извори за правну историју Црне Горе. Прилог питању, [у:] Извори и историографија о Црној Гори*, [радови са научног скупа 17. и 16. децембра 1990, серија Научни скупови ЦАНУ, књ. 29], Подгорица, 1993, 23–92.
- Боровски 1936 — Stanisław Borowski, Baltazar Antoni Bogišić (1834–1908), „Roczniki prac naukowych“, Nr 1 (1936), Warszawa, 1936, 8–24.
- Боровски 1938a — Станислав Боровски, *Богишићеве опасности о Даниловом законнику*, „Записи“, бр. XX, Цетиње, 1938, 73–83.
- Боровски 1938б — Станислав Боровски, *Економски одношаји у Црној Гори*, „Записи“, бр. XX, Цетиње, 1938, 270–278.
- Боровски 1938в — Станислав Боровски, *Попис албанског права из 1894. године*, „Записи“, бр. XX, Цетиње, 1938, 137–150.
- Боровски 1939a — Станислав Боровски, *Богишићева служба у Црној Гори*, „Записи“, бр. XXI, Цетиње, 1939, 53–54.
- Боровски 1939б — Станислав Боровски, *Разреди и слојеви народа у Црној Гори (белешка из године 1873)*, „Записи“, бр. XXI, Цетиње, 1939, 76–82.
- Боровски 1939в — Станислав Боровски, *Попис државног уређења Црне Горе из године 1873*, „Записи“, бр. XXI, Цетиње, 1939, 273.
- Боровски 1939г — Станислав Боровски, *Судски поступак у Црној Гори*, „Записи“, бр. XXII, Цетиње, 1939, 76–93, 147–158.
- Боровски 1939д — Станислав Боровски, *Црногорско кривично право*, „Правни зборник“, бр. VI, VII, Подгорица, 1939.
- Булајић 1959 — Жарко Булајић, *Аграрни односи у Црној Гори*, Титоград, 1959.
- Велика енциклопедија „Ларус“ 1971 — *Opšta enciklopedija Larousse. Tom 1*, Beograd, 1971.
- Велимировић 1998/1999 — Mihailo Velimirović, *Имаоничко друштво*, „Zbornik Pravnog fakulteta“, godina XXII/XXIII, Podgorica, 1998/1999, 163–174.
- Веснић 1891 [1891] — Миленко Веснић, *Општи имовински законик за Црну Гору*, „Годишњица Николе Чупића“, бр. 12, Београд, 1891 [приказ написан у децембру 1888], 105–201.
- Веснић 1905a — Миленко Веснић, В. Богишић. *Библиографија*, „Бранич“, год. XI, Београд, 1905.
- Веснић 1905б — Milenko Vesnić, Valtazar Bogišić. *Bibliografski pregled (prilikom njegove sedamdesetogodišnjice)*, Zagreb, 1905.
- Влаховић 1989 — Петар Влаховић, *Значај Општег имовинског законика за етнологију, [у:] Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору*, [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], Титоград, 1989, 181–188.
- Војиновић 1984a — Novica Vojinović, Valtazar Bogišić o jeziku i pravnoj terminologiji u zakonodavnom radu, „Pravni život“, br. 4, Beograd, 1984, 485–498.
- Војиновић 1984б — Новица Војиновић, *Систем и језик у црногорском Општем имовинском законнику*, „Стварање“, бр. 6, Цетиње, 1984, 799–806.

- Војиновић 1996 — Новица Војиновић, *Грађански законик за кнежевину Србију и Општи имовински законик за књажевину Црну Гору (елементи упоредне анализе)*, [у]: *Сто педесет година од доношења Српског грађанског законика (1844–1994)*, Београд, 1996 [1994].
- Војновић 1888 — Kosto Vojnović, *Crnogorski zakonik*, „Мјесећник”, за јул, Zagreb, 1888.
- Војновић 1889 — Kosto Vojnović, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru obzirom na ostalo crnogorsko zakonodavstvo*, „Rad JAZU“, br. 96, Zagreb, 1889, 1–109.
- Вуковић/Вуковић 1981 — Mihailo Vuković, Đuro Vuković, *Znanost o izradi pravnih propisa (nomotehnika)*, Zagreb, 1981.
- Вуковић 1985 — Војвода Гавро Вуковић, *Мемоари, I*, Цетиње – Титоград, 1985.
- Вуксан 1933 – Душан Вуксан, *Генеа „Општег имовинског законика”*, „Записи”, бр. XII/2, Цетиње, 78–88, 135–144.
- Вуксан 1934 — Душан Вуксан, *Преглед штампе у Црној Гори 1834–1934*, Цетиње, 1934.
- Вуксан 1936a — Душан Вуксан, *Преписка књаза Николе и Валтазара Богишића*, „Записи”, бр. XV, Цетиње, 1936, 216–224, 288–293, 346–356.
- Вуксан 1936b — Душан Вуксан, *Преписка књаза Николе и Валтазара Богишића*, „Записи”, бр. XVI, Цетиње, 1936, 25–31, 91–98, 145–151, 211–220, 276–281, 347–351.
- Вукчевић 1989 — Драган Вукчевић, *О једној законској изреци (анализа чл. 993 Општег имовинског законика)*, [у]: *Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору*, [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], Титоград, 1989, 271–278.
- Вукмировић 1997/1998 — Владимир Вукмировић, *Писма Меда Пуцића Валтазару Богишићу*, „Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, бр. 63/64, Београд, 1997/1998, 61–89.
- Греков 1951 — Б. Д. Греков, *Полица. Опыт изучения общественных отношений в Полице XV–XVII вв*, Москва, 1951.
- Даниловић 1986 — Jelena Danilović, *Predgovor*, [у:] Valtazar Bogišić, *Izabrana dela i opšti imovinski zakonik za Crnu Goru*, [приредила Јелена Даниловић, серија *Klasici jugoslovenskog prava*, издање НИУ Службени лист СФРЈ], Beograd, 1986, 5–41.
- Даниловић 1988 — Јелена Даниловић, *Сто година Општег имовинског законика за Црну Гору*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 6, Београд, 1988, 625–635.
- Даниловић 1998 — Jelena Danilović, *Predgovor*, [у:] Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela*, [приредила Јелена Даниловић], Podgorica – Beograd, 1998, 7–40.
- Даниловић 1998/1999 — Jelena Danilović, *Značaj dela Valtazara Bogišića za naše pravo i pravnu nauku danas*, „Zbornik Pravnog fakulteta“, godina XXII/XXIII, Podgorica, 1998/1999, 7–17.
- Дашић 1998 — Миомир Дашић, *О неким општим погледима на Црну Гору епохе краља Николе (1860–1918)*, [у:] *Краљ Никола – личност, дјело и вријеме I*, Подгорица, 1998, 27–63.

- Дашић 2000 — Миомир Дашић, *Огледи из историје Црне Горе (студије о догађајима од краја XVIII вијека)*, Подгорица, 2000.
- Дашић 2003 — Миомир Дашић, *Незаобилазно у историографији Црне Горе. Прилози науци*, Подгорица, 2003.
- Деретић 1997 — Јован Деретић, *Поетика српске књижевности*, Београд, 1997.
- Драгашевић 1998/1999 — Momir Dragašević, *OIZ i originalnost nekih obligacionopravnih odnosa*, „Zbornik Pravnog fakulteta“, godina XXII/XXIII, Podgorica, 1998/1999, 193–200.
- Државноправна историја 1989 — Драгослав Јанковић, Мирко Мирковић, *Државноправна историја Југославије*, Београд, 1989.
- Дубровачки статут 1904 — *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*, [приредили Балтазар Богишић и Константин Јиречек], „Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium“, br. 9, Zagreb, 1904.
- Ђивановић 1984 — Stane Đivanović, *Baltazar Bogišić 1834–1908*, [каталог изложбе с биографијом В. Богишића], Cavtat, 1984.
- Ђивановић 1986a — Stane Đivanović, *Priredbe u povodu 150. obljetnice rođenja Baltazara Bogišića*, [y:] *Svečani skup u povodu 150-e obljetnice rođenja akademika Baltazara Bogišića održan u Cavtatu 11. svibnja 1985*, [зборник радова], Cavtat, 1986, 55–59.
- Ђивановић 1986b — Stane Đivanović, *Bibliografija radova, rasprava i članaka o Bogišiću u god. 1984–1985*, [y:] *Svečani skup u povodu 150-e obljetnice rođenja akademika Baltazara Bogišića održan u Cavtatu 11. svibnja 1985*, [зборник радова], Cavtat, 1986, 60–63.
- Ђорђевић 1888 — Андра Ђорђевић, *Општи имовински законик за књажевину Црну Гору*, „Бранич“, бр. 15–22, Београд, 1888.
- Ђорђевић/Ђорђевић 1986 — Живомир Ђорђевић, Владан Ђорђевић, *Облигационо право*, Београд, 1986.
- Ђуровић/Ђуровић 1989 — Љиљана Ђуровић, Радомир Ђуровић, *Утицај Општег имовинског законика од 1888. године на кодификацију јапанског грађанског права*, [y:] *Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору*, [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], Титоград, 1989, 157–170.
- Енциклопедија Југославије 1955 — *Enciklopedija Jugoslavije 1 (A/Bosk)*, Zagreb, [издавач Лексикографски завод ФНРЈ], MCMLV.
- Енциклопедија Југославије 1985 — *Енциклопедија Југославије, Издање на ћирилици (Бла/Бог)*, [издавач Југославенски лексикографски завод], Загреб, 1985.
- Ердељановић 1981 — Јован Ердељановић, *Кучи. Плење у Црној Гори. Етнологија студија*, [y:] *Кучи, Братоножићи, Пипери*, [репринт издање; издавач „Слово љубве“], Београд, 1981, 3–344.
- Зборник грађанских законика старе Југославије 1960 — *Zbornik građanskih zakona stare Jugoslavije*, [priredio Mihailo S. Stupar], Titograd, 1960.
- Зборник радова о краљу Николи 1998 — *Краљ Никола – личност, дјело и вријеме*, Црногорска академија наука и умјетности, научни скупови, књ. 49, Подгорица, 1998.

- Зечевић/Јовић 1984* — М. Зечевић, Љ. Јовић, *Методологија припреме нормативних аката*, Београд, 1984.
- Иванишин 1961–1962* — Nikola Ivanišin, *Jagićeva pisma Bogišiću*, „Arhivski vjesnik“, br. 4–5, Zagreb, 1961–1962, 9–97.
- Имовински законик 1888* — *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, [у „Државној штампарији“], Цетиње, 1888.
- Имовински законик 1898* — *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Ново званично издање*, [у Државној штампарији], Цетиње, 1898.
- Имовински законик 1913* — *Општи имовински законик за Краљевину Црну Гору, Најновије званично издање* [с регистром, издавач Државна штампарија], Цетиње, 1913.
- Имовински законик 1927* — *Општи имовински законик за Краљевину Црну Гору (Богочићев Имовински законик)*, [има регистар, приредио Гојко Никетић, Издавачка књижарница Геце Кона], Београд, 1927.
- Имовински законик 1960* — *Opšti imovinski zakonik*, [y:] *Zbornik građanskih zakonika stare Jugoslavije*, [приредио Михаило С. Ступар, пропратна расправа Михаила Константиновића, издавач Графички завод – Титоград], Titograd, 1960, 13–151.
- Имовински законик 1980* — *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, [фототипско издање првог издања из 1888, приредио Томица Никчевић], Цетиње, 1980 [1888].
- Имовински законик 1986* — *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, [y:] Valtazar Bogišić, *Izabrana dela i Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru*, [има регистар, приредила Јелена Даниловић, серија *Klasici jugoslovenskog prava* у издању НИУ Службени лист СФРЈ], Beograd, 1986 [1898], 247–469.
- Имовински Законик 1998a* — Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela*, [има регистар, приредила Јелена Даниловић, издавачи ИТП УНИРЕКС из Подгорице и Службени гласник из Београда], Podgorica – Beograd, 1998, 43–306.
- Имовински законик 1998b* — *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, [y:] *Црногорски законици 1796–1916, Правни акти од значаја за историју државности Црне Горе. Зборник докумената, Књига III*, [приредили Бранко Павићевић и Радослав Распоповић], Подгорица, 1998.
- Имовински законик 1999* — *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, [y:] Valtazar Bogišić, *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela*, [има регистар, приредио Милисав Чизмовић, издавач ИТП УНИРЕКС из Подгорице], Beograd – Podgorica, 1999.
- Имовински законик 2004* — *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, [y:] Valtazar Bogišić, *Izabrana djela. Tom I. Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela*, Podgorica, 2004, 7–211.
- Историја држава и права 1970* — Драгосав Јанковић, Фердо Чулиновић, Ружица Гузина, Јелена Даниловић, Мирко Мирковић, Вера Петрић, Бранко Павићевић, Томица Никчевић, Александар Христов, *Историја држава и права југословенских народа*, Београд, 1970.
- Историја држава и права 1991* — Dragoš Jeftić, Dragoljub Popović, *Istorija država i prava jugoslovenskih naroda*, Beograd, 1991.

- Историја српског народа 1981 — Историја српског народа. Од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878. V-1, Београд, 1981.*
- Историја српског народа 1983 — Историја српског народа. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918. VI-2, Београд, 1983.*
- Јагић 1930 — Ватрослав Јагић, Спомени мојега живота. I део (1838–1880), Београд, 1930.*
- Јанковић 1953 — Драгослав Јанковић, Богишићеви коментари Душановог законика, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 3–4, Београд, 1953, 393–409.*
- Јелић 1986 — Z. Jelić, Osnovi normativne tehnike, Beograd, 1986.*
- Јовановић 1977 — Радоман Јовановић, Политички односи Црне Горе и Србије, Цетиње, 1977.*
- Јовановић 1993 — Радоман Јовановић, О руској архивској грађи за историју Црне Горе 1711–1878, [у:] Извори и историографија о Црној Гори, [радови са научног скупа 16. и 17. децембра 1990, серија Научни скупови ЦАНУ, књ. 29], Подгорица, 1993, 144–153.*
- Јовићевић 1991 — Vladimir Jovičević, Prilog proučavanju primjene Opšteg imovinskog zakonika. Značaj za pravnu prošlost Crne Gore, „Arhiv za pravne i društvene nauke“, бр. 1, Beograd, 1991, 87–104.*
- Јовићевић 1994 — Владимир Јовићевић, Данилов законик – снага државе, Подгорица – Приштина, 1994.*
- Јокић 2002 — Ljiljana Jokić, Državnopravna istorija Crne Gore, Podgorica, 2002.*
- Кадлец 1898 — Karel Kadlec, Rodinný nedíl čili zádrůha v právu slovanském, Praha, 1898.*
- Клајн 1988 — Lajčo Klajn, Metodološka načela za izradu normativnih akata, „Pravo – teorija i praksa“, posebni broj – mart, Novi Sad, 1988.*
- Константиновић 1933 — Михаило Константиновић, Југословенски грађански законик, „Правни зборник“, бр. 1–3, Београд, 1933.*
- Константиновић 1960 — Mihailo Konstantinović, Stara pravna pravila i jedinstvo prava, [у:] Zbornik građanskih zakonika stare Jugoslavije, [приредио Михаило С. Ступар, пропатна расправа Михаила Константиновића, издавач Графички завод – Титоград], Titograd, 1960, 1–6.*
- Констатиновић 1982 — Михаило Константиновић, Идеје Валтазара Богишића о народном и законском праву, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 3–4, Београд, 1982, 422–433.*
- Констатиновић 1996 — Михаило Константиновић, Облигације и уговори. Скица за законик о облигацијама и уговорима, Београд, 1996.*
- Крестић 1983 — Vasilije Krešić, Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja 1860–1873, Beograd, 1983.*
- Крстић 1985–1986 — Ђурица Крстић, Научни скуп посвећен Валтазару Богишићу, [приказ], „Balcanica“, бр. XVI–XVII, Београд, 1985–1986, 380–381.*
- Куба 1996 — Ludvik Kuba, U Crnoj Gori, Podgorica, 1996.*
- Кустудија 1989 — Иван Кустудија, Преписка Валтазара Богишића и Лазе Костића о Општем имовинском законуку за Књажевину Црну Гору, [у:] Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору, [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], Титоград, 1989, 77–84.*

- Лексикон облигационог права 1986* — *Лексикон облигационог права*, Београд, 1986.
- Лексикон грађанског права 1996* — *Лексикон грађанског права: општи део грађанског права, стварно право, облигационо право, наследно право, породично право, ауторско право, право индустријске својине, лично право, грађанско-процесно право*, [главни уредник Обрен Станојевић, издавач Номос], Београд, 1996.
- Лексикон облигационог права 2001* — Илија Бабић, *Leksikon obligacionog prava*, Београд, 2001.
- Лексикон писаца Југославије 1972* — *Leksikon pisaca Jugoslavije. I*, Нови Сад, 1972.
- Луковић 1998 — Милош Луковић, Књаз Никола и Валтазар Божишић, [у:] *Краљ Никола личност, дјело и вријеме. I*, [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 49], Подгорица, 1998, 665–685.
- Луковић 2003 — Милош Луковић, *Извори терминологије Општега имовинског законика*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 3–4 (јул–децембар), Београд, 2003, 543–593.
- Луковић 2004a — Милош Луковић, *Генеза терминологије Општега имовинског законика*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 1–2 (јул–децембар), Београд, 2004, 229–265.
- Луковић 2004b — Милош Луковић, *Решавање термилолошких питања у изради Општега имовинског законика*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 3–4 (јул–децембар), Београд, 2004, 539–569.
- Мажуранић 1975 — Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb, 1975 [1908–1922].
- Мала енциклопедија Просвета 1986* — *Мала енциклопедија. Општа енциклопедија*, [четврто издање, издавач Просвета], Београд, 1986.
- Мариновић 1989 — Ante Marinović, *Utjecaj dubrovačkog srednjovjekovnog statutarnog prava na Bogišićev Opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru*, [у:] *Стогодишњица Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору*, Титоград, 1989, 117–124.
- Марковић 1939 — Божидар Марковић, *Реформа грађанског законодавства*, Београд, 1939.
- Мартиновић 1954 — Нико С. Мартиновић, *Валтазар Божишић и Уједињена омладина српска*, [у:] *Зборник Матице српске. Одељење друштвених наука*, бр. 9, Нови Сад, 1954, 26–45.
- Мартиновић 1958 — Нико С. Мартиновић, *Валтазар Божишић. I. Историја кодификације црногорског имовинског права*, Цетиње, 1958.
- Мартиновић 1962 — Нико Мартиновић, *Др Валтазар Божишић и покретање међународних часописа за етнологију и фолклористику*, „Народно стваралаштво“, св. 2, Београд, 1962, 122–127.
- Мартиновић 1964 — Нико С. Мартиновић, *Валтазар Божишић. II. Упитник анкете за описивање правних обичаја Црногораца*, Цетиње, 1964.
- Медаковић 1998 — Дејан Медаковић, *Срби у Бечу*, Нови Сад, 1998.

- Медаковић 2001 [1860] — Милорад М. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*, Београд, 2001 [1860].
- Месић 1859 — Matija Mesić, *Poljički statut*, „Arkiv“, br. 5, Zagreb, 1859.
- Миладиновић 1998/1999 — Snežana Miladinović, *Odredbe Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru o zakladama – zadužbinama*, „Zbornik Pravnog fakulteta“, godina XXII/XXIII, Podgorica, 1998/1999, 175–185.
- Милошевић-Ђорђевић 1998 — Нада Милошевић-Ђорђевић, *Поетичка периода Валтазара Богишића*, „Даница. Српски народни илустровани календар за годину 1999“, Београд, 1998, 238–246.
- Митровић 1992 — Драган Митровић, *Држава и право у теорији државе и права. Хрестоматија*, Београд, 1992.
- Молнар 1996 — Александар Молнар, *Социјална мисао у позадини кодификација Јована Хаџића и Валтазара Богишића*, [у:], *Сто педесет година од доношења Српског грађанског законика (1844–1994)*, Београд, 1996.
- Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium 1890 — Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium. Statuta lingua croatica conscripta. Hrvatski pisani zakoni: Vinodolski, Poljički, Vrbanski a donekle svega Krčkoga otoka, Kastavski, Veprinački i Trsatski, [Uredili Dr. Fr. Rački, Dr. V. Jagić i Dr. I. Črnčić], Zagreb, 1890.
- Мошин 1954 — Vladimir Mošin, *Izveštaj o radu na uređivanju Bogišićeva arhiva u Savtatu*, „Ljetopis Jugoslavenske akademije“, knj. 59, Zagreb, 1954, 16–40.
- Народна енциклопедија 1928 — Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. I књига, [уредник Станоје Станојевић], Загреб, 1928.
- Недељковић 1968 — Бранислав Недељковић, *Преписка Стојана Новаковића и Валтазара Богишића*, [Зборник САНУ за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XXVIII], Београд, 1968.
- Недељковић 1970 — Бранислав Недељковић, *Поводом студије Вернера Цимермана о Валтазару Богишићу*, „Историјски часопис“, књ. XVI–XVII, Београд, 1970, 301–314.
- Никифоров 1991 — А. Никифоров, *Прва руска представништва у Црној Гори и Србији*, „Историјски записи“, бр. 1–2, Титоград, 1991, 127–135.
- Никчевић 1967 — Томица Никчевић, *О научном методу В. Богишића и његовој расправи „Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори“*, [у:] Валтазар Богишић, *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*, [приредио Томица Никчевић], Београд, 1967, 1–35.
- Никчевић 1971 — Томица Никчевић, *Постанак и покушај прераде грађанског законика Кнежевине Србије*, Београд, 1971.
- Никчевић 1980 — Томица Никчевић, *Општи имовински законик у историји кодификације права у Црној Гори*, [у:] *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, [фототипско издање, приредио Томица Никчевић], Цетиње, 1980 [1888], 1–16.
- Никчевић 1984 — Томица Никчевић: *Предговор*, [у:] Валтазар Богишић, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (Анкета из 1873. г.)*, серија ЦАНУ *Историјски извори*, књ. 2], Титоград, 1984, 5–18.

- Новак 1960 — Виктор Новак, *Валтазар Божишић и Фрањо Рачки. Преписка (1866–1893)*, [Зборник САНУ за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XXV], Београд, 1960.
- Новак 1967 — Виктор Новак, *Вук и Хрвати*, [серија САНУ Посебна издања, књ. CDXVII], Београд, 1968.
- Новаковић 1950 — Влахо Новаковић, *Божишићев архив*, „Библиотекар“, бр. 4, Београд, 1950, 359–363.
- Облигациони односи 2002 — *Закон о облигационим односима с регистром појмова. Тринаесто издање. Предговор Слободан К. Перовић*, Београд, 2002.
- Орлић 1998/1999 — Miodrag Orlić, *Jugoslovenski zakonik o obligacijama (od OIZ-a za Knjaževinu Crnu Goru do skice prof. Mihaila Konstantinovića za Zakonik o obligacijama i ugovorima)*, „Zbornik Pravnog fakulteta“, godina XXII/XXIII, Podgorica, 1998/1999, 99–118.
- Орлић 2006 — Миодраг Орлић, *Утицај Божишићевог дела на наше законодавство*, „Архив за друштвене и правне науке“, бр. 1–2 (јануар–јун), Београд, 2006, 759–787.
- Павићевић 1998 — Бранко Павићевић, *Божишићеве припреме за израду Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору*, „Историјски записи“, бр. 1–2, Подгорица, 1998, 15–41.
- Павићевић 1998/99 — Branko Pavićević, *Uloga knjaza Nikole u pripremi teksta OIZ*, „Zbornik Pravnog fakulteta“, godina XXII/XXIII, Podgorica, 1998/1999, 91–28.
- Павићевић 2004 — Бранко Павићевић, Сурја Пуповци: *Валтазар Божишић – живот и дјело*, [у:] Сурја Пуповци, *Валтазар Божишић. Живот и дјело*, Подгорица, 2004, 5–12.
- Павловић 1963 — Миливој Павловић, *Сарадња Вука Стефановића Караџића на термилошкој речнику из 1853. год.*, „Filologija“, br. 4, Zagreb, 1963, 129–139.
- Пантић 1993 — Мирослав Пантић, *Валтазар Божишић (1834–1908)*, [у:] *Сто најзнаменитијих Срба*, Београд – Нови Сад, 1993, 254–258.
- Пантић 1994 — Мирослав Пантић, *Портрет Мине Караџић*, „Даница. Српски народни илустровани календар за годину 1995“, Београд, 1994, 144–155.
- Пантић 1995 — Мирослав Пантић, *Историја једног пријатељства: Валтазар Божишић и Стојан Новаковић*, [у:] *Стојан Новаковић. Личност и дело. Научни скуп поводом 150-годишњице рођења (1842–1992)*, [серија САНУ Научни скупови, књ. LXXVII], Београд, 1995, 597–602.
- Пејовић 1960 — Ђоко Пејовић, *Из преписке В. Божишића о припреми другог издања Општег имовинског законика*, „Историјски записи“, књ. XVII, бр. 1, Титоград, 1960, 147–165.
- Пејовић 1962 — Ђорђије – Ђоко Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград, 1962.
- Пејовић 1973а — Ђорђије – Ђоко Пејовић, *Насељавање Зете и непосредне околине Подгорице и начин регулисања односа на земљи исељеника мухацира (послије 1878. године)*, „Историјски записи“, бр. 1–2, Цетиње, 1973.
- Пејовић 1973б — Ђорђије – Ђоко Пејовић, *Насељавање Никшића послје 1878*, Никшић, 1973.

- Перић 1980 — Ivo Perić, *Pisma Luke Zore Valtazaru Bogišiću, Franji Račkom i Vatroslavu Jagiću*, Dubrovnik, 1980.
- Перовић 1996 — Слободан Перовић, *Скица за један портрет*, [у:] Михаило Константиновић, *Облигације и уговори. Скица за законик о облигацијама и уговорима*, Београд, 1996, 7–32.
- Перовић 1998/1999 — Slobodan Perović, *Prirodno pravo u Opštem imovnskom zakonu za Knjaževinu Crnu Goru*, „Zbornik Pravnog fakulteta“, godina XXII/XXIII, Podgorica, 1998/1999, 37–89.
- Перовић 2004 — Слободан Перовић, *Напомене уз судбину једног рукописа*, [у:] Сурја Пуповци, *Валтазар Богишић. Живот и дјело*, Подгорица, 2004, 365–368.
- Пешић 1967 — Radmila Pešić, *Vuk Vrčević*, Beograd, 1967.
- Поповић 1995 — Војвода Симо Поповић, *Мемоари* [приредили Јован Бојовић и Новица Ракочевић], Цетиње – Подгорица, 1995.
- Правни лексикон 1970 — *Pravni leksikon. Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Beograd, [издавач Савремена администрација], 1970.
- Пуповци 1968 — Surja Pupovci, *Građanskopravni odnosi u Zakoniku Leke Dukadi-nija*, Priština, 1968.
- Пуповци 1996 — Surja Pupovci, *Valtazar Bogišić u svetlu dokumenata iz ruskih arhi-va*, „Pravni život“, br. 7–8, Beograd, 1996, 5–63.
- Пуповци 2004 — Сурја Пуповци, *Валтазар Богишић. Живот и дјело*, Подгорица, 2004.
- Радишић 1993 — Јаков Радишић, *Облигационо право*, Београд, 1993.
- Радишић 2000 — Јаков Радишић, *Облигационо право*, Београд, 2000.
- Ракочевић 1962 — Новица Ракочевић, *Исељавање Муслимана и разграничење Црне Горе и Турске у области Колашина послје Берлинског уговора*, „Историјски записи“, бр. 2, Титоград, 1962.
- Распоповић 1996 — Радослав Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918, Diplomatie du Monténégro 1711–1918*, Подгорица – Београд, 1996.
- Рачић 1998/1999 — Ranka Račić, *Suđenje po pravdi i pravici*, „Zbornik Pravnog fakulteta“, godina XXII/XXIII, Podgorica, 1998/1999, 187–191.
- Речник закона 1854 — Ђорђе Петровић, *Рѣчникъ закона, уредба, и уредбены прописа* изданы у *Княжеству Србији одъ 1827. до половине 1854. год.*, Београд, 1856.
- Ровински 2001 — Павел Аполонович Ровински, *Записи о Црној Гори*, [превео Драго Ћупић, издање ЦИД], Подгорица, 2001.
- Сиротковић 1986 — Hodimir Sirotković, *Baltazar Bogišić i Jugoslavenska akademija*, [у:] *Svečani skup u povodu 150-e obljetnice rođenja akademika Baltazara Bogišića održan u Cavtatu 11. svibnja 1985*, [зборник радова], Cavtat, 1986, 7–23.
- Сиротковић 1989 — Hodimir Sirotković, *Ocjena prof. Koste Vojnovića (čitana u JAZU 9. ožujka 1889) o značenju i znanstvenoj vrijednosti crnogorskog Opšteg imovinskog zakona*, [у:] *Стогодишњица Општег имовинског закона за Црну Гору*, [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], Титоград, 1989, 57–75.

- Соловјев 1935 — Александар Соловјев, *О животу и раду Валтазара Богиишића*, Шабац, 1935.
- Соловјев 1937 — Александар Соловјев, *Богиишићева универзитетска предавања*, „Архив за правне и друштвене науке“, друго коло, књ. 35/2, бр. 5, Београд, 1937, 385–386.
- Соловјев 1938 — Александар Соловјев, *Богиишићеви погледи на значај обичаја и закона*, „Правосуђе“, бр. 1–2, Београд, 1938, 200–204.
- Соловјев 1939 — Александар Соловјев, *Богиишићев нацрт закона за херцеговачке усташе*, „Споменик СКА“, ХСГ, Београд, 1939, 137–151.
- Српска библиографија 1989 — *Српска библиографија, књиге 1868–1944*, Београд, 1989.
- Српски биографски речник 2004 — *Српски биографски речник*, Нови Сад, 2004.
- Станковић/Водинелић 1996 — Обрен Станковић, Владимир Водинелић, *Увод у грађанско право*, Београд, 1996.
- Станковић/Орлић 1999 — Обрен Станковић, Миодраг Орлић, *Стварно право*, Београд, 1999.
- Старовлах 1998 — Милош Старовлах, *Просвјетна политика краља Николе, Краљ Никола личност, дјело и вријеме, II*, [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 49], Подгорица, 1998, 233–251.
- Стипчевић 1994 — Никша Стипчевић, *Из писма Меда Пуцића Валтазару Богиишићу 14. октобра 1878*, „Даница. Српски илустровани календар“, Београд, 1994, 258–260.
- Стојановић 1975 — Петар Ђ. Стојановић, *Страни утицаји у црногорском праву (Поводом Општег имовинског законика од 1888. год.)*, [у:] *Гласник II Одјељења друштвених наука Друштва за науку и умјетност Црне Горе*, књ. 1, Титоград, 1975, 111–143.
- Стојановић 1987 — Петар Ђ. Стојановић, *Примјена општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору (1888)*, [у:] *Гласник Одјељење друштвених наука ЦАНУ*, књ. 5, Титоград, 1987, 7–67.
- Стојановић 1989 — Петар Ђ. Стојановић, *О примјени општег имовинског законика у судској пракси*, [у:] *Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору*, [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], Титоград, 1989, 235–263.
- Стојановић 1991 — Петар Ђ. Стојановић, *Настајање савременог права у Црној Гори*, [серија ЦАНУ Посебна издања, књ. 25], Подгорица, 1991.
- Стојчевић/Ромац 1984 — Dragomir Stojčević, Ante Romac, *Dicta et regulae iuris. Latinska pravna pravila, izreke i definicije sa prevodom i objašnjenjima. Četvrto dopunjeno izdanje*, Beograd, 1984.
- Ступар 1960 — Mihailo Stupar, *Umesto predgovora*, [у:] *Zbornik građanskih zakonika stare Jugoslavije*, [приредио Михаило С. Ступар, пропратна расправа Михаила Константиновића, издавач Графички Завод – Титоград], Titograd, 1960, XIII–XIV.
- Такахашу 1989 — Makoto Takahashi, *Donošenje Japanskog građanskog zakonika i njegov odnos prema Opštem imovinskom zakoniku za Crnu Goru*, [у:] *Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору*, [зборник радова, серија ЦАНУ Научни скупови, књ. 19], Титоград, 1989, 153–156.

- Tenuh 1990* — Ibrahim Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima 1856–1878*, Sarajevo, 1990.
- Ђоровић 2007* — Томаш Ђоровић, *Шавник из заборав*, Шавник – Београд, 2007.
- Устав Османлијског царства 1908* — *Устав Османлиског царства од 11–23. XII. 1876. године*, [превео Арсеније Ј. Здравковић; одштампано из „Цариградског гласника“], Цариград, 1908.
- Фисковић 1986* — Cvito Fisković, *Kulturno značenje Bogišićeva muzeja u Cavtatu*, [у:] *Svečani skup u povodu 150-e obljetnice rođenja akademika Baltazara Bogišića održan u Cavtatu 11. svibnja 1985*, [зборник радова], Cavtat, 1986, 23–45.
- Хлебникова 1993* — Варвара Хлебникова, *Извори о Црној Гори у Архиву спољне политике Русије (1878–1912)*, [у:] *Извори и историографија о Црној Гори*, [радови са научног скупа 16. и 17. децембра 1990, серија *Научни скупови ЦАНУ*, књ. 29], Подгорица, 1993, 155–165.
- Хрватски биографски лексикон 1985* — *Hrvatski biografski leksikon*. Sv. 2, Zagreb, 1985.
- Цимерман 1962* — Werner G. Zimmermann, *Valtazar Bogišić, 1834–1908. Ein Beitrag zur südslawischen Geistes- und Rechtsgeschichte im 19. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1962.
- Цимерман 1989* — Werner G. Zimmermann, *Valtazar Bogišić i kodifikacija građanskog prava u Švajcarskoj*, [у:] *Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору*, [зборник радова, серија ЦАНУ *Научни скупови*, књ. 19], Титоград, 1989, 147–152.
- Црногорски Законници III 1998* — *Црногорски законници 1796–1916. Правни акти од значаја за историју државности Црне Горе*. Зборник докумената. Књига III, [приредили Бранко Павићевић и Радослав Распоповић], Подгорица, 1998.
- Чађеновић 1981* — Јован Чађеновић, *Књижевно стваралаштво Марка Миљанова*, Београд, 1981.
- Чизмовић 1989* — Милисав Чизмовић, *Општи имовински законик и настанак Закона о судском поступку у грађанским парницама за Књажевину Црну Гору*, [у:] *Стогодишњица Општег имовинског законика за Црну Гору*, [зборник радова, серија ЦАНУ *Научни скупови*, књ. 19], Титоград, 1989 [1988], 189–219.
- Чизмовић 1993* — Милисав Чизмовић, *Развој процесних права у старој Црној Гори и Србији*, Приштина, 1993.
- Чизмовић 1998* — Милисав Чизмовић, *Значај ОИЗ-а у великом дјелу Николе I*, [у:] *Краљ Никола – личност, дјело и вријеме*, Црногорска академија наука и умјетности, научни скупови, књ. 49, Подгорица, 1998, 687–699.
- Чизмовић 1999a* — Milisav Čizmović, *Značaj Opšteg imovinskog zakonika u velikom djelu Nikole I. Osvrt na dva pitanja*, [у:] *Valtazar Bogišić, Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru. Izabrana djela. Peta knjiga*, [приредио Милисав Чизмовић], Beograd, 1999, 9–19.
- Чизмовић 1999b* — Milisav Čizmović, *Propusti opšteg imovinskog*, [у:] *Valtazar Bogišić, Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru i izabrana djela, Peta knjiga*, [приредио Милисав Чизмовић], Beograd, 1999, 295–303.

Шафарик 1854 — Pavel Šafarik, *Kratká zpráva o statutu polickém*, „Časopis Českého muzeuma“, Praha, 1854, 270–283.

Шћепановић 1987 — Милован – Мушо Шћепановић, *Богишићеве етнографске забиљешке о Колашину*, „Историјски записи“, бр. 4, Титоград, 1987, 124–128.

2. Лингвистичка литература

Анић 1990 — Владимир Анић, *Наше терминологије и култура књижевног језика*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 18/1, Београд, 1990, 5–8.

Бабић 1988 — Стјепан Бабић, *Постанак нових назива*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 18/1, Београд, 1988 [1990], 31–37.

Биговић-Глушица 1999 — Rajka Bigović-Glušica, *Specifični slučajevi tvorbe pridjeva u jeziku crnogorskih pisaca XIX vijeka (pridjevi na -ći)*, [y:] Četvrti lingvistički skup „Boškovićevi dani“, [radovi sa naučnog skupa, CANU], Podgorica, 1999, 89–97.

Биговић-Глушица 2000 — Рајка Биговић-Глушица, *Морфолошко изједначавање инструментала и социјатива код црногорских приповједача 19. вијека*, „Српски језик“, бр. V/1–2, Београд, 2000, 481–487.

Бојанић/Тривунац 2002 — Михаило Бојанић, Растислава Тривунац, *Рјечник дубровачког говора*, „Српски дијалектолошки зборник“, бр. XLIX, Београд, 2002.

Брозовић 1978 — Dalibor Brozović, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, [y:] *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978, 9–83.

Будмани 1883 — Pero Budmani, *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*, „Rad JAZU“, knj. LXV, Zagreb, 1883, 155–179.

Винавер 1988 — Надежда Винавер, *Дефиниција појма у термилошком раду*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 18/1, Београд, 1988, [1990], 45–51.

Винце 1978 — Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978.

Винце 1981 — Zlatko Vince, *Odjek Daničićeve koncepcije Akademijina Rječnika*, [y:] *Зборник о Ђури Даничићу*, Београд – Загреб, 1981, 391–400.

Висковић 1989 — N. Visković, *Jezik prava*, Zagreb, 1989.

Вујичић 1988 — Драгомир Вујичић, *Однос Вукова језика према дробњачком говору*, [y:] *Вук Стефановић Караџић и Црна Гора*, [Радови са научног скупа, Титоград, 16. и 17. априла 1987], Титоград, 1988, 49–61.

Вујичић 1995 — Милош Вујичић, *Рјечник говора Проиђења (код Мојковца)*, [Црногорска академија наука и умјетности, Посебна издања, књ. 29, Одјелјење умјетности, књ. 6], Подгорица, 1995.

Вуковић 1988 — Гордана Вуковић, *Теоријско-методолошки приступ проучавању терминологија*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 18/1, Београд, 1988, [1990], 27–30.

- Гортан-Премк 1988 — Даринка Гортан-Премк, *О месту термина у лексичком фонду*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 18/1, Београд, 1988 [1990], 15–21.
- Гортан-Премк 1999 — Даринка Гортан-Премк, *О лексикографској дефиницији и систему лексикографских дефиниција у једнојезичком речнику*, „Прилози МАНУ – Одделение за лингвистика и литартурна наука“, кн. XX/2, Скопје, 1996/1999, 105–123.
- Гортан-Премк 2004 — Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, [друго издање], Београд, 2004.
- Грковић 1969 — Милица Грковић, *Падежне конструкције у језику Милана Ђ. Милићевића*, „Прилози проучавању језика“, бр. 5, Нови Сад, 1969, 239–265.
- Грковић 1970 — Милица Грковић, *Употреба инфинитива у језику Милана Ђ. Милићевића*, „Прилози проучавању језика“, бр. 6, Нови Сад, 67–81.
- Грковић 1983 — Милица Грковић, *Дијалектизми у језику Милана Ђ. Милићевића*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, кн. 13/2, Београд, 41–45.
- Даљ 1882 — *Толковый словарь живаго великорускаго языка Владимира Даля*, Санкт Петербург, 1882.
- Дешић 1984 — Милорад Дешић, *Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика*, [у:] *Лексикографија и лексикологија*, [Зборник радова], Нови Сад – Београд, 1984, 53–65.
- Дешић 1990 — Милорад Дешић, *Из српскохрватске лексике*, Никшић, 1990.
- Драгићевић 2007 — Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд, 2007.
- Дудок 1996 — Мирослав Дудок, *Термин и текст*, [у:] *Стандардизација терминологије*, Београд, 1996.
- Зборник 1982 — *Лексикографија и лексикологија. Зборник реферата*, Београд – Нови Сад, 1982.
- Зборник 1984 — *Лексикографија и лексикологија. Зборник радова*, Нови Сад – Београд, 1984.
- Зборник 1988 — *Терминологија — теорија и пракса*, [у:] *Научни састанак слависта у Вукове дане 9–13. 09. 1988. Реферати и саопштења*, кн. 18/1, Београд – Нови Сад, 1990.
- Зборник 1996 — *Стандардизација терминологије*, [издавачи: Савезни завод за стандардизацију, Институт за српски језик САНУ, YU форум квалитета], Београд, 1996.
- Зборник 2002 — *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе. Међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији*, Нови Сад – Београд, 2002.
- Ивић 1956 — Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Нови Сад, 1956.
- Ивић 1967 — Милка Ивић, *Генитивне синтагме српскохрватских именица и одговарајућа придевска образовања суфиксом -ов (-ев, -овљев, -евљев), -ин у односу „комбинаторичких варијаната“*, „Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду“, бр. 10, Нови Сад, 1967, 257–262.

- Ивић 1984 — Павле Ивић, *Осврт на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских народних говора*, [у:] *Црногорски говори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*, [Радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983], Титоград, 1984, 31–47.
- Ивић 1991 — Павле Ивић, *Изабрани огледи, II, Из историје српскохрватског језика*, Ниш, 1991.
- Ивић 1998 — Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, [Целокупна дела, књ. VIII], Нови Сад, 1998.
- Ивић/Брозовић 1988 — Dalibor Brozović, Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, [Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“], Zagreb, 1988.
- Ивић/Кашић 1981 — Павле Ивић, Јован Јашић, *Културна историја Срба у XIX веку (до седамдесетих година)*, [у:] *Историја српског народа. Од првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878. V-2*, Београд, 1981, 311–380.
- Јерковић 1970 — Јован Јерковић, *Белешке о језику Ђорђа Поповића Даничара*, „Прилози проучавању језика“, бр. 6, Нови Сад, 1970, 83–104.
- Јерковић 1972 — Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Нови Сад, 1972.
- Јерковић 1973 — Јован Јерковић, *Белешке о језику Косте Трифковића*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, књ. 16/2, Нови Сад, 1973, 75–107.
- Јерковић 1976 — Јован Јерковић, *Језик Богољуба Атанацковића*, Нови Сад, 1976.
- Јерковић 1979 — Јован Јерковић, *Однос дијалеката према књижевној норми у језику проте Матије Ненадовића*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, књ. 22/1, Нови Сад, 1979, 125–142.
- Јерковић 1981 — Јован Јерковић, *Језик Љубомира Ненадовића*, Нови Сад, 1981.
- Јерковић 1991 — Јован Јерковић, *Језик и писци*, Нови Сад, 1991.
- Јовановић 2000 — Миодраг Јовановић, *Глас х у паиштровском говору*, „Јужнословенски филолог“, бр. LVI/1–2, Београд, 2000, 495–507.
- Јонке 1971 — Ljudevit Jonke, *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb, 1981.
- Јонке 1981 — Ljudevit Jonke, *Daničićev prilog normi i kodifikaciji hrvatskoga književnog jezika*, [у:] *Зборник о Ђури Даничићу*, Београд – Загреб, 1981, 46–54.
- Кашић 1983 — Јован Кашић, *Фразеологија у делу Милована Глишића*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, књ. 13/2, Београд, 1983, 13–18.
- Кашић 1995 — Zorka Kašić, *Govor Konavala*, „Српски дијалектолошки зборник“, бр. XLI, Београд, 1995, 241–396.
- Клајн 1998 — Иван Клајн, *Граматички и лексикографски статус глаголских именица од несвршених глагола*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, књ. 27/2, Београд, 1998, 149–157.
- Клајн 2002 — Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део. Слагање и префиксација*, Београд, 2002.
- Ковачевић 1991 — Милош Ковачевић, *Теорија семантичких поља у контрастивној синтаксичкој анализи*, [у:] *IV симпозијум – Контрастивна језичка истраживања*, Нови Сад, 1991.

- Лаиновић-Стојановић 1996 — Н. Лаиновић-Стојановић, *Узајамна веза опште-употребних речи и термина*, [у:] *Стандардизација терминологије*, Београд, 1996.
- Луковић 1988–1990 — Милош Луковић, *Настанак и синтаксичка својства „Устава за Књажество Србију“ од 1869. године*, „Прилози проучавању језика“, књ. 24–26, Нови Сад, 1988–1990, 87–97.
- Луковић 1994а — Милош Луковић, *Позадина забране Вукове графије и правописа у Кнежевини Србији*, „Зборник за филологију и лингвистику“, бр. 32, Нови Сад, 1994, 309–319.
- Луковић 1994б — Милош Луковић, *Развој српскога правног стила. Прилог историји језика и права у Србији*, Београд, 1994.
- Луковић 2004в — Милош Луковић, *Језичко обликовање Општега имовинског законика*, „Архив за друштвене и правне науке“, бр. 3–4, Београд, 2004, 241–288.
- Луковић 2004г — Милош Луковић, *Истраживања Валтазара Богишића племенског друштва у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*, „Balcanica“, бр. XXXIV, Београд, 2004, 237–263.
- Луковић 2006 — Милош Луковић, *Српски правни језик*, „Архив за друштвене и правне науке“, бр. 3–4 (јул–децембар), Београд, 2006, 1533–1554.
- Луковић 2007 — Милош Луковић, *Развој српскога правног језика модерног доба*, [у:], *Српско право некад и сад*, [зборник реферата са научног скупа одржаног на Правном факултету у Крагујевцу], Крагујевац, 2007, 277–292.
- Мамић 1982 — Mile Mamić, *Stručni nazivi i općim rječnicima*, [у:] *Лексикографија и лексикологија*, [Зборник реферата], Београд – Нови Сад, 1982, 109–114.
- Мамић 1992 — Mile Mamić, *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja*, Zagreb, 1992.
- Маројевић 1996 — Радмило Маројевић, *Аутохтоно, позајмљено и интернационално у српској терминологији*, [у:] *Стандардизација терминологије*, Београд, 1996, 49–52.
- Милановић 2006 — Александар Милановић, *Статус појма и термина лексички архаизам у србистици*, [у:] *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 35/1, Београд, 2006, 293–305.
- Младеновић 1984 — Александар Младеновић, *О проучавању споменика из Црне Горе (XVI – XIX в.)*, [у:] *Црногорски говори, резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*, [Радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983], Титоград, 1984, 151–158.
- Младеновић 1989 — Александар Младеновић, *Књига о Његошу. Студије и чланци*, Београд, 1989.
- Младеновић 1996 — Александар Младеновић, *Прилози о Његошу*, Ваљево, 1996.
- Мршевић 1982 — Драгана Мршевић, *О критеријима који одређују место обраде фразеологизама у речнику*, [у:] *Лексикографија и лексикологија*, [Зборник реферата], Београд – Нови Сад, 1982, 141–148.
- Мршевић-Радовић 1987 — Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у српскохрватском језику*, Београд, 1987.

- Мусић 1972 — Srđan Musić, *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj*, Београд, 1972.
- Недељков 2002 — Љиљана Недељков, *Проблем вишечланих лексема у лексикографској пракси*, [у:] *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад, 2002, 243–251.
- Николић 2002 — Мирослав Николић, *Теškoће при утврђивању одреднице у речницима српског језика*, [у:] *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад, 2002, 49–57.
- Њомаркај 1990 — Istvan Nyomárkaу, *Да ли је познавао Амброзије Шарчевић терминолошке речнике и остала двојезична издања свога доба*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 18/1, Београд, 1990, 137–142.
- Окука 1996 — Милош Окука, *Српски језик у Аустро-угарској монархији средином 19. вијека*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 25/2, Београд, 1996, 165–1176.
- Остојић 1988 — Бранислав Остојић, *Књижевни језик у Црној Гори и Вукова реформа*, [у:] *Вук Стефановић Караџић и Црна Гора*, [Радови са научног скупа, Титоград, 16. и 17. априла 1987], Титоград, 1988, 27–35.
- Остојић 1992 — Бранислав Остојић, *Из црногорске лексикографије и лексикологије*, Никшић, 1992.
- Остојић 1996 — Бранислав Остојић, *Развој књижевног језика у Црној Гори и Вукова језичка реформа*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, књ. 25/2, Београд, 1996, 145–154.
- Остојић 1998/1999 — Branislav Ostojić, *O jezičkoj strukturi OIZ za Knjaževinu Crnu Goru s posebnim osvrtom na njegovu leksičku i tvorbeni semantiku*, „Zbornik Pravnog fakulteta“, godina XXII/XXIII, Podgorica, 1998/1999, 123–130.
- Остојић 1999a — Бранислав Остојић, *Извори и моћ језика Петра I Петровића*, „Српски језик“, бр. IV/1–2, Београд, 1999, 71–82.
- Остојић 1999b — Branislav Ostojić, *Književni jezik u Crnoj Gori u drugoj polovini 19. v.*, [у:] „**Međunarodno priznanje Crne Gore**“ [zbornik radova], Podgorica, 1999, 407–414.
- Остојић 2000 — Бранислав Остојић, *Језичка структура црногорских законика 19. вијека с посебним освртом на њихову лексичку слојевитост*, „Српски језик“, бр. V/1–2, Београд, 239–249.
- Остојић 2006 — Branislav Ostojić, *Istorija crnogorskog književnojezičkog izraza*, Podgorica, 2006.
- Перваз 1990 — Драгиња Перваз, *Колокација: од речи до термина*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 18/1, Београд, 1990, 59–67.
- Пецо 1988 — Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Београд, 1978.
- Пецо 1988 — Асим Пецо, *Говори Црне Горе у Вуковој реформи*, [у:] *Вук Стефановић Караџић и Црна Гора*, [Радови са научног скупа, Титоград, 16. и 17. априла 1987], Титоград, 1988, 7–15.
- Пешикан 1965 — Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, „Српски дијалектолошки зборник“ бр. XV, Београд, 1965, 1–294.

- Пешикан 1982 — Митар Пешикан, *О селекцији речи у описним речницима*, [у:] *Лексикографија и лексикологија*, [Зборник реферата], Београд – Нови Сад, 1982, 209–215.
- Пешикан 1984 — Митар Пешикан, *Правци диференцирања и класификације црногорских говора и неки проблеми њиховог проучавања*, [у:] *Црногорски говори, резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*, [Радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983], Титоград, 1984, 49–56.
- Пешикан 1993 — Митар Пешикан, *Правопис српског језика. I. Правила и њихови основи. II. Речник уз правопис*, [речник приредили Јован Јерковић и Мато Пижурица], Матица српска, Нови Сад, 1993.
- Пижурица 1981 — Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, Титоград, 1981.
- Пижурица 1984 — Мато Пижурица, *Tragovi međujezičkih dodira u govorima Crne Gore*, [у:] *Црногорски говори, резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*, [Радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983], Титоград, 1984, 83–95.
- Пижурица 1989 — Мато Пижурица, *Језик Андрије Змајевића*, [серија ЦАНУ Посебна издања, књ. 22], Титоград, 1989.
- Пипер/Антонић/Ружић/Танасић/Поповић/Тошовић 2005 — Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица. У редакцији академика Милке Ивић*, Београд, 2005.
- Правно-политичка терминологија 1850 — *Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe*, Wien, 1850.
- Правно-политичка терминологија 1853 — *Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe*, Wien, 1853.
- Радић-Дугоњић 1988 — Милана Радић-Дугоњић, *О неким видовима полисемије и хомонимије у оквиру терминолошке лексике*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 18/1, Београд, 1988, [1990], 105–110.
- Радовановић 1978 — Milorad Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora*, [Посебан отисак из „Зборника за филологију и лингвистику“, књ. XX/1–2/1977], Novi Sad, 1978.
- Радовановић 1986 — Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad, 1986.
- Радовић-Тешић 1982 — Милица Радовић-Тешић, *Архаизми и њихова обрада у речнику САНУ*, *Лексикографија и лексикологија*, [Зборник реферата], Београд – Нови Сад, 1982, 257–262.
- Речник економско-правни француско-српскохрватски 1969 — М. Јанковић, Р. Ђуровић, Р. Јанковић, *Економско-правни речник француско-српскохрватски*, Београд, 1969.
- Речник МС 1969 — *Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI*, [издавач: Матица српска], Нови Сад, 1969.
- Речник МС 2007 — *Речник српског језика*, [издавач: Матица српска], Нови Сад, 2007.

- Речник Његошева језика 1983 — Речник језика Петра II Петровића Његоша. 1–2*, [Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић], Београд – Титоград, Цетиње, 1983.
- Речник пословни енглеско-руско-српски 1997* — Miroslava Cvejić, Larisa Kolomej-cova-Jovanović, *Poslovni rečnik englesko-rusko-srpski, rusko-englesko-srpski*, Beograd, 1997.
- Речник пословно-привредни немачко-српскохрватски 1983* — Stjepan Vekarić, Stipe Radić, *Poslovno-privredni rečnik nemačko-srpskohrvatski. Drugo, dopunjeno izdanje*, Beograd, 1983.
- Речник правних термина српскохрватско-француско-енглески 1990* — Jasmina Jovanović, Svetlana Todorović, *Rečnik pravnih termina srpskohrvatsko-francusko-engleski, francusko-srpskohrvatski, englesko-srpskohrvatski*, Beograd, 1990.
- Речник правних термина српско-француско-енглески 2002* — Jasmina Jovanović, Svetlana Todorović, *Rečnik pravnih termina srpsko-francusko-engleski, Legal dictionary English-Serbian. Termes juridiques français-serbe*, [II издање], Beograd, 2002.
- Речник привредно-пословни енглеско-српски 2001* — Marija Landa, *Privredno-poslovni rečnik englesko-srpski, srpsko-engleski*, [VII издање], Beograd, 2001.
- Речник руско-српских правних термина 1996* — Предраг Стаменковић, *Речник руско-српских правних термина*, Београд, 1996.
- Речник САНУ — Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XVII*, [Издаје Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ], Београд, 1959–2006.
- Решетар 1907* — Milan Rešetar, *Die Serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Wien, 1907.
- Ристић 2006* — Стана Ристић, *Раслојеност лексику српског језика и лексичке норме*, Београд, 2006.
- Рјечник ЈАЗУ — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXIII*, Zagreb, 1880–1976.
- Симеон 1969 — Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I–II*, Zagreb, 1969.
- Симић/Остојић 1977* — Радоје Симић, Бранислав Остојић, *Неки случајеви конгруенције у језику Стефана Митрова Љубише*, [у:] *Стефан Митров Љубиша*, ЦАНУ, Научни скупови, књ. 1, Титоград, 1976, 217–228.
- Симић/Јовановић 2002a* — Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса, I–II*, Београд, 2002.
- Симић/Јовановић 2002b* — Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса, III–IV*, Београд, 2002.
- Српски језик 1996* — Милорад Радовановић, Бранислав Брборић, Иван Клајн, Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Ћупић, Митар Пешикан, *Српски језик на крају века*, [радактор Милорад Радовановић], Београд, 1996.
- Станић 1974* — Милија Станић, *Ускочки говор*, „Српски дијалектошки зборник“, бр. XX, Београд, 1974, 1–259.

- Станојчић/Поповић 2000 — Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика*, Београд, 2000.
- Стевановић 1986а — Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. (Граматички системи и књижевнојезичка норма). I. Увод. Фонетика. Морфологија. Четврто издање*, Београд, 1986.
- Стевановић 1986б — Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. (Граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*, Београд, 1986.
- СТИЈОВИЋ 1992 — Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Нови Сад, 1992.
- Суботић 1984 — Љиљана Суботић, *Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку*, Нови Сад, 1984.
- Суботић 1989 — Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад, 1989.
- Суботић 1996 — Љиљана Суботић, *Језик Стеријиних правних списа*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 25/2, Београд, 1996, 79–84.
- Суботић 2002 — Љиљана Суботић, *Историјска лингвистика*, Нови Сад, 2002.
- Танасић 1996 — Срето Танасић, *Презент у савременом српском језику*, [Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 12], Београд, 1996.
- Тумач талијанско-хрватски 1872 — *Tumač (talijansko – hrvatski) za činovnike*, Zadar, 1872.
- Ћихоњска 1988 — Maria Cichonska, *Место терминологије у језичком систему*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 18/1, Београд, 1988, [1990], 23–16.
- Ћорић 1990 — Божо Ћорић, *О терминологији у нашој творби речи*, „Научни састанак слависта у Вукове дане“, бр. 18/1, Београд, 1990, 75–82.
- Ћупић 1977 — Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, „Српски дијалектолошки зборник“, бр. XXIII, Београд, 1977, 1–226.
- Ћупић 1982 — Драго Ћупић, *Новија српскохрватска лексикографија*, [у:] *Лексикографија и лексикологија. Зборник радова*, Нови Сад – Београд, 1984, 305–310.
- Ћупић 1985 — Драго Ћупић, *Библиографија говора Црне Горе*, [у:] *Црногорски говори, резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*, [Радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983], Титоград, 1984, 97–128.
- Ћупић 1985 — Drago Čupić, *Odnos štokavštine sjeverozapadne Boke i Dubrovnika*, „Hrvatski dijalektološki zbornik“, бр. 7, Zagreb, 1985, 73–80.
- Ћупић 1988 — Драго Ћупић, *Вук Караџић – први испитивач говора Црне Горе*, [у:] *Вук Стефановић Караџић и Црна Гора*, [Радови са научног скупа, Титоград, 16. и 17. априла 1987], Титоград, 1988, 17–25.
- Ћупић 1998 — Драго Ћупић, *Језик прозних дјела Николе I Петровића*, [у:] *Краљ Никола — личност, дјело и вријеме*, [Црногорска академија наука и умјетности, научни скупови, књ. 49], Подгорица, 1998.
- Ћупић 2002 — Драго Ћупић, *Говори Црне Горе у проучавању Михаила Стевановића*, [у:] *Живот и дјело академика Михаила Стевановића*, [Научни скупови ЦАНУ, књ. 59; Одјелење умјетности књ. 21], Подгорица, 2002, 125–132.

- Фелешко 1995 — Казимјеж Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Нови Сад, 1995.
- Хам 1981 — Josip Hamm, *Daničić i njegovi suvremenici*, [у:] *Зборник о Ђури Даничићу*, Београд – Загреб, 1981, 285–287.
- Хрватски енциклопедијски рјечник 2003 — *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb, 2003.
- Црногорски говори 1984 — *Црногорски говори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању*, [Радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983], Титоград, 1984.
- Шипка 1998 — Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad, 1998.
- Шипка 2000 — Danko Šipka, *O statusu glagolske imenice*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику“, бр. XLIII, Нови Сад, 2000, 641–645.
- Шипка 2001 — Milan Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*, Sarajevo, 2001.
- Шуковић 1988 — Радивоје Шуковић, *Примјена Вукове језичке и правописне норме у црногорској штампи XIX вијека*, [у:] *Вук Стефановић Караџић и Црна Гора*, [Радови са научног скупа, Титоград, 16. и 17. априла 1987], Титоград, 1988, 37–48.
- Шулек 1874 — Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja osobito za srednja učilišta*, Zagreb, 1874.